BÖRTÖNÜGY MAGYARORSZÁGON

Börtönügy Magyarországon

Lőrincz József–Nagy Ferenc

Börtönügy Magyarországon

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS ORSZÁGOS PARANCSNOKSÁG

Szaklektor:
DR. TARI FERENC

Szerkesztő:
DR. FARKAS TIBOR

© DR. LŐRINCZ JÓZSEF–DR. NAGY FERENC
1997

Felelős kiadó: **DR. TARI FERENC**
Kiadja: a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság, Sajtóiroda
Megjelent: 1500 (ebből számozott 200) példányban
Irodavezető: **Dr. Farkas Tibor**
Művészeti szerkesztő: **Milkovics Pál**
Fotó: **Csatorday Zoltán**
Tördelő: **Tolnay Júlia**
Korrektor: **Takács Andrea**
Formaelőkészítés: Bv. OP. Sajtóiroda

ISBN: 963 03 4349 9

Nyomás: **DUNA-MIX Nyomda**
Felelős vezető: Machács István

Munkánk azokhoz az olvasókhoz szólna legszívesebben, akik nemcsak Jean Valjean, Dreyfus kapitány, vagy Pillangó szívet szorongató és hátborzongató élményeit keresik a sorok között, hanem akik tárgyilagos kíváncsisággal igénylik a hazai börtönviszonyok hitelesnek szánt bemutatását.

Azokhoz az olvasókhoz is örömmel szólnánk, akiket munkájuk, hivatásuk, szolgálatuk, vagy éppen segítőszándékuk irányít arra, hogy a börtönügy dolgaiban tájékozódjanak, eligazodjanak. Munkánk társadalmi valóságunknak egy olyan szegletéről készült, amely ha alkalmanként címlapon kerül a közérdeklődés reflektorfényébe, az csaknem mindig megrázó eseményekkel kapcsolatos. A hazai börtönvilág bemutatásának az a tematikusságra és hitelességre törekvő feldolgozása, amit szándékunk szerint most az olvasó kezében tart, legfeljebb félévszázadonként bukkant fel szakirodalmunkban. Persze hálásak vagyunk azoknak, akik a közvélemény tájékoztatásának vagy szórakoztatásának szándékával tudományos, szépírói munkásságuk részeként, vagy személyes élményeikkel fordultak a nyilvánossághoz. Örvendetes lenne azonban, ha a börtönökben folyó munkáról mint szakmai tevékenységről is rendszeresebben szólhatnánk, ha segíthetnénk megtisztítani azoktól a zavaros, misztikus és előítéletes felhangoktól, amelyeket fordulatokban és ideológiákban oly gazdag történelmünk során kapott. Úgy véljük, hogy az a kép, amelyet a közvélemény a magyar börtönügyről kialakíthatott, még távolról sem felel meg a valóságnak. Nem is felelhet meg, hiszen a hiteles tájékoztatást politikai szándékok, eszmék és téveszmék szövevényei tették lehetetlenné, vagy torzították el. Az elmúlt években ugyan eltűnt a büntetésvégrehajtásnak a korábbi pártállami korszakban tapasztalt félelmetessége, de az utca embere még hajlik a szélsőséges megítélés felé. E munka célja – többek között – éppen az, hogy fellépjen az olyan téveszmék ellen, melyek a börtönt a bűnözőknek felkínált szanatóriumnak tekintik, vagy ellenkezőleg, a börtönbeli viszonyok uralkodó jellemzőjeként a kegyetlen brutalitásokról terjesztenek hamis feltételezéseket.

Munkánk a tájékoztatáson kívül fel kívánja venni a harcot a börtönügyet különösen veszélyeztető társadalmi közönnyel. A honi börtönügynek csaknem évszázada halmozódó problémáitól való prűd elfordulás még nem teszi magát az intézményt semmivé. Börtöneink mint az össztársadalmi lelkiismeret-furdalás e kényelmetlen rekvizítumai, jelzőtornyai a társadalmi ellentmondásoknak, végső gyűjtőhelyei a perifériára sodródott embereknek, tanúi megfeneklett, kisiklott, vagy ordassá vált sorsoknak. A társadalmi együttélés krízisjelenségeinek a börtönökben feltorlódott halmaza társadalmi valóságunk része, amelynek oldásában is széles társadalmi együttműködésre van szükség. A kérdés az, hogy mennyire sajátítottuk el a valósággal való szembenézés képességét.

A börtönügyi intézmények bemutatását társadalmi-történelmi fejlődésünk és a nemzetközi fejlődés koordinátái között kíséreljük meg szemléletesebbé tenni. A magyar börtönügy – mint az igazságszolgáltatás mostohagyermeke, sok más intézményhez hasonlóan – a szervetlen fejlődés terméke, amelyet a múlt századvég ígéretes virágkora után e század első felében nem karolt fel sem büntetőpolitika, sem büntetőtudomány. Mára már az is bizonyosság, hogy az '50-es évek első felében bekövetkezett tragikus politikai fordulat juttatta el a magyar börtönügyet mélypontjára, engedte rá a börtönökre is az osztályharc szellemeit. Az e szellemben nevelt börtönszemélyzet abban a hitben kovácsolódott össze feudális-militáris csapattá, hogy a végső csapást méri

a halódó bűnözésre. Évtizedeket vett igénybe az ötvenes évek börtönvilágától való szakmai elszakadás. Ez az átalakulás különösen hosszadalmas és gyötrelmes a hazai társadalom gazdasági és szellemi horizontjának azon a peremén, ahol a börtönügy helyét kijelölték. A szakmai átalakulást jelentősen lassították és lassítják a szakmára telepedő előítéletek A '60-as évek szolid gazdasági fellendülése idején még csak szemléleti okok, a '70–80-as években viszont már a süllyedő gazdaság megmentésére fordított milliárdok tették kilátástalanabbá a börtönügy átfogó korszerűsítésének, a büntetés-végrehajtás gyökeres javításának esélyeit. A '80-as évek végén a rendszerváltozással járó reformelőkészületek még azt a reményt táplálták, hogy a börtönök működésének feltételei alapvetően megváltoznak. Azonban rövid idő alatt nyilvánvalóvá vált, hogy az ország gazdasági helyzete ezt nem teszi lehetővé.

Büntetés-végrehajtásunk szűk korlátok közötti működésének bemutatása mellett – nehezen titkolható elfogultsággal – arról is szólunk, hogy a kedvezőtlen hatások ellenére a magyar börtönügyet elkötelezett és lelkes szakemberek elszánt csoportja segítette az elmúlt évtizedekben. A szakmai színvonal növelésének sürgető igénye a börtönügynek új, képzettebb generációját küldte munkába, amely kipróbálhatta a permanens válság kezelésének már-már művészetté fejlesztett mesterségét. Ennek a szakembergárdának köszönhető, hogy az intézetekben kiegyensúlyozott légkör uralkodik, hogy a börtönök rendjét az elítéltek felé forduló higgadt, szakszerű figyelem tartja fenn, hogy elhárultak a világ más tájain – a miénknél fejlettebb országokban is – gyakran véres börtönlázadásokba torkolló események. Ez a szakembergárda közreműködött annak a humanizációs folyamatnak lépésről lépésre való kimunkálásához, amelynek eredményeként Európában elfogadhatónak, szűkebb régiónkban pedig elismertnek tekintik a magyar börtönügyet.

Végezetül szeretnénk az olvasónak némi előzetes támpontot ajánlani a feldolgozás leggyakrabban használt fogalmai, kifejezései értelmezéséhez. Mai köznyelvünk, nemritkán szakirodalmunk is a börtön fogalmat egyaránt alkalmazza a szabadságelvonás általános intézményére, de helyére (épületére) is. A börtön (régiesen berten) egyes források szerint már a XIII. században előfordult írott nyel-vünkben, de mai értelmű elterjedése csak a XIX. században történt meg. A börtön szűkebb értelemben is használatos, így a Csemegi-kódexben a szabadságvesztés-büntetés egyik nemeként, manapság pedig egyik fokozataként. A XIX. század utolsó harmadától beszél szakirodalmunk börtönügyről, amely attól kedve felölelte a szabadságelvonással járó összes szankció végrehajtására vonatkozó eszméket, elveket, módozatokat, szabályokat stb. A börtönügy kifejezést a II. világháború után a nyelvi modernizálás fokozatosan kiszorította a hivatalos és szaknyelvből, és a tartalmában azonos elnevezéssel – a büntetés-végrehajtással – váltotta fel. A mai szakirodalomban ez utóbbi kifejezés elterjedtebb, mi mégis az olvasó számára a közérthetőbb „börtönügy" fogalmat alkalmazzuk. Ennek szakmai indoka is van: szaknyelvi fejlődésünk abba az irányba tart, hogy a „büntetés-végrehajtás" egyre inkább valamennyi büntetés és intézkedés végrehajtását felölelő gyűjtőfogalommá válik. E feldolgozásban pedig csak a börtöneinkben folyó tevékenységről kívánunk tájékoztatást nyújtani. És még egy fontos megjegyzés: ma már köznyelvünkből is távozóban van a régies rab megnevezés. Távozásának segítése érdekében ajánljuk helyette a fogvatartott és az elítélt szavak használatát. A fogvatartott az arra jogosult hatóság határozata alapján bármely okból és módon szabadságától megfosztott, míg az elítélt a bíróság által szabadságvesztésre ítélt személy.

A börtönügyről írni nem könnyű és nem hálás feladat. Mégis elkerülhetetlennek tartjuk a folyamatos tájékoztatást, hogy megértessük a börtönökben folyó munka társadalmi hasznosságát. Meg kell kísérelnünk a börtönügyet szemérmes elszigeteltségéből a közérdeklődés és a köztámogatás látókörébe emelni. Az elmúlt évek biztató jelei arra ösztönöznek bennünket, hogy a nem is olyan távoli jövőben sikerül meglelni a társadalom segítőkész erői és a börtönügy kölcsönös és közös érdekeken nyugvó találkozását.

Jelentős segítséget nyújtottak munkánk információinak, tényeinek, adatainak összegyűjtésében, a büntetés-végrehajtási szervezet, a Legfőbb Ügyészség munkatársai. A mű elkészültéhez különösen fontos feldolgozásokat kaptunk az egyes büntetés-végrehajtási intézetektől, intézményektől és gazdálkodó szervektől. Köszönetünket fejezzük ki mindazoknak a szakértőknek, szerzőknek, akiknek műveiből, gondolataiból merítettünk, és mindazoknak, akik a mű végleges elkészültéhez támogatást, segítséget nyújtottak.

A szerzők

I. FEJEZET

A börtönügy helyzete külföldön

1. A büntetés-végrehajtás nemzetközi egyezményekben és szabályokban

A különböző államok büntetés-végrehajtásának összehasonlítása, azokról információk gyűjtése a nemzetközi büntetés-végrehajtási szakirodalom és törvényhozás fontos és nélkülözhetetlen összetevője. A modern börtönreform története pedig egyidejűleg a jelenlegi „kultúrnépek" közös együttműködésének története is.

Manapság az összehasonlító és áttekintő elemzés a büntetés-végrehajtás területén is kiemelkedő jelentőségű, mert egyrészről megnövekedett a szabadságvesztés-büntetéssel szembeni kétely, másrészről a bűnözés állandó növekedése, a börtönök zsúfoltsága figyelhető meg világszerte. Ebben a helyzetben mindenütt kutatják a szabadságvesztés alternatíváit, keresik az egyes országok gyakorlatában jelentkező eltérések magyarázatát. Ezek a magyarázó kísérletek nemritkán a fogvatartotti szám és ráta egymás mellé állítására korlátozódnak. Ugyanakkor az összehasonlítás csak akkor lehet hiteles, ha a különböző faktorokat, megítélési szempontokat egyidejűleg veszik figyelembe, és azokat egymással összefüggésbe hozzák.

A szabadságvesztés végrehajtását nem szabad elszigetelten vizsgálni, ugyanis az szorosan kapcsolódik az anyagi büntetőjog szankciórendszeréhez, összefüggésben van az adott ország mindenkori pönológiai, kriminálpolitikai felfogásával. Az összefoglaló, összehasonlító értékelés során a jogi szabályozás mellett kritériumként szolgálhat a büntetés-végrehajtás tényleges helyzetének a figyelembevétele is. A szabadságelvonó szankciók végrehajtásával kapcsolatban elterjedt kétely (a zárt intézeti viszonyok nevelésre, javításra alkalmas-sága, a törvénytisztelő szabad életre történő előkészítés lehetségessége) ellenére alkalmazásuk szükségessége belátható időn belül elkerülhetetlen tény marad.

A nemzetközi áttekintést a nemzeti jogokon felülemelkedő feladatok teljesítése, mint például az alapvető emberi jogok biztosítása, a nemzetközi dokumentumokban foglalt követelmények szem előtt tartása, s a végrehajtás során jelentkező különféle problémák megfelelő kezelése is szükségessé teszik. Ez az értékelés természetesen nem terjedhet ki a világ minden államára; a figyelem elsősorban a magyar szempontból értékelhető, illetve a pönológiai, kriminálpolitikai tekintetben meghatározó, elsősorban az európai országok büntetés-végrehajtási rendszerének, összegző bemutatására irányul.

Az emberhez méltó büntetés-végrehajtás kialakításának minimális garanciái a II. világháború után nemzetközi egyezményekben, szabályokban jelentek meg. Így az 1966. december 16-i Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 10. cikke tartalmazza az elvi követelményeket. *E szerint a szabadságuktól megfosztott személyekkel emberségesen és az emberi személyiség veleszületett méltóságának tiszteletben tartásával kell bánni. Továbbá a büntetés-végrehajtási rendszerben olyan bánásmódot kell alkalmazni, melynek alapvető célja az elítéltek javítása és a társadalomba való beilleszkedésük elősegítése.* Az ENSZ ezen egyezségokmányát hazánk az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelettel ratifikálta, és az egyezségokmány fakultatív jegyzőkönyvét is kihirdettük 1988-ban. Ennek értelmében Magyarország elismerte az ENSZ ellenőrző mechanizmusa egyik formájaként az Emberi Jogi Bizottság illetékességét arra, hogy a személyektől származó jogsértésekre vonatkozó bejelentéseket megvizsgálja.

Az egyes államok büntetés-végrehajtási jogára és gyakorlatára mindenekelőtt az Európa Tanács legjelentősebb okmánya, az 1950. november 4-i Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezménye, valamint a megfelelő ellenőrző szervezetek Strasbourg-ban történő létesítése és az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélkezési gyakorlata hatott alakítólag. Az Európai Egyezménynek a büntetés-végrehajtásra vonatkozó központi szabályozása a 3. cikkben található meg. *Ennek értelmében senkit sem szabad kínzásnak, embertelen vagy megalázó büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni.* Azon fogvatartottaknak, akik úgy érzik, hogy emberi jogaik csorbát szenvedtek, az egyezmény 25. cikke szerint egyéni panaszra van lehetőségük, amely közvetlen utat nyit – az összes belső állami jogvédelmi lehetőség kimerítését követően – az Emberi Jogok Európai Bizottságához.

Magyarország az 1993. évi XXXI. számú törvénnyel fogadta el és hirdette ki ezt a Rómában kelt Európai Egyezményt és az ehhez tartozó nyolc jegyzőkönyvet.

A kínzást, a kegyetlen, az embertelen vagy a megalázó bánásmódot vagy büntetést sok ország belső állami joga [például a hatályos magyar alkotmány 54. § (2) bekezdése], valamint egyéb nemzetközi megállapodások is tiltják. Ezek közül a kínzás elleni ENSZ-egyezményt hazánk az 1988. évi 3. számú törvényerejű rendelettel fogadta el és hirdette ki, illetve az 1990. évi LIX. törvénnyel Magyarország elismerte az ENSZ-Egyezmény által létrehozott Kínzás Elleni Bizottság illetékességét a kínzás, az embertelen bánásmód alkalmazására vonatkozó panaszok kivizsgálására.

Európában az emberi jogok védelmének strasbourg-i rendszerét a kínzás és embertelen vagy lealacsonyító bánásmód vagy büntetés megakadályozására született

1987. november 26-i Európai Egyezmény által létesített Kínzás Elleni Európai Bizottság tevékenységével egészítették ki. A bizottság főként olyan jelenségeknek szentel figyelmet, amelyek az Európai Egyezmény 3. cikke értelmében a szabadságuktól megfosztott személyekkel szemben a kínzás, az embertelen vagy méltatlan bánásmód körébe tartoznak. A kínzás megakadályozására vonatkozó Európai Egyezmény igen fontos eleme az úgynevezett preventív látogatási szisztéma bevezetése. E szerint egy független szakértői testület arra hivatott, hogy rendszeres vagy ad hoc látogatásokkal meggátolja a fogvatartottak konvencióellenes módon történő kezelését, a méltatlan, rossz bánásmódot. Ezt a kínzás elleni Európai Egyezményt hazánk az 1995. évi III. számú törvénnyel fogadta el és hirdette ki.

A nemzeti jogrendszerekben a büntetés – és az intézkedés – végrehajtását befolyásolják a fogvatartottakkal való bánásmódra vonatkozó egyéb nemzetközi rendelkezések is. Ilyen – a fogvatartottakkal kapcsolatos bánásmód minimális elvárásait tartalmazó – szabályokat a II. világháború után először 1955-ben Genfben, a bűncselekmények megelőzéséről és a bűntettesek kezeléséről szóló első ENSZ-kongresszuson fogadtak el (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners), amit az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa 1957-ben elfogadásra és alkalmazásra ajánlott a kormányoknak.

Némi módosítással ezt a szabálygyűjteményt fogadta el az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága, s ajánlotta tagországai kormányainak figyelmébe az 1973. évi 5. számú határozatában. A meglévő rendelkezések hiányosságainak, illetve fogyatékosságainak kiküszöbölése érdekében egy új változat született és lépett az 1973. évi szabályok helyébe. A kereken száz cikket magában foglaló európai büntetés-végrehajtási minimális szabályokat 1987-ben a 3. számú határozattal fogadták el (angolul: The European Prison Rules, franciául: Régles Pénitentiaires Européennes). Ezek a börtönszabályok valójában ajánlás jellegűek, nem kényszeríthetők ki, ugyanakkor fontos hatást gyakorolnak a nemzetközi közösségben az együttműködést szem előtt tartó országok büntetés-végrehajtási színvonalának emelésére. Létrehozása óta az európai börtönszabályzat a végrehajtási normák javításának, a humánus és progresszív pönológia elősegítésének szimbólumává, illetve ösztönzőjévé vált.

A büntetés-végrehajtás jogi alapjai

Berthold Freudenthalnak először 1910-ben Jénában napvilágot látott „Die staatsrechtliche Stellung des Gefangenen" (A fogvatartott államjogi helyzete) című műve óta mindinkább elismert, hogy a fogvatartott közjogi viszonyban áll az állammal. E viszony szabályozása pedig elsősorban a törvényhozó feladata, az önkényes jogkorlátozásokat és visszaéléseket kizárandó semmiképp sem szabad csupán az igazgatási szférának átengedni a végrehajtás kialakítását.

Az *ENSZ*, valamint az *Európa Tanács* II. világháborút követő több évtizedes ez irányú fáradozásának is köszönhetően a külföldi országok büntetés-végrehajtása ma már mindenütt jogilag szabályozott és szervezett formában létezik: törvényi, rendeleti, igazgatási előírásokon alapul. Sőt, egyes nyugati államokban maga az alkotmány is tartalmaz a büntetés-végrehajtással kapcsolatos elvi jelentőségű rendelkezést. Így például az olasz alkotmány 27. cikkének (3) bekezdése kimondja, hogy a büntetés nem ellenkezhet a humánum követelményével, s az elítélt átnevelését kell szolgálnia. A spanyol alkotmány a 25. cikkében kifejezetten leszögezi, hogy a szabadságvesztés-büntetésnek és a biztonsági intézkedéseknek az átnevelésre és a társadalmi visszailleszkedésre kell irányulnia, emellett pedig tiltja a kényszermunka alkalmazását.

A büntetés-végrehajtásra vonatkozó jogi (törvényi) szabályozások a fogvatartottak jogainak és kötelezettségeinek megfogalmazására éppúgy kiterjednek, mint a végrehajtó hatóság, illetve a személyzet hatáskörének, jogosítványainak meghatározására.

A büntetés-végrehajtás jogi szabályozását illetően a külföldi államok lényegében *három csoportba* sorolhatók.

Az *elsőbe* azok az országok tartoznak, ahol a büntetés-végrehajtás alapvető, elvi jellegű rendelkezéseit elsősorban a *büntető anyagi jogban*, vagyis a *Btk.-ban* lelhetjük meg, míg a végrehajtás részletes szabályozására különböző szintű előírások vonatkoznak.

E megoldás szemléletes példája *Svájc*, ahol négy szinten is szabályozott a büntetés-végrehajtási jog (szövetségi Btk. és a Btk.-hoz kapcsolódó végrehajtási rendeletek, kanton, konkordátum, valamint az egyes végrehajtási intézet), de egységes szövetségi büntetés-végrehajtási törvény vagy rendelet nem létezik. Ennek oka az, hogy e feladatot az alkotmány nem utalja a szövetség hatáskörébe, így ezt a kantonok kompetenciájába tartozónak tekintik.

A földrajzilag és nyelvileg összetartozó kantonok pedig – a Btk. idevonatkozó rendelkezéseit felhasználva – több, regionális szintű konkordátumban egyesültek, és a végrehajtási intézetek közös működtetéséről, a végrehajtás költségeiről együttesen gondoskodnak. Az egyes végrehajtási intézetek igazgatási szintű előírásokat bocsátanak ki.

Az 1993-ban megjelent svájci szakértői törvénytervezet a büntetés- és intézkedés-végrehajtás alapjait változatlanul a Btk.-ban szabályozza. A tervezet készítői tudatosan lemondtak az önálló szövetségi büntetés-végrehajtási törvény megalkotásáról azért, hogy a kantonális hatóságok mozgásterét a végrehajtás során szükségtelenül ne korlátozzák.

A *második csoportba* sorolható országokban a büntetés-végrehajtás alapvető joganyaga a *büntetőeljárási törvényben*, továbbá végrehajtási rendelkezésekben lelhető fel. Erre jó példa Franciaország, ahol a büntetés-végrehajtás jogi szabályozása az 1959 óta hatályban lévő – többszörösen módosított – büntetőeljárási törvényben (Code de Procedure Pénale = CPP második részének ötödik könyve), valamint a büntetés-végrehajtást érintő reformtörvényekben található meg.

A francia Btk. (Code Pénal) átfogó reformja 1992-ben valósult meg, 1994. március 1-jei hatállyal, míg a CPP legújabb reformja 1993-ban történt.

A *harmadik csoportba* tartozó országokban a büntetés-végrehajtás joganyagának szabályozása *önálló, külön végrehajtási jogszabályokban* lelhető fel. Az utóbbi évtizedekben ennek a megoldásnak a követése jellemző világszerte. A büntetés-végrehajtás alapvető keretét, azaz a büntetések és az intézkedések nemének, alkalmazási feltételeinek szabályozását a Btk. rögzíti, de a végrehajtás feladatáról, szervezetéről, tényleges működéséről, a fogvatartotti, valamint a végrehajtási személyzeti jogokról és kötelezettségekről szóló speciális, illetve részletes rendelkezések külön jogsza-bályokban szerepelnek.

Az államok többségében a büntetés-végrehajtásra vonatkozó ezen szabályozás törvényi szintű és rangú, és ez a forma a jogállamiság elvének kifejeződése. A törvényi szabályozásokat pedig általában végrehajtási rendeletek, igazgatási előírások részletezik és konkretizálják.

A büntetés-végrehajtásról önállóan, törvényi szinten rendelkező országok közül az úgynevezett *neolatin/román jogkörbe* az európai kontinensen Olaszország, Spanyolország és Portugália tartozik.

Az *angolszász országok* közül elsősorban Anglia/Wales és bizonyos fokig az Amerikai Egyesült Államok érdemel figyelmet. A büntetés-végrehajtás az angolszász jogkörben is túlnyomórészt törvényekben szabályozott vagy legalábbis törvényi alapon nyugszik.

A *közép-európai országok* körébe – Svájcon kívül – Németország és Ausztria tartozik, de itt említhető a kriminálpolitikai, pönológiai modell-állam szerepét betöltő Hollandia is.

A *skandináv* (északi) jogkörhöz tartozó országok: Svédország, továbbá Norvégia, Finnország, Dánia, Izland.

A *volt szocialista országok* körébe Európában az egykori Szovjetunió tagállamai – köztük elsősorban Oroszország, ahol 1997-től új Btk. és új büntetés-végrehajtási törvény várható –, továbbá Lengyelország és az egykori Csehszlovákia sorolhatók.

A *harmadik csoportba* tartozó országok között vannak olyanok, amelyek a büntetés-végrehajtásról nem törvényi, hanem *rendeleti szinten* adnak szabályozást. E megoldás szemléletes példáját az európai kontinensen Belgium szolgáltatja, ahol a büntetés-végrehajtás jogi alapját az 1965. évi királyi rendelet jelenti, amely a végrehajtási intézetek általános szabályozásáról (Réglement général) szól. Az említett királyi rendeletet 1971-ből származó miniszteri rendelet, továbbá miniszteri körlevelek egészítik ki.

Az Európán kívüli országok közül például Kínában a büntetés-végrehajtás legjelentősebb jogi alapját szintén *nem törvény* tartalmazza.

A büntetés-végrehajtási jog helye a jogrendszerben

Alapvetően három nézetcsoport létezik – jóllehet ezek közül korábban csupán kettő érvényesült. Az *egyik felfogás* szerint a büntetés-végrehajtási jog a büntetőeljárási jog alkotórésze, hiszen a végrehajtás eljárásjogilag közvetlenül kapcsolódik a jogerős elítéléshez, és az elítélt személy szemszögéből is egységes történésről van szó. A *másik nézet* szerint a végrehajtási jog, a büntetőjogi szankciók anyagi jogi szabályozására, illetve az ezzel kapcsolatos tartalmi összefüggésekre tekintettel, a büntető anyagi joghoz tartozik. E nézet képviselői általában állást foglalnak a büntetés-végrehajtási jognak vagy legalábbis az alapelveknek, a fontosabb végrehajtási szabályoknak a Btk.-ban történő szabályozása mellett.

A legszélesebb körben elterjedt és jelenleg uralkodó felfogás a büntetés-végrehajtási jogot – az anyagi és az eljárási jog mellett – önálló jogterületnek tekinti a bűnügyi jogok egészén belül. Önálló jogterületként való felfogása megfelel e joganyag, illetve tárgya objektív súlyának és az e téren bekövetkezett jogfejlődésnek egyaránt.

A végrehajtási jognak a jogrendszerben elfoglalt helyét illetően több országban is gyakran hivatkoznak arra az elméletre, amely a büntető igazságszolgáltatás *három pillére* elnevezést kapta. E szerint a büntető törvény *büntetéssel fenyeget* meghatározott magatartásokat, az elkövető bűnössége esetén *a bíróság ezt a büntetést kiszabja, az állam pedig végrehajtja*. Ennek alapján az első pillér a törvényhozó, illetve az anyagi büntetőjog; a második pillér a büntető bíróság és a büntetőeljárás; a harmadik pillér pedig a végrehajtási hatóság, illetve a büntetés-végrehajtási jog. Mivel ez a három tevékenység három különböző feladat ellátását jelenti, így ez a felfogás is elismeri a büntetés-végrehajtási jog jogrendszerbeli önállóságát.

Célok és alapelvek

A büntetés-végrehajtási cél(ok) törvényi meghatározása több funkció betöltésére hivatott. A végrehajtási cél megfogalmazása nemcsak a fogvatartottak jogállását befolyásolja, hanem vezérszempontot ad a büntetés-végrehajtás igazgatása, szervezeti kialakítása, a nevelési-kezelési folyamat egésze számára, továbbá a

büntetés-végrehajtással kapcsolatos egyes döntések orientációs pontja és mércéje, valamint célkonfliktus esetében értelmezési irányelv is.

Csaknem minden büntetés-végrehajtási szabályozásban közös a társadalomba való (vissza)illesztésnek (reszocializáció, rehabilitáció) mint alapvető fontosságú végrehajtási célnak a megfogalmazása az ítélet (a büntetés) végrehajtása, az elítéltek biztonságos őrzése mellett. Ezt a célkitűzést az 1966. évi ENSZ Egyezségokmányba, a büntetés-végrehajtás minimális szabályaiba, továbbá több ország alkotmányi szabályozásába (például az 1947. évi olasz és az 1978. évi spanyol alkotmányba) is beépítették. *A reszocializációs célmeghatározás* szinte valamennyi európai ország szabályozásában megtalálható, de az Európán kívüli államokban is (például Japánban).

A pönológiai, kriminálpolitikai modell-államnak tekinthető Svédország *végrehajtási célként az elítéltnek a társadalmi követelményekhez való alkalmazkodása elősegítését és a szabadságelvonás hátrányos hatásainak ellensúlyozását jelöli meg.* Emellett a végrehajtásnak – amennyire csak a társadalom védelme lehetővé teszi – az elbocsátás utáni időszakra, a szabad életre való felkészítésre kell irányulnia.

Újabban több országban *a fogva tartással járó hátrányok elkerülését és a szabad életbe történő elbocsátás előkészítését propagálják uralkodó végrehajtási feladatként.* Emellett például Angliában humánus végrehajtásról (humane containment), illetve pozitív őrizetről (positive custody) tesznek említést. Ezeknek a figyelembe vétele a végrehajtás számára kétségtelenül nagyon fontos, azonban kérdéses az ilyen feladatoknak a büntetés-végrehajtás elsődleges céljává tétele. Ha ez így lenne, akkor egyszerűbb és gazdaságosabb, de humánusabb is lenne a zárt végrehajtásról való lemondás.

Az 1970-es évek óta több nyugati államban az úgynevezett *kezelés-ideológiával*, a *rehabilitációs modellel való szakítás figyelhető meg.* Ez a felfogásváltozás – egyes skandináv országok mellett – a legradikálisabban az USA-ban következett be, ahol az eddigi reszocializálási törekvéseket egyes szerzők nem működőnek (nothing works) minősítik. A „nothing works" R. Martinson 1974. évben közzétett cikkéhez kapcsolódik. Azóta 23 év telt el, és a többnyire nem gyümölcsözőnek minősíthető treatment kontra megtorlás vita azóta több fordulatot vett. A jelenlegi trend szerint a büntetőpolitika neoklasszikus irányultsága a meghatározó, amely nem zárja ki, hogy a végrehajtás tartalmazzon nem csupán a tettet, hanem az individuumot is figyelembe vevő elemeket. Ami véglegesen megbukott, az a treatment *medikális modellje*, amelynek értelmében a bűnelkövetés betegség, amely gyógyítható, adott esetben jobbára pszichoterápiás szerekkel. Ezen nézet szerint a börtönök személyiségátformáló „üzemekként" működtek volna. Jelenleg meghatározott kutatási módszerekkel empirikusan bizonyítható, hogy bizonyos elkövetői csoportoknál, bizonyos kezelési metódusok eredményesek, azaz „működőek". Az alkalmazott kezelési formák között az életesélyeket javító programokon túl találhatók kifejezetten pszichológiai, terápiás módszerek is, amelyeknek túlnyomó része nem a személyiséget, hanem a kognitív funkciókat és a viselkedést célozza.

Napjaink elméleti vitáiban ugyanakkor egyre gyakrabban beszélnek a büntetés úgynevezett reneszánszáról, tehát arról a kívánalomról, amely szerint *a szabadság elvonását rosszként, hátrányként kell megélni.* Fő végrehajtási célként a biztonságot vagy az ártalmatlanná tételt (incapacitation) újabban túlnyomórészt az angol nyelvű szakirodalomban propagálják, és a sokoldalú kritika ellenére nemegyszer elfogadásra is talál ez az általános megelőzést előtérbe helyező célfelfogás.

Az újból és újból proklamált reszocializációs célról viszont gyakran megállapítható, hogy nemritkán látszatkonszenzuson alapul. A japán börtönökben uralkodó katonai drill, a kínai vagy az orosz úgynevezett munka általi átnevelés, valamint a szabad élethez messzemenően közelítő lakócsoportos végrehajtás a dán, a svéd vagy a holland börtönökben, a reszocializáció és a fogvatartotti alapjogok igazán különböző elképzelésein nyugszanak.

Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy a legtöbb államban a reszocializációt elsődlegesnek tekinti ugyan, de nem kizárólagosnak. Így például az osztrák büntetés-végrehajtási törvény 20. § (1) bekezdése hármas végrehajtási célt nevez meg: az első elem a *speciálprevenció* (reszocializáció), a második a *társadalom védelmének biztosítása*, míg a harmadik komponens az *alkalmazott büntetés intő, figyelmeztető céljának érvényre juttatása.* Ezáltal a reszocializáció mellett a generálprevenció és a bűnösségkiegyenlítés aspektusa is helyet kapott a cél meghatározásában. Ezenkívül többek között a spanyol, a svéd, a német szabályozás értelmében a reszocializáció mellett figyelembe kell venni a társadalom biztonsági igényét, a közösségi élet elemi értékeinek védelmét is, amelyet a fogvatartottak őrizete és felügyelete segítségével lehet elérni.

A szabadságvesztés javító szerepébe vetett hit ma már csupán kevés államban töretlen, de a nyugati országok legtöbbjében az uralkodó reszocializációs célt és modellt is kritikusabban szemlélik. Ennek ellenére, bizonyos hangsúlyeltolódással ugyan, de változatlanul megtartandónak és nélkülözhetetlennek ítélik és a gyakorlatban is többnyire ebben az értelemben követik. A reszocializáció megtartása mellett szól, hogy az nem csupán az elítélt, hanem a társadalom érdeke is, hogy az elkövető ne legyen visszaeső, és a közösséget, az embertársait ne károsítsa, ne veszélyeztesse. A büntetés végrehajtása során a biztonságos izolációnak, a védelmi funkciónak is ezt szolgáló szerepet kell betöltenie.

Ebben a változóban lévő, kissé bizonytalannak is nevezhető helyzetben jellegzetes az 1993. évi svájci szakértői törvénytervezet állásfoglalása, amely a büntetés- és intézkedés-végrehajtás céljának megfogalmazásáról tu-

datosan lemondott, mivel *„a végrehajtásban figyelembe veendő célok és feladatok sokrétűsége és ambivalenciája kizárja a teljes körű, tömör és meggyőző meghatározást"*.

A büntetés-végrehajtási cél konkretizálásához járul hozzá az *alapvető végrehajtási elvek* tisztázása és figyelembe vétele. E tekintetben három olyan alapelvről van szó, amelyeket egyes országok büntetés-végrehajtási törvényei is szabályoznak, illetve a gyakorlatban érvényesítenek.

E három megjelölt végrehajtási princípium közül az első *az életviszonyok hasonlításának elve*, amit több országban *normalizálásnak* is neveznek, például a skandináv államokban. Ez azt jelenti, hogy a végrehajtási intézetben az életfeltételeket, amennyire csak lehetséges, a szabad élet körülményeihez kell közelíteni, az elítéltek emberi méltóságának és az általánosan elismert társadalmi normáknak megfelelően. Ezen elv rögzítésével a biztonság és a rend szempontjai megfelelő keretek közé kerülnek. Kifejezi továbbá, hogy a bebörtönzésnek a szabadság elvonásából kell állnia. Ezen elv szerint az elítéltet egyrészt a lakóhelyéhez közeli, másrészt nyitott intézetben kell elhelyezni, ahol a biztonság lényegében az elítélt önfegyelmébe vetett hitre épül, és ha ezzel az elítélt visszaél, ez a zárt intézetbe történő áthelyezést vonja maga után.

A másik alapelv, az *ellenhatás*, illetve (az angol „harm reduction" elnevezésből) *a károsodás csökkentésének elve* értelmében a szabadságelvonással együtt járó ismert káros következményeket, illetve a személyiség negatív fejlődését elősegítő mellékhatásokat ellensúlyozni kell a „nil nocere", a ne árts! elv messzemenő figyelembevételével. Szintén ennek eléréséhez szükséges – többek közt – az elítéltek elkülönített elhelyezése, főként a visszaesők és az első bűntényesek különválasztása. De más káros (mellék)hatások, anyagi és egészségügyi hátrányok ellensúlyozása is indokolt.

Ezzel szorosan összefügg *a nyitottság követelménye*, vagyis a külvilág felé történő nyitás. Az ellenhatáshoz járul hozzá a fogvatartottak korlátlan és szabad levelezése, a különféle kommunikációs lehetőségek biztosítása, látogatók fogadása, az eltávozás, a szabadság lehetősége...

A harmadik, az *integrációs*, más megközelítésben *felelősségi elv* szintén minden elítéltre vonatkozik, a büntetés-végrehajtás egész folyamatát át kell hatnia, és nem szabad csupán az elbocsátás előtti időszakra korlátozódnia. Ezen elv érvényesítésével az elítéltnek segítséget kell adni ahhoz, hogy önmagán tudjon segíteni. A beilleszkedést erősítheti az elítéltek felelősségének, önbecsülésének és önállóságának fejlesztése. Az önálló életvitelre előkészítés egyrészt a mindennapi börtönélet „hotelfunkcióinak" visszaszorítását igényli, másrészt az elítélt felelősségének fokozását, önállóbb életvezetésének elősegítését és szorgalmazását. A felelősség elvéből is következik, hogy az elítélt a büntetés-vég-rehajtásnak nem tárgya, hanem alanya, aki jogokkal és kötelezettségekkel, vagyis felelősséggel kell hogy rendelkezzen.

Szervezeti rendszerek

A büntetés-végrehajtás egységes rendszer, amely *vertikálisan* és *horizontálisan* tagolódik. A vertikális felépítés a végrehajtási hatóságok tagozódását jelenti. A horizontális felépítésen pedig a különböző végrehajtási intézetek, illetve intézettípusok differenciálása értendő.

Vertikális felépítését vizsgálva megállapítható, hogy a különböző államokban az elsőfokú büntetés-végrehajtási hatóság általában a végrehajtási intézet vezetője. A legfelső szintű büntetés-végrehajtási hatóság pedig többnyire az Igazságügyi Minisztérium vagy az e minisztérium alá tartozó (vagy mellé rendelt) központi büntetés-végrehajtási igazgatóság. Ezek a szervek gondoskodnak rendszerint a büntetés-végrehajtási intézetek létesítéséről, fenntartásáról, felújításáról; továbbá arról is, hogy ezek az intézetek és a végrehajtási személyzet a büntetés-végrehajtási törvény (rendelet) rendelkezéseinek megfelelően működhessenek, illetve tevékenykedhessenek.

Valójában az alapvető különbséget jelentő ismérv a büntetés-végrehajtás szervezete tekintetében a büntetés-végrehajtásnak az *igazságügyi vagy a belügyi igazgatáshoz* való kapcsolása.

A végrehajtás nem ítélkezés, hanem igazságügyi igazgatási tevékenység, azonban az alapvető garanciális szempontok miatt a büntetés-végrehajtás tipikusan az igazságügyhöz tartozik világszerte, legalábbis a legtöbb európai államban. A volt szocialista országok közül hazánk mellett az egykori *Csehszlovákia* mindkét jelenlegi államában és *Lengyelországban* a büntetés-végrehajtás szintén az igazságügyhöz kapcsolódik.

Vannak viszont országok, ahol a büntetés-végrehajtás a belügyminisztérium, illetve a belügyi igazgatás alatt áll, mint például az egykori *Szovjetunióban* és a mai *Oroszországban*. Itt a törekvés épp arra irányul a legújabb törvénytervezetekben, hogy a büntetés-végrehajtás az igazságügyhöz kerüljön át. A büntetés-végrehajtás belügyi igazgatás alatt áll több Európán kívüli országban is, mint például Kínában, Kubában, Iránban stb. Ebből a szempontból sajátos helyzetű állam *Anglia* és *Wales*, ahol igazságügyi minisztérium nem létezik, így a büntetés-végrehajtás a Home Office (belügyminisztérium) alá tartozik, és a Home Office részeként működő Prison Service (őfelsége börtönszolgálata) gyakorolja Anglia és Wales végrehajtási intézményei felett a felügyeletet.

A büntetés-végrehajtásnak belügyi igazgatás alá helyezésével szorosan összekapcsolódik a végrehajtás militarizálása, mint például több volt szocialista országban vagy a spanyoloknál a *Franco-diktatúra* időszakában. Bár *Spanyolországban* a büntetés-végrehajtás az 1979. évi büntetés-végrehajtási törvénnyel az igazságügyhöz került, azonban számos alkalommal személyzeti szembenállás alakult ki a végrehajtási reform miatt abból a tényből következően, hogy a személyzet nem elhanyagolható hányada még mindig a Franco-hadsereg volt tagjaiból és azok hozzátartozóiból tevődik össze. Hasonló

problémák figyelhetők meg azon német tartományokban, ahol az egykori NDK számos végrehajtási alkalmazottjának elbocsátása ellenére sok a katonai hierarchiához szokott személy, akiknek nehezére esik az új gondolkodás és a kezelési végrehajtás átvétele. A szigorú fegyelemre épülő és katonai elvek szerint kialakított végrehajtás a távol-keleti országokban, mint például Japánban, Kínában tipikusnak tűnik.

Néhány országban a börtönügy militarizálása a végrehajtási adminisztráció erős centralizálásával függ össze (részben, mint Franciaországban, a központosítás történelmi tradíció). Központi irányító végrehajtási szervezetre természetesen mindenhol szükség van, a túlzottan központosított megoldás esetében azonban a fogvatartottak ügyei elsősorban nem a büntetés-végrehajtási intézetekben dőlnek el, hanem a túlméretezett, nehezen mozgó országos szerveknél.

A büntetés-végrehajtás szervezeti rendszerére vonatkozó olyan elvek, mint az intézetek differenciálása és a fogvatartottak osztályozása a végrehajtás szerves részeivé váltak. Mindez a gyakorlat viszonylagos egységességét is eredményezte, jóllehet a különbségek az egyes országokat összehasonlítva még mindig jelentősek. A különbségek részben a büntetőjogi szankciórendszerek eltéréseiből, a szabadságvesztés eltérő szabályozási és alkalmazási gyakorlatából adódnak, részben a büntetés-végrehajtás nehezen befolyásolható „infrastruktúrájával" függnek össze.

A büntetés-végrehajtás *horizontális felépítését* illetően az intézettípusokat különböző szempontok szerint lehet felosztani. Általában a büntetőintézeteknek három fő típusa ismeretes: az első a *helyi végrehajtási intézet*, ahol az előzetes letartóztatáson (vizsgálati fogságon) kívül az elítéltek rövid időtartamú büntetéseket is töltenek. Viszonylag kevés államban sikerül annak a követelménynek következetesen eleget tenni, hogy a jogerős elítélést megelőző fogva tartásokat (előzetes letartóztatás, illetve vizsgálati fogság) kizárólag az e célt szolgáló intézetekben foganatosítsák. A többi intézettípus erősebben kötődik a központi végrehajtási hatósághoz. A második típusba sorolhatók az úgynevezett *országos börtönök* (végrehajtási intézetek), amelyek azonban jelentős eltéréseket mutatnak. Általában az országos intézetekben hajtják végre azokat a szabadságvesztéseket, amelyek meghaladnak bizonyos időtartamot, többnyire az egy évet.

Mindenütt találhatók még *speciális büntetőintézetek* a bűnelkövetők meghatározott kategóriái számára. Ilyenek a fiatalkorúak részére létesített külön intézetek, a döntően gyógyító feladatot ellátó intézetek, a veszélyes bűnözők, visszaesők nagy biztonságú intézetei. A női, illetve a katonai elítélteket szintén speciális intézetekben vagy az általános jellegű intézetek külön részlegeiben helyezik el.

A végrehajtási intézetek differenciálására bizonyos fokig befolyást gyakorolnak igazságszolgáltatáson kívüli egyéb tényezők is, mint például az adott ország területi nagysága, lélekszáma, államberendezkedésének jellege stb.

Így a *francia* büntetés-végrehajtási rendszer hagyományosan kilenc régióra tagolódik, és a speciális intézeteken túlmenően azokat a személyeket, akiket háromévi szabadságvesztést meghaladó vagy határozott tartamú vagy életfogytiglani fegyházbüntetésre ítéltek, központi végrehajtási intézetben (maisons centrales) helyezik el. A három évig terjedő börtönbüntetésre ítéltek büntetésüket a számukra előírt külön intézetben töltik. Az egy évig terjedő fogházbüntetésre ítéltek kivételképp helyi börtönben (maison d'arret) kerülhetnek elhelyezésre, ahol vizsgálati foglyok is vannak, elkülönítetten. A hosszabb szabadságvesztésre ítéltek körében további differenciálás érvényesül az elítélt személyisége, életkora, előélete, szellemi és testi állapota alapján. Erre a célra országos orientációs központot hoztak létre a Párizs közelében lévő Fresnes-ben. Ebben az intézetben a fogvatartottak megfigyelése és szakértői véleményezése alapozza meg az egyéniesített kezelést.

Szervezeti tekintetben figyelemre méltó a *svéd* végrehajtási reform, amelynek jellemzője a lehetőleg a lakóhelyhez közeli elhelyezés elve szerinti átszervezés, valamint a normalizálás, azaz a végrehajtás során a szabad élethez messzemenően közelítő életviszonyok kialakítása. Ennek következtében kis intézeteket hoztak létre a városok és községek közvetlen közelében, maximum 40-60 férőhellyel. Ezekben a helyi intézetekben töltik rendszerint a büntetésüket a rövid tartamú szabadságvesztésre ítéltek. Csak a hosszabb – több mint egyévi – szabadságvesztésre ítélteket, illetve a veszélyes bűntetteseket utalják országos (központi) börtönökbe. Így a svédeknél az előzetes letartóztatást szolgáló intézeteken kívül csak kétféle típusú végrehajtási intézet létezik: a helyi és az országos börtön.

A büntetőintézetek differenciálására gyakori kritérium a *zárt* és *nyitott* végrehajtás megkülönböztetése, továbbá a férfiak és a nők, illetve a fiatalkorúak és a felnőttek elkülönítése. A *nyitott intézetekre* általában az jellemző, hogy a fogvatartottak szökése ellen csupán korlátozott jellegű intézkedésekkel élnek. A legtöbb nyugati országban egy adott intézettípuson belül igen gyakori a *zárt és a nyitott végrehajtás* kettőssége (például Svédországban mind a helyi, mind az országos végrehajtási intézet lehet nyitott vagy zárt rendszerű). A skandináv országok többsége, avagy a német végrehajtási törvény is a nyitott végrehajtás elsőbbségéből indul ki, a gyakorlatban azonban inkább a zárt végrehajtás a meghatározó.

A *férfiak* és a *nők* elkülönítési elve nemzetközileg töretlenül érvényesül, azonban olykor érdekes fejlődés is megfigyelhető, ugyanis egyes országokban bizonyos fokig koedukált elhelyezési formákat hoztak létre, részben a normalizálás, részben a lakóhelyhez közeli elhelyezés elve alapján (például Dániában).

A fiatalkorúak és a felnőtt elítéltek elkülönítését a fiatalkorúak negatív befolyásolását elkerülendő és a fiatal-

korú speciális nevelési szükségleteire figyelemmel általában indokoltnak tekintik. De a reszocializáció szempontjából bizonyos rugalmasság válhat szükségessé. A skandináv államok például a fiatalkorúak börtönét mint speciális intézményt eltörölték, és emiatt sem következett be a fiatalkorúaknak a felnőttektől való szigorú elkülönítése. A hollandok is arra törekednek legújabban, hogy a férfiak és a nők, valamint a fiatalkorúak és a felnőttek közötti merev elkülönítést oldják.

A pszichés beteg elkövetőkkel szemben elrendelt zárt intézeti gyógyító intézkedést az államok egy része az *igazságügyi végrehajtáson belül szervezi és foganatosítja* (például Ausztria), más országok pedig azon kívül (például Németország és Svédország).

A szabadságelvonás különböző súlyú fokozatai szerinti megkülönböztetést (fegyház, börtön, fogház) sok nyugati ország feladta az egységes végrehajtás érdekében, avagy ezen szempontnak a végrehajtás kialakítá-sánál gyakorlatilag már nincs szerepe (például Svájcban).

Problematikusnak tekintik viszont általában az egyes volt szocialista országokban alkalmazott azon differenciálást, amelynek értelmében a különböző súlyú végrehajtási fokozatokat a kedvezmények rendszerével kapcsolják össze, így lényeges pótlólagos jogkorlátozásokat tesznek lehetővé. Ez pedig a szabadság elvonásán túlmenő olyan rossz okozása, amely a szabadságvesztés modern felfogásával nemigen egyeztethető össze.

A szervezeti rendszert lényegesen befolyásolja a *büntetés-végrehajtás infrastruktúrája*, vagyis az intézetek száma, nagysága, kialakítása. E tekintetben is az egyes országok között nagy eltérések vannak. Így például a nem egészen hétmillió lakost számláló Svájcban kereken 170 büntetés-, illetve intézkedés-végrehajtási intézet működik. A legtöbbjük kis befogadóképességű, helyi intézmény. A svájci büntetés-végrehajtás összes kapacitása 1991-ben 6100 férőhely. Ezzel szemben a tízszer nagyobb népességű, illetve lényegesen nagyobb területű *Németországban* (az új tartományok nélkül) 1990 végén szintén 170 intézet működött, összesen 59 455 fő befogadását lehetővé tevő kapacitással.

A 15 milliós *Hollandiában* 1990. október 1-jén 92 büntetőintézet volt, összesen 7804 fős befogadóképességgel. A 7,9 milliós Ausztriában 1992 végén 29 önálló igazságügyi végrehajtási intézet volt, míg hasonló időszakban *Angliában* és *Walesben* 128 intézetet üzemeltetett a börtönszolgálat 45 527 férőhellyel.

A jelenlegi tendencia tehát jobbára a decentralizáció irányába mutat, jellemző a kisebb méretű végrehajtási intézetek működtetése, amely lehetővé teszi a lakóhelyhez közeli végrehajtást, a külvilággal való kapcsolattartást. A túlságosan kis intézeteknél – az előnyei mellett – gazdaságossági problémák jelentkezhetnek, míg a túl nagy (az ezer fő körüli vagy azt meghaladó befogadóképességű) intézeteknél vezetési-irányítási nehézségek adódhatnak, személytelen intézeti atmoszféra alakulhat ki, kisebb hatékonyságú nevelőmunkával.

A börtönök eltérő kialakítása megfigyelhető *építészeti, személyzeti szempontból* is. A büntetés-végrehajtás sok országban (például az angoloknál, a belgáknál, az olaszoknál, a franciáknál, a volt szocialista országokban stb.) a múlt századból való elöregedett épületekkel, elhelyezési lehetőségekkel, egészségügyi intézményekkel jellemezhető. A közös elhelyezés, a zsúfolt cellák ténye felveti az emberhez méltó elhelyezés kérdését, mint például az *USA-ban*, illetve az előbb említett országokban. Így nem véletlen, hogy emiatt börtönzendülések törnek ki, személyzeti sztrájkok fordulnak elő. Kedvezőbb feltételek tapasztalhatók általában a skandináv államokban és *Hollandiában*, ahol a fogvatartottak egyéni elhelyezése a jellemző. Ezekben az országokban sze-mélyzeti téren is kedvezőbbek a feltételek. A nyugati országokban egy alkalmazottra átlagosan 2-3 fogvatartott jut. A svédeknél, dánoknál, hollandoknál ez az arány csaknem 1:1. A volt szocialista országokban, illetve a távol-keleti államokban, például *Kínában* és *Japánban*, ahol a fogvatartottak közös elhelyezése a meghatározó, ez az arány lényegesen rosszabb.

A bíróságok által kiszabott jogerős büntetések és intézkedések végrehajtása világszerte az állami szervek feladata és kötelessége.

A büntetés-végrehajtás területén a *privatizációhoz* különböző elképzelések kapcsolódtak. Az eddigiekben ezt általában úgy értették – főként az európai kontinensen –, hogy meghatározott tevékenységeket az állami szervezettől elkülönítettek és magánkézbe adtak. A büntetés-végrehajtás keretein belül ezeket a feladatokat a magas költségek vagy a hiányzó speciális ismeretek miatt nem tudták hatékonyan teljesíteni. Jogi szempontból kevésbé problematikus a magánvállalkozók bevonása a börtönépületek tervezésébe, építésébe, átalakításába. Hasonlóképp az egészségügyi ellátás és gondozás, továbbá az oktatás területén sok országban bevett gyakorlat a privát cégek és személyek bevonása, mivel megfelelően szakképzett, minőségi személyzetet kizárólag a büntetés-végrehajtáson belüli munkavégzésre nem lehet megnyerni.

Viszonylag új viszont az az elképzelés, amely a teljes körű privatizálást teszi lehetővé. Az USA-ban a magánosítás hosszabb múltra tekint ugyan vissza, de szélesebb körű alkalmazása ellen sikerrel léptek fel elsősorban az olcsóbb konkurencia miatt a szakszervezetek. A privatizálási koncepció a büntetés-végrehajtás krízise következtében az 1980-as évek közepén ismét aktualitást nyert. A büntetés-végrehajtási intézet egész vezetésének, szervezetének és működtetésének átadása privát, nyereségre törekvő cégnek még az amerikai kontinensen is ritkán fordul elő (kb. a fogvatartottak három százalékánál), jobbára fiatalkorúak intézeteiben. Általában két modell érvényesül: az egyik szerint az állam fogvatartottanként naponta meghatározott díjat fizet az üzemeltetőnek. A másik modell szerint a magánüzemeltető építi fel és tartja fenn a végrehajtási intézetet a saját fe-

lelősségére, állami felügyelet mellett, és az elítéltek által előállított termékek értékesítésével nyereséget érhet el.

Európában – Anglia és Wales kivételével – a privát börtönnel szemben távolságtartás figyelhető meg. Ennek hátterében – az alkotmányjogi aggályokon túl – a tényleges állami kontroll elvesztésétől való félelem húzódik meg.

Angliában és *Walesben* is – az USA-hoz kissé hasonlóan – magas a fogvatartotti arány, előfordul a börtönök zsúfoltsága. A Kínzás Elleni Európai Bizottság angliai látogatásai során a fogvatartottakkal kapcsolatban – elsősorban a vizsgálati foglyoknál – embertelen és megalázó bánásmódot állapított meg. A bizottság tapasztalatai szerint a meglátogatott intézetekben az életkörülmények nem felelnek meg a nyugat-európai színvonalnak. A feltárt hiányosságok egyik lehetséges megoldásaként vetődött fel a privatizáció gondolata. Az 1991. évi Criminal Justice Act alapján a belügyminiszter a börtönök igazgatására szerződéseket köthet, és az elítéltek kísére-tét, őrzését a magánszektor láthatja el. 1992 áprilisától egy új, 320 fogvatartott befogadására alkalmas intézet, az előzetes letartóztatásban lévők központja (remand centre) került magánkézbe „The Wolds" néven Humberside megyében. A worcestershire-i Blakenhurst elnevezésű helyi börtön (local prison) irányítására versenytárgyalást hirdettek meg, amelynek eredményeként ez a börtön 1993 májusában nyílt meg privát igazgatással. A tervek szerint a börtönök kb. 10%-át akarják privatizálni. A belügyminisztérium ellenőrei felügyelik a magánbörtönöket, ellenőrzik a végrehajtást, kivizsgálják a személyzet elleni panaszokat, és fegyelmi ügyekben döntenek.

A fogvatartottak jogállása

A fogvatartottak jogállását illetően különbséget kell tenni egy adott ország minden állampolgárát – így a fogvatartottakat is – megillető általános alapjogok és kötelezettségek, illetve a fogvatartottaknak a végrehajtással kapcsolatos speciális jogai és kötelezettségei között.

Alapvető jogállami követelmény, hogy az alkotmányban, illetve a törvényekben rögzített jogokat korlátozni vagy megvonni csak törvényi szintű szabályozással lehet.

A fogvatartottak általános jogállását lényegében az adott ország alkotmánya által garantált alapjogok határozzák meg, mivel ezek érvényesek az elítéltekre, és a szabad állampolgárokra egyaránt, amennyiben a büntetés-végrehajtási törvény vagy a fogva tartással kapcsolatos más törvényi rendelkezés, illetve a büntető ítélet tartalma máshogy nem rendelkezik. Ha tehát az alapjogokat az említett törvények, illetve az ítélet nem korlátozza, úgy ezek a jogok kötik a végrehajtási személyzetet és a joggyakorlatot.

Ennek értelmében minden civilizált államban a fogvatartottal szemben is tiszteletben kell tartani az emberi méltóságot és mindazon jogokat, amelyeket a törvény, illetve a büntetőítélet nem korlátoz. Az elítéltek között nem tehető hátrányos megkülönböztetés nemzetiségi és etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai meggyőződésük, származásuk, nemük, társadalmi, illetve vagyoni helyzetük szerint.

A fogvatartott is például megtartja polgári jogait (jogképességét, cselekvőképességét, eljárási képességét, vagyonát illető döntési jogosultságát), továbbá mindazokat a jogokat, amelyek minden polgárt megilletnek. A meglévő kötelezettségek is érintetlenek, így például a fogvatartottat terheli a tartás vagy az adósság fizetésének kötelezettsége.

A végrehajtással összefüggő speciális fogvatartotti jogokat és kötelezettségeket is törvényi szintű szabályozás kell hogy tartalmazza. E területen különbség tehető az olyan speciális jogok között, amelyek a törvényben meghatározott előfeltételek fennállása esetén – a hatóság mérlegelése nélkül – objektív jogként illetik meg a fogvatartottakat, illetve az olyan jogok között, amelyek megadása a végrehajtási hatóság mérlegelésétől függ.

A speciális végrehajtási jogok és kötelezettségek köre, terjedelme az egyes országok szabályozásában igen eltérő.

A fogvatartottak jogvédelme

A fogvatartottak jogvédelmére, a panaszjog érvényesítésére különböző modellek és megoldások alakultak ki. A vizsgált országok – a szabályozást és gyakorlatot összehasonlítva – alapvetően három csoportba sorolhatók.

Az *első csoportba* tartozó országokban a hatóságok döntései ellen nincs bírói felülvizsgálati lehetőségük az elítélteknek, csupán a többé vagy kevésbé kiépített panasztétel lehetősége létezik számukra a büntetés-végrehajtási igazgatáson belül.

Ide értendők általában a volt szocialista országok, így például Oroszország, az egykori Csehszlovákia, Kína, de egyes nyugat-európai államok is, mint Belgium, Norvégia.

A *második csoportba* azok az államok tartoznak, ahol alapvetően – legalábbis kiindulásként – az igazgatási út a jellemző a panaszeljárás tekintetében, de vegyes összetételű bizottságok is közreműködnek a döntéshozatalban a tárgyilagosság biztosítása és a szakismeret erősítése érdekében. Ezzel összefüggésben bírósági vagy legalábbis azzal egyenértékű szervek is résztvevői a jogerős döntéshozatalnak. Ebbe a csoportba sorolható mindenekelőtt Svédország, Anglia és Hollandia.

Svédországban a fogvatartottnak jogában áll bármely végrehajtási intézetben az őt érintő döntéssel kapcsolatban panaszt benyújtani. Valamennyi végrehajtási intézet és probációs körzet mellett felügyelő bizottság működik. Elnöke bíró, tagjai pedig speciális tapasztalatokkal rendelkező szakemberek. A lokális szinten működő felügyelő bizottságok döntenek például a szabadságolásról, a külső foglalkoztatásról, a feltételes elbocsátásról. Központi szinten az országos börtön- és probációs adminisztráció az illetékes, amely szerv egyúttal fellebbezési

fórumként is működik a felügyelő bizottságok legtöbb döntése tekintetében. Az országos végrehajtási szerv döntése ellen közigazgatási bírósághoz lehet fellebbezni. 1988-ban több mint ezer esetben éltek az elítéltek a fellebbezés lehetőségével, és a bíróság az ügyek 3%-ában változtatta meg az eredeti döntést. A fogvatartottnak – éppúgy, mint minden svéd állampolgárnak – jogában áll panasszal élni az igazságügyi ombudsmannál is.

Angliában és *Walesben* minden börtön mellett Látogatók Tanácsa (Board of Visitors) – Skóciában pedig Látogatók Bizottsága (Visiting Committee) – tevékenykedik. Ezek a bizottságok – amelynek tagjai a helyi közösségből valók – ellenőrzik a börtönök igazgatását és a fogvatartottakkal szemben tanúsított bánásmódot. A bizottság tagjainak jogában áll a börtön minden részét bejárni, és bármikor kikérdezhetik az elítélteket. Skócia kivételével ezen testületek döntenek a börtönfegyelmet komolyabban sértő elítéltek ügyeiben. A fegyelemsértésekkel elsősorban a végrehajtási intézet vezetője, illetve – Skócia kivételével – a Látogatók Tanácsa foglalkozik. A kormány célja az, hogy a jövőben a végrehajtási intézetek vezetői legyenek illetékesek mindenfajta fegyelmi ügyben, továbbá a fegyelmi eljárásokkal és panaszokkal szemben fellebbezési lehetőség legyen egy független testülethez.

1981 óta léteznek a független börtönfelügyelőségek (Independent Prisons Inspectorates), amelyeknek a hatáskörébe a börtönök felügyelete és az erről történő jelentéstétel tartozik. Ebben a jelentésben be kell számolniuk az elítéltekkel szemben tanúsított bánásmódról, a börtönállapotokról és egyéb meghatározott kérdésekről. Szankcionálási lehetőséggel viszont ezek a felügyelő-ségek nem rendelkeznek. Az angol bíróságok kevésbé avatkoznak be a végrehajtási intézetek irányításába és ellenőrzésébe, viszont az európai emberi jogi bizottságok joggyakorlatának hatására lehetőséget teremtettek a fegyelmi ügyekben hozott döntések bírósági felülvizsgálatára.

Hollandiában a végrehajtási intézetek feletti általános ellenőrző szerepet a felügyelő bizottságok látják el. Ilyen bizottság minden végrehajtási intézmény mellett működik, és különböző személyekből – többek között bíróból, ügyvédből, orvosból, szociális szakértőből – áll. E bizottsághoz fordulhat az elítélt, ha korlátozták a látogató fogadásában, illetve a levelezésben, továbbá, ha az intézet igazgatója olyan intézkedést foganatosított, amely ellentétes az intézet szabályzatában rögzített jogokkal. Az elítélt panaszának elbírálására az említett felügyelő bizottság (Commissie van Toezicht) a saját keretein belül úgynevezett panaszbizottságot (beklagcommissie) hoz létre, amelynek az elnöke hivatásos bíró, két további tagja pedig speciális szakember. A panaszra vonatkozó döntés ellen fellebbezni lehet a központi szervhez (Centrale Raad). Ezen túlmenően a hollandiai fogvatartott számára további jogorvoslati lehetőségek is lehetségesek. Az egyik ilyen a panasztétel az ombudsmannál, a másik az Emberi Jogok Európai Bizottságánál.

A *harmadik csoportba* sorolható országokban a fogvatartotti panasz és részben a végrehajtást érintő fontos döntések felülvizsgálata a büntetés-végrehajtási bíró, illetve bíróság hatáskörébe tartozik. Ennek a bírói kompetenciának a terjedelme szinte országonként eltérő. Az azonban megjegyezhető, hogy a fogvatartottak jogvédelmének erősítését szolgáló bírósági felülvizsgálat nem csupán régi kriminálpolitikai, pönológiai követelmény, hanem a jogállamiság elvének a megnyilvánulása is. Ide sorolható például *Portugália, Ausztria, Lengyelország,* valamint *Olaszország, Franciaország, Németország* és *Spanyolország.*

Olaszország már az 1930/31. évi törvényhozás óta rendelkezik a büntetés-végrehajtási bíró jogintézményével. Az 1975. évi új büntetés-végrehajtási törvény különbséget tett az elsőfokú bíróságokon működő egyes büntetés-végrehajtási bíró és a fellebbezési törvényszékek mellett tevékenykedő büntetés-végrehajtási szenátus között.

Az 1986. évi reform egyrészt bővítette az egyesbíró hatáskörét, másrészt megváltoztatta az általa hozható intézkedések jellegét és módját. A bíró jogosultsága kiterjed például az elítélt jogainak védelmét szolgáló intézkedések hozatalára, így a fegyelmi és a munkáltatási ügyekben benyújtott fogvatartotti panaszok elbírálására; továbbá minden személyi, biztonsági intézkedés végrehajtására, az intézeten kívüli munkavégzés és a szabadság engedélyezésére.

A büntetés-végrehajtási bíróság hatásköre is bővült a reform során, így dönt a feltételes elbocsátás, az úgynevezett házi őrizet (detenzione domiciliare) és a büntetés végrehajtá-sának elhalasztása eseteiben. Figyelemre méltó, hogy a bíróság mindinkább az egyesbíró döntése elleni fellebbezés fórumává vált.

Franciaországban az 1959-ben hatályba lépett büntetőeljárási törvény (CPP) teremtette meg a büntetés-végrehajtási bíró (jugde de l'application des peines) jogintézményét, amely egyrészt igazságszolgáltatási, bírói feladatokat lát el, másrészt a végrehajtási intézeteket érintő adminisztratív teendőket is. A CPP értelmében a fogvatartott a büntetés-végrehajtási bíróhoz fordulhat, és kérheti a végrehajtási intézet vezetője által hozott fegyelmi intézkedés(ek) felülvizsgálatát. A CPP 722. cikke szerint minden végrehajtási intézetnek büntetés-végrehajtási bíróhoz kell tartoznia, aki egyúttal a mellé rendelt büntetés-végrehajtási bizottság (Comission de l'application des peines) elnöke is.

A büntetés-végrehajtási bíró, illetve a bizottság irányítja az elítéltek ítéleteinek végrehajtását. A végrehajtási bíró a fogva tartás rendjébe igazából nem avatkozhat be, jogosultsága lényegében az ítéletvégrehajtással kapcsolatos ügyekre (szabadságvesztés félbeszakítása, időtartamának csökkentése, feltételes szabadságra bocsátás...) vonatkozik. A fogvatartotti panaszlehetősé-gek általában arra az esetkörre korlátozódnak, ha a végrehajtási jogszabályokat megsértették.

Németországban az elítélt alkalmat kap arra, hogy javaslataival és panaszaival a végrehajtási intézet vezetőjéhez forduljon. A végrehajtásjogi intézkedés(ek) ellen bírói döntés kérhető, ha a kérelmező bizonyítani tudja, hogy az intézkedés megtagadása vagy elmulasztása őt sértette jogaiban. A kérelemről az a büntetés-végrehajtási kamara (Strafvollstreckungskammer) dönt, amelynek területén az érintett végrehajtási intézet van. A kamara döntése ellen fellebbezéssel lehet élni, amennyiben a döntés törvénysértő és ha a jogi felülvizsgálatnak vagy az egységes joggyakorlat biztosításának a lehetősége áll fenn. A fellebbezésről a területileg illetékes tartományi felsőbíróság (Oberlandesgericht) büntető tanácsa dönt. Ezen jogi út kimerítése után az elítélt – az alapjogok csorbítása esetén – alkotmányjogi panasz előterjesztésével élhet. Ezen túlmenően, az utolsó belső állami döntést követően panasz nyújtható be az Emberi Jogok Európai Bizottságához.

Spanyolországban a fogvatartottak jogvédelme szempontjából szintén meghatározó szerep jut a büntetés-végrehajtási bírónak. Ezt a jogintézményt (juez de vigilancia penitenciaria) 1979-ben vezették be a spanyol büntetés-végrehajtási törvény (LGP) hatálybalépésével. A büntetés-végrehajtást érintő minden lényeges döntés a hatáskörébe tartozik, így például az elítéltek kérelmeiről, panaszairól való döntés is, amennyiben az alkotmányban rögzített alapjogok vagy az elítélt jogainak a megóvá-sáról van szó. A végrehajtási igazgatási hatóság minden korlátozó, jogelvonó döntését felülvizsgálhatja, meghatározott esetekben pedig eleve a büntetés-végrehajtási bíró dönt.

A panaszeljárás és a bírósági kontroll lehetősége a tényleges jogorvoslás mellett több szempontból is fontos. Egyrészt pszichés higiéniai funkciót tölt be, ugyanis a fogvatartottak sajátos helyzetüknél fogva nagyon érzékenyek arra, hogy kérelmeiket, panaszaikat komolyan vegyék. Másrészt a hatékony panaszjog a büntetés-végrehajtási hierarchiával szemben tehetetlenségi, kiszolgáltatottsági érzést építhet le. A panaszeljárás hatékonysága az előbbi tényezőkön kívül attól is függ, milyen együttműködés alakul ki a végrehajtási intézet, a végrehajtási adminisztráció és a kontrollszervek, a bíróság között. A végrehajtási adminisztráció információkat visszatartó, a valóságos intézeti viszonyokról való ismeretszerzést megnehezítő politikájával a jogorvoslati döntéseket megnehezíti, késleltetheti.

A büntetés-végrehajtás kontrollja

A demokratikus országokban a büntetés- és intézkedés-végrehajtás differenciált és különbözőképp strukturált ellenőrzések rendszere alá tartozik. Az ellenőrzési, a felügyeleti szintek és eljárások jogrendszertanilag különböző szempontok szerint csoportosíthatók: így létezik belső, a végrehajtáson belül telepített, illetve belső végrehajtási szervek által foganatosított ellenőrzés. Ezzel szemben a külső ellenőrzés a büntetés-végrehajtásra kívülről gyakorol befolyást a végrehajtási apparátuson kívüli szervek, személyek közreműködésével. A belső kontrollt általában a végrehajtási felügyeleti hatóságok jogi és szakmai ellenőrzése jelenti. Ezeknek a feladatoknak az ellátásához a fogvatartottak is hozzájárulhatnak, a formailag rendszerint nem kötött panaszok, fellebbezések benyújtásával.

A büntetés-végrehajtásnak külső ellenőrzését, felügyeletét általában a büntetés-végrehajtási bíró(ság), az ügyészség, az állampolgári jogok szóvivője (ombudsman), illetve a különböző összetételű és feladatkörű felügyeleti bizottságok végezhetik, láthatják el egy adott államon belül. A végrehajtás ezen többféle külső kontrollja különböző formában intézményesül, és ennek megfelelően különféle jogforrásokra is alapozódik.

A büntetés-végrehajtási bíró(ság) általában kettős funkciót tölt be: adminisztratív, valamint igazságszolgáltatási feladatot, miként a jogvédelemnél már bemutattuk.

Az ügyészségek elsősorban a volt szocialista országokban gyakorolnak törvényességi felügyeletet. Célja a büntetőjogi határozatok törvényes végrehajtásának elősegítése, a törvénysértések megelőzése. A nyugati országokban is rendelkezik az ügyészség végrehajtással kapcsolatos feladatokkal, főként a vizsgálati fogság foganatosítása körében, továbbá több országban joga van a végrehajtási intézeten belül bizonyos vizsgálatokat folytatni, de általában az ügyészeknek nincs teendőjük a börtönökben.

Az ombudsman intézményét ismeretesen először *Svédországban* teremtették meg még a múlt század elején. Feladata az volt, hogy mint parlamenti megbízott az állampolgároknak a közigazgatás túlkapásaival szembeni védelmét és egyúttal a parlament szerepének az erősítését biztosítsa. Azóta ezt az intézményt hasonló tartalommal a többi skandináv ország, illetve emellett több állam – a volt szocialista országok közül hazánkon kívül például Lengyelország – is átvette.

Az ombudsman ellenőrző tevékenységének pozitív hatásai mellett korlátot jelentő vetülete, hogy az ombudsman általában nem rendelkezik döntési, szankcionálási lehetőséggel.

A külső ellenőrzés különleges formáját jelenti a társadalmi felügyelet. A külföldi megoldások általános jellemzője, hogy e kontrollról a büntetés-végrehajtási törvény ad szabályozást, továbbá, hogy e bizottságok nem panaszhatóságok, vagyis nem rendelkeznek döntési jogkörrel. Feladatkörük többnyire az, hogy a fogvatartotti panaszok elszaporodását, az egyes ügyekben feltárt megállapításaikat jelezzék a felettes végrehajtási szervekhez. A társadalmi felügyeleti bizottságok ellenőrző szerepe egyre inkább kiegészül az elítéltek reszocializálását támogató-segítő szereppel. A bizottságok eredményes működésének alapfeltétele egyrészt a bizottsági tagok

szakmai érdeklődése és alapos felkészültsége, másrészt a végrehajtási intézetek személyi állományával való összehangolt együttműködés. Az államok legtöbbjében a bizottságok tagjaival szembeni követelmény a végrehajtási szervektől való függetlenség. A legtöbb bizottságban jelen van a büntetés-végrehajtási bíró, a területileg illetékes ügyészség képviselője, továbbá a helyi képviselőcsoport tagja. Titoktartási kötelezettség terheli a bizottság tagjait, akik általában arra kötelezettek, hogy évenként összefoglaló jelentést készítsenek a felettes büntetés-végrehajtási hatóság számára.

A társadalmi felügyeleti bizottságokat úgy lehet csoportosítani, hogy vannak olyan országok, ahol ezek a bizottságok nem csupán ellenőrzési funkciókat töltenek be a nyilvánosság képviselőjeként, hanem szélesebb körű feladatkörrel is rendelkeznek. Ez a megoldás általában azokra az államokra jellemző, ahol nem működik speciális büntetés-végrehajtási bíró (bíróság), például *Angliára, Svédországra, Hollandiára.*

Az államok másik csoportjában ezek a bizottságok kifejezetten társadalmi felügyeletet látnak el, mint például *Ausztriában* és *Svájcban* az úgynevezett végrehajtási bizottságok, avagy *Németországban* az úgynevezett intézeti tanácsok. A németországi gyakorlatban ezek az intézeti tanácsok különféle feladatokat teljesítenek, így például Berlinben elsősorban ellenőrzési szervek, míg más esetekben inkább a végrehajtási intézet igazgatójának segítő szervezetei. Ez a megoldás jobbára a büntetés-végrehajtási bíró (bíróság) intézményével rendelkező országokra jellemző.

Az ellenőrzésnek még államon belüli területéhez tartozik elsősorban az igazságügy-miniszter (vagy a belügyminiszter) parlamentáris felelőssége. Jóllehet a parlament közvetlen utasítást nem adhat és nincs döntési jogosítványa, de tudakozódással és vizsgálóbizottságok felállítása révén befolyást gyakorolhat.

A nemzetközi ellenőrzés kapcsán mindenekelőtt az Emberi Jogok Európai Bizottságához benyújtható egyéni panasznak van jelentősége – a belső állami jogi út kimerítése után. Amennyiben a bizottság a panaszt elutasítja, úgy nincs helye jogorvoslatnak. Ha ellenben a panaszt elfogadhatónak minősíti, akkor a továbbiakban a megalapozottság kérdésében jelentést készít az Emberi Jogok Európai Bíróságának és a Miniszteri Bizottságnak, amelyek egyedül hivatottak a döntésre. A bizottság fennállásának első éveiben az összesen regisztrált panasz közel 97%-át nem elfogadhatónak minősítették; az elfogadott panaszok aránya időközben emelkedett ugyan, de ez még mindig csak 10% körül van. 1992-ben nemzetközi tekintetben a bizottság összesen 19 elítélti panaszt fogadott el. A számoktól függetlenül is az elfogadott panaszoknak fontos *„generálpreventív"* jelentőségük van. A panaszok többsége a vizsgálati fogság tartamának hosszára vonatkozott, de érintette a kényszerelhelyezéseket és a pszichiátriai intézményekbe való beutalásokat is.

A nemzetközi ellenőrzéshez tartozik a kínzás, az embertelen és megalázó bánásmód megakadályozására vonatkozó európai konvenció által bevezetett preventív látogatási szisztéma (időszakos, eseti ellenőrzési látogatás). *A Kínzás Elleni Európai Bizottság a látogatás befejezését követően jelentést készít az érintett országok kormányainak.* A bizottság először 1992-ben alkalmazta a rendelkezésére álló legszigorúbb *„szankciót"*, vagyis a nyilvános állásfoglalást *Törökország* ellen. Az 1990-ben és 1991-ben tett eseti látogatások után 1992-ben az ellenőrzési látogatás során újból jelentős hiányosságokat tapasztaltak, valamint azt, hogy a török hatóságok nem tettek érdemi intézkedéseket a korábban feltárt problémák megoldására. A Bizottság az 1992. december 15-ei nyilatkozatában megállapította, hogy Törökországban a fogvatartottakkal szembeni kínzások és súlyos visszaélések most is széles körben fordulnak elő mind a rendőrségi őrizetben lévő *„normális"* gyanúsítottakkal, mind az antiterrorista törvények alapján ideiglenesen fogva tartott személyekkel szemben.

Ezeken kívül az 1966. évi ENSZ Egyezségokmány Fakultatív Jegyzőkönyve alapján benyújtható egyéni panasz vehető még figyelembe „ellenőrzési eszközként".

Az elítéltek foglalkoztatása és képzése

Az elítéltek munkavégzése a börtönélet nélkülözhetetlen része. A nemzetközi dokumentumok előírásai, a külföldi szakirodalom és a törvényi szabályozások egyaránt kiemelik a munkavégzés nevelő hatását, reszocializáló jellegét.

A foglalkoztatás a gyakorlatban azonban sok országban jobbára büntetési és fegyelmezési funkciót tölt be, és nevelési jelentősége már kevésbé érvényesül. Mindenekelőtt a zárt végrehajtási intézetekben dominál az egyszerű munkafolyamatok végeztetése, amely rendszerint a monotónia és a rosszul fizetettség miatt nem motivál, illetve nem a pozitív hozzáállást segíti elő.

A fogvatartotti munkáltatásnak – a reszocializáció mellett – nyilvánvalóan gazdaságossági céljai is vannak, sőt, a gyakorlatban sok országban ez a meghatározó.

A legtöbb államban jogilag szabályozott formában munkakötelezettség érvényesül az elítéltekkel szemben, mint például *Ausztriában, Csehországban, Dániában, Svédországban, Hollandiában, Németországban, Svájcban.* A jogerősen még el nem ítélt fogvatartottak munkára általában nem kötelezhetők, a végrehajtási intézetek tisztán tartását és ellátását szolgáló, alkalomszerű munkát kivéve. A fogvatartott kérelmére azonban részt vehet – munkalehetőség esetén – a termelőmunkában, amelyért díjazás illeti meg.

Franciaországban 1987 óta megszűnt a munkakötelezettség, ehelyett a munka a reszocializációs folyamatot

szolgáló, az elítélt jó magatartására támpontot nyújtó tényező. Az 1987. június 22-ei törvényben a munkakötelezettséget az a meghatározás helyettesíti, hogy a végrehajtási intézeten belül minden olyan intézkedést meg kell hozni, amely a fogvatartott szakmai tevékenységét, a munkavégzést biztosítja.

Spanyolországban sajátos szabályozás érvényesül: a büntetési időtartamnak munkával történő redukciója mint jogintézmény alkalmazható, és eszerint két teljesített munkanapra egy nap büntetési időtartam engedhető el a fogvatartottnak. Amennyiben az elítélt nem dolgozik, a büntetési idő rövidítésére irányuló igényét elveszíti. Ez a rendelkezés – legalábbis az érintetteknek – közvetetten munkakényszert jelent.

A meglévő munkakötelezettség esetén a munkamegtagadás nem feltétlenül von maga után fegyelmi következményeket (például Dániában). A legtöbb elítélt kész dolgozni, hogy ezzel megtörje a börtönélet egyhangúságát, és pénzt keressen.

Oroszországban az 1992. június 12-ei reformtörvény szerint az előírt munkanormának csupán a szándékos nem teljesítése eredményezhet fegyelmi büntetést, egyébként pedig a munkanorma nem teljesítése már nem jelent az intézeti rend elleni vétséget. A teljesített munkaidő a nyugdíjellátás szempontjából beszámítódik.

A másik oldalon viszont csak kevés ország, mint például Franciaország szabályozza jogként a munkavégzést és annak díjazását. Az elítélti jogként szabályozás azonban garantált munkalehetőséget feltételez, ellenkező esetben az ilyen rendelkezés üres jogi formula marad. A legtöbb országban azonban komoly gondot jelent az elítélteknek megfelelő munkával való ellátása. Franciaországban az elítélteknek csupán 40%-a talál munkalehetőséget. A munkanélküli elítéltek aránya Angliában több mint 30%, Németországban és Ausztriában pedig a fogvatartottak 35-37%-át nem tudják foglalkoztatni.

Az elítéltek foglalkoztatásának formái általában aszerint alakulnak, hogy az a végrehajtási intézeten belül vagy az intézményen kívül történik; továbbá hogy a munkaadó a börtönigazgatás vagy külső cég. Utóbbi formánál a börtönigazgatás és a munkaadó között létesül szerződés a munkáltatás feltételeiről, s a munkaadó a börtönigazgatásnak utalja át a munkáért járó pénzösszeget.

Egyes országokban, általában a nyitott végrehajtásban büntetésüket töltő elítéltek számára, lehetőség nyílik a végrehajtási intézeten kívül független munkaadónál felügyelet nélküli munkavégzésre is, amit a németek Freigangnak neveznek. Svédországban törvényi szabályozás biztosítja ezt a munkavégzési lehetőséget, amelyet az országos intézetekben is, de főként a helyi börtönökben alkalmaznak. Többnyire a büntetési időtartam vége felé adják meg ezt a lehetőséget az elítélteknek, és évente kb. 1700-an élnek vele.

Több országban a rövid tartamú szabadságvesztés végrehajtási könnyítéseként alkalmazott olyan formáknál, mint például a napi vagy hétvégi végrehajtás, továbbá az úgynevezett félszabadság vagy félfogság esetében az elítélt tovább folytathatja eredeti munkáját vagy a megkezdett képzését, és csupán a pihenőidejét és a szabadidejét tölti a végrehajtási intézetben. Tehát ezekben az esetekben az elítélt munka- és tanulmányi viszonya jogilag érintetlen marad. A munkabért általában az elítélt kapja meg, amelyből a végrehajtási költségeket fedeznie kell. Ilyen vagy ehhez hasonló megoldás érvényesül Olaszországban, Franciaországban, Belgiumban, Svájcban, Hollandiában. 1989-ben vezettek be új végrehajtási formát, amelynek az a jellemzője, hogy az elítéltek munkanapokon napközben intenzív programokon vesznek részt, este, éjjel és a hétvégéken pedig saját otthonukban lehetnek.

Egyes országokban speciális hagyományok alakultak ki a munkavégzés jellegét illetően, így például az angoloknál az elítéltek jó részét a textiliparban foglalkoztatják; Svájcban az elítéltek többségét mezőgazdaságban vagy kertészetben dolgoztatják, a múlt század végén Kellerhals által létrehozott witzwili intézet hagyományai alapján.

Jelentős különbségek vannak a fogvatartotti munka díjazását illetően. Általános vonás, hogy az elítélti munkabérek jóval alacsonyabbak, mint a szabad munkavállalóké – azonos vagy hasonló munkateljesítmény mellett is.

Németországban a társadalombiztosítással rendelkezők átlagbérének csupán 5%-át kaphatja az elítélt, és hasonló a helyzet Belgiumban, Angliában és Spanyolországban. Hollandiában a nyitott végrehajtási intézetekben, ahol az elítélt az intézeten kívüli külső munkaadónál dolgozik, az általánosan irányadó minimumbért kapja. A zárt intézetben maradó elítélteknek az a díjazás jár, amit az igazságügy-miniszter megállapít. A munkadíjat nem készpénzben fizetik ki, hanem az elítélt kontójára utalják át. Oroszországban a már említett 1992. júniusi törvény értelmében az előírt munkanormát teljesítő elítélt havi keresetének el kell érnie a szabad polgárok törvényileg megállapított minimális bérét.

Néhány országban az elítéltek *teljes körű*, illetve a szabad munkavállalók *minimális bérét* elérő díjazásban részesülnek, mint például Csehországban, valamint egyes svéd, holland, olasz intézetekben és Oroszországban. Ugyanakkor ezen országok jó részében is a végrehajtási költségek levonása után nem sokkal nagyobb összeg áll az elítélt rendelkezésére, mint a szerény pénzösszeget biztosító, úgynevezett jutalmazási rendszert követő államokban. Mégis a teljes körű díjazási modell előnyei nyilvánvalóak, mert az elítélt a munkajövedelme jelentős részét családja ellátására, az áldozat kártalanítására vagy az adóssága törlesztésére tudja fordítani. Ebben az összefüggésben igen figyelemre méltó a cseh szabályozás, ugyanis az igazságügy-miniszter 1991. szeptember 10-ei rendelete szerint az elítélt munkabére a végrehajtáson kívül dolgozó szabad munkavállalók munkajövedelmével egyenértékű, azonban az

e jövedelemmel való elítélti rendelkezést és felosztást a rendeletben megállapított százalékarány szerint alkalmazzák. Így elsőként az elítélti munkabér 30%-át tartási kötelezettségre (gyermektartásra) fizetik ki; másodikként a végrehajtási költségek fedezésére a jövedelem 45%-a jut, a munkabér nagyságától és a tartási kötelezettségtől is függően; harmadikként a további levonások (például bírósági költség, kártérítés) kifizetésére kerül sor; ezt követően a saját vásárlásra fordítható „zsebpénz" a jövedelem 12%-a. Azok az elítéltek, akik önhibájukon kívül nem dolgozhatnak, úgynevezett szociális zsebpénzre jogosultak. A szabadon bocsátásra tartalékolt pénzösszeg a jövedelem nagyságától és más kötelezettségtől függ, de a jövedelem legalább 5%-át teszi ki. Az elítélti munkabér esetleges maradványa szabad rendelkezésű.

Csak kevés ország szabályozása fordít külön figyelmet az áldozat kártalanítására. Így például Franciaországban az 1990. július 6-ai törvény értelmében az elítéltek összjövedelmét három részre osztják, és ebből egy rész az áldozatot illeti, aki kártalanítási igényét közvetlenül is érvényesítheti.

Amíg azonban az elítélt munkabére és a szabad munkavállalók jövedelme között nagy a különbség, az áldozat kártalanítása nem tűnik reálisnak. Ez a szempont is amellett szól, hogy az elítéltek bérezését a szabad munkavállalókéhoz kellene közelíteni. A levonásokat követően Svájcban az elítélteknek kb. 200-300, a németeknél 130-212, az osztrákoknál havonta 120 DM-nek megfelelő összeg marad.

A munkáltatás területén a normalizálás elve azt feltételezi, hogy az általános munkajogi szabályokat (munkavédelem, munkaidő, balesetbiztosítás) az elítéltek foglalkoztatása körében is alkalmazni kell.

Több országban speciális probléma ebben az összefüggésben az elítélteknek a társadalombiztosításba, különösen a nyugdíjbiztosításba való bevonásának a hiánya. Ennek általában az a következménye, hogy az elítélt hosszú – munkavégzéssel eltöltött – büntetési idő mellett lényegesen alacsonyabb nyugdíjat élvez, mint a szabad munkavállaló. Ez igazságtalan és egyenlőtlen elbírálást jelent, amely a szabadságelvonáson túlmenő hátránynak tekinthető.

A különböző képzési formákban való részvétel a legtöbb országban a munkavégzéssel azonos rangú, sőt néhány országban, mint például Hollandiában, a képzésnek egyre nagyobb szerepet szánnak. Gyakran viszont a fogvatartottak számára megfelelő – kiváltképp a szabadon bocsátás utáni időszakra hasznosítható – képzési programokat nem biztosítanak. A másik oldalon pedig az elítélteknek csupán kis hányada van abban a helyzetben, hogy az ilyen kurzusokat kitartással és sikerrel elvégezze. Mindezek ellenére több okból is helyénvaló komoly erőforrásokat biztosítani a fogvatartottak képzésére, művelődésére, ha szükséges, azon túlmenően is, ami a börtönön kívül élő szabad emberek számára rendelkezésre állhat. Mivel a normálistól eltérő börtönkörnyezet károsan hat a személyiségre, ezt a hátrányos hatást enyhítheti az elítéltek oktatása, művelődése. Az elítéltek jó részének igen korlátozott és negatív múltbeli oktatási-nevelési tapasztalatai vannak, és ezt a művelődési hátrányt valamelyest orvosolni lehet a börtönben. Az oktatással, a művelődéssel ösztönözni és támogatni lehet azokat, akik igyekeznek hátat fordítani a bűnelkövetésnek. Az anyagi jellegű megfontolásokkal összefüggésben leszögezhető, hogy a képzési, művelődési költségek általában alacsonyak a börtönök általános fenntartási költségeihez képest.

Kapcsolattartás a külvilággal

A külvilággal való kapcsolattartás meghatározó jelentőségű a fogvatartottak szempontjából. Amennyiben a büntetés-végrehajtás elsődleges célkitűzése valóban a reszocializáció, vagyis az elítéltek társadalomba való eredményes integrálásának az elősegítése, úgy az erre vonatkozó siker kilátásai annál nagyobbak, minél szélesebb körű és intenzívebb a társadalommal való kapcsolattartás lehetősége. Ennek gyakori alkalmazása azt is jelzi, hogy az elítélt továbbra is a társadalom része.

A kapcsolattartási módozatok két fő kategóriába oszthatók:

– a végrehajtási intézeten belül történik, mint például levelezés, látogató fogadása, telefonálás, csomag, sajtóhoz jutás;

– a végrehajtási intézetből meghatározott időre történő eltávozási, szabadságolási, munkavégzési lehetőség biztosításával – felügyelet nélkül – történik.

A vizsgált országok végrehajtási szabályozásában a levelezés és a sajtótermékek megrendelhetősége tekintetében általában nem állapítanak meg korlátozást, hanem a rendelkezések ellenőrzésre nyújtanak lehetőséget az intézet rendjére és biztonságára, de olykor az elítélt érdekére tekintettel is.

A látogatásra vonatkozó szabályozások országonként és intézettípusonként elég eltérőek. Így például a svéd helyi végrehajtási intézetekben liberális megoldás érvényesül, ahol sem a látogatás gyakorisága, sem hosszúsága nem korlátozott.

Az országos intézetekben szabadságvesztésüket töltő elítéltek is fogadhatnak látogatót, általában az e célt szolgáló külön helyiségben. Biztonsági okokból, a svédeknél főként a széles körben elterjedt kábítószer-fogyasztás miatt, a látogatásokat olykor erőteljesebben felügyelik és ellenőrzik, mint azt az arányosság és az intézet biztonságának szempontjai indokolnák. A terrorcselekmények miatt elítélteket szigorú végrehajtási feltételek között helyezik el, és velük szemben kapcsolattartási tilalom is érvényesülhet.

Több országban a látogatás *legalább havonta egy alkalommal* lehetséges, mint *Ausztriában, Angliában, Németországban.* Ezekben az esetekben viszont a havi

egy látogatáson túli további látogatások engedélyezése az intézetvezető mérlegelési körébe tartozik.

Vannak országok, ahol *havonta többször* nyílik lehetőség látogató fogadására, így például Svájcban általában kéthetenként, de a szabályozás kantononként eltérő. Több országban hetente biztosítják a látogatás lehetőségét, mint például a spanyoloknál vagy a hollandoknál.

Egyre jobban terjed az a megoldás, hogy *ellenőrzés nélküli intimlátogatásokra* nyújtanak lehetőséget a hosszabb tartamú büntetést töltő elítéltek számára. Spanyolországban az 1979. évi büntetés-végrehajtási törvény alapján speciális apartmanokat létesítettek, ahol a szabadságolási lehetőséggel még nem rendelkező elítélteknek a házastárssal, élettárssal, illetve gyerekekkel való zavartalan együttlétet biztosítanak havonta egy alkalommal. Más országok, így például Dánia, Svédország, Finnország, Hollandia egyes végrehajtási intézményei is rendelkeznek a családtagok intimlátogatására alkalmas helyiségekkel.

Az ilyen intimlátogatások lehetővé tétele a hosszú (a hollandoknál például már a hat hónap feletti) tartamú szabadságvesztésüket töltő elítélteknél egyértelműen kívánatos. *A heteroszexuális kapcsolat lehetetlensége lényegében a szabadságelvonáson túlmenő hátrány az elítélt számára, és személyiségi kihatása is kedvezőtlen.* Továbbá ez a tilalom adott esetben nem csupán az elítéltnek hátrányos, hanem az elítélt házastársának, illetve élettársának is. A heteroszexuális kontaktus lehető-ségének biztosításával az erőszakos szexuális cselekmé-nyek problémái is csökkenthetők a végrehajtási intéz-ményekben, mint ahogy ezt a spanyol gyakorlat is igazolja. Megjegyzendő azonban, hogy e tekintetben nemcsak szexuális kapcsolat lehetővé tételéről van szó, hanem az általános, emberhez méltó társas kapcsolatok biztosításáról is. Lényeges, hogy ezekre a látogatásokra emberhez méltó körülmények között, s ne a végrehajtási intézet megalázó kényszerfeltételei között kerüljön sor.

A *telefonálás* ugyancsak a külvilággal való kapcsolattartás fontos eszköze, amit a legtöbb ország végrehajtási szabályozása és gyakorlata engedélyez. A telefonálás többnyire a végrehajtási intézetekben található készülé-keken történhet, s a beszélgetések általában ellenőrizhe-tők is.

Az intézeten kívüli kapcsolattartás egyik eszköze, *a végrehajtási szabadság* törvényileg biztosított lehetősége számos országban eléggé korlátozott. Így például Ausztriában a törvényi szabályozás nem rendelkezik szabadságról, csupán a büntetés félbeszakítását ismeri, amely legfeljebb nyolc napig terjedhet, s többször is igénybe vehető. A büntetés-félbeszakítás a büntetési időtartamba beleszámít. Ezen túlmenően a halaszthatatlan ügyek intézésére eltávozásban részesülhet az elítélt, továbbá kimenőre nyílhat lehetősége a szabadulás előkészítésére.

Több országban a szabadság engedélyezése inkább kivételnek tekinthető, illetve kifejezett kedvezménynek (mint például *Svájcban*). *Oroszországban* az 1992 júniusi reformtörvényt követően évente 12 napi szabadságot kaphat az elítélt. *Svédországban* a büntetés negyedének letöltése után havonta először kétnapi, majd háromnapi tartamban kaphat szabadságot az elítélt, így évente maximum 36 napig terjedhet az igénybe vehető szabadság.

A *németeknél* a rendes szabadság időtartama hat hónapi büntetés kiállása után évente 21 napig terjedhet, ezen túlmenően hét napig terjedően rendkívüli szabadság is engedélyezhető a napi kimenők lehetősége mellett. A hollandoknál a végrehajtási szabadság minimuma havonta egy hétvége, zárt intézetben büntetésüket töltő elítéltek esetében pedig kéthavonta vehető igénybe a szabadság (eltávozás) a büntetés egyharmad részének letöltése után.

Az *olaszoknál* jutalomszabadság adható legfeljebb 15 napig terjedően, s ez a szabadság többször is engedélyezhető, de évente a szabadság össztartama a 45 napot nem haladhatja meg. Kifejezetten liberális és nagyvonalú szabályozás található *Spanyolországban,* ahol a szabadságolási lehetőségek több formája közül az úgynevezett rendes szabadság keretében a második fokozatú elítéltek évente 36 napig, a harmadik fokozatú elítéltek pedig évente 48 napig terjedhetően távozhatnak szabadságra.

Az úgynevezett rendes végrehajtási szabadság mellett a legtöbb ország a szabadulás előkészítésére speciális eltávozási, lehetőséget biztosít.

A külvilággal való kapcsolattartás sajátos formájának tekinthető *a végrehajtási intézeten kívüli munkavégzés* külső munkaadónál, felügyelet nélkül; továbbá az intézeten kívüli rendszeres oktatásban, szakmai képzésben való részvétel. Ezekben az esetekben a reszocializációra törekvő végrehajtásnak a megnyilvánulásáról; a büntetés-végrehajtásnak a külvilág felé történő nyitásáról van szó.

A külvilággal való kapcsolattartás különböző formáinak kibővítése, széles körű és körültekintő alkalmazása a külföldi országok gyakorlatában egyértelműen beváltnak minősíthető, és az ezzel kapcsolatos visszaélések (az intézetbe való visszatérési kötelezettség be nem tartása, büntetendő cselekmény elkövetése aránya egyik országban sem haladta meg az 5%-ot, így az általános megelőzés, a társadalom biztonságának az érdekei igazából nem szenvednek csorbát.

A fogvatartottakkal szembeni kapcsolatkorlátozás, tilalom viszont csak akkor megengedhető, ha arra alapos ok áll fenn, továbbá, ha az elítélt számára az információ- és kapcsolatlehetőség minimuma biztosított marad. A totális társadalmi izoláció – ami izolációs kínzásnak tekinthető – ugyanis az elítélt személyiségének zavarához vezethet, amely sem biztonsági, sem más okból nem igazolható. Ettől mindenképpen megkülönböztetendő a fogvatartottak elkülönítése biztonsági, fegyelmi vagy gondozási szempontból. Ez utóbbi rendszerint nem tartozik az embertelen bánásmód vagy büntetés körébe.

Fegyelmi és biztonsági intézkedések

Mindenütt, ahol emberek élnek együtt, különösen a büntetés-végrehajtás kényszerfeltételei között, szükség van bizonyos rendre és a közösségi együttélési szabályok betartására. A fegyelmi intézkedések alkalmazásának általában az az előfeltétele, hogy a fogvatartott a számára előírt kötelezettséget felróhatóan megszegje. A fegyelmi intézkedésekkel kapcsolatos lényegi probléma az, hogy a fegyelmi vétségként meghatározott magatartásokat a végrehajtási szabályozások nem definiálják elég pontosan, és így messzemenő szankcionálási lehetőséget biztosítanak. Több ország szabályozásában fegyelmi vétségként olyan általános megfogalmazások fordulnak elő, mint például az intézeti vezető rendelkezéseinek megsértése vagy az intézeti rend megzavarása.

A *fegyelmi intézkedések* (szankciók) nemei országonként elég eltérőek, de többnyire a figyelmeztetéstől az izolációs elzárásig (arrest) terjednek. E szankciók alkalmazása tartalmi és időbeli behatároltságot, valamint ezzel összefüggésben a jogi fellebbezési eljárás lehetőségét és garanciáit igényli és feltételezi. Vannak olyan szankcionálási formák, amelyek az arányosság követelményével nem egyeztethetők össze, illetve a kegyetlen, az embertelen vagy méltatlan bánásmód vagy büntetés fogalmi körébe tartoznak, mint például kollektív büntetés, testi fenyítés, sötétzárkában történő elhelyezés.

A *fegyelmi büntetések* időbeni behatárolása a legsúlyosabb fegyelmi szankciónak tartott izolációs elzárással (arrest) kapcsolatban jelentkezik. Ez a felnőtt elítéltekre kiszabható legsúlyosabbnak minősíthető fegyelmi büntetés például a németeknél és az osztrákoknál maximum 4 hétig terjedhet, míg egyes államokban ez az időtartam az egy hónapot is meghaladhatja, például a spanyoloknál. *Lengyelországban* az 1990. február 23-i törvényt követően az izolációs elzárás tartama hat hónapról egy hónapra csökkent, és ennek kiszabása a büntetés-végrehajtási bíró hozzájárulásától függ.

Svédországban fegyelmi vétség miatt izolációs elzárás már nem rendelhető el. A fegyelmi büntetések közé tartozik viszont, hogy meghatározott időtartamot nem számítanak be a ténylegesen letöltött büntetési időbe. Az egyes fegyelmi vétségekre kiszabható ilyen fegyelmi büntetés tartama a 10 napot nem lépheti túl. A *„be nem számítás"* össztartama legfeljebb 45 nap lehet. Jogállami szempontból kifejezetten aggályos ezen svéd megoldás, mivel a bíróság által jogerősen kiszabott szabadságelvonásnak a végrehajtási hatóság általi meghosszabbításáról van szó, lényegében egy igen rövid tartamú szabadságvesztésnek – nem a bíróság általi – pótlólagos elrendeléséről.

Ugyancsak elfogadhatatlan a külvilággal való elemi kapcsolattartási formáknak (mint például levelezés, látogatás, csomag) fegyelmi büntetésként alkalmazása, ugyanis ez nem kedvezményeknek, hanem alapjogoknak az elvonását jelenti. Ebben az összefüggésben kérdéses továbbá a végrehajtási könnyítéseknek, kedvezményeknek a meg nem adása, illetve elvonása, mint például végrehajtási szabadság, eltávozás, amelyek hivatalos fegyelmi szankcióként nem szerepelnek ugyan, de ezek engedélyezésétől a mérlegelés körében „büntetésként" eltekinthet a végrehajtási hatóság.

A *biztonsági intézkedéseket* valamennyi végrehajtási rendszerben az intézeti rend fenntartása vagy az egyes fogvatartottak védelme (például öngyilkosság szempontjából veszélyeztetett elítéltek speciális megfigyelése) érdekében alkalmazzák. Fontosnak tűnik, hogy a fogvatartotti jogokba intenzív beavatkozást jelentő biztonsági intézkedések elrendelése és alkalmazása ellenőrizhető, illetve a bíróság által felülvizsgálható legyen.

2. Külföldi gyakorlat és megoldási kísérletek

A bűnözés világszerte tapasztalható emelkedésével összefüggésben a legtöbb országban a fogvatartottak számaránya is növekvő tendenciát mutat.

A fogvatartottak számának emelkedése a liberális és humánus „büntetőklímájáról" ismert országokban is megfigyelhető. Így például *Svédországban* a fogvatartottak számaránya 1983-tól némiképp emelkedő tendenciát mutat. 1991-ben a fogvatartottak összlétszáma 4965, míg 1994. szeptember elsején 5780 fő volt. Az emelkedésnek és az új kriminálpolitikai irányzat szigorodásának betudhatóan 1992 augusztusa óta sürgető igény jelentkezett pótlólagos végrehajtási férőhelyek létesítésére. Az 1980-as évek vége felé és az 1990-es évtized elején a svéd végrehajtási intézetekben kiállott átlagos büntetési időtartam 3 hónap körül volt.

Hollandiában szintén emelkedés tapasztalható a regisztrált bűnözés mellett a fogvatartottak számarányában is. 1985 végén 4736 fő volt végrehajtási intézetben, 1991-ben 6934, 1992. december 31-én 7531 fő, 1994 szeptemberében pedig 8535 személy, így a 100 000 lakosra jutó fogvatartotti ráta is elérte az 50-et, majd az 55-öt. A végrehajtási férőhelyek száma 1989-ben kb. 7600

volt, 1994-ben pedig több mint 9000 férőhely kialakítását irányozták elő. A kapacitásnövekedés közel 60%-a a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekményekkel, illetve visszaélésekkel függ össze. 1982-ben az átlagos végrehajtási időtartam 3,2 hónap volt, ez az 1980-as évek végére megközelítette a 6 hónapot. Az 1990-es évtized elején a bebörtönzés átlagos időtartama újból a három hónaphoz közeledett.

Németországban 1992. március 31-én összesen 58 426 fogvatartottat tartottak nyilván, amely 73,9 fogvatartotti rátának felel meg. Nagy eltérés mutatható ki a régi és az új tartományok adatai között. Az egykori NSZK-ban 54 778 főt tartottak fogva (rátája 87,4) a fenti időpontban, míg az egykori NDK-ban 3648 főt, ami mindössze 22,2 rátának felel meg. Ez az eltérés nyilván átmeneti jellegű, mivel a korábbi amnesztiát, rehabilitálásokat követően az új tartományokban is jelentősen emelkedik a bűnözés és nő a vizsgálati foglyok száma. Ennek hatására 1994. szeptember elején a fogvatartottak száma 67 626 fő volt, amelynek rátája 83.

Ausztriában 1988. szeptember 1-jén a fogvatartotti népesség 5862 fő volt, 1990. szeptember 1-jén 6231 fő, míg 1993. április 1-jén 7354 személyt tartottak fogva, ebből az elítéltek száma 4567, és a vizsgálati foglyoké pedig 2337 fő volt.

Franciaországban a fogvatartotti létszám szempontjából is különbséget tesznek az anyaország és a Franciaországhoz tartozó, Európán kívüli területek között. 1992 elején az anyaországban fogva tartottak létszáma 48 119 fő volt, míg az Európán kívüli területeken 2003 fő, így a fogvatartottak összlétszáma meghaladta az 50 000-et. Az átlagos büntetés-végrehajtási időtartam 1985-ben 5,7 hónap volt, az 1980-as évek végére ez 7 hónap körülire, 1993-ban pedig 7,5-re nőtt.

A volt szocialista országok közül az egykori Szovjetunióban a szovjet források 1988-ban 800 000 fogvatartottról tettek említést és ez kb. 280-as rátának felel meg. A jelenlegi *Oroszországban* a moszkvai belügyminisztérium közlése szerint 1994. február végén 760 000 személyt tartottak fogva. Közülük 525 700 elítélt volt, aki 585 végrehajtási intézetben töltötte büntetését. Közel 130 000 fő pedig vizsgálati fogoly volt. *1997-re a fogvatartottak száma elérte az egymilliót.*

Lengyelországban az ismert politikai változások óta kedvező fordulat következett be a végrehajtás területén is. A fogvatartotti ráta 1980 végén még 297 volt, 1990 végén pedig már csak 132 (50 165 fogvatartott mellett). 1991-től a börtönnépességben újból növekedés tapasztalható, így 1994 szeptemberében 61 694 főre emelkedett a létszám.

Csehországban 1992. szeptember végén összesen 13 464 személyt tartottak fogva (ebből 7961 elítéltet és 5503 vizsgálati foglyot), ami 130,4 rátának felel meg. A cseheknél is jelentős növekedés figyelhető meg: 1994. szeptember elején a fogvatartottak száma 18 199 fő volt, amely 181-es rátának felel meg.

Kínában a különböző források a halálos ítéletek és a kivégzések számának drasztikus növekedéséről számolnak be 1993-ban, továbbá a politikai foglyok, az úgynevezett ellenforradalmárok arányának emelkedéséről. 1993 októberében a kínai börtönökben fogva tartottak száma meghaladta az 1,2 millió főt. Ez az adat nem foglalja magában a munkával történő átnevelésre ítéltek számát, ami kb. 160 000-re tehető. Az úgynevezett ellenforradalmárok számát igen eltérően adják meg a különböző források: 3600-5000 fő körül. 1993 augusztusától szeptember végéig egy hongkongi forrás 2950 halálos ítéletről tudósít.

Japánban a fogvatartottakat fő szabályként az igazságügyi minisztérium szervezetéhez tartozó büntető-intézetekben helyezik el, s csak kivételképp a rendőrségi intézetekben. Már az igazságügyi intézetek száma mutatja, hogy a gyakorlatban ez az előírás nem feltétlenül érvényesül. 1988-ban 74 igazságügyi intézetet üzemeltettek, míg a csekélyebb befogadóképességű rendőrségi intézetek száma 12 000 volt. A hivatalos fogvatartotti ráta az 1980-as évek végén nem egészen 50 fogvatartottat jelentett 100 000 lakosra számítva. Ez az adat azonban nem tartalmazza a rendőrségi intézetekben fogva tartottak számarányát. A japán becslések szerint így a fogvatartotti ráta 65 körül lehetett az elmúlt évtized végén.

Az *USA-ban* a büntetés-végrehajtás jelenlegi helyzete a büntetőintézetek zsúfoltságával és e probléma megoldását szolgáló alternatívák keresésével jellemezhető. A fogvatartottak száma az elmúlt évtizedekben gyorsan és erőteljesen növekedett: 1970-ben az elítéltek száma 196 ezer volt, 1986-ban pedig 529 000. 1989-ben a szövetség és az egyes tagállamok kb. 640 börtönében 710 054 elítéltet helyeztek el. Ezenkívül még 413 789 főt tartottak fogva a helyi börtönökben (jails). Így az általános fogvatartotti ráta 100 000 lakosra számítva mintegy 400, amely messze meghaladja a civilizált államok átlagát. Ez a növekedési folyamat az USA-ban tovább tart. 1994 végén százezer lakosra 565 fogvatartott jutott. Ezzel az USA megelőzi Oroszországot is, és rátája nyolcszorosa a nyugat-európai országok átlagrátájának. Vagyis a világ egyetlen országában sem tölti oly sok ember a büntetését az összlakossághoz viszonyítva, mint az USA-ban. A legújabb adatok szerint 1995 közepén 1,1 millió, míg 1996 augusztusában 1,6 millió volt a fogvatartottak összlétszáma. Ez utóbbi adat kétszerese az egy évtizeddel korábbi számnak az USA-ban.

A fogvatartotti számarány növekedésének következtében sok országban a végrehajtási intézetek zsúfoltsága tapasztalható. E jelenség sokoldalú negatív hatásai közismertek. Mindenekelőtt a reszocializációs célkitűzés megvalósítását teszi kétségessé. Ezen a nehézségen számos ország közkegyelem gyakorlásával próbál úrrá lenni; néhány ország pedig, mint *Hollandia* és *Svájc* úgynevezett várólista bevezetésével igyekszik a zsúfoltságot enyhíteni. Ezekkel a módszerekkel azonban tartós siker

nem érhető el. A zsúfoltság csökkentéséhez járulhat hozzá – egyebek mellett – az elítéltek és a vizsgálati foglyok különválasztása, az elítéltek megfelelő osztályozása, a fogvatartottak emberhez méltó elhelyezése.

A hiányzó férőhelyek pótlására szolgál több országban a börtönépítési program. Így például *Angliában* a végrehajtási intézeti férőhelyek számát az 1979-es 38 500-ról 1994-re 63 000-re növelték. *Hollandiában* szintén jelentős kapacitásbővítés van napirenden.

A zsúfoltság megelőzésére szolgáló új törekvések közül kiemelhető az *elektronikus háziőrizet* intézménye, amelyet az *USA-ban* 1983 óta, *Angliában* pedig 1989-től alkalmaznak, bár ezt a módszert – főként Európában, de az angolszász országokban is – sok oldalról támadják. *Olaszországban* az 1986. október 10-ei törvény azt a lehetőséget teremtette, hogy az elítélt – meghatározott törvényi feltételek mellett – a maximum két évig terjedhető büntetését otthonában töltse le (La detenzione domiciliare). A *svédeknél* minden három hónapig tartó szabadságvesztésre első alkalommal elítélt személy dönthet büntetésének végrehajtási intézeten kívüli letöltése mellett. Ebben az esetben az elítéltet saját lakásában, otthonában elektronikusan, központi helyről felügyelik. Annak, aki az előírásokat megsérti, a maradék büntetését börtönben kell letöltenie.

A jogerős bírósági elítélést megelőző fogva tartási formák, így mindenekelőtt a *vizsgálati fogság* (előzetes letartóztatás) végrehajtásának már a szabályozása is sok országban problematikus. A gyakorlatban pedig a végrehajtási, elhelyezési feltételek – főként a rendőrségi fogdákban – gyakran emberhez igazából nem méltóak, mint azt a már említett törökországi, illetve angliai példa is mutatja. Kirívóan rossz elhelyezési körülményekről számol be a moszkvai belügyminisztérium egyik közleményében: több mint 35 ezer oroszországi fogvatartottnak nem volt saját ágya, ezért más foglyokkal váltva használtak egy-egy ágyat. 1994 februárjában a fogvatartottaknak kevesebb mint egy m^2 hely állt rendelkezésükre, és a szűk helyiségekben oxigénhiányban szenvedtek. A leggyakoribb kritika a legtöbb országban a vizsgálati fogság hosszú tartamát éri.

A büntetés-végrehajtás világában a női fogvatartottak nem ugyanazon lehetőségekkel rendelkeznek, mint a férfiak. A szakmai és egyéb képzési programok döntően férfiaknak nyújtanak lehetőséget, de a büntetés-végrehajtás egésze is túlnyomórészt a férfi elítéltek végre-

1. számú táblázat

ÖSSZEHASONLÍTÓ ADATOK AZ EURÓPA TANÁCS TAGÁLLAMAIBÓL (1994. JÚNIUS 30.)

Ország	Az előzetesen letartóztatottak aránya (%)	Női fogvatartottak aránya (%)	Külföldi fogvatartottak aránya (%)	1 fő személyzetre jutó fogvatartottak száma
Anglia és Wales	25,36	–	–	–
Ausztria[1]	–	4,79	–	–
Bulgária	28,81	3,29	2,57	3,27
Cseh Köztársaság	–	3,30	8,13	2,51
Észak Írország	–	2,19	–	0,61
Észtország	35,32	4,07	28,98	2,31
Hollandia	32,10	4,46	30,21	1,01
Írország	7,26	1,72	7,21	0,88
Litvánia	15,07	3,11	0,85	4,86
Magyarország	19,86	5,68	3,21	2,46
Málta	15,82	4,52	28,25	1,26
Németország[2]	36,33	4,13	14,90	1,68
Olaszország	28,60	4,89	15,64	1,20
Skócia	2,20	3,24	0,26	1,24
Svédország	16,59	–	–	0,93
Szlovák Köztársaság	19,21	3,17	1,31	1,92

[1] 1993. november 30-ai adatok; [2] 1993. december 31-ei adatok; – nincs adatszolgáltatás
Forrás: Az Európa Tanács tagállamai börtönigazgatóinak tanácskozásán készített adatösszehasonlítás, Róma, 1994 december

2. táblázat

A BÖRTÖNNÉPESSÉG ÁLTALÁNOS MUTATÓI 1994. SZEPTEMBER 1.

Ország	Az elítéltek összlétszáma	Bebörtönzési ráta 1 000 000 lakosra vetítve	Teljes börtönkapacitás	Börtöntelítettség 100 férőhelyre vetítve
Németország	67 626	83,0	70 702	95,6
Ausztria	6806	85,0	7614	89,4
Belgium	7138	64,8	6002	118,9
Ciprus	157	24,7	240	65,4
Dánia	3828	72,0	3913	97,8
Spanyolország	41 169	105,9	–	–
Finnország	2974	59,0	4053	73,4
Franciaország	53 758	90,3	48 199	111,5
Görögország	6881	71,0	4087	168,4
Magyarország	13 196	128,1	16 867	78,2
Írország	2053	58,6	2174	94,4
Izland	102	38,2	114	89,5
Olaszország	51 299	89,7	39 896	128,6
Litvánia	11 776	342,0	13 400	87,9
Luxemburg	437	109,0	466	93,8
Norvégia	2689	62,0	2817	95,5
Hollandia	8535	55,0	8305	102,8
Lengyelország	61 694	162,6	67 087	92,0
Portugália	10 023	101,0	7897	126,9
Szlovákia	7781	139,0	8305	93,7
Csehország	18 199	181,6	17 139	106,2
Egyesült Királyság				
Anglia és Wales	49 392	96,0	49 085	100,6
Skócia	5594	109,0	5635	99,3
Észak-Írország	1911	117,0	2207	86,6
Svédország	5780	66,0	6306	91,7
Törökország	43 432	72,4	80 502	54,0
Kanada	13 879	–	12 123	114,5
Oroszország	664 700	443,0	782	85,0

Referencia: Európa Tanács, SPACE, 94,1

hajtási igényeihez igazodik. Ennek alapvető oka az, hogy a női fogvatartottak aránya a férfi végrehajtási népességhez képest egyik országban sem haladja meg az öt százalékot. Így nem csoda, ha csaknem valamennyi államban csupán kevés női végrehajtási intézet létezik. Ez a tény azonban azt is jelenti, hogy a női elítélteket gyakran a lakóhelyüktől messze helyezik el, ezért a családdal, a külvilággal való kapcsolattartás rendkívül megnehezül. A női elítéltek csekély aránya következtében kevésbé alkalmazzák az egyébként bevált osztályozási, differenciálási módszereket, ezért általában egy intézményben helyezik el a legkülönbözőbb női elítélteket, lakossági csoporttól, életkortól, előélettől, a büntetés időtartamától függetlenül. Az egyes államok alkotmányában rögzített egyenlőségi elvet ez az eljárás sérti, mert ebből az alapelvből a férfi és női elítéltekkel szembeni egyenlő bánásmód következik.

Az egyenlő bánásmód és a diszkrimináció tilalma szempontjából ugyancsak jelentős probléma számos nyugati országban a külföldi személyek fogva tartása, mert ezek a fogvatartottak különféle nyelveket beszélnek, különböző vallási, étkezési szokásokat követnek. Ezért az elemi kommunikáció, a különféle jogok gyakorlása, a külvilággal való kapcsolattartás számukra

rendkívül nehéz. Egyes országokban, mint például *Svájcban, Svédországban* vagy *Hollandiában* különösen magas a külföldi elítéltek részaránya. Svájcban 1991-ben a fogvatartottak 41%-a volt külföldi. Az Európa Tanács számításai szerint 1992 közepe táján egyedül Nyugat-Európában kb. 20 000 személyt tartottak fogva külföldiként.

Egyre több nyugati ország büntetés-végrehajtási intézetében jelent súlyos gondot *az alkohol- vagy kábítószer-élvezet, illetve a függőség*. Különösen Svédországban tapasztalható ez a probléma, ahol a kábítószer-fogyasztók aránya a fogvatartottak között összesen 45%-ot tesz ki. Valamennyi fogvatartottat megvizsgálnak a felvételkor, és az urin-teszt segítségével szűrik ki a drogélvezőket. Így a törekvés a kábítószer-fogyasztás hatékonyabb ellenőrzésére, az egyes fogvatartottak fokozottabb védelmére, valamint a függő fogvatartottak megfelelő ellátására és gondozására irányul. Ez a célkitűzés figyelhető meg *Hollandiában* is, ahol 1987-ben önkéntes alapon, majd 1988 óta kötelező formában bevezették az urin-teszttel történő szűrést és ellenőrzést.

A fogvatartotti népesség arányairól, összehasonlító adatairól az *1. és 2. számú táblázatok* adnak tájékoztatást.

Reformtörekvések

A bünetés-végrehajtás utóbbi több mint százéves fejlődését *G. Kaiser professzor* szerint a moralitás, a legalitás és a societás fogalmak tartalmi ismérveinek egymást követő jelentkezése, illetve tipikussá válása határozta meg. Jelenleg elmondható, hogy a *moralitás* és a *legalitás*, azaz az *erkölcs*, majd a *jog* uralma a büntetés-végrehajtást is elérte, és bizonyos fokig áthatja. A societástól, vagyis a büntetés-végrehajtásnak a szabad élet körülményeihez történő közelítésétől, vagy másként kifejezve, a normalizációtól azonban a világ legtöbb országa még messze áll. E tekintetben a dánok és a hollandok jutottak viszonylag közel ezen normalizáció eléréséhez és megvalósításához.

A mai büntetés-végrehajtás helyzetképe jobbára egyébként világszerte a krízisek és a kritikák folyamatos ismétlődésével jellemezhető. A büntetés-végrehajtás szinte hagyományos fogyatékosságai és hiányai változatlanul tovább élnek: hiányoznak a modern végrehajtási épületek, a korszerű egészségügyi létesítmények. A jelenlegi börtönnépesség heterogénebb és problematikusabb fogvatartotti kört foglal magában, mint korábban. A végrehajtási intézetekben csaknem mindenütt zsúfoltság és munkanélküliség uralkodik. Ilyen helyzetben nagyon is kétséges, hogy önmagában a moralitás és a legalitás sokat jelentene, hogy ez lehetne az egyedüli és utolsó válasz a végrehajtási feladatok és gondok megoldására.

A büntetés-végrehajtás közeljövőbeni reformjának egyik fő feladata marad legtöbb országban a zsúfoltság problémájának eredményes megoldása, a fogvatartotti számarány csökkentése. Az alternatív szankcióformák kiépítése és széles körű alkalmazása ebben az összefüggésben az egyik lehetséges kiútnak látszik, bár mindez a közelmúltban gyakran csupán az elítélti számarány emelkedésének kompenzálásához és nem a csökkenéséhez vezetett.

Az USA-ban és Angliában, de újabban más országokban is tervezett új börtönépítési programok megvalósítása ezzel szemben nem tűnik jó és kívánatos stratégiának: az újonnan épített, modern intézetek nem feltétlenül teremtenek emberibb elzárási feltételeket, mint azt Belgium példája is mutatja. Sőt az angol, de különösen az amerikai börtönépítési programnak nem elsődleges célja a humánus őrzési feltételek létrehozása, hanem inkább a keményebb büntetőpolitika intézményi hátterének megteremtése.

Sok országban változatlanul a végrehajtási életfeltételeknek és a fogvatartotti jogoknak a javítása és erősítése sürgető kriminálpolitikai feladat.

A szabadságelvonással nem járó szankciók alkalmazása, a vizsgálati fogság lehető elkerülésére igénybe vett különféle módszerek a zárt büntetés-végrehajtás létét és szükségességét nem változtatták meg. Emellett sem az abolicionizmus, sem a börtönök privatizálása nem nyújt elfogadható alternatívát. Ezek épp azokon a területeken nem jelentenek a problémákra valódi megoldást, ahol belátható időn belül más (ki)út nincs, csak a büntetés-végrehajtás.

A zárt jellegű és a fokozott biztonságra alapozott végrehajtási intézetek, valamint a sok helyütt hiányzó nyilvánosság változatlanul megnehezíti az emberhez méltó fogva tartási feltételek megteremtését és ennek hatékony ellenőrzését. A büntetés-végrehajtás jövője nem kizárólag a biztonsági intézkedések állandó tökéletesítésében rejlik, hanem inkább *a külvilág felé történő jól adagolt és átgondolt nyitásban, a fogvatartottak felelősségének és az önálló életvezetésre való képességük növelésében keresendő*. (A külvilág irányába történő nyitás bizonyára még nagyon hosszú ideig nem jut el addig, mint a svédeknél, ahol a XVIII. század óta működő Langholm Szigeti végrehajtási intézetet néhány éve hotellé és a fiatalok szálláshelyévé alakították át, az eredeti forma megtartása mellett.)

Jellegzetes holland bv. intézet, előtérben egy műalkotással, amelyre minden beruházás fél százalékát köteles fordítani az építtető

A prágai pankraci börtön látképe

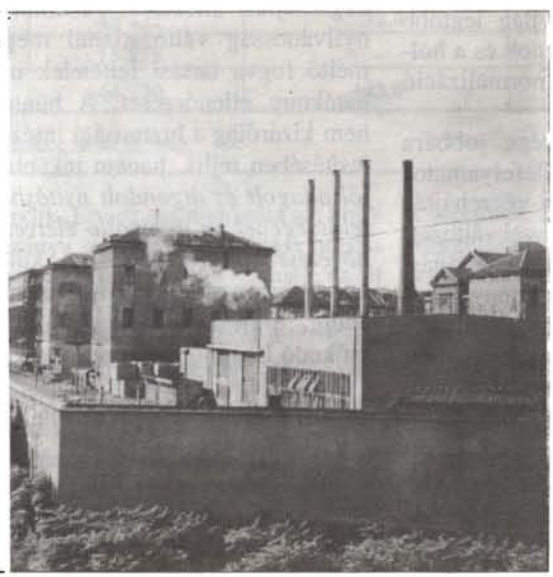

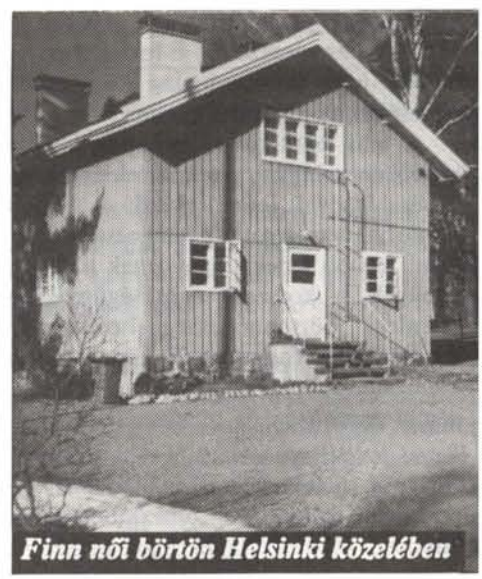

Finn női börtön Helsinki közelében

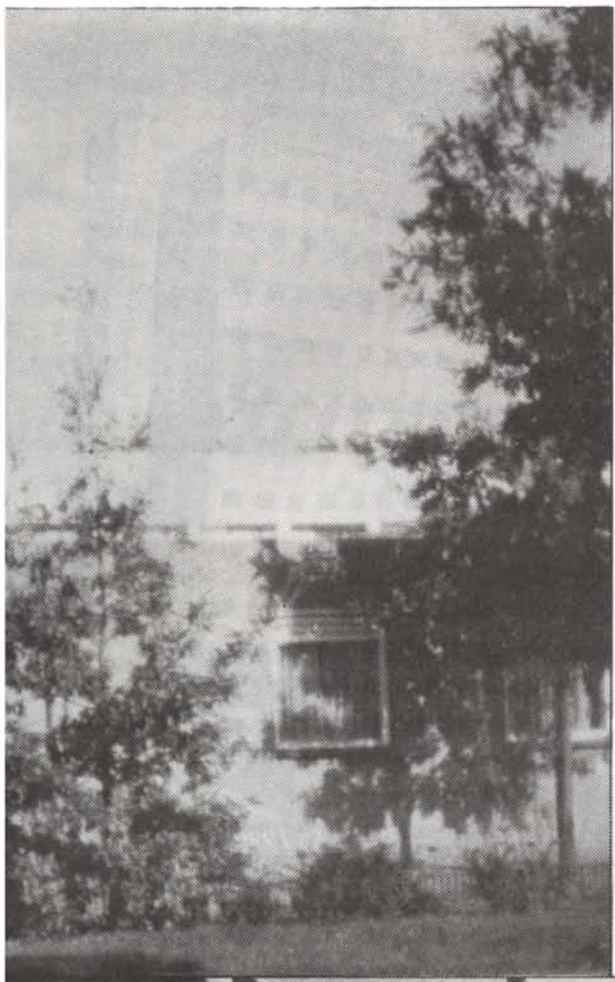

A londoni brixtoni börtön

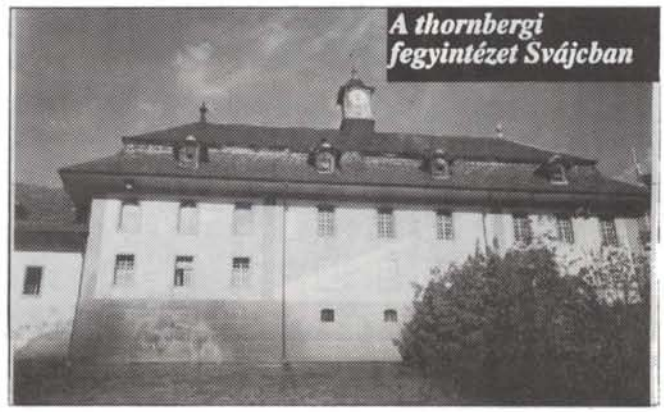

A thornbergi fegyintézet Svájcban

Előzetes letartóztatottak a volt Szovjetúnió egyik utódállamában

Az 1990-es években épült New York-i börtönegyüttes

Romániai zárkabelső az 1980-as években

II. FEJEZET

A magyar börtönügy történetéből

1. A kései kezdettől a XX. századig

Amikor a XIX. század elején Európa-szerte a szabadságvesztés-büntetés uralkodó büntetési nemként került a büntető törvénykönyvekbe, Nyugat-Európa a börtönügy terén hazánkhoz képest már jelentős előzményekkel rendelkezett. A több évszázados gyökerű egyházi büntetés, az úgynevezett töredelmezési fogság, a távoli gyarmatokra transzportált elítéltek rabkolóniái és az akkor évszázados, a közkórházakkal egyidőben megjelent fenyítő- és dologházak tapasztalatai gyúrták össze a XIX. századi nyitány nyugat-európai börtönképét.

Magyarországon a megkésett fejlődés miatt csupán a XIX. század utolsó harmadában jött létre – főleg a fejlettebb nyugati modellek követésével – az egész országra kiterjedő, az európai jegyeket viselő börtönhálózat.

Kétségtelen, hogy városainkban és várainkban már a XV. századtól kezdve szokásos volt a bűnelkövetéssel gyanúsítottaknak a városháza, a megyeháza, illetve a vár félreeső, föld alatti helyiségeiben való elzárása, de szabadságvesztés-büntetésről még *Werbőczi* hírhedt Hármaskönyvében sem esett szó. A szabadságvesztés először a magyar törvények gyűjteményében, a *Corpus Juris Hungariciben* az 1723. évi 12. törvénycikkben jelent meg a vérfertőzés büntettére. A börtönbüntetés fokozatos elterjedtével annak végrehajtására egészen a XIX. század közepéig a vármegyék, a törvényhatósági joggal felruházott városok és a pallosjoggal bíró uradalmak tömlöcei szolgáltak. Ezenkívül a katonaság váraiba, erődítményeibe adtak át hajóvontatásra és sáncmunkára ítélt rabokat, valamint politikai foglyokat. Országos jellegű fenyítőház létesítésének gondolata a Helytartó Tanácsban 1763-ban merült fel először, főként a németalföldi, ott már jól bevált intézmény hatására. A fenyítőházak létesítésére felszólító körrendeletet a törvényhatóságok tartózkodással fogadták, és pénzügyi nehézségeikre hivatkozással mindenütt elutasították. Az első országos fenyítőház 1772-ben mégis megkezdhette működését. Mária Terézia környezetéből *gróf Esterházy Ferenc* gáláns felajánlásából Szempcen átadott épületébe *„köztörvényhatóságok és magánosok a javíthatatlanokat és kihágókat és más vétkeikért halálos büntetésre kevésbé érdemeseket, vagy attól kegyelemből felmentetteket"* küldhettek, azzal a feltétellel, hogy magánosok 3, a többiek napi 4 krajcárt előre kötelesek letenni az ellátásért és az őrzésért. Ennek az első magyar központi börtönnek hányattatásai, többszöri átköltöztetése (előbb Tallósra, majd a szegedi vár kazamatáiba), fenntartási, működtetési viszontagságai ellenére elismerésre méltó kísérlet volt az addigi kaotikus állapotokkal szemben a rendszeres munkával történő javítás eszméje megvalósításában. Sajátos, hogy a fenyítőház 1832-es feladására nem is az iszonytatóan leromlott börtönkörülmények, mint inkább azok a megnövekedett rabtartási költségek kényszerítették a kormányzatot, amelyeknek kifizetésére a törvényhatóságok már nem mutattak hajlandóságot.

A reformkor fellángoló politikai küzdelmeiben hirtelen éles megvilágításba kerültek a magyar feudális börtönállapotok, amelyek mint az abszolút hatalom országlásának végtermékei, jogos felháborodásra, és gyors fellépésre serkentették a liberális erőket. *„A föld alatti büzös vermek, a csontvázzá aszott, járványoktól legyengített rabok látványa, a börtön kreálta emberi roncsok* – írja Mezey Barna – *súlyos érvekké váltak a liberális politikusok argumentálásában. Nyugat-Európában csakúgy, mint hazánkban a szabadságot és emberi méltóságot zászlajukra tűző szabadelvűek egyik célpontja így a feudális tömlöc lett."* A börtönügyi tudományosság, a fogházjavítás első hazai kibontakozását, a múlt század 30-as éveiben fiatal politikusok, mint *Eötvös József, Szemere Bertalan, Kossuth Lajos* és liberális gondolkodók, mint *Balla Károly, Bölöni Farkas, Lukács Móricz* karolták fel támogatóan. E külföldet is megjárt reformerek jórészt az észak-amerikai és az angol *„penitenciárius magánrendszer"*, továbbá *a „hallgatási rendszer"* magasztalásával tértek haza. A rabok számára biztosított külön zárka és az a vonzó alapgondolat, mely szerint a magány és a hallgatás bűntudatra és erkölcsi megtisztulásra indítja az elítélteket, mély benyomást gyakorolt a tanulmányozókra. E hatás érzékelhető börtöntörténeti irodalmunk egyik kiemelkedő szellemi alkotásán, az 1841 és 1843 között elkészült börtönügyi törvényjavaslaton. A javaslatot előkészítő, *Deák Ferenc* vezette országgyűlési választmány – többek között – állást foglalt tíz központi, kerületi, magánrendszerű börtön, a *„dologhoz nem szokott rabok számára, az erre kijelölt pusztákon dolgozó gyarmatok"* és a 16 éven aluli *„bűnhönczök"* számára pedig javítóiskolák felállításának szükségében. A fogházjavítók mélységes emberségével és a reformerek tiszta lelkesedésével felsorakoztatott érvek azonban megtörtek a király és a kancellária politikai és gazdasági ellenállásán.

Az 1848/49-es szabadságharc leverését követően térdre kényszerített Magyarország kénytelen volt elfogadni az „osztrák polgárosítás" részeként az 1852-től hatályba léptetett osztrák birodalmi büntető törvénykönyvet. A szabadságvesztést központi büntetési nemmé tevő törvénykönyv és azt gyakran alkalmazó igazságszolgáltatás miatt megnövekvő létszámú elítéltek befogadására a meglevő tömlöcök elégtelennek bizonyultak. A Habsburg-kormányzatnak most kellett pótolnia azt, amit évszázada elmulasztott: a magyar fegyintézetek hálózatát létrehozni. A legfontosabb célok az olcsóság és a gyorsaság voltak. Ennélfogva a kormány 1854 és 1858 között fegyintézetté alakíttatott át régi várakat és más középüle-

teket. Így vált fegyintézetté a korábban katonai erődítményként funkcionáló Nyitra megyei *Lipótvár*, a Trencsén megyei *Illava* (Léva), illetve a beregi Munkács vára. A Pest megyei fegyintézetet *Vácra* telepítették az egykor Mária Terézia által nemes ifjak kollégiumának épített intézet falai közé. 1858-ban adták át nők befogadására szolgáló fegyintézetként *Márianosztrán* az egykor pálosrendi kolostornak épült, kétemeletesre bővített épületet. A fegyintézeti hálózatot az erdélyi területeken 1860-ban az egyetlen, eleve fegyintézeti célokra épített *nagyenyedi* és a már 1786-ban „provinciális" börtönné nyilvánított szamosújvári intézetek egészítették ki.

Ezekben a régi várakban, vagy eredetileg más célra készült épületekben modern börtönrendszerről, például a magánrendszer következetes végigviteléről szó sem lehetett. A magyar börtönügy a rossz telepítések miatt olyan mellékvágányra került, amelynek következményei máig hatnak. Míg ugyanis a nyugat-európai régiók – tartományok, kantonok, városok stb. – korai önállósodása elősegítette a regionális börtönhálózat telepítését (több kisebb, földrajzilag arányosan elhelyezkedő intézettel), addig hazánkban központi szándék döntött az éppen alkalmasnak ítélt építmények börtöncélú felhasználásáról. E telepítés okozta másik tehertétel pedig abban mutatkozott, hogy a kiszemelt építmények többsége alkalmatlan volt büntetés végrehajtására, és csupán örökös ráfordításokkal lehetett biztosítani, hogy legalább minimális mértékben megfeleljenek. Az osztrák kormányzat e periódusában börtönügyünk kétségtelen előrelépése abban volt, hogy a kazamatákból, tömlöcökből kihozott rabok számára rendszeres élelmezést, a munkakényszer, a rend, a fegyelem és a tisztaság szigorú betartását vezették be.

Az 1867. évi kiegyezést követően a modern polgári igazságszolgáltatás kialakításának igényével fellépő igazságügyi kormányzat európai léptékű törekvéseit jelzi, hogy a korabeli börtönállapotainkat szégyellnivalónak tartván, rendkívüli erőfeszítéseket kezdeményeztek a modern börtönrendszer kiépítésére. A *Szemere–Deák–Eötvös* által képviselt európai szellemiségű börtönügyi gondolkodás méltó folytatója volt Horvát Boldizsár, a kiegyezés korának igazságügy-minisztere. Jórészt neki köszönhető, hogy a még nagy tapasztalatokkal nem bíró képviselőház szelíd részrehajlással megtámogatta a fegyintézeti költségvetést (míg 1860-ban az osztrák birodalmi költségvetés évente mindössze 23 ezer forintot szánt e célra, addig a kiegyezést követő 5 évben a joviális magyar parlament azt évente csaknem 700 ezer forintra emelte). Mint megállapították: *„méltányosabb beruházást hazánkban alig tehetünk, mint midőn eltévedt polgártársaink javításáról, a megátalkodott szerencsétleneknek pedig emberi méltósághoz illő megfékezésére törekedve e nemes célnak megfelelő intézményeket létesítsünk"*. A jelentős támogatást főképpen fegyintézeti épületbővítésre, valamint a személyzet javadalmazására fordították. A fegyintézetek rendbetétele után azonban még tennivalók sokasága nehezedett az igazságügyi tárcára, elsősorban a botrányos állapotban levő megyei fogházak javítása terén. E törvényhatósági fogházak a megyék, így a belügyminisztérium fennhatósága alatt működtek 1871-ig, mígnem jogszabály az ügyészségek, vagyis az igazságügyi minisztérium alá nem rendelte azokat. Az így egységesen az igazságügyi tárcához került börtönügy irányításához nem állítottak fel az osztrák megoldáshoz hasonló országos felügyelőséget, ehelyett először osztálytanácsost bíztak meg a börtönügyek intézésével, majd különböző ügyosztályokhoz – a II. és a III.-hoz – került a börtönügy. (Csupán 1906-ban alakítottak ki önálló ügyosztályt a börtönök általános felügyeletére.) Az 1870-es évek elejéről az országos fegyintézetek személyi és fogvatartotti állományáról rendelkezünk megbízható adatokkal. E szerint a hét fegyintézetben összesen 487-en dolgoztak, közülük a fegyőri állományban 420-an, míg az adminisztrációt, a lelki gondozást és az oktatást végzők létszáma 67 főt tett ki. 1872-ben a fegyencek legnagyobb száma 3775 fő volt.

Az igazságügyi irányítás alá került magyar börtönügy átfogó szabályozása érdekében megkezdődtek a kodifikációs munkálatok. Az első magyar büntető törvénykönyv – amelyet a szakirodalom kodifikátora után *Csemegi-kódexként* tart számon – az 1878. évi V. törvényben nyert elfogadást. A kódex a börtönügy szabályozását is tartalmazta oly módon, hogy a büntetési rendszerről szóló fejezetébe vette fel a szabadságvesztés-büntetésre és annak végrehajtására vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket, míg a részletszabályok kidolgozását az igazságügy-miniszter rendeleti hatáskörébe utalta.

A *Csemegi-kódex* a szabadságvesztés-büntetés öt különálló nemét határozta meg: a *fegyházat*, az *államfogházat*, a *börtönt*, a *fogházat* és az *elzárást*. Ezek között az államfogház töltött be különleges szerepet, amely mint kedvezményezett szabadságvesztés-büntetési nem bizonyos politikai vagy más „erkölcsileg menthető" bűncselekményekre (párbajvétség, sajtóvétség, felségsértés stb.) volt kiszabható. Az úgynevezett államfoglyokat munkakényszer nem terhelte, kényszerlakhelyüket maguk rendezhették be, élelmezésükről is maguk gondoskodhattak. A kódex az új börtönrendszer működésmódját tekintve magyaros megoldásra vállalkozott: börtönügyünk jelentős lemaradásának csökkentésére az akkor Európában a legkorszerűbbnek tetsző *angol és ír fokozatos rendszert* vette át. Az angolszász gyakorlatiasság talaján termett rendszer lényege az volt, hogy az elítéltek érdekeltségére is építve, jobb munkavégzésre, fegyelmezettebb magatartásra ösztönözve őket, a börtönrezsimet a büntetés letöltésével fokozatosan közelítette a szabad élet körülményeihez. Így az elítélt először egy időre magánzárkában töltötte büntetését, az ezt követő szakaszban a szigorú elkülönítést csak éjszakára fenntartva, társaival közös munkavégzésen vehetett részt, majd végleges szabadulása előtt – kérésére – feltételes szabadságra bocsáthatták. Az itt bemutatott angol rendszertől az ír megoldás abban különbözött, hogy a feltételes szabad-

ságra bocsátás elé még egy szakaszt, a *közvetítő intézetet* iktatták be, amely mai értelemben egy „félszabad" börtönrezsimet képviselt. A fokozatos rendszer végrehajtása azonban a meglévő börtönökkel nem volt lehetséges, újakat kellett építeni. A múlt század utolsó negyedének gazdasági felvirágzása azóta is példátlan méretű börtönépítkezési programot tett lehetővé. 1883-ban létesítették a *kishartai* (ma Állampuszta) mezőgazdasági jellegű közvetítő intézetet. 1885-ben adták át rendeltetésének a csillagrendszerben (egy centrumba futó négy épületszárny) épített, ezért a köznyelvben „csillagbörtönnek" elnevezett *Szegedi Kerületi Börtönt*. 1886-ban nyitották meg a Soprontól 6 kilométerre levő, elhagyott cukorgyár helyén a Sopronkőhidai Fegyintézetet. A millennium évében, 1896-ban kezdte meg működését – a főváros által nagyvonalúan ingyen felajánlott telken, az ugyancsak csillagrendszerben épített – *Budapesti Gyűjtőfogház*, vagy közismert elnevezése szerint a Gyűjtő. Mellette létesítették 1906-ban az *Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetet*. 1892-ben épült fel a *Budapesti Törvényszéki Fogház*, mai közismertebb nevén: a Markó. E nagyobb létesítmények mellett sorban adták át a törvényszéki és járásbírósági fogházakat. Az I. világháborúig kiteljesedő börtönhálózat 9 országos fegyintézetből, 65 törvényszéki és 315 járásbírósági fogházból állt. Ezekben a férőhelyek száma megközelítette a 17 ezret (ebből a magánzárkás elhelyezés száma a 2700-at). A fogvatartottak létszáma az I. világháborút megelőző húsz évben 14–16 ezer között ingadozott. A magyar a börtönügy jellemzője, hogy jelenlegi épületbázisának közel 80%-a a korabeli, immár évszázados állóképességű, de mára már meglehetősen elavult építményekből áll.

A magyar börtönügy e múlt század végi virágkora történetének eddig legkiegyensúlyozottabb szakasza volt. Ennek magyarázata kiemelkedő gazdasági, de nem kevésbé szellemi támogatottságában rejlett. Az érintett korszak sikerét nem csupán a végrehajtás tárgyi feltételeinek javítása biztosította, de az is, hogy a gazdasági fellendülés magával ragadta – ha a versenydiktálta korlátok között is – a rabipart, a gazdasági környezet pedig igényt tartott a börtönből szabadulók munkaerejére. E folyamatot az 1870-es évektől felpezsdülő börtönügyi irodalom, szellemi gondozás kísérte. Az akkor sarjadzó – ma is követésre méltó – szakirodalom a tudományok számos jeles képviselőjét mozgósította a börtönügy megválaszolatlan kérdései felé.

2. A századfordulótól 1945-ig

A századfordulót követő évtizedben a már veszteglésre kényszerült gazdaság szinte azonnal érzékelhető nyomokat hagyott a börtönvilágon. A korábbi támogatottság töredékére zsugorodásával kiütköztek a szervi hibák, így – többek között – az, hogy a fokozatos rendszer egyes elemeihez, a magánelzáráshoz, a közvetítő intézeti végrehajtáshoz a meglévő eszközök nem bizonyultak elegendőnek. A preferencia beszűkülése azonban kedvezőtlenül hatott a személyi állomány minőségi javítására is. Ez különösen érzékeny lemaradást okozott akkor, amikor a büntetőjogi reformirányzatok Európa-szerte kimozdították az ítélkezési rendszert a merev, tettarányos szemléletből, és a tettes felé fordítva a figyelmet, lehetővé tették a magyar börtönügynek is a humán tudományok – a pszichológia, pedagógia, kriminológia – alkalmazását.

Az új kriminálpolitika szellemét jeles gyorsasággal felkaroló honi törvényhozásunk Európa élvonalába vezette be a felnőttekétől megkülönböztetett fiatalkorúak büntetőjogát és büntetés-végrehajtását, az 1908-ban kibocsátott úgynevezett I. büntetőnovellában. A *fiatalkorúak börtönügye* szabályozásának e novellával megvalósított fordulata a felnőttektől elkülönített fogházbüntetés és különös végrehajtási rendszerének megkonstruálása volt. Ismét sajátos modernizációs programmal, a világ akkor legkorszerűbbnek vélt átalakító fiatalkorú intézettípusának, az amerikai Reformatorynak átvételével kívánta a törvényhozás e fordulatot megvalósítani. Az amerikai modell a magyar szakemberek elismerését a fiatalkorúak oktatására és szakképzésére épített rendkívül kemény követelményrendszerével és a fokozatosság elvének alkalmazásával vívta ki. Az igazságügyi kormányzat 1910 végéig tizenhárom, a főügyészségi székhelyeken lévő kisebb befogadási képességű törvényszéki fogházat jelölt ki fiatalkorúak befogadására. Rövidesen kiderült azonban, hogy az amerikai modellnek a fiatalkorúak gondos csoportosítására és érdekeltségére, oktatására és szakképzésére építő rendszere „elegendő helyiség és megfelelő szakszemélyzet nélkül" megvalósíthatatlan. Az igazságügyi tárca a fiatalkorúakat 1913 nyarától – egyelőre jobb megoldás híján – a *Budapesti Gyűjtőfogházba* vonta össze, hamar feladva a fiatalkorúak önálló fogházának ideáját. A fiatalkorúak fogház-ügye gyors hamvadásához a szabályozás elvi hibáin, az anyagi feltételek hiányán túl kétségtelenül hozzájárult a szakapparátus felkészületlensége. A korábban felnőttkorúakat fogva tartó törvényszéki fogházak dermedt fegyelemre, biztonságra bejáratott személyzete itt szembesült először az átalakító nevelés igényelte magasabb szakmai követelményekkel. Mind-

ezeket a hiányosságokat korrigálni lehetett volna, de annak elmaradásában éppúgy közrejátszottak történelmünk kedvezőtlen fordulatai, mint az a növekvő közöny, amely a börtönügynek a két világháború között kijutott.

A tettes-büntetőjogi felfogás nem csupán a fiatalkorú bűnelkövetőkre, de az ipari nagyvárosok peremére sodródott munkakerülő csavargókra és koldusokra, valamint a hivatásos, megrögzött bűntettesekre is különös elbánást követelt, amelynek börtönügyi konzekvenciái a dologház, illetve a szigorított dologház intézményeiben jelentek meg.

A *dologházat* hazánkban az 1913. évi XXI. törvénycikk vezette be mint a közveszélyes munkakerülő csavargókkal szemben alkalmazandó biztonsági rendszabályt. Lényegében az Európában a XVII. század elejétől elterjedt, jól bevált fenyítő- és dologházak XX. század eleji reinkarnációját képviselték, amelyekben a büntetőjogi reformirányzatok a dologkerülő bűnelkövetők munkára szoktatásának, így javításuknak eszközét látták. Hazánkban a dologház rendszerét az osztályozással kialakított csoportok nappali közös munkáltatása és éjjeli elkülönítése jellemezte. A végrehajtás vezető elve a beutaltak munkára szorítása volt, amelyet havonkénti minősítéssel és az ez alapján adható jutalmazási rendszerrel kívántak elősegíteni. Ilyen jutalomnak számított a napi 10 órás munkaidő 1-2 órával történő csökkentése, az élelmezés javítása, a dohányzás megengedése, vagy – legalább 6 hónapi kifogástalan a munkavégzés után – havonként 3 óra tartamra az intézetből való eltávozás engedélyezése. Az elítéltek jó részét kerti vagy mezei munkával, kisebb részt a férfiakat kosárfonással, cipőjavítással, a nőket tollfosztással, konfekciómunkával foglalkoztatták. Bár a törvény kilátásba helyezte önálló dologházak létesítését, átmenetileg már működő büntetőintézetek mellett rendelte el telepítésüket. Így 1916-ban a *jászberényi járásbíróság* fogházában rendezték be – ideiglenes jelleggel – a férfi dologházat, a *kalocsai törvényszéki fogház* elkülönített részében pedig a nőit. Az I. világháború után azonban újabb dologházak (1950-ben történt megszüntetésükig) nem létesültek, amely jelezte a koncepció vitathatóságát, a végrehajtás elakadását. A javítási koncepció megvalósulását a gyakorlatban – mint erre a korabeli szakirodalom rámutatott – az akadályozta, hogy a főképpen városi, tehát ipari környezetből beutalt munkakerülőket nem a visszailleszkedésüket elősegítő munkanemekben foglalkoztatták. Ennél azonban súlyosabb elvi problémák hátráltatták a dologházhálózat kialakulását, nevezetesen a bíróságok elutasító magatartása, az a dologházak létjogosultságát megkérdőjelező állásfoglalás, amely a fegyház, börtön, fogház végrehajtásának keretein belül alkalmazott munkáltatási formák mellett szükségtelennek ítélte egy hasonló rendeltetésű intézmény működését. Így azután míg az első évben, 1916-ban 90 férfit és 132 nőt utaltak dologházba, addig 1935-ben mindössze 17 férfi és 24 nő volt dologházi őrizetben.

Az 1928. évi X. számú törvénnyel bevezetett *szigorított dologház elméleti megalapozását* azok a korabeli nézetek szolgáltatták, melyek szerint a visszaeső bűnelkövetők körén belül létezik egy sajátos kategória, amelyet a bűnözői életvitel, a szokásszerű bűnözés jellemez. Mivel pedig ezen elkövetőkkel szemben a hagyományos büntetések hatástalannak bizonyultak, a társadalom védelme érdekében meg kell kísérelni *„... törvénytisztelő és munkás emberré nevelésüket, de egyúttal ártalmatlanná tenni őket, amíg közveszélyességük tart"* – hangsúlyozta a törvény miniszteri indoklása.

A szigorított dologházi őrizet legrövidebb tartama – a törvény szerint – *három évnél kevesebb nem lehetett, és elvileg életfogytiglanig terjedhetett.* Végrehajtási rendszerére nézve a legsúlyosabb szabadságvesztési nemnek, a fegyháznak szabályai voltak irányadóak, anélkül azonban, hogy annak a fokozatos előrelépés érdekeltségét teremtő, kedvezményeket magában rejtő elemeit tartalmazta volna. A gyakorlatban hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a szigorított dologház többre, mint a közveszélyes bűnözők ártalmatlanná tétele, a társadalomtól való elszigetelésük, aligha vállalkozhat. A beutaltaknak a törvényhozó szándéka szerinti *„munkás emberré nevelése"*, az ehhez vezető feltételek és módszerek teljes hiánya folytán csupán jó szándékú törekvés maradt. A törvény – mint a dologházaknál – a szigorított dologházaknál is különálló intézetek létesítését irányozta elő, addig a férfiakat ideiglenesen a *soproni fegyházban*, a nőket a *márianosztrai fegyintézetben* helyezték el. A szigorított dologház intézményének megszüntetéséig (1950) azonban nem létesültek ilyenek. Mindenesetre a dologházzal ellentétben a bírói gyakorlat szívesen élt e kemény büntetőjogi eszközzel. Így például 1935-ben 466 férfi és 75 nő volt szigorított dologházi őrizetben.

Az I. világháború befejezése, a trianoni békeszerződés utáni években, a századforduló tájékán megindult börtönügyi depresszió tovább mélyült, sem az ország gazdasági helyzete, sem pedig az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet nem kínált lehetőséget a mégoly szolid börtönreformálásra sem. Tény, hogy a két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága a korábbi évtizedekhez viszonyítva tragikusan visszaesett. Ennek egyik szemléleti oka feltehetően abban keresendő, hogy *Trianon* után a politika hazai bűnözést és az azzal összefüggő intézményi problémákat szégyenlősen paraván mögé rejtette, avagy szőnyeg alá seperte. A honi börtönügy szakmai fejlődését ráadásul még az is nehezítette, hogy *a leszerelt hadsereg számos tisztjét a börtönök élére helyezték, amelynek következményeként a börtönélet erőteljes militáris vonásokat öltött.* Ezekre az okokra vezethető vissza, hogy a századeleji, a nyugat-európai igazságszolgáltatásra termékenyítő hatású, a humán tudományokat segítségül hívó reformista kriminálpolitika hazai büntetés-végrehajtásunk gyakorlatában alig érzékelhető. Honi büntető törvényhozásuk korabeli reformszándékai a fiatalkorú, a dologkerülő és a krónikus visszaesők re-

szocializálását illetően ugyan vitathatatlanok voltak – de mint Horváth Tibor is megállapítja – a javítás, a megelőzés célzatával létrehozott intézkedések a végrehajtás szférájában – megfelelő tárgyi és szellemi feltételek híján – már az ártalmatlanná tételt, a fizikai elszigetelést, az elrettentést szolgálták.

A két világháború között, a Trianon utáni Magyarországon hat országos büntetőintézet folytatta működését: *a budapesti országos gyűjtőfogház, a váci országos fegyintézet és közvetítőintézet, a soproni országos fegyintézet és szigorított férfi dologház, a hartai országos büntetőintézet, a márianosztrai országos büntetőintézet és szigorított női dologház*, végül a *szegedi kerületi börtön és államfogház*. Az országos büntetőintézetek befogadási képessége megközelítette a négyezret, a Trianon után fennmaradó *24 törvényszéki* és *90 járásbírósági fogház* befogadóképessége a hatezret. A tárgyalt időszakban a fogvatartotti létszám országosan hét- és kilencezer között ingadozott. Az 1930/31. évi kimutatás szerint a főállású börtönügyi tisztviselők (igazgató, titkár, főtiszt, orvos, lelkész, tanító, őrparancsnok, fogalmazó, fogházgondnok stb.) létszáma 94 fő, a tiszteletdíjas alkalmazottak (orvos, lelkész, tanító) létszáma 88 fő volt, az őrszemélyzet 1460 főből állt.

3. 1945-től – napjainkig

A II. világháború befejeződése után az újjáformálódó hazai politikai erők közös törekvése a fasiszta maradványok következetes felszámolása volt. *Az Ideiglenes Nemzeti Kormány* első intézkedései közé tartozott, a jogrend helyreállítása és a számonkérés jogi feltételeinek megteremtése. Az 1945-ben létrehozott népbírósági jogban alkalmazott büntetések a Csemegi-kódexben ismert fegyházon és börtönön kívül rövid időre *az internálás és a kényszermunka-büntetések* voltak. A különbíróságként létrehozott népbíróságok mellett a köztörvényes bűncselekmények elbírálására hivatott hagyományos büntetőbírósági szervezet az államfogház-büntetés 1946-ban történt eltörlésével, továbbra is a Csemegi-kódex büntetési és végrehajtási rendszerét alkalmazta.

Az 1945-ben rövid ideig fő büntetésként beiktatott internálás időtartama az internált *„példás magatartásán"* múlott, az internálótábor parancsnoka ugyanis a fogva tartást további hat hónapig terjedő időre meghosszabbíthatta. Az internálást hamarosan kiemelték a büntetési rendszerből, és rendőri kényszerintézkedéssé változtatták, lehetővé téve ezáltal, hogy a törvényi garanciák mellőzésével politikai fegyverként legyen irányítható mindazokra, akik a *„demokrácia ellenségének"* voltak kikiálthatók.

Honi börtönügyünk történetében a II. világháborút követő években kezdődött meg a büntetés keretében végzett rabmunka sajátos átértékelődése. Ennek hátterében a rombadöntött ország újjáépítésének gazdasági szüksége mellett már olyan szándékok is kirajzolódtak, amelyek modellként a nehéz fizikai közmunkát végeztető szovjet munkatáborokat vették alapul.

Az úgynevezett koalíciós korszak jellegzetes, a büntetőpolitikai és a gazdasági érdekeket sajátosan ötvöző büntetése a *kényszermunka-büntetés* volt. Ennek feladata – a törvényhozás szándéka szerint – az volt, hogy a főként politikai okokból elítélteknek módot nyújtson arra, hogy munkájukkal részben jóvátehessék az ország rombadöntésében való közreműködésüket, továbbá hogy *„felvilágosító oktatással"* alkalmassá váljanak a demokratikus rendbe való beilleszkedésre. Előírták, hogy a kényszermunkára ítélteket táborszerű elhelyezésük mellett kizárólag nehéz testi munkával szabad foglalkoztatni, hogy a munkatábor életrendjét – néhány eltéréssel – a szigorított dologház végrehajtási szabályai szerint kell foganatosítani. A kényszermunka végrehajtásának akadályai szinte az első elítélésektől megmutatkoztak. A munkatáborként kijelölt *budapesti, szegedi* és *márianosztrai* büntetőintézetek zsúfoltság miatt fogadóképteleneknek bizonyultak, ezért a kényszermunka-büntetésre ítélteket kezdetben a *soproni fegyintézetbe* szállították. 1946 derekától azonban a férőhelyszűke, valamint a határ közelsége miatt az elítélteket más, olyan fegyintézetekbe irányították, ahol a folyamatos munkáltatás lehetőségét biztosítani tudták. A táborszerű elhelyezésnek 1951 elejéig, e szankció megszűnéséig a minimális feltételei sem alakultak ki. *Lukács Tibor* kigyűjtése alapján megállapítható, hogy a népbíróságok ítélkezési gyakorlatában a kényszermunka-büntetés kiszabása nem volt uralkodó. 1949. január 31-ig a népbíróságok 22 642 személlyel szemben hoztak marasztaló ítéletet, ebből 2208 vádlottal szemben alkalmaztak kényszermunka-büntetést. *Ries István* igazságügy-miniszter 1949 őszén csalódottan nyilatkozott a munkatáborok felállításának elmaradásáról, ennek egyik okaként – sajátos módon – a háború előttről visszamaradt börtönszemélyzet alkalmatlanságát jelölte meg, amely nem eléggé *„rátermett"* a táborszerű, nyitottabb feltételek közötti fokozottabb éberséget és megbízhatóságot igénylő munkavégzésre.

Az igazságügyi kormányzat 1947-től azt a felfogást képviselte, hogy a büntetés nem lehet az állam számára veszteséges. Az elítéltek munkáltatásának új, gazdaságos alapokra helyezését az akkor meginduló hároméves terv

központosított tervgazdálkodási keretei között kívánták megvalósítani. Az átalakítás hátterében az elítéltek munkáltatásának az a szovjet példája lebegett, amelyről az igazságügyi vezetés csak egyoldalúan annyit tudott, hogy iparágak termelési mutatóit képes befolyásolni. A rabmunkáltatás tervgazdaságba illesztésének első lépése a különböző termelési egységek centrális irányítás alá helyezése volt. Az 1948 júliusában *létrehozott Igazságügyi Minisztérium Gazdasági Igazgatóságának* feladata a rabmunkáltatás gazdasági részletterveinek kidolgozása, majd annak központi jóváhagyása utáni végrehajtása volt. Az úgynevezett szocialista jellegű elítéltmunkáltatás szervezeti megalapozásának következő lépését 1948 decemberétől az elítélteket foglalkoztató vállalatok államosítása jelentette. Ennek során előírták a vállalatoknak a büntetőintézetektől való különállását, továbbá azt, hogy az intézet köteles a vállalat számára megfelelő munkaerőt biztosítani. Az átalakítás előtti háziüzemekből kialakított ipari vállalatoknál a korábbi termelési profilt megőrizve, főként bútoripari, textilipari és cipőipari jelleg uralkodott, míg mezőgazdasági termelést a hat nagyobb földterülettel rendelkező gazdaságban (Állampuszta, Nagyfa, Annamajor, Vác, Aszód, Márianosztra) végeztek.

A népbíróságok és a rendes bíróságok párhuzamos ítélkezési tevékenysége azt eredményezte, hogy egyre elviselhetetlenebb zsúfoltsággal kellett a büntetőintézeteknek szembenézniök. Az állami szervek, szervezetek erőteljes centralizálásának, átgondolatlan gazdaságossági szempontoknak, a fogvatartotti munkaerő koncentrálásának estek áldozatul a *járásbírósági fogházak*, amelyeket 1948. július 1-jével *megszüntettek*. Az ilyenformán fokozódó zsúfoltság tehermentesítésére felmerült ugyan újabb büntetőintézetek létesítésének gondolata, ezt azonban a megfelelő pénzeszközök híján gyorsan elvetették. Az 1949-ben meginduló büntetőjogi kodifikáció során a baloldali pártok politikai hegemóniájának megerősödésével pedig kezdett körvonalazódni az a büntetőpolitikai szándék, hogy az elhelyezési és munkáltatási gondok megoldását nyitott végrehajtási helyek létesítésével, gyáraknak, üzemeknek, bányáknak, építkezési körzeteknek a büntetés-végrehajtás számára átadásával kell megoldani. Megkezdődött az osztályjellegű, a proletárdiktatúra elnyomó funkcióját reprezentáló sztálini büntetőpolitika térhódítása.

Miközben a nyugati társadalmakban a II. világháború után megindult a hagyományos börtönügyi intézményrendszer megújulása, hazánkban 1949-től a nyugat-európai büntetőpolitikai és börtönügyi modell teljes tagadásával gyökeres fordulatra kényszerültünk. A Szovjetunió diktálta sztálini büntetőpolitika ideológiai hátterében az osztályharc fokozódó éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó hamis tantételei álltak. Honi börtönügyünk az '50-es évek elejétől az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely korszerű és hangzatos elveket képviselt ugyan, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus" építésével szembefordulók megleckéztetését végezte el.

1951. január 1-jén lépett hatályba a Csemegi-kódex egész büntetési rendszerét eltörlő 1950. évi II. törvény (Btá.). Az új szabályozás csupán egyféle szabadságvesztést ismert, és ezt „börtönnek" nevezte el. A Btá. idevonatkozó miniszteri indokolása e módosítást a Csemegi-kódex büntetési nemeinek szükségtelen sokaságával magyarázta, azonban emögött az egyre növekvő elítélttömeg akadálytalan munkára irányításának szándéka húzódott meg. Az eltorzult igazságszolgáltatás ugyanis az elítélteknek hazai történelmünkben példátlan tömegét zúdította a börtönökre. Egyes források szerint 1952 márciusára az elítéltek száma országosan mintegy *hatvanezerre* (az internáltaké százezerre) duzzadt. Ez a létszámemelkedés szükségessé tette az intézményi rendszer – már korábban tervezett – gyors bővítését. A szovjet modell alapján a *„nyitott végrehajtási helyeknek"*, gyáraknak, üzemeknek, bányáknak stb. átadása a büntetés-végrehajtás számára 1949-ben kezdődött el, és 1952 végére már szinte az egész országot behálózták az úgynevezett őrparancsnokságok, illetve munkahely-parancsnokságok. Mintegy 45 helyen dolgoztattak elítélteket, így többek között *ipari létesítmények építkezésein* (Lábatlan, Almásfüzitő, Tiszalök, Csepel stb.), *középületek létesítésénél* (például a miskolci és veszprémi egyetemek), illetve *felújításánál* (például Buda vára), *bányákban* (Oroszlány, Recsk, Komló, Várpalota stb.) és számos más *ipari és mezőgazdasági jellegű közmunkán*. Az elítélteknek csupán egy kisebb részét tartották zárt intézetekben, illetve dolgoztatták az intézethez tartozó vállalatoknál, valamint a tagosítások útján jelentősen megnövekedett állami rabgazdaságok területén. Az elítéltek nagyobb munkateljesítményre ösztönzésére alkalmazták az úgynevezett *„napelengedést"*, vagyis a havi 100%-ot meghaladó teljesítmény után 5%-onként, a bányászatban 2%-onként 1-1 napot elengedtek a büntetésből. Ugyancsak a teljesítménytől tették függővé a különféle kedvezményeknek, mint a hozzátartozókkal való kapcsolattartásnak, a különböző programokon való résztvételnek az engedélyezését.

A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi és szervezeti feltételrendszerét is drasztikus alapossággal igazította saját követelményeihez. 1949–50-ben a börtönök személyi állományának teljes cseréjét végezték el. *Az új személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a politikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott.* A szakmai képlet végtelenül leegyszerűsödött: a személyzet és az elítéltek mint politikai ellenfelek álltak egymással szemben. Az őrszobákon kihelyezett parancsoló jelmondat a *„ne csak őrizd, gyűlöld is"* gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, megalázó alávetése az *„osztályharcra edzett"*, átmilitarizált személyzetnek. 1950

után különösen az *Államvédelmi Hatóság* által átvett börtönökben, mint a *budapesti Pestvidéki Fogházban*, a Markó utcai fogház II. és III. emeletén, a *Mosonyi utcai börtönben*, a *Budapesti Gyűjtőfogházban*, illetve a *Váci Fegyházban* élték át a többségükben a politikai terror ártatlanul bebörtönzött áldozatai a magyar börtönügy legsötétebb és legszégyenteljesebb éveit. Az egykori fogvatartottak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az ÁVH börtöneinél elviselhetőbb bánásmódban részesültek az *Igazságügyi Minisztérium* felügyelete alatt álló börtönökben, de ezek között is voltak különbségek. E nehéz időszakot érintve kell megemlítenünk *a fogvatartottakkal érintkező személyzet egy részének emberi tisztességét, humánus, nemritkán az ártatlanokkal rokonszenvező, segítő magatartását*. A politikai befolyás növelését szolgálták a büntetés-végrehajtás szervezeti átalakításai is. 1952 márciusában a börtönügy szervezete az igazságügyi kormányzattól a *Belügyminisztérium* felügyelete alá került. A büntetőintézetek központi irányítására létrehozták a *Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát*, az elítéltmunkáltatás irányítását a *Közérdekű Munkák Igazgatósága* (KÖMI) vette át. További intézkedéssel összevonták az intézetparancsnoki és a vállalatigazgatói munkaköröket.

A politikai hatalomnak 1953 tavaszától – Sztálin halálától – kezdődő átmeneti megingása lehetővé tette a büntetés-végrehajtási tevékenység jogi szabályozásának, a törvényesség, vagy annak látszata megerősítésének napirendre tűzését. Egyidejűleg megkezdődött az ártatlanul bebörtönzöttek rehabilitálása. 1955 nyarától a kül- és belpolitikai fejlemények a szélsőbaloldali büntetőpolitika pozícióinak erősödéséhez vezettek. Az újabb letartóztatási hullám már nem bizonyult tartósnak, miközben a *„vas és acél országának"* építő lendülete is kifulladt. Megkezdődött a külső rabmunkahelyek felszámolása, amelynek következtében 1955 novemberére az elítéltek többsége újból zárt intézetekbe került. A politikai terror esztelenségét elutasító tömegek egyre nyíltabb ellenszegülését érzékelő politikai vezetés 1955 novemberében a bűnüldöző szervek tevékenységét korlátozó büntetőpolitikai elveket fogalmazott meg. Hatására 1956. október elejéig a büntetőintézetek fogvatartotti létszáma a felére csökkent. A sztálini büntetőpolitikával és börtönüggyel való teljes szakításra azonban az *1956 októberében* kirobbant forradalom kényszerítette a politikai hatalom új képviselőit.

Az ötvenes évek első felének súlyos politikai és büntetőpolitikai torzulásai hazai börtönügyünket legtragikusabb korszakába kényszerítették. E korszak súlyos vesztesége volt, hogy miközben a nyugati társadalmakban felélénkültek a társadalom perifériájára sodródottak – így a bűnelkövetők – társadalomba visszavezetésére, segítésére irányuló, jelentős anyagi és szellemi ráfordítással járó erőfeszítések, régiónkban a büntetőhatalom a „szocializmus" építésével szembeforduló kisebbség megalázását, megleckéztetését végezte. Ezzel az újabb, súlyos tehertétellel indult meg a '60-as években, a *„puha diktatúra"* korlátai között a magyar börtönügy történetének újabb szakasza.

A sztálini büntetőpolitikával való szakítás az '50-es évek második felétől lényegében a korábbinál joviálisabb büntető igazságszolgáltatáshoz való közeledést eredményezett. A lenini büntetőpolitika téziseit felidéző kétarcú igazságszolgáltatás egyfelől a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a *„dolgozó osztályhelyzetű"* bűnelkövetőkkel szembeni segítő-nevelő szándékot kívánta kifejezésre juttatni. Előbbi funkciójában az 1956-os forradalom résztvevőivel és az „osztályidegenekkel" szemben történelmünk egyik legvéresebb leszámolását végezte el. A legújabb kutatási adatok szerint a polgári és katonai bíróságok által *1956. november 4-től 1957. július 31-ig halálra ítéltek száma 131 fő* (egyes források szerint a forradalmi eseményekben való részvétel miatt kivégzettek összlétszáma meghaladta a 350 főt), míg a politikai okokból bebörtönzöttek száma 5813 fő volt. A tudatosan és indokolatlanul alkalmazott terror mellett az 1957. júniusi országos pártértekezlet ugyanilyen tudatosan élt a megbocsátás lehetőségével azokkal szemben, *„akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva, készek és képesek segíteni az imperialisták és a hazai ellenforradalmárok népellenes törekvései elleni harcban"*. Ez utóbbiakkal mint megtévedt, vagy megtévesztett dolgozókkal szemben a büntetőpolitika olyan megelőző, javító, nevelő tevékenységet tűzött ki célként, amely egyfelől eljuttatja a bűnelkövetőt cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másrészt segíti beilleszkedését a társadalmi munkamegosztásba.

Az '50-es évek végének konszolidáltabb viszonyai között felerősödő törekvések a korábbi évtizedben történt súlyos visszaélések, rosszemlékű törvénytelenségek feléledése ellen irányultak. Ennek érdekében a büntetőjog garanciális szabályainak erősítésére törekedtek, a büntetés-végrehajtásban pedig a megelőzés eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek a fogva tartás humán normáinak javítására. Egy 1960 elején életbelépett rendelkezés (8/1959. BM-utasítás) politikai küldetésként ugyan még hátrányosan diszkriminálta az „osztályidegeneket", de emellett megteremtette az elítéltek nevelésének elvi-szervezeti feltételeit. A letartóztató intézetekben létrehozták a *nevelési szolgálatot*, és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon. Az elítéltek munkáltatását nevelésük fő eszközeként deklarálták, ezért megszüntették és az országos parancsnokság szervezetébe olvasztották a KÖMI-t, amelynek mint különálló szervezetnek működése veszélyeztette az egységes nevelési szempontok érvényesülését.

A Csemegi-kódexet teljességében felváltó, a szocialista jogalkotás termékének tekintett *1961. évi V. törvény* (Btk.) az előző években kialakult gyakorlatnak megfelelően a szabadságvesztés végrehajtásának két módját különböztette meg: a *börtönt* és a *büntetés-végrehajtási*

munkahelyet. A magyar börtönügynek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyét illetően jelentős döntés született 1963-ban: a Belügyminisztérium szervezetéből az *igazságügy-miniszter* irányítása és felügyelete alá került. E döntésnek elvi jelentőséget az adott, hogy a büntetés-végrehajtás így az igazságszolgáltatás folyamatába illeszkedett be.

A '60-as évek elején fellendülő tudományos – kriminológiai, szociológiai, pszichológiai – kutatásoknak a bűnözésnek mint a társadalom belső ellentmondásainak következményére rávilágító megállapításai, valamint a bűnözés valóságos alakulása, világossá tette a büntetőpolitika formálói számára, hogy a bűnözés elleni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövid távú tervezés, hanem az állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépésére van szükség. Az akkori politikai és állami vezetés a '60-as évek közepén szembesült először a magyar börtönügy korszakos elmaradottságával, a századfordulótól halmozódó, az '50-es években tovább súlyosbodó válságtüneteivel: a börtönállapotok romlásával, a személyi állomány szakmai felkészületlenségével, a szükségtelenül elhatalmasodott militáris szellemmel, a törvényi szintű szabályozottság hiányával. A hazai börtönügynek ekkor felismert kritikus állapotát javítandó, elismerésre méltó, hogy a bűnügyi tudományok képviselőinek bevonásával felélénkült a börtönügy elméleti művelése, és 1966-ban olyan törvényi szabályozás jelent meg – az *1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet* –, amely céljában, elveiben, tartalmában valamelyest közelített az európai normákhoz. *E szabályozás az elítéltek átnevelését tűzte ki célként*. Szemléletében minőségi áttörést képviselt azzal, hogy az elítélteket nemcsak kötelezettségekkel terhelte, hanem jogokkal is felruházta. Ezzel hozzájárult ahhoz az elkerülhetetlen, a klasszikus börtönügyet a moderntől megkülönböztető fordulathoz, amely az elítéltet jogilag a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte. A korabeli törvényhozás a büntető törvénykönyv módosításával egyidejűleg a biztonsági és az átnevelhetőségi szempontoknak megfelelő differenciálást kívánt bevezetni, amikor a szabadságvesztés-büntetésnek a korábbi kettő helyett négy fokozatát: *a szigorított börtönt, a börtönt, a szigorított bv. munkahelyet* és *a bv. munkahelyet* állapította meg. A törvényerejű rendelet elvileg a nevelést tette a büntetés-végrehajtás központi feladatává, így e jogszabály miniszteri indokolása nem kívánt kevesebbet, mint azt, hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeként átalakuljon, és szabadulása után törvénytisztelő állampolgárrá váljon. E lényegét tekintve progresszív, pedagógiai tartalmú célkitűzés a *„létező"* szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a naiv pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátait még nem érzékelő állam omnipotens törekvéseivel. De mint már annyiszor a börtönügy történetében, az elvek gyakorlatba átültetése most is súlyos akadályokba ütközött. Az állami és a politikai vezetés a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez a szükséges gazdasági erőforrásokat nem nyitotta meg. Így a tárgyi feltételek immár elengedhetetlen korszerűsítése nem kezdődhetett el. A korszerű elvek gyakorlati megvalósítását akadályozták a megcsontosodott szervezeti-szervezési viszonyok is. Az igazságügyi kormányzat arisztokratikus elkülönülése megnehezítette a börtönügy beilleszkedését az igazságszolgáltatás folyamatába. Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése – sajátos módon – az elítéltek őrzéséért, illetve munkáltatásáért felelős „klasszikus" szakágazatok hagyományosan kialakult prioritását veszélyeztette. Az elsősorban az intézetek biztonságában és az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságában érdekeltté tett börtönszemélyzet tevékenységében így a másodlagos célok követése vált uralkodóvá. A büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok tartós rivalizálásához vezetett.

A '70-es évektől a gazdasági és a politikai berendezkedésben elmélyülő válságjelek tartós válságkezelésre kényszerítették, és a működőképesség, a társadalmi egyensúly fenntartása érdekében fokozott erőfeszítésekre indították az állami szerveket. Ez időszaktól nyilvánvalóvá vált, hogy az állam már egyetlen szférában, így az igazságszolgáltatásban sem képes átütő reformokra, ezért csak olyan kiigazításokra vállalkozott, amelyek a működés folytonosságát, vagy annak látszatát segítették elő.

A növekvő bűnözéssel szembeni türelmetlen, megkeményedő büntetőpolitika terméke volt a büntető törvénykönyv *1971. évi novellája* (28. számú törvényerejű rendelet), amely a halálbüntetés mellé *visszaállította az életfogytig tartó szabadságvesztést*, szigorításokat rendelt el a visszaeső bűnözőkkel szemben. A jogszabály megváltoztatta a szabadságvesztés-büntetés fokozatainak elnevezését. Ennek értelmében 1972. január 1-jétől *fegyházban, szigorított börtönben*, börtönben és fogházban hajtották végre a szabadságvesztés-büntetést. A Csemegi-kódexben alkalmazott elnevezések visszaállítása csupán formális volt, a végrehajtás tartalmát nem érintette, mégis a köztudatban még mindig élő, egykori elnevezések felélesztése közérthetőbbé és egyértelműbbé tette, hogy a különböző veszélyességű elítéltekkel szemben különböző szigorúságú intézettípusok, rezsimek működnek. Az egyes fokozatok közötti különbségek az elítéltekre vonatkozó magatartási szabályok, a kedvezményrendszer, az őrzés és felügyelet szigorúsága, a nevelési módszerek alkalmazása és az elítéltek ruházati ellátása tekintetében kerültek kidolgozásra.

A '70-es években még virágzó *„gondoskodó államszocializmus"* büntetőpolitikájából, a büntető hatalom mindenhatóságának túlvállaló felfogásából táplálkozott az a program, amely a társadalom a bűnözés kedvezőtlen folyamatait a büntetőjog, a büntetések eszközeivel kívánta befolyásolni. Ilyen eszközöket alkalmaztak a különösen veszélyes visszaesőkkel, illetve a mértéktelen

alkoholfogyasztásukkal a közrendet megzavarókkal szemben. Az *1974. évi 9. számú törvényerejű rendelet* vezette be a különösen veszélyes visszaesőkkel szemben a tartalmában szabadságvesztés-jellegű biztonsági intézkedést: a *szigorított őrizetet*. A jogszabály ezt az őrizetet a szabadságvesztés-büntetés kiállása után fegyházban rendelte végrehajtani, legalább két, legfeljebb 5 évi tartamban. Az 1978. évi büntető törvénykönyv a korábbi szabályozást némiképp módosítva építette be a szigorított őrizetet az intézkedések rendszerébe. A jogintézményt *1989-es megszüntetéséig* elvi aggályok és gyakorlati problémák kísérték. Elméletileg leginkább az volt kifogásolható, hogy a többszörös visszaesők bűncselekményére adott büntetőjogi reagálás egyszerre több jogkövetkezmény (büntetés és intézkedés) kiszabását jelentette. A gyakorlati problémák a végrehajtásban mutatkoztak meg. A jogalkotó szándéka szerint a szigorított őrizetesekkel szemben bevezetendő különös, *„intenzív nevelési módszerek"* alkalmazása csak jámbor óhaj maradt. Nem könnyítette meg a végrehajtás feladatát, hogy az őrizetesek nemritkán erőteljesen szembehelyezkedtek ezzel az intézkedéssel, mert azt igazságtalanul súlyosnak érezték. Az őrizetesek szabadulás utáni beilleszkedése sem a jogalkotók szándéka szerint alakult, amikor nagy számban követtek el újabb bűncselekményt, sokszor kísérletet sem téve a társadalmi beilleszkedésre. A szigorított őrizet végrehajtása valójában semmiben nem különbözött a szabadságvesztéstől, csupán a bűnözők egy csoportjának társadalomtól való elszigetelését volt képes megvalósítani. A férfi szigorított őrizetesek elhelyezése előbb a *Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben*, később a *Váci Bv. Intézetben*, a nőké pedig a *Kalocsai Fegyház és Börtönben* történt az intézkedés megszüntetéséig.

A hazánkban fokozódó alkoholizmus is számos állami, köztük büntetőjogi intézkedést eredményezett. Az *1974. évi 10. számú törvényerejű rendelet az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelését vezette be*. Az 1978. évi büntető törvénykönyv 76. §-a szerint önálló intézkedésként elrendelt kényszergyógyítás legalább egy, legfeljebb két évig tarthatott. Az intézeti gyógykezelés az erre a célra a Szeged melletti *Nagyfán* kialakított *Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézetben történt*, egészen *1990-es megszüntetéséig*. A megfelelő körültekintés nélkül bevezetett intézkedés ekkor már a kiépülő jogállam normáiba ütközött. Megszüntetésének elvi indokai között a legnyomósabb a kezelés kikényszeríthetőségének a kezelt emberi jogait korlátozó jellege volt. A végrehajtás során kiütköző gyakorlati problémák – többek között – a kényszerkörülményeknek az alkoholbeteg fokozódó érzelmi-indulati zavaraira irányuló negatív hatásában, az intézet korlátozott egészségügyi intézményjellegében, magyarán börtönjellegében mutatkoztak meg.

A hazai börtönügyet meglévő gondjai mellett jelentősen megterhelték a fenti, szakmailag előkészítetlen, gyakran rögtönzésszerű kormányzati döntésekből született intézkedések. A döntéshozók – saját tévedhetetlenségük biztos tudatában – nem vették figyelembe a büntetés-végrehajtási szakemberek jelzéseit az előkészítés időszakában, azonban sajátos módon a megvalósítás gyakorlati nehézségeit rendre a büntetés-végrehajtás számlájára írták.

A nehézségek ellenére a '70-es évek közepétől meginduló – elsősorban a börtönügy belső tartalékaiból táplálkozó – humanizációs folyamat a magyar börtönviszonyok európai irányultságú fejlődését segítette. Ebben a folyamatban külső és belső tényezők egyaránt ösztönzőnek bizonyultak. A hidegháborús feszültség feloldódásában jelentős szerepet játszó, a *helsinki értekezlettel* (1975) meginduló közeledés a világrendszerek között – számos kérdés mellett – az államok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánumát is a diagnosztikai tényezők szintjére emelte. Ugyanakkor a szélesebb szakmai körök számára is megismerhetőbbé és megfontolhatókká váltak az ENSZ által kimunkált (1955) és az Európa Tanács által kidolgozott (1973) ajánlások a *korszerű börtönnormák* tárgyában. E korszak állami és politikai vezetése a polgári demokráciákhoz való ideológiai közeledés következetes elvetése mellett, a szükségszerűen bővülő gazdasági kapcsolatok fenntartásához bizalomépítő, a *„szalonképességet"* javító gesztusokra hajlott. Mindez lehetővé, sőt egyre sürgetőbbé tette az állami erőszakszervek *„kordában tartását"*, a büntető hatalom önkorlátozását. A magyar börtönügy fejlődését az oldódásnak e légkörében elősegítette, hogy a '70-es évek elejétől a börtönök személyzetének *jelentős generációváltásával* új, a korábbi évtizedeket kritikusan szemlélő, a korábbinál jóval felkészültebb tiszti és tiszthelyettesi generáció lépett színre. E változásra jellemző, hogy míg 1972-ben a tiszteknek mindössze 16%-a rendelkezett egyetemi, vagy főiskolai végzettséggel, addig 1982-re – rendkívüli erőfeszítések árán – már *csaknem minden tiszt felsőfokú végzettségű volt*. A tisztek speciális pedagógiai, jogi, biztonsági és gazdasági felkészítése 1972-ben kezdődött el három főiskola (a szegedi *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola*, a *Rendőrtiszti Főiskola* és a *Számviteli Főiskola)* kebelében. Jelentős korszerűsítések történtek a tiszthelyettesi állomány alap- és középfokú szakmai képzése területén is. E generáció felkészültsége már lehetővé tette, hogy a hazai börtönügy fokozatosan megszabaduljon ideológiai terheitől, és figyelmét a reálisan megoldandó ellentmondások, problémák felé irányítsa. A folyamat fontos állomása a humán segéderők, a pedagógusok és pszichológusok fokozatosan szélesedő bevonása, a börtönügy tudományos kutatásának megkezdése.

Honi börtönügyünk fejlődését a '70-es évek második feléig – a nyugat-európaitól eltérően – nem támogatta számottevő elméleti tevékenység. Ennek oka a szakterületnek a fentiekben már érintett elzártságában és elzárkózásában keresendő, abban a sajátosságban, hogy hazánkban az állami erőszakszervek, így a büntetés egész intézményrendszere a politika direkt, intim irányítási szférájába került, s így az elméleti művelés számára alig hozzá-

férhetővé vált. A társadalomtudományoknak a '60-as évektől való korlátozott felélénkülése után a börtönügy a kriminológiával, a pedagógiával és a pszichológiával talált érintkezési pontokat. A kriminálpedagógia kezdeti útkereső szakaszában még magán viselte a naiv pedagógiai optimizmus jegyeit. Fenntartás nélkül képviselte azt a nézetet, miszerint a zárt intézeti kényszerkörülmények a megfelelő módszerek alkalmazása mellett kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására. E szakpedagógia a '70-es évek közepétől jutott el az átnevelési ideológia korlátainak, a börtönnevelés reálfolyamatainak felismeréséig, egyben ekkor vált először megkérdőjelezhetővé a pedagógián belüli önálló művelésének szükségessége is. A kriminálpszichológia börtönüggyel érintkező ismeretanyagának gyarapodását az óvatos előrehaladás, az elítéltek személyiségformálásának realisztikusabb megközelítése jellemezte. Jelentős késéssel és csekély tudományos előzménnyel indult meg a *büntetés-végrehajtási jog művelése*. Az 1966-os kodifikáció kedvező inspirációt adott a jogág fejlesztéséhez, a '70-es években pedig – a bűnügyi tudományok jeles képviselőinek bevonásával – megindulhatott ismeretanyagának rendszerbe foglalása. A magyar börtönügynek a generációváltással járó lendületvételéhez már kétségtelenül hozzájárultak a megkésetten, de mégis megjelenő, tudományos igénnyel rendezett ismeretanyagok, amelyek a személyi állomány felkészítéséhez kapcsolódva elősegítették az elítéltekkel való bánásmód szakszerűségének javítását, a törvényesség, a jogszerűség betartását.

A '70-es évektől a legtöbb államban szakítottak a börtönbüntetés hatékonyságát mindenáron növelni kívánó euforikus, a nevelési-kezelési módszerek mindenhatóságába vetett elképzelésekkel. Ugyanakkor előtérbe került az a *szkeptikus-realista felfogás*, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlen személyiségkárosító hatásának mérséklését tűzte ki célul. Hazai börtönügyünkben a '70-es évek közepétől fedezhetők fel bizonyos párhuzamos tendenciák, mint az átnevelési ideológia illúziójának feladása, emellett újabb törekvések a börtönök személyiségtorzító, represszív elemeinek csökkentése irányában. A hazai szakirodalomban ekkor megjelenő elemzések nem csupán a büntető törvénykönyvet támadták *„börtöncentrikussága"* miatt, de rámutattak a szabadságvesztés végrehajtásában mutatkozó káros, kedvezőtlen hatásokra is. Így – többek között – figyelmeztettek arra, hogy a szabadságvesztés általában, de különösen ha az hosszan tartó vagy ismételt, gyorsan lazítja, majd megszünteti az elítélt társadalmi kapcsolatait, tehát csökkenti a visszailleszkedés esélyeit.

Ugyanígy rámutattak a büntetőintézeti élet túlszabályozottságából az elítéltek mérlegelési, döntési képességének, akarati tevékenységének károsodására, a büntetőintézeti szubkultúrának az elítéltek bűnözést igazoló nézetrendszerét erősítő jellegére, a szabaduló elítélttel szembeni erőteljes előítélet beilleszkedést ellehetetlenítő hatására.

A fellendülő börtönügyi tudományosság, valamint a korszerűsítés irányába ható gyakorlati tapasztalatok felhasználásával megkezdődtek a büntetés-végrehajtás kodifikációs munkálatai, amelynek eredményeként kibocsátásra került az *1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról*. A jogszabály az 1966-os Bv. tvr. szellemét követte, annak túlvállaló optimizmusa nélkül. Ez mindenekelőtt a szabadságvesztés végrehajtásának célmeghatározásában mutatkozott, mely már nem írta elő az elítéltek *„törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését"*. Az új jogszabály a végrehajtás feladatává annak elősegítését tette, hogy *„az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől"*. Ez a gyakorlat számára elfogadhatóbb, irreális követelményt nem támasztó feladat volt, amely azonban korántsem jelentette annak feladását, hogy a börtönügynek minden rendelkezésére álló eszközzel törekednie kell az elítéltek társadalomba való visszaillesztésére. A törvényhozó ennek elérését két alapvető eszköz alkalmazásával rendelte elősegíteni: *„a joghátránnyal és a neveléssel"*. A joghátrány a jogoknak és javaknak megvonását jelenti, azt a *„rosszat"*, amelynek elrettentő, visszatartó hatásához a börtönbüntetés megjelenésétől napjainkig minden törvényhozó reményeket fűzött. Az 1979-es kodifikáció azonban az európai börtönhumanizációs mozgalom sodrába kerülve, de ugyanígy a magyar börtönök hatékonyságát javítandó, nem a büntetés represszív, elrettentő hatásának növelésében, hanem az elítéltek nevelése terén jelölt meg további tennivalókat. A nevelés korábbi, szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, amelyek az elítéltet esélyesebbé tették a társadalomba beilleszkedésre. Ebbe éppúgy beletartoztak az elítélteknek a korábbi iskolai, szakmai képzés hiányosságai pótlására, mint a készségteremtő, kreatív munkavégzésre, vagy a személyi állomány példaadó magatartására, az elítéltekkel való kulturált bánásmód fejlesztésére irányuló törekvések. Az *1978. évi IV. törvénnyel* hatályba lépő büntető törvénykönyv a büntetés-végrehajtási tapasztalatokra építve a szabadságvesztés-büntetés fokozatait négyről háromra: *fegyházra, börtönre* és *fogházra* csökkentette. A fokozatok csökkentésének alapját az szolgáltatta, hogy a gyakorlatban nehézséget okozott a négyféle fokozathoz igazodó végrehajtási mód, rezsim kialakítása. Az 1979-es a korábbi szabályozásnál reálisabban vetett számot a büntetőintézetek kedvezőtlen hatásaival, amikor szélesítette az elítélteknek a külvilággal való pozitív kapcsolattartási lehetőségeit. Új intézményként vezette be az úgynevezett *átmeneti csoportot*, amely a hosszú – 5 év feletti – szabadságvesztés személyiségkárosító hatását kívánta csökkenteni. Az új intézmény az önálló életvitelre alkalmasságot egy fokozatos, a szabad élet körülményeihez közelítő enyhébb végrehajtási rezsimben tartózkodással segítette elő. Ugyancsak új intézményként kerültek bevezetésre a személyiségzavarban szenvedő (pszichopata, ko-

rábban alkoholista életmódot folytató stb.) elítéltek sajátos kezelésére és terápiás munkavégzésére létrehozott gyógyító-nevelő csoportok.

Az 1979-es szabályozás a büntetés-végrehajtási jog fejlődésének újabb mérföldköve volt: hazánkban először szabályozta átfogó, kódexszerű törvényi szintű jogszabály a büntetőjogi büntetések és intézkedések végrehajtását, ugyancsak először jelent meg a *Büntetés-végrehajtási Szabályzat* miniszteri rendelet, tehát mindenki számára megismerhető formában. A törvényerejű rendeletben már felbukkantak a nemzetközi normák, ezen belül az emberi jogok védelmével kapcsolatos nemzetközi előírások. Szélesebb körben érvényesülhettek az elítéltek állampolgári jogai, részletesebb törvényi szintű szabályozást kaptak a büntetés-végrehajtási jogok és kötelezettségek.

A '80-as években az egyre fokozódó gazdasági nehézségek, a bűnözés alakulása és ezzel összefüggően a börtönnépesség váratlan, nagyarányú megnövekedése megnehezítette az 1979-es bv. kódexben deklarált korszerű elvek és intézmények gyakorlati megvalósítását. A jogszabály megalkotásakor a törvényhozó azzal számolt, hogy csökken a fogvatartottak száma, s így a rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek eleve jobb lehetőséget kínálnak a munka fejlesztéséhez. A gyakorlat azonban nem igazolta ezt a várakozást. A fogvatartottak összlétszáma egészen 1988-ig jelentősen meghaladta az 1979. évi szintet. A létszám növekedésével egyidejűleg az elítéltek összetétele is kedvezőtlenül alakult. Számottevően emelkedett a börtönök biztonságára, rendjére nagyobb veszélyt jelentő erőszakos, garázda jellegű bűncselekményekért elítéltek és a jelentősebb gondoskodást igénylő fiatalkorúak, valamint a kóros személyiségű, az alkoholizmus és más személyiségzavar miatt gyógyító-nevelésre szorultak számaránya. Az így kialakult helyzetben egy sor eltervezett fejlesztési elképzelés – mint a fogvatartottak elhelyezési körülményeinek, ellátásuknak javítása, munkadíjazásuk, a nevelési és munkáltatási feltételek fejlesztése – nem valósulhatott meg. A gazdasági helyzet romlása érzékenyen hatott a személyi állomány jövedelmi viszonyaira. Míg a '60-as és '70-es években a börtönök személyzetének anyagi-pénzügyi támogatottsága még a fegyveres testületek között is kedvezően alakult, addig a '80-as évek közepére ez a különbség elenyészővé vált, ezenkívül a börtönök zsúfoltsága miatti munkahelyi feltételek romlása a kvalifikált munkaerő, köztük számos pedagógus, pszichológus és gazdasági szakember elvándorlását indította meg. Az állami preferencia fokozatos szűkülése a büntetés-végrehajtási szervezetet a tartós válságkezelés hosszabb távú stratégiájának kidolgozására kényszerítette. Így készült el 1983-ban a *büntetés-végrehajtási nevelés* és 1986-ban a *munkáltatás 15-20 évre szánt fejlesztési koncepciója*. E koncepciók voltaképpen a magyar börtönügy reális helyzetfeltárására irányuló, a szűkös anyagi és szellemi erőforrások felhasználási prioritásait meghatározó programtervezetek voltak. A '83-as koncepció nevelésfelfogásában már nyoma sincs a korábbi időszak derűs optimizmusának, amikor kijelenti, hogy a börtönökön belüli nevelés a társadalomban folyó neveléshez képest minimális programra vállalkozhat. Nem vállalhatja a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. Ugyanakkor megerősítette azt a törekvést, hogy az elítéltek pozitív befolyásolására nem csupán a nevelőnek, hanem az egész intézeti hatásrendszernek törekednie kell. E koncepció először foglalta a börtönügy munkaprogramjába azokat a tudományosan feltárt ellentmondásokat, amelyeknek hatékonyságrontó jelenlétével a szakmának számolnia kell. Így azt az ellentmondást, amely a *büntetőítélet tettközpontú* és a *büntetés-végrehajtás tettesközpontú* szemlélete között feszül, a *nevelő–nevelt* közötti viszonyban a kényszer és az együttműködési igény egyidejű jelenlétéből adódó feszültséget, valamint azt az ellentmondást, amely a börtönélet szigorúan és részletesen szabályozott rendjéből kíván önálló döntésekre kész állampolgárokat kibocsátani. A '80-as évek közepére a korábban megbízhatóan működő büntetés-végrehajtási vállalatokat is elérte a külső gazdaság gyorsuló recessziója. Így érezhetően csökkenni kezdett a fogvatartottak munkája iránti kereslet, a vállalatok gazdálkodása egyre labilisabb lett. Az elítéltek foglalkoztatásának kötelezettsége, az úgynevezett teljes foglalkoztatás ideájának megvalósítása a vállalatok gazdaságos működését veszélyeztető túlfoglalkoztatássá vált. Az 1986-os munkáltatásfejlesztési koncepció, amely megkísérelte az elítéltek munkavégzésének gazdaságossági és reszocializációs céljait a romló gazdasági környezetben összehangolni, ám csupán regisztrálni volt képes a *börtönvállalatok fokozódó válságát*, e folyamatot megállítani már nem.

Noha e koncepcióknak a gyakorlati életre kisugárzó hatása a '80-as évek végén megindult társadalmi átalakulás időszakában már elenyészett, mégis pozitív fejleményként értékelhető, hogy kidolgozásuk a börtönügy szakembereinek és a kapcsolódó tudományágak képviselőinek együttműködésével, a korábbinál nagyobb nyilvánosság bevonásával történt. A büntetés-végrehajtási tevékenység elemzésének felélénkülése, a szakszemélyzet integráltabb, összehangoltabb munkára ösztönzése, a felhalmozódott belső ellentmondások feltárása mindenesetre hozzájárult a '70-es évek humán tendenciájának erősödéséhez. A gazdasági környezet növekvő válsága, a börtönnépesség előre nem tervezhető alakulása ugyanakkor rendkívül megnehezítete bármiféle hosszú távú konstruktív program végrehajtását, a magyar börtönügy szervezetét rövid távú manőverezésekre kényszerítették.

Az *1984. évi 19. számú törvényerejű rendelet* vezette be büntetőjogunkba új fő büntetési nemként a *szigorított javító-nevelő munkát*. Ez a börtönügy számára új végrehajtási feladatot jelentő büntetés a *közveszélyes munkakerülőkkel szembeni* századeleji, rosszemlékű dologház intézményének nem túlzottan átgondolt felélesztése volt. Bevezetésének előzményéhez tartozott, hogy az 1971.

évi Btk. novella a javító-nevelő munka munkatelepen történő végrehajtására kívánt lehetőséget nyújtani, ezután azonban az intézmény megvalósítása feledésbe merült. A bűnügyi szakemberek meglepetésére, minden különösebb előkészítés nélkül a jogalkotó hatalom 1984-ben bevezette a szabadságvesztés-büntetés és a javító-nevelő munka közé a szigorított javító-nevelő munkát. Eredetileg csak a közveszélyes munkakerülőket fenyegette e büntetés, 1987-től alkalmazni lehetett más bűncselekményekre is, mígnem 1989-től nemzetközi egyezségokmányba ütközése miatt hazánk eltörölte a közveszélyes munkakerülés büntethetőségét. Az új büntetés úgynevezett félszabad típusú intézmény volt, amely csupán korlátozta az elítélt személyi szabadságát. Előírta, hogy az elítélt kijelölt munkahelyen köteles dolgozni, meghatározott helységben tartózkodni és a kijelölt szálláson lakni. A végrehajtás tapasztalatai kezdetben még biztatóak voltak. A büntetés-végrehajtás – részben saját forrásból – létrehozta *Martonvásáron* a gyűjtő és elosztó intézetet, és sikerült vállalati partnereket találnia a munkahelyek, illetve munkásszállók biztosításához (1985: Dorogi Szénbányák, Újpesti Bőrgyár, 1986: Nyírlugosi Állami Gazdaság). 1986-tól azonban már egyre nehezebb terhet jelentett az intézmény finanszírozása. A bíróságok 1985-ben 376 főt, 1986-ban 902 főt ítéltek szigorított javító-nevelő munkára, ettől kezdve csökkenő számban, 1991-ben már mindössze 91 elítélés történt. Nem csupán az elítéltek száma, hanem összetétele is a jogalkotói szándék ellenében alakult. Olyan személyeket akartak büntetni, akik nem sorolhatók a konok bűnözők közé, iskolázottságuk, szakképzettségük eléri a társadalmi átlag szintjét, és valamennyien munkaképesek. Ezzel szemben az elítéltek zöme már büntetett előéletű volt, szellemi színvonaluk és munkaképességük pedig olyannyira csökkent értékű, hogy inkább szociális, egészségügyi gondozásban kellett volna részesíteni őket, mintsem büntetésben. Rövid időn belül az is nyilvánvalóvá vált, hogy az elítéltek többsége visszaél a félszabad rezsim kínálta kedvező helyzettel, és kivonja magát a büntetés alól, ezért a bíróság az évenként elítéltek 25-40%-át változtatta át szabadságvesztésre. 1992-ben indokoltnak látszott e büntetés végrehajtásának az igazságügy-miniszter általi *félbeszakítása*, 1993-ban pedig törvényi *kiiktatása* a főbüntetések közül. A jogalkotásnak ez a börtönügy számlájára hárított újabb – remélhetőleg már nem megismétlődő – kudarca azzal a már ismert tanulsággal járt, hogy munkakerülőket aligha lehet a büntetés, a kényszer eszközeivel munkára szoktatni, és különösen abszurd ezt üzleti alapon megszervezni. E megszüntetett büntetés mégis kínált egy, az elmélet és a gyakorlat számára egyaránt megfontolásra érdemes gondolatot: a szabadságvesztés végrehajtását ellátó intézményrendszer kiegészítését félszabad típusú intézettel.

A '80-as évek végén bekövetkezett politikai rendszerváltozással az európai jogállamiság eszmeáramlatának befolyása kezdődött. Megindultak az állam büntetőhatalmának korlátozására irányuló elméleti, jogi előkészületek. A megújuló büntetőpolitika az Európához való közeledés jegyében, a szabadságjogok és az emberi jogok tiszteletének szem előtt tartásával először a büntetési rendszer célszerű és humánus átalakítását kezdte meg. Így került sor a börtönügy végrehajtási feladatkörébe eső halálbüntetés, a szigorított őrizet, a kényszergyógyítás munkaterápiás intézeti kezelési formájának, valamint a szigorított javító-nevelő munka megszüntetésére. A halálbüntetés eltörlésének irányába tett első fontos lépést az *1989. évi XVI. számú törvény* tette meg, amelynek értelmében a *halálbüntetés már nem lehet hazánkban a politikai leszámolás eszköze*. Módosított alkotmányunk is időközben rögzítette azt a követelményt, hogy *„... minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit sem lehet önkényesen megfosztani"*. Ezután 1990 októberében a magyar Alkotmánybíróság megállapította a halálbüntetés alkotmányellenességét, és megsemmisítette az idekapcsolódó előírásokat.

A rendszerváltozás első évében a hazai börtönügyben meginduló reformelőkészületek még azt a reményt keltették, hogy a szemléleti torlaszok megszűntével az átfogó jogi korszerűsítésen túl, a börtönök működésének feltételein is gyökeres korszerűsítés végezhető el. Viszonylag rövid idő alatt azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a politikai rendszer változása nem keletkeztet egycsapásra kedvező feltételeket a börtönügy reformjához, hogy a büntető jogszabályok módosítása, de még inkább a börtönügy gazdaságfüggő elmaradásainak finanszírozása még hosszú időt vesz igénybe.

A '90-es évek elején különös mozgásba lendült a büntetés-végrehajtási jog művelése, amelynek célja az 1979-es bv. kódex módosítása volt. A módosítás két szempontból volt elkerülhetetlen: tartalmaznia kellett a nemzetközi jogi kötelezettségeinkből fakadó új jogi rendelkezéseket, valamint a büntetési rendszer átalakításával járó szükségszerű módosításokat. Ugyanakkor az új szabályozás módot kínált a büntetés-végrehajtás belső fejlődéséből adódó egyéb kiigazításokra is. A demokratikus átalakulás folyamatában különösen fontossá vált, hogy a hazai börtönügy miként illeszthető az európai jogállamok hasonló intézményeinek sorába. Nemzetközi jogi kötelezettségeink közül az *Európa Tanácsba* történő belépésünkkel összefüggően nagy figyelmet fordítottunk arra, hogy a hazai börtönügy normái mennyiben felelnek meg az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* előírásainak. Az úgynevezett jogharmonizációs munka során megállapítható volt, hogy az egyezménynek tevékenységünkkel érintkező előírásai már eddig sem voltak idegenek sem jogalkotásunktól, sem pedig a végrehajtási gyakorlattól. Ugyanakkor azonban a szabályozás néhány hiányossága is felszínre került. Főképpen politikai okokból nem történhetett meg az elítéltek emberi és állampolgári jogainak pontos meghatározása és érvényesítésük garanciáinak kidolgozása. Ezeket a bv. kódex csak kinyilat-

koztatásként tartalmazta. Szükségessé vált tehát ezek pontosítása és a jogvédelem intézményeinek – mint például a bv. bíróság feladatkörének, a bíróság előtti jogorvoslatnak, a társadalmi ellenőrzésnek – átgondolt kiszélesítése.

A törvénymódosításnak – mint említettük – figyelembe kellett vennie a börtönügy belső fejlődésének szükségleteit is. E fejlődés iránya a fentiekben már érintett, a rendszerváltozást jóval megelőzően megkezdődött börtönhumanizációs folyamat folytatása volt. A humanizáció a börtönökben nem azok büntető-visszatartó hatásának felszámolását, hanem az ésszerűtlen, az elítéltek személyiségét károsító és jövőjét veszélyeztető hatáselemek kiiktatását jelenti. Így az elítélteket mélyen alávető, egyoldalúan passzív engedelmességre kényszerítő, a rendet, a fegyelmet abszolutizáló, komformizmust követelő börtöntől való elfordulás folytatását, az elítéltekkel együttműködő, a felelősségüket a saját sorsukért felébresztő, a társadalomba beilleszkedési készségüket támogató-segítő börtön felé. Ez a hazai törvénymódosítás téziseiben megjelenő, az európai börtönnormák irányába mutató felfogás tartalmazta azt a felismerést, hogy a büntetőintézet az elítéltek reszocializációját mindössze elősegítheti, de annak megvalósulása elsősorban magától az elítélttől függ. Ebből is következik, hogy a képességeket, készséget javító különböző oktatási, szakképzési, közművelődési, gyógyító stb. programokon való részvételt nem kényszerrel, hanem ösztönzéssel kívánta az új szabályozás elősegíteni. A törvénymódosítás fontos szempontja volt, hogy olyan végrehajtási mechanizmust kínáljon, amely az elítélteket érdekeltté teszi az együttműködésben. Az 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet törvényi módosítása 1993 áprilisában jelent meg az *1993. évi XXXII. törvény szabályozásában.* A törvénynek a börtönügy tevékenységével összefüggő rendelkezéseit részletesebben a következő fejezetekben mutatjuk be.

Térségünkben a volt szocialista államokban végbement politikai változások súlyos próbatétel elé állították az egyes országok büntetés-végrehajtási szervezeteit is. Csaknem valamennyi érintett államban felmerült a lekőszönt politikai hatalom állami erőszakszerveinek, így a börtönök személyzetének legimitását érintő kétség. A politikai szférában kiélesedett küzdelmekre, a régi hatalmi struktúra összeomlására az elítéltek élénken és sajátosan reagáltak: kétségbe vonták a korábbi igazságszolgáltatás igazságosságát és így fogva tartásuk jogosságát. Ennek nyomán számos szomszédos és közeli országban súlyos rombolásokkal és emberáldozatokkal járó börtönlázadások sora robbant ki. 1989-től, a politikai átmenet kezdetétől hazánkban is megnőtt a feszültség a büntetőintézetekben. A fogvatartottak követelései elsősorban a büntető törvénykönyv módosítására, különösen az elítéltekre igazságtalan többletterhet hárító szigorított őrizet és a visszaeséshez fűződő súlyosbító előírások eltörlésére irányultak. Az elítéltek hangulatát ezenkívül kedvezőtlenül alakította az egyre nagyobb részüket tétlenségre kényszerítő foglalkoztatási válság. A korábbi évtizedekben, ha állami támogatással is, de működőképes börtönvállalatok a kialakuló piacgazdaság feltételei között versenyképtelenekké váltak, ráadásul a volt kül- és belföldi piacok fizetőképtelensége és beszűkülése miatt is kritikus helyzetbe kerültek. Az elítéltek belső munkanélküliségével, ezzel relatív elszegényedésük növekedésével nőtt az intézetek belső biztonságát veszélyeztető elégedetlenség. Mindezek következményeként 1990-ben és 1991-ben néhány intézetben *az elítéltek követeléseiket csoportos ellenszegüléssel kísérelték meg kikényszeríteni.* A közbiztonságra is súlyos veszélyt rejtő eseményeket a börtönszemélyzet szakszerű, türelmes és törvényes fellépése úgy hárította el, hogy azok sem a büntetőintézetek zavartalan működését, sem a köznyugalmat nem veszélyeztették.

A rendszerváltozással bekövetkezett közkegyelmi intézkedések büntetőeljárási és büntetőjogi módosítások kedvezően befolyásolták a börtönnépesség alakulását. A hazai igazságszolgáltatás egyik szembetűnő sajátossága az Európa Tanács több más országához viszonyítva a büntetőítélkezés börtöncentrikus jellege. Hazánkban az úgynevezett fogvatartotti ráta – a százezer lakosra eső fogvatartottak száma – hagyományosan magas. A bebörtönzöttek számának alakulására a börtönügynek nincs befolyása, azonban a korszerűtlen, szűkös körülmények között a létszám emelkedése a szakmai tevékenység minőségére erőteljesen kihat. A fogvatartotti létszám csökkenése nyomán viszont javulhatnak az elítéltek elhelyezési körülményei, a foglalkoztatás, a nevelés feltételei.

A börtönnépesség kedvező alakulását segítette, hogy a büntetőeljárási törvény 1987-es módosítása az előzetesen letartóztatottak számának átmeneti csökkenésével járt. Jelentősebb csökkenést eredményeztek az *1989. és az 1990. évi közkegyelmi rendelkezések,* különösen ez utóbbi, amelynek nyomán 1990 júniusában mintegy *3000 elítélt szabadítására került sor.* A szigorított őrizetnek, a munkaterápiás kezelésnek és a szigorított javítónevelő munkának megszüntetésén kívül számottevő létszámcsökkenést idézett elő 1990-ben a szabálysértési eljárásban alkalmazott elzárás elrendelhetőségének módosítása. Mindennek eredményeként az 1987. december 31-i 22 543 fő fogvatartotti létszám 1988-ban 20 921-re, 1989-ben 15 928-ra, 1990-re 12 319 főre csökkent. Ez a folyamat 1991 és 1992-ben megszakadni látszott. E két évben a bűnözés nagyarányú növekedése, ugyanakkor a rendőrség bűnfelderítési munkájának látványos javulása 1991 második felétől a börtönnépesség – ezen belül erőteljesebben az előzetesen letartóztatottak – emelkedését eredményezte: 1991 végére az összlétszám 14 810, 1992-ben 15 913 főre emelkedett. 1993 decemberéig az előzetesen letartóztatottak létszámának állandósulása mellett a jogerősen elítéltek száma újból csökkent, amelynek következményeként a börtönnépesség 1994-re is áthúzódóan 13 ezer fő körül állapodott meg. Az elmúlt években tehát kedvezően alakult a fogvatartottak létszáma, javultak a '80-as évek közepéhez viszonyított el-

helyezési feltételek. Az európai kívánalmaknak megfelelő elhelyezési normákat azonban a hazai büntetés-végrehajtás különböző okokból még nem tudja teljesíteni. Egyik oka, hogy a büntetőintézetek korábban már érintett telepítési hibái miatt a bűnözéssel legfertőzöttebb területek (Budapest, Pest megye és az ország északkeleti régiója) nem rendelkeznek megfelelő férőhelyszámú intézetekkel. Másik okát az az újkeletű törvényi szabályozás keletkezteti, amely előírja, hogy az elítéltet lehetőleg lakóhelye közelében lévő intézetben kell elhelyezni. Ez különösen az olyan speciális – női, fiatalkorú, félszabad típusú – intézeteknél okoz gondot, amelyekből jelenleg csupán egy-egy működik az országban. Nyilvánvalóan csak hosszú távon fűzhetők remények az elítéltek egyedi (külön zárkában) történő elhelyezésének hazai megvalósításához is. A hazai börtönügyben történelmi gyökerekkel rendelkező magánzárkás rendszer visszaállítása természetesen nem az elítéltek luxuselhelyezését, hanem kedvezőtlen egymásrahatásuk lehetőségének csökkentését, a nehezen ellenőrizhető börtönszubkultúra visszaszorítását szolgálná.

Már a '80-as évek második felében felmerült a hazai börtönügy szervezeti korszerűsítése, de az átalakítás a rendszerváltozás után kezdődött el. A szervezet korszerűsítését mindenekelőtt annak túlzott horizontális tagoltsága, a szervezet és az ellátandó feladatok közötti összhang hiánya, az egyes szakterületeken az indokolatlan mértékű formalitások, katonai szervezési megoldások léte indokolta. Az átszervezések eredményeként nőtt az intézetek önállósága, csökkentek a vezetői szintek, de talán az átalakítás legfontosabb eleme volt, hogy egy szervezeti egységbe integrálódtak a fogvatartottak életének irányítását, ellenőrzését és a nevelésüket végző személyek. Az elmúlt években látványosan felgyorsult a szervezet korábbi, katonai, bürokratikus hierarchiájából fakadó merev érintkezési formalizmus oldódása is.

Fontos lépést jelentett a büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvény megjelenése. E törvény a jogállamiság követelményének megfelelően meghatározza a bv. szervezetnek az államszervezetben elfoglalt helyét, az irányítási és vezetési jogköröket, a bv. szervezet felépítését, valamint működésének legfontosabb szabályait.

Mint már fentebb érintettük, a '90-es évek elejétől jelentősen megváltozott a büntetés-végrehajtási vállalatok gazdálkodási feltételrendszere. A gazdaságban végbemenő változások, valamint ezek következtében a közgazdasági szabályozórendszer és a piaci követelmények szigorodása új helyzet elé állította e vállalatokat. A munkanélküliség megjelenésével a munkaerő-kereslet zuhanásszerűen visszaesett, ezért az elítéltek külső munkáltatása a minimálisra szorult vissza. A külföldre nyitással pedig olyan áruféleségek érkeztek be tömegesen az országba, amelyeknek előállítása addig a börtönvállalatok profiljába tartozott. Mindezek következtében 1992-ben a tizenkét vállalatból öt csődöt jelentett. E körülmények kényszerítő hatása alapozta meg, hogy *1993 júniusától megkezdődött a büntetés-végrehajtási vállalatok átalakítása.* A szakemberek a megoldást az intézetektől szervezetileg elkülönült, külső piacra és a büntetés-végrehajtás saját belső szükségleteire termelő gazdasági társaságokká való átalakulásban jelölték meg.

A magyar börtönügy szakmai előrehaladásának egyik kulcskérdése az, hogy személyi állományának milyen a szervezethez való kötődése, milyen a felkészültsége, a megújulási készsége. A '70-es években bekövetkezett generációváltás óta a magyar börtönügy erőssége az a válságkezelésben megedződött, magasabban képzett szakállomány, amelynek képességei különösen a nehéz időszakokban, így a rendszerváltozással fokozódó feszültségek, a büntetés-végrehajtás legitimációs válsága idején mutatkoztak meg. Kétségtelen, hogy a börtönszemélyzet jövedelmi viszonyai, a bérek, a lakáshoz jutás és egyéb szociális juttatások révén az elmúlt évtizedekben viszonylagosan kedvező megélhetési biztonságot nyújtottak. Az utóbbi években azonban a korábbi előnyök csökkentek, amelyet jelez a személyzet korábban nem tapasztalt, nagymértékű pályaelhagyása. Ebben a helyzetben a börtönügy működési zavarainak elhárítása érdekében égetően fontos kérdéssé vált, hogy miképpen és milyen gyorsan teremthető meg a börtönszemélyzet megfelelő anyagi és erkölcsi érdekeltsége munkája ellátásához.

A hazai börtönügy egyik fontos feladata a hagyományosan kedvezőtlen pályaképének javítása, amelynek egyik módja a közvélemény reális, rendszeres tájékoztatása eredményeiről, gondjairól, törekvéseiről. A tömegkommunikációs orgánumok érdeklődése a rendszerváltozás óta megélénkült, de míg ez egyfelől örvendetes nyitást eredményezett az őszinte és reális tájékoztatásban, másfelől csalódást hozott a szenzációra vadászó, a tudatosan elferdített tényektől sem visszariadó újságírás megjelenésével. A hazai börtönügy két saját sajtóorgánumán, *egy országos terjesztésű hetilapon (BörtönÚjság) és egy negyedévenként megjelenő szakmai folyóiraton* (Börtönügyi Szemle) keresztül igyekszik hiteles tájékoztatást nyújtani a börtönök életéről.

A rendszerváltozás óta reményteljesen újraéledtek azok a társadalmi és egyházi karitatív szervezetek, amelyek gyakorlati segítséget nyújtanak az intézeten belüli lelki és testi gondozás, közművelődés, a szabadulás utáni beilleszkedés növekvő nehézségeinek megoldásában, sőt az elítéltek családtagjairól való gondoskodás területén. A börtönügy elemi érdeke tovább erősíteni mindazokkal a szervekkel, szervezetekkel, magánszemélyekkel a munkakapcsolatot, akiknek törekvése a segítségnyújtás a fogvatartottak társadalomba visszailleszkedéséhez.

1996-tól a bv. szervezet napja szeptember 8-a, Szent Adorján emléknapja lett. A névadó, aki a II. és a III. század fordulóján élt és a kereszténység egyik vértanúja volt, Európa számos országában a középkortól kezdve védőszentje az ítéletet végrehajtóknak, a börtönben dolgozóknak.

Hartai Királyi Közvetítő Intézet (ma Állampuszta) korabeli képe

Jellemző börtönkép az '50-es évekből, közös újságolvasás a zárkában

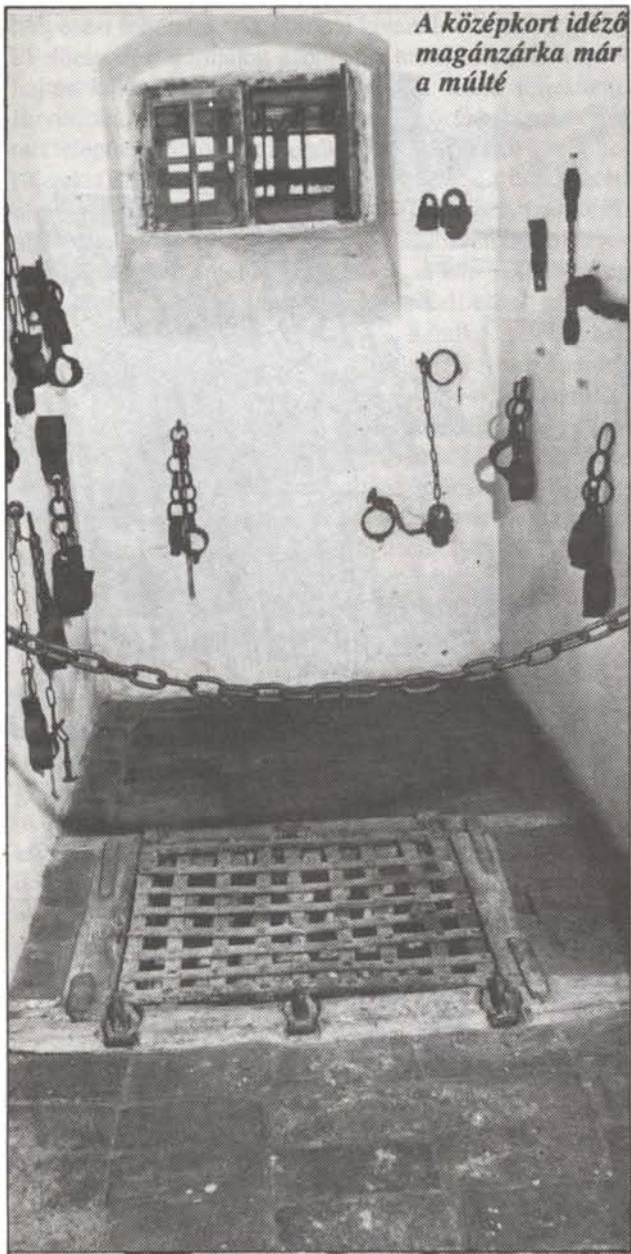

A középkort idéző magánzárka már a múlté

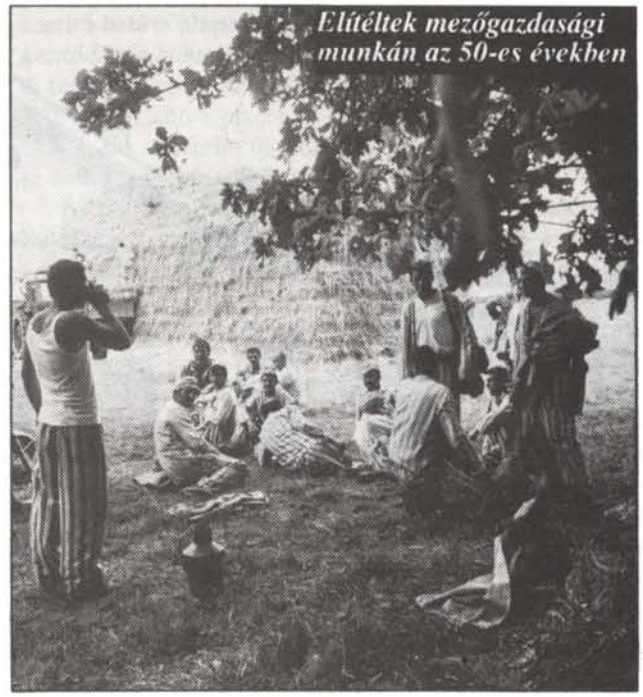

Előítéltek mezőgazdasági munkán az 50-es években

Sopronkőhida, régen

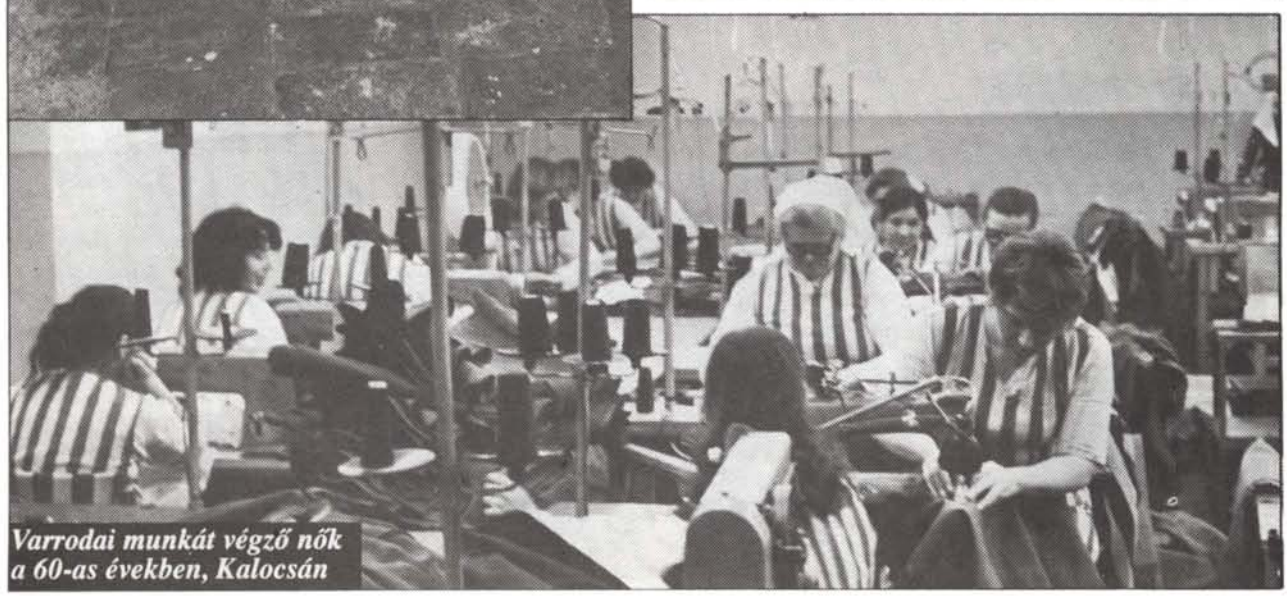

Varrodai munkát végző nők a 60-as években, Kalocsán

III. FEJEZET

A börtönügy elméletének fejlődése 1945-től napjainkig

1. A börtönkutatások megindulása

Honi börtönügyünk fejlődését – a nyugat-európaitól eltérően – az e század utolsó harmadáig nem támogatta számottevő elméleti tevékenység. A múlt századig relatív elmaradással tartósított klasszikus büntetőjogi iskola aggodalmaskodó garanciákkal merevített büntetéselmélete maradandó nyomot hagyott a börtönügy századeleji arculatán. Ennek következtében a nyugat-európai igazságszolgáltatásra termékenyítő hatású, a humán tudományokat segítségül hívó pozitivista kriminálpolitika hazai büntetés-végrehajtásunk szemléletében és gyakorlatában alig érzékelhető. Büntető törvényhozásunk korabeli reformszándékai, a fiatalkorúak (1908), a dologkerülők (1913) és a krónikus visszaesők (1928) reszocializálási törekvései ugyan elismerésre méltók, de a gazdasági depresszió áldozatává vált magyar börtönügy megfelelő humán tartalom és megújulni képes elméleti aspirációk nélkül, csupán militáris vonásainak erősítésére, a javítás, a megelőzés célzatával létrehozott intézkedések végrehajtásában pedig a represszió, az elrettentés fokozására bizonyult alkalmasnak.[1]

Az európai börtönügy elméleti modelljétől való legdrasztikusabb eltávolodás a II. világháború befejezését követő évtizedben történt. Miközben a nyugati társadalmakban megindult a hagyományos értékrend és intézményrendszer megújítása,[2] a hazai börtönügy a paranoiddá torzult sztálini büntetőpolitika ideológiai hátterében az osztályharc fokozatos éleződésének, illetve a proletárdiktatúra a hatalomgyakorlásnak a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó tantételei álltak. Az átpolitizált büntetéstan új tartalma a represszív prevenció lett.

A minden elméleti művelést nélkülöző büntetés-végrehajtás a monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé, kézikorbácsává torzult. Meghirdetett ideológiája a rendszerre jellemző tudathasadásban szenvedett: miközben a büntetés-végrehajtási törvénykezés a külföld számára is vonzó elveket (szocialista humanizmus, hasznos munkáltatás, nevelőmunka, differenciálás stb.) deklarált, a gyakorlatban honi újkori történelmünk egyik legkönyörtelenebb leszámolását hajtották végre.[3]

A sztálini hatalmi struktúra válsága 1955 végén mutatkozott meg először a büntetőpolitikában, az azzal való teljes szakításra azonban az 1956 októberében kirobbant népi elégedetlenség kényszerítette a politikai hatalom képviselőit. Az MSZMP 1957. júniusi országos értekezletén meghirdetett büntetőpolitikai tézisek lényegüket tekintve visszatérést jelentettek a lenini elvekhez. A lenini modell ideológiai hátterében egyfelől megfélemlítő szigorúságú büntetések alkalmazása állt az ellenforradalmárokkal és a hivatásos bűnözőkkel szemben, másfelől azonban a bűnelkövetők túlnyomó többségét a kapitalista múlt és környezet még meglevő kriminogén, tudattorzító hatása áldozatának tekintették. Éppen ezért a büntetés a megtévedt, elkallódott, vétkes dolgozóknak az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte céljául. A büntetés végrehajtásának feladata ennek megfelelően olyan megelőző, javító, nevelő tevékenység lett, amely a bűnelkövetőt egyrészt eljuttatja cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másfelől pedig javítja esélyét a társadalmi munkamegosztásba való visszailleszkedéshez.

A büntetés-végrehajtás tevékenységét a '60-as évek elején szabályozó rendelkezés[4] még politikai küldetésként magán hordozta az osztályidegen elítéltekkel szembeni diszkriminatív megkülönböztetés dogmáját, emellett azonban megteremtette az elítéltek nevelésének elvi, jogi, szervezeti feltételeit.

Sajátos módon a hazai börtönkutatások megindulása a '60-as évek elejétől kriminológusok, illetve szociológus nevéhez fűződik. A börtönök politikailag is kényeszárt világát vizsgálni akkor, amikor még a börtönstatisztika is titkosnak minősült, önmagában jelentős hatású volt. A legkorábbi empirikus kutatások két irányba fordultak. *Szabó András,*[5] *Molnár József,*[6] *és Huszár Tibor*[7] a fiatalkorúak büntetőintézeteit vizsgálta, míg *Vermes Miklós* a visszaesők börtönkörülményeit elemezte.

A kriminológiai szemlélet megerősödésével a megelőzés speciálpreventív eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek az elítéltek nevelési elveinek és módszereinek szaktudományos feldolgozására, a differenciált bánásmód elméleti megalapozására. A '60-as évek közepétől megjelenő kriminálpedagógiai jellegű tanulmányok a korszak átnevelési ideológiájának szemléletét tükrözték. Az elítéltek átneveléséhez fűződő program elvileg a bűnelkövetők morális struktúrájának olyan alapvető változtatását irányozta elő, amely az elítéltekben az újabb bűnelkövetéstől való tartózkodás és a társadalmi munkamegosztásba való önkéntes beilleszkedés készségét alakítja ki. E kriminálpedagógiai program lényegét pregnánsan fejezik ki *Balogh László* és *Pál László* közösen készített főiskolai jegyzetükben: *„a büntetés-végrehajtás ideje alatt végzett nevelés programja a társadalmi alkalmazkodás képességének és készségének a kialakítása, az erkölcsi, jogi és társadalmi együttélési normákkal szemben elfoglalt értelmi és érzelmi érdektelenség felszámolása, a helyes magatartás és a társadalmi együttélési szabályok megtartására irányuló kötelességszerű cselekvés indító okainak kialakítása és elmélyítése, a személyiségkorrekció útján a törvénytisztelő állampolgár kialakítása, a személyiség perspektívarendszerének megteremtése".*[8]

E lényegét tekintve jó szándékú, pedagógiai tartalmú program a létező szocializmusnak abban a derűs szaka-

szában született, amikor a bűnözés törvényszerű csökkenésének téveszméje talaján a minden ember megváltoztathatóságához fűződő pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátait még nem érzékelő állam omnipotens törekvéseivel. Azon a helyeselhető felfogáson túl, hogy nem szabad lemondani egyetlen fogvatartott sorsának jobbításáról sem, e kriminálpedagógiai szemlélet fenntartás nélkül képviselte azt a nézetet, hogy a zárt intézeti kényszerkörülmények a megfelelő pedagógiai módszerek alkalmazása mellett kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására.

Jelentős késéssel és csekély tudományos előzménnyel indult meg a büntetés-végrehajtási jog művelése. E jogterület fejlesztését, a börtönrendszer működésének törvényi szintű szabályozását sürgették a nemzetközi tendenciák, de belső, főképpen az igazságszolgáltatás hatékonyságának javítására irányuló kriminálpolitikai törekvések is. A legtöbb európai államban az '50-es években uralkodóvá vált az a felfogás, hogy a fogvatartott közjogi viszonyban van az állammal, s e viszony szabályozása elsősorban a törvényhozás feladata. Ennek hatására számos országban törvényi szintű szabályozás (vagy újraszabályozás) született a börtönügy területén, és sok ország jutott el odáig, hogy a büntetés-végrehajtási jogot önálló jogágazatként fogadta el.[9]

A hazai börtönügy jogi szabályozásának sürgető szükségével a '60-as évek politikai és állami vezetése akkor szembesült, amikor világossá vált, hogy a büntetés-végrehajtási tevékenység javításához hosszú távú, összehangolt, szabályozott, szakszerű fellépésre és erőfeszítésekre van szükség.[10] Az így az érdeklődés homlokterébe került büntetés-végrehajtási jogi kodifikációt a büntetőjogtudomány és a kriminológia elméleti reprezentánsai segítették. Az 1966. évi jogszabály előkészítésében *Fonyó Antal, Szabó András, Vermes Miklós*[11] és mások kodifikációs tárgyú írásai a büntetés-végrehajtási jog tudományos művelésének felélénkülését jelzik. Az 1966. évi büntetés-végrehajtási jogszabály[12] szellemét és törekvéseit illetően alkalmat kínált a magyar börtönügy európai irányultságú fejlődéséhez, amikor hozzájárult ahhoz az elkerülhetetlen, a klasszikus börtönt a moderntől megkülönböztető fordulathoz, amely – az elítéltek jogi helyzetének törvényi szintű szabályozása útján – az elítéltet a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte (megjegyzendő, hogy a jogi korszerűsítésen túl a fogva tartás materiális feltételeinek immár elengedhetetlen javítása az akkor fellendülőben lévő magyar gazdaságnak e kivételes időszakában is elmaradt).

A '70-es években a büntetés-végrehajtási jog főiskolai oktatásának megindulása a szakmai irodalom terén is éreztette hatását: a tárgyból *Horváth Tibor* tollából főiskolai jegyzet[13], a budapesti jogi karon egyetemi jegyzet (Gláser István) jelent meg.[14]

A '70-es években jelentek meg az első, a börtönügy jogi szabályozását, egyúttal reáliáit összefoglalóan elemző írások *Földvári József*[15] és *Gláser István*[16] munkásságában, illetve az első jogösszehasonlító tanulmányok *Bócz Endre, Gönczöl Katalin* és *Nagy Ferenc* tollából.[17]

A kriminálpedagógiai szakirodalom hazai első, átfogó, nemzetközi kitekintést is tartalmazó munkája *Pál László* nevéhez fűződik.[18]

A büntetés-végrehajtási pszichológiai ismeretek hazai gyarapodását az óvatos előrehaladás, a személyiségformálás lehetőségeinek és korlátainak realisztikusabb megközelítése jellemezte. A pszichológusok a '70-es évektől való növekvő számú megjelenése a börtönökben elősegítette az elítéltek jobb megismerését, lehetővé tette akut esetekben szakszerű, ambuláns beavatkozásukat, a szellemileg és pszichésen károsult elítéltekkel való speciális foglalkozást, bánásmódot. A büntetés-végrehajtási pszichológia ismeretanyagának első összefoglalása *Csetneky László* nevéhez fűződik.[19] Az előzmények nélküli bv. pszichológia rendszertani helyét a kriminálpszichológia részeként, tárgyát az elítéltek személyiségsajátosságainak vizsgálatában, a diagnosztikus és pszichoterápiás eljárások kidolgozásában és a bv. intézet hatásrendszerének pszichológiai elemzésében határozta meg.[20]

A '70-es évek közepétől a szabadságvesztésről és végrehajtásáról készített kriminológiai tanulmányok már korántsem mutatkoztak olyan bizakodónak e büntetési nemet illetően, mint a korábbi évtizedekben. Nem csupán a Btk.-t érték támadások *„börtöncentrikussága"* miatt, hanem a büntetés-végrehajtás feltételeit, körülményeit és hatékonyságát is. Ez utóbbi témakörben végzett, honi viszonylatban úttörő jellegű kutatások a szabadságvesztés végrehajtásában mutatkozó káros, kedvezőtlen hatásokat kimutatták. *Vigh József* és *Tauber István* 1976-ban megjelent közös tanulmányukban kiemelték, hogy az elítéltek beilleszkedési szándéka büntetőintézeten belüli kialakulásának számos, nehezen feloldható akadálya van.[21] *Tavassy Tibor* elemző részletességgel fejtette ki a szabadságvesztés-büntetést kísérő kedvezőtlen hatásokat. Kimutatta – többek között –, hogy a kontágium-hatás, a bűnözői életmódba beilleszkedett elítélttársak bűnözést igazoló nézetrendszere sajnálatosan jó táptalajra talál az olyan elítéltek körében, akiknek társadalmi adoptációja megingott a bűnelkövetés kapcsán. Véleményét a végrehajtás rendszeréről úgy sommázza, hogy az az elítéltek egy részénél olyan negatív változásokat idéz elő, amelyek többnyire felülmúlják a büntetés elméletileg feltételezett pozitív hatását.[22]

A pedagógiai irodalomban is megjelentek a zárt intézeti kényszerkörülmények között végzett személyiségformálást értékelő elemzések. *Murányi-Kovács Endréné* vizsgálódásai arra mutattak rá, hogy a zárt intézeti miliőben a bentlakók döntési felelősségük feladására, dependenciára, komformizmusra, infantilis fantáziálgatásra szocializálódnak, és ebben a helyzetben válnak fokozatosan egymás modelljévé. A szerző felhívta a figyelmet a bentlakók deviáns identitásának rögzülésére, általában arra az antipedagógus helyzetre, amely alkalmatlan a reszocializációra.[23]

A '70-es évek közepétől az elméleti munkák hatására is nyilvánvalóvá vált, hogy az elítéltek átnevelésére irányuló cél az állami túlvállalásnak olyan produktuma, amelyhez a még mindig kötelező szakmai optimizmuson túl alig állnak rendelkezésre megfelelő eszközök és módszerek. A hazai börtönügy lehetőségeinek és feltételeinek reális számbavétele 1976-tól, a kodifikációs munkálatok megindulásától kezdődött. Az ekkor kidolgozott fejlesztési koncepció már lemondott az elítéltek személyiségátalakítására irányuló végrehajtási célról, és figyelmét elsősorban a bánásmód humán tendenciáinak erősítésére, a jogi szabályozás részletesebb kidolgozására, valamint a végrehajtás ügyészségi és bírósági kontrolljának javítására irányította. Az 1979. évi büntetés-végrehajtási átfogó kódexszerű szabályozás[24] elméleti előkészítésében, valamint a kódex hatályba lépését követően egész joganyagának tankönyvi feldolgozásában kiemelkedő *Horváth Tibor* munkássága.[25] A tankönyv megjelenése azon kívül, hogy jelentős segítséget nyújtott a börtönügy személyi állományának képzésében, a büntető igazságszolgáltatásban dolgozók tájékoztatásában, hozzájárult a büntetés-végrehajtási jog (mint jogág) elismeréséhez, a büntetés-végrehajtási tudomány jogtudományi jellegű műveléséhez.

A '80-as évek elejétől a fogvatartotti létszám dinamikus emelkedése, ugyanakkor a tárgyi, személyi feltételek javításának elmaradása a korábbiaknál nehezebb helyzet kialakulásához vezetett. A kritikus állapotú börtönügy tartós válságkezelésre berendezkedésének elméleti megalapozását nyújtották a fejlesztési koncepciók. A büntetés-végrehajtási nevelés és munkáltatás fejlesztési koncepcióit a reális helyzetfeltárásra irányuló, a szűkös anyagi és szellemi erőforrások felhasználási prioritásait meghatározó hosszú távú programtervezetének szánták.[26]

Noha e koncepcióknak a gyakorlati életre kisugárzó hatása a '80-as évek végén megindult társadalmi átalakulás időszakában már elenyészett, mégis pozitív fejleményként értékelhető, hogy kidolgozásukat a tudományágak képviselői mellett megjelenő, elméletileg is felkészült büntetés-végrehajtási szakemberekből álló csoport végezte.

A büntetés-végrehajtási szervezet a '80-as évek közepén felismerte, hogy a börtönügy fejlesztését érintő döntések előkészítéséhez külső és belső szakemberek elméleti tevékenységének tervezéséhez, összehangolásához és támogatásához kell feltételeket teremteni. Így került sor a büntetés-végrehajtás 1986–90 közötti kutatási tervének kialakítására és megvalósítására. A kutatási terv a végrehajtási tevékenység csaknem valamennyi szektorát felölelte.[27] Az ekkor meginduló kutatások közös törekvése a börtönrendszer és végrehajtási tevékenység illúzióktól mentes, reális feltárására irányult. E kutatások eredményeként a szakterület külső és belső szakembereinek tollából számos áttekintő, összefoglaló, elemző munka jelent meg. A közvéleményhez is fordult a széles látókörű *Lukács Tibor* 1987-ben kiadott művével. A klasszikus börtön torz hagyományainak megismertetéséért és meghaladásáért tollat ragadó szerző az átmenet nehézségeiről, a börtönártalmaknak hazai irodalmunkban még jórészt feltáratlan következményeiről, a végrehajtás emberi tényezőiről és a társadalommal való szükségszerűen kiépítendő kapcsolatáról szólt.[28] A végrehajtási tevékenység jogi megalapozottságához, törvényességének javításához járult hozzá a nagyszámú hazai és nemzetközi forrásmunkát, valamint az ügyészi törvényességi felügyelet tapasztalatait feldolgozó munkájával *Vókó György*.[29]

A büntetés-végrehajtási jog tudományos művelésének egyik hiányterületén, a nemzetközi jogösszehasonlításban végzett vizsgálódásokat öt nyugat-európai államról *Nagy Ferenc*.[30]

A magyar börtönügy történetének részletes feltárására vállalkozott *Mezey Barna*.[31] A szerző a magyar börtönügy fejlődését a feudális gyökerektől a polgári kor börtönviszonyainak bemutatásáig kísérte végig.

A büntetés-végrehajtási szervezet kutatási bázisain az egyes elítéltcsoportok, mint a visszaesők, a szigorított őrizetesek között készültek felmérések, megkezdődtek a szervezet korszerűsítése, az intézményrendszer modernizálása irányába mutató kutatások, befejeződtek az elítéltek szabadidőstruktúráját, valamint a pályakezdő fiatal tisztek beválását vizsgáló elemzések.

2. A tudományos munka élénkülése

A '80-as évek végének, a '90-es évek elejének hazai társadalmi-politikai változásai a *„gondoskodó"* államszocializmus modelljének csődjével és egyidejűleg az európai jogállamiság eszméjéhez dominánsan kapcsolódó klasszikus büntetőjog pozícióinak erősödésével jártak. Az Európához való közeledés, a jogállamiság megvalósítása iránti törekvés a civilizált, a humánus büntetőpolitika kialakításának igényét állította az elméleti vizsgálódások homlokterébe, ezen belül a büntetési rendszer célszerű átalakítását, börtöncentrikus szemléletének megszüntetését kívánta elősegíteni.

A rendszerváltozás felerősítette a büntetés-végrehajtási szakirodalom kritikai hangvételét, amelynek célja a hazai börtönviszonyoknak az európai normák szerinti

megmérettetésére, a börtönügy megoldatlan kérdéseinek rövid távú reformok formájában történő megoldására irányult.

E börtönügyi reformhangulatban fogant elemzések különös figyelemmel fordultak az elítéltek jogi helyzetének, az emberi, állampolgári jogok kontextusában való vizsgálatára.[32] Számos tanulmány sürgette, hogy a honi börtönügyet meg kell szabadítani terméketlen hagyományaitól, hogy méltán támaszkodhat a börtönviszonyok humanizálása terén az elmúlt időszak eredményeire, de gyorsan és hatékonyan kell reagálnia az újonnan megjelenő ellentmondásokra.[33]

A rendszerváltozás első éveiben meginduló reformelőkészületek azt a reményt keltették, hogy a szükségszerű jogi korszerűsítésen túl a magyar börtönügy a börtönrendszer működésének objektív és szubjektív feltételein is gyökeresen javíthat. Viszonylag rövid idő alatt azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az ország gazdasági állapota ezt nem teszi lehetővé, sőt még a korábbinál is szűkösebb erőforrások álltak rendelkezésre. A büntetés-végrehajtás átfogó reformja tehát elmaradt, de nem lebecsülhetők azok az elmélet által is támogatott törekvések, amelyek az európai börtönnormák megvalósításának irányában hatnak.

Már a '90-es évek elején megindultak az előkészületek a büntetés-végrehajtás törvényi módosítására, amely 1993-ban a XXXII. tv. hatálybalépésével történt meg. A már korábban ismertetett börtönügyi szakmai tanulmányok jelentős mértékben járultak hozzá a nemzetközi kötelezettségekből fakadó jogharmonizációs munka elvégzéséhez, valamint a börtönügy belső fejlődési igénye szerinti kiigazítások felvételéhez.

A novella hatálybalépését követő elemzések egy része az eurokompatíbilis magyar börtönügy kialakításának segítő szándékával íródott.[34] A Börtönügyi Szemle hasábjain megjelenő élénk szakmai vitában kialakult álláspontok lényege a hazai börtönügy kedvező irányú fejlődési trendjére utal, ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a nemzetközi szervezetek, különösen az Európa Tanács által közvetített európai börtönügyi normák gyakorlati megvalósítása még jelentős anyagi és szellemi ráfordításokat igényel. Ilyen következtetéseket vontak le azok a szerzők – *Lőrincz József, Kövér Ágnes, Kabódi Csaba* – is, akik a '90-es évek első felében a büntetés-végrehajtás egy-egy területének átfogó, nagyobb lélegzetű feldolgozását végezték el.[35]

A novella hatálybalépése (1993) óta megjelenő szakmai tanulmányok tükrözik az átmenet elméleti és gyakorlati problémáit. Így különösen élénk polémia alakult ki az elítéltek munkával foglalkoztatásának kérdésében[36], a büntetés-végrehajtás és a társadalmi környezet viszonyának újszerű értékelésére került sor[37], felélénkültek az elítéltek informális struktúrájáról, a *„börtöntársadalom"* belső, szociológiai mozgásformáiról végzett kutatások.[38] Jelentős számú, értékes feldolgozás született azokra a szakmai-tudományos konferenciákra, amelyeket hazánkban szerveztek 1994-ben *Az elítéltek rehabilitációjának szervezeti és jogi feltételei*, valamint *A börtönrendszerek átalakítása, költségkímélő fejlesztése*[39], 1995-ben *Az etnikai és vallási kisebbségek helyzete* címmel.[40]

A hazai büntetés-végrehajtás nemzetközi tekintélyét növelték az egy-egy szakterület elméleti-gyakorlati problémáit feldolgozó, több állam részvételével megrendezett konferenciák: 1996 májusában az *Új utak a börtönépítészetben* című, augusztusban a *Társadalmi szervezetek részvétele az elítéltek reszocializációjában* címmel, 1997 tavaszán a *Nők a büntetés-végrehajtásban* címmel megtartott konferenciasorozat. Számos külső és belső szakember kapott megbízást az 1995 őszén meginduló büntetés-végrehajtási intézményfejlesztési program elméleti alapjainak kidolgozására, amelyben egységes tervként kapcsolódik össze a különféle szakterületek fejlesztési részkoncepciója.[41]

A kilencvenes években jelentősen megnőtt a büntetés-végrehajtási szervezet szakembereinek szerepe a börtönügy tudományos művelésében. A gyakorlati tapasztalatok elméleti általánosítása útján számos, a kormányzati döntésekre is kiható elemző értékelés született, különösen *Tari Ferenc, Fejes Imre, Garami Lajos, Boros János, Ruzsonyi Péter, Huszár László, Sereg Pál* tollából. A börtönügy tudományos művelésének az utóbbi évtizedben tapasztalt felpezsdüléséhez hozzájárult a korábban jórészt intim szféraként számbajövő büntetés-végrehajtási szervezet hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt nyitottabbá, hozzáférhetőbbé válása, ugyanakkor eurokonform vonásainak kimunkálásához megnőtt tevékenysége elméleti megalapozottságának igénye is. Mindez elősegítette, hogy a hazai börtönügy tudományos művelését növekvő mennyiségi és minőségi mutatók jellemezzék.

Jegyzetek

1. Vö.: *Horváth Tibor:* Büntetés-végrehajtási jog (tankönyv I. kötet) BM Könyvkiadó 1983, 186. oldal

2. Nyugat-Európában a II. világháború utáni büntetés-végrehajtás fejlődésére jelentős hatást gyakorolt az „új társadalomvédelem" mozgalma. Alapvető követelése az aktív, megelőző szociálpolitika kiépítése, a megtorló jellegű szabadságvesztés-büntetések felváltása egyéniesített kezeléssel.

3. Lásd bővebben: *Horváth Tibor*: Bv. jog (tankönyv I. kötet) BM Könyvkiadó 1983, 114–117. oldal; *Kabódi Csaba–Mezey Barna*: Börtönügy Keleten. Módszertani füzetek, 1988/1., 41. oldaltól

4. 8/1959. BM-utasítás, amely 1960. január 1-jén lépett hatályba

5. *Szabó András:* A nevelési helyzet alapproblémái a fiatalkorúak börtönében. Állam- és Jogtudomány, 1962/3.

6. *Molnár József:* A büntetés fiatalkorúak személyiségformálása és a javítóintézet. Krim. Tanulmányok 1963

7. *Huszár Tibor:* Fiatalkorú bűnözők. Tankönyvkiadó Bp., 1964

8. *Balogh László–Pál László:* Kriminálpedagógia (főiskolai jegyzet, kézirat) 1975, 29. oldal

9. Lásd: *Nagy Ferenc:* A bv. jog a nyugat-európai jogrendszerben. Börtönügyi Szemle, 1990/3., 1. oldal

10. 1965 novemberében az MSZMP Politikai Bizottsága vizsgálta meg a büntetés-végrehajtás tevékenységét, és számos, a működés hatékonyságát rontó feltétel javítására adott instrukciókat.

11. Lásd: *Fonyó Antal:* A munka tartalma, célja és módszerei a büntetés-vég-

rehajtás intézményeiben. Jogtudományi Közlöny, 1966/3., 105–113. oldal; *Szabó András:* Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során. Jogtudományi Közlöny, 1966/5., 231–239. oldal; *Vermes Miklós:* A társadalom szerepe a büntetés-végrehajtásban. Jogtudományi Közlöny, 1966/4., 185–190. oldal

12. A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet

13. Büntetés végrehajtási jog. Főiskolai jegyzet (szerk.: *Hazai Tibor*). Rendőrtiszti Főiskola, 1976

14. *Gláser István:* A magyar büntetés-végrehajtási jog. Egyetemi jegyzet, 1976

15. *Földvári József:* A büntetés tana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1970

16. *Gláser István:* A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1975

17. *Bócz Endre:* A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának keretei Finnországban. Jogtudományi Közlöny, 1978/9., 563–568. oldal; *Gönczöl Katalin:* A „rehabilitációs" ideológia „csődje" – börtönreformok az amerikai kontinensen. Jogtudományi Közlöny, 1977/12., 569–666. oldal; *Nagy Ferenc:* Szociálterápiai intézmények mint a büntetési célok elérésének eszközei egyes európai országokban. Jogtudományi Közlöny, 1978/1., 37–45. oldal

18. *Pál László:* Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1976

19. *Csetneky László:* Büntetés-végrehajtási pszichológia. Főiskolai jegyzet. Rendőrtiszti Főiskola, 1975

20. Lásd még 4. oldal

21. *Vigh József–Tauber István:* A szabadságvesztés-büntetés hatékonyságának főbb jellemzői. Jogtudományi Közlöny, 1976, 641. oldal

22. *Tavassy Tibor:* A szabadságvesztés és problémái. Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok. 1978, 281. oldal

23. *Murányi-Kovács Endréné:* Reszocializálás a zárt nevelőintézetekben In: Tanulmánygyűjtemény az in-adaptált serdülők pedagógiai köréből. Tankönyvkiadó Bp., 1982, 213–226. oldal

24. A büntetés-végrehajtási jogforrások rendszerében kiemelkedő helyet foglal el a büntetések és intézkedések végrehajtásáról rendelkező 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet.

25. Lásd: *Horváth Tibor:* Gondolatok a büntetés-végrehajtási jog kodifikációjához. Jogtudományi Közlöny, 1978. 303–312. oldal; *Horváth Tibor* a büntetés-végrehajtási jog hazánkban az első tankönyvi feldolgozásának szerkesztője és egyik szerzője. A kétkötetes tankönyvet 1983-ban a BM Könyvkiadó jelentette meg.

26. A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója In: Módszertani Füzetek, 1984/1., 1–28. oldal; A büntetés-végrehajtás fejlesztésének koncepciója In: Módszertani Füzetek, 1987/1., 4–28. oldal

27. Az 1986–90 közötti közép távú kutatási terv 9 kutatási témakörben 27 kutatási témát jelöl meg. A témakörök közül kiemelkedők az elítéltkategóriák komplex vizsgálatára, a bv. intézet hatásmechanizmusára, a nevelési módszerek kidolgozására, az elítélt-munkáltatás fejlesztésére, a bv. szervezet korszerűsítésére, a személyi állomány alkalmasságára, a börtönügy történetére, valamint a bv. jog fejlesztésére irányuló kutatások.

28. *Lukács Tibor:* Szervezett dilemmánk: a börtön. Magvető Kiadó Bp., 1987

29. *Vókó György:* A büntetés-végrehajtás törvényességének, hatékonyságának tényezői (kandidátusi értekezés) 1989

30. *Nagy Ferenc:* Ausztria, az NSZK, Svájc, Hollandia és Spanyolország büntetés-végrehajtási rendszerének áttekintése. Bv. Szakkönyvtár, 1990/1.

31. *Mezey Barna:* A magyar polgári börtönügy kialakulása (kandidátusi értekezés) 1990. Az értekezés rövidítve megjelent „A magyar polgári börtönügy kezdetei" címmel az Osiris-Századvég Kiadónál 1995-ben.

32. Lásd: *Vókó Györgynek* az elítéltek jog helyzetéről szóló szakcikkeit a Jogtudományi Közlöny 1989. évi 8. és 12. számában; *Horváth Tibor:* Az emberi jogok védelme a büntetőjogi szankciók végrehajtása során, különös tekintettel a szabadságvesztésre. In: az emberi jogok érvényesülése a büntető igazságszolgáltatásban. Miskolc, 1991; *Kabódi Csaba:* Az emberi jogok érvényesülésének lehetőségei a börtönben. Börtönügyi Szemle, 1991/1.

33. Lásd különösen: *Lőrincz József:* Intézetvezetők a szabadságvesztés végrehajtásainak reformjáról. Börtönügyi Szemle, 1990/3., 11–21. oldal; *Vincze Tamás:* A fiatalkorúak szabadságvesztésének aktuális problémái. Börtönügyi Szemle, 1991/1., 1–5. oldal; *Garami Lajos:* A szociális munka helye és szerepe a büntetés-végrehajtás gyakorlatában. Börtönügyi Szemle, 1991/1., 5–17. oldal; *Bárd Károly:* A büntetés-végrehajtási reform sikerének feltételei. Börtönügyi Szemle, 1991/1., 17–22. oldal; *Fekete Mihály:* a börtönbeli munkálkodás jövője. Börtönügyi Szemle, 1992/3., 1–5. oldal.

34. Lásd: *Sereg Pál:* Életbe lépett (törvény a büntetések és intézkedések végrehajtására). Börtönügyi Szemle, 1993/2., 5–10. oldal; *Csonka Péter:* Rabjog. Börtönügyi Szemle, 1993/3., 37–49. oldal; *Vókó György:* Strasbourgi elvek. Börtönügyi Szemle, 1993/3., 49–53. oldal; *Ruzsonyi Péter:* Konvenció. Börtönügyi Szemle, 1993/4., 90–100. oldal; *Lajtár István:* Összhangban (az emberi jogok és a mugyar büntető jogszabályok). Börtönügyi Szemle, 1994/4., 8–15. oldal; *Fejes Imre:* Esély (az eurokompatíbilis magyar börtönügy). Börtönügyi Szemle, 1994/2–3. szám; *Kabódi Csaba:* Emberi jogok (a strasbourgi esetjog tükrében). Börtönügyi Szemle, 1994/3., 1–13. oldal

35. *Lőrincz József:* A fiatalkorúak szabadságelvonással járó büntetőjogi szankcióinak végrehajtása (kandidátusi értekezés) 1993; *Kövér Ágnes:* A büntetésről és börtönről (kandidátusi értekezés) 1994; *Kabódi Csaba:* Emberi jogok a börtönben (kandidátusi értekezés) 1995

36. Lásd: *Fejes Imre:* Foglalkoztatás című vitaindítója. Börtönügyi Szemle, 1994/3. sz. 30–40. oldal; illetve az e tárgyú vitacikkek a Börtönügyi Szemle 1995/1. számában.

37. *Tari Ferenc:* Szakmai alapon (a büntetés-végrehajtás és a politika kapcsolata). Börtönügyi Szemle, 1995/2., 1–7. oldal; *Farkas Ákos:* A büntetés-végrehajtással kapcsolatos társadalmi elvárások. Börtönügyi Szemle, 1996/3., 1–13. oldal

38. *Boros János:* Rab-hierarchia (erőszak és informális státus összefüggései a visszaeső elítélteknél). Börtönügyi Szemle, 1995/2., 16–21. oldal; *Huszár László:* Alkalmazkodás (hosszúidős elítéltek börtönadaptációja). Börtönügyi Szemle, 1995/2., 21–35. oldal

39. Lásd: a két konferencia teljes anyagát a Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1995/1. és 1996/1. számaiban

40. Lásd e tárgyban *Tari Ferenc, Tauber István* és *Boros János* tanulmányait a Börtönügyi Szemle 1995/4. számban.

41. Az intézményfejlesztési koncepció lényegét lásd: *Tari Ferenc:* Hosszú távú fejlesztés. Börtönügyi Szemle, 1996/3., 35–45. oldal

IV. FEJEZET

A hatályos büntetőjogi szankciórendszer

1. A szankciórendszer jellemzői

Büntetőjogi szankció fogalmán hátrány tartalmú jogkövetkezményt értünk, amelynek kilátásba helyezése, illetve a büntetendő cselekmény elkövetőjével szembeni tényleges alkalmazása alkalmas arra, hogy az embereket – akár kényszerrel is – a büntetőjog követésére bírja. Az ilyen szankciót a büntető törvény határozottan körülírja, az alkalmazásának feltételeit, az eljárási rendelkezéseket pontosan szabályozza. A szankció valóságos bekövetkezése – bűncselekmény elkövetése esetén a felelős bűnelkövető részéről, de a társadalom többi tagja számára is – ily módon kiszámítható és előrelátható.

A büntetőjog története hosszú időn át csak egyféle szankciófajtát ismert: a *büntetést*, amely általában a megvalósított bűncselekmény súlyához és az elkövető bűnösségéhez igazodott. Csak a XIX. század végén, a századforduló időszakában fellépő büntetőjogi reformmozgalom vezetett a másik szankciófajta, az *intézkedés* létrejöttéhez. A büntetések ugyanis a társadalom védelmi szükségleteinek bizonyos körében – főként a meghatározott bűnelkövetői típusokkal szemben – nem, vagy csak nem kielégítően feleltek meg. A büntetés helyettesítését, illetve kiegészítését szolgáló intézkedések segítségével a társadalomra nézve veszélyt jelentő speciális bűnelkövetői körrel szemben biztonságot, vagyis a közösség hatásosabb védelmét és a további bűnelkövetés megelőzését igyekeztek elérni.

A hatályos büntetőjogi jogkövetkezmények egységes rendszerén belül különbség tehető:

– *a büntetőjogi szankciókra, azaz a büntetésekre és az intézkedésekre;*

– *a büntetőjogi szankciók alkalmazására, vagyis a büntetések és az intézkedések kiszabására és*

– *e szankciók végrehajtására vonatkozó szabályok között.* Büntető törvénykönyvünk (Btk.) az első két csoportra vonatkozó rendelkezéseket foglalja magában, míg a szankciók végrehajtására vonatkozó szabályösszességet a büntetés-végrehajtási joganyag, vagyis a bv. kódex tartalmazza.

A büntetőjogi szankciók rendszerét a következők jellemzik:

Relatíve meghatározott. Ez azt jelenti, hogy büntető törvénykönyvünk nem csupán a szankció fajtáját határozza meg, hanem rendelkezik annak kiszabható alsó és felső határáról (ez a szankció vagy büntetési keret) a kódex általános részében generális jelleggel, avagy a Btk. különös részében az egyes bűncselekményekhez kapcsoltan konkrétan, speciális jelleggel. A bíróság e büntetési kereten belül a konkrét eset sajátosságaihoz igazodva kiszabja az adott szankciót és annak pontos mértékét. Ezzel a megoldással lehetővé válik az egyéniesített elbírálás. Ebben a relatíve meghatározott rendszerben tehát a szankció meghatározásának feladata megoszlik a törvényhozó és a bíróság között. Az egyéniesített elbírálás lehetősége azáltal is biztosított, hogy a magyar Btk. viszonylag széles körben határoz meg alternatív jogkövetkezményeket. Azaz számos bűncselekmény elkövetése esetére többfajta szankciót helyez kilátásba, amelyek közül a bíróság választhat. Az ittas járművezetés vétségének elkövetője például – a törvény szerint – egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

A jogkövetkezmények kettőssége a jellemző, amit a szakirodalom *dualista szankciórendszernek* nevez. E szerint a büntetések rendszere mellett a törvény szabályozza az intézkedéseket is, és e két szankciótípus jogunkban részben együttesen, részben vagylagos formában érvényesül(het). A büntetés és az intézkedés együttes alkalmazásáról van szó, ha például a bíróság az alkoholista bűnelkövetővel szemben a végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés mellett intézkedésként kényszergyógyítást is elrendel. A vagylagos megoldásra például szolgálhat, hogy az intézkedésként szabályozott próbára bocsátás mellett büntetést nem lehet alkalmazni, vagyis a bíróságnak választania kell a két szankció közül.

A büntetés az elsődleges, a meghatározó jogkövetkezmény, *az intézkedések* pedig – a büntetések mellett jobbára *kiegészítő, kisegítő jelleggel* – az elkövető személyiségének kedvezőbb irányban történő alakítására, az egyéni megelőzés fokozottabb érvényre juttatására hivatottak. A büntetés meghatározó, alapfogalom jellege a bűncselekmény fogalmának törvényi meghatározásából is kitűnik, amely szerint a bűncselekmény – az egyéb fogalmi összetevők mellett – olyan cselekmény, „amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli".

A büntetési nemeket felsoroló Btk. 38. §-a hagyományosan *fő- és mellékbüntetések* között tesz különbséget. A Btk. 38. § (3) bekezdése azonban meghatározott mellékbüntetéseknek önálló, főbüntetés kiszabása nélküli alkalmazására nyújt lehetőséget az egyéb törvényi feltételek megléte esetén. Ezáltal pedig fontos kriminálpolitikai elvként gyarapodik az önállóan kiszabható büntetések katalógusa, illetve az ilyen büntetések közötti választás lehetősége.

A hatályos Btk. az egyes bűncselekmények büntetési tételeinek legnagyobb részében *kizárólagosan szabadságvesztés-büntetést ír elő.* Kisebb részben a vagylagos (szabadságvesztés vagy közérdekű munka vagy pénzbüntetés) büntetési tételekben a szabadságvesztés szintén mindenütt jelen van. Tehát a törvényi szabályozás szintjén megállapítható, hogy a *büntetőjogi jogkövetkezményrendszerünk szabadságvesztés-központú.* Ugyanakkor az is igaz, hogy a törvény korábbi büntető kódexünkhöz ké-

pest szélesebb körben teszi lehetővé a szabadságelvonással nem járó szankciók kiszabását. A tényleges alkalmazást illetően pedig az utóbbi években már nem a szabadságvesztés, hanem a pénzbüntetés leggyakrabban kiszabott jogkövetkezmény.

Az általános megelőzés (elrettentés) szempontja és a szigorúbb megítélés érvényesülése a társadalomra különösen veszélyes, illetve a visszaeső bűntettesekkel szemben. Így például a többszörös visszaesővel szemben az újabban elkövetett bűncselekmény büntetési tételének felső határa szabadságvesztés esetén a felével emelkedik, továbbá vele szemben a büntetés csak különös méltánylást érdemlő esetben enyhíthető, illetve próbára sem bocsátható.

Az egyéni megelőzés elérésére hivatott büntetőjogi eszközök továbbfejlesztése terén előrelépés történt, különösen az intézkedések új szabályozásával. Az intézkedések részben nevelő-intő, részben gyógyító jellegűek, valamint biztonsági célokat szolgálnak. Az intézkedések önállóan, avagy más szankció mellett vagy után alkalmazhatók.

A hazai büntetőjogi szankciók rendszerét az *1. számú táblázat* mutatja be:

A büntetési nemek között a magyar büntetőjog fő- és mellékbüntetéseket különböztet meg. A Btk. 38. § (1) bekezdése szerint főbüntetések:

1. a szabadságvesztés-büntetés,
2. a közérdekű munka és
3. a pénzbüntetés.

A főbüntetések ezen törvényi sorrendje a büntetések súly szerinti értékelésén alapul, amely a legsúlyosabbtól (szabadságvesztés) a legenyhébbig (pénzbüntetés) terjed. Abban a kérdésben, hogy mikor milyen büntetési nem alkalmazandó, a Btk. ad eligazítást. Minden egyes bűncselekmény törvényi leírását követően feltünteti azt a büntetési nemet – nemritkán többet is –, amely az elkövetővel szemben alkalmazható, és rögzíti a szabadságvesztés-büntetésnél annak alsó és felső időtartamhatárát. A bíróság számára lehetőséget ad az egyéniesített elbírálás érdekében a büntetés enyhítésére, a büntetés végrehajtásának felfüggesztésére, differenciál a szabadságvesztés végrehajtási fokozataiban (a felnőtteknél fegyház, börtön, fogház), a feltételes szabadságra bocsátás szabályozásában.

A főbüntetések közül a *szabadságvesztés* sokoldalú és többirányú igény kielégítésére lehet alkalmas. Az elkövető elszigetelése révén e büntetés közvetlenül szolgálja a társadalom védelmét. A biztonsági szempontokon túl sok esetben a büntetés megelőző célja sem érhető el nélküle. Az előnyös vonások mellett ugyanakkor a szabadságvesztés végrehajtásának számos hátrányos és káros mellékhatása is ismert. Ezeket a negatív hatásokat az elítélt szemszögéből börtönártalomnak is nevezik. Társadalmi szempontból viszont – egyebek mellett – arra az eredményre jutottak több fejlett országban, hogy a szabadságvesztés végrehajtása igen költséges, az államnak sok pénzébe kerül, amellett pedig igen sokszor negatív eredményeket ad. Továbbá vizsgálatok kimutatták, hogy minél többször, illetve minél hosszabb időt tölt valaki börtönben, annál valószínűbb ezen személy újbóli bűnelkövetővé válása.

Nem véletlen tehát, hogy a legtöbb nyugati országban többnyire szabadságelvonás nélküli szankciókat – főként pénzbüntetést – alkalmaznak.

A szabadságvesztés-büntetés *vagy életfogytig tartó, vagy pedig határozott időtartamú*. Az életfogytig tartó szabadságvesztés a legsúlyosabb büntetés, amelynek alkalmazása akkor indokolt, ha az elkövetett bűncselekmény súlyára és veszélyességére figyelemmel a bűnel-

1. számú táblázat

BÜNTETÉSEK		INTÉZKEDÉSEK	
FŐBÜNTETÉSEK BTK. 38. §	**MELLÉKBÜNTETÉSEK BTK. 38. § (2) BEK.**	**SZABADSÁGELVONÓ**	**SZABADSÁGELVONÁSSAL NEM JÁRÓ**
		BTK. 70. § (1) BEK.	
1. Szabadságvesztés (40. §) **a) határozott ideig tartó** **b) életfogytig** **Végrehajtás fokozatai 41–44. §** **Feltételes szabadságra bocsátás 47–48. §** **Felfüggesztett szabadságvesztés 89–91. §** **2. Közérdekű munka 49. §** **3. Pénzbüntetés 51–52. §**	**1. Közügyektől eltiltás 53–55. §** **2. Foglalkozástól eltiltás 56–57. §** **3. Járművezetéstől eltiltás 58–59. §** **4. Kitiltás 60. §** **5. Kiutasítás 61. §** **6. Vagyonelkobzás 62–63. §** **7. Pénzmellékbüntetés 64–65. §**	**1. Kényszergyógykezelés 74. §** **2. Alkoholisták kényszergyógyítása 75. §**	**1. Megrovás 71. §** **2. Próbára bocsátás 72–73. §** **3. Elkobzás 77. §** **4. Pártfogó felügyelet 82. §**

követő végleges kirekesztése szükséges a társadalomból. Az életfogytig tartó szabadságvesztés minden esetben vagylagos büntetés a tíz évtől tizenöt évig, illetve az öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés mellett. Ezzel a legsúlyosabb büntetéssel fenyegetett huszonkét bűncselekmény közül gyakorlati jelentősége csak a szándékos emberölés minősített eseteinek van, vagyis csupán e bűntett miatt alkalmazzák a magyar bíróságok az életfogytig tartó szabadságvesztést. A törvény lehetőséget ad az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltek feltételes szabadságra bocsátására. E szerint az ilyen elítélt akkor kerülhet feltételes szabadságra, ha a szabadságvesztésből a bíróság által meghatározott – 15 és 25 év közötti – időtartamot kitöltötte, és alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető. A bíróság azt határozza meg tehát ítéletében, hogy az elkövetett bűncselekmény összes körülményére tekintettel melyik az az időpont – a 15 és 25 év közötti idő szakon belül –, amikor egyáltalán vizsgálni lehet a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét.

A határozott ideig tartó szabadságvesztés legrövidebb időtartama egy nap, míg a leghosszabb tartama 15 év. Több bűncselekmény együttes elbírálása, vagyis a halmazati vagy összbüntetés esetén a szabadságvesztés felső határa 20 év.

A határozott ideig tartó szabadságvesztés végrehajtása során is lehetséges a feltételes szabadságra bocsátás, amely akkor rendelhető el, ha alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető, és az elítélt már letöltötte a kiszabott büntetésének törvényben meghatározott hányadát, de legalább 30 napot. A feltételes szabadság, mint elnevezése is mutatja, nem egyenlő a teljes szabadulással, nem jelenti a maradék büntetés elengedését. Tartama a le nem töltött büntetéssel azonos, de legalább egy év, életfogytiglani büntetés esetén pedig tíz év. Ha ezen időszak alatt az elítélt nem követ el bűncselekményt, illetve nem szegi meg a törvény által meghatározott egyéb, rá vonatkozó szabályokat, akkor úgy tekinthető, hogy kiállotta a „próbát", és a szabadságvesztés-büntetés letöltöttnek minősül.

Törvényi szabályozásunk lehetőséget ad a szabadságvesztés végrehajtásának a felfüggesztésére is. Ennek alapján a bíróság az elkövető bűnösségét megállapítja, és a szabadságvesztés-büntetést is kiszabja, de annak tényleges végrehajtását próbaidőre felfüggeszti. Amennyiben az elítélt a próbát sikerrel kiállotta, a kiszabott büntetés végrehajthatósága megszűnik. A próba sikertelensége esetén azonban a kiszabott, de felfüggesztett büntetés végrehajtását el kell rendelni. A szabadságvesztés-büntetés felfüggesztésének lehetőségét a büntető törvény általában az egy évig terjedő tartam esetében nyújtja. Az egy évnél hosszabb, de legfeljebb a két évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztésére csak különös méltánylást érdemlő körülmények esetén kerülhet sor.

A *közérdekű munkavégzés* mint szankciófajta büntetőjogunkban először a javító-nevelő munka egyik végrehajtási formájaként 1987-ben jelent meg, 1993-tól pedig mint főbüntetés. A közérdekű munkára ítélt köteles a számára meghatározott munkát hetenként legalább egy napon, a heti pihenőnapon vagy a szabadnapján díjazás nélkül elvégezni. A legrövidebb időtartama egy nap, a leghosszabb pedig 100 nap. Ha az elítélt a munkakötelezettségének önként nem tesz eleget, a közérdekű munka, illetőleg ennek hátralévő része helyébe szabadságvesztés lép, amit úgy kell megállapítani, hogy egynapi közérdekű munkának egynapi szabadságvesztés felel meg.

A *pénzbüntetés* a legenyhébb főbüntetés, amit a bíróság egyrészt az elkövetett bűncselekmény súlyához, másrészt az elkövető vagyoni, jövedelmi, személyi viszonyaihoz és életviteléhez mérten két lépcsőben szab ki. Általában vagylagosan szabályozott ez a főbüntetés a szabadságvesztés és a közérdekű munka mellett, de néhány bűncselekménynél a pénzbüntetés az egyedül kiszabható szankció. Az elkövető a kiszabott pénzbüntetést az államnak tartozik megfizetni. A törvény lehetővé teszi a pénzbüntetés végrehajtásának a felfüggesztését is.

A *mellékbüntetések* alapvetően két csoportba sorolhatók. A jogfosztó-jogkorlátozó jellegű mellékbüntetések lényege meghatározott jogok szerzésétől vagy gyakorlásától való eltiltás (ide tartozik a közügyektől, a foglalkozástól, a járművezetéstől eltiltás, a kitiltás és a kiutasítás). A vagyoni jellegű mellékbüntetések – a vagyonelkobzás és a pénzmellékbüntetés – az elkövetőt sújtó anyagi hátrányt foglalnak magukban.

A magyar szankciórendszerben fontos helyet foglal el az *intézkedés*, amely a társadalom büntetőjogi védelmének a büntetés melletti másik eszköze. Intézkedést a bíróság a büntetéssel fenyegetett jogellenes cselekmény vagy az elkövető sajátos tulajdonságai miatt büntetés helyett vagy büntetés, illetve más intézkedés mellett rendel el az elkövető nevelése, gyógyítása vagy elkülönítése révén annak elérésére, hogy az elkövető a jövőben büntetéssel fenyegetett cselekményt ne kövessen el.

A felnőtt elkövetőkkel szemben kiszabható intézkedések közül nevelő-intő jellegű a megrovás és a próbára bocsátás. Gyógyító jellegű intézkedések a kényszergyógykezelés és az alkoholisták kényszergyógyítása. A bűncselekménnyel kapcsolatos dologra nézve alkalmazható elkobzás elsősorban biztonsági célt szolgál. A pártfogó felügyelet mint intézkedés nevelő-intő és biztonsági jelleggel egyaránt rendelkezik. A megnevezett intézkedések közül szabadság elvonásával csak a gyógyító jellegű intézkedések járnak.

Az intézkedések másfajta felosztása alapján a megrovás, a próbára bocsátás és a kényszergyógykezelés önállóan, büntetés helyett; az alkoholisták kényszergyógyítása szabadságvesztés-büntetés mellett; az elkobzás önállóan és büntetés, de intézkedés mellett is elrendelhető; míg a pártfogó felügyelet mindig járulékos jellegű, büntetés, illetve intézkedés mellett alkalmazható.

2. Bírósági szankciókiszabási gyakorlat

A magyar törvényi szabályozás a bíróságok feladatává teszi a szankciók kiválasztását és a tartamának pontos meghatározását, mivel a bűnösséget megállapító ítéletben kell az adott bűncselekményre és bűnelkövetőre nézve kiszabni a szankciót. A bíróság tehát a törvényhozó általános értékelését alkalmazza a konkrét bűncselekményre az adott bűnelkövetővel szemben annak konkrét körülményeivel, viszonyaival együtt, ezáltal pedig egyéniesít.

A *2. számú táblázatban* jól nyomon követhető, miként változott a bíróságok által kiszabott büntetések, illetve intézkedések száma és százalékos aránya.

A hazai gyakorlatban hosszú időn keresztül a szabadságvesztés-büntetés volt a meghatározó és a leggyakrabban kiszabott szankciófajta. A végrehajtandó és a felfüggesztett szabadságvesztés együttes hazai alkalmazásának gyakoriságára jellemző, hogy az 1970-es évek közepéig meghaladta az összes büntetőjogi elítélés 50%-át. Az elmúlt évtizedben 1985-ben volt a legmagasabb arányú az alkalmazása (48,3%). 1988-tól azonban csökkenő tendenciát mutató változás vehető észre. Az utóbbi években ez folytatódott: az összes elítélésen belül a szabadságvesztés-büntetés aránya 31-32% körül mozgott. A legalacsonyabb kiszabási arány – 30,2% – 1994-ben volt. A szabadságvesztésen belül 1990-et követően jól megfigyelhető egyrészt a szabadságvesztés végrehajtandó változata alkalmazásának fokozatos csökkenése, másrészt pedig a felfüggesztett szabadságvesztés részesedésének folyamatos növekedése. 1993-ig ugyanis a végrehajtandó szabadságvesztés aránya minden évben meghaladta a felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés részesedését. 1993-

2. számú táblázat

ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLAT MAGYARORSZÁGON (FELNŐTTKORÚAK)

Év	Abs %	Elítélt összesen	Halál-büntetés	Összesen	Szabadságvesztés		Javító nevelő (közérdekű) munka	Pénz-büntetés	Egyéb
					Felfüg-gesztett	Végrehajtott			
1980	**A**	**55 300**	**5**	**25 066**	**11 548**	**13 518**	**2591**	**26 265**	**1373**
	%	100		45,3	20,9	24,4	4,7	47,5	2,5
1985	**A**	**54 851**	**2**	**26 477**	**11 780**	**14 697**	**2684**	**21 079**	**4609**
	%	100		48,3	21,5	26,8	4,9	38,4	8,4
1986	**A**	**55 269**	**1**	**28 108**	**12 919**	**15 189**	**3189**	**23 166**	**4832**
	%	100		47,4	21,8	25,6	5,4	39,1	8,1
1987	**A**	**61 936**	**5**	**26 780**	**12 280**	**14 500**	**2947**	**26 708**	**5496**
	%	100		43,2	19,8	23,4	4,8	43,1	8,9
1988	**A**	**61 977**	**3**	**22 820**	**9833**	**12 987**	**2934**	**26 894**	**9323**
	%	100		36,8	15,9	20,95	4,7	43,4	15,0
1989	**A**	**58 358**	**1**	**19 893**	**8332**	**11 561**	**1955**	**25 923**	**10 586**
	%	100		34,1	14,3	19,8	3,4	44,4	18,1
1990	**A**	**42 538**	**–**	**16 121**	**6005**	**10 116**	**676**	**18 641**	**7094**
	%	100		37,9	14,1	23,8	1,6	43,8	16,7
1991	**A**	**59 447**	**–**	**20 589**	**8855**	**11 734**	**253**	**27 989**	**10 615**
	%	100		34,6	14,9	19,7	0,4	47,1	17,9
1992	**A**	**70 583**	**–**	**22 964**	**10 820**	**12 144**	**61**	**33 760**	**13 797**
	%	100		32,5	15,3	17,2	0,08	47,8	19,5
1993	**A**	**67 873**	**–**	**21 042**	**10 919**	**10 123**	**146**	**33 578**	**13 107**
	%	100	–	31,0	16,1	14,9	0,2	49,5	19,3
1994	**A**	**70 787**	**–**	**21 404**	**12 052**	**9352**	**418**	**35 172**	**13 792**
	%	100	–	30,2	17,0	13,2	0,6	49,7	19,5
1995	**A**	**83 608**	**–**	**24 454**	**14 531**	**9848**	**774**	**37 200**	**21 180**
	%	100		29,2	17,4	11,8	0,9	44,5	25,3
1996	**A**	**99 195**	**–**	**30 832**	**18 617**	**12 197**	**1347**	**41 431**	**25 585**
	%	100		31,1	18,8	12,3	1,3	41,8	25,8

Forrás: Statisztikai Évkönyvek (KSH)

ban következett be először az, hogy a szabadságvesztésen belül a felfüggesztett változat aránya magasabb volt (16,1%) a végrehajtandónál (14,0%). Ez a folyamat 1994-ben is folytatódott: tovább emelkedett a felfüggesztett szabadságvesztés részesedése (17,0%), és csökkent a végrehajtandó büntetési forma aránya (13,2%).

A végrehajtandó szabadságvesztés kiszabására az elkövetett bűncselekények alapul vételével a vagyon elleni cselekmények esetében 70%-ot meghaladó mértékben került sor az 1990-et követő időszakban (1990-ben 70,56%, 1992-ben 74,35%, 1994-ben 70,69%). A személy elleni bűncselekmények elkövetőivel szemben átlagosan 9-11% körüli nagyságrendben alkalmaztak a bíróságok végrehajtandó szabadságvesztést, míg a közlekedési deliktumoknál ez az átlagos alkalmazási gyakoriság 5-6%.

A korábbi javító-nevelő munkát és az azt felváltó közérdekű munkát a bíróságok alig alkalmazták, illetve alkalmazzák. E főbüntetés kiszabási aránya teljesen elhanyagolható, az utóbbi években az 1%-ot sem éri el a részesedés.

A leggyakrabban alkalmazott büntetőjogi jogkövetkezmény a pénzfőbüntetés, amelynek az aránya is növekvő: 1988-ban 43,3% volt a kiszabási gyakoriság, míg 1993-ban 49,5%, 1994-ben pedig 49,7%. A pénzfőbüntetést legtöbbször a közlekedési bűncselekmények, ezen belül is az ittas járművezetés miatt rendelték el.

Az egyéb, önállóan alkalmazott szankcióknak az aránya az utóbbi években 19 és 20% között mozog. Ezen jogkövetkezmények közül az esetek több mint 90%-ában az intézkedésként szabályozott próbára bocsátás került kiszabásra.

A magyar bíróságok által elrendelt szabadságvesztés-büntetések tartamáról a *3. számú táblázat* tájékoztat.

Az adatok alapján az állapítható meg, hogy az 1980-as évtizedben a 6 hónapig terjedő (végrehajtandó és felfüggesztett) szabadságvesztés-büntetések együttes aránya 1988-ig fokozatosan és folyamatosan csökkent: az 1980. évi 48,9%-ról 1988-ban 30,86%-ra. 1990-et követően – úgy tűnik – ez a csökkenést jelző folyamat megállt, sőt szembeötlően újbóli emelkedés figyelhető meg.

A 6 és 12 hónap közötti tartam kiszabása tekintetében változó a kép, de 1988-at követően fokozatosan csökken az ilyen tartamú szabadságvesztés alkalmazási gyakorisága. Az előbb említetteknek megfelelően a kiszabott

3. számú táblázat

A KISZABOTT SZABADSÁGVESZTÉS-BÜNTETÉSEK TARTAMA (FELNŐTTKORÚAK)

		ÖSSZESEN	6 hónapig	6–12 hónap	1–2 év	2–5 év	5 év fölött
1980	**A**	**25 066**	**12 251**	**8727**	**2444**	**1387**	**244**
	%	100	48,9	34,8	9,8	5,5	1,0
1983	**A**	**27 295**	**11 438**	**10 699**	**2956**	**1809**	**387**
	%	100	41,9	39,2	10,9	6,6	1,4
1986	**A**	**28 108**	**10 281**	**11 626**	**3583**	**2078**	**540**
	%	100	36,57	41,36	12,74	7,39	1,92
1987	**A**	**26 780**	**8716**	**11 742**	**37 599**	**2085**	**478**
	%	100	32,54	43,84	14,03	7,78	1,78
1988	**A**	**22 820**	**7043**	**10 262**	**3284**	**1796**	**435**
	%	100	30,86	44,96	14,39	7,87	1,90
1989	**A**	**19 893**	**6173**	**8621**	**3115**	**1614**	**370**
	%	100	31,03	43,33	15,65	8,11	1,85
1990	**A**	**16 121**	**4653**	**6824**	**2778**	**1503**	**363**
	%	100	28,9	42,3	17,2	9,3	2,3
1991	**A**	**20 589**	**6666**	**8202**	**3622**	**1753**	**346**
	%	100	32,4	39,8	17,6	8,5	1,7
1992	**A**	**22 964**	**7726**	**9106**	**3758**	**1942**	**432**
	%	100	33,6	39,65	16,4	8,45	1,9
1993	**A**	**21 042**	**8213**	**7625**	**3237**	**1616**	**351**
	%	100	39,0	36,2	15,4	7,7	1,7
1994	**A**	**21 404**	**8792**	**7563**	**3031**	**1587**	**431**
	%	100	41,1	35,3	14,2	7,4	2,0
1995	**A**	**9286**	**2836**	**2477**	**1929**	**1646**	**389**
	%	100	30,5	26,7	20,8	17,8	4,2
1996	**A**	**9497**	**3106**	**2524**	**1930**	**1507**	**409**
	%	100	32,8	26,6	20,3	15,9	4,3

(Forrás: Statisztikai Évkönyvek, KSH)
Megjegyzés: 1995–96-ban összesen harminc esetben szabtak ki életfogytiglant.

szabadságvesztésen belül az egy évig terjedő tartam az utóbbi másfél évtized során mindig meghaladta a 70%-ot; 1980-ban ez az arány még 83,7% volt, 1990-ben 71,2%, 1993-ban 75,2%, 1994-ben pedig 76,4%.

Az 1 és 5 év közötti tartamú szabadságvesztés kiszabási aránya 1991-ig emelkedő tendenciát mutatott, az utóbbi években viszont csökkenést jeleznek az adatok.

Az 5 év fölötti tartamú szabadságvesztés részesedése az utóbbi másfél évtizedben az 1% (1980-ban) és a 2,3% (1990-ben) között ingadozott. 1993-ban ez az arány 1,7%, 1994-ben pedig 2,0% volt.

Az 1980 és 1994 közötti tizenöt éves időszakban az életfogytig tartó szabadságvesztést összesen 152 esetben alkalmazták, így az évenkénti átlagos elrendelési gyakoriság hazánkban az elmúlt másfél évtized során 10, az utóbbi öt évben pedig 8,2. Meglepő azonban, hogy míg 1993-ban 3, 1994-ben viszont 17 esetben került sor az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására.

A halálbüntetés a legsúlyosabb, az emberi élet elvételét eredményező jogkövetkezmény, egyúttal a legrégibb büntetések közé tartozik. 1945 után a halálbüntetés alkalmazásának törvényi lehetősége túlzottan is kiszélesült, nemcsak az élet elleni bűntettek, hanem katonai, politikai, gazdasági, tulajdon elleni bűncselekmények szankciójaként is alkalmazható volt. Az 1978. évi Btk. eredetileg a halálbüntetést mindig vagylagos és kivételes jellegű főbüntetésként szabályozta. Kivételesen került sor a gyakorlatban ezen legsúlyosabb büntetés kiszabására és így a végrehajtására is. Az elmúlt 25 évben az alkalmazása jelentősen csökkent. Az 1980-as évtizedben a halálbüntetések kiszabásának száma évente egy és öt között alakult, és ebben az évtizedben az alkalmazás gyakorisága átlagosan három volt. Az utolsó kivégzés hazánkban 1988 júliusában volt. A rendszerváltás magával hozta a halálbüntetés eltörlését, ugyanis módosított magyar alkotmány rögzíti azt a követelményt, hogy minden embernek veleszületett joga van az élethez, és ettől senkit nem lehet önkényesen megfosztani. 1990 októberében a magyar Alkotmánybíróság a halálbüntetés alkotmányellenességéről hozott határozatot. Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy a halálbüntetésre vonatkozó büntetőjogi rendelkezések az élethez és az emberi méltósághoz való alkotmányos jog lényeges tartalma korlátozásának a tilalmába ütköznek, és így megsemmisítette a vonatkozó jogszabályi előírásokat [23/1990. (X. 31.) AB- határozat].

A szigorított javító-nevelő munkát mint főbüntetést a magyar büntetőjogba 1984-ben vezették be és 1993-ban törölték el. A szabadságvesztés-büntetés és a korábbi javító-nevelő munka között helyezkedett el, és alapvető célja az volt, hogy a munkakerülő, „parazita" életmódot folytató állampolgárokat a személyi szabadság korlátozásával rendszeres munkára szoktassa, illetve kötelezze. Eredetileg a közveszélyes munkakerülés vétsége miatt volt kiszabható, de ez később bővült, és elrendelhető volt több úgynevezett élősdi bűncselekmény (például üzletszerű kéjelgés stb.) miatt is. A jogállami követelményekkel nem egészen összeegyeztethető ezen főbüntetés ily módon mindössze egy évtizedig volt alkalmazható hazánkban.

Tárgyalás a Fővárosi Bíróságon

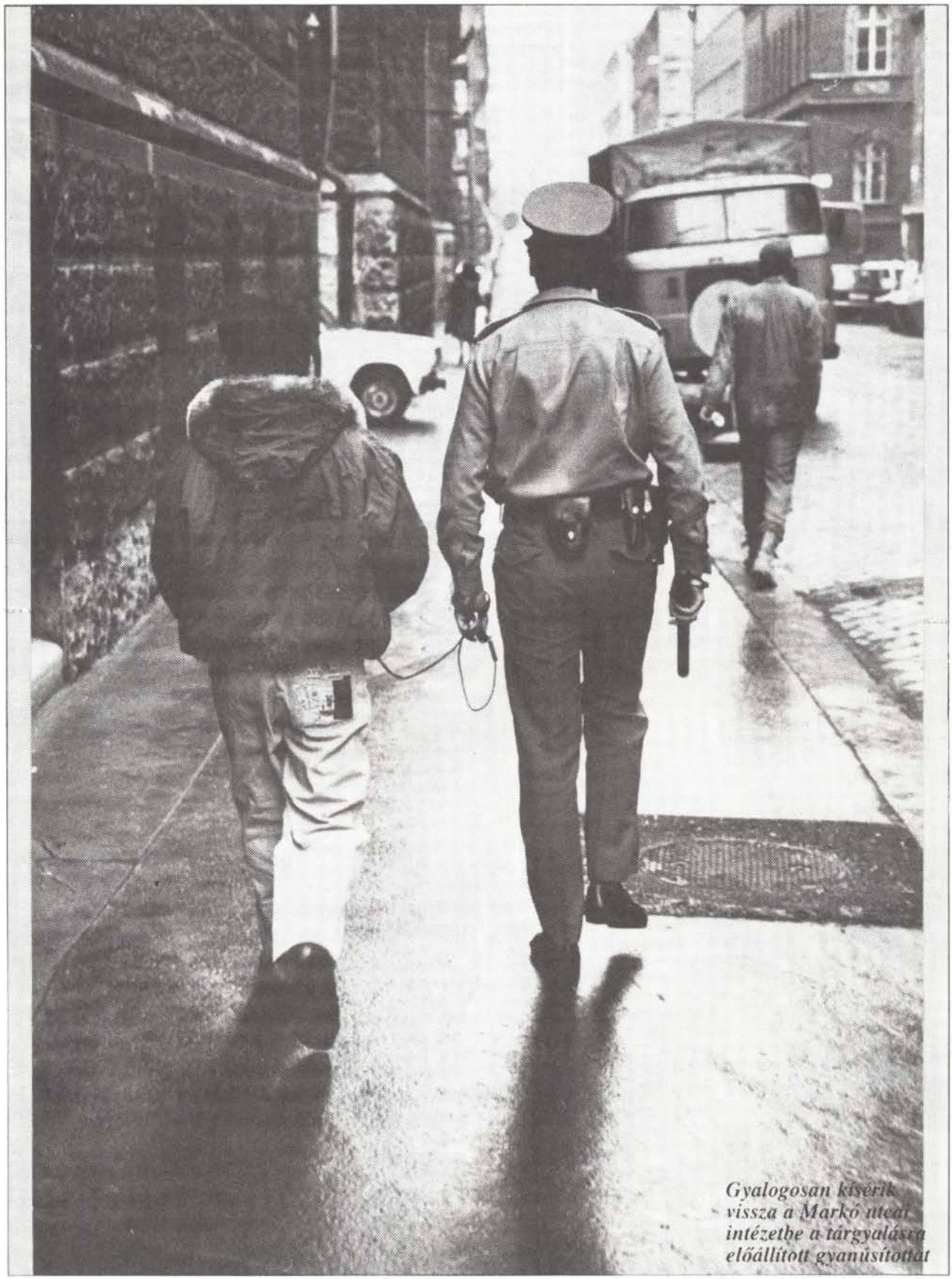

Gyalogosan kísérik vissza a Markó utcai intézetbe a tárgyalásra előállított gyanúsítottat

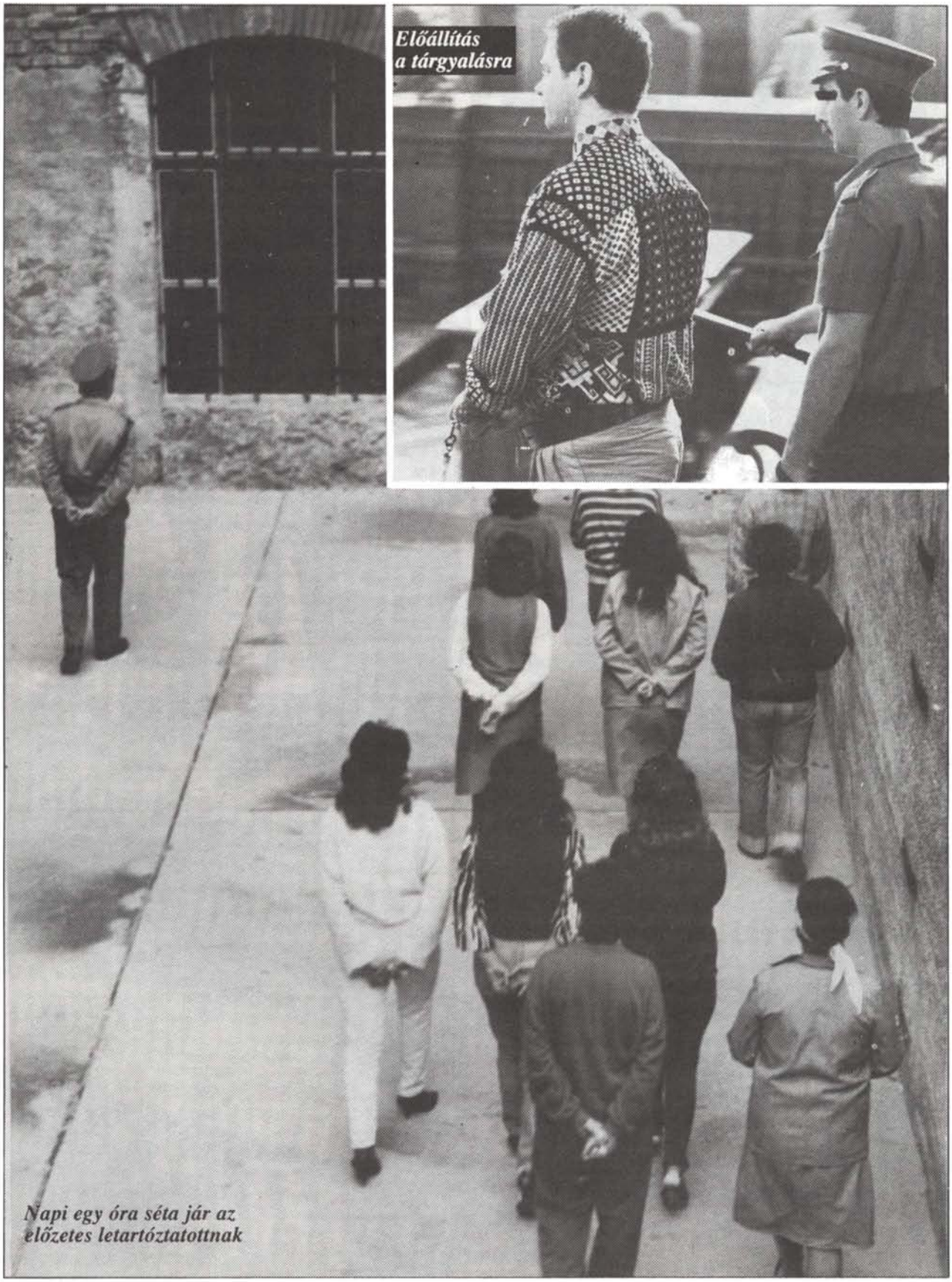

Előállítás a tárgyalásra

Napi egy óra séta jár az előzetes letartóztatottnak

V. FEJEZET

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásáról

1. Célja, feladata

Az 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet a szabadságvesztés végrehajtásának célját az elítéltek törvénytisztelő állampolgárrá történő átnevelésében határozta meg. Az átnevelési cél elérését szolgálta az ítéletben meghatározott joghátrány alkalmazása és a nevelés gyakorlati érvényesítése. Ebből a törvényi megfogalmazásból azt a következtetést vonták le, hogy a szabadságvesztés végrehajtása nem mellőzheti sem a kényszert (megtorlást), sem a nevelést, és a kettő kölcsönhatásában érhető el az elítélt visszatartása az újabb bűnelkövetéstől. Az átnevelés során pedig azt kell elérni, hogy az elítélt törvénytisztelő állampolgárrá váljék. „Ebből következik annak szükségessége, hogy a büntetés-végrehajtási intézetekben olyan életkörülményeket kell teremteni, amelyek alkalmasak az átnevelés, személyiség átrendezése feladatának a megvalósítására" – állapította meg *Földvári József.*

Az 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet célmeghatározása már realisztikusabb, a gyakorlathoz közelebb álló, mellőzi a morális átalakításnak, az átnevelésnek kitűzését, de a törvényi szabályozás központi kérdése továbbra is az elítéltek személyiségformálása maradt.

A büntetés-végrehajtás hatályos szabályozását (bv. kódex) vizsgálva kiindulásként megállapítható, hogy a szabadságvesztés végrehajtásának célja, illetve feladata összefüggésben van a büntetés lényegéről és céljáról kialakított, a Btk.-ban rögzített meghatározással:

„A büntetés a bűncselekmény elkövetése miatt a törvényben meghatározott joghátrány. A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el" (37. §).

A Btk. a büntetés célját a törvényben szabályozott valamennyi büntetésre irányadóan határozza meg, kiemelve a társadalom védelme érdekében mind az egyéni, mind az általános megelőzést. A hatályos bv. kódex erre is figyelemmel fogalmazza meg a szabadságvesztés-büntetés végrehajtási célját, illetve feladatát, immáron csak e büntetési nem sajátosságait szem előtt tartva.

A hatályos magyar bv. kódex a szabadságvesztés végrehajtásának céljaként azt rögzíti, hogy a *„törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnek a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől"* (19. §).

Vagyis a kiszabott szabadságvesztés végrehajtása egyértelműen az egyéni megelőzés (speciális prevenció) céljának szolgálatában kell hogy álljon. A speciális prevenció köréből pedig a fenti rendelkezés a szabadságelvonás során a reszocializáció, azaz a társadalomba történő visszailleszkedés elősegítését tekinti elsődleges végrehajtási célnak, illetve azt, hogy az elítélt tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.

A célmeghatározás nem emeli ki a bv. kódexben a társadalom védelmét, mivel mindenféle büntetés végső célja a társadalom védelme, így a szabadságvesztésé is. Továbbá nem utal az általános megelőzés célkitűzésére. A nevelés sem szerepel célként, hanem helyébe jogilag megragadhatóbb, jobban értelmezhető és reálisabb célmeghatározás lépett. Ennek következtében a nevelés a végrehajtási cél elérésének eszköze lehet.

A „joghátrány érvényesítése" pedig azt juttatja kifejezésre, hogy a szabadságvesztést a szabadság elvonásában megnyilvánuló hátrányos jogintézményként, büntetésként kell végrehajtani.

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának *feladatáról* a bv. kódex 38. § (1) bekezdése akként rendelkezik, hogy *„fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze a felelősségérzetét, és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulása utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre"*.

A korábbi és a legújabb magyar szakirodalomban jelentkeztek olyan felfogások, amelyek a törvényi célmeghatározást nem tartották szükségesnek. A régebbi ilyen nézet szerint a büntetés-végrehajtás célja nem lehet más, mint a Btk.-ban megfogalmazott büntetésé általában, és éppen ezért szükségtelen a bv. kódexben ismételten állást foglalni erről. Ez a felfogás azonban téves, miután figyelmen kívül hagyja egyrészt a büntetés sajátos társadalmi mechanizmusát, másrészt pedig azt a tényt, hogy a büntetések sorában a szabadságvesztés sajátos vonásokkal rendelkezik, s ennek megfelelően végrehajtásának célkitűzései is eltérőek lehetnek – állapította meg *Horváth Tibor.*

A legújabb magyar szakirodalomban is megjelent azonban olyan nézet, amely a speciálpreventív reszocializációs célkitűzést kiiktatandónak ítéli, hiszen az elítéltet nem „szocializációs hiánypótlás" érdekében utalták be a börtönbe, hanem „büntetésül". Ez a nézet – nemegyszer összekeverve a büntetéstan és a börtönügy fogalmakat – lényegében egyenlőségjelet tesz a büntetés és annak végrehajtási célja között azzal, hogy – megtorló büntetéstani álláspontot követve – a büntetés célkövetés nélkül is teljesedésbe mehet, továbbá a megelőzés nem lehet büntetési cél, legfeljebb kívánt hatás.

Egy másik – kevésbé kategorikus – felfogás arra int, hogy ne legyenek illúzióink: az elítéltek szabad életre felkészítése mint a büntetés-végrehajtás általános célja önmagában paradoxont hordoz, és ennélfogva gyakorlatilag el sem érhető. Tehát a szabadságvesztés végrehajtása jelentse csak a szabadság, de ne a humánus bánásmódhoz való jog elvesztését, és főleg ne a teljes jogfosztott-

ságot. Furcsamód közvetlenül ezt követően rögzíti a szerző azt is, hogy a képzés és a munkavégzés lehetősége, az egyéni vagy a csoportos programok alkalmazása a végrehajtási intézetben „egyértelműen rehabilitatív célokat szolgálhat".

Álláspontunk az, hogy a szabadságvesztés végrehajtási céljának (ha úgy tetszik, funkciójának) meghatározását szükségesnek és indokoltnak találjuk. A végrehajtási cél törvényi meghatározása ugyanis több funkció betöltésére hivatott. A végrehajtási cél megfogalmazása nem csupán az elítéltek jogállását befolyásolja, hanem vezérszempontot ad a büntetés-végrehajtás szervezeti kialakítása, igazgatása, a nevelési-kezelési folyamat egésze számára.

A büntetés célja nem tekinthető teljességgel azonosnak a végrehajtás céljával. A büntetőjog érvényesülésének különböző szakaszai vannak, amelyek külön-külön meghatározásra szorulnak, e stádiumok egymásra épülnek, s ezért minden következő szakasznak magában kell foglalnia az előző célkitűzését és alapelveit. A törvényi büntetéssel fenyegetés stádiumában a büntető rendelkezések a cél szempontjából generálpreventív jellegűek. A büntetés kiszabása preventív elemet is tartalmaz, de mindenekelőtt a társadalom, a jogrend megőrzésében, a bűncselekmény tett- és bűnösségarányos viszonzásában kell a büntetőjogi beavatkozás célját látni. A büntetés végrehajtásának – kiemelten a szabadságvesztés foganatosításának – racionális, speciálpreventív célokat kell követnie, azaz elsősorban a reszocializációt, az elítélt társadalomba való visszavezetésének az elősegítését. A büntetőjog érvényesítése, a büntető igazságszolgáltatás egész mechanizmusa, így a büntetés-végrehajtás is közös feladatot, a társadalomnak bűncselekmények elkövetésétől való védelmét szolgálja.

Az alkotmányos jogállam elveivel és gyakorlatával összeegyeztethetetlen a végrehajtás céljának, funkciójának tekinteni a szabadságelvonáson túli hátrány okozását, továbbá a büntetés végrehajtása nem merülhet ki pusztán a biztonság elérésében, az úgynevezett humánus őrizetben, de az egyéni elrettentést sem lehet célként követni.

A másik oldalon viszont teljességgel illuzórikus lenne az elítéltek megjavítását vagy átnevelését célként előírni. A reszocializáció mint végrehajtási cél tartalmát is indokolt pontosítani, így az elsődleges végrehajtási cél nem a reszocializáció elérése, hanem annak elősegítése kell hogy legyen az elítélt közreműködésével. Azt mindenképpen indokolt tudatosítani, hogy egy szociálisan is érzékeny jogállamban a szabadságvesztés végrehajtása során kötelezettség áll fenn segítség nyújtására, illetve felajánlására a különböző jellegű hátrányok kiegyenlítésére, az elítéltek emberhez méltó létének lehetővé tétele érdekében.

A reszocializáció elleni kritikák körében található, hogy a reszocializáció egy jogállamban nem realizálható, sérti az egyenlőség elvét, az emberi méltóságot, a büntetőjogi kontroll szigorítását eredményezi, a tettesközpontúság irányába vezet el. Ezek a kritikák, ha tartalmaznak is bizonyos igazságot, összességében nem megalapozottak. A reszocializáció megvalósíthatósága a gyakorlatban valóban kérdéses lehet, ezért reális cél a minimalizált felfogásnak megfelelően a reszocializáció elősegítése, mégpedig az érintett elítéltek közreműködésével. Az egyenlőség elvét sem sérti, hiszen egyenlőtlenek kompenzálásáról van szó. Az emberi méltóságot nemhogy sérti a reszocializáció, sőt épp azt respektálja, hogy az elítélt tudjon magán segíteni. A reszocializációs kínálat – általában az elítéltek önkéntes közreműködésére épülve – nem vezet a kontroll szigorításához és nem jelent megalapozatlan és indokolatlan tettesközpontúságot.

2. Alapelvei

A büntetés-végrehajtási cél konkretizálásához, gyakorlati megvalósíthatóságához járul hozzá az alapvető végrehajtási elvek tisztázása és figyelembevétele. Mindenekelőtt három olyan alapelvről van szó, amelyeket az európai börtönszabályok, továbbá több ország büntetés-végrehajtási törvényei is szabályoznak, illetve a gyakorlatban érvényesítenek. Ezek az elvek a büntetés-végrehajtás egész működését át kell hogy hassák, és valamennyi elítéltre, vagy legalábbis az elítéltek többségére kell hogy vonatkozzanak.

A normalitás elve. Ez esetben, amennyire lehetséges, a szabad élet körülményeihez kell közelíteni a végrehajtási intézeti életfeltételeket. Ezen elv rögzítésével a biztonság és a rend szempontjai megfelelő keretek közé kerülnek a végrehajtásban. Továbbá azt is kifejezi, hogy a bebörtönzés, a zárt intézeti elhelyezés a szabadságelvonás ténye miatt már önmagában büntetés, és a büntetésnek egyedül a szabadság elvonásában kell állnia. A hatályos magyar szabályozás is rögzíti azt, hogy az elítélttel szemben csak az ítéletben és a törvényben meghatározott joghátrányok alkalmazhatók. A végrehajtás során az elítélt elveszti ugyan a személyi szabadságát, de az állampolgári kötelességei és jogai csak annyiban szünetelhetnek, illetve korlátozottak, amennyiben erről az ítélet vagy a törvény rendelkezik. Az elítéltet megillető jogok három alaptípusba sorolhatók: semmilyen indokkal nem sérthetők az elítélt alapvető emberi jogai, továbbá a törvényben előírtak szerint módosulnak vagy szünetelnek,

illetve változatlanul maradnak az elítélt állampolgári jogai, valamint a szabadságvesztés végrehajtásával összefüggésben új jogok is keletkeznek, amelyek elsősorban az elítélt és a végrehajtó szervezet közötti kapcsolatrendszert jellemzik.

Ezen elv szerint alapnormaként a börtönök decentralizációjának, körzeti-területi önállóságának megfelelően az elítéltet egyrészt a lakóhelyéhez közeli (lásd bv. kódex 24. §), másrészt lehetőleg nyitott intézetben kell elhelyezni, ahol a biztonság lényegében az elítélt önfegyelmébe vetett hitre épül, és ha ezzel az elítélt visszaél, ez a zárt intézetbe történő áthelyezést vonja maga után. Vagyis a nyitott intézet csak a zárt intézet mellett vagy abban, tehát egységes szisztémát feltételezve funkcionálhat. Sajnálatosan az elkövetett bűncselekmények súlyának, a magyar törvényi szabályozásnak is megfelelően hazánkban a felnőtt elítéltnek mindössze 7%-a jut a legenyhébb és így viszonylag a legnyitottabb végrehajtási fokozatba, a fogházba.

A nyitottság elve értelmében a szabadságelvonással együttjáró ismert káros következményeket, illetve a személyiség negatív fejlődését előidéző mellékhatásokat ellensúlyozni kell. Ennek eléréséhez szükséges – többek közt – az elítéltek elkülönített elhelyezése, főként a visszaesőknek és az első bűntényeseknek a különválasztása [bv. kódex 30. § (1) bekezdés]. De más káros mellékhatások (izoláció, depriváció, prizonizáció), anyagi és egészségügyi hátrányok ellensúlyozása ugyancsak indokolt, hiszen a totális intézményt jelentő végrehajtási intézetből a társadalom érdeke is a szabad életre alkalmas elítéltek kibocsátása.

Mindezzel szorosan összefügg a nyitottság követelménye, a külvilág felé történő nyitás, amely történhet a végrehajtási intézeten belül, de kívül is. Az intézeten belüli lehetőségek közé tartozik a levelezés, a látogatók fogadása, csomag, sajtótermékek, könyvrendelés, rádió, televíziókészülék, illetve a távbeszélő használata. Az intézeten kívüli nyitás körébe sorolható a külső munka végzése, a rövid tartamú eltávozás, a kimaradás.

A modern börtönnek – bármennyire magasak is a falai – szoros kapcsolatban kell állnia a környezetével, és ezt a kapcsolatot a lehetőségek határáig nyitottá kell tenni. A nyitottság lehetővé teszi a végrehajtási intézeteknek külső erőforrások, szolgáltatások bevonását, továbbá a nyilvánosság a legszilárdabb biztosíték a börtönbeli túlkapások ellen.

A felelősség és az önbecsülés elve, amely minden elítéltre kell hogy vonatkozzon, és nem szabad csupán az elbocsátás előtti időszakra korlátozódnia. Ezen elv érvényesítésével az elítéltnek segítséget kell adni ahhoz, hogy önmagán tudjon segíteni. A beilleszkedést erősítheti az elítéltek felelősségének, önbecsülésnek és önállóságnak fejlesztése [bv. kódex 38. § (1) bekezdés]. Az önálló életvitelre előkészítés – a paternalista alapállással szemben – a mindennapi börtönélet „hotelfunkcióinak" visszaszorítását igényli az egyik oldalon, míg az elítélt felelősségének fokozását, önállóbb életvezetésének elősegítését és szorgalmazását a másik oldalon. A felelősség elvéből is következik, hogy az elítélt a büntetés-végrehajtásnak nem tárgya, hanem alanya, aki jogokkal és kötelezettségekkel, vagyis felelősséggel kell hogy rendelkezzen. A felelősséget realizáló formák közé tartozik – egyebek mellett – a fokozatos rendszer érvényesítése, amely egyre nagyobb önállóságot és szabadságot biztosít a szabadulás felé, továbbá az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása, az átmeneti csoportba helyezés.

A börtönöknek változatos módszerekkel és programokkal kívánatos elősegíteniük az elítéltek testi és szellemi képességeinek megtartását, illetve fejlesztését, a szabadulók munkaerő-piaci pozícióinak javítását. Mindez széles körű foglalkoztatást, oktatást, kulturális, sport- és egyéb szabadidős tevékenységeket, lelkipásztori gondoskodást, orvosi, pszichológiai, szociális gondozói segítséget, támogatást feltételez.

A fenti alapelvek megvalósítása elképzelhetetlen a szükséges differenciálás nélkül, amely az elítéltek biztonsági és kezelési szempontból történő osztályozását, csoportosítását, sajátos, egyéniesített nevelési eljárások alkalmazását jelenti.

Megemlítendő, hogy a (szabadságvesztés) büntetés-végrehajtás céljának és alapelveinek megfelelő törvényes rendjét, működését segíti elő és szolgálja a különböző szintű és jellegű, külső és belső ellenőrzések alkalmazása.

3. A fogvatartottak száma, megoszlása

A fogvatartotti megjelölés gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a bíróság által jogerősen szabadságelvonással járó büntetésre vagy intézkedésre elítélt személyeket, továbbá azokat is, akikkel szemben a bíróság nem hozott ugyan jogerős ítéletet, de akiket eljárási kényszerintézkedésként előzetes letartóztatásba helyezett. Ugyancsak fogvatartott az a személy is, aki a szabálysértési hatóság által kiszabott pénzbírságot nem fizette meg és a hatóság azt elzárásra változtatta át, amelyet büntetés-végrehajtási szervnél kell letölteni. Végül a fogvatartotti körbe tartoznak az idegenrendészeti őrizetben lévő személyek is. A fogvatartottak számát és megoszlását az

1. számú táblázat

FOGVATARTOTTAK SZÁMA ÉS MEGOSZLÁSA MAGYARORSZÁGON

Év	Szabadságvesztésre ítéltek	%	Szigorított jav.-nevelő munk. ít.[1]	%	Kényszergyógykezeltek	%	Munkaterápiás alkoholelvonásra büntetettek[2]	%
1983	14 534	68,79	26	0,12	249	1,18	643	3,04
1984	15 060	68,82	32	0,15	227	1,04	579	2,65
1985	15 481	67,26	260	1,13	250	1,09	578	2,51
1986	17 194	69,30	743	2,99	231	0,93	630	2,54
1987	15 950	70,75	637	2,83	225	1,00	574	2,55
1988	15 178	72,55	605	2,89	223	1,07	525	2,51
1989	12 632	79,31	348	2,18	199	1,25	192	1,21
1990	8819	71,59	78	0,63	146	1,19	–	–
1991	10 240	69,14	86	0,58	152	1,03	–	–
1992	11 424	71,79	–	–	143	0,90	–	–
1993	9390	71,16	–	–	130	0,99	–	–
1994	8944	70,46	–	–	121	0,95	–	–
1995	8928	71,71	–	–	128	1,03	–	–
1996	8989	70,40	–	–	147	1,15	–	–

Év	Szigorított őrizetre ítéltek[3]	%	Elzárást töltők	%	Előzetesen letartóztatottak[4]	%	Összesen
1983	640	3,03	1426	6,75	3611	17,09	21 129
1984	663	3,03	1633	7,46	3690	16,86	21 884
1985	587	2,55	1902	8,26	3958	17,20	23 016
1986	471	1,90	1709	6,83	3834	15,45	24 812
1987	380	1,69	1646	7,30	3131	13,89	22 543
1988	325	1,55	1236	5,91	2829	13,52	20 921
1989	–	–	155	0,97	2402	15,08	15 928
1990	–	–	30	0,24	3246	26,35	12 319
1991	–	–	68	0,46	4264	28,79	14 810
1992	–	–	74	0,47	4272	26,85	15 913
1993	–	–	119	0,90	3557	19,96	13 186
1994	–	–	196	1,54	3433	27,04	12 694
1995	–	–	215	1,73	3183	25,66	12 455
1996	–	–	174	1,36	3455	27,20	12 763

[1] 1992-ben végrehajtását az igazságügy-miniszter félbeszakította, az 1993. évi XVII. tv. kiiktatta. [2] Az 1990. évi XVI. tv. a munkaterápiás alkoholelvonást a szankciórendszerből kiiktatta. [3] Az 1989. évi LIV. tv. a szankciórendszerből kiiktatta. [4] Az adatok a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak számát tartalmazzák (december 31-i állapot). *Forrás: IM Bv. Országos Parancsnokság*

1983 és az 1996 közötti időszakban az *1. számú táblázat* mutatja be.

A hazai fogvatartotti népességet erőteljes ingadozás jellemezte az elmúlt évtizedekben. Az 1978–79-es büntetőjogi és büntetés-végrehajtási kodifikációt követő másfél évtizedben jelentős létszámmódosulás tapasztalható. Az 1970-es évtized végén regisztrálható létszámcsökkenés után (az 1970. évi 18 374-ről, illetve az 1972. évi 20 013-ról 1979-ben 16 764-re) az 1980-as évek első felében váratlan, nagyarányú növekedés következett be (így például 1985-ben 23 016 volt a fogvatartottak létszáma). A fogvatartotti népesség – ezen belül különösen az előzetesen letartóztatottak számának – mérsékelt csökkenését a büntetőeljárási törvény 1987. évi módosítása, míg a jelentősebb csökkenést a rendszerváltozással kibocsátott közkegyelmi és büntetőjogi rendelkezések eredményezték

2. számú táblázat

ELÍTÉLTEK LÉTSZÁMA NEMEK SZERINT

év	férfi fő	összes % arány	nő fő	összes % arány	összes fő
1983	12 400	91,56	1144	8,44	13 547
1984	12 813	91,57	1180	8,43	13 993
1985	13 309	92,15	1134	7,85	14 443
1986	15 017	92,71	1180	7,29	16 197
1987	13 744	91,24	1320	8,76	15 064
1988	13 252	92,28	1109	7,72	14 361
1989	11 300	93,57	776	6,43	12 076
1990	7998	95,44	382	4,56	8380
1991	9271	95,28	459	4,72	9730
1992	10 401	95,22	522	4,78	10 923
1993	8847	94,22	543	5,78	9390
1994	8463	94,62	481	5,38	8944
1995	8468	94,84	460	5,15	8928
1996	8510	94,70	476	5,29	8986

1989 és 1991 között (1990 júniusában közkegyelem folytán mintegy háromezer elítélt szabadult).

A fogvatartottak számára vonatkozó adatok azt mutatják, hogy az 1988/89. évben, a rendszerváltozás kezdetén történt a leginkább észrevehető változás. A korábbi években a húszezres számot mindig meghaladta a létszám, amely 1986-ban érte el a legmagasabb szintet, 24 812-t. 1990-től kezdődően a fogvatartottak létszáma újból változó. 1991-ben és 1992-ben az emelkedés a bűnözés növekedésével, a rendőrség bűnfelderítési munkájának javulásával hozható összefüggésbe. Az utóbbi években csökkenő tendencia figyelhető meg. 1993-ban a korábbi évhez viszonyítva körülbelül 13%-os, 1994-ben további 5%-os csökkenés állapítható meg. A legalacsonyabb létszám 1995-ben volt: 12 455. A korábbi csökkenések üteme alapján azonban arra lehet következtetni, hogy a folyamat belátható időn belül lezáródik, és a fogvatartottak létszáma állandósul. A fogvatartotti népességen belül a szabadságvesztésre elítéltek számaránya a meghatározó. Az elítéltek aránya az 1983-as bázisévhez viszonyítva az elmúlt 10 évben alig változott, kis ingadozással 70-71% körül állapodott meg. A fogvatartottak körében a szabadságvesztésre elítéltek százalékos aránya 1989-ben volt a legmagasabb: 79,31%, míg a legalacsonyabb 1985-ben: 67,26%. Az előzetes letartóztatottak aránya 1983-tól kezdődően a rendszerváltozás időszakáig minden évben 18% alatti volt. Ez a százalékos arány 1990-től kezdődően emelkedett: míg 1988-ban az előzetes letartóztatottak aránya 13,52% volt, addig 1994-ben ez az arány 27,04%, 1996-ban pedig 27,20% volt.

Az elítélteken és az előzetesen letartóztatottakon kívüli kategóriák részesedése egyértelműen elhanyagolható. Ez a megállapítás vonatkoztatható a táblázatban nem szereplő idegenrendészeti őrizetesek létszámára is, amely 1995 végén 29 fő volt. A létszám az elmúlt év során átlagosan 20-25 fő között mozgott. A tendencia azonban enyhén növekvő.

Az elítéltek nemek szerinti megoszlását illetően a férfiak aránya növekvő tendenciát mutat, főként 1989 után történt emelkedés. Az utóbbi években a férfiak részesedése 94-95%. A női elítéltek aránya az 1980-as évtizedben 7-8% körüli volt, az utóbbi években ez 5-6% *(2. számú táblázat)*.

Az elítélteken belül a felnőttek aránya a meghatározó. 1983-ban az arányuk 92,3% volt, 1996-ban pedig 96,9%. A fiatalkorú elítéltek részesedése nem számottevő és az arányuk is csökkenő: az 1983. évi 6,8%-ról 1996-ban 3,0%-ra esett vissza *(3. számú táblázat)*.

3. számú táblázat

FELNŐTT ÉS FIATALKORÚ ELÍTÉLTEK LÉTSZÁMA

év	felnőtt fő	összes % arány	fiatalkorú fő	összes %arány	összes fő
1983	13 547	93,21	987	6,79	14 534
1984	13 993	92,92	1067	7,08	15 060
1985	14 443	93,30	1038	6,70	15 481
1986	16 197	94,20	997	5,80	17 194
1987	15 064	94,45	886	5,55	15 950
1988	14 861	94,62	817	5,38	15 178
1989	12 076	95,60	556	4,40	12 632
1990	8380	95,02	439	4,98	8819
1991	9730	95,02	510	4,98	10 240
1992	10 923	95,61	501	4,39	11 424
1993	8962	95,44	428	4,56	9390
1994	8549	95,58	395	4,42	8944
1995	8596	96,28	332	3,71	8928
1996	8711	96,93	275	3,06	8986

A felnőttkorú elítéltek végrehajtási fokozatonkénti megoszlására 1983 és 1995 között a fegyház fokozatú elítéltek arányának növekedése (az 1983. évi 28,3%-ról 1996-ban 35%-ra), a börtön fokozatúak érzékelhetőbb csökkenése (a fenti időszakban 64,4%-ról 56,5%-ra), míg a fogházasok arányának stagnálása (7,4%-ról 1996-ban 7,5%-ra) volt jellemző. Az adatokból megállapítható, hogy az elítéltek többsége (1996-ban több mint 56%-a) börtön fokozatban tölti büntetését. A fegyház fokozatúak részesedése hullámzó, de százalékarányuk összességében emelkedő: 1983-ban ez az arány 28,3% volt, míg 1996-ban 35%. A legenyhébb végrehajtási fokozatban

4. számú táblázat

FELNŐTTKORÚ ELÍTÉLTEK BV. FOKOZATONKÉNTI MEGOSZLÁSA

év	fegyház fő	összes %-arány	börtön fő	összes % arány	fogház fő	összes %-arány	fő
1983	3828	28,26	8720	64,37	999	7,37	13 547
1984	4066	29,06	8852	63,26	1075	7,68	13 993
1985	4206	29,12	9036	62,56	1201	8,32	14 443
1986	4965	30,65	9856	60,85	1376	8,50	16 197
1987	4844	32,16	8866	58,86	1354	8,99	15 064
1988	4704	32,76	8473	59,00	1184	8,24	14 361
1989	4107	34,01	7205	59,66	764	6,33	12 076
1990	3372	40,24	4768	56,90	240	2,86	8380
1991	3437	35,32	5887	60,50	406	4,17	9730
1992	4100	37,54	6385	58,45	438	4,01	10 923
1993	3283	36,63	5242	58,49	437	4,88	8962
1994	3023	35,36	4917	57,52	609	7,12	8549
1995	3267	38,00	4752	55,28	577	6,71	8596
1996	3127	35,89	4930	56,59	654	7,50	8711

büntetésüket töltő fogházasok aránya a legalacsonyabb, a vizsgált időszakban részesedésük egyetlen évben sem érte el a 10%-ot *(4. számú táblázat)*.

A felnőttkorú elítéltek előélet szerinti megoszlása arányszámainak tendenciáját tekintve a vizsgált időszakban a visszesők és a többszörösen visszaesők növekvő jelenléte állapítható meg. Ez a folyamat 1993-tól mutatkozik csökkenőnek. Ugyanakkor az összes elítélten belül az első bűntényesek százalékaránya megnövekedett: 1992-ben ez az arány csupán 22% volt, míg 1994-ben 43,3%-ra, 1996-ban 37,8%-ra emelkedett. A visszaesők és a többszörösen visszaesők együttes részesedése pedig az utóbbi években 60% körüli *(5. számú táblázat)*.

Az elítéltek összetételének életkor szerinti megoszlására jellemző, hogy a legtöbb elítélt a nőknél és a férfiaknál egyaránt az elmúlt évtizedben 30 és 39 életév közötti volt. Az elítélt-korosztályok aránya a vizsgált időszakban csekély mértékben változott, így a 25 év alatti elítéltek számaránya némiképp csökkent, csaknem ugyan-

5. számú táblázat

FELNŐTTKORÚ ELÍTÉLTEK ELŐÉLET SZERINTI MEGOSZLÁSA

év	első bűntényes fő	összes % arány	visszaeső fő	összes % arány	többsz. visszaeső fő	összes % arány	összes elítélt fő
1983	5335	39,38	3240	23,92	4972	36,70	13 547
1984	5373	38,40	3796	27,13	4824	34,47	13 993
1985	5818	40,28	3828	26,50	4797	33,21	14 443
1986	6607	40,79	4288	26,47	5302	32,73	16 197
1987	5799	38,50	4087	27,13	5178	34,37	15 064
1988	5301	36,91	3963	27,60	5097	35,49	14 361
1989	671	30,40	3550	29,40	4855	40,20	12 076
1990	2201	21,26	2280	27,21	3899	46,53	8380
1991	2446	25,14	2802	28,80	4482	46,06	9730
1992	2403	22,00	3387	31,01	5133	46,99	10 923
1993	3228	36,02	2439	27,21	3295	36,77	8962
1994	3699	43,27	1909	22,33	2941	34,40	8549
1995	3585	41,70	2158	25,10	2853	33,18	8596
1996	3293	37,80	2844	32,64	2574	29,54	8711

6. számú táblázat

FELNŐTTKORÚ ELÍTÉLT FÉRFIAK ÉLETKOR SZERINTI MEGOSZLÁSA

év	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
életkor	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő	fő
19–24	**3535**	**3506**	**3560**	**3700**	**3622**	**3320**	**2588**	**1719**	**1941**	**2220**	**1724**	**1968**	**1667**	**1841**
%-ban	28,50	27,36	26,75	24,64	26,35	25,05	22,90	21,49	20,94	21,34	20,45	24,36	20,63	22,33
25–29	**2844**	**2994**	**3104**	**3713**	**3342**	**3057**	**2652**	**1944**	**2252**	**2623**	**2255**	**2041**	**2026**	**2014**
%-ban	22,93	23,37	23,32	24,73	24,32	23,07	23,47	24,31	24,29	25,22	26,74	25,26	25,08	24,43
30–39	**3556**	**3843**	**4101**	**4886**	**4429**	**4239**	**3371**	**2513**	**2998**	**3570**	**2718**	**2507**	**2520**	**2629**
%-ban	28,67	29,99	30,81	32,54	32,22	31,99	29,83	31,42	32,34	32,23	31,03	31,03	31,19	31,90
40–49	**1783**	**1782**	**1776**	**1979**	**1677**	**1912**	**1981**	**1320**	**1453**	**1474**	**1259**	**1146**	**1283**	**1318**
%-ban	14,38	13,91	13,34	13,18	12,20	14,43	17,53	16,50	15,67	14,17	14,93	14,18	15,88	15,99
50–59	**566**	**534**	**627**	**615**	**564**	**612**	**600**	**402**	**528**	**418**	**391**	**336**	**460**	**335**
%-ban	4,56	4,17	4,71	4,1	4,1	4,62	5,31	5,03	5,7	4,02	4,64	4,16	5,7	4,06
60–	**119**	**154**	**141**	**124**	**110**	**112**	**108**	**100**	**99**	**96**	**85**	**81**	**122**	**104**
%-ban	0,96	1,20	1,06	0,83	0,80	0,85	0,96	1,25	1,07	0,92	1,01	1,00	1,51	1,26
Összes	12 403	12 813	13 309	15 017	13 744	13 252	11 300	7 998	9271	10 401	8432	8079	8078	8241

7. számú táblázat

FELNŐTTKORÚ ELÍTÉLTEK BÜNTETÉS IDŐTARTAMA SZERINTI MEGOSZLÁSA

év bünt.	1983 fő	1984 fő	1985 fő	1986 fő	1987 fő	1988 fő	1989 fő	1990 fő	1991 fő	1992 fő	1993 fő	1994 fő	1995 fő	1996 fő
– 0,5	**789**	**742**	**713**	**678**	**461**	**501**	**485**	**410**	**387**	**398**	**342**	**543**	**590**	**592**
%-ban	5,82	5,30	4,94	4,19	3,06	3,49	4,02	4,89	3,98	3,64	3,82	6,35	6,87	6,70
0,5–1,0	**2553**	**2399**	**2545**	**2692**	**2020**	**1778**	**1464**	**1124**	**1202**	**1156**	**766**	**825**	**724**	**792**
%-ban	18,85	17,14	17,62	16,62	13,41	12,38	12,12	13,41	12,35	10,58	8,55	9,65	8,42	9,09
1,0–2,0	**3083**	**3308**	**3029**	**3325**	**3210**	**3179**	**2649**	**1640**	**2207**	**2146**	**1615**	**1387**	**1453**	**1462**
%-ban	22,76	23,63	20,97	20,53	21,31	22,14	21,94	19,57	22,68	19,65	18,02	16,22	16,90	16,78
2,0–3,0	**2357**	**2350**	**2318**	**2810**	**2744**	**2681**	**2032**	**1448**	**2009**	**2354**	**1637**	**1346**	**1441**	**1223**
%-ban	17,40	16,79	16,05	17,35	18,22	18,67	16,83	17,28	20,65	21,55	18,27	15,74	16,75	14,03
3,0–5,0	**2259**	**2557**	**2352**	**3074**	**2 829**	**2672**	**2184**	**1552**	**1943**	**2525**	**2108**	**1902**	**1700**	**1606**
%-ban	16,68	18,27	16,28	18,98	18,78	18,61	18,09	18,52	19,97	23,12	23,52	22,25	19,76	18,43
5,0–10	**1863**	**1997**	**2762**	**2777**	**2830**	**2548**	**2260**	**1573**	**1345**	**1651**	**1745**	**1835**	**1876**	**2145**
%-ban	13,75	14,27	19,12	17,15	18,79	17,74	18,71	18,77	13,82	15,11	19,47	21,46	21,82	24,62
10,0–	**531**	**530**	**601**	**699**	**814**	**839**	**832**	**462**	**471**	**528**	**594**	**551**	**651**	**712**
%-ban	3,92	3,79	4,16	4,32	5,40	5,84	6,89	5,51	4,84	4,83	6,63	6,45	7,59	8,17
életf.	**112**	**111**	**123**	**142**	**156**	**163**	**170**	**171**	**166**	**165**	**155**	**160**	**1610**	**179**
%-ban	0,83	0,79	0,85	0,88	1,04	1,14	1,41	2,04	1,71	1,51	1,73	1,87	1,87	2,05
Össz.	**13 547**	**13 993**	**14 443**	**16 197**	**15 064**	**14 361**	**12 076**	**8380**	**9730**	**10 923**	**9862**	**8549**	**8596**	**8711**

ennyivel nőtt a 25 és 39 év közötti életkorú elítéltek jelenléte *(6. számú táblázat)*.

A végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés időtartamát vizsgálva szembetűnő a rövid tartamú (1 év alatti) büntetések arányának csökkenése (1983-ban 24,7%, 1996-ban 15,7%), valamint a hosszabb, illetve hosszú tartamú ítéletek jelentős növekedése. A 3 év fölötti büntetések részesedése 1983-ban 35,2%-ot tett ki, míg 1996-ban ez 53%-ra emelkedett. Különösen nőtt az 5, illetve a 10 év feletti, továbbá az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltek aránya az elítélti össznépességen belül. Az 5 év fölötti arány korábban 18,5% volt, 1996-ban pedig 34,3%-ra nőtt. A 10 év fölötti időtartamú ítéletek aránya 1983-ban 4,75% volt, ez az arány 1996-ban 10,17%-ra nőtt. Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltek száma 1983-ban 112 fő volt, míg 1996-ban ez a szám 179-re emelkedett. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés kiszabásának csökkenő tendenciájával párhuzamosan növekszik az ítélkezés szigora, a végrehajtási időtartam hossza *(7. számú táblázat)*.

4. A végrehajtás rendje

A szabadságvesztés végrehajtásának rendje – francia eredetű szóhasználattal: a *rezsim* – az egyik legtöbbet és sokféle értelemben alkalmazott fogalom a büntetés-végrehajtás területén. Legtágabb értelemben a szabadságvesztés végrehajtásának módját jelenti, amely magában foglalja az elítéltek életmódjának, életrendjének, az elítéltekkel kapcsolatos bánásmódnak, jogaik és kötelezettségeik terjedelmének és gyakorlásának milyenségét. Formailag – tulajdonképpen a jogszabályszerkesztés szempontjából – a végrehajtás rendjének szabályai átfogják az elítéltet érintő legfontosabb kérdéseket, így őrzését, felügyeletét, ellenőrzését, elhelyezését, élelmezését, ruházati és egészségügyi ellátását, a neveléséhez és oktatásához szükséges feltételeket, munkáltatását és a büntetés céljá-

val nem ellentétes jogainak gyakorlását. A végrehajtás rendjének szűkebb értelmezése azokat a hatáselemeket foglalja magába, amelyek a szabadságvesztés-büntetéssel együttjáró „rosszat", mint a szabadságnak, a cselekvési autonómiának, ezzel együtt meghatározott jogoknak és javaknak megvonását tartalmazzák. A szabadság elvonása és a velejáró korlátozások érvényesítése e büntetés lényegéből fakad, és kifejezésre juttatja a társadalom rosszallását a bűncselekményt elkövetett elítéltekkel szemben. Enélkül a büntetés nem lenne kellően visszatartó hatású. A szakirodalom régi vitatémája nem is a büntetéssel együttjáró korlátozások léte, hanem azok terjedelme körül alakult ki. Ismeretes, hogy a hagyományos börtönökben az elítélteknek a társadalomtól való teljes elszigetelése, a belső életben pedig a tekintélyuralmi elv lényegéből következő vak, öncélú fegyelem, drill uralkodott. A hazai börtönügyünkben is hagyományos, az elítéltek mély alávetésére, nemegyszer megalázására irányuló öncélú szigor csak fokozatosan oldódott fel. Az újkeletű, európai börtönnormák pedig azt közvetítik a hazai büntetés-végrehajtás számára (lásd a normalizálás, a nyitottság és a felelősség alapelveit), hogy a korlátozásokat, a rend, a fegyelem és a biztonság eszközeinek alkalmazását az elítéltek társadalomba történő visszavezetése szigorú célszerűségének kell alárendelni, vállalva az ezzel járó szakmai kockázatot is.

Az elítéltekkel szemben alkalmazandó szigor foka a közvéleményt is foglalkoztatja. Általában megállapítható, hogy a bűnözés, a bűnözők elleni fellépésről vallott nézetek különbözők aszerint, hogy fenyegetettségben, a bűncselekmény áldozatává válástól való félelem kialakulásában mennyire érintett társadalmi rétegről, csoportról van szó. Így azután a börtönök szigoráról kialakított nézetek a legkülönfélébb irányultságúak, vannak, akik túlságosan humánusnak, egyáltalán nem elriasztalónak tartják, mások még messzebb akarnak menni az emberi gondoskodásban. A közvéleménynek a rendszerváltozással összefüggő értékítélet-változásáról figyelemreméltó adalékokat közöl *Korinek László Félelem a bűnözéstől* című munkájában. A szerző 1982-ben és 1992-ben végzett közvélemény-kutatási adataiból az a következtetés vonható le, hogy míg 1982-ben a megkérdezettek a bűnözés problémájának leküzdésében az elrettentő büntetéseknek jelentős szerepet szántak, addig 1992-ben a hangsúlyt a bűnözés mélyebben fekvő gazdasági, szociális okainak orvoslására helyezték. A büntetés-végrehajtás funkcióinak megítélésében 1992-ben a megkérdezettek többsége a reszocializáció, a börtönök visszatartó hatása erősítésének igényét emelte ki, de ez utóbbit nem azok büntető–elrettentő–elkülönítő funkcióinak fokozásával tekintették javíthatónak.

A végrehajtás rendjét hordozó szabályok alkalmazásának gyakorlati színtere a büntetés-végrehajtási intézet. A bv. intézet rendje tartalmazza a büntetőintézet életrendjének előírásait aszerint, hogy milyen szabadságvesztési fokozat (fegyház, börtön, fogház) végrehajtását látja el, de tartalmazza az elítéltek kötelező együttélési normáira (házirend, napirend, viselkedési szabályok) vonatkozó előírásokat is.

A bv. kódex 1993-as novellája a végrehajtás rendjének egy, az elítéltekre közvetlenül vonatkozó szabályozási szintjét, a *házirendet* vezette be. A házirend hatálya egy adott bv. intézetre terjed ki, figyelembe veszi az intézet konkrét jellegzetességeit (például az intézet elhelyezkedését, területét, a munkáltatás, közművelődés feltételeit stb.). A házirendet az intézet parancsnoka adja ki, és attól eltérni is csak engedélyével lehet.

A házirendben kell szabályozni az elítéltet megillető jogok gyakorlásának és a kötelezettségek teljesítésének rendjét. Így különösen tartalmaznia kell a napirendre, az intézeten belüli foglalkoztatásra és mozgásra, a jogorvoslatok előterjesztésének rendjére, a viselkedési szabályokra, a kapcsolattartási jog gyakorlására, az egyházi szertartások, a karitatív és missziós rendezvények időrendjére vonatkozó szabályokat.

A napirendben kell meghatározni minden olyan tevékenységet, amely az intézet napi folyamatos működését biztosítja (így különösen az ébresztő, takarodó, étkezés, munkavégzés, szabadidő eltöltése, oktatás, orvosi rendelés, a jogorvoslatok előterjesztése idejének és helyének feltüntetését). Viselkedési szabályok tartalmazzák az együttélés zavartalanságát biztosító, magatartási és érintkezési módokra vonatkozó előírásokat.

Egységes szabadságvesztés–differenciált végrehajtás

1950 óta az *egységes szabadságvesztés differenciált végrehajtásának elve* jellemzi a büntetés-végrehajtás rendjének kialakítását. Ennek lényege az a felismerés, hogy az elítéltek számos tulajdonságban különböztethetők meg egymástól, és a végrehajtás céljának optimális megközelítésében nem nélkülözhető az elítéltek egyéni adottságainak, képességeinek és szükségleteinek megfelelő sajátos módszerek és eszközök alkalmazása. A börtönügyi szakirodalom ezt röviden a *végrehajtás egyéniesítése* elvének nevezi. Ez az elv a gyakorlatban csupán ideális feltételek mellett valósulhat meg teljességében, de a megvalósítás irányába hatnak azok az intézkedések, amelyek egyfelől az elítéltek osztályozását, csoportosítását, másfelől a büntetés-végrehajtási intézetek, részlegek – ezzel együtt az alkalmazandó eljárások, módszerek – specializálását szolgálják.

Az *elítéltek klasszifikációját* (osztályozását) illetően több szempont ismert. Vannak az elítéltek klasszifikációjának kötelező normái, ezek az úgynevezett *elkülönítési szabályok*. E szerint el kell különíteni a nőket a férfiaktól, a fiatalkorúakat a felnőttkorúaktól, a betegeket az egészségesektől, ezen belül a fertőzőket a nem fertőző betegektől. Az osztályozásnak e szempontjai nem igényelnek kü-

lönösebb indokolást. Az elítéltek azonban megkülönböztethetők egymástól az elkövetett bűncselekmény jellege, a büntetés mértéke, előéletük szerint is. A magyar törvényhozás 1966 óta arra az álláspontra helyezkedik, hogy a bíróság a szabadságvesztés-büntetést kimondó ítélet meghozatalával egyidejűleg rendelkezzék arról is, hogy a szabadságvesztést milyen fokozatban hajtsák végre. A különböző végrehajtási fokozatú intézetek a végrehajtás szigorúbb vagy kevésbé szigorúbb módjánál fogva eltérnek egymástól. 1978 óta a szábadságvesztést fegyházban, börtönben és fogházban hajtják végre. A három végrehajtási fokozat mellett az szól, hogy az elítéltek döntő többsége három csoportba sorolható. 1) a többszörösen visszaeső és az igen súlyos bűncselekményt elkövetőkre; 2) a szándékos bűncselekmény miatt viszonylag hosszabb tartamú büntetésre ítéltekre; 3) szándékos bűncselekmény miatt viszonylag rövidebb tartamú büntetésre és gondatlan bűncselekmény miatt elítéltekre. De a három végrehajtási fokozat létesítése mellett szól az is, hogy ennél több fokozat esetén a köztük lévő eltérések nem érzékelhetők megfelelően, ezért nem járna előnnyel, viszont a szabályozást bonyolultabbá tenné.

A legszigorúbb fegyház fokozatot a fenti 1. elítéltcsoport, a börtönt a 2. elítéltcsoport, a legenyhébb fokozatot pedig a 3. elítéltcsoport számára írja elő a törvény. Az elítéltnek a büntetés végrehajtása alatti magatartása azonban azt mutathatja, hogy a büntetés céljának elérésére nem az ítéletben meghatározott fokozat alkalmas, ezért a törvény lehetővé teszi, hogy a bíróság eggyel enyhébb vagy eggyel súlyosabb fokozatba helyezzen.

Azt, hogy az egyes fokozatokban a végrehajtás rendje miben tér el egymástól, a bv. kódex pontosan meghatározza.

Az elítélt külvilágtól való elkülönítése a szabadságvesztés-büntetés legfontosabb tartalmi eleme. Más összefüggésekben érinteni fogjuk, hogy az elítélt teljes fizikai, főképpen pedig szellemi elszigetelése a külvilágtól nem lenne helyes, mert az kapcsolatai megszakadásához, a visszailleszkedés megnehezüléséhez vezetne. Az 1993-as jogszabály-módosítás már nem tesz különbséget a három fokozatban a kapcsolattartás olyan módjai között, mint a levelezés, a látogatás vagy a csomagküldemény. A külvilágtól elkülönítésben kifejeződő különbségek azonban megmaradtak az intézetből különböző jogcímen történő eltávozási lehetőségek (kimaradás, rövid tartamú eltávozás, enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása) differenciálásában. Szintén maradtak a különbségek az intézet ideiglenes elhagyásának egy sajátos intézményében, az intézeten kívül – felügyelettel vagy anélkül – végezhető munkában. Így fegyház fokozatból az elítélt külső munkában csak kivételesen és megfelelő elkülönítés mellett vehet részt. Az 1993-as jogszabály-módosítás azonban már figyelembe vette azt a gyakorlati tapasztalatot is, hogy a legsúlyosabb fokozatnak ezen előírását a büntetés egy részének kitöltése után enyhíteni lehet. Így legalább egy év kitöltése után lehetőség van arra is, hogy az elítélt az intézeten kívüli munkában elkülönítés nélkül vegyen részt. A bv. kódex a külső munkavégzést a börtön fokozatból kivételesen, míg fogházból korlátozás nélkül teszi lehetővé.

Alapvető követelmény az elítéltek őrzése és felügyelete. Célja annak megakadályozása, hogy az elítélt kivonhassa magát a büntetés végrehajtása alól, illetve a végrehajtás rendjének, fegyelmének biztosítása. Az őrzés és felügyelet alkalmazására mindhárom fokozatban szükség van, annak részletes szabályait azonban a végrehajtás fokozatának, az elítéltek biztonságra veszélyességének és az intézet sajátosságainak figyelembevételével a parancsnok határozza meg.

Az elítéltek mozgási lehetőségei az intézeten belül sem kötetlenek, zárkájukat, az elhelyezési körletet vagy munkahelyüket csak a fokozatuktól függő jogszabályi előírások alapján hagyhatják el. Így fegyház fokozatban a zárkák ajtaját zárva kell tartani, és az elítéltek az intézeten belül is csak engedéllyel és felügyelet mellett járhatnak. E szabályok alól kivételesen csak az intézet parancsnokának engedélyével lehet eltérni. A fentebb említett jogszabály-módosítás ilyen eltérésre fegyház fokozatúaknál egy év letöltése után kínál lehetőséget. A börtön fokozatban a zárkaajtók napközben nyitva maradnak, az elítéltek az intézet kijelölt területén szabadon járhatnak. A fogház fokozatban is nyitottak a lakóhelyiségek, az elítéltek mozgása az intézet területén nem korlátozott, kivéve azt a területet, ahol elítéltek tartózkodása tilos.

Az elítéltek tevékenysége, munkája, közös és egyéni foglalkozása meghatározott rend, a bv. kódex szóhasználatában életrend szerint történik. Ez lényegét tekintve megfelel a jogszabályban másutt házirendnek elnevezett fogalomnak. Az intézet adottságainak megfelelően kialakított életrend vagy házirend elsősorban a végrehajtási fokozat jegyeit viseli, figyelembe véve az ott fogva tartottak személyiségét. Az életrend kialakítására nézve a törvényhozó általános különbségtételt ír elő, e szerint az elítélt életrendje

– *fegyházban részleteiben is meghatározott, állandó irányítás és ellenőrzés alatt áll,*

– *börtönben meghatározott, irányítás és ellenőrzés alatt áll,*

– *fogházban részben meghatározott, szabad idejét belátása szerint használhatja fel.*

Az elítélt a munkájával szerzett keresményének egy részét személyes szükségleteire fordíthatja. A felhasználható összeget illetően azonban az egyes végrehajtási fokozatok között különbség van. Minél enyhébb a fokozat, annál magasabb összeget fordíthat vásárlásra.

A fokozatok rendjének különbözőségét, szigorának eltérő fokát fejezik ki a differenciáltan adható jutalmak, illetve fegyelmi fenyítések. Ezekről a továbbiakban még szólunk, itt csupán példaként említjük meg, hogy az elítéltek számára legvonzóbb jutalom, a rövid tartamú eltávozás évente fegyházban 5, börtönben 10, fogházban 15 nap tartamban adható. Ugyanakkor fegyházban 30, bör-

tönben 20, fogházban 10 nap a fegyelmi fenyítésként kiszabható maximális magánelzárás.

Az elítélteknek az öntevékeny szervezetekben való részvétele is végrehajtási fokozatok szerint differenciált. Nyilvánvaló, hogy a különféle, elsősorban a szabadidő kitöltésére, a közművelődési programok szervezésére irányuló elítélti kezdeményezés és lebonyolítás szerepe az enyhébb fokozatokban nagyobb lehetőséggel bír.

Az elítéltek klasszifikációja a kötelező elkülönítési szabályok alkalmazásával azonban nem fejeződik be. A további csoportképzés alapja lehet az elítéltek kriminológiai, biztonsági, nevelési és egészségügyi szempontok szerinti osztályozása is. A csoportosításnak és a csoportok speciális kezelésének, gondozásának néhány formájára a továbbiakban még visszatérünk.

Újabban *a kritikai észrevételek a klasszifikáció és differenciálás néhány szervi hiányosságára hívják fel a figyelmet.* Így hazai gyakorlatunkban a bíróság által a jogi absztrakció szintjén, elsősorban az elkövető bűncselekményéhez igazodó végrehajtási fokozatok kijelölése korlátozza a végrehajtásnak az elítélt személyiségéhez kötődő egyéniesítését, akadályozza a korszerű, a jogok egységes biztosítására irányuló törekvéseket. De az egyéniesítés véghezvitelét korlátozzák olyan tényezők is, mint a csoportképzéshez szükséges elhelyezési feltételek hagyományos kedvezőtlensége. a klasszifikációt még jelentősen befolyásoló biztonsági és munkáltatási szempontok érvényesítése, de ezen túl a megismerési, nevelés-kezelésmódszertani eszközök hiányosságai és alkalmazásuk korlátai is.

A végrehajtási rend jogi alapjai és eszközei

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának – jogerős bírói ítélet alapján – az elítélt köteles magát alávetni. Ha az elítélt ennek nem tesz eleget, akkor a végrehajtás kikényszeríthető. A korszerű büntetés-végrehajtás elsősorban arra törekszik, hogy az elítélteket különböző ösztönzőkkel *önkéntes alávetésre, jogkövetésre motiválja.* Ugyanakkor, tekintettel az elítéltek egy részének biztonságra veszélyességére, az őket terhelő kötelezettségek feltétlen teljesítésére, az együttélési normák betartására, az intézetben tartózkodók élete, testi épsége, valamint az anyagi javak megóvása érdekében a törvény feljogosítja a büntetés-végrehajtási szervezet tagját a bv. intézet biztonságát sértő, vagy veszélyeztető cselekmények felszámolásához, a rend fenntartásához, illetőleg helyreállításához szükséges intézkedések megtételére. A személyi állomány tagja hivatásának jogszerű teljesítése során, szükség esetén még a testi sértéshez, az élet kioltásához vezető *kényszerítő eszközök* alkalmazására is jogosult.

A törvényesség szempontjából fontos kiemelni, hogy hazai büntetés-végrehajtásunkban a kényszerítő eszközök alkalmazását korábban a törvénynél alacsonyabb szintű jogszabályok írták elő. A büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvény (a továbbiakban Bv. Sztv.) – eleget téve a jogállamiság követelményének – a hiányosságot pótolja, amikor a személyi szabadságjogokat korlátozó kényszerintézkedések részletes törvényi szabályozását látja el.

E törvény a személyi állomány tagjai számára *intézkedési jogosultságot* biztosít, illetve kötelezettséget ír elő. Ezt az intézkedési jogot azonban a jogszabály szigorú korlátok között engedi alkalmazni, nevezetesen akkor, ha a személyi állomány tagja a bv. szervezet feladatkörében, a törvényes fogva tartás érdekében, szolgálati beosztásának (munkakörének) jogszerű ellátása során jár el. E feltételek fennállása esetén olyan intézkedésekre is sor kerülhet, amelyeket a bv. szerv területén kívül (például bírósági tárgyaláson, szállítás közben) vagy nem fogva tartott személyekkel szemben kell alkalmazni.

Az intézkedés jogszerűségének feltétele az is, hogy az alkalmazott eljárás nem okozhat az intézkedés céljával nyilvánvalóan *arányban nem álló sérelmet.* Erre figyelemmel a törvény előírja, hogy amennyiben az intézkedés céljának elérésére több lehetőség adódik, olyat kell választani, amely a legkisebb személyi korlátozással, sérüléssel vagy károkozással jár.

Az intézkedési jog korlátját jelenti a törvénynek az a nemzetközi egyezményeken alapuló előírása, hogy az intézkedő *nem alkalmazhat kínzást, kényszerítést, embertelen vagy megalázó bánásmódot,* még akkor sem, ha erre bárkitől utasítást kapott. Az intézkedés során kerülni kell az emberi élet kioltását, a sérülés okozását, a megsérült személy részére pedig, amint az lehetséges, segítséget kell nyújtani, gondoskodni kell orvosi ellátásáról.

A végrehajtási rend eszközei közül ki kell emelni a fogva tartás biztonságát szavatoló, az elítéltek *őrzését, felügyeletét* és *ellenőrzését* biztosító tevékenységet, az elítéltek biztonsági csoportba sorolását, a biztonsági intézkedések, valamint a kényszerítő eszközök alkalmazását. Végül ide soroljuk a végrehajtás rendjét vétkesen megsértő elítélt *fegyelmi felelősségrevonását* is.

A fogva tartás biztonsága

A fogva tartás biztonsága olyan állapot fenntartását jelenti, amelynél az intézetben tartózkodó személyek élete, testi épsége, személyes biztonsága, az intézetben lévő anyagi javak sérthetetlensége, illetve a büntetés-végrehajtási feladatok zavartalan ellátása biztosított.

A klasszikus börtönt az elítéltek szigorú elzártsága, feszes, mindent a biztonság követelményeinek és a belső rendnek alárendelő előírásai jellemezték. A korszerű börtönben a szükséges biztonság elve érvényesül, amely azt jelenti, hogy a biztonságra vonatkozó szabályok elvileg nem élveznek semmiféle előnyt az elítélteket érintő egyéb szabályokkal és hatásokkal (például a neveléssel,

a munkával foglalkoztatással stb.) szemben. *A biztonsági szabályok nem az elítéltek ellen irányulnak.* Így a társadalom védelmét szolgálják azzal, hogy megakadályozzák a fogvatartott szökését, azt, hogy mások életét, testi épségét stb. veszélyeztessék.

A fogva tartás biztonsága érdekében olyan rendszert kell kialakítani és működtetni, amely segíti, szükség esetén kikényszeríti a fogva tartás rendjére vonatkozó szabályok érvényesülését. Ez sokrétű feladatot foglal magában, mert szolgálja egyrészt az elítélt jogainak és járandóságainak biztosítását, kötelességei betartatását, másrészt az elítélt, továbbá azon személy életének, testi épségének és személyi szabadságának megvédését, aki a büntetés-végrehajtás kezelésében lévő létesítményben vagy egyéb területen, valamint a büntetés-végrehajtási feladat teljesítésének helyén jogszerűen tartózkodik. De nem tekinthető mellékesnek a büntetés-végrehajtás által őrzött létesítmények, a kezelésében lévő vagyontárgyak és területek védelme sem. A biztonsági rendszernek el kell látnia továbbá a rendkívüli esemény megelőzését, a bekövetkezett rendkívüli esemény megszakítását, következményeinek felszámolását.

A biztonsági rendszer keretei között meg kell különböztetni az *őrzést*, a *felügyeletet*, illetve az *ellenőrzést*. Az *őrzés* személyeknek és a büntetés-végrehajtás létesítményeinek, területeinek és javainak védelme, valamint az elítélt meghatározott helyen való tartása. Az őrzés megvalósul biztonsági létesítmények, berendezések, eszközök és szolgálati állatok alkalmazásával, szükség esetén fegyveres szolgálat teljesítésével. A *felügyelet* az elítélt meghatározott helyen való tartózkodásának, tevékenységének és magatartásának folyamatos figyelemmel kísérése, közvetlen vagy közvetett irányítása. Az *ellenőrzés* az elítélt meghatározott helyen tartózkodásának és tevékenységének az időszakos figyelemmel kísérése.

A szükséges biztonságot szavatoló biztonsági rendszernek figyelembe kell vennie az intézet sajátosságait (elhelyezkedését, építészeti jellegzetességeit stb.), valamint az intézetben elhelyezett elítéltek veszélyességi fokát.

Ki „veszélyes" a környezetére? A büntetés-végrehajtás szempontjából nem lehet az a helyes megközelítés, hogy mindenki, akit szabadságvesztésre ítéltek. Az elmúlt évtizedek gyakorlatában kialakult egy külön követelményrendszer, aszerint, hogy az elítélt milyen fokban jelenthet veszélyt a végrehajtáshoz szükséges rendre. Egy sajátos szempontú csoportosításról van szó, amelynek során az elítéltet úgynevezett biztonsági csoportba sorolja már a befogadási eljárásban egy erre feljogosított bizottság. A besorolási szempontok egy része az elkövetett bűncselekményhez kapcsolódik, nevezetesen annak jellegéhez (erőszakos vagy sem), az elkövetés körülményeihez (különleges brutalitás, fokozott erőszak, gátlástalanság) és ezzel összefüggően a kiszabott szabadságvesztés tartamához.

A szempontok egy másik csoportja az elítélt személyéhez kapcsolódik, ide tartozik előélete, családi körülményei, magatartása a bv. intézetben, fizikai képességei stb. Végül ezt a csoportosítást egészíti ki az, hogy biztonsági szempontból értékelni kell az elítéltek tartózkodási helyeit (elhelyezési körletét, munkahelyét) is.

Az elítéltet a veszélyesség mértéke szerint *I–IV. biztonsági csoportba* lehet sorolni. Azt, hogy mely biztonsági csoportba sorolják, a bv. intézet befogadási bizottsága határozza meg. Az I. biztonsági csoportba lehet sorolni azt, aki az intézet rendjét várhatóan betartja, szökésétől vagy más bűncselekmény elkövetésétől nem kell tartani, és biztonságos fogva tartása általában ellenőrzéssel is biztosítható. Azt az elítéltet pedig, akinél a személyiségéből, az általa elkövetett bűncselekmény jellegéből adódóan alapos okkal arra lehet következtetni, hogy saját vagy mások élete, testi épsége ellen támad, illetve ilyen cselekményt már elkövetett, valamint aki a büntetés végrehajtása alól ki akarja vonni magát, illetve magatartásával súlyosan sérti vagy veszélyezteti a fogva tartás rendjét, a bv. intézet biztonságát, a IV. biztonsági csoportba kell sorolni.

A II. és III. csoportba sorolás a fenti két szempontrendszer közé eső ismérvek alapján történik.

A besorolásnak az elítélt szempontjából az elhelyezés körülményeire, az intézet területén történő mozgás feltételeire stb. nagy jelentősége van, éppen ezért a legújabb szabályozás többféle korlátot, garanciát épített be a besorolás önkényessége ellen. Ezek között elsődleges, hogy jogszabály határozza meg a besorolás szempontjait és eljárási szabályait. Ezáltal érvényesül az elítéltek általános jogorvoslati joga. Ugyanakkor jogszabály előírja a meghatározott időszakonkénti kötelező felülvizsgálatot is. Ez legalább évenként, a III. és a IV. biztonsági csoportba besoroltaknál fél évenként történik. A körülmények változása esetén azonban a befogadási bizottság a besoroláson a fenti határidőre tekintet nélkül köteles változtatni.

Biztonsági intézkedések

A szükséghez mérten a büntetés-végrehajtási alkalmazottak biztonsági intézkedéseket foganatosíthatnak. Ezen intézkedések körében ki kell emelni a biztonsági elkülönítést, a különleges biztonsági körletre helyezést, a mozgást korlátozó eszközök alkalmazását, a személymotozást, a biztonsági ellenőrzést, valamint a biztonsági szemlét. Ezen túl rendkívüli esemény közvetlen veszélye esetén vagy bekövetkezésekor elrendelhető a zárkaajtók zárva tartása, valamint az egyes jogok gyakorlásának felfüggesztése.

Biztonsági elkülönítésről akkor beszélünk, ha az elítélt elhelyezését az arra illetékes megváltoztatja, a fogva tartás rendjét és biztonságát sértő, illetve veszélyeztető cselekmény megelőzése, elhárítása, felszámolása, következményeinek megszüntetése, illetve az elkövetés körülményeinek kivizsgálása érdekében. Természetesen az elkülönítés csak az okot adó körülmény megszűnéséig tarthat.

Elkülönítés elrendelésére okot adó körülmény lehet a fogva tartás rendjét és biztonságát súlyosan sértő elítélttel

8. számú táblázat

AZ ELÍTÉLT BIRTOKÁBAN TARTHATÓ TÁRGYAK

1. TISZTASÁGI FELSZERELÉSEK

– tisztálkodási eszközök (szappan fésű, tükör, hintőpor, krém, sampon stb.),
– mosószerek (paszta, vagy folyékony) és öblítőszerek,
– fogápolási eszközök,
– izzadásgátló szerek, a hajtógázzal töltött palackot kivéve,
– körömápolási cikkek,
– ruha- és cipőápoló eszközök,
– varrókészlet,
– törülköző, zsebkendő
– borotválkozó felszerelés, villanyborotva, borotvahab,
– vatta, tampon, eü. betét,
– hajápolási eszközök (hajszárító, hajsütővas, csavarók és csipeszek, hajháló, zuhanysapka)
– engedélyezett egyéb tisztasági felszerelések.

2. RUHÁZATI ANYAGOK

– az elítéltnél – engedéllyel – alsóruházat, lábbeli, papucs,
– az előzetesen letartóztatottnál saját tulajdonú alsó- és felsőruházat, lábbeli, papucs.

3. ÉLELMISZEREK, ÉTKEZÉSI ESZKÖZÖK

– az intézetben vásárolt vagy csomagban beküldhető élelmiszerek,
– filteres tea, kávégranulátum,
– édesítő szerek (tabletta, kockacukor, folyadék),
– üdítőitalok, savanyúságok, kompótok,
– tejtermékek, tubusos ételízesítők,
– ételtartó doboz és táska,
– konzerv- és palackfedélnyitó,
– merülőforraló.

4. DOHÁNYÁRUK

– cigaretta, szivar, dohány,
– szipka, pipa,
– gyufa, öngyújtó.

5. ÍRÓSZEREK, PAPÍRÁRUK

– levelezéshez és önképzéshez szükséges eszközök,
– zseb- és kártyanaptár,
– fényképek, levelek, iratok,
– könyvek, napilapok, folyóiratok,
– vallásgyakorláshoz szükséges kegytárgyak.

6. EGYÉB HASZNÁLATI TÁRGYAK

– elemmel működtethető zsebrádió, fülhallgató,
– meghatározott méretű tévékészülék,
– karóra,
– tartalék elemek,
– kártya, játék,
– kézimunka-felszerelés,
– külön engedéllyel hangszer
– telefonkártya.

7. GYÓGYSZEREK, GYÓGYÁSZATI SEGÉDESZKÖZÖK

– az intézeti orvos által engedélyezett gyógyszerek és segédeszközök, vitaminok és tápszerek, kizárólag eredeti csomagolásban.

szembeni fegyelmi eljárás, csoportos ellenszegülés, a fogva tartás rendjét figyelmeztetés ellenére súlyosan sértő, illetve ön- vagy közveszélyes magatartás tanúsítása. Az ön- és közveszélyes magatartást tanúsító elítéltet az erre a célra kialakított helyiségben kell elhelyezni, és haladéktalanul intézkedni orvosi vizsgálatáról. Az elkülönítés legfeljebb hat óra időtartamú lehet, szükségességét két óránként felül kell vizsgálni.

A IV. biztonsági csoportba sorolt elítélt *különleges biztonságú* körleten helyezhető el. Ugyanitt helyezhető el az az elítélt is, akinek élete, testi épsége más módon nem biztosítható. Az ilyen körleten elhelyezett elítéltek részére az általánostól eltérő szabályokat a bv. intézet parancsnoka a házirendben határozza meg. Az elhelyezés 10 napig terjedő időre a bv. intézet parancsnoka, ezt meghaladó időtartamra az országos parancsnok által kijelölt bizottság rendelheti el. Az itt történő elhelyezés indokoltságát 3 hónaponként e bizottság felülvizsgálja.

Az elítélt mozgását korlátozó eszközök alkalmazása rendelhető el a végtagok rögzítésével, szállítás, előállítás, kísérés, valamint ha az elítélt egészségi állapota azt megengedi, egészségügyi intézetben történő őrzés alkalmával. Ez történhet a kezek előre vagy hátra bilincselésével, két vagy több személy egymáshoz rögzítésével, bilincs és bilincsrögzítő öv együttes alkalmazásával, illetve egyéb a végtagrögzítésre alkalmas eszköz használatával is.

Előfordulhat olyan helyzet is, hogy a folyamatos őrzés a bv. alkalmazott közvetlen jelenléte útján valamely okból nem biztosítható, akkor a szükséges időtartamra az elítélt keze vagy lába tárgyhoz is rögzíthető. Ez járművön való szállítás esetén nem alkalmazható.

Személymotozás történik, ha az elítélt testét, testének üregeit, teljes ruházatát és személyes használati tárgyait vizsgálják át. A személymotozást csak az elítélttel azonos nemű alkalmazott végezheti. A személymotozás, illetve a ruházat átvizsgálása során ügyelni kell, hogy az ne történjen szeméremsértő módon. A test üregeinek átvizsgálását pedig csak orvos végezheti, ezen másik elítélt nem lehet jelen. A személyiségi jogok védelme miatt ha az elítélt személyes használati tárgyai átvizsgálásánál nincs jelen, az intézkedést jegyzőkönyv felvétele mellett két tanú jelenlétében kell foganatosítani, és annak eredményéről az elítéltet utólag tájékoztatni kell.

A személymotozásnál *technikai eszköz és szolgálati kutya* is igénybe vehető. E kérdéskörhöz tartozik, hogy az elítélt milyen személyes tárgyakat tarthat magánál. Az újabb szabályozás e tárgyak körét szélesen határozza meg, elvileg az elítélt minden olyan tárgyat magánál tarthat, amely nem jelenthet veszélyt. A tárgyak birtokban tartásának azonban az szab korlátot, hogy nincs elegendő hely ezek tárolására, és a megőrzésük is nehézséget okoz. Az elítélt birtokában tartható tárgyak körét a *8. számú táblázatban* mutatjuk be.

Az elítéltek elhelyezésére, foglalkoztatására és egyéb tartózkodására szolgáló helyiségek *biztonsági ellenőrzését* naponta kell végezni. Az intézet valamennyi helyisé-

gére és létesítményére kiterjedő biztonsági ellenőrzést szükség szerint, de fokozatonként eltérően, fegyházban legalább két havonta, börtönben négy havonta, fogházban fél évente kell végrehajtani. Ennek során kell elvégezni az elítéltek személyi motozását, ellenőrizni kell a biztonsági berendezési és felszerelési tárgyak meglétét, rendeltetésszerű használatát.

A bv. intézetben évente legalább egy alkalommal átfogó biztonsági vizsgálatot kell tartani, amelynek célja a fogva tartás biztonsági helyzetének értékelése, a hiányosságok feltárása és intézkedés meghozatala azok kijavítására.

Az intézet parancsnoka biztonsági okból, különösen rendkívüli esemény bekövetkezésének a megelőzése, megszakítása vagy felszámolása érdekében – a kiváltó ok megszűnéséig, a végrehajtási fokozattól függetlenül – elrendelheti az elítéltek elhelyezési körletén *az ajtók zárva tartását*.

A fogva tartás rendjét, biztonságát közvetlenül és súlyosan sértő vagy veszélyeztető események felszámolásának idejére, a bv. kódex szükség esetén lehetővé teszi az elítélteket a fogva tartás alatt megillető jogok közül egyesek gyakorlásának ideiglenes felfüggesztését. Ilyen helyzet állhat elő például fogolyzendülés, terrorcselekmény, a bv. intézet ért támadások esetén. A törvény lehetővé teszi, hogy az intézet parancsnoka legfeljebb 5 napig felfüggessze – többek között – a kapcsolattartási jogokat, az oktatásban, munkavégzésben való részvételt. Indokolt esetben az intézkedés időtartamának meghosszabbítását további öt nappal az országos parancsnok engedélyezheti.

Az intézkedésről, illetve esetleges meghosszabbításáról az ügyészt haladéktalanul értesíteni kell, aki – törvényességi felügyeleti jogkörében eljárva – az intézkedés tartalmát megváltoztathatja, avagy a jogok gyakorlásának a felfüggesztését megszüntetheti. Mivel az egyes jogok felfüggesztése nem fegyelmi büntetés, a törvény úgy rendelkezik, hogy az intézkedést kiváltó ok előidézésében vétlen elítéltek számára az elmaradt jogok gyakorlását utólag lehetővé kell tenni.

Kényszerítő eszközök

A büntetés-végrehajtás személyi állománya tagjának a legális erőszak alkalmazása körében legjelentősebb – akár testi sérülést vagy az élet kioltását is eredményező – fellépése a kényszerítő eszközök alkalmazása.

Kényszerítő eszközök alkalmazására a bv. szervezet hivatásos szolgálati jogviszonyban álló tagja feladatának jogszerű teljesítése során – amennyiben más intézkedés nem vezet eredményre – jogosult és köteles.

A törvény rögzíti, hogy ilyen eszközt csak a bv. szervezet *hivatásos szolgálati jogviszonyban álló tagja* alkalmazhat, azaz aki esküt tett, és akit a büntetés-végrehajtás állományába kineveztek. Az okozható hátrány súlyára tekintettel a jogszabály a személyi körre vonatkozó feltételt tovább szűkíti, amikor csak annak engedi valamely eszköz alkalmazását, aki arra kiképzést kapott. A feladat jogszerű teljesítéséről pedig csak akkor beszélhetünk, ha a bv. alkalmazott a jogszabályok és azokkal összhangban lévő belső rendelkezések alapján járt el.

A kényszerítő eszköz alkalmazására a jogot és a kötelezettséget arra az esetre engedi a törvény, ha más intézkedés nem vezet eredményre. Ebből következik az is, hogy az eszköz alkalmazásának arányban kell állnia az ellenszegülés súlyával. Ezen túl nem általában bármilyen eszköz alkalmazható, hanem csak a törvényben felsoroltak közül az, amely az intézkedés céljával összhangban van és annak befejezéséhez vezethet. A jogalkotó azonban gondolt arra az esetre is, ha a rendszeresített kényszerítő eszköz nem áll rendelkezésére, vagy a használatára nincs lehetőség. Ebben az esetben más eszköz is igénybe vehető, amennyiben a helyettesített eszköz alkalmazásának a feltételei fennállnak és az alkalmas az intézkedéssel elérni kívánt cél megvalósítására.

A törvény számos megszorító előírást tartalmaz a kényszerítő eszközök alkalmazása tekintetében. Így alkalmazására az érintettet – ha az eset körülményei lehetővé teszik – előzetesen figyelmeztetni kell.

E rendelkezés is tükrözi a beavatkozás kivételes jellegét, előzetesen lehetővé téve, hogy az intézkedéssel érintett eleget tegyen az intézkedő utasításának.

A fogvatartottak egyes csoportjaira nézve a kényszerítő eszközök tekintetében indokolt különbséget tenni, és a használatot adott esetben megtiltani vagy korlátozni.

Így *kizárja a törvény* az alkalmazást magatehetetlen személlyel, továbbá – a testi kényszer és bilincs kivételével – a terhes nővel és gyermekkel szemben, ha e körülményről az intézkedőnek tudomása van, vagy az nyilvánvalóan felismerhető. Csak testi kényszer alkalmazását teszi lehetővé a törvény az egészségi állapotuk miatt sajátos helyzetben levő kényszergyógykezeltekkel, ideiglenes kényszergyógykezeltekkel, továbbá kóros elmeállapotú fogvatartottakkal szemben, esetükben ugyanis az egészségügyi jogszabályokban meghatározott orvosi beavatkozások indokoltak.

Kizárt a kényszerítő eszköz további alkalmazása, ha az ellenszegülés megtört, vagy az intézkedés eredményessége enélkül is biztosítható.

Alkalmazásának a kivételessége, továbbá annak esetleges következményei indokolják, hogy a használatot a szolgálati elöljárónak haladéktalanul jelenteni kell. A bv. szerv parancsnoka az alkalmazás jogszerűségét köteles megvizsgálni és álláspontjáról rövid határidőn belül (8 nap) értesíteni azt személyt, akivel szemben az adott eszközt alkalmazták. Ha a parancsnok a kényszerítő eszköz használatát jogszerűtlennek minősíti, vagy az testi sérülést vagy halált okozott, az ügyész értesítése is kötelező. E rendelkezéseket az indokolja, hogy az intézkedő szerezzen tudomást eljárása jogszerűségéről, vagy annak hiányáról, az intézkedést elszenvedő pedig dönthessen arról, hogy a vele szemben alkalmazottakat elfogadja-e, kíván-e panaszt, vagy feljelentést tenni, keresetet indítani.

A törvény általános jelleggel meghatározza a kényszerítő eszköz alkalmazhatóságának feltételeit. Így fogvatartottal szemben akkor alkalmazható, ha a bv. szerv rendjét, biztonságát sértő vagy veszélyeztető magatartást tanúsít, bármely személy életét, testi épségét, személyes szabadságát sérti vagy veszélyezteti, vagy bűncselekmény megakadályozása érdekében szükséges. De kényszerítő eszköz alkalmazható azzal a személlyel szemben is, aki a bv. szerv által fogva tartott személy életét, testi épségét, személyes szabadságát vagy a fogva tartás biztonságát sérti, illetve veszélyezteti, a bv. szerv területén annak rendjét, biztonságát sértő vagy veszélyeztető magatartást tanúsít, a bv. szerv, illetve a személyi állomány tagja ellen támad, a személyi állomány tagját a feladatának ellátásában akadályoz, vagy intézkedésre kényszerít, a bv. szerv vagyonát rongálja és azt felhívás ellenére sem hagyja abba.

Külön ki kell emelni, hogy a személyi állomány tagja a szolgálati (munkaköri) feladatának ellátása során – az illetékes hatóság intézkedéséig – a bíró, az ügyész, illetve az eljárásban közreműködő más hivatalos személy részére, az e személyek életét, testi épségét, személyes szabadságát sértő vagy veszélyeztető cselekmények megakadályozása érdekében – feladata végrehajtásának veszélyeztetése nélkül – köteles a szükséges segítséget megadni. A szolgálati feladat végrehajtásának elsődlegessége mellett a segítségnyújtás szükségességéről a konkrét körülmények értékelésével a személyi állomány jelen lévő tagja dönt.

Az egyes kényszerítő eszközök az alábbiak:

– *a testi kényszer,*
– *a bilincs,*
– *a könnygáz, az elektromos sokkoló, a gumibot,*
– *a szolgálati kutya, valamint*
– *a lőfegyverhasználat.*

A törvényhozó a fentiekben kifejtett általános rendelkezéseken túl az egyes eszközök alkalmazása tekintetében külön feltételeket állapít meg.

Az intézkedéssel szembeni ellenszegülés megtörésének legenyhébb és leggyakoribb módja *a testi kényszer* alkalmazása, amely fizikai erő (például megfogás, lefogás, ellökés, elvezetés, önvédelmi fogás) alkalmazását jelenti. A testi kényszer mellett a leggyakoribb eszköz a *bilincs* használata. Alkalmazására a fogvatartott támadásának, szökésének, engedély nélküli eltávozásának és önkárosításának megakadályozására, továbbá az intézkedéssel szembeni ellenszegülés megtörése esetén kerülhet sor.

Az előzőeknél súlyosabb esetben a bv. szervezetnél rendszeresített *könnygáz, elektromos sokkoló eszköz* vagy *gumibot* alkalmazható. A használat feltétele, hogy csak ak-tív magatatás (támadás, vagy fizikai ellenszegülés) elhárítására alkalmazható. ezen eszközök az általuk keltett fájdalomérzet révén alkalmasak a támadás vagy ellenszegülés megtörésére, szabályszerű használatuk ugyanakkor kizárja az élet és a testi épség veszélyeztetését, az egészség károsítását.

A kényszerítő eszközök körében sajátos helyet foglal el a *szolgálati kutya,* amelynek alkalmazását az ellenszegülés súlyától függően, többféle módon is lehetővé tesz a jogszabály. Így a szájkosárral ellátott szolgálati kutya – pórázon vagy anélkül – akkor alkalmazható, ha a testi kényszer alkalmazásának a feltételei fennállnak. Szájkosár nélkül szolgálati kutya pórázon akkor alkalmazható, ha az intézet, illetve a fogva tartás biztonságát veszélyeztető csoportosulás enyhébb kényszerítő eszközzel nem oszlatható szét, vagy ha az a személyi állomány tagjának az intézkedésével szemben tanúsított aktív ellenállás leküzdéséhez szükséges. Az alkalmazás legsúlyosabb módja, amikor a szolgálati kutya szájkosár és póráz nélkül kerül bevetésre, ez személyi sérüléssel fenyegető támadás, illetve az élet vagy a testi épséget közvetlenül fenyegető magatartás elhárítása (az elzárást vagy az idegenrendészeti őrizetet töltő személy kivételével), a fogvatartott szökésének megakadályozása és a megszökött fogvatartott elfogása esetén történhet.

A legsúlyosabb kényszerítő eszköznek a *lőfegyverhasználat* minősül, ezért alkalmazását a törvény szigorú feltételekhez köti. Lőfegyverhasználatnak csak a szándékos, személyre leadott lövés minősül, a figyelmeztető lövés, továbbá a tömegoszlatás, rendfenntartás céljából alkalmazott riasztó lövés nem minősül annak.

A lőfegyverhasználatra a hivatásos állomány tagjának saját elhatározásából, vagy az arra jogosított elöljáró utasítására kerülhet sor. Kötelékben való fellépés esetén lőfegyver csak az elöljáró utasítására használható.

A lőfegyverhasználat esetei pontosan körülírtak, és a jogszabály felhívja a figyelmet arra, hogy a bv. alkalmazott csak végső esetben folyamodhat ezen eszközhöz. Erre is tekintettel külön kiemeli a meghatározott, előzetesen megteendő magatartások sorát. A lőfegyverhasználatot sorrendben meg kell előznie: felhívásnak, hogy a felhívott személy az intézkedésnek tegyen eleget, más kényszerítő eszköz alkalmazásának, figyelmeztetésnek, hogy lőfegyverhasználat következik, figyelmeztető lövésnek. A jogalkotó, ugyanúgy, mint egyéb kényszerítő eszközök esetén, gondol az előre nem látható helyzetekre, ezért kimondja, hogy a megelőző intézkedések részben vagy teljesen mellőzhetők, ha az eset összes körülményei miatt ezek megtételére nincs idő, és a késedelem az élet közvetlen veszélyeztetésével járna.

Az eszköz veszélyességére tekintettel részletesen sorolja fel a jogszabály azokat a körülményeket, amikor – ha más kényszerítő eszköz alkalmazása nem vezet eredményre – lőfegyver használható:

– *az élet elleni közvetlen fenyegetés vagy támadás elhárítására,*

– *a testi épséget vagy a személyi szabadságot súlyosan veszélyeztető közvetlen támadás elhárítására,*

– *a közveszélyokozás, a terrorcselekmény vagy a légi jármű hatalomba kerítése bűncselekményének megakadályozására vagy megszakítására,*

– *bűncselekmény lőfegyverrel vagy az élet kioltására alkalmas más eszközzel való elkövetésének a megakadályozására,*

– lőfegyver, illetőleg robbanóanyag jogosulatlan, erőszakos megszerzésére irányuló cselekmény megakadályozására,

– a bv. szerv ellen elkövetett fegyveres támadás elhárítására,

– a fogvatartott szökésének megakadályozására,

– a megszökött fogvatartott elfogására, amennyiben a fogva tartás oka szándékos emberölés, vagy az alábbi állam elleni, illetve emberiség elleni bűncselekmények elkövetése: az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása, rombolás, kémkedés, népirtás, közveszélyokozás, terrorcselekmény, légi jármű hatalomba kerítése, továbbá, ha a lőfegyverhasználat e törvény szerinti egyéb feltételei fennállnak,

– a fogvatartott erőszakos kiszabadításának a megakadályozására,

– azzal szemben, aki a nála lévő fegyvert, vagy más, az életre és testi épségre veszélyes eszközt felszólításra nem teszi le, és magatartása annak ember elleni közvetlen használatának szándékára utal,

– az intézkedő saját élete, testi épsége, illetve személyes szabadsága ellen intézett támadás elhárítására.

A lőfegyverhasználatot a törvény – az általános tilalmakon túl is – kizárja:

– ha az olyan személy életét vagy testi épségét veszélyeztetné, akivel szemben a lőfegyverhasználat feltételei nem állnak fenn,

– ha az intézkedés célja tárgyra vagy állatra leadott lövéssel is elérhető,

– fiatalkorú és női fogvatartottal szemben szökés megakadályozására, illetve szökésük esetén elfogásukra,

– az elzárást vagy idegenrendészeti őrizetet töltő fogvatartottal szemben az intézet engedély nélküli elhagyása esetén.

Előfordulhat azonban az is, hogy a fentiekben felsorolt személyek olyan magatartást tanúsítanak, amely közvetlen veszélyhelyzetet idézhet elő. Így a tilalom nem vonatkozik arra az esetre, ha a lőfegyverhasználat fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett támadás, illetve ellenállás leküzdése miatt szükséges.

A lőfegyverhasználat sajátos esetét jelenti az, ha annak szükségessége tömegben (csoportosulásban) lévő személlyel szemben merül fel. Ilyenkor fokozott a veszélye annak, hogy olyanokat is találat ér, akikkel szemben a lőfegyverhasználat kizárt, vagy enyhébb kényszerítő eszköz használata is elegendő. A törvény erre tekintettel csak akkor engedi a lőfegyverhasználatot, ha az egyes személy elleni alkalmazás feltételei fennállnak, a használatnak pedig az egyes személy ellen kell irányulnia.

A speciális körülményekre tekintettel a törvény külön felsorolja a tömegben (csoportosulásban) lévő személlyel szembeni lőfegyverhasználatot megelőző intézkedéseket. Ezek sorrendben:

– a tömeg (csoportosulás) szétoszlatására, illetőleg a jogellenes magatartás megszüntetésére irányuló felhívás,

– a tömeg (csoportosulás) szétoszlatására irányuló egyéb kényszerítő eszköz alkalmazása,

– figyelmeztetés, hogy lőfegyverhasználat következik,

– figyelmeztető lövések.

A tömegben (csoportosulásban) lévő személlyel szemben a lőfegyverhasználatot megelőző intézkedések mellőzésére az egyes személy elleni lőfegyverhasználat szabályai az irányadók.

A törvény szabályozza azokat, a bv. szerv számára, illetve a fogva tartás szempontjából kiemelkedő veszélyt jelentő cselekményeket, amelyek felszámolására, megakadályozására a hivatásos állomány tagjai kötelékben léphetnek fel.

– fogolyzendülés felszámolása,

– terrorcselekmények felszámolása,

– túszok kiszabadítása,

– megszökött fogvatartott felkutatása és elfogása,

– a bv. szervet, illetőleg eszközeit, járműveit ért támadás elhárítása,

– a bv. szervből, annak járműveiből való erőszakos kitörés megakadályozása,

– a bv. szerv biztonságát sértő, vagy ezzel közvetlenül fenyegető tömeges vagy erőszakos cselekmények megakadályozása, felszámolása, továbbá

– a rendvédelmi szerv kérésére – a törvényben meghatározott esetben és módon – nyújtott segítségnyújtás esete.

A kötelékben való fellépés sajátossága, hogy az intézkedésekre nem a bv. szerv tagjának egyéni elhatározása, hanem a kötelék parancsnokának utasítása alapján és annak megfelelően kerül sor.

A fogva tartás, illetve a bv. szerv biztonságát közvetlenül veszélyeztető tömeg szétoszlatására a törvény további sajátos eszközök alkalmazását is lehetővé teszi. E sajátos eszközök:

– a vízsugár,

– a pirotechnikai eszköz, a riasztólövés,

– az ingerlő vegyi eszköz és

– a kényszeroszlatás.

A felsorolt eszközök olyan jellegűek, hogy alkalmasak a tömeg szétoszlatására, használatuk azonban nem eredményezheti az emberi élet kioltását, nem okozhat testi sérülést vagy egészségkárosodást. Erre is figyelemmel a törvény tömegoszlatás céljára kizárja a lőfegyverhasználatot. A jogszabály rendelkezik továbbá arról is, hogy a fenti eszközök alkalmazására a tömeget előzetesen figyelmeztetni kell, végül arról, hogy a tömeg helyszínről való eltávozása nem korlátozható.

Az elítéltek fegyelmi felelőssége

A szabadságvesztést töltő elítéltet fegyelmi és büntetőjogi felelősség terheli. Fegyelemsértő magatartást tanúsít az az elítélt, aki a bv. intézet rendjét vétkesen megsérti. Ebben az esetben az elítéltet felelősségre kell vonni, szükség esetén fegyelmi eljárást kell ellene indítani. Ha a vétkes magatartás bűncselekményt is megvalósít, büntető

feljelentést kell tenni az intézet helye szerint illetékes ügyészségnél. A büntetőeljárás a fegyelmit nem akadályozza, tehát helye van fenyítés kiszabásának is. Ha a fegyelemsértés szabálysértést is megvalósít, azt fegyelmi vétségként kell elbírálni.

A fegyelmi fenyítések alkalmazásának nem lehet célja szenvedés előidézése, vagy fizikai fájdalom okozása, de a hazai és nemzetközi szabályok tiltják minden olyan fegyelmező eszköz alkalmazását is, amely sérti az elítélt emberi méltóságát.

A bv. kódex 1993-as novellája az elítéltekkel szemben alkalmazható fenyítések számát szűkítette, így a következők szabhatók ki:

– *feddés,*

– *a személyes szükségletre fordítható pénzösszeg csökkentése* és

– *magánelzárás.*

A korábbi hét fenyítési nemnek háromra csökkentésében a törvényhozónak az a szándéka tükröződik, hogy nem tekinthetők megfelelő eszköznek az olyan büntetések, amelyek csökkentik a szabadulás utáni beilleszkedés esélyeit. Ezért törölte a kapcsolattartási jogot korlátozó és a munkadíjat csökkentő fenyítéseket. Kifejeződik az is, hogy a jogalkotó nem a fegyelmezést tartja a rend fenntartáshoz szükséges alapvető eszköznek, hanem annak elérését elsősorban a fogvatartottak önkéntes jogkövetési magatartásától várja. Ezt segíti elő a pozitív ösztönzési rendszer.

A fegyelmi fenyítések közül a *feddés* erkölcsi jellegű, *a személyes szükségletre fordítható pénzösszeg* (ez az elítélt keresményéből vagy hozzátartozóitól beküldött pénzeszközökből elégíthető ki) *csökkentése* pedig anyagi-ellátási vonatkozású korlátozás. Ez utóbbi hat hónapig terjedő időre, legfeljebb ötven százalékkal csökkenthető. A felelősségrevonás legsúlyosabb formája, amely a szabadságvesztésen túl még további, személyi szabadságot korlátozó elemeket hordoz: *a magánelzárás.* E fenyítés személyi és egészségügyi korlátait tartalmazó előírás az, hogy nem szabható ki terhes és kisgyermekes nővel és azzal szemben sem, akinél a bv. intézet orvosa egészségügyi jellegű kizáró okot állapított meg. A magánelzárás károsan befolyásolhatja az elítélt egészségügyi állapotát, ezért indokolt annak folyamatos figyelemmel kísérése és szükség esetén – orvosi javaslatra – végrehajtásának felfüggesztése.

A magánelzárás kiszabhatóságának időtartamát a törvény a szabadságvesztés végrehajtási fokozatától függően differenciáltan határozza meg: fegyházban *harminc,* börtönben *húsz,* fogházban *tíz* napig terjedhet.

Fontos kérdés, hogy a magánelzárás tartama alatt mennyiben korlátozhatók az elítélt jogai. A bv. kódex erről pontosan rendelkezik:

– *nem küldhet és nem kaphat csomagot,*

– *nem fogadhat látogatót, kivéve a lelkészt, valamint a szabadulás előkészítése érdekében a leendő munkáltatóját, a hivatásos pártfogót és a karitatív szervezet megbízottját,*

– *a személyes szükségleteire nem vásárolhat,*

– *nem veheti igénybe a büntetés-végrehajtási intézet művelődési és sportolási lehetőségeit, sajtóterméket nem olvashat.*

A jogszabály tehát nem tiltja a levél kézbesítését, a dohányzást vagy azt, hogy az elítélt a magánelzárás alatt sajtóterméknek nem minősülő kiadványt (például Biblia) olvasson. Engedélyezhető továbbá, hogy az elítélt a magánelzárás tartama alatt is dolgozzék vagy iskolai oktatásban részt vegyen. A törvény, garanciális súlyára tekintettel külön is kiemeli, hogy a magánelzárás alatt is biztosítani kell az elítélt számára a védővel való érintkezést, továbbá azt a lehetőséget, hogy a bv. intézet parancsnokának engedélyével, felügyelettel meglátogathassa súlyos beteg hozzátartozóját és részt vehessen hozzátartozója temetésén. A kettős büntetés elkerülése érdekében a magánelzárás folytán elmaradt látogatást, csomagküldeményt és vásárlást e fenyítés kitöltése után pótolni lehet.

9. számú táblázat

FENYÍTÉSBEN RÉSZESÍTETT ELÍTÉLTEK MEGOSZLÁSA BV. FOKOZATOK SZERINT

bv. fokozatok	1993	1994	1995	1996
fogház	237	292	330	274
börtön	3210	3497	3794	3110
fegyház	2522	2545	2765	2471
Összesen	5969	6334	6889	5855

10. számú táblázat

A KISZABOTT FEGYELMIK FENYÍTÉSI NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁSA

fenyítési nemek	1993	1994	1995	1996
feddés	3710	3866	4042	4261
soron köv. csomag eltiltása	92			
soron köv. látogatás eltiltása	124			
saját célra fordítható pénzösszeg csökk.	1563	1903	2171	1818
munkadíj csökkentése		21		
magánelzárás	2943	3056	3068	2192

A táblázat az összes fogvatartott adatait tartalmazza.

A fegyelmi fenyítés kiszabása a fegyelmi jogkör gyakorlójától – ez lehet az intézet parancsnoka, helyettese, a bv. osztály vezetője vagy a nevelő – messzemenő egyéniesítést kíván meg. A fenyítés kiszabásánál figyelemmel kell lenni a fegyelemsértés súlyára és az elítélt eddigi magatartására. A fenyítésnek tehát arányban kell állnia az elkövetett cselekmény súlyával, és természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül az elkövetés körülményei, az intézet általános fegyelmi helyzete sem. A fenyítés mértékének megállapításakor a fokozatosságot is szem előtt kell tartani.

A magánelzárás kiszabása alkalmazásának törvényességi biztosítéka, hogy az elítélt e fegyelmi határozat ellen *fellebbezéssel* élhet a bv. bíróhoz. A hatályos szabályozás tehát megnyitja a bírósági felülvizsgálat útját. A fellebbezés nem húzhatja el indokolatlanul a fegyelmi felelősségre vonást, ezért azt a fenyítés közlésekor nyomban be kell jelentenie az elítéltnek. E fellebbezésnek a fenyítés végrehajtására – a bv. bíró döntéséig – halasztó hatálya van. A bv. bírónak az elítélt fellebbezését öt napon belül kell elbírálnia. A fellebbezés elbírálásakor a bv. bíró döntési jogköre nem korlátozott, tehát a megtámadott határozatot megváltoztathatja vagy helybenhagyhatja. A bv. bíró ezen határozata ellen az elítélt, az ügyész és a védő az általános szabályoknak megfelelően további, a területileg illetékes bírósághoz benyújtott fellebbezéssel élhet. Ez azonban már nem halasztó hatályú a fegyelmi büntetés végrehajtására.

A szabadságvesztésre ítéltek fegyelmi felelősségrevonásának gyakorlatát az utóbbi négy évben a *9. és 10. számú táblázatokban* mutatjuk be.

Belépés a büntetés-végrehajtási szerv területére

A bv. szerv területére belépő személy köteles betartani meghatározott biztonsági, valamint a bv. rendjére vonatkozó előírásokat. E szabályok egy része a bv. intézetbe belépő személy állampolgári jogait is érinti, ezért indokolt volt a belépéssel összefüggő kötelmek törvényi – a Bv. Sztv.-ben való – szabályozása.

Az *elítélt látogatója* csak előzetes értesítés alapján léphet be az intézetbe, amelyben a látogatás legfontosabb előírásairól – ide értve a be nem vihető tárgyak jegyzékét is – tájékoztatni kell. A bv. intézetbe belépő látogató a személyazonosságának és a belépés indokának megálla-pítása céljából köteles eltűrni igazoltatását, illetve belépése előtt köteles alávetni magát a biztonsági vizsgálatnak. A veszélyes tárgyak, eszközök bevitelének megakadályozása érdekében a belépni szándékozó személy ruházata és csomagja is átvizsgálható. E biztonsági vizsgálathoz technikai eszköz (például fémkereső készülék) és szolgálati kutya is igénybe vehető. Természetes követelmény, hogy a látogató ruházatának közvetlen átvizsgálását csak a személyi állománynak a látogatóval azonos nemű tagja végezheti. A látogató az elítélttel az erre kijelölt helyiségben találkozhat, a beszélgetés ellenőrizhető.

A fentiektől eltérő szabályok vonatkoznak arra a személyi körre, amelynek tagjai hivatalos vagy szolgálati ügyben járnak el a bv. intézetben.

Ezek a jogszabályban meghatározott védett személyek és a védelmüket ellátók, az országgyűlési képviselők, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, az adatvédelmi biztos, a bíró, a bírósági és ügyészségi dolgozó, valamint a közjegyző, a hatósági eljárást, nyomozati cselekményeket, illetve az elítéltek intézetbe szállítását, előállítását és kísérését végző személyek, az intézet, illetve a bv. szervezet felett irányítási, felügyeleti jogot gyakorló szervek képviselői, a védő, nem magyar állampolgárságú elítélt tekintetében az adott nagykövetség vagy konzulátus képviselője, a fogva tartás körülményeivel foglalkozó nemzetközi szervezetek megbízott képviselői, az egyházak, a bv. szervezettel együttműködő szervezet (személy) képviselője, továbbá az intézet ellátásával és a fogvatartottak foglalkoztatásával összefüggésben eljáró, hivatalos, üzleti tevékenységet végző szemlyek.

A *hivatalos vagy szolgálati ügyben* eljáró személyeknek a bv. intézetbe belépésnél igazolniuk kell személyazonosságukat, és be kell mutatniuk a feladatuk ellátására feljogosító igazolványt, okmányt vagy megbízólevelet, ezen túl közölniük kell belépési szándékuk indokát.

A *védőnek* be kell mutatnia a kirendelésről szóló határozatot vagy a meghatalmazást. A védő belépését engedélyezni kell, ha a meghatalmazásnak az elítélttel való aláíratása érdekében keresi fel az intézetet, az aláírásig azonban az elítélttel csak ellenőrzés mellett beszélhet.

Az intézetbe hivatalos vagy szolgálati ügyben belépők is kötelesek betartani az intézet rendjére, a házirendre és a fogva tartás biztonságára vonatkozó előírásokat. A veszélyes tárgyak bevitelére szóló tilalom mellett sajátos rendelkezés, hogy adóvevő készüléket, telefont, fényképezőgépet, illetve filmfelvevő készüléket csak a parancsnok engedélyével lehet bevinni.

E személyi körhöz tartozók ruházata és csomagja szemrevételezéssel és technikai eszközzel ellenőrizhető, továbbá az intézet területére be nem vihető tárgyak tekintetében tőlük nyilatkozat is kérhető. Az intézet azon területein tartózkodhatnak, ahol a feladataik ellátásához jelenlétük szükséges. A védő az elítélttel az e célra kijelölt helyiségben beszélhet. A *védett személyek* (például a köztársasági elnök) *és kísérőik be- és kiléptetésére, mozgásuk biztosítására külön rendelkezések vonatkoznak.*

5. Nevelés, foglalkoztatás, gondozás

A szabadságnak, a jogoknak és javaknak elvonása az elítélttől e büntetés elengedhetetlen velejárójára, mert enélkül nem rendelkezne visszatartó hatással. A szabadságvesztés végrehajtásának korszerű felfogása azonban nem elégedhet meg a szabadságelvonással járó hátrányok, a büntetéssel szükségszerűen együttjáró „rossz" elrettentő, motiváló hatásának egyoldalú érvényesítésével. Évszázados tapasztalatok ugyanis arra intik a szakembereket, hogy az a börtön, amely minél szigorúbb, keményebb rezsimre, a fogvatartottak mély alávetésére, megalázására helyezi a hangsúlyt, az elvárható minimális eredményességre sem számíthat. Ellenkezőleg, inkább növekvő, dacos agresszivitásukkal, „elordasodásukkal" kellene számolnunk. Éppen e korai felismerésnek köszönhetően már nem tekinthető újkeletűnek az a törekvés, amely a börtön visszatartó-elrettentő hatását „pozitív" hatáselemekkel egészíti ki. Ez nem más, mint az elítéltnek kiutat kínálni korábbi életvitele megváltoztatásához, segítséget nyújtani számára a szabadulása utáni beilleszkedéshez.

A bv. kódex az elítéltek nevelése címszó alatt alapelvi jelentőséggel határozza meg a szabadságvesztés végrehajtásának feladatát, amely arra irányul, hogy *„fenntartsa az elítélt önbecsülését, fejlessze a felelősségérzetét és ezzel elősegítse, hogy felkészüljön a szabadulás utáni, a társadalom elvárásának megfelelő önálló életre"*. A nemzetközi normákból a hazai szabályozásba átvett olyan elemeket, mint az önbecsülés fenntartása, a felelősségérzet fejlesztése, a büntetés-végrehajtási szervezet azon kötelességét is hangsúlyozzák, hogy a börtönbüntetés – amennyire az lehetséges – ne károsítsa az egyén értékeit, így önértékelését, önálló életvitelre való képességét, ellenben keltse fel felelősségét saját jövőbeni sorsának alakulásáért. Az elítélt önbecsülésének fenntartását megfelelő bánásmóddal, értelmes tevékenység szervezésével, a társadalmi hasznosság tudatának kialakításával, illetve erősítésével kell elérni. Az elítélt felelősségérzetének fokozásához pedig az öntevékenység, az önképzés, a munkavégzés lehetőségeit, a családi-társadalmi kapcsolatok támogatását stb. kell felhasználni.

Az elítéltek nevelésének egyik legfontosabb mozzanata az érintettek célszerű foglalkoztatásának, a rendelkezésre álló idő pozitív és konstruktív eltöltésének megszervezése, hogy elősegítse az elítéltek szellemi és fizikai erejének fenntartását, olyan alap- és szakműveltség megszerzését, amelynek révén növekszik esélyük a szabadulás utáni visszailleszkedésben. Ilyen tevékenység a büntetés-végrehajtási intézetben szervezett mindazon oktatás és képzés, amely az elítélt munkaerő-piaci esélyeit javítja, ezenkívül a műveltséget, a fizikai képességet fejlesztő szakköri, sport, és egyéb tevékenységek, a betegek és megváltozott munkaképességűek terápiás, rehabilitációs foglalkoztatása és a társadalmilag hasznos termelőmunka végzése.

A szervezett foglalkoztatás bármely formájának alkalmazása egyidejűleg mérsékelheti a börtönbüntetéssel járó káros hatásokat. Az értelmes tevékenység ugyanis hozzátartozik a társadalomban megszokott normális életvitelhez, míg az elítélteket tétlenségre kényszerítő semmittevés nyugtalanságot, deprimáltságot, agressziót vált ki.

Az egyes országokban a foglalkoztatás különböző formáinak aránya eltérő, általános azonban az elítéltek kötelezettsége valamiféle foglalkozásban – többnyire a munkavégzésben – való részvételre. Hazánkban történelmi és gazdasági okokból az elítéltek munkáltatásának aránya lett és várhatóan lesz a foglalkoztatásban a meghatározó.

Az elítéltek megismerése

Az elítéltek nevelésének időrendbeli első szakasza a *befogadás utáni megismerésük*. Ez nem más, mint a nevelő és az elítélt együttműködése abban, hogy célszerűen megtervezzék az elítéltnek azt az életszakaszát, amelyet börtönben tölt. Ebből fakadóan a *nevelőnek* minél alaposabb ismereteket kell szereznie az elítélt személyiségéről, életútjáról, bűncselekményéről, szociális körülményeiről, kapcsolatairól, iskolai s szakmai előképzettségéről, munkaképességéről, valamint a büntetés tartama alatti és utáni elképzeléseiről. A megismerést segítik az elítélt egészségügyi, pedagógiai, munkaalkalmassági és – beleegyezésével – pszichológiai vizsgálatai. Egyidejűleg pontosan tájékoztatni kell az elítéltet a fogva tartás körülményeiről, feltételeiről, ezen belül a művelődési, oktatási, munkáltatási lehetőségekről, az intézet házirendjéről, a magatartási szabályokról, az együttélés, együttműködés követelményeiről.

A befogadásnak a fentiekben felsorolt tennivalóit az úgynevezett *felkészítő részlegben* látják el. Ide kell elhelyezni egy, legfeljebb két hónapra azt az elítéltet, akit először ítéltek végrehajtható szabadságvesztésre, és szabadulásáig előreláthatóan hosszabb – legalább egy év – büntetést tölt. A felkészítő részlegben folytatott megismerés alapozza meg az elítélttel együtt kialakítandó nevelési program összeállítását, az iskoláztatási, önképzési, munkáltatási forma kiválasztását, a kapcsolatrendszer feltárását, a megfelelő csoportba helyezést és egyéb, a bánásmódot érintő fontosabb teendőket.

Tapasztalatok szerint a befogadás – különösen olyan elítélt esetében, aki először kerül börtönbe – sajátos lélektani helyzetet teremt. Számára nem csupán még isme-

retlen körülmények keltenek bizonytalanságot s szorongást, de elszenvedőjévé válik egy „degradációs rítusnak", amelyhez ruházatának, személyes tárgyainak, kapcsolatainak elvesztésével a talajvesztettség, az önmagáról korábban kialakult kép elvesztése járulhat. Nemegyszer a kiszolgáltatottság érzését fokozzák társainak szóbeli és erőszakos gesztusai, akik, kihasználva tapasztalatlanságát, durva próbatételeknek vethetik alá. A börtönszemélyzet kötelessége, hogy ismerje és elhárítsa az újonnan befogadottra leselkedő veszélyeket. A törődéssel, amellyel a nevelő emberileg átsegíti ezen a kritikus fázison, megalapozhatja az elítélt bizalmát, együttműködési készségét.

A munkavégzés elvei és szabályai

A nemzetközi és a hazai börtönügy egyik legtöbbet vitatott kérdése a „rabmunka". Az elítéltek munkáltatása történelmileg elválaszthatatlan a mai értelemben vett szabadságvesztés-büntetéstől, annak szinte a kései középkortól természetes kísérőjévé vált. Az elítéltek munkavégzése körüli bonyodalmak először akkor kerültek a közfigyelem homlokterébe, amikor a XIX. század második felében az elítéltmunka a szabad munka versenytársaként jelent meg. A szabad munkavállalók, a szakszervezetek élénk tiltakozásának hatására az olcsóságuknál fogva konkurenciát jelentő rabmunka termékeit kitiltották a piacról. A II. világháború után az úgynevezett szocialista elítéltmunkáltatás, amellett, hogy gazdaságilag jól illeszkedett az olcsó tömegárugyártás tervgazdasági kereteibe, jelentős súlyú gazdasági, jogi, pedagógiai, nem kevésbé munkaszervezési problémát vetett fel. Abban a kriminálpolitika, a jogalkotás irányítói mindvégig egyetértettek (ma is egyetértenek), hogy az elítéltek munkavégzése – ha más-más szempontból is, de – fontos faktora a szabadságvesztés végrehajtásának. Ezt a felfogást a közvélemény is támogatja. Sajátos módon maguk az érintett elítéltek is érdekeltek a folyamatos és díjazásban részesített munkavégzésben, ez akkor érzékelhető különösen, ha nem tudják őket foglalkoztatni, és a számukra is nehezen elviselhető tétlenséget kénytelenek elszenvedni.

A '90-es évek elején a börtönügy társadalmi környezetében bekövetkezett gyors változások – a piacgazdaság térnyerése, az elítéltek emberi-állampolgári jogi helyzetének az európai jogrendszerrel való harmonizálása – sürgetővé tették az elítéltmunkáltatást övező konfliktusok áttekintését és újszerű feloldását. Erre tett kísérletet a hazai büntetés-végrehajtási jogalkotás a bv. kódex 1993-as és 1995-ös módosításával, korántsem a végleges megoldás igényével

E szerint a munkáltatás törvényi célja, hogy *„elősegítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlottság megszerzésére és fejlesztésére, ezáltal megkönnyítve, hogy a szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék"*. A munka személyiségformáló, fiziológiai, pszichológiai szerepe eléggé közismert, talán kevésbé ismert, hogy az elítélt a szabadságvesztés tartama alatt, ennek természetéből fakadóan mesterséges környezetben él, és a normálistól eltérő életvitelre kényszerül. A rosszul szervezett börtönben gyakori az elítélt testi-lelki sorvadása, szellemi eltompulása, önbecsülésének megrokkanása, öntudatának elsekélyesedése. Ebben a helyzetben a rendszeres munka és munkakörnyezet segíthet a mesterséges környezet negatívumainak ellensúlyozásában, és a munka eredményéből fakadó sikerélmények, valamint elismerések alkalmasak helyreállítani önbizalmát, fokozni emberi méltóságérzetét.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az elítéltmunka személyiségalakító funkciójához fűződő remények illuzórikusak voltak. Ma már naivitás lenne azt hinni, hogy a börtönben, a kényszerkörülmények között, jelentősebb anyagi érdekeltség nélkül, a szűkös választási lehetőségek korlátozta munkavégzés önmagában alkalmas a megjavításra. Mégis a szakemberek többsége úgy vélekedik, hogy a megfelelő keretek között folyó rendszeres munkavégzés alkalmassá válhat egy rendezettebb, anyagi és létbiztonságot is kínáló életmód előfeltételeinek megteremtésére. Egyébként pedig bármiféle munkáltatás kívánatosabb, mint a semmittevés.

Az elítélt „szakmai gyakorlottsága megszerzésének és fejlesztésének" jelentőségét akkor értjük meg, ha szemügyre vesszük az elítéltek szakképzettségéről rendelkezésünkre álló statisztikai adatokat. E szerint 1996-ban a fogvatartottaknak mindössze 17,33%-a rendelkezett valamiféle szakmai képzettséggel. Annak ellenére, hogy a börtönökből szabadultak elhelyezkedési esélye az utóbbi időszakban jelentősen romlott, a hazai börtönügy nem mondhat le – természetesen saját lehetőségein belül – az elítéltek munkaerő-piaci pozícióit javító szakmai készségfejlesztés eszközéről.

Az elítéltek munkavégzésének bonyolult és ellentmondásos természetét jelzi, hogy nem csupán a fentiekben taglalt reszocializációs oldala létezik, hanem mint szervezett keretekben végzett emberi munka, gazdasági szempontból is értékelhető. A kérdés most már az, hogy az elítéltmunkálatásnak e két komponense milyen viszonyban áll egymással. Az 1993-ban korlátolt felelősségű társaságokká átalakult korábbi szocialista büntetésvégrehajtási vállalatok tevékenységét alapvetően a tervszerű gazdálkodás gazdaságossági igényei határozták meg, mégis, különleges rendeltetésüknél fogva időközönként erőfeszítések történtek sajátos nevelési, jogi helyzetük megteremtésére. Hazai szakirodalmunkban a rendszerváltozás után újabb impulzust kapott a munkáltatás reszocializációs és gazdaságossági ellentmondásának a piacgazdasági körülmények melletti értelmezése. A nemzetközi tapasztalatok arra mutatnak, hogy a rab-

munka gazdaságosságát mind a kormányok, mind az adófizetők azokban az országokban várják el a büntetés-végrehajtási szervezetektől, ahol az életszínvonal alacsony, vagy ahol a gazdaság általános visszaesése jellemző.

Ugyanakkor az is kimutatható, hogy a nyereségességre törekvő munkáltatás a gyakorlatban sokszor nem szolgálja kellőképp az elítéltek szabadulás utáni beilleszkedését, illetve ahol az elítéltek munkatapasztalatokkal való gazdagítására helyezik a hangsúlyt, ott a foglalkoztatás erősen ráfizetéses. A nemzetközi szakirodalom meglehetősen egységes abban, hogy az elítéltek munkáltatása nem szervezhető meg kizárólagosan üzleti alapokon. Nem csupán azért, mert reszocalizációs célokat is teljesítenie kell, de gazdasági okokból sem. A munkáltatókra ugyanis jelentős pótlólagos terheket ró az elítéltek betanításából, fluktuációjából, alacsony iskolai végzettségéből és szakképzetlenségéből fakadó szerényebb teljesítőképességük. Ugyancsak költségnövelő tényező a munkahelyek őrzése, felügyelete, a biztonsági rendszerek működtetése is. E többletkiadások központi költségvetésből való megtérítésének jogi alapját először az 1995. évi CVII. törvény adta, tételesen felsorolva az elítéltek foglalkoztatásából eredő sajátos és indokolt többletkiadásokat.

A szabadságvesztésüket töltő *elítéltek munkavégzése* – egybehangzóan a nemzetközi szabályokkal – *kötelező*. Amíg a munkakötelezettség az állampolgárok számára nem jogi, hanem magatartásetikai fogalom, addig az elítéltet jogi norma kötelezi a kijelölt munka végzésére. E felfogás mellett tévesnek kell minősíteni azt a – közvéleményben is gyakran felbukkanó – nézetet, hogy a börtönben végzett munka része a joghátránynak vagy valamiféle megtorlásnak.

Felmerülnek olyan aggályok is, vajon a munkakötelezettség nem idézi-e fel az emberi jogokat és méltóságokat semmibe vevő kényszermunkát. Nos, hazai szabályozásunkban már nem újkeletűek a kényszermunka-jelleget kiküszöbölő garanciális rendelkezések. Ilyeneknek tekintjük az elítéltek munkához való jogát elismerő rendelkezést, azt a szabályt, miszerint „az elítéltet társadalmilag hasznos munkával kell foglalkoztatni", továbbá, hogy az elítéltek munkavégzésének legfontosabb kérdéseit a büntetés-végrehajtási jog a magyar munkajog szabályai alapján rendezi.

Törvényhozásunk 1979-től ismerte el az elítélt munkához való jogát, mint olyan, minden állampolgárt megillető jogot, amelytől még a szabadságvesztés végrehajtásának tartamára sem foszthető meg. Az elítélt e jogának beiktatása és a munkakötelezettségével való összehangolása nem kevés fejtörést okozott a szakembereknek. A bv. kódex '93-as módosítása során a törvényhozás már az európai ajánlások szellemében erősítette meg az elítéltek munkához való jogát, azonban azt korlátozottan érvényesíthető alkotmányos jognak deklarálta. A korlátot az a körülmény képezi, hogy a büntetés-végrehajtás nem garantálhat minden elítélt számára folyamatos munkavégzést. Ezért mondja ki a jogszabály, hogy az elítélt *„munkához való joga átmenetileg, a munkába állítását akadályozó ok fennállásáig szünetel"*.

A büntetés-végrehajtás keretében folyó munkavégzés sem súlyában (például nehéz testi munka), sem jellegében (például egyhangú, monoton) nem hordozhatja a társadalmi rosszallás jegyeit. Semmiféle, az elítélt sikeres visszailleszkedését elősegítő hatást nem remélhetünk az olyan munkavégzéstől, amely értelmetlen vagy haszontalan. Az elítéltek gyötrését, fizikai kimerülésüket szolgáló munka történelmi iskolapéldája a taposómalom, amely 5-6 méter átmérőjű forgatható henger volt, s amelyet az elítéltek – mint a mókusok a mókuskerékben – belső palástján előrehaladva forgattak végkimerülésig. Modernebb változatai közül az öncélú kőtörést, gödrök, árkok ásatását majd betemettetését, terhek céltalan cipeltetését említhetjük. A nemzetközi követelmények és hazai szabályozásunk egybehangzó igénye olyan, elsősorban ipari vagy mezőgazdasági tevékenység végzése, amely a legjobban megközelíti a szabad társadalomban megszokott munkafeltételeket, mind a gyártási folyamatok, mind a minőségellenőrzés és értékesítés szempontjából.

Közismert, hogy a munkavégzéssel összefüggő jogi szabályokat a munkajog tartalmazza. Az elítéltek munkavégzésének szabályozását történelmileg vizsgálva megállapítható, hogy az fokozatosan közelített a szabad munkavállalókra és munkáltatókra vonatkozó munkajogi rendezéshez, azonban néhány alapkérdésben ma is különbözik attól. A különbség abban van, hogy az elítélt munkavégzése nem a munkáltató és a munkavállaló szabad elhatározásából létrejött szerződésen alapul, hanem a törvénynek az elítélt számára kötelező munkavégzést előíró rendelkezésén. Ebből következik, hogy vannak olyan munkajogi intézmények, amelyek az elítéltmunkáltatás során nem érvényesíthetők (például a szakszervezetekkel és egyéb érdekvédelmi szervezetekkel kapcsolatos jogkörök, az elítélt és a bv. intézet között nem jön létre munkajogi jogviszony). Az elítélt munkavégzése tehát nem a munkajog, hanem a büntetés-végrehajtási jog keretében nyer részletes szabályozást. Ebben a sajátos helyzetben azonban a munkáltató bv. intézetnek nem korlátlanok a lehetőségei az elítélttel szemben, a korlátokat a munkajog alapvető szabályai állítják, például a munkaidőre, a munkarendre, a munkavédelemre stb. vonatkozóan. Ugyanakkor e sajátosságokból fakad, hogy a bv. intézetet nagyobb jogkör illeti meg a munka kijelölése, a díjazás megállapítása, a munkafeltételek meghatározása terén, de a felelőssége is nagyobb, mert foglalkoztatási, vagy ha az elítélt valamilyen okból nem végez munkát, eltartási kötelezettsége is van.

A büntetés-végrehajtás keretei között folyó munkáltatás szervezeti formái a gazdasági változásokkal összhangban átalakultak. A korábbi bv. ipari vállalatok, illetve bv. mezőgazdasági célgazdaságok helyébe nagyobb

gazdálkodási önállósággal rendelkező szervezetek, az igazságügy-miniszter által e célra alapított gazdasági társaságok léptek. Így *a büntetés-végrehajtás munkáltatási kötelezettsége két gazdálkodási szervezet – a büntetés-végrehajtási intézet mint költségvetési szerv, valamint a társaság – között oszlik meg.*

Az elítélt által végzendő munkákat a befogadó intézet határozza meg. A munka kijelölésénél figyelembe kell venni az elítélt testi és szellemi képességeit, lehetőség szerint a szakmai képzettségét és érdeklődését, de figyelembe kell venni biztonsági szempontokat is. Az elítélt a bévés munkáltató és más gazdálkodó szervezet között kötött szerződés alapján „külső" munkahelyen is dolgozhat. Ezzel összefüggésben néhány új, az érdekütközéseket elkerülő kizárási szabályt kellett konstruálni. Így az elítélt nem foglalkoztatható olyan gazdálkodó szervnél, ahol büntetése megkezdése előtt vezető tisztségviselő vagy tulajdonos volt, illetve olyan munkakörben, amelynek betöltésének előfeltétele a büntetlen előélet. Kizáró okot jelenthet az is, ha közvetlen hozzátartozójával kerülne alá-föléredeltségi vagy elszámolási viszonyba.

Az elítélt *munkaideje* megegyezik a munkajogi rendelkezésekben megállapított munkaidővel. Kiemelésre szorul, hogy az iskolai tanulmányokat folytató elítélt munkaidő-beosztását úgy kell meghatározni, hogy az oktatásban részt tudjon venni, továbbá számára a tanítási napokon egy óra munkaidő-kedvezmény jár. Az általános és középfokú iskolai rendszerű képzésben részt vevő elítélt a vizsgára (beszámolóra) való felkészüléshez a munkavégzés alól öt munkanapra felmentést kap.

A '93-as szabályozás új intézményként vezette be az elítéltek rendszeresen végzett munkája után a *fizetett szabadságot*. Ennek mértéke megegyezik a Munka Törvénykönyve által meghatározott alapszabadsággal, azaz évenként 20 nap. A börtönkörülmények között végzett munka folyamatossága tekintetében jelentősen eltérhet a szabad élettől, ezért a fizetett szabadság alapjául szolgáló egy- évi munkavégzés időtartamát a munkában töltött napok – 245 nap – alapján állapítják meg. Ennél rövidebb büntetési tartam esetén a szabadság időarányos részét adják ki.

Az elítéltek munkavégzésének reszocializációs tartalma szempontjából lényeges kérdés *a munka díjazása*. A bv. kódex elvi fontossággal emeli ki, hogy *„elítélt jogosult a munka mennyiségének és minőségének megfelelő jövedelemre"*. Az elítélt munkadíjának mértékét számos, a szabad munkavállalótól megkülönböztetett tényező alakítja. A mérték, azaz a minimáldíj meghatározásánál alapvetően a társadalom által a szabad munkavállalók számára kialakított legkisebb munkabér mértékéből célszerű kiindulni. A különbséget a munkabér és a munkadíj között az adja, hogy míg a szabad állampolgárnak gondoskodnia kell saját maga és családja eltartásáról, addig az elítélt eltartását az állami költségvetés fedezi. Másfelől az elítéltmunka pótlólagos ráfordításai (például az alacsonyabb képzettség, kisebb hatékonyság) miatt sem indokolt a szabad munkavállalók bérszínvonalának automatikus átvétele. Ezért azután a jelenlegi szabályok az elítéltek minimáldíjának mértékét a legalacsonyabb munkabér egyharmadában állapítják meg. Ez természetesen a munkadíj minimális mértékét tartalmazza, a díjazást az elítéltek szakképzettsége és egyéb feltételek befolyásolják. A fogvatartottak átlagkeresetének alakulását a *11. számú táblázat* ábrázolja.

11. számú táblázat

	Foglalkoztatottság[1]			Havi bruttó átlagkereset	
Év	költségvetési rendszerben foglalkozt. fő	vállalatnál (gazd. társ) fő	foglalkoztatási arány[2] %	költségvetési rendszerben Ft	vállalatnál (gazd. társ) Ft
1987	4370	14 260	82,64	2357	2309
1988	4124	13 469	84,09	2496	2449
1989	3095	11 037	94,37	2703	3082
1990	3206	6817	81,36	2859	3330
1991	3081	4907	53,94	3487	4020
1992	3113	4609	48,55	3985	4475
1993	3084	4411	56,80	4365	4630
1994	3348	4291	58,00	4100	5076
1995	3420	4244	59,17	4185	5399
1996	3280	3963	56,20	4820	5890

[1.] Az adatok a december 31-ei állapotot regisztrálják. [2.] Az arányokat az összes fogvatartotthoz viszonyítva közöljük [ha az 1996-os adatokat kizárólag az elítéltek viszonylatában vizsgáljuk (8986 fő), akkor a foglalkoztatási arány 80,60%-os]

Az elítéltnek mindenféle munkáért jár kompenzáció, a kivételt a bv. kódex az intézet tisztán tartási és ellátási feladatai körében határozza meg, a szabályok azonban itt is szigorú időbeli korlátozást – legfeljebb napi négy, havonta huszonnégy órát – kötnek ki.

A munkavégzés különleges formája az úgynevezett *terápiás foglalkoztatás*, amely a megváltozott munkaképességű elítélt egészségi állapotához igazodó tevékenység. Az egészségi állapot romlása bekövetkezhet munkaképességet érintő betegség, foglalkozási ártalom vagy baleset következtében, de okozhatja tartós pszichés elváltozás is. A terápiás foglalkoztatás körülményei eltérőek az általánostól, hiszen célja a gyógyítás, a rehabilitáció, az, hogy segítse az elítélt munkaképességének javítását vagy helyreállítását. A terápiás munka jellegéhez igazodik a munkaidő és a díjazás mértéke is.

Oktatás és szakmai képzés

Az elítéltek foglalkoztatásának növekvő súlyú területe az oktatás és a képzés. Az idők folyamán nagymértékben megváltozott az oktatási-képzési program jellege és célja. A módosulás iránya a korábbi javító-fegyelmező eljárásokról a személyiség és a szociális készség, az egyéni tapasztalatok gazdagítása felé mutat.

A fogvatartottak iskolai végzettsége, előképzettsége mindenütt alacsonyabb a társadalmi átlagnál, amely jelzi, hogy a bűnelkövetők többségénél a normál szocializációs folyamatokban zavarok keletkeztek. Kézenfekvőnek tűnik tehát a börtönben e hiányok pótlásával elősegíteni a beilleszkedés műveltségi feltételeinek javítását. Ez azonban nem jelentheti a művelődés ráerőszakolását az elítéltekre, tiszteletben kell tartani szabad választási lehetőségeiket.

A nemzetközi ajánlások éppen ezért a „börtönnormalizációs" törekvések mentén az elítélt tanuláshoz, művelődéshez való állampolgári jogának csorbítatlanságára hívják fel az államok figyelmét. Az ajánlások ezen túl olyan erőfeszítésekre serkentik az államokat, hogy tegyék lehetővé az elítélt számára a választást az oktatásban-képzésben, illetve a munkatevékenységekben való részvétel között, illetve mindkét foglalkozás mellé ugyanolyan anyagi ösztönzőket rendeljenek (az Európa Tanács miniszteri Bizottsága R/89. számú ajánlásából).

Hazánkban is jelentős azoknak az elítélteknek az aránya, akik nem fejezték be általános iskolai tanulmányaikat, alacsony a középfokú és egészen elenyésző a felsőfokú végzettségűek száma. A fogvatartottak iskolai vég-

12. számú táblázat

ADATOK A FOGVATARTOTTAK ISKOLAI VÉGZETTSÉGÉRŐL

	fiatalkorúak				felnőttek				mindösszesen	
	nők		férfiak		nők		férfiak			
	előzetesek	elítéltek	előzetesek	elítéltek	előzetesek	elítéltek	előzetesek	elítéltek	fő	%
Analfabéta	0	1	3	4	9	46	40	107	210	1,76
Kisegítő iskola	0	0	1	2	2	5	13	28	51	0,42
Ált. iskola 1. oszt.	0	0	0	0	0	4	7	12	23	0,19
Ált. iskola 2. oszt.	0	0	1	1	2	9	19	44	76	0,63
Ált. iskola 3. oszt.	1	0	5	7	1	5	31	79	129	1,08
Ált. iskola 4. oszt.	0	2	14	9	8	17	38	203	291	2,44
Ált. iskola 5. oszt.	2	0	24	28	7	15	32	123	231	1,94
Ált. iskola 6. oszt.	4	1	38	43	6	21	98	371	582	4,89
Ált. iskola 7. oszt.	1	1	41	43	10	42	100	404	642	5,39
Ált. iskola 8. oszt.	1	1	100	125	85	214	1363	4465	6354	53,39
Ipari iskola	0	0	3	11	15	38	670	1744	2481	20,84
Középiskola	0	0	0	1	13	38	181	352	585	4,90
Középiskola + ipari iskola	0	0	0	0	0	2	9	15	26	0,21
Technikum	0	0	0	0	2	3	37	65	107	0,89
Főiskola	0	0	0	0	4	3	33	51	91	0,76
Egyetem	0	0	0	0	1	0	15	26	42	0,35
Összesen	9	6	230	274	165	462	2686	8089	11 921	100

Az adatok az 1996. november elsejei állapotot regisztrálják.

13. számú táblázat

AZ ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPISKOLAI KÉPZÉS ÖSSZESÍTETT ADATAI

	beiskolázva		kimaradt		vizsgázott	
tanév	általános	közép	általános	közép	általános	közép
1990	1893	116	506	33	1195	68
1991	1185	125	294	38	709	62
1992	1488	451	451	64	877	56
1993	1514	159	400	70	855	70
1994	685	145	237	60	384	80
1995	807	88	311	29	468	20
1996	878	106	289	28	502	45

zettség szerinti összetételét a *12. számú táblázatban* mutatjuk be.

A büntetés-végrehajtási intézetekben szervezett alapfokú iskolai oktatás feltételei az 1993-as törvényi módosítással megváltoztak. A nemzetközi ajánlásokkal összhangban a hatályos szabályozás már nem teszi kötelezővé (mint korábban a 40. életévüket be nem töltött elítéltek számára) az általános iskola elvégzését,az állampolgárokra vonatkozó tankötelezettség az elítéltekre is a 16. életév betöltéséig terjedhet. E változással jelentősen csökkent az általános iskolai oktatásban részt vevő elítéltek száma *(13. számú táblázat)*.

A beiskolázás általános visszaesése mellett különösen kedvezőtlen, hogy csökkent az analfabéták, illetve az ala-csony iskolai végzettségűek oktatásban való részvétele. A hazai gyakorlat mindig megkülönböztetett figyelmet fordított az úgynevezett korrekciós oktatásra, a tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy az alapvető írási és számolási készségek elsajátításával jelentősen megkönnyíthető a hétköznapi életben az eligazodás.

A büntetés-végrehajtás által kínált lehetőségekhez képest viszonylag csekélynek mondható az elítéltek érdeklődése a középiskolai tanulmányok folytatására, a felsőfokú oktatásban való részvételnek pedig ez idő szerint nincs gyakorlata. Különösen a '93-as törvénymódosítás óta a büntetés-végrehajtás egyik kiemelt feladatává vált azoknak az ösztönzési és támogatási formáknak a kimunkálása, amelyek vonzóvá teszik az elítéltek számára az oktatásban, képzésben való részvételt. A motiváció erősítését szolgálja, hogy az 1995/96-os tanévben az alapfokú oktatásban bevezetésére került az ösztöndíjrendszer. A bv. kódex 1995-ös módosításával pedig megteremtődött az oktatásban részt vevő elítéltek anyagi támogatásának jogszabályi háttere, nevezetesen *„ha az elítélt munkavégzés helyett tanulmányokat folytat, ennek idejére jogszabályban meghatározott mértékű pénzbeli térítésre jogosult"*.

Az elítéltek oktatásának finanszírozási eszközeit kívánja mozgósítani a legújabb végrehajtási szabályozás, amikor lehetővé teszi egyházi, illetve alapítványi támogatású iskola szervezését és működtetését a bv. intézetekben. Jelenleg az általános és középiskolai oktatásra az intézet falai között kerül sor, az újabb szabályozás azonban már a külföldön jól bevált gyakorlatot követve bevezeti az úgynevezett externátusi rendszert, azaz meghatározott biztonsági feltételek megléte esetén az elítélt a bv. intézetből kijárva folytathatja tanulmányait. Ugyanakkor az intézet rendjét, biztonságát óvja az a rendelkezés, miszerint az úgynevezett különleges biztonságú körletre helyezett – fokozott veszélyességet hordozó – elítélt szervezett iskolai oktatásban csak magántanulóként vehet részt.

Az oktatás dologi és személyi kiadásait az alapfokú oktatás céljára a büntetés-végrehajtás biztosítja, a közép-, illetve felsőfokú képzés esetén ez egyéni elbírálás alapján történik. A vizsgákra való felkészüléshez a más

14. számú táblázat

BETANÍTÓ ÉS TERÁPIÁS KÉPZÉSEK

Intézet	tanfolyam	létszám
Állampuszta	szobafestő-mázoló	20
	ív-lánghegesztő	20
	kisteljesítményűkazán-fűtő	20
	gyorsétkeztetési eladó	20
Kecskemét	mezőgazdász	20
	nyúltenyésztő	20
	szárazvirág-termesztő	20
Balassagyarmat	cipőkészítő	20
	vállakozóképzés	20
Baracska	szarvasmarha-tenyésztő	20
	sertéstenyésztő	20
Miskolc	betanított szakács	23
Pécs	betanított szakács	12
Gyula	betanított szakács	16
Budapesti Fegyházés Börtön	munkaerő-piaci tréning	40
	kazánfűtő	25
	könyvkötő	26
	számítógép-kezelő	17
Fiatalkorúak Bv. Intézete	társadalmi és munkahelyi beilleszkedési tréning	36
Győr	virágkötő	14
	számítógép-kezelő	20
Debrecen	kerékpárszerelő	20
	bőrdíszműves	20
	munkaszociológiai tréning	20
	betanított szakács	15
Eger	betanított cipőfelsőrész-készítő	14
	virágkötő	15
Kalocsa	játékkészítő	10

14. számú táblázat (folytatás)

BETANÍTÓ ÉS TERÁPIÁS KÉPZÉSEK		
	bőrtárgy-készítő	10
	gépíró-szövegszerkesztő	20
	csipkekészítő	20
	társadalmi és munkahelyi beilleszkedési tréning	15
Esztergom	németnyelv-tanfolyam	12
IMEI	bőrtárgy-készítő	20
Márianosztra	faiparigép-munkás	20
	gyorsétkeztetési eladó	20
Nagyfa	növénytermesztő	23
	sertéstenyésztő	20
	kosárfonó	20
Pálhalma	betanított szakács	25
	állatgondozó	31
	számítógép-kezelő	14
	ápoló	10
Sátoraljaújhely	Cigány Népfőiskola	38
	festő-mázoló	18
	fazekas vállalkozó	15
Kaposvár	mezőgazdasági szakképzés	22
Sopronkőhida	ív-lánghegesztő	21
	gyorsétkeztetési eladó	14
Nyíregyháza	beilleszkedési tréning	25
	asztalos	11
	kárpitos	9
Szeged	labdavarró	25
	varrómunkás	121
	könyvtári asszisztens	6
	ív-lánghegesztő	20
	könnyűgépkezelő	20
Szombathely	könnyűgépkezelő	20
Vác	gyorsétkeztetési eladó	24
	könyvkötő	15
Mindösszesen		1153

A táblázat az 1996–97-es oktatási év adatait tartalmazza.

jogszabályban meghatározott tanulmányi és vizsgaszabadság jár az elítéltnek. Az oktatási intézmény a szabadságvesztés ideje alatt megszerzett bizonyítványt a bv. intézetre utalás nélkül állítja ki.

Az 1996–97-es tanévben azok az elítéltek, akik általános iskolai tanulmányaikat nem fejezték be, a felnőttoktatás keretében Balassagyarmaton, a Budapesti Fegyház és Börtönben, a Fiatalkorúak Bv. Intézetében, a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben, és az Állampusztai Országos Bv. Intézetben folytatták tanulmányaikat. A büntetés-végrehajtás gimnáziumi oktatást ebben a tanévben Balassagyarmaton, a Budapesti Fegyház és Börtönben és Pálhalmán szervezett.

Az elítéltek szakmai képzésével szemben támasztható elvi követelmény, hogy vegye figyelembe a munkaerő-piaci igényeket. A '90-es években kialakult hazai gyakorlatunkban főképpen a rövid tartamú, úgynevezett munkaerő-piaci képzések váltak elterjedtté. A cél itt olyan szakmák kiválasztása, amelyek rövid idő alatt, intenzíven elsajátítható elméleti és gyakorlati ismereteket közvetítenek és államilag elismert végzettséget adnak (ezek körét az Országos Képzési Jegyzék tartalmazza).

A szakmai képzési formák intézetenkénti bemutatását és a résztvevők létszámát a *14. számú táblázat* tartalmazza.

Az elítéltek szakmai képzésének szélesítésében feladatok hárulnak a gazdasági társaságokra, amelyek szakmailag felkészült munkatársakkal és tanműhelyek, gyakorlóhelyek kialakításának lehetőségével rendelkeznek. A büntetés-végrehajtás az elítéltek szakképzésében különböző külső szakoktató szervezetek fokozottabb bevonását tervezi, a képzés finanszírozásának támogatását pedig szakképzési alap létrehozásával kívánja biztosítani.

Az elítéltek szakmára felkészítésének feltételei a '90-es években nem váltak könnyebbé. Ennek számos gyakorlati akadálya között megemlíthető a munkaerő-piaci igények gyors változása, az elítélteknek a szakképzésnél alapkövetelményként jelentkező általános képzettségbeli hiánya, a büntetés rövid időtartama, valamint a képzés jelentős költségvonzatai. A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban sem fűznek túlzott illúziókat a szabadultak könnyű elhelyezkedéséhez, ennek ellenére nem mondanak le a szakmai képzés széles skálájának kínálatáról, mert annak nem csupán közvetlen elhelyezkedést elősegítő hasznát, hanem szélesebb műveltséget nyújtó, személyiségfejlesztő hatását is nagyra értékelik.

A szabadulók beilleszkedésének és munkába állásának megkönnyítése érdekében a Munkaügyi Minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium 1995-ben együttműködési megállapodást írt alá, amely megalapozza a bv. intézetek és a helyi munkaügyi szervek kapcsolatfelvételét és a szabadulók könnyebb elhelyezkedését előkészítő adatszolgáltatást.

Vallásgyakorlás, lelki gondozás

A bv. kódex az elítélt alkotmányos jogaként ismeri el vallási és lelkiismereti meggyőződésének szabad megválasztását, annak kinyilvánítását és gyakorlását.

Az emberi jogok szempontjából a hazai börtönügy egyik sötét foltja volt évtizedeken keresztül a lelkiismereti szabadság, a vallásgyakorlás szabadságának megsértése. Közismert, hogy börtönügyünkben korábban jelentős hagyományai voltak az elítéltek valláserkölcsi nevelésének, amely a '90-es évek elején – fél évszázad kényszerű szünet után – újra feléledt. Egy 1990-ben életbe lépett IM-rendelet szabályozta hosszú idő után először az

elítélt lelkiismereti és vallásszabadsága gyakorlásának börtönbeli feltételeit, ennek törvényi szintű deklarálása pedig a bv. kódex 1995-ös módosításával történt meg.

E szabályok már lehetővé teszik az elítélt számára az egyházi házasságkötést, keresztelést, temetést, döntést arról, hogy kiskorú gyermeke vallásos nevelésben részesüljön. A törvény új alapokra helyezi a büntetés-végrehajtási szervezet és az egyházak kapcsolatát, amikor nyomatékosítja, hogy a börtönök nem csupán eltűrni, de elősegíteni is kötelesek az egyház szociális, gondozói (szertartás, hitoktatás, egyéni lelki gondozás) munkáját, erről az elítélteket idejében tájékoztatja, az önként jelentkezők részvételét nem korlátozhatja. A részvétel csak kivételesen, biztonsági okokból tiltható. Így azok az elítéltek nem vehetnek részt közösségi vallási eseményen, akik biztonsági elkülönítésben, különleges biztonságú körleten, vagy fegyelmi büntetésként magánelzárásban vannak elhelyezve, azonban számukra is lehetővé kell tenni az egyéni lelki gondozást. Súlyos, életveszélyes állapotban levő elítélt számára – saját kérésére – soron kívül lehetővé kell tenni az egyház képviselőjével való találkozást a bv. intézetben.

Az elítélt vallásgyakorlásához jogosult megvásárolni és magánál tartani könyveket és az intézet rendjét, biztonságát nem veszélyeztető kegytárgyakat. A vallásgyakorlás céljára megfelelő helyiségről a bv. intézet, tárgyi kellékeiről az egyház gondoskodik. Az intézetben egyházi fenntartású könyvtár is működtethető.

A börtön személyzete az egyéni lelki gondozást nem ellenőrizheti, és nem kérhet az egyház képviselőjétől felvilágosítást a tudomására jutott információkról. Az elítéltek vallásgyakorlása személyes természetű, ennek okán az elítélt vallási hovatartozásáról nyilvántartás nem készíthető, tájékoztatás, adat nem szolgáltatható ki.

Az egyházak közreműködése a bűncselekményt elkövetett, a társadalom perifériájára szorult személyek reszocializálásában többirányú, rendkívül értékes és nélkülözhetetlen támogatást jelent.

Közművelődés, szabadidő-tevékenység

A bv. kódex az elítélt jogaként határozza meg azt, hogy szabadidejében igénybe veheti a bv. intézet művelődési és sportolási lehetőségeit.

A művelődési lehetőségeik közé sorolható a *könyvtár*, a tömegkommunikációs eszközök használata, az ismeretterjesztő előadásokon, szakköri tevékenységben stb. való részvétel.

Az elítéltművelődés hagyományos bázisa a könyvtár. Súlya ugyan a tömegkommunikációs eszközök (különösen a televízió) elterjedésével csökkent, de még mindig számottevő azoknak az elítélteknek az aránya, akik rendszeres olvasói az intézeti könyvtáraknak. A bv. intézetekben létesített könyvtárak összesen mintegy 2000 m²-en, csaknem hárommillió kötetnyi könyvállománnyal rendelkeznek, olvasói létszámuk 1996-ban meghaladta a 11 ezer főt. Általános a szakembereknek az a vélekedése, hogy a fogvatartottak érdeklődése ugyanolyan széles, mint a nagyközönségé, következésképp a könyvek ugyanolyan széles választékát kell nyújtania a börtönkönyvtáraknak, mint ami a közkönyvtárakban megtalálható. Az intézetek könyvállományának összetétele tükrözi az elítéltolvasói igényeket:

szépirodalmi jellegű művek	56%
szakdokumentumok	20%
természettudományi alkotások	8%
ifjúsági- és gyermekirodalom	6%

A könyvtárhasználóknak két csoportja külön kiemelést érdemel: az olvasási problémákkal küszködők, akiket az egyszerű, gazdagon illusztrált könyvek vonzanak és a növekvő számú külföldi fogvatartott, akik számára lehetőleg anyanyelvükön írott könyvek beszerzése vált szükségessé.

A szabadságvesztésnek nem lehet célja az elítélt megfosztása a társadalomról szóló információktól, ellenkezőleg, a beilleszkedést megkönnyítendő, biztosítani kell, hogy tájékozódhasson az ország társadalmi, gazdasági és kulturális életéről, a világ eseményeiről. Ezt szolgálják a tájékoztatás különböző, alábbiakban érintett eszközei.

A tömegkommunikációs programok közül a legnépszerűbbek a televíziós közvetítések és az intézeti videofilm-vetítések. A zárkákban, közös helyiségekben elhelyezett televíziók üzemeltetésére az intézeti házirend ad eligazítást. Az intézetekben lehetőség van saját tulajdonú televíziókészülék üzemeltetésére is, ezek meghibásodása esetén az elítéltnek kell a javítás költségeiről gondoskodnia.

Számos bv. intézetben a rádió nemzeti programjait az intézet központi stúdiójából közvetített helyi műsorral színesítik. Az elítélteknek saját rádió tartására is lehetőségük van.

A fogvatartottak saját költségükön korlátozás nélkül *újságokat, folyóiratokat* rendelhetnek, vagy ilyeneket a hozzátartozóik útján rendszeresen megkaphatnak.

Az elítéltek számára az *önképzéssel* történő művelődés lehetőségeit is biztosítják. Ennek keretében magántanulóként folytathatják tanulmányaikat – újabban távoktatási programba kapcsolódva –, de népszerű az idegen nyelv elsajátítására irányuló magán, illetve tanfolyami felkészülés is.

A börtönszemélyzet régi felismerése, hogy a fogvatartottak között számos ki nem bontakozott tehetség van, akiknek korábbi életkörülményei nem tették lehetővé vagy éppen elfojtották a kreativitás kifejeződését. Ezeknek az elítélteknek az önértékelés, az önbizalom erősítéséhez, a tétlen időtöltés hasznos, alkotó aktivizálásához segítséget kell nyújtani. Tehetségük főképpen képzőművészetben, zenében, táncban, irodalomban, színjátszásban, kézműipari és barkács-tevékenységekben mu-

tatkozik meg. Az intézetekben szervezett különböző *szakkörök* célja, hogy lehetőséget biztosítson e speciális érdeklődés kielégítésére. E szakköröket vezetheti testületi tag, külső szakember vagy arra alkalmas elítélt is. A gyakorlatban nehézséget jelent az igényeknek megfelelő szakköri munka tárgyi-anyagi, alkalmanként a szakkörvezetés személyi feltételeinek megteremtése. Mindezt a jövőben hatékonyan szolgálná egy e célt támogató közalapítvány létrehozása.

A testnevelés és sport fontos helyet foglal el az elítéltek számára elérhető szabadidő-foglalkozások között. A fogvatartottak többsége számára az egyik legvonzóbb kikapcsolódási forma a testmozgás. Egy 1995-ös felmérés alapján a megkérdezett elítélteknek mintegy 76%-a állította, hogy intézetbe kerülése előtt rendszeresen sportolt, 60%-a pedig azt, hogy ezt a szokását az intézetben is folytathatta. Az itt nem sportolók közül 8% betegségre, 14% kedvtelenségre, 16% pedig a megfelelő feltételek hiányára hivatkozott.

A testnevelés és sport zárt intézeti jelentőségét növeli a korlátozott mozgási lehetőségek szélesítésének, az elítéltek egészségi és pszichikai állapotának javítására gyakorolt kedvező hatása. A sport ezen túl alkalmas a szociális tulajdonságok fejlesztésére is, amennyiben az alkalmazott szabályok betartására, vagy a másokkal való együttműködésre késztet.

A hazai börtönrendszerek mintegy egyharmada rendelkezik kielégítő, a rendszeres sportprogramok lebonyolításához szükséges torna- vagy kondicionálóteremmel és sportpályával. Az intézetek többsége azonban a közepesen vagy a rosszul felszerelt kategóriába tartozik, ahol csak füves vagy lebetonozott pálya áll a fogvatartottak rendelkezésére. Ezekben az intézetekben ez idő szerint megoldatlan a téli sportolás.

A legújabb szabályok – az európai, jól bevált gyakorlat alapján – lehetőséget nyitnak elítéltcsoportok számára az intézeten kívül szervezett kulturális, vallási vagy sportrendezvény megtekintésére. Az elítéltek ilyen célú csoportos kimaradása kíséret nélkül is engedélyezhető. Ugyancsak lehetőség nyílott két vagy több intézet elítéltjei számára közös kulturális és sportrendezvény szervezésére.

Szociális nevelés és gondozás

A fejlett államokban a '70-es évek közepétől az elítéltek egyoldalúan pszichológiai-pedagógiai alapú kezelésétől való elfordulást követő időszakban a társadalomba visszailleszkedést elősegítő *szociális nevelés koncepciója* került előtérbe. E szemléletváltásnak – többek között – az a felismerés volt az oka, hogy a börtönben levő, többségében hátrányos szociális helyzetű rétegekből kikerült elítéltek társadalomba visszavezetéshez személyiségük és az őket körülvevő szociális közeg együttes figyelembevételére van szükség. E koncepció széles körű elterjedésével az elítéltek kezelésének, sorsuk gondozásának új szakemberei, a szociális munkások jelentek meg a börtönökben. A szociális munkás természetesen nem vállalhatja a bűnözést kiváltó környezeti hatások elleni harcot, de az elítélttel együttműködve megkísérli azokat az életlehetőségeket megkeresni, amelyek növelik a szabaduló társadalmi érvényesülésének, boldogulásának esélyét. A szociális munka új szemlélete kerüli az intim térbe való kéretlen beavatkozást, inkább az elítélt érdekeinek képviseletével, motivációjuk felkeltésével, tanácsadással próbálja a társadalmi adaptációt elősegíteni.

Külföldön a szociális nevelés ott a legsikeresebb, ahol a börtönben dolgozó valamennyi szakterület igyekszik összehangolni munkáját az elítéltek szabadulásra felkészítésében, és ha ez a befogadástól a szabadításig áthatja a fogvatartottak képzési programjait és a személyes ügyeikkel való foglalkozást. A szabadulásra való felkészítésnek két fő területe van: az egyik az elítélt igényének megfelelő támogató képzés (általános és szakmai képzés, munkakészség begyakorlása stb.), a másik speciális, gyakorlati felkészítés a visszailleszkedés megkönnyítése érdekében. Ez utóbbival összefüggően az elítéltnek rendelkeznie kell mindazon információkkal, amelyekre szüksége lehet a társadalomba való visszatéréskor. De legalább ilyen fontos a visszailleszkedés emberi-érzelmi viszonyaira való felkészítés, például a családi kérdések, szexualitás, gyermekgondozás, erőszak és önérvényesítés, a feszültségekkel való birkózás stb. Gyakorlati ismeretek nyújtásával fokozható az elítéltek megértése egy elfogadható életmód iránt olyan területeken, mint a táplálkozás, a higiénia, a pénzbeosztás stb.

Az elítéltek beilleszkedésének fenti, szubjektív feltételeinek segítésén túl legalább ennyire fontos az a támogatás, amely a szabaduló objektív feltételeinek – elsősorban lakásviszonyainak, munkalehetőségének – megteremtésére irányul. Ezért a nemzetközi szabályok szorgalmazzák azt a szoros együttműködést, amelynek a börtön és a segítségnyújtással foglalkozó állami, társadalmi szervek és önkéntes segítők között kell létrejönnie.

A hazai büntetés-végrehajtás az elmúlt évtizedekben is – alaptevékenységéhez kötődően – ellátott szociális nevelési, gondozási feladatokat. Ezek között megemlítendők a társas kapcsolatok fejlesztésére, befolyásolására, a közösségi nevelésre, az elítélt-önkormányzatok működtetésére irányuló törekvések. De jelentős erőfeszítések történtek az elítéltek familiáris (családi) kapcsolatai, valamint a munkáltató, utógondozó, pártfogó szervekkel és szervezetekkel való kontaktusfelvétel intézményes szélesítése érdekében is. Az európai börtönnormákhoz való harmonizáció időszakában az elítéltek szociális nevelése és gondozása újabb impulzust kapott. A „szocialista" pedagógia csodatévő mindenhatóságának naiv szemléletéből és paternalizmusából fokozatosan bontakozik ki az elítélttel együttműködő, a nevelés, gondozás sikerét az ő személyére, jövőbeli szándékára alapozó szemlélet. A börtönszemélyzet munkájában az utóbbi

időben nagyobb nyomatékot kapott a szabadulásra irányultság, az elítéltek „sorsrendezésének" gyakorlatias segítése, de kedvező folyamatok indultak el a társadalmi, karitatív szervezetek, önkéntes segítők szélesedő bekapcsolódásával is.

A '60-as évektől a pedagógia kollektivista törekvéseinek hatása megmutatkozott az elítéltek közösségi nevelésének kialakítására irányuló szándékokban is. A közösségi nevelésre alapozott elítélt-önkormányzatok létesítésének gondolata lényegében azon a tudományosan igazolt pedagógiai tételen nyugodott, amely szerint a tudatosan szervezett közösség képes az egyén aktivizálására a nevelési folyamatban, ezáltal megsokszorozhatja a nevelés eredményességét. Nem tekinthető véletlennek, hogy a börtönökben a közösségi nevelés elvei és gyakorlati megvalósítása között a valóságban nehezen áthidalható szakadék tátongott. A jó szándékú, de naiv pedagógiai szemlélet ugyanis nem vette figyelembe a „börtöntársadalom" valóságos természetét, azt, hogy az elítéltek és a személyzet között kialakult merev függőségi és bizalmatlansági viszonyok az elítéltek nehezen ellenőrizhető és befolyásolható, spontán, informális csoportképződésének kedveztek. E viszonyok a '80-as, de különösen a '90-es években jelentősen oldódtak, az elítélt-önkormányzatok ügye azonban lekerült a napirendről. Helyébe a reálisan megvalósítható, a beilleszkedési készséget javító *elítélt-öntevékenység* fokozásának programja lépett.

A zárt intézet jellegéből fakadó személyiségkárosító hatások egyike az, hogy a bentlakó életét, tevékenységét, érintkezési formáit részletesen előírják, az önfenntartásához, ellátásához szükséges javakat (élelem, ruházat stb.) készen megkapja. Ennek következménye lehet – különösen hosszabb szabadságvesztés letöltése után – önállóságának, döntési képességének, az önellátás készségének csökkenése, illetve sérülése. Hasonló a helyzet az emberi kapcsolatok vonatkozásában is, hiszen a zárt intézeti, túlszabályozott érintkezési formák nehezen vihetők át a szabad élet viszonyai közé.

A börtönügynek a falakon belüli börtönéletet „normalizáló", a szabad élet viszonyaihoz közelítő törekvése az önellátás, az önálló döntési helyzetek, a fokozottabb felelősségvállalás lehetőségeinek szélesítése. Ennek egyik módszere bizonyos feladatoknak az elítéltek vagy elítéltszervezetek számára való átadása. Eddigi hazai gyakorlatunkban az öntevékenység végrehajtási fokozattól, az intézet adottságaitól függően differenciáltan valósult meg. Az öntevékeny szervezetek főleg a közművelődési és szabadidő- (szakköri, stúdió, könyvtári, sporttevékenységgel kapcsolatos) programok tervezésében és szervezésében, a környezeti rend és tisztaság fenntartásában működtek közre. A korszerűbb szemlélet szerint az elítélteknek nagyobb felelősséget kellene vállalniok mindennapi életükért, ehhez azonban nagyobb döntési, önálló választási lehetőséget kell biztosítani számukra. Az öntevékenység új lehetőségeinek, területeinek a hazai börtönfeltételek közötti kiválasztása, az öntevékeny szervezetek szerepének szélesítése feltételezi a személyi állomány fokozottabb odafordulását, inspirációját.

Az elítéltek börtöntűrő képességére, a társadalomba visszailleszkedésük szubjektív szándékára és objektív feltételeire egyaránt kiható terület a *személyes kapcsolatrendszerük fenntartásának* támogatása. Ez elsősorban a meglévő családi kapcsolatok megőrzésére, ápolására irányul. Az elítéltek családi állapotának statisztikai adatait vizsgálva megállapítható, hogy az elmúlt évtizedben csekély módosulással a házasságban élők aránya kevéssel meghaladta a 40%-ot. A nevelő fontos feladata, hogy a börtönbüntetéssel krízishelyzetbe sodródott házastársi, szülő–gyermek, valamint egyéb hozzátartozói kapcsolatokat lehetőség szerint segítse fenntartani. Ezen túl a nevelő az elítélttel együttműködve támogat minden olyan személyes kapcsolatfelvételt, amely az elszigeteltség oldásával hozzájárul az elítélt jövőbeli életútjának, életvezetésének rendezéséhez, ezen belül maximálisan segíti a lakáshoz és munkahelyhez jutását. Természetes követelmény, hogy akadálytalan legyen az elítélt kapcsolatfelvétele a börtönben gondját viselő és beilleszkedését hivatásszerűen vagy önként segítő utógondozókkal, pártfogó felügyelőkkel, társadalmi vagy karitatív szervezetek képviselőivel.

A nevelő kapcsolatépítő, szociális gondozói munkájának bonyolultságát jelzi az egyik bv. intézetben 1993-ban végzett felmérés eredménye. A fogvatartottak körülbelül 30%-a jelezte, hogy börtönbe kerülése miatt súlyos családi, illetve egzisztenciális problémái keletkeztek, és került szembe számára megoldhatatlan anyagi és jogi nehézségekkel. Ezek között a házassági, anyagi és érzelmi természetű gondok, a gyermekelhelyezés körüli bizonytalanságok, munkavállalási, közigazgatási, társadalombiztosítási problémák jelentkeztek halmozottan.

Az elítéltek kapcsolattartási jogának számottevő kiterjesztését regisztrálhatjuk az elmúlt fél évszázadban. Míg az '50-es években az elítéltek éveken keresztül nem küldhettek senkinek hírt és nem kaphattak értesítést (legközelebbi hozzátartozójuktól sem), addig a '60-as és '70-es években az a szemlélet uralkodott, hogy a kapcsolattartás kedvezmény, amit ki kell érdemelni. E szemponton túl élt az a felfogás, hogy a kedvezményeknek kapcsolódniok kell az elítélt bűncselekményéhez (rövid ideig osztályhelyzetéhez is), a kiszabott büntetés tartamához, a végrehajtási fokozathoz. Az elítélt kapcsolattartása (illetve annak differenciált korlátozása) tehát a büntetés részévé, a joghátrány egyik elemévé degradálódott, amelyet nemcsak a tettarányos büntetés egyik formájának, hanem jutalmazási, illetve elvonásával fegyelmezési eszköznek is tekintettek. Hatályos szabályozásunk az elítélt kapcsolattartási jogát abból az általános követelményből vezeti le, hogy a szabadságvesztés ténye ne szakítsa meg az elítélt emberi és társadalmi kapcsolatait. Éppen ezért a jogosultság nem korlátozható sem végrehajtási fokozattól függően, sem fegyelmi büntetés által. A kapcsolattartás bv. kódexben szabályozott formái a levelezés, *a telefon-*

használat, a látogatás, a csomagküldés, a rendkívüli eltávozás, valamint különleges formája a büntetés-félbeszakítás.

A törvény az elítélt jogaként teszi lehetővé a hozzátartozókkal való korlátozás nélküli levélváltást, míg a hozzátartozókon kívüli személyekkel e jogát a bv. intézet engedélyével gyakorolhatja. Ez utóbbi előírás arra vonatkozik, hogy nem kívánatos az olyan kapcsolatok engedélyezése, amelyek az elítéltet károsan befolyásolhatják (például volt bűntárssal). A levelek gyakorisága és terjedelme nem korlátozott.

A levelezés ellenőrizhető, ennek célja bűncselekmény, a bv. intézet rendjét, biztonságát és a közbiztonságot sértő cselekmény megakadályozása. A bv. intézet nem továbbítja, illetve nem kézbesíti azt a levelet, amelynek tartalma ütközik a fenti érdekekkel, de azt sem, amely az intézet szervezetére, az alkalmazottakra, vagy másik elítéltre vonatkozó személyes adatokat tartalmaz. A bv. intézet az elítélt sajtóhoz írott levelét is csak ilyen biztonsági okokból ellenőrizheti, más okból a továbbítását nem tagadhatja meg. A levelezés fentiekben felsorolt követelményeiről és az ellenőrzés lehetőségéről az elítéltet tájékoztatni kell.

A törvény három esetben, még a biztonsági szempontú ellenőrzést sem teszi lehetővé, nevezetesen ha a levél címzettje hatóság (például bíróság, vagy közigazgatási szerv), illetve nemzetközi szervezet (ilyen az emberi jogok védelmét ellátó szervezet), de nem ellenőrizhető az elítéltnek a védőjével való levelezése sem.

A kapcsolattartás 1993-tól *a telefon használatával* egészült ki. A telefonbeszélgetést értelemszerűen a levelezésre vonatkozó szempontok és előírások szerint kell ellenőrizni, indokolt esetben a beszélgetést meg kell szakítani. A telefon használata a technikai feltételektől függően intézetenként eltérő lehet. Ha a használat másképpen nem oldható meg, erre a célra az elítéltek számára a szükséges mennyiségű pénzérme (telefonkártya) biztosítható.

A bv. kódex szerint minden elítélt *„legalább havonként jogosult látogató fogadására"*. A törvényben alkalmazott „legalább" kifejezés arra utal, hogy a látogatást havonként biztosítani kell, de erre gyakrabban is sor kerülhet. A törvény előírta kereten belül a látogatások gyakorisága és egyéb feltételeinek meghatározása tekintetében a bv. intézet parancsnoka határoz.

A látogatók körét az intézet engedélyezi. Általános szabály az, hogy az elítéltet elsősorban hozzátartozói látogathatják. Különösen indokolt esetben egy másik bv. intézetben büntetését töltő hozzátartozójával is létrejöhet a személyes találkozás, ha kérelmüket a két illetékes intézet parancsnoka engedélyezi.

Mindez engedélyezhető más, az elítélt által megjelölt személynek is, kivéve, ha látogatása – a rendelkezésre álló adatok alapján – az intézet biztonságára veszélyt jelent. Ugyancsak ki kell zárni a látogatásból azt, akit az ügyész vagy a bíróság a folyamatban lévő büntetőeljárás eredményessége érdekében eltiltott. Az elítélt egy időben két 14 éven aluli gyermeket és két felnőttet fogadhat.

A lebonyolítás rendjére vonatkozó szabályokra az intézet a látogató figyelmét az előzetesen kiküldött, az intézetbe belépésre jogosító engedélyen hívja fel. Kizárják a látogatásból azt, aki rendjét zavarja vagy azt megsérti, és cselekményét figyelmeztetés ellenére sem hagyja abba. Ugyancsak félbeszakítható a látogatás akkor, ha az elítélt szegi meg a szabályokat, így különösen, ha tiltott tárgyat vesz át, hangoskodik stb. Időtartamát a bv. intézet parancsnoka határozza meg úgy, hogy az alkalmanként 30 percnél rövidebb nem lehet, de az elítélt, illetve látogatója kérelmére újabb 30 perccel meghosszabbítható.

A látogatás asztal mellett, ülve történik. Biztonsági okok azonban indokolhatják, hogy az elítélt látogatójával rácson keresztül, vagy zárt fülkéből, telefonon beszéljen. Többnyire olyan elítéltek esetében kerül erre a megoldásra sor, akiknél az elkövetett bűncselekmény jellegéből, az intézetben tanúsított magatartásukból arra lehet következtetni, hogy a látogatás során veszélyeztethetik az intézet rendjét vagy a látogató személyét.

Gyakorlati kérdésként merül fel, hogy a látogató hozhat-e magával élelmiszert, illetve az elfogyasztható-e az együttlét idején. A szabályok lehetővé teszik, hogy az elítélt a látogatója által hozott élelmiszert – annak ellenőrzése után – helyben elfogyaszthatja. Az ellenőrzésre nyilvánvalóan azért kerül sor, hogy ezen az úton tiltott tárgyak (például reszelő, készpénz) vagy anyagok (például kábítószer) ne kerüljenek az elítélt birtokába. A látogató által hozott italok káros tartalmának ellenőrzése már bonyolultabb eljárást igényelne, ezért a biztonsági előírások csak olyan ital átadását teszik lehetővé, amelyet a bv. intézetben vásároltak (például büfében, automatából).

A bv. kódex már nem kedvezményként, hanem az elítélt végrehajtási fokozattól való megkülönböztetés nélküli jogosultságaként rögzíti azt, hogy *„legalább havonként kaphat és küldhet csomagot"*.

Az alkalmanként küldhető élelmiszercsomag súlya korlátozott – 5 kg-nál több nem lehet –, nincs ilyen korlátozás a kizárólag ruhaneműt és tisztasági cikkeket tartalmazó csomagra. A csomag mindazokat a tárgyakat, élelmiszereket tartalmazhatja, amelyeket az elítélt engedéllyel magánál tarthat, azaz mindazt, ami az intézeti előírások szerint nem minősül tiltott tárgynak. Az intézetbe érkezett csomag tartalmát a bv. intézet alkalmazottja csak az elítélt jelenlétében ellenőrizheti. A csomagban talált tárgyakat az elítélt letétjében helyezik el, vagy a küldemény milyenségétől függően visszaküldik a feladónak, illetve megsemmisítik azt. Kapcsolat hiányában előfordulhat, hogy az elítélt nem kap csomagot. Ebben az esetben az intézet parancsnoka engedélyezheti számára, hogy letéti pénzéből meghatározott összeget vásárlásra fordítson.

A családi kapcsolatok ápolásának új, humanitárius szempontokat figyelembe vevő, a kegyeleti jog gyakorlá-

sát is megengedő formáját nyitotta meg a bv. kódex 1993-as módosítása, a *rendkívüli eltávozás* bevezetésével. A törvény úgy rendelkezik, hogy *„az elítélt felügyelettel vagy anélkül meglátogathatja a súlyos beteg hozzátartozóját, részt vehet a hozzátartozója temetésén"*. Az elítélteknél e törvényi módosítást megelőzően ilyen eltávozásra csupán a büntetés félbeszakításával nyílt mód. A törvény most sem teszi a rendkívüli eltávozást az elítélt alanyi jogává, csupán az eltávozás lehetőségét nyitja meg, így annak engedélyezéséről a bv. intézet parancsnoka dönt. A döntéshez szükséges annak hitelt érdemlő igazolása, hogy az elítélt hozzátartozója súlyos beteg lett vagy elhunyt. A parancsnoknak továbbá mérlegelnie kell azt is, hogy az elítélt eltávozása a közrendet nem veszélyezteti-e. A törvény mindenesetre felhatalmazza a parancsnokot; hogy az eltávozást szükség esetén felügyelet mellett engedélyezze, ami azt jelenti, hogy az elítéltet a bv. intézet beosztottja kíséri a látogatásra, illetve a temetésre. A parancsnok ezen túl (például ha az elítélt szökésétől kell tartani), bilincs használatát is elrendelheti. Ugyancsak a parancsnok jogkörébe tartozik, hogy kivételes esetben megtagadja a látogatás, illetőleg a temetésen való részvétel engedélyezését. A rendkívüli eltávozás megtagadásának „kivételessége" jelzi: a törvényhozó szándéka elsősorban az, hogy a különleges élethelyzetekben ideiglenesen feloldja az elítélt mozgásszabadságának korlátozottságát, de ugyanakkor óvja a közrendet, közbiztonságot is. A kivételes eset azt jelenti, hogy az elítélt vagy a hozzátartozók köre veszélyezteti a látogatás vagy a temetés biztonságos lebonyolítását. Rendkívüli eltávozás esetén az elítélt csupán rövid időre hagyja el az intézetet, ezért – eltérően a büntetés félbeszakításától – az intézeten kívül eltöltött idő beszámít a szabadságvesztésbe, még akkor is, ha az elítélt felügyelet nélkül volt távol.

A rendkívüli eltávozások növekvő gyakoriságának alakulását a bv. kódex novellájának 1993-as megjelenésétől a *15. számú táblázatban* mutatjuk be:

A büntetés-félbeszakítás sajátos intézménye a szabadságvesztés végrehajtásának. A jogalkotó ennek létrehozásakor abból indult ki, hogy a végrehajtás tartama alatt is előadódhatnak olyan körülmények, amelyek indokolttá tehetik a végrehajtás hosszabb-rövidebb megszakítását. Természetesen a társadalom, de az elítélt érdeke is főként ahhoz fűződik, hogy a büntetés minél előbb teljen. Ennek ellenére a törvény lehetőséget biztosít ilyen, a végrehajtás idejét elnyújtó megoldásra, hiszen a börtönön kívül töltött idő nem számít bele a büntetésbe. Nyilvánvaló azonban, hogy nem minden elítéltet feltétel nélkül megillető jog érvényesüléséről van szó, hanem csak kivételes, fontos okból alkalmazható jogintézményről. A bv. kódex ezt a kivételességet *„közérdekből, illetőleg az elítélt személyi, családi körülményei, egészségi állapota miatt..."* biztosítja.

15. számú táblázat

Év	Felügyelet nélkül	Felügyelettel
1993	27	3
1994	64	5
1995	115	12
1996	182	6

A bv. intézet parancsnoka egy évben tíz napig terjedő időtartamban, a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka egy évben tíz naptól három hónapig, öt évet meghaladó szabadságvesztés esetén harminc napig terjedő időtartamra, az igazságügy-miniszter az ennél hosszabb időtartamra engedélyezhet büntetés-félbeszakítást. A törvény tételesen nem határozza meg azokat az eseteket, amikor engedélyezhető a büntetés-félbeszakítás, de a kialakult gyakorlat azt mutatja, hogy erre főként a hozzátartozó súlyos betegsége, az elítélt betegsége vagy olyan családi körülmény kialakulása esetén kerül sor, amelynek bekövetkezése nem függ össze az elítélt büntetésével, és méltánytalanul súlyos hátrányt jelent az elítélt vagy családja számára. Ez utóbbira gyakori példaként szolgál a család életfeltételeit alapvetően érintő lakásépítés, idénymunkák, vállalkozási tevékenység, vagy gyermek, szülő gondozásával kapcsolatos kötelezettség teljesítése stb.

A büntetés-félbeszakítást leggyakrabban az elítéltek kezdeményezik, a védő, illetve a hozzátartozók kisebb számban nyújtanak be kérelmet. Új jelenség, hogy az elítélt személyes és családi körülményeivel megismerkedő karitatív szervezetek, érdekvédelmi egyesületek kérnek pártfogoltjuk, illetve közérdekű okból állami és gazdálkodó szervezetek kezdeményeznek egy-egy elítélt számára büntetés-félbeszakítást. A félbeszakítás iránti kérelmet a fogva tartó intézet parancsnokának kell benyújtani, aki – ha az ügy elbírálása a hatáskörébe tartozik – dönt a kérelem teljesítése vagy elutasítása tárgyában, vagy ha az hatáskörét meghaladja, a kérelmet véleményével együtt a döntésben hatáskörrel rendelkezőkhöz terjeszti fel.

A különböző döntési hatáskörrel rendelkezőkhöz érkezett kérelmek és engedélyezések számának alakulását mutatjuk be *a 16. számú táblázatban.*

A benyújtott kérelmek és az engedélyezett félbeszakítások aránya azt mutatja, hogy a hatáskörrel rendelkezők a körülményeket és az indokokat alaposan megvizsgálva élnek jogkörükkel. Az elutasítások indoka a kérelmek jelentős részénél a megalapozatlanság, amely elsősorban a megfelelő igazolások benyújtásának elmulasztásából, illetve a kellően alá nem támasztott kérelmekből adódik.

A büntetés-félbeszakítás intézményének gyakorlata azt mutatja, hogy megfelelő előkészítési és döntési mechanizmus alakult ki, amely képes összehangolni az elítélt és családja, valamint az elítélttel kapcsolatban álló gazdálkodó szervek érdekeit a büntetés-végrehajtási és közbiztonsági érdekekkel. Az évek óta tapasztalt 90-92%-os visszatérési arány jelzi, hogy az engedélyezéssel járó ésszerű kockázatvállalás a kívánatos szinten van. A visszatérést elmulasztók között legnagyobb arányban a

16. számú táblázat

év	miniszteri hatáskör		orsz. pk.-i hatáskör		int. pk-i hatáskör		hivatalból[1]	összes	összes
	kérelem	engedély	kérelem	engedély	kérelem	engedély	engedély	kérelem	engedély
1983	0	0	400	181	1274	744	0	1674	925
1984	0	0	500	120	1406	706	0	1906	826
1985	0	0	532	115	1118	605	0	1650	720
1986	0	0	510	118	1221	685	0	1731	803
1987	78	7	67	33	569	257	10	644	307
1988	30	21	331	137	2307	1082	60	2668	1300
1989	31	108	403	162	2489	1341	427	2923	2038
1990	30	27	478	170	3045	1351	75	3553	1623
1991	17	14	527	123	2635	1151	72	3179	1360
1992	40	97	592	207	3335	1523	102	3967	1929
1993	61	56	545	106	3308	1050	107	3914	1319
1994	64	50	404	84	2718	1395	80	3186	1609
1995	51	35	389	73	2365	1005	110	2742	1223
1996	68	52	463	124	2475	958	128	3006	1262

[1] A hivatalból történő félbeszakítás a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény (Be.) szerinti esetekben hatósági rendelkezés alapján történik: a) az alapügyben eljárt bíróság, ha a perújítási kérelmet alaposnak találja ... az alapügyben hozott bármely rendelkezés végrehajtását felfüggesztetheti, illetőleg félbeszakíthatja [279. § (1) bek.], b) a Legfelsőbb Bíróság a felülvizsgálati indítvány elbírálásáig a megtámadott határozat végrehajtását félbeszakíthatja [289. § (5) bek.], c) az igazságügy-miniszter a kegyelem iránti előterjesztés esetén a köztársasági elnök döntéséig a büntetés félbeszakítását elrendelheti [400. § (2) bek.].

késve bevonulók szerepelnek. A büntetés-félbeszakításon levők közül csupán néhányan követnek el bűncselekményt, illetve szabálysértést.

Az elítéltek egészségügyi gondozása

A nemzetközi normák megkülönböztetett figyelmet fordítanak az elítéltek egészségvédelmére és gondozására. Ez azzal az általános felismeréssel magyarázható, hogy a fogvatartottak többségét szociálisan hátrányos helyzetéből fakadó egészségügyi problémák is kísérik, de ezt indokolják azok a zárt intézeti körülmények is, amelyben a pszichés tényezők jelentős szerepet játszanak a betegségek keletkezésében és lefolyásában. Éppen ezért az adott állam büntetés-végrehajtása humánumának, színvonalának egyik legfontosabb fokmérője a börtön-egészségügyi szolgáltatások minősége, hatékonysága.

Az előírások abból az alapelvből indulnak ki, hogy a büntetőintézetekben az egészségügyi szolgáltatásoknak el kell érniük a szabad életben alkalmazottakét. Ugyancsak alapelvi kiemelésre érdemes az a norma, amely a büntetés-végrehajtást – ezen belül az egészségügyi szakszemélyzetet – felelőssé teszi azért, hogy a szabadságvesztés-büntetés ne járjon egészségkárosodással, hogy az elítéltek egészséggondozásával kapcsolatos döntések és kezelések a lehetséges legjobb szakértelem alapján történjenek.

Hazai szabályozásunkban az elítélt egészségvédelmét törvényi előírások garantálják. A bv. kódex kimondja, hogy az elítélt egészségügyi ellátása az általános egészségügyi jogszabályoknak megfelelően történik, speciális, elsősorban az igénybevétel lehetőségeit érintő eltérésekkel.

A zárt intézet sajátos körülményeiből fakad az az elítéltre vonatkozó törvényi – a szabad társadalomban érvényesülő kötelezettségen túlmenő – előírás, miszerint köteles alávetni magát a szükséges orvosi vizsgálatnak és gyógykezelésnek.

E rendelkezés kézenfekvő indoka, hogy az elítélt betegségének megállapítása és a gyógykezeléshez szükséges rendszabályok alkalmazása, a fertőző vagy járványgyanús állapotú elítélt izolálása, az egészségi állapotnak a munkavégzésnél meghatározó szerepe, a testi vagy lelki fogyatékosságok feltárása a végrehajtás feltételei között, az elítéltek összezártsága folytán elkerülhetetlen. A törvényi garanciák között szólnunk kell arról is, hogy a hazai szabályozás – összhangban a legtöbb állam idevonatkozó előírásaival – megtiltja az elítélten végezhető orvosi kísérletet.

Az elítéltek egészségvédelme a büntetés-végrehajtási szervezeten belül kialakított egészségügyi szolgálat feladata, amelynek három fő működési területe *a gyógyító-megelőző ellátás; a közegészségügyi-járványügyi munka és az egészségügyi anyag- és gyógyszergazdálkodás és ellátás.*

A gyógyító-megelőző tevékenységhez tartozik az elítélt befogadásától kezdve a munkába állítása előtti orvosi vizsgálaton keresztül a gondozásig és a szakorvosi gyógykezelések speciális formájáig minden, ami a megelőzést, a betegségek felkutatását, korai felismerését és

szakszerű gyógykezelését célozza. Az elítélt egészségügyi alapellátását a bv. intézet orvosa végzi, aki az egészségi állapot függvényében intézkedik a gyógykezelés, illetve a további vizsgálatok elvégzése érdekében, elsősorban a bv. intézeten belül, ahol a gyógyító-megelőző ellátást az intézet orvosán kívül a speciális szakfeladatokat (például szemészet, bőrgyógyászat, röntgen, fül-orr-gégészet) konziliáriusként foglalkoztatott orvosok és asszisztensek végzik. A helyben meg nem oldható vagy sürgősségi eseteknél a bv. intézet székhelye szerint illetékes egészségügyi intézmény is igénybe vehető.

A fekvőbeteg-ellátás tekintetében is az az elv érvényesül, hogy a gyógykezelésekre, műtétekre, kivizsgálásokra elsősorban a büntetés-végrehajtás egészségügyi intézményeiben (Bv. Központi Kórház, IMEI, Nagyfai Bv. Intézet krónikus utókezelő részlege) kerüljön sor. Ha a szükséges beavatkozás ezeken a helyeken nem biztosítható, akkor azt országos szakintézményekben végzik el.

Az elítélt fogászati, szájsebészeti ellátása is a bv. intézetben, illetve egészségügyi intézményeiben, sürgős esetben a területi szakorvosi rendelőben történik. Az elítélt a fogpótlásért és a műfogak javításáért térítési díjat fizet, kivéve, ha ezek munkabalesete vagy a fogva tartás ideje alatt keletkezett foglalkozási vagy a végrehajtással kapcsolatos ártalom miatt szükségesek.

Az egészségügyi szolgálat különleges feladata az utóbbi évtizedben csökkenő tendenciát mutató, de még előforduló szándékos önkárosítást, öncsonkítást elkövető elítéltek ellátása. Ezek leggyakrabban előforduló formái az önkezűen metszett, vágott sebek a testen, idegen testek nyelése, valamint gyulladást keltő anyagok bejuttatása a szervezetbe. Az elítéltek egészségének helyreállítása érdekében – állapotuktól függően – az orvos dönt a helyi ellátásról, illetve a kórházba szállításról. Ugyanígy jár el, ha az elítélt az étkezést tagadja meg.

A bv. kódex külön szabályozza azt az esetet, amikor az elítélt a szabadságvesztés végrehajtása alatt kóros elmeállapotúvá válik és emiatt a szabadságvesztést nem lehet végrehajtani. A kóros elmeállapot fennállásának és a börtöntűrő képességre kihatásának megítélése szakértő jellegű elmegyógyász szakorvosi feladat, amelyet az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben (IMEI) végeznek, és szükség esetén itt helyezik el az érintett elítéltet gyógykezelés céljából. A törvény idevonatkozó rendelkezése az, hogy ez az intézkedés a szabadságvesztés-büntetés letöltésének időtartamát nem befolyásolja, mert az IMEI-ben eltöltött idő a büntetésbe beszámít.

Az elmúlt évek betegforgalmi adatai alapján megállapítható, hogy a fogvatartottak egészségi állapota romló tendenciát mutat. Ez elsősorban az orvoshoz fordulás gyakoriságának növekedésében, a fekvőbetegek számának jelentős emelkedésében regisztrálható. Az elmúlt év új jelensége volt, hogy a fogvatartottak körében megjelentek a kábítószerfüggők és a politoxikomának is. Kezelésük érdekében a hazai börtönügy megkezdte a kábítószer-ellenes stratégia kidolgozását, a drogfelismerés oktatását, az intézetbe behozatal és terjesztés megakadályozásával összefüggő intézkedések előkészületeit.

A büntetés-végrehajtás közegészségügyi-járványügyi feladatai sorában különösen fontos az intézetek higiénés állapotának állandó ellenőrzése, javítása, mert a közös elhelyezés ugrásszerűen növeli a fertőzésveszélyt. A fogvatartottakat ezért a befogadásuk során alapos vizsgálat alá vonják, és szükség esetén – térítésmentes – védőoltásban részesítik.

Kiemelésre érdemes a fogvatartottak HIV-szűrése. A HIV-fertőzöttség börtönbeli elterjedése ellen eddig sikeres volt a fellépés.

A közösségi és a személyes higiénés előírások érvényesítése érdekében a bv. intézet köteles megteremteni a tisztálkodáshoz szükséges feltételeket. Hetenként legalább egy alkalommal meleg vízben való fürdést (zuhanyozást), a szennyező munkaterületeken dolgozók részére a naponkénti fürdést (zuhanyozást) kell biztosítani, gondoskodni kell a tiszta fehérnemű és ruházat pótlásáról. Ugyanakkor az elítéltek is kötelesek betartani a higiénés előírásokat, így környezetük (épület, zárkák, folyosók, udvar stb.) rendszeres tisztán tartását, személyes tárgyaik előírásszerű tárolását is.

Gondosan és részletesen kimunkált megelőző és védőintézkedések óvják az elítélteket a fertőző betegségek elterjedésétől. Az intézkedés folyamán lényeges a gyorsaság, a fertőző betegség gyors felismerése, a fertőzött személyek elkülönítése, illetve a velük érintkezett fogvatartottak járványügyi megfigyelése. Szükség esetén a fertőző betegségben szenvedő vagy arra gyanús elítéltet a Központi Kórházba kell szállítani.

Az egészségügyi szolgálat megkülönböztetett figyelmet fordít az élelmezéssel kapcsolatos egészségügyi teendők (a konyhák higiénés ellenőrzése, a dolgozók járványügyi szempontból végzett alkalmassági vizsgálata, oktatása, az étlap táplálkozás-élettani szempontú ellenőrzése stb.) végzésére. Az ipari és mezőgazdasági termelőegységek munka-egészségügyi felügyeletét a bv. egészségügyi szolgálat a tisztiorvosi szolgálattal együttműködve végzi.

Az elítélt sajátos helyzetéből következik, hogy a *gyógyszert* és az önhibáján kívül nem dolgozó elítéltnek a *gyógyászati segédeszközt* térítés nélkül biztosítja a büntetés-végrehajtás.

Az elítéltek gyógyításához szükséges gyógyszert a bv. orvos írja fel, és gondoskodik arról, hogy azt a beteg e szerint kapja meg. Csak gyógyszertári forgalomból beszerezhető, hazai forgalomba hozatali engedéllyel rendelkező gyógyszert, tápszert vagy gyógyhatású készítményt rendelhet. Az elítéltek gyógyszerekkel való visszaélését speciális szabályok kívánják megelőzni. Ilyen szabály, hogy az elítélt csak az orvos által engedélyezett gyógyszert tarthatja magánál, de ilyen engedély nem adható például altatókra, nyugtatókra, testépítést szolgáló szerekre.

17. számú táblázat

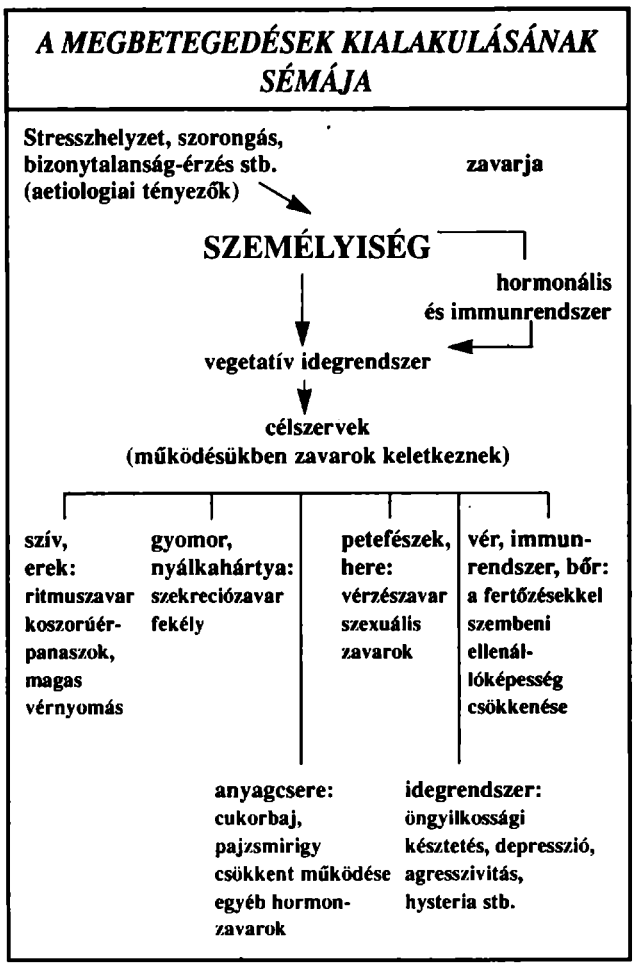

A hazai börtönegészségügy az elítéltek kezelésekor, gondozásakor a kényszerkörülmények kiváltotta pszichés tényezők hatását is figyelembe veszi. Az elítéltek között sokkal inkább fellelhetők a pszichoszomatikus – a lelki eredetű testi – betegségek, mint az átlag népességénél. Sok közöttük a hátrányos körülmények között nevelkedett, a szeretetet, melegséget mindvégig nélkülöző, pozitív példaképekkel nem rendelkező, agresszív megoldásokra hajlamos személy, akinek életútját a perifériára szorultság, a csökkent feszültségelviselés és sikertelenség jellemzi. Közismertek a börtönkörnyezet által kiváltott feszültségek, fel nem dolgozott nézeteltérések, amelyek mint érzelmi tényezők a vegetatív idegrendszeren keresztül hatnak és váltanak ki kóros tüneteket. Különösen a hosszan tartó feszültség, szorongás, vagy a hirtelen támadt, de ki nem fejezhető düh, harag, agresszív indulat szerepelhet kiváltó okként. A lezajlott betegségek egy-egy tünete feltételes reflex módjára rögzülhet, és megfelelő indulatok hatására aktiválódhat.

Egy 1994-ben nyilvánosságra hozott vizsgálat a fogva tartás idején kiváltott stresszhelyzet, szorongás és különösen az előzetes letartóztatás időszakában kialakuló bizonytalanság okozta pszichoszomatikus megbetegedések formáit és mechanizmusát tárta fel.

A megbetegedések sokféleségét és kialakulásuknak sémáját a *17. számú táblázatban* mutatjuk be.

A megbetegedéseknek ilyen okokra visszavezethető gyakorisága mindenesetre magyarázatul szolgál a börtön-egészségügyi szolgálat fokozott mérvű igénybevételének. Könnyen felismerhető, hogy a zsúfolt elhelyezés vagy foglalkoztatás nélküli tétlenség milyen veszélyt rejt magában a csökkent tűrőképességű, agresszív kitörésekre hajlamos elítéltek között.

Hamis és minden ésszerű megfontolást nélkülöz az a felfogás, hogy az elítélt börtönbeli közérzetének szükségszerűen rossznak kell lennie, mert ez fokozza a börtön elrettentő hatását, az egyéni visszatartás esélyeit. Az állandó rossz közérzet, feszültség, szorongás éppen a börtönelviselő képességet csökkentik, ennek talaján pedig olyan testi és lelki károsodások következhetnek be, amelyek hozzáférhetetlenné, együttműködésre alkalmatlanná tehetik az elítéltet.

A börtön-egészségügyi szolgálat felkészült arra, hogy gyógyító tevékenységét sajátos környezetben, különleges betegeken folytassa, és jelentős segítséget nyújt más szakterületeknek – a nevelőknek, a biztonsági szakembereknek – a megelőzés területén. A beteg együttérzést igényel gondozójától, és ez a börtönben sincs másként. A börtönorvos, az ápoló türelemmel, bölcs tanáccsal, a helyzet tárgyilagos megvilágításával az esetek jó részében többet használ, mint bármiféle gyógyszerrel, kezeléssel vagy akár fegyelmező intézkedéssel. A már kialakult betegség tünetei enyhíthetők pszichoterápiával, pszichiátriai foglalkozásokkal, továbbá gyógyszeres és nem gyógyszeres orvosi beavatkozásokkal, szükség esetén az elítélt intézeti vagy zárkakörnyezetének megváltoztatásával.

Az elítélt személyiségfejlesztő, gyógyító-rehabilitációs programon önkéntes jelentkezés alapján is részt vehet. Az ilyen program szakképzett pszichiáter, pszichológus, gyógypedagógus közreműködésével történhet. A hatályos szabályozás arra is lehetőséget kínál, hogy az elítélt a bv. intézet szakszemélyzetén kívül más szakember szolgáltatásait is igénybe vegye. Ennek költségeit azonban fedeznie kell, és ezt az intézet parancsnoka csak akkor engedélyezheti, ha a kezelés feltételei a bv. intézetben biztosíthatók.

Az orvosok nem csupán a rendelőkben, az elítéltek betegágyánál nyújthatnak segítséget, hanem egészségügyi felvilágosító, ismeretterjesztő előadások keretében is.

Fiatalkorú elítéltek speciális kezelése, gondozása

A fiatalkorúaknak a felnőttekétől eltérő büntetőjogi megítélését, büntetés-végrehajtási kezelését életkori sajátosságaik indokolják. A fiatal kor a társadalmi követel-

ményekhez való alkalmazkodási készség kialakulásának a szakasza. A még lezárulatlan jellembeli, biológiai és szociális fejlődésük, kialakulóban lévő személyiségük szükségessé teszi a büntetés nevelő jellegének erősítését a represszív elemekkel szemben. Ezt a követelményt tartalmazza a büntető törvénykönyv 108. § (1) bekezdése, amely elvi jelleggel mondja ki: *„a fiatalkorúval szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjék és a társadalom hasznos tagjává váljék"*.

A '90-es évek elején a fiatalkorúak igazságszolgáltatásáról a magyar büntető törvényhozás látókörébe került nemzetközi dokumentumok, így különösen az úgynevezett Pekingi Szabályok (1985) és a Gyermek Jogairól szóló egyezmény (1989) szükségessé tették a jogrendszerünkbe való beillesztésére irányuló jogharmonizációs munka megkezdését. A büntetőszabályok módosításáról szóló 1995. évi XLI. törvény már ez utóbbi Egyezmény szellemében rendelkezik arról, hogy *a szabadságvesztés-büntetés a fiatalkorúakra csak végső eszközként alkalmazható*, és az intézkedések, a büntetések közül azokat kell előnyben részesíteni, amelyek nem eredményeznek szabadságelvonást.

A fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának a felnőttekétől megkülönböztetett körülményeit, nevelési, kezelési, gondozási feltételeit rögzítik a bv. kódexnek azok az alaprendelkezései, amelyek előírják, hogy *„a fiatalkorúak szabadságvesztését külön büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani"*, illetve, hogy *„különös gondot kell fordítani a fiatalkorú nevelésére, oktatására, személyiségének fejlesztésére és testi fejlődésére"*.

A felnőttektől eltérő, számos feloldó szabály közül kiemelendő a fiatalkorúak bv. intézeti rendjére vonatkozó rendelkezés, amely szerint a fiatalkorúak börtön és fogház fokozatán belül a bentlakók személyiségének megfelelően kialakíthatók nevelési csoportok.

A fiatalkorú egészségügyi, pszichológiai, munkaalkalmassági vizsgálatát, a nevelési program kialakítását a felkészítő részlegben látják el. Már ebben a szakaszban nagyobb szerep jut a családnak, illetve a lakóhely szerint illetékes gyámhatóságnak, amelyeket az intézet a fiatalkorú befogadásáról szóló kiértesítésen kívül, a megismeréséhez szükséges információk kérésével kereshet fel.

A fiatalkorúak intézetében a '90-es évek elején indultak biztató kísérletek a progresszív szisztéma bevezetésére. Ennek lényege, hogy a megfigyelési időszak után a fiatalkorúnak módot ad arra, hogy a követelmények teljesítésével fokozatosan könnyebb rezsimtulajdonságokkal rendelkező részlegekbe kerüljön. A zárt, a félig zárt és végül a félig nyitott részlegekbe előrehaladás vonzereje az intézet ideiglenes elhagyásának fokozatosan szélesedő lehetőségében van. A kísérlet 1995-ben történt értékelésekor kimutatható volt, hogy a progresszív szisztéma és a működtetésére fordított pedagógiai erőfeszítések jelentősen javítottak az intézetek légkörén. A korábbi években nehezen kezelhető intézeti szubkultúra agresszivitását, nemegyszer brutalitását kísérő jelenségeket javarészt sikerült kiküszöbölni, amelynek következményeként a fegyelmi felelősségre vonások száma – ezen belül a magánelzárásé – lényeges csökkenést mutat (1991-ben 608, míg 1995-ben csupán 12 fiatalkorút fenyítettek magánelzárással).

A követelmények nem teljesítésének hathatós szankciója a fegyelmi büntetések helyett a kilátásba helyezett előmeneteli kedvezmények elmaradása lett.

A fenti csoportképzésen kívül létrehozott *korrekciós csoportba* az intézeti pszichológus, illetve a nevelő javaslatára azokat a fiatalkorúakat helyezik, akik elesettebbek, kiszolgáltatottabbak, és ezért különös védelemre, gondozásra szorulnak. Rajtuk kívül azokat helyezik külön csoportba, akik agresszivitásuk miatt jelentenek veszélyt társaikra vagy önmagukra. E csoporttal pszichológus, gyógypedagógus foglalkozik. Ezenkívül az intézetben 20-25 fős *gyógyító-nevelő csoport* is működik.

A fiatalkorúak intézete nem vállalhatja a családi és az iskolai nevelés minden funkcióját, de ugyanakkor nagyobb eséllyel léphet fel, mint a felnőttkorúaknál. A nemzetközi tendenciákkal egybeesően hazánkban is az intézeti nevelési hatásrendszer középpontjába az elmaradt vagy hiányos szocializáció pótlására irányuló *általános és szakműveltséget nyújtó képzés* lépett. Ezen belül olyan keretek kialakítása vált célszerűvé, amelyek az elmaradt készségek és képességek fejlesztését, azaz az úgynevezett készségtárgyaknak az oktatásba való bevitelét jelentik. A fiatalkorúak számára élményszerű, érzelmileg is motiváló oktatási program állítható össze a szokványos tanulási helyzet kerülésével, irodalmi-zenei és egyéb művészeti, a kézügyességet próbára tevő, kreativitást, alkotókedvet serkentő tevékenységgel járó élmények nyújtásával.

Az 1996-os adatok szerint a fiatalkorúaknak csaknem 40 százaléka nem fejezte be az általános iskolát, 8 százaléka analfabéta. Az intézet, amely jelentős oktatási hagyományokkal rendelkezik, a bv. kódex 1993-as novellája után a 16 éven felüliek számára tanulásra ösztönző rendszert dolgozott ki. E szerint az általános iskolai, illetve az első szakmai végzettséget adó iskolarendszerű képzésben részt vevő fiatalkorúakat a szükséges képzési idő alatt munkavégzési kötelezettség és a tartására fordított költségekhez való hozzájárulás nem terheli. Mindezt a fővárosi önkormányzat által folyósított ösztöndíjkeret is segíti. Az eddigi erőfeszítések ellenére nehézségekkel jár a fiatalkorúak szakmai képzési bázisának kialakítása. Ez a múltban elhanyagolt terület jelentős anyagi ráfordításokat igényel. A fejlesztéshez jó alapokat szolgáltat a PHARE-program keretében 1995-ben elnyert pályázat, amely a szakképzés szélesítésére fordítható pénzbeli támogatást nyújt.

A fiatalkorúak *munkával foglalkoztatása* is a megoldandók közé tartozik. A korábbi évtizedekben kialakított vállalati munkáltatása előtérbe került a fiatalkorúak re-

szocializációs szükségleteivel szemben. Ezért a fiatalkorúak életkori sajátosságaihoz, szellemi és testi képességeihez, valamint a munkaerő-piaci igényekhez egyaránt alkalmazkodó foglalkoztatási-képzési profilok tárgyi és személyi feltételeinek kialakítása még éveket vesz igénybe. 1996-ban a fiatalkorúaknak mintegy 30 százaléka a Dunai Vegyesipari Kft. keretében papíripari és betonelemgyártó, míg további 60 százaléka a költségvetési munkáltatás keretében intézetfenntartási és egyéb eseti foglalkoztatásban vett részt. A fiatalkorúak várható beilleszkedési nehézségeit a szakmai gyakorlottság hiánya felől különösen jelzi, hogy 1996-ban a bentlakóknak mindössze 3 százaléka rendelkezett szakmunkás végzettséggel, és 20 százalékának volt korábban munkaviszonya.

Az életkori sajátosságoknak megfelelő figyelmet fordítanak *a közművelődési és szabadidő tevékenység* feltételeinek biztosítására. A napi programok egyik legfontosabb elemévé lépett elő a feszültségek csökkentését szolgáló sportfoglalkozás. Az intézet fedett és nyitott sportlétesítményei folyamatos mozgáslehetőséget nyújtanak. A fiatalkorúak intézetében is népszerű a több csatorna vételére és videofilmek vetítésére is alkalmas zártláncú televíziós hálózaton történő műsorközvetítés. A könyvtárhasználaton kívül a fiatalkorúak érdeklődéséhez leginkább igazodó zene-, rajz-, háztartási és biológiai szakkör működését biztosítja az intézet.

A legtöbb államban jelentős erőfeszítéseket tesznek a fiatalkorú elítélteknek a felnőttekénél kedvezőbb intézeti elhelyezésére. Ebben a kis létszámú (40-200 fős), familiáris hangulatú intézetek és a beutaltak többnyire egyéni elhelyezése jelenti a követendő modellt. A több kis befogadású intézet egyben elősegíti a fiatalkorúak regionális elhelyezését, a hozzátartozókkal való kapcsolattartás megkönnyítését. A hazai Fiatalkorúak Bv. Intézetében az elmúlt évtizedben végbement nagyarányú létszámcsökkenés lehetővé tette a korábbi zsúfoltság csökkentését, az emeletes ágyak megszüntetését és a 4 m²/fő elhelyezési tér kialakítását. Az egyedi elhelyezés – amelynek megvalósítása a fiatalkorúaknál különösen kívánatos lenne – csupán hosszabb távon elérhető. Az intézet által egyszemélyes zárkákból kialakított részlegbe – egyelőre konfliktuskezelés céljából – saját kérelmére avagy a pszichológus, illetve a nevelő javaslatára kerülhet a fiatalkorú.

A fiatalkorú elítéltek előéletének vizsgálatai egybehangzóan a családi élet valamiféle zavarát mutatják ki. Többségük hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű családokban nevelkedett, kitéve többféle negatív környezeti hatásnak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a korábban mégoly konfliktusos családi kapcsolatok ellenére a fiatalkorú családhoz – szülőkhöz, testvérekhez stb. – kötődési igénye általában fokozódik a szabadságvesztés ideje alatt. A családtagok részéről is érezhető a felelősségérzet, amit az anyagilag is megterhelő látogatások és más kapcsolati formák (például csomagküldés) sokszor erőn felüli vállalása is jelez. Ez az állapot lehetőséget teremthet az akut, családon belüli konfliktusok feloldására, a szabadulás utáni beilleszkedés érdekében történő kölcsönös együttműködésre. Ezt célozzák az úgynevezett *családterápiás foglalkozások*, a család intézeti látogatásai alkalmával.

A családi kapcsolatok erősítését szolgálják az utóbbi években növekvő számú, különböző jogcímű (kimaradás, rövid tartamú eltávozás, enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása) eltávozások. Megszorító szabály, hogy a 18. életévét be nem töltött elítélt csak akkor távozhat el, ha őt törvényes képviselője, nagykorú hozzátartozója, pártfogója vagy valamely, a bv. szervezettel együttműködési megállapodást kötött karitatív szervezet képviselője fogadja, és kíséréséről, valamint a visszaszállításáról gondoskodik.

A fiatalkorúak utógondozásának, pártfogó felügyeletének előkészítéséhez különösen fontos társadalmi érdek fűződik, ennek megfelelően a felnőttekétől eltérő jogi szabályozás mellett és szervezetben történik. A fiatalkorúak nagyobb támogatásra, ellenőrzésre rászorultsága miatt a kötelező pártfogó felügyelet elrendelését a törvény szélesebb körben határozza meg. A másik különbség, hogy a bíróság feladatait a pártfogó felügyelet során a gyámhatóság látja el, akkor is, ha a pártfogolt az intézkedés tartama alatt betölti a 18. életévét.

A nők büntetés-végrehajtásának sajátos vonásai

Mint az a statisztikai adatokból kitűnik, az elítéltállományon belül a női elítéltek számának és arányának az utóbbi évtizedben tapasztalt csökkenése ellenére nemzetközi összehasonlításban még mindig nagyarányú jelenlétük regisztrálható.

A jogszabályok rendelkeznek a női elítélteknek a férfiaktól elkülönített végrehajtásáról, elhelyezésük, egészségügyi ellátásuk, a velük szemben alkalmazható biztonsági intézkedések és munkavégzésük sajátos, fiziológiai, pszichikai adottságaikat figyelembe vevő normáiról.

A női elítéltekkel foglalkozó szakemberek tapasztalatai szerint a nők szociálisan, érzelmileg és gazdaságilag is sokkal inkább kötődnek a családhoz, környezetükhöz, mint a férfiak. Ezért – különösen azok, akik először kerülnek zárt intézetbe – a gyermekektől, a házastárstól, a hozzátartozóktól való elszakadást rendkívül nehezen viselik. Ez a beilleszkedési időszakot elnyújtja, és gyakran súlyos érzelmi feszültséggel terheli meg. Ugyancsak nehezen kezelhető a fiatal (18–35 éves) női korosztály. Ők igénylik a leginkább a törődést, az érzelmi kapcsolatok fennmaradását, és ha ez a kapcsolat megsérül, magatartásukban jelentős változások állhatnak be. A valakihez való tartozás igénye számos esetben nyíltan vállalt és újabb konfliktusok forrásává váló homoszexuális viszony létrejöttéhez vezethet. A beilleszkedési nehézségek, a csökkent tolerancia és börtöntűrő képes-

ség a női elítéltek körében gyakoribbá teszi a betegségtudatba menekülést, a pszichoszomatikus eredetű egészségkárosodást. Egy 1995-ben végzett felmérés kimutatta, hogy a női elítéltek orvosi rendelésen való megjelenése a férfiakénak négyszeresét, míg gyógyszerfogyasztásuk a dupláját éri el. Mindez a familiáris kapcsolatok fenntartásának erőteljes támogatását igényli a bv. intézet személyzetétől.

A női elítéltek munkával foglalkoztatása hagyományosan elsősorban konfekcióipari jellegű, amely mellett a szakképzésük is megszervezhető. A statisztikai adatok szerint a női fogvatartottak iskolázottsága alacsonyabb a férfiakénál, különösen magas közöttük az analfabéták aránya, ezért általános iskolai oktatásba való bevonásuk folyamatos erőfeszítéseket igényel. Napirendjükben, a szabadidőprogramokban a háztartási, gyermekgondozási, higiénés, testápolási, egészségügyi, családi élettel kapcsolatos ismeretek elsajátítására, készségek kialakítására meg kell teremteni a feltételeket.

A bv. kódex az alkotmánnyal összhangban biztosítja a jogot a nőknek a sajátos védelemre, továbbá kimondja, hogy a terhes és kisgyermekes elítélt nőnek az egészségét védő és a gyermek fejlődését szolgáló jogai nem korlátozhatók a szabadságvesztés végrehajtása alatt sem.

A női elítéltekre az alábbi speciális rendelkezések vonatkoznak:

A kényszerítő eszközök (testi kényszer, bilincs, elektromos sokkoló eszköz, gumibot, szolgálati kutya) alkalmazásának köréből kizárja a terhes nőket, használatukat megtiltja női fogvatartottal szemben szökés megakadályozására, illetve szökésük esetén a lőfegyver alkalmazását.

A törvény *különös védelemben részesíti* a terhes és kisgyermekes elítélt nőket. Ha ugyanis a bv. intézet orvosa megállapítja, hogy az elítélt nő a terhesség negyedik hónapját elérte, és a szülés várható időpontja megelőzi a szabadulás napját, kérelemre az intézet parancsnoka javaslatot tesz a szabadságvesztés félbeszakítására. Ennek engedélyezése esetén az elítélt nőt a szülés várható időpontja előtt négy héttel szabadítani kell.

Abban az esetben, ha az elítélt nő veszélyeztetett terhességét állapítják meg, őt a Bv. Központi Kórházba kell szállítani, és egyidejűleg javaslatot kell tenni a büntetés félbeszakítására. A bv. kódex arra az esetre is rendelkezik, ha a büntetés-félbeszakítás – az elítélt veszélyessége vagy egyéb körülmények gondos mérlegelése alapján – nem engedélyezhető, vagy ilyen kérelmet nem terjesztettek elő, és a szülésre a szabadságvesztés végrehajtása alatt kerül sor. Ekkor az újszülöttet hat hónapos, kivételesen egyéves koráig az anyjával együtt kell elhelyezni a büntetés-végrehajtási intézetben. Ilyenkor a gyermeknek és anyjának elhelyezéséről és megfelelő egészségvédelemről a Bv. Központi Kórház gondoskodik.

A gyermeket váró elítélt nő várandóssági pótlékot kaphat a szülésig, amelyet sem elvonni, sem fegyelmi úton csökkenteni nem lehet. Ha a törvényi feltételek fennállnak, a szabadságvesztését töltő nő is jogosult tb.-juttatásokra, családi pótlékra vagy egyéb támogatásra.

Ugyanazon szabályok alapján jogosult terhessége megszakítására, mint bárki más. Az idevonatkozó 1992. évi LXXIX. törvény értelmében meghatározott időn belül benyújthatja a terhességmegszakítás iránti kérelmét. Az egyetlen eltérés az általános szabályokhoz képest az, hogy az elítélt nőnél a kívánt beavatkozást csak a Bv. Központi Kórházában végezhetik el.

A munkakötelezettség minden elítéltre vonatkozik, azonban *a nők nem végezhetnek olyan nehéz fizikai munkát*, amelyre testi felépítésük miatt nem alkalmasak. A terhes vagy kisgyermekes nő munkáltatását további korlátok közé szorítja az a szabály, hogy a terhesség megállapításától gyermeke 6 hónapos koráig, illetve, ha a gyermek a bv. intézetben van elhelyezve, 1 éves koráig sem éjszakai munkára (22 órától 6 óráig), sem túlmunkára nem lehet beosztani.

Kizárt a magánelzárás fegyelmi büntetésként alkalmazása *terhes és kisgyermekes nővel szemben*. Kisgyermekes nőnek azt kell tekinteni, aki gyermekével együtt van a bv. intézetben.

A büntetés-végrehajtás jelentős feladata a *zárt intézeti körülmények közötti szerepváltozás* személyiségkárosító, a nők énképére, női mivoltukra kedvezőtlen következményeknek *lehetőség szerinti tompítása*. Ezt célozzák a nőknek a férfiakénál nagyobb szabad mozgásteret (3,5 m^2) előíró, a női elítéltek formaruhájának polgári jellegét kihangsúlyozó, valamint a nagyobb higiénés, esztétikai szükségletük (gyakoribb tisztálkodási, fokozottabb ruházat- és környezettisztasági igények) kielégítésére irányuló szabályok.

Az elítéltek kezelése a gyógyító-nevelő csoportban

A befogadott elítéltek 5-6 százalékának személyiségzavara, vagy kábító hatású anyagok (alkohol, kábítószer stb.) kóros élvezete miatti leépültsége avagy fejlődési rendellenesség miatt szellemileg visszamaradott állapota teszi szükségessé külön csoportba helyezésüket. Ezek az elítéltek sokkal nehezebben tudnak beilleszkedni a zárt intézet életrendjébe, az általában alkalmazott nevelési, kezelési módszerek kevésbé érvényesíthetők hatékonyan. Számukra ezért 1979-től egyes büntetés-végrehajtási intézetekben külön részleget, az úgynevezett gyógyító-nevelő csoportot hozták létre. 1995. december 31-én az alábbi intézetekben láttak el ilyen feladatot: Bp.-i Fegyház és Börtön, Sopronkőhidai Fegyház és Börtön, Szegedi Fegyház és Börtön, Váci Fegyház és Börtön, Kalocsai Fegyház és Börtön, Baracskai Országos Bv. Intézet, Pálhalmai Országos Bv. Intézet, Fiatalkorúak Bv. Intézete.

A gyógyító-nevelő csoportba helyezés nem érinti az elítélt bíróság által meghatározott szabadságvesztési fokozatát, továbbá az elítéltekre általában vonatkozó, a bv. kódexben rögzített jogokat és kötelezettségeket sem.

A hatályos szabályozás meghatározza az elítélteknek azt a személyi körét, amelyiknek e részlegbe helyezéséről gondoskodni kell. E szerint gyógyító-nevelő csoportba kell elhelyezni azt az elítéltet,

a) akinek a büntető törvénykönyv 24. § (2) bekezdése alapján korlátozott beszámítási képességét állapították meg;

b) akinek a büntető törvénykönyv 75. §-a alapján kényszergyógykezelését rendelték el;

c) akit a szabadságvesztés végrehajtása alatti időben kóros elmeállapota miatt az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben (IMEI) kezeltek és elmeállapota olyan mértékben javult, hogy az a szabadságvesztés folytatását nem akadályozza;

d) akinek a személyiségzavar jellege, vagy annak súlyossága miatt a gyógyító-nevelő csoportban való elhelyezése indokolt.

A fenti felsoroláshoz magyarázatul szolgálhat, hogy az a) pontban szereplő *korlátozott beszámítási képességgel rendelkező elkövető* elmeállapota még nem indokolja a bűnösséget kizáró kóros elmeállapot megállapítását, tehát bűncselekményéért felelősségre vonható, de büntetése a Btk. alapján korlátlanul enyhíthető. Az ilyen elkövető szabadságvesztés-büntetése esetén, a fokozatának megfelelő gyógyító-nevelő csoportba helyezése előtt, kivizsgálásra és a gyógyításához szükséges komplex terápiás program kidolgozása céljából egy hónapra az IMEI-be kerül.

A b) pontban feltüntetett *kényszergyógyítás* a büntető törvénykönyv szankciórendszerében az intézkedések között helyezkedik el. A kényszergyógyítás nem önálló intézkedés, hanem a hat hónapot meghaladó szabadságvesztés-büntetés végrehajtásához kapcsolódik, és azzal szemben rendelheti el a bíróság, akinek bűncselekménye összefügg alkoholista, illetve kábítószerélvező vagy kábító hatású anyagot fogyasztó életmódjával. A kényszergyógyításra csak a szabadságvesztés tartama alatt kerülhet sor. Azt az elítéltet, akinek kényszergyógyítását a bíróság elrendelte, befogadása utáni kivizsgálásra – legfeljebb 30 napra – az IMEI-be kell szállítani. Gyógyító-nevelő csoportba helyezése előtt az intézet részletes terápiás tervet tartalmazó kezelési előírást készít az elítéltről.

A c) pontban feltüntetett, *a szabadságvesztés végrehajtása alatt kóros elmeállapotúvá vált elítélt* zárt intézeti elmegyógyításáról fentebb már szóltunk. A kóros elmeállapotra utaló tüneteket először a bv. intézet orvosa állapítja meg, és tesz javaslatot az elítélt IMEI-ben való megfigyelésére. Ha megfigyelésének, illetve gyógykezelésének eredményeképpen megállapítható, hogy az elítélt elmeállapota olyan mértékben javult, hogy az a szabadságvesztés végrehajtását nem akadályozza, gyógyító-nevelő csoportba helyezéséről kell intézkedni.

A d) pont szerinti *személyiségzavarra* utaló tüneteket szintén a bv. intézet orvosa állapítja meg, és javasolja az elítélt beutalását – kivizsgálás és komplex terápiás program kidolgozása céljából – az IMEI-be, ahonnan az elítélt gyógyító-nevelő csoportba helyezése megtörténhet.

18. számú táblázat

A GYÓGYÍTÓ-NEVELŐ CSOPORTBA HELYEZETT ELÍTÉLTEK LÉTSZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE

	1993	1994	1995	1996
Gyógyító-nevelő csoportba helyezés – a bíróság rendelkezésére a Btk. 24. § alapján	94	146	40	114
a Btk. 75. § alapján	484	445	153	182
– a bv. orvos javaslatára	201	349	109	95
összesen	779	940	302	391
Gyógyító-nevelő csoportba helyezés megszüntetve	443	907	429	379
Gyógyító-nevelő csoportba helyezettek létszáma december 31-én	228	315	188	200

Kivételesen, abban a bv. intézetben, ahol gyógyító-nevelő csoport működik, az orvos javaslatára a parancsnok – legfeljebb 30 napig – közvetlenül is ide helyezheti a személyiségzavarban szenvedő elítéltet.

A *18. számú táblázatban* az utóbbi négy évben a különféle jogcímeken gyógyító-nevelő csoportba helyezettek létszámösszetételét mutatjuk be.

Az érintett elítélteket tehát általában gyógyító-nevelő csoportba helyezésük előkészítéseként az IMEI-nek erre a célra létesített szakosztályán kivizsgálják, és e vizsgálat alapján készül el az alkalmazandó terápia programja. Ezt az úgynevezett komplex terápiás programot valósítják meg a gyógyító-nevelő csoportban, amely nem más, mint a beutaltak egyéni gyógykezelésére, nevelésére, oktatására és foglalkoztatására irányuló kezelési program.

A csoport munkáját szakképzett nevelő irányítja, rajta kívül a kezelésben orvos, pszichológus és szükség szerint más szakember is részt vesz. E csoport életének, tevékenységének sajátos feladatára tekintettel házirendje, napirendje is eltér az általánostól.

A gyógyító-nevelő csoportok működésének többéves tapasztalatai arra hívják fel a szakemberek figyelmét, hogy az eredményességhez mindenekelőtt elfogadó, megértő, segítő, úgynevezett terápiás légkört kell teremteni. A szakszemélyzet a kezelés első fázisában főképpen a beutaltak problémáinak feltárására, megértésére, a megfelelő személyes kapcsolat megteremtésére, egy második fázisban az alkalmazkodási, a magatartási zavarok redukálására törekszik, míg egy harmadik segítő szemléletmód kialakítására, a családi kapcsolatok megerősítésére, az utógondozás előkészítésére.

A csoportban alkalmazott komplex terápia többféle módszer együttes alkalmazásából tevődik össze. Ez állhat egyéni, csoport- és családi terápiából, terápiás jellegű munka, tanulás, esztétikai jellegű foglalkozásokból (például biblioterápia, filmterápia stb.). A kezelésnek módszertani és tartalmi vonatkozásában messzemenően figyelembe kell venni a beutalt egyéni szükségleteit. A terápiás kezelést az orvos által felügyelt gyógyszeres kezelés egészítheti ki.

Külföldi elítéltek büntetésének végrehajtása

A '80-as évek végétől, a határok megnyitásával hazánk a korábbi évtizedekben nem tapasztalt mértékben vált befogadó, illetve tranzitországgá. A zömében gazdasági okokból áttelepült idegen állampolgárságúak egy részének tartósan bizonytalan megélhetési és jogi helyzete számottevően megnövelte az általuk elkövetett bűncselekmények számát. Hasonló okokból növekvő azon elkövetők száma is, akik a nyugati határok átlépésének megszigorítása miatt rekedtek hazánkban. Különös veszélyt jelentenek a határok átjárhatósága miatt Magyarországon megjelenő, külföldön már ismert bűnözők, valamint a nemzetközi szervezett bűnbandák aktivitásának élénkülése. Mindez a '90-es évek elejétől a hazai börtönökben a nem magyar állampolgárságú elítéltek arányának dinamikus emelkedésével járt, és várható, hogy ez a tendencia tovább folytatódik *(19. és 20. számú táblázat).*

19. számú táblázat

KÜLFÖLDI FOGVATARTOTTAK LÉTSZÁMÁNAK ÉS ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA

	1993	1994	1995	1996
előzetes letartóztatott	267	336	358	366
elítélt	16	166	234	227
ebből fogház fokozatban	11	6	22	20
börtön fokozatban	82	108	167	146
fegyház fokozatban	23	52	45	61
idegenrendészeti őrizne			26	29
összesen	383	502	618	622

20. számú táblázat

NEM MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁGÚ FOGVATARTOTTAK ÖSSZETÉTELE ÁLLAMPOLGÁRSÁGUK SZERINT (1996)

Albán Szocialista Köztársaság	9	Laoszi Népi Demokratikus Köztársaság	1
Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság	1	Lengyel Köztársaság	8
Amerikai Egyesült Államok	4	Líbiai Arab Szocialista Nagy Népi Köztársaság	1
Angolai Köztársaság	1	Litván Köztársaság	8
Belga Királyság	1	Macedónia	6
Benini Köztársaság	1	Moldovai Köztársaság	1
Bolgár Köztársaság	19	Mongólia	1
Bosznia-Hercegovina Köztársaság	4	Németországi Szövetségi Köztársaság	16
Brazil Szövetségi Köztársaság	1	Nigériai Szövetségi Köztársaság	1
Cseh Köztársaság	2	Olasz Köztársaság	4
Dél-Afrikai Köztársaság	1	Oroszországi Föderáció	33
Egyiptomi Arab Köztársaság	4	Osztrák Köztársaság	2
Finn Köztársaság	1	Románia	226
Francia Köztársaság	1	Sierra Leone-i Köztársaság	1
Görög Köztársaság	1	Spanyol Királyság	1
Grúz Köztársaság	1	Svéd Királyság	2
Holland Királyság	3	Szíriai Arab Köztársaság	1
Horvát Köztársaság	7	Szlovák Köztársaság	8
Iraki Köztársaság	1	Szlovén Köztársaság	2
Iráni Iszlám Köztársaság	1	Tanzániai Egyesült Köztársaság	1
Izrael Állam	1	Török Köztársaság	31
Jugoszláv Szövetségi Köztársaság	65	Ukrajna	42
Kínai Köztársaság (Tajvan)	4	Venezuelai Köztársaság	1
Kínai Népköztársaság	10	Vietnami Szocialista Köztársaság	5
Kolumbiai Köztársaság	3	Zairei Köztársaság	1
Kuvait Állam	1		

Az adatok alapján megállapítható, hogy a nem magyar állampolgárságú fogvatartottak 51 államból származtak, létszámuk 552 fő volt. A külföldiek számának gyors emelkedését jelzi, hogy az 1994. szeptember 30-ai állapot adataihoz viszonyítva 17, korábban nem regisztrált állam polgárai kerültek fogva tartásba, és a fogvatartottak száma is 105 fővel gyarapodott. A táblázatból az is megállapítható, hogy a külföldi fogvatartottak 71,5 százaléka (395 fő) román állampolgárságú, illetve az egykori Szovjetunió és a volt Jugoszlávia tagállamainak területéről érkezett. Csekély mértékben növekedett a közel-keleti, nagyobb ütemben a távol-keleti államok állampolgárainak aránya.

A nem magyar állampolgárságú elítéltek fokozódó jelenléte a hazai börtönökben szükségessé tette fogva tartásuk szabályozásának a nemzetközi normákkal összhangban történő kidolgozását, a velük szemben alkalmazott bánásmód módszereinek kialakítását. Az elmúlt évek tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy a külföldi elítélteknek a magyar büntetés-végrehajtási intézetekbe való beilleszkedése a kommunikációs nehézségek, a miénktől gyakran távol eső szokásaikból adódó feszültségek és a külső kapcsolatok megteremthetőségének problémái miatt jelentősen megnehezedik. Ez alkalmanként az elítélt magatartására is kiható súlyos bizonytalanságot idézhet elő, amely veszélyeztetheti az intézet rendjét, biztonságát, a személyzettel való zavartalan együttműködést. Az újkeletű szabályozás célja éppen az, hogy az idegen állampolgárságból fentebb érintett hátrányokat megkísérelje csökkenteni. A bv. kódex alapelvi rendelkezései közül itt kiemelendő a hatályos megkülönböztetés tilalma, amely, összhangban az Európai Börtönszabályokkal, tilalmazza az elítéltek között a nemzetiségi és etnikai hovatartozásuk, vallási vagy politikai meggyőződésük szerinti hátrányos megkülönböztetést.

A magyar büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott külföldi állampolgárokra is a magyar végrehajtási rendelkezéseket kell alkalmazni. Ebből következően az idegen állampolgárságúakra a bv. kódexben szabályozott elítélti jogok és kötelezettségek vonatkoznak. Ezek között a jogszabály külön szól a külföldi állampolgárnak arról a jogáról, hogy államának diplomáciai, illetve konzuli képviseletéhez forduljon, annak képviselőjével érintkezzen. E joga érvényesítéséhez a bv. intézet kötelessége az illetékes külképviseleti szervet értesíteni a külföldi állampolgárságú elítélt befogadásáról. Az értesítés csak akkor mellőzhető, ha azt az elítélt írásbeli nyilatkozatában kifejezetten kéri. Ez a rendelkezés az elítélt személyiségi jogait védi, nem kényszeríthető arra, hogy a képviselet érdekvédelmi tevékenységét igénybe vegye.

A külföldi állampolgárságú elítéltek jogainak érvényesítésében, kötelezettségeik teljesítésében jelentős szereppel bír a külföldiek anyanyelv-használati joga. A bv. kódex kimondja, hogy az elítélt jogosult az *„anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven megismerni a jogaira és a kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseket, a magyar nyelv nem tudása miatt nem érheti hátrány"*, valamint, hogy jogosult *„a büntetés végrehajtása során anyanyelvének használatára"*.

A zavartalan kommunikáció biztosítása a külföldi elítélteknek és nemzetiségűek számának gyors gyarapodása miatt a büntetés-végrehajtástól különös erőfeszítéseket igényel. A börtönszemélyzet idegennyelvi felkészültsége nem tud lépést tartani a megnövekedett igényekkel, ezért szükség van tolmácsokra. A hivatásos tolmácsok a külföldi elítéltek jogainak és kötelezettségeinek gyakorlásával összefüggő feladatokat látnak el, ezért ennek költségei az intézetet terhelik. A külföldi elítélt téríti meg a tolmács közreműködését akkor, ha igénybevétele nem a szabadságvesztés végrehajtásával van összefüggésben. A hivatásos tolmácsok mellett a mindennapi érintkezésben idegen nyelvekben jártas bv. dolgozók is segítséget nyújtanak, de gondoskodni kell arról, hogy a külföldi elítéltet – lehetőség szerint – az általa beszélt nyelvet ismerő elítélttel együtt helyezzék el.

A kommunikáció zavartalan biztosításával szoros összefüggésben jelentkezik az intézet tájékoztatási kötelezettsége. Ennek keretében lehetővé kell tenni, hogy a külföldi elítélt megismerkedjen a bv. intézet rendjének, jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének szabályaival. Az elítéltet továbbá tájékoztatni kell arról, hogy nemzetközi egyezmény lehetővé teszi a szabadságvesztés végrehajtásának átengedését. A külföldi elítéltnek, illetve jogi képviselőjének lehetősége van a szabadságvesztés végrehajtásának más állam részére történő átengedését kérelmezni.

A külföldi állampolgárt is megilleti a vallásgyakorláshoz, a lelkiismereti szabadsághoz való jog. Ezért tiszteletben kell tartani az elítélt vallási szokásait (például muzulmán vallásúak esetében a sertéshús fogyasztásának tilalmát). Arra is van mód, hogy a külföldi elítélt kérhesse találkozását a vallása szerinti egyház erre feljogosított papjával vagy képviselőjével.

Kapcsolattartási joguk gyakorlásában is számos nehézséggel kell szembenézni. Ezt nem csupán az országhatárokon túl élő hozzátartozókkal való kontaktusfelvétel bonyolultsága, hanem főképpen annak költségterhei okozzák. E fogvatartottak többsége ugyanis szociálisan többszörösen hátrányos helyzetűnek tekinthető, akik nem rendelkeznek megfelelő pénztartalékokkal. Erre tekintettel a legújabb szabályozás alapján a büntetés-végrehajtás a kapcsolattartás minimumához anyagi támogatást nyújt.

E lehetőségek közül a levelezéssel élnek a legtöbben. A levelek biztonsági ellenőrzése gyakran ütközik nyelvi akadályokba, és késedelmet okoz a továbbítása vagy kézbesítése. Ezért az intézetet előírás kötelezi arra, hogy ezt négy napon belül kell elvégeznie. Nem ellenőrizhető és azonnal továbbítani kell az illetékes külképviseleti szervhez írott vagy onnan érkező levelezést. A hozzátar-

tozóknak írt havi egy levél költségét az intézet biztosítja, ha az elítélt nem rendelkezik pénzzel. Mint érintettük, a külföldi elítélt és az illetékes külképviselet közötti kapcsolatfelvétel az elítélt beleegyezésével történhet. Ha az elítélt kéri, hogy a külképviselet tagja az intézetben meglátogassa, számára csomagot vagy pénzt küldjön, kérelmét az intézetnek haladéktalanul továbbítania kell. E látogatások, illetve a csomagküldések száma nem korlátozható. Sajátos előírás érvényesül, ha külföldről kapnak csomagot. Annak vám- és postaköltségeit ugyanis az elítéltnek kell viselnie, de e költségeket az illetékes külképviseleti szerv is vállalhatja. Ezek elmaradása esetén az intézet a csomag költségeit megelőlegezheti, ha a tartozás megfizetését a külföldi elítélt vállalja, és annak fedezetét igazolja.

A külföldi elítélt szabadítására az általánostól eltérő szabályok vonatkoznak. Ha az elítéltet a bíróság mellékbüntetésként kiutasította, azaz az ország területének elhagyására kötelezte, szabadságvesztésének végrehajtása után a büntetés-végrehajtási szervezet átadja őt a kiutasítást alkalmazó elsőfokú bíróság székhelye szerint illetékes rendőr-főkapitányságnak, amely a kiutasítást foganatosítja. Hasonlóképpen kell eljárni a szabadságvesztés végrehajtásának más állam részére történő átengedésekor.

Abban az esetben, ha a külföldi elítélt szabadítása kiutasítás nélkül történik, közölni kell vele, hogy okmányait, útlevelét melyik rendőri szervnél veheti át.

Előkészületek a szabadításra

A szabadságvesztésből szabadult számára a társadalomba való beilleszkedés rendszerint jelentős nehézséggel jár. Ennek okait a szakirodalom részben szubjektív eredetűnek tekinti, mint a szabadságvesztés negatív következményeként az önálló életviteli képesség csökkenését, a társadalomellenes életszemlélet megerősödését stb., amelyek az elítélt beilleszkedési készségének fogyatékosságait jelzik. Az okok nyomósabb része azonban objektív eredetű, és az elítélt beilleszkedési szándékától függetlenül érvényesül. Ilyen lehet a megfelelő lakhely, munkahely hiánya, vagy a szabadult elítélt megbélyegzettségéből, a vele szemben érvényesülő ellenérzéséből fakadó beilleszkedési nehézség.

A bv. intézetnek a lehetőségein belül mindent meg kell tennie a szabaduló visszavezetésének segítése érdekében. A végrehajtás korszerű felfogása szerint a szabadításra való felkészítésnek a lehető leghamarabb, már az elítélt intézetbe történő felvételét követően el kell kezdődnie. Az intézetnek az elítélt együttműködésével már akkor erőfeszítéseket kell tennie, hogy az elítélt ne veszítse el azokat a kapcsolatait, amely révén leendő lakóhelyét, állását biztosítani tudja.

A szabadításra való felkészítés további fontos alapelve, hogy azt a nevelési program szerves részévé kell tenni, különösen a fogva tartás utolsó hónapjaiban, amikor a külvilági életformába beilleszkedés érdekében célszerű gyakorlatias, felkészítő programokat is beiktatni. Ugyancsak lényeges követelmény, hogy a bv.'intézet törekedjék a lehető legszélesebb körből segítséget igényelni az elítélt letelepedéséhez és munkába állásához. Ennek a segítségnyújtásnak különös aktualitását és megnövekedett szerepét az utóbbi években bekövetkezett változások adják. A szabadulás utáni beilleszkedés, az utógondozás feltételei a '80-as évek végétől jelentősen romlottak. Ugyanis míg a korábbi évtizedekben az állami vállalatok és beruházások szinte korlátlanul igényelték az alacsony szakmai képzettségű – így a börtönből szabadult – dolgozókat, és egy részüknek munkásszállón való elhelyezését is biztosították, addig a rendszerváltozással ezek a vállalatok megszűntek vagy átalakultak, és ilyen jellegű feladatokat már nem vállaltak. De nem kedvez a szabaduló munkához jutásának a nagyarányú munkanélküliség, valamint az önkormányzatok szociális támogatásra fordítható eszközeinek szűkös volta sem. Ebben a kedvezőtlen folyamatban pozitív fejlemény az utóbbi években terjedőben lévő civil szervezetek bekapcsolódása az utógondozásba. A jogszabály az utógondozás céljaként a szabadságvesztésből szabadultak segítését és az ehhez szükséges szociális feltételek megteremtését tűzi ki. Az utógondozást maga a szabaduló elítélt kezdeményezheti. A törvény ugyanis rögzíti az elítéltnek azt a jogát, hogy a társadalomba történő beilleszkedéshez segítséget és támogatást kérjen. Ez elsősorban a munkába állásához, a letelepedéshez, a szállás biztosításához, a megkezdett tanulmányai folytatásához, valamint a szabályozás új elemeként a gyógykezeléséhez és gyógyító eljárásához nyújtandó segítségre irányulhat.

Az utógondozást a hivatásos pártfogók végzik, de segíti őket a helyi önkormányzatok, a munkáltatók és közreműködnek a különféle karitatív és öntevékeny szervezetek. Az utógondozást tehát fő feladatként a megyei (fővárosi) bíróságok büntetés-végrehajtási csoportjaiban dolgozó hivatásos pátfogók látják el, e feladat bonyolultsága, a tennivalók sokasága miatt azonban az együttműködők minél szélesebb körű bevonásával. A szabadulók segítésében jelentős a helyi önkormányzatok szerepe, amelyek különböző jogszabályi felhatalmazás alapján rendkívüli vagy rendes segélyt, támogatást nyújthatnak, vagy munkát ajánlhatnak. Szükség esetén – így ha az elítélt munkaképtelen, családja sincs és lakással sem rendelkezik – a bv. intézet közvetlenül kezdeményezheti az illetékes önkormányzatnál a szabaduló szociális gondozásba vételét. Nem nélkülözhető a különböző munkaügyi központok támogató szerepe sem, ahol a munkalehetőségekre való figyelemfelhívás mellett arról is tájékoztatást nyújtanak, melyik munkáltató tud ideiglenes vagy végleges szálláslehetőséget felajánlani a vele munkaszerződést kötő szabadulónak, illetve felvilágosítják az érdeklődőt a munkanélküliek ellátási rendszeréről és egyéb

munkajogi kérdésekről. A bv. kódex a bv. intézetet arra kötelezi, hogy konkrét lépéseket tegyen az utógondozás előkészítése érdekében. Ennek során a szabadulás előkészítésekor az elítélt nevelője tájékozódik az elítélt elképzeléseiről, és szükség esetén megkeresi azt a hivatásos pártfogót, akinek az illetékességi területén az elítélt le kíván telepedni. A hivatásos pártfogó vagy az általa megbízott társadalmi pártfogó az elítéltet még szabadulása előtt a bv. intézetben felkeresheti.

Az új társadalmi, gazdasági feltételek között már nem kötelezhetik a munkáltató szervek vezetőit a szabaduló munkába állásának elősegítésére. Ezt a ma már nyilvánvalóan irreális követelményt a jogalkotó azzal a törvényi megfogalmazással váltotta fel, hogy az utógondozásban érintett szerveknek és szervezeteknek egymással rendszeres kapcsolatban állva és együttműködve kell támogatnia a szabaduló munkahelyhez és szálláshoz, valamint megfelelő segélyhez vagy kölcsönhöz jutását.

Az utógondozás tehát olyan intézkedéseket jelent, amelyek segítséget, támogatást nyújtanak a szabadulónak. Ugyanezt szolgálja a pártfogó felügyelet, azzal a különbséggel, hogy ennek eleme a pártfogolt ellenőrzése és irányítása is. Ebből is következik, hogy a pártfogó felügyeletnek mint büntetőjogi intézkedésnek elrendelésére csak azon szabadulók esetében kerül sor, akiknek visszailleszkedéséhez a segítségen kívül fokozott kontrollra is szükségük van. A pártfogó a pártfogoltat meghatározott magatartási szabályok betartására kötelezi, ezért azt csak bíróság rendelheti el. A szabaduló a büntető törvénykönyv előírásai alapján akkor helyezhető pártfogó felügyelet alá, ha feltételes szabadságra bocsátják, és ennek eredményes – bűnelkövetés nélküli – elteltéhez a pártfogolt rendszeres figyelemmel kísérése szükséges. Ezenkívül a bv. bíró pártfogó felügyelet alá helyezheti azt az elítéltet is, aki a szabadságvesztését kitöltötte, de a társadalomba beilleszkedéséhez a segítségen kívül irányításra és ellenőrzésre van szüksége.

6. Ösztönzési rendszer

A nemzetközi elvekkel összhangban lévő szemlélet a végrehajtás rendjének betartását az elítéltek önkéntességére, a személyzettel való együttműködésre alapozza. E felfogás abból indul ki, hogy nem csupán a végrehajtó szervezeteknek, hanem az elítélteknek is érdekében áll a végrehajtás törvényi céljának (a társadalomba beilleszkedésnek) megvalósulása. Ezt az érdekeltséget egy úgynevezett *pozitív ösztönzési rendszer* kialakítása teszi lehetővé, amelynek logikája az, hogy az elítélteket a követelmények teljesítésére nem a hagyományos represszív intézkedésekkel, hanem a kilátásba helyezett, jelentősen megnövelt kedvezményekkel kívánja motiválni. Kedvező tapasztalatok igazolják az elítéltek pozitív ösztönzési rendszerének és *a végrehajtás progresszív jellegének* összekapcsolását. Azt, hogy az elítélt a szabadulása közeledtével fokozatosan enyhébb, a szabad élet feltételeihez egyre inkább közelítő intézeti életkörülmények közé kerüljön.

A végrehajtás ösztönzési rendszerének elemei az elítélteknek adható *jutalmak*, továbbá a végrehajtás progresszivitásának olyan intézményei, mint az *enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása, az átmeneti csoport, a végrehajtási fokozat megváltoztatása és a feltételes szabadságra bocsátás.*

A legvonzóbb intézményei az intézet időszakos (vagy feltételes) elhagyásával járnak együtt. A szabadságvesztés végrehajtásának ugyanakkor nem lehet célja az, hogy az elítéltek büntetésüket az intézeten kívül töltsék, időleges eltávozásuk csupán egyik eszköze a beilleszkedés elősegítésének. A büntetés-végrehajtás törekvése az, hogy az ösztönzés intézményeinek kivételes jellegét fenntartva, azokat elsősorban az elítéltek érdemességéhez (magaviselet, munkavégzés, beilleszkedési szándék és előkészületek stb.) kösse.

A jutalmak és a végrehajtás progresszivitásának felsorolt intézményei nem kikövetelhető jogosultságok, hanem számos körülmény mérlegelése alapján adható kedvezmények.

Ebből is következően a magatartási előírások megszegése, vagy a közrend, a biztonság megzavarása esetén a kedvezmények részbeni vagy teljes megvonására kerül sor.

Jutalmazás

Rendeltetése az, hogy ösztönözzön a végrehajtás célját szolgáló szabályok betartására. A jutalomban megnyilvánuló elismerés növelheti az elítélt önbizalmát, jobb teljesítmény elérésére sarkallhatja. A tapasztalatok szerint az ilyen sikerélménynek nagy a jelentősége azoknál az elítélteknél, akiknek élete kudarccal teli.

A törvény rendelkezése szerint jutalom az elítélt példamutató magatartásáért, a munkában elért eredményéért, a tanulásban tanúsított szorgalmáért, a végrehajtás feladatának megvalósításában való eredményes közre-

működéséért adható. Az általános feltételek mellett a törvényhozó különös feltételként határozza meg a jutalom adásának olyan eseteit, amikor az elítélt élet vagy jelentős érték megmentésében, vagy súlyos veszély elhárításában vett részt. Az elítéltnek adható jutalmak: *dicséret, annak engedélyezése, hogy soron kívül csomagot kapjon, látogató fogadása soron kívül, a látogatási idő meghosszabbítása, a személyes szükségletekre fordítható összeg növelése, tárgyjutalom, pénzjutalom, fenyítés elengedése, a végrehajtott fenyítés nyilvántartásának törlése, rövid tartamú eltávozás, kimaradás.*

A jutalmak tehát változatos formát mutatnak, de kedvező hatásuk csak bizonyos követelmények betartása mellett érvényesül. Legyen arányban a teljesítménnyel, legyen fokozatos, de az elítélt személyiségének, előmenetelének, körülményeinek figyelembevételével kiválasztottan, ezen túl megfelelő időben és időközönként történjék. A túl gyakori elveszti ösztönző hatását, sőt hibás önértékeléshez vezethet.

Az egyes jutalmazási formák alkalmazása közül *a dicséret* – történhet szóban vagy írásban – a további jutalmak felé nyit utat.

A soron kívüli csomag, látogató fogadása, illetve a látogatási idő meghosszabbítása a hozzátartozókkal vagy más személyekkel való kapcsolattartás szélesítését teszi lehetővé. A látogatási idő alkalmanként legfeljebb egy órával hosszabbítható meg.

Anyagi jellegű ösztönzési formák *a tárgy- és pénzjutalom és a személyes szükségletre fordítható összeg növelése.* Ez utóbbi célra fordítható összeget a jutalmazó egy hónapra, legfeljebb a duplájára növelheti.

Az előzőeknél jelentősebb súlya lehet *a fenyítés elengedése* és *a végrehajtott fenyítés törlése* jutalmának, hiszen arra adnak alkalmat, hogy a már elkövetett fegyelmi vétségek miatti büntetés kedvezőtlen követelményeitől mentesítse az elítéltet. A fenyítés elengedése a kiszabott, de még végre nem hajtott fenyítésnek, illetve hátralévő részének elengedését jelenti, a végrehajtott fenyítés törlése esetén pedig a fenyítést nem lehet a nyilvántartásban és az elítéltről készített értékelő véleményekben feltüntetni. Ez utóbbinak a különböző kedvezmények (például feltételes szabadság, enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazása) megadása szempontjából van jelentősége.

Az elítéltek számára a legnagyobb vonzerőt az intézet ideiglenes elhagyását lehetővé tevő rövid tartamú eltávozás és a kimaradás jelenti.

A rövid tartamú eltávozás hazai börtönügyünkben az 1966-os törvényi szintű szabályozásban jelent meg első ízben olyan jutalomként, amely az intézetből való rövid eltávozást helyezte kilátásba. Ez a nyitottabb börtön felé tett első lépés a gyakorlatban bevált. Ennek is tulajdonítható, hogy a rövid tartamú eltávozást hazai törvényhozásunk egyre szélesebb kör számára és fokozatosan egyre hosszabb időtartamra tette lehetővé *(21. számú táblázat).*

A hatályos szabályok szerint a rövid tartamú eltávozás évente fegyházban legfeljebb öt nap, börtönben legfeljebb tíz nap, fogházban és átmeneti csoportban legfeljebb tizenöt nap. A törvényhozó – eltérően az alább bemutatásra kerülő jutalomtól, a kimaradástól – nem határozza meg az alkalmazás feltételeül az elítélt alaposabb megismeréséhez szükséges bizonyítási, „kivárási" időt. A jogszabály kiemeli azonban, hogy a rövid tartamú eltávozás beszámít a szabadságvesztésbe, és amennyiben az elítélt fizetett szabadságra jogosult, az eltávozását annak terhére kell engedélyezni. Nem alkalmazható azonban korlátlanul. Az általános feltételek meglétének mérlegelésén túl a jutalmazónak azt is vizsgálnia kell, hogy az elítélttel szemben más ügyben van-e folyamatban büntetőeljárás (ez kizáró körülmény), vagy korábbi eltávozásai idején nem vált-e érdemtelenné az újabb eltávozásra. Kizárja az újabb rövid tartamú eltávozás lehetőségét, ha az elítélt korábbi távolléte alatt bűncselekményt követett el. Egy évig nem engedélyezhető ez a jutalom annak az elítéltnek, aki korábbi távollétéről önhibájából nem tért vissza, hat hónapig annak, aki késve vagy ittasan visszatérve az intézet rendjét megzavarta. A szabadulással kapcsolatos ügyek intézésének fontossága miatt azonban ez utóbbi esetekben kivételesen mégis engedélyezhető, ha az elítélt átmeneti csoportban van, négy hónapon belül esedékes a szabadulása, vagy eltávozását személyi vagy családi körülményei különösen indokolttá teszik.

A rövid tartamú eltávozás jutalomként való alkalmazásának számát *a 22. számú táblázat* mutatja be.

Figyelemre méltó, hogy az eltávozások esetszámainak növekedése csökkenő elítélti létszám mellett ment végbe.

A visszatérés szabályai ellen vétők aránya a gyakorlati szakvélemény szerint a szakmai kockázat határain belül marad *(23. számú táblázat).*

21. számú táblázat

A RÖVID TARTAMÚ ELTÁVOZÁS SZEMÉLYI KÖRÉNEK ÉS TARTAMÁNAK ALAKULÁSA

jogszabály	az elítéltek személyi köre	tartama (évente legfeljebb)
1966. évi 21. sz. tvr.	fogház fokozatban	3–7 nap
1979. évi 11. sz. tvr.	fogház fokozatban	14 nap
	börtön fokozatban	8 nap
	átmeneti csoportban	14 nap
1993. évi XXXII. tv.	fogház fokozatban	15 nap
	börtön fokozatban	10 nap
	fegyház fokozatban	5 nap
	átmeneti csoportban	15 nap

22. számú táblázat

A RÖVID TARTAMÚ ELTÁVOZÁSOK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

	Fegyház fokozatból	Börtön fokozatból	Fogház fokozatból	Átmeneti csoportból	Összes eltávozás (eset)
1983	0	688	560	220	1468
1984	0	651	333	261	1245
1985	0	553	294	219	1066
1986	0	731	309	405	1445
1987	0	405	150	7	572
1988	0	1282	645	347	2274
1989	0	1572	463	315	2350
1990	0	1226	232	372	1830
1991	0	1238	206	530	1974
1992	0	1976	363	438	2777
1993	326	2367	376	526	3595
1994	584	2331	383	1040	4338
1995	505	2833	456	453	4247
1996	520	3064	849	306	4739

23. számú táblázat

A VISSZATÉRÉS SZABÁLYAI ELLEN VÉTŐK SZÁMA

Év	Engedélyezés	Nem jelentkezett	Visszatért az intézetbe	
			késve, önként	rendőri elővezetéssel
	fő	fő	fő	fő
1993	2830	176	89	101
1994	3310	182	67	64
1995	3227	105	66	56
1996	3554	203	nincs adat	nincs adat

A *kimaradást* mint új jutalmazási formát a bv. kódex 1993-as novellája vezette be. A kimaradás sajátos, kettős célt szolgáló jogintézmény, egyfelől a jutalmak között van felsorolva, kiérdemelhetőségének feltételei tehát azonosak más jutaloméval, másfelől azonban a törvényhozó egy újabb, a szabadulás utáni beilleszkedést elősegítő intézményként hozta létre. A törvény ugyanis előírja, hogy a kimaradás elsősorban az elítélt kapcsolatainak fenntartására, munkahelyről és a lakásról való gondoskodás elősegítése érdekében engedélyezhető.

A kimaradás nem azonnal alkalmazható jutalom. Az elítéltnek a szabadságvesztéséből fegyházban legalább a büntetés tartamának a felét, börtönben legalább hat hónapot, fogházban legalább három hónapot ki kell töltenie. Az

24. számú táblázat

A KIMARADÁS JUTALOM ALKALMAZÁSÁNAK ADATAI

Év	Engedélyezés	Engedélyezés	Nem jelentkezett	Visszatért az intézetbe	
				késve, önként	rendőri elővezetéssel
	fő	eset	fő	fő	fő
1993	873	1895	29	22	5
1994	1432	3823	206	84	42
1995	1109	2229	54	30	21
1996	867	1680	59	nincs adat	nincs adat

is jogosult lehet a kimaradásra, akit átmeneti csoportba helyeztek. A kimaradás időtartama alkalmanként nem haladhatja meg a huszonnégy órát. Költségeit az elítéltnek kell viselnie, ezért az intézet parancsnoka engedélyezheti, hogy a letétben lévő pénze terhére költőpénzt adjanak ki. Természetesen a költségek viselését a hozzátartozók vagy az elítéltet segítő szervezetek, személyek is vállalhatják.

A jutalmazás sajátos, korábban ismeretlen formáját is lehetővé teszi a bv. törvény, ez pedig a kísérővel vagy kísérő nélkül engedélyezhető csoportos kimaradás. Ezt akkor alkalmazzák, ha az elítéltek csoportjai munkájukkal, magatartásukkal olyan előmenetelt tanúsítanak, hogy egy-egy kulturális, sport- vagy egyéb rendezvény megtekintésére, látogatására válnak érdemessé.

A bv. kódex tartalmaz kizáró feltételeket is.

Nem engedélyezhető a kimaradás, ha az elítélt ellen újabb büntetőeljárás van folyamatban, vagy ha a kimaradással kapcsolatos magatartási szabályokat ismételten vagy súlyosan megszegte. A kimaradás alkalmazásának gyakorlatát *a 24. számú táblázat* tartalmazza.

A végrehajtás progresszivitása

A börtönrendszerek progresszivitása már nem újkeletű intézmény, hazánkban az 1878-ban életbe lépett Csemegi-kódex is alkalmazta az úgynevezett angol és ír fokozatos rendszert. Ezek lényege az volt, hogy az elítélt érdem és a büntetés előrehaladta szerint került egyre enyhébb és a szabad életkörülményeihez egyre inkább közelítő börtönfeltételek közé. A végrehajtás progresszív jellege beválását jelzi, hogy az államok széles köre építette be saját rendszerébe, hazánkban is az elmúlt évtizedekben szélesedett ezen intézmények száma és főleg alkalmazási gyakorlata.

A bv. kódex 1993. évi novellája egy Európában már széles körben elterjedt, de hazánkban csak rövid tapasztalati múlttal rendelkező elemét, a félszabad intézményt vezette be az *enyhébb végrehajtási szabályok* (a továbbiakban: evsz.) alkalmazásának törvénybe iktatásával. A

kedvező tapasztalatokat kínáló közvetlen előzmény az 1984-ben beiktatott, majd 1993-ban megszüntetett szigorított javító-nevelő munka volt, amelynek végrehajtási rendje merőben különbözött a hazai börtönügyben korábban általánosan alkalmazott zárt intézeti típustól, amennyiben az elítéltet nem fosztotta meg teljesen személyi szabadságától, csupán korlátozta azt. A szigorított javító-nevelő munka fenntartása – számos okból – indokolatlanná vált, de végrehajtási módja termékenyítően hatott a börtönügyi törvényhozásra. A törvényi rendelkezések szerint *„ha az elítélt a fogházban végrehajtandó szabadságvesztésből legalább három hónapot, illetőleg ha a börtönben végrehajtandó szabadságvesztéből legalább hat hónapot kitöltött, a büntetés-végrehajtási bíró úgy rendelkezhet, hogy a fogház-, illetőleg a börtönszabálynál enyhébb szabályok alkalmazhatók.*

Ebben az esetben az elítélt:

– a büntetés-végrehajtási intézetből huszonnégy órát, kivételesen negyvennyolc órát meg nem haladó időre, havonta legfeljebb négy alkalommal eltávozhat, azokon a napokon, amelyeken nem végez munkát;

– a személyes szükségletére fordítható pénzt készpénzben is megkaphatja, és azt a büntetés-végrehajtási intézeten kívül költheti el;

– a látogatóját a büntetés-végrehajtási intézeten kívül is fogadhatja;

– ha a büntetés-végrehajtási intézeten kívül dolgozik, a felügyelete mellőzhető."

A törvényi előírások alapján megállapítható, hogy az arra érdemes elítéltek számára igen vonzó új jogintézményről van szó, amely egyfelől jelentősen elősegítheti a differenciált végrehajtást, ösztönzően hat az elítéltek előmenetelére, a személyzettel való együttműködésre, másfelől újabb lehetőség a külvilággal való kapcsolat bővítésére. Az is nyilvánvaló, hogy ez a jogintézmény nem a minden követelményektől mentes, nyitott börtönt jelenti, a kedvezmények csupán enyhítik az elítéltek személyi szabadságának korlátozását. Természetéből az is következik, hogy evsz. hatálya alá kerüléshez előzetes megfigyelési idő és bizalom kialakulása szükséges. Ezért írja elő a törvény a fogházban a rövidebb (3 hónap), börtönben a hosszabb (6 hónap) kivárási időt és zárja ki a fegyház fokozatú elítélteket a kedvezményezettek köréből.

Kivételes jellegét jelenti, hogy a szabályozás nem tartalmaz olyan feltételeket, amelyek megléte esetén az evsz. alkalmazása kötelező lenne. Az elrendelés – az említett kivárási idők eltelte után – mindig bírói mérlegelési körbe tartozik. Az elrendelés, illetve a megszüntetés eljárási szabályai a kivételesség további garanciáit tartalmazzák. Az evsz. kezdeményezésére – előterjesztés formájában – a büntetés-végrehajtási intézet jogosult. A szabályozás új, elvi jelentőséggel is rendelkező eleme, hogy a kedvezmény alkalmazását a védő és maga az elítélt is indítványozhatja. Ilyen esetben a büntetés-végrehajtási intézet az indítványt véleményezi, és továbbítja a bírónak. Továbbítását az intézet csak akkor tagadhatja meg, ha azt egy éven belül változatlan tartalommal, ismételten terjesztették elő. E kedvezmény megadása bírói mérlegelésének elsődleges szempontja nyilvánvalóan az, hogy mennyire szolgálja a szabadságvesztés végrehajtásának célját. Így engedélyezése szolgálja-e az elítélt társadalomba való beilleszkedését, elérhető-e nála az újabb bűncselekmény elkövetésétől való tartózkodás. Ennek mérlegelésénél az intézet előterjesztésében, a bíró döntésében az elítélt által elkövetett bűncselekményt, a kiszabott szabadságvesztés tartamát, az elítélt személyiségét, előéletét, életvitelét, családi körülményeit és a büntetés töltése alatt tanúsított magatartását összességében veszi figyelembe.

Az evsz.-nek az elítéltek szempontjából legjelentősebb súlyú kedvezménye az intézet havonta legfeljebb négy alkalommal történő – rendesen huszonnégy, kivételesen negyvennyolc óráig terjedő – elhagyása. Azt, hogy az elítélt havonta hány alkalommal lépheti át e jogcímen az intézet kapuját, attól függ, hogy a vele szemben támasztott követelményeknek mennyiben tett eleget, de attól is, rendelkezik-e megfelelő, az utazáshoz, önmaga fenntartásához szükséges pénzösszeggel, illetve kap-e hozzátartozóitól támogatást távolléte idején. Az elítélteknek az eltávozást a kialakult gyakorlat szerint minden alkalommal kérelmeznie kell, és köteles bejelenteni hová távozik. Eltávozásakor a bv. intézet igazolvánnyal látja el, amelyben személyi adatain kívül eltávozásának helye, az eltávozás, illetve a visszaérkezés ideje szerepel. Nem a megadott helyen való tartózkodás akár a kedvezmény visszavonását is eredményezheti. A személyes szükségletre fordítható összeg felhasználása az intézetben nem készpénzzel, hanem az elítélt keresményéből vagy letéti pénztartalékából való levonással történik. Ez alól kivételt a törvény az evsz. alkalmazásánál tesz lehetővé, amikor a készpénzt megkapva, azt az intézeten kívül töltheti el. Ez egyben arra is ösztönzi az elítéltet, hogy pénzével takarékosan bánjon, úgy ossza be, hogy havonként többszöri eltávozásra maradjon fedezete. A félszabad végrehajtási mód egyik sajátos eleme a látogató intézeten kívüli fogadása. A hazai szabályozás nem teszi lehetővé a házastársak közötti intim együttlétet az intézetben, viszont jelentősen kiszélesítette az intézeten kívüli találkozás lehetőségét.

A látogató fogadásának itt szabályozott módja azért került a törvénybe, mert huszonnégy órát meg nem haladó időre engedélyezett eltávozás rendszerint nem teszi lehetővé, hogy az elítélt a családjához utazzék. Arról természetesen nem az intézet gondoskodik, hogy ebben az esetben a látogató fogadása hol történjék.

A büntetés-végrehajtási intézeten kívül, felügyelet mellőzésével végzett munka a gyakorlatban azt jelenti, hogy a bv. intézet és valamely munkaadó szervezet (önkormányzat, kft., magánvállalkozó stb.) között létrejött szerződés alapján az elítélt lényegében a szabad munkavállalókhoz hasonló körülmények között végez munkát.

Az evsz. alkalmazása nem jelent új végrehajtási fokozatot, de eltérő rezsimszabályai miatt indokolttá vált,

hogy a hatálya alatt álló elítéltek számára külön elhelyezési körletet vagy lakóhelyiséget alakítsanak ki. Erre elsősorban az intézmény félszabad jellege, az elítélteknek a külvilággal való rendszeres érintkezési lehetősége (naponkénti kijárás a munkába, készpénz birtoklása, civil ruhában tartózkodás) miatt volt szükség. A hétvégi eltávozások miatt az elítéltek elhelyezésénél azt is célszerű volt szem előtt tartani, hogy lehetőleg lakóhelyükhöz közel eső intézet evsz.-es körletrészébe vagy lakóhelyiségébe kerülhessenek. Néhány kivétellel csaknem minden bv. intézet rendelkezik ilyen részleggel.

Külön, 50 főnél nagyobb befogadóképességű körletrészt alakítottak ki a Budapesti Fegyház és Börtönben, az állampusztai, a baracskai, a pálhalmai bv. intézetekben. Az evsz. rezsimszabályait az intézetek parancsnokai a házirendben szabályozzák.

A törvény az elítélt büntetőeljárás-jogi helyzetének változásával, illetve érdemtelenné válásával összefüggően határozza meg az evsz. korlátozását, illetve megszüntetését. Nevezetesen, ha az elítélt ellen újabb büntetőeljárás indult – és ezzel megnő elrejtőzésének veszélye –, nem távozhat el a bv. intézetből. Alkalmazását meg kell szüntetni, ha az elítélt az eltávozással, illetőleg a bv. intézeten kívüli munkavégzéssel kapcsolatos magatartási szabályokat ismételten, vagy súlyosan megszegi, így különösen, ha az eltávozásról nem az előírt időben tér vissza, vagy más súlyos fegyelemsértést követ el. Hasonlóképpen válhat érdemtelenné az elítélt, ha az intézetben követ el súlyos, vagy ismételt fegyelemsértést, vagy újabb szabadságvesztése végrehajtásáról érkezik értesítés. Mindezen esetekben a bv. intézet parancsnoka az evsz alkalmazását felfüggeszti, és előterjesztést tesz a bv. bírónak a megszüntetésre. Alkalmazásának gyakorlatát a *25. számú táblázat* mutatja be.

A hosszú szabadságvesztésre ítéltek szabadulásra való felkészítését egy 1978-ban létrehozott intézménnyel, az *átmeneti csoportba* helyezéssel oldotta meg a törvényhozás. Az átmeneti csoport célja az, hogy korrigálja a börtönártalmakat, és segítséget nyújtson a szabadulást követő beilleszkedéshez.

A szakirodalomban egyaránt bőséggel találunk olyan kutatási eredményeket, amelyek a tartós szabadságelvonásnak az elítélt személyiségére ható káros következményeit mutatja ki. A vizsgálatok igazolják, hogy a hagyományosan zárt rendszerű börtönökben nagyjából öt év eltelte után egy úgynevezett funkcionális pszichoszindróma megjelenésére lehet számítani, ami alapvetően az elszigeteltség következménye. Fő tünetei: érzelmi, önértékelési zavarok, gondolkodási, kapcsolatteremtési nehézségek, a valóságérzet elvesztése, fokozott neurotikus hajlamok, az agresszivitás megnövekedése.

A hazai kutatások a hosszú börtönbüntetésnél az önálló életviteli képesség csökkenésére, a személyes kapcsolatok károsodására mutattak rá. A tapasztalatok azt jelzik, hogy a részletesen szabályozott életrend korlátozza az elítéltet a mérlegelés, a döntés gyakorlásában, így

25. számú táblázat

ENYHÉBB VÉGREHAJTÁSI SZABÁLYOK ALKALMAZÁSA

Év	Bv. bíró engedélyezte	Megszüntetés	Eltávozások száma	Késve érkezett	Rendőri elővezetéssel
	fő	fő	eset	fő	
1993	359	20	1078	15	5
1994	963	111	11 916	97	71
1995	1008	163	16 355	208	61
1996	984	140	13 225	nincs adat	nincs adat

Az adatok a december 31-én evsz. hatálya alatt álló elítéltek létszámát tartalmazzák.

akarati tevékenységében nagyfokú passzivitásra kényszeríti. A csökkenő akarati tevékenységgel fokozódik a döntésektől való félelem, a szabad élet egyre bonyolultabbá válik az elítélt számára, aki úgy érzi, egyre kevésbé tud megfelelni követelményeinek. A hosszabb szabadságvesztés az elítéltet tartósan kiemeli a környezetéből, amelyből következően személyi kapcsolatai a legközelebbi hozzátartozók körére szűkülhetnek le. Addig kialakított csaknem minden más személyes kapcsolata megszűnik. Nehezíti a helyzetet, hogy még a legközelebbi hozzátartozókkal sem zökkenőmentesek a kapcsolatok, s ez az elítéltek hangulatát alapvetően befolyásolja. A Szegedi Fegyház és Börtönben 1995 szeptemberében végzett felmérés a kapcsolattartás alakulásáról jelzi, hogy az ott fogva tartott hosszú tartamú szabadságvesztésre ítéltek csaknem 10%-ának semmilyen, 24%-ának rendszertelen kapcsolata van. Ugyanitt kedvező tapasztalatként állapították meg, hogy az elítéltek törekvése a kapcsolattartási lehetőségek szélesítésére a szabadulásuk előtti néhány évben felerősödik. A kutatások azt is kimutatták, hogy a tartós elszigeteltség káros szubjektív és objektív következményei csökkenthetők, ha az elítélt életrendjét fokozatosan közelítik a szabad élet körülményeihez.

Az átmeneti csoport, elnevezéséhez hűen átmenetet képez a fegyház és a börtön fokozat, valamint a szabad élet viszonyai között. Az átmeneti csoportba helyezés általános törvényi feltétele tehát az, hogy az elítélt büntetését fegyház, vagy börtön fokozatban töltse, és abból legalább öt évet már kitöltött. A fogház végrehajtási rendje olyan, hogy ebben hosszú tartamú szabadságvesztés esetén sem érvényesülnek a fenti káros hatások, mert az elítélt nincs a külvilágtól szigorúan elkülönítve, és életrendje sem olyan mértékben meghatározott, hogy ez az önálló életvitelre való készséget jelentősen csökkentené. Az öt év törvénybe foglalása pedig azt jelenti, hogy hazai törvényhozásunk is ezt az időtartamot tekinti a károsító hatások szempontjából értékelhetőnek. A fenti feltételek megléte esetén a törvény előírja, hogy az elítéltet

a várható szabadulása előtt legfeljebb két évvel lehet átmeneti csoportba helyezni. A várható szabadulás időpontjának meghatározásához a feltételes szabadságra bocsátás esedékes időpontját is figyelembe lehet venni.

Az átmeneti csoportba helyezésről az intézet parancsnoka dönt, miután megvizsgálta az e csoportba helyezés feltételeit. Mivel az átmeneti csoportba helyezés nem az elítéltet megillető jogosultság, hanem lehetőség, a parancsnok azt is mérlegeli, hogy az elítélt áthelyezése az átmeneti csoport félig zárt körülményei közé nem veszélyezteti-e a közbiztonságot, a végrehajtás rendjét.

E változás lényege ugyanis az, hogy az elítéltre irányadó eredeti végrehajtási fokozat szabályai enyhíthetők. A jogszabály a végrehajtási mód enyhítésére nem ad tételes felsorolást, hanem azokat emeli ki, amelyeknek enyhítése különösen alkalmas lehet az átmeneti csoportba helyezés céljának elérésére. Így az elítélt eltávozása engedélyezhető huszonnégy órát meg nem haladó időre; jutalomként évi legfeljebb tizenöt nap rövid tartamú eltávozásra van lehetősége; csökkenthető az átmeneti csoportban az életrend meghatározottsága; az elítélt a bv. intézet kijelölt területén szabadon mozoghat; pártfogójával rendszeresen érintkezhet; az elítéltek öntevékeny szervezetének munkájában fokozottan részt vehet.

Az csoportban kialakult belső rend szerint az elítéltek maguk tehetik otthonosabbá lakóhelyiségeiket, a házirend csupán a legszükségesebb kötelmeket tartalmazza. A szabadidejüket maguk szervezik, munkáltatásuk jórészt az intézeten kívül, szabad munkavállalók mellett történik. Az csoport a külvilággal való kapcsolatfelvételt fokozatosan, az eltávozási idő növelésével történik, ennek keretében az elítéltnek lehetősége nyílik családi kapcsolatainak erősítésén túl szabadulása utáni elhelyezkedésének és egyéb ügyeinek (például egészségügyi, társadalombiztosítási) intézésére is. Az eltávozásokról való pontos visszatérés próbatétele az elítélt visszailleszkedési szándékának.

A jogszabály számol azzal is, ha az átmeneti csoportba helyezés nem éri el a célját, az elítélt olyan magatartást tanúsít, amely a végrehajtás rendjét súlyosan sérti. Ilyennek tekinthető, ha az elítélt ismételten olyan fegyelemsértést követ el, amely miatt magánelzárást szabnak ki, vagy ellene újabb büntetőeljárás indult. Ebben az esetben lehetőség van az átmeneti csoportba helyezés megszüntetésére.

Megszüntetés esetén az átmeneti csoportba való újabb helyezésre egy év eltelte előtt akkor kerülhet sor, ha az újabb büntetőeljárás során az elítéltet felmentették, vagy az eljárást vele szemben megszüntették. Az enyhébb rezsimű átmeneti csoport kialakítása 1985-ig a különböző bv. intézetekben létrehozott, elkülönített körleten történt, ezután pedig a férfiak számára Szegeden létesítettek ilyen célú intézetet (a nők kis létszámú átmeneti csoportja Kalocsán van). Az átmeneti intézet Szegedre telepítésének indoka az volt, hogy a legtöbb hosszú tartamú szabadságvesztés-büntetésre ítélt a Szegedi Fegyház és Börtönben tölti büntetését. Az e célú külön intézet létrehozása jó lehetőséget kínált egy sajátos, félig zárt rezsim kialakítására.

Az átmeneti intézet tízéves gyakorlatában a megszüntetést kiváltó súlyos fegyelemsértések között alig fordultak elő az intézet belső rendjét megzavarók, az itt megforduló mintegy 1800 fő közül 140 esetben történt megszüntetés, oka főként a szeszes ital fogyasztása, az eltávozásról késés vagy távolmaradás volt Az intézet tízéves fennállása alatt a 3800 eltávozási esetből 110 esetben (3%) történt távolmaradás.

Az átmeneti csoport intézményének a végrehajtás progresszivitásában betöltött szerepe az 1993-as bv. novella hatályba lépése óta megoszlik az akkor létrehozott új intézmény, az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásával. Ez jórészt azokat a börtönfokozatra ítélteket érinti, akiket korábban az átmeneti csoportba helyeztek.

Az utóbbi négy évben bekövetkezett létszámváltozást az átmeneti csoportban a *26. számú táblázat* mutatja.

A bíróság az ítéletben határozza meg a szabadságvesztés fokozatát. Az elítéltnek a büntetés-végrehajtása alatti magatartása azonban azt mutathatja, hogy a büntetés céljának elérésére nem az ítéletben meghatározott fokozat alkalmas. Ezért a törvény lehetővé teszi, hogy a bíróság megváltoztathassa az ítéletben meghatározott fokozatot. Erről így rendelkezik a büntető törvénykönyv: *„A büntetés végrehajtása alatt tanúsított kifogástalan magatartás esetén a bíróság úgy rendelkezhet, hogy a büntetés hátralevő részét eggyel enyhébb fokozatban kell végrehajtani; ha pedig az elítélt a büntetés-végrehajtás rendjét ismételten és súlyosan megzavarja, a bíróság elrendelheti, hogy a büntetés hátralevő részét eggyel szigorúbb fokozatban hajtsák végre."*

A végrehajtási fokozat megváltoztatásának lehetősége komoly ösztönzője lehet az elítélt kedvező előmenetelének, együttműködési készsége fokozásának. Mint az intézmény alkalmazásának adataiból látni fogjuk, az utóbbi években különösen megnövekedett az enyhébb fokozatba helyezés gyakorlata, míg a szigorúbb fokozatba helyezés csupán kis számban fordult elő. Ez a gyakorlat is jelzi, hogy a jogalkotók (bv. intézet, bv. bíró) a végrehajtás progresszivitása növekvő fontosságú intézményének tekintik az enyhébb fokozatba helyezést, amely egyben segíti a szabadulás előkészítését is.

26. számú táblázat

AZ ÁTMENETI CSOPORT LÉTSZÁMADATAI

Év	Intézetbe helyezés fő	Intézeti létszám fő
1993	149	140
1994	77	92
1995	78	59
1996	44	41

Az adatok a december 31-ei állapotot tartalmazzák.

A szabadságvesztés fokozatának megváltoztatására a bv. kódex csak a bv. intézet előterjesztésére ad lehetőséget. A célszerűség ebben az esetben amellett szól, hogy az eljárást ne az ítélő bíró, hanem az intézet helye szerint illetékes bv. bíró folytassa le. A fokozatváltást tehát jelenlegi szabályozásunk szerint sem az elítélt, sem a védője nem kezdeményezheti.

Az intézet az enyhébb fokozat kijelölésére tehet előterjesztést, ha az elítélt folyamatosan kifogástalanul teljesíti kötelességeit és a büntetés célja enyhébb fokozatban is elérhető. Nem lehet enyhébb fokozat kijelölésére előterjesztést tenni, ha az elítélt büntetésének felét, de legalább hat hónapot még nem töltött le, vagy ellene más ügyben büntetőeljárás van folyamatban.

A szigorúbb fokozat kijelölésére akkor lehet előterjesztést tenni, ha a végrehajtás rendjének ismételt és súlyos megzavarása miatt fegyelmi fenyítést szabtak ki. Az idevonatkozó megszorító szabály azonban előírja, hogy a szigorúbb fokozat kijelölésére az intézet nem tehet előterjesztést, ha az elítélt a szabadságvesztésből legalább hat hónapot még nem töltött le. Természetesen arra is van lehetőség – akár enyhébb, akár szigorúbb fokozatba helyezés történt –, hogy az elítélt magatartásának megváltozása a bv. bírót korábbi határozatának hatályon kívül helyezésére indítja, és elrendeli, hogy az elítélt a hátralevő időt az eredeti fokozatban töltse le. A fokozat megváltoztatásának következménye a végrehajtási rend módosulása, de ezen túl érzékenyen érintheti az elítéltet, hogy a feltételes szabadság lehetősége is az új fokozathoz igazodva nyílik meg.

A fokozatváltoztatás gyakorlatát *a 27. számú táblázatban* mutatjuk be.

27. számú táblázat

SZABADSÁGVESZTÉS VÉGREHAJTÁSI FOKOZATÁNAK MEGVÁLTOZTATÁSA

Év	Fegyházból börtönbe	Börtönből		Fogházból börtönbe	Összes enyhébbe	Összes súlyosabba
		fegyházba	fogházba			
1983	50	23	248	9	298	32
1984	31	28	165	2	196	30
1985	69	22	218	1	287	23
1986	47	26	223	9	270	35
1987	40	31	146	0	186	31
1988	143	51	406	3	549	54
1989	222	33	504	2	726	35
1990	261	21	527	1	788	22
1991	196	9	351	0	547	9
1992	247	29	488	0	735	29
1993	262	11	535	0	797	11
1994	213	18	450	4	663	22
1995	210	17	385	0	595	17
1996	235	13	412	3	659	17

A feltételes szabadságra bocsátás a XIX. század börtönrendszereiben alakult ki. Lényege az, hogy az elítéltet a bv. intézetből elbocsátják, annak kilátásba helyezésével, hogy újabb bűncselekmény elkövetése vagy az elrendelt magatartási szabályok megszegése esetén a feltételes szabadság megszüntethető, ami a büntetés végrehajtásának folytatását vonja maga után. A feltételes szabadság a bíróság számára – a büntetéskiszabásához képest – korrekciós lehetőség, az elítélt számára pedig perspektívát nyújt, ugyanakkor átmenetet és próbatételt is a társadalomba való beilleszkedéshez. A hazai vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy a feltételes szabadság intézménye jobban elősegíti a visszaesés megelőzését, mint a büntetés teljes kitöltése. A gyakorlati tapasztalatok szerint több év átlagában 4-5% között mozog az elrendelt feltételes szabadságra bocsátásokhoz képest a megszüntetések aránya, ami mindenképpen e jogintézmény gyakorlati hatékonysága mellett szól. A feltételes szabadság lehetősége az elítéltet a bv. rendjének betartására is ösztönzi, ezáltal pedig elősegíti a személyzettel való együttműködést. A határozott ideig tartó szabadságvesztésnél a feltételes szabadságra bocsátásnak egyik feltétele a büntetés meghatározott részének a kitöltése, amely a végrehajtási fokozatokhoz igazodik. E megkülönböztetésnek megfelelően fegyházban a büntetésnek legalább négyötöd, börtönben legalább háromnegyed, fogházban pedig kétharmad részét kell kitölteni, minden esetben azonban legalább harminc napot.

Ha a bíróság az előbbiekben említett legkorábbi időpontban mellőzi a feltételes szabadságra bocsátást, azt később újra megvizsgálhatja, és megadhatja az elítélt kedvezően megváltozott magatartása esetén. A feltételes szabadságra bocsátásnak másik feltétele az elítéltnek a büntetés végrehajtása alatt tanúsított kifogástalan magatartása, és erre figyelemmel az a feltételezés, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető.

Hazai büntetőjogunk a fentiektől eltérően szabályozza az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltek feltételes szabadságvesztésre bocsátásának időpontját. Az 1993. évi XVII. törvénnyel módosított Btk. 47/A §-a értelmében a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját – tizenöt és huszonöt év között – a bíróság az ítéletben határozza meg. A Btk. meghatározza azokat a kizáró okokat is, amikor a törvényhozó a feltételes szabadságra bocsátást eleve indokolatlannak, illetve célszerűtlennek tekinti. Ilyen kizáró ok az, ha az elítélt a szabadságvesztés végrehajtásának befejezése előtt (a végrehajtás, vagy a feltételes szabadság tartama alatt) követ el szándékos bűncselekményt.

A feltételes szabadságra bocsátásról, a bv. bíró a bv. intézet előterjesztése alapján, a feltételes szabadságra bocsátás lehetséges időpontja előtt, az elítélt meghallgatása után határoz.

A feltételes szabadon bocsátás iránti eljárás tehát a bv. intézet előterjesztése alapján indul meg, amelyben az elítélt magatartása alapján véleményt nyilvánít, hogy a büntetés elérte-e a célját. Az előterjesztésben foglalt következtetés az elítélt várható magatartásáról alkotott feltételezés, amely az elítélt szabadságvesztés végrehajtása alatt tanúsított magatartására épít, ezért különös gondot kell fordítani az elítélt értékelésére. Az értékelés az elítélttel kapcsolatos végrehajtás során történt fontosabb eseményekre, a viselkedésére, tanulására, munkavégzésére, a jutalmazási és a fegyelmi adatokra, a szabadidő eltöltésének módjára, a kapcsolattartásra, a szabadulásra való felkészítés érdekében tett intézkedésekre terjed ki. Az elítélt feltételes szabadságra bocsátásáról a bv. intézet helye szerint illetékes megyei (fővárosi) bíróságon működő bv. bíró egyesbíróként határoz. A bv. bíró az elítéltet meghallgatja, és az 1993-as bv. novella új rendelkezése szerint bizonyítás felvétele esetén tárgyalást tart, amelyen az ügyész és a védő is jelen lehet.

A novella – egy 1992-ben hozott alkotmánybírósági határozat alapján – megnyitotta az elítélt, a védő és az ügyész fellebbezési jogát a feltételes szabadságra bocsátásról szóló bírói határozat ellen. A fellebbezés elbírálására a megyei (fővárosi) bíróság másodfokú tanácsa jogosult. A feltételes szabadság tartama a határozott ideig tartó szabadságvesztésnél a kiszabott szabadságvesztés hátralévő részével azonos. A Btk. szerint a feltételes szabadság legrövidebb tartama egy év, azaz a szabadulása után az elítélt legalább egy évig még a büntetés hatálya alatt áll. A feltételes szabadságra bocsátás a szabadságvesztés-büntetés része, emiatt a büntetés csak a feltételes szabadság sikeres elteltével tekinthető „kiállottnak". A feltételes szabadság akkor telik el sikeresen, ha az elítélt nem követ el bűncselekményt, illetve az előírt magatartási szabályokat megtartja. Az elítélt a feltételes szabadság tartamára, de legkevesebb egy évre pártfogó felügyelet alá helyezhető.

A feltételes szabadságra bocsátásnak az 1993 és 1996 között eltelt négyéves gyakorlatát a *28. számú táblázatban* mutatjuk be.

28. számú táblázat

ELÍTÉLTEK FELTÉTELES SZABADSÁGRA BOCSÁTÁSA

		1993	1994	1995	1996
feltételes szabadságra bocsátás	1/3 feltételesen	805	753	802	771
	1/4 feltételesen	4017	2893	2761	2854
	1/5 feltételesen	470	606	405	362
	hátralévő idővel	1858	757	605	554
feltételes szabadságra bocsátás összesen	fő	7150	5009	4573	4541
	%	64	60	56	35
kitöltve szabadult fő		4034	3367	3596	8670
	%	36	40	44	65
összes szabadult fő		11 184	8376	8139	13 211
	%	100	100	100	100

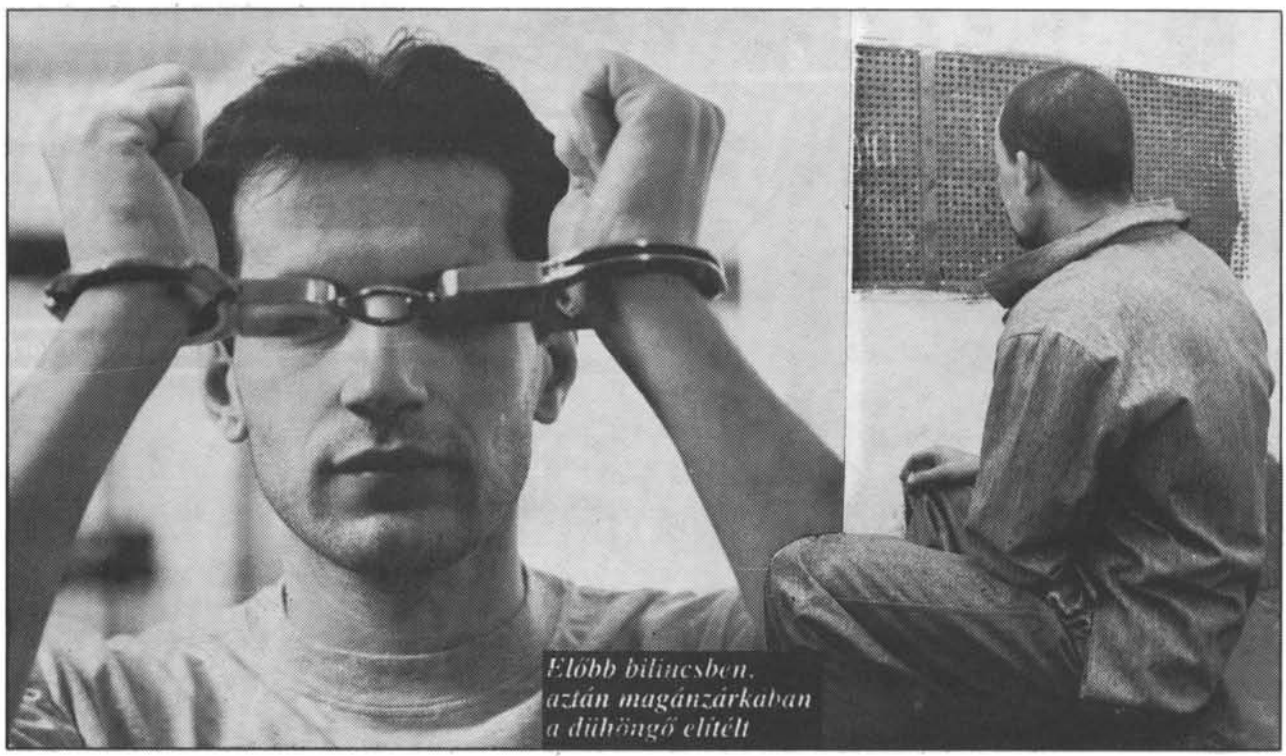

Előbb bilincsben, aztán magánzárkában a dühöngő elítélt

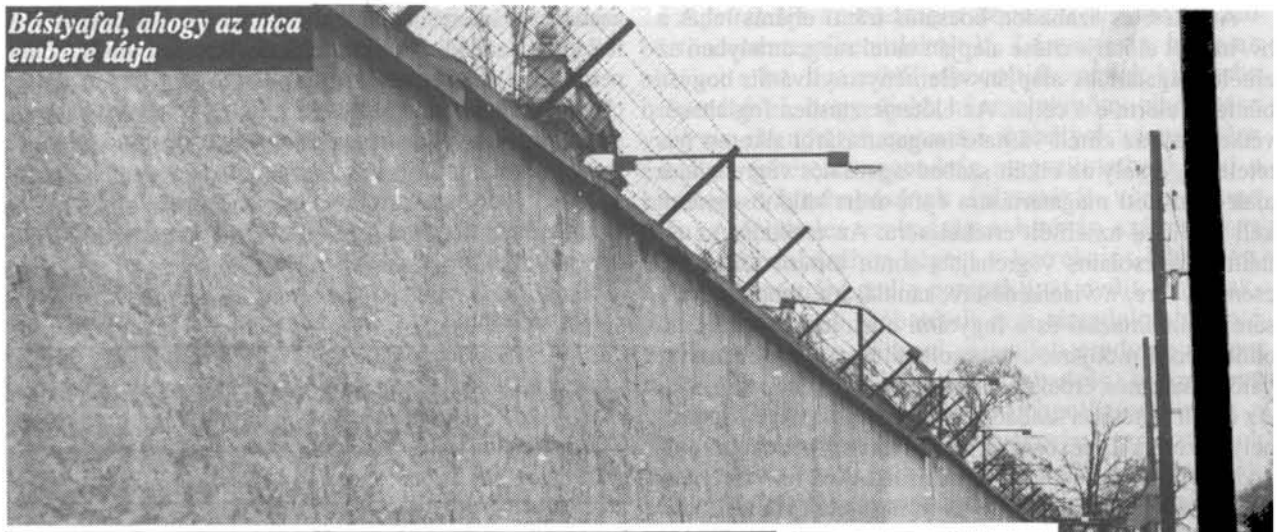

Bástyafal, ahogy az utca embere látja

Rendkívüli esemény történt, megérkezik a rendőri akciócsoport

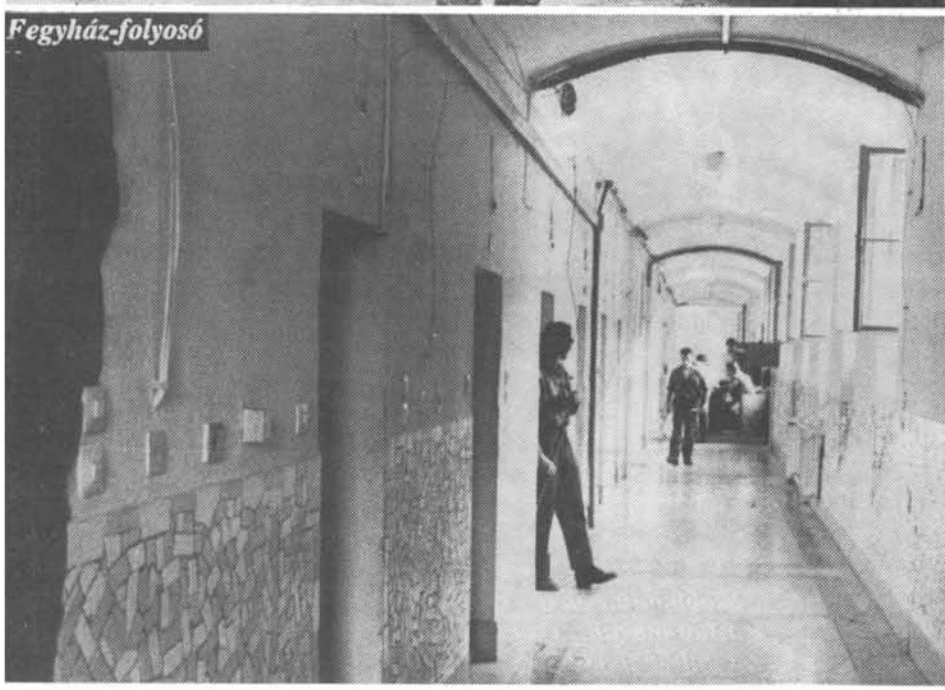

Fegyház-folyosó

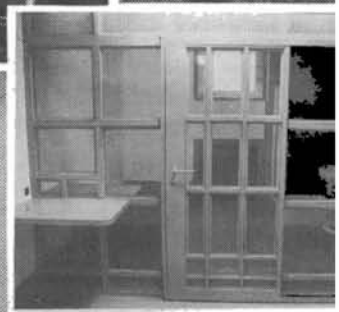

Különleges biztonságú zár

s zárkakép 1997-ben

Fiatalkorúak a könyvtárban

ső betűk a börtön iskolájában

Szellemi vetélkedő

Ballagó elítéltek

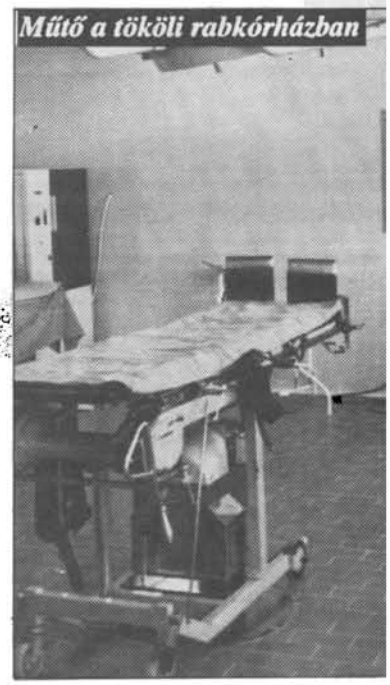

Műtő a tököli rabkórházban

Egyszemélyes zárka Kecskeméten

Érkeznek a hozzátartozók a beszélőre

A telefon használata ma már természetes

Elítéltek különböző munkahelyeken

Legszebb pillanat: a szabadulás

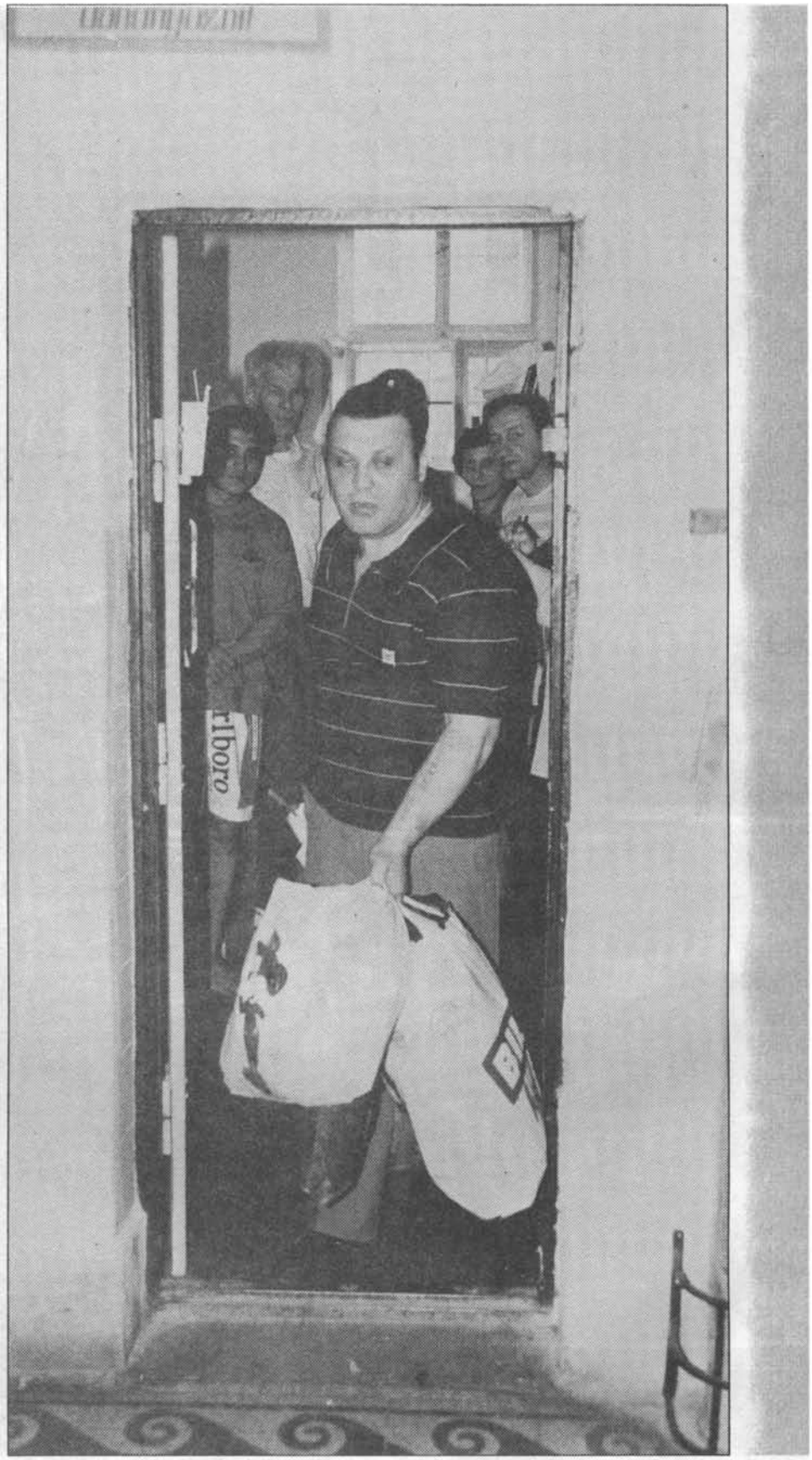

VI. FEJEZET

Szabadságelvonó intézkedések

1. A kényszergyógykezelés

A kóros elmeállapotú személyeket a legrégebbi időkben egyszerűen megölték, vagy bizonyos félelemmel vegyes tisztelet övezte őket. Ez a megítélés az ókor folyamán sem változott sokat, ám az antik szerzők – ha tisztán spekulatív úton is, de – már keresték az ilyen betegségek okait. A keresztény kultúra, a középkori vallásos világkép a test és a lélek eredendő különállását hirdette, amely szerint a test bajai nem érinthetik a lelket. Az elmebetegeket pedig az „ördög megszállottjainak" tekintették, emiatt üldözték, büntették és kínozták őket. Ebben a felfogásban gyökereznek azok a társadalmi előítéletté merevedett általánosítások, melyek még ma is olykor negatív érzelmeket, kedvezőtlen beállítódást eredményeznek velük szemben.

Az újkorban betegek lettek az elmebajosak, de veszélyesek és bűnösek, akiket „őrültek házába" kell zárni és el kell különíteni az úgynevezett normálisok közösségétől. Az elmebetegségekkel foglalkozó pszichiátria tudományos korszaka is csak a XVIII. század végétől számítható, amit jelképesen ahhoz a forradalmi tetthez kapcsolnak, amikor a francia forradalom idején egy *Pinel* nevű orvos a szó szoros értelmében megszabadította az elmebetegeket a bilincseiktől.

Az ezt követő korszakban fokozatosan próbálták szabadsághoz juttatni az ilyen betegeket és megszüntetni a kulcs nélküli zárt ajtót, a verést, a hidegvízkúrát... A tudomány, az elmeorvoslás fejlődése, az emberi agy és az új, hatásos gyógyszerek felfedezése révén mind jobban elviselhetőbbé vált egyrészt a társadalom számára az elmebeteg, másrészt a betegek számára a betegség. A súlyos, büntetendő cselekményt elkövető, közveszélyesnek tekinthető kóros elmeállapotú személyekkel szemben azonban a társadalom védelmi reakciójaként szükségesnek mutatkozik kényszer jellegű gyógykezelésük.

Magyarországon egészen 1948-ig csak fogyatékos közegészségügyi rendelkezések voltak életben, de büntetőjogi intézkedés nem létezett a beszámíthatatlan elkövetők gyógyítására, őrzésére. *Az 1948. évi III. Büntető Novella a beszámíthatatlan (elmebeteg) elkövetőkkel szemben biztonsági őrizetet vezetett be.* Ennek célja elsősorban az ártalmatlanná tétel volt, továbbá a gyógyítás és a közveszélyes állapot megszüntetése. Az 1950. évi Btá. egy-két vonatkozásban korrigálta az előző szabályozást. Az 1961. évi büntető- kódex a beteg elkövető gyógyítását feladatának tekintő *kényszergyógykezelésről* adott szabályozást, amely csak a bűnismétlés veszélyét tartalmazta mint szükséges elrendelési feltételt.

Az 1971. évi 28. tvr. figyelembe vette az elkövetett cselekmény jellegét is, valamint lehetőséget adott a kényszergyógykezelés mellőzésére vétség esetén, ha az a „társadalom védelme szempontjából szükségtelen" volt.

A jelenlegi magyar büntetőjogi szabályozás kereteit a *hatályos Btk. (74. §);* a büntetőeljárásról rendelkező *1973. évi I. törvény;* a büntetés-végrehajtási kódex, az *1979. évi 11. számú tvr.;* illetve a kényszergyógykezelés és az ideiglenes kényszergyógykezelés végrehajtásáról szóló *9/1979. (VI. 30.) IM-rendelet határozza meg.* Természetesen a kényszergyógykezelés tartalmi (orvosi, kezelési) részleteit más, egészségügyi rendelkezések tartalmazzák.

Jogintézmény

A Btk. a kényszergyógykezelést a büntetőjogi jogkövetkezmények között tárgyalja, *az intézkedési nemek egyike.* Elsősorban arra hivatott, hogy a beteg bűnelkövetőt szakszerű ellátás keretében gyógyítsák, állapotának romlását megakadályozzák, és egészségét mielőbb, a lehetséges mértékig helyreállítsák.

A kényszergyógykezelés mint szankció, a tudományos életben többször vita tárgyát képezte, mert ezt az intézményt a büntetendő cselekmény elkövetése és a kényszer jellege a büntetőjoghoz kapcsolja, míg a gyógyító, kezelő, segítő jelleg az egészségügyhöz. A büntetőjog nem arra szolgál – a mai felfogás szerint –, hogy kezelje, gyógyítsa a problémákkal küszködőket, erre az egészségügyi, illetve a szociális rendszer hivatott. A büntetőjog az elmebeli, pszichés rendellenességben szenvedőkkel elsősorban a bűncselekmény kapcsán találkozva, a büntetőjogi normák védelme és megszilárdítása szempontjából kezeli a kérdést. A kényszergyógykezelésnek intézkedéskénti szabályozásával olyan büntetőjogi jogkövetkezmény született, amelynek elsődleges célja ugyan az elkövető gyógyítása, de a társadalom védelme érdekében az újabb bűncselekmény elkövetésének megelőzése is. A bűnismétlés veszélyének kiküszöbölését szolgálja a *kényszergyógykezelt* – zárt intézeti kezelése révén – *személyi szabadságának az elvonása, illetve korlátozása.* A kényszergyógykezelés tehát – elnevezésének megfelelően – a kényszer elemeit is tartalmazó gyógyító jellegű intézkedés.

A kényszergyógykezelés elrendelésének egyik lényegi feltétele a beszámíthatatlanság, azaz a büntetőjog általános rendelkezései szerint ilyenkor *büntethetőséget kizáró ok forog fenn.* Ennek következtében a bíróság a kényszergyógykezeltet felmenti, azaz az elkövető nem tekinthető elítéltnek. Ilyen esetben tehát, mivel a büntetendő cselekménynek nincs beszámítható elkövetője, nem lehet a bűnösséget megállapítani, emiatt pedig nem beszélhetünk büntetőjogi értelemben bűncselekményről. Ennek azonban az a következménye, hogy a kényszer-

gyógykezelés nem bűnfelelősségi jogkövetkezmény, de ezzel a hiánnyal valójában a „büntetőjogisága", kérdőjeleződik meg. Vagyis kérdésként vetődik fel, hogy büntetőjogi felelősség hiányában lehet-e büntetőjogi intézkedést, azaz kényszergyógykezelést alkalmazni.

Ezt a problémát több ország jogrendszere úgy hidalta át, hogy egyszerűen más jogterületre helyezte az ilyen elkövetőkkel való foglalkozást. Hazánkban garanciális, illetve célszerűségi szempontok miatt a büntetőjog tárgykörében maradt, de a szabályozási modellben az intézmény többarcúsága szükségszerűen visszaköszön. Ez azt jelenti, hogy a büntetőjog azzal, hogy „elrendeli" a kényszergyógykezelést, már válaszolt a bűncselekmény elkövetésére, de a gyógykezelés tartalmi kérdéseit nem lehet a büntetőjog hatókörébe tartozó területen szabályozni. Ez az orvostudomány hatáskörébe tartozik, de az orvos–beutalt viszonyt nem befolyásolhatja a beutalás kényszerű jellege. A kezelés szükségességének felülvizsgálatánál, illetve az elbocsátás formai kérdéseiben jut ismét kompetenciához a büntetőjog. Megjegyzendő még, hogy a hazai polgári elmegyógykezelés problematikus és ellentmondásos volta miatt is a büntető bírói kompetencia biztosítja az elkövető számára a viszonylag nagyobb jogvédelmet, elsősorban a beutalás során.

Elrendelése

Az 1978. évi Btk. – a korábbi szabályozásokhoz képest – szűkítette a kényszergyógykezelés elrendelésének lehetőségét. Ezen intézkedés alkalmazásának több feltételét határozza meg a törvény, amelyek a következők:

– *az elkövető az elmeműködés kóros állapota (beszámíthatatlansága) miatt nem büntethető;*

– *személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekményt követ el;*

– *prognosztikus feltétel a bűnismétlés, vagyis hasonló jellegű büntetendő cselekmények elkövetésének a veszélye; valamint*

– *az elkövető büntethetősége esetén vele szemben egy évet meghaladó tartamú szabadságvesztés-büntetést kellene kiszabni.*

Az első feltételként említett *beszámíthatatlanság* azt jelenti, hogy nem büntethető, aki a cselekményt az elmeműködés olyan kóros állapotában – így különösen elmebetegségben, gyengeelméjűségben, szellemi leépülésben, tudatzavarban vagy személyiségzavarban – követi el, amely képtelenné teszi a cselekmény következményeinek felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék. Vagyis a kényszergyógykezelés elrendelhetősége nem korlátozódik csak az elmebetegekre, de önmagában az említett biológiai okok egyike sem elegendő a beszámíthatóság elbírálásához. Ezen túlmenően az is szükséges a megítéléshez, hogy az elkövető képes volt-e a cselekménye következményeinek felismerésére, illetve a felismerésnek megfelelő magatartás megválasztására. Tehát a biológiai és a pszichológiai tényezők együttes megléte mellett lehet – szakértő kötelező igénybevételével – dönteni az intézkedés elrendelhetősége kérdésében. A kényszergyógykezelés elrendeléséhez a beszámíthatóság korlátozott volta ugyancsak nem elegendő. A jelenlegi szabályozás értelmében a korlátozottan beszámítható bűnelkövetők esetében ugyanis büntetés szabható ki, de az korlátlanul enyhíthető.

Az elmeműködés kóros állapota miatt beszámíthatatlan és így nem büntethető személlyel szemben kényszergyógykezelés továbbá csak akkor rendelhető el, ha cselekedete személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmények közé tartozik, mindenekelőtt az élet, testi épség elleni bűntettek, mint például az emberölés, az erős felindulásban elkövetett emberölés, a súlyos testi sértés különböző változatai, továbbá – egyebek mellett – a hivatalos és a közfeladatot ellátó személy elleni erőszak, az elöljáró elleni erőszak, az erőszakos közösülés, a szemérem elleni erőszak, a természet elleni erőszakos fajtalanság, a garázdaság, a rablás. Közveszélyt okozó cselekmény elsősorban a közveszélyokozás, de az adott tényállástól függően más magatartás is ebbe a körbe vonható. Vagyis nem minden bűncselekmény, hanem csupán ezek meghatározott – általában csak a súlyosabb és veszélyesebb – köre esetében nyílik lehetőség ezen intézkedés elrendelésére.

A kényszergyógykezelés további elrendelési feltétele, hogy az elkövető kóros elmeműködésére figyelemmel tartani kell újabb, hasonló cselekmény elkövetésétől. *A bűnismétlés veszélye* az előbb megjelölt büntetendő cselekmények, illetve ezek valamelyikének újbóli megvalósítására terjed ki.

Végül a kényszergyógykezelés alkalmazásának feltétele az is, hogy az elkövető büntethetősége esetén egy évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést kellene kiszabni. Ezzel az előírással kívánta a jogalkotó elérni azt, hogy csekély súlyú cselekmények miatt ezt az intézkedést a bíróságok ne rendelhessék el.

Amennyiben az elkövető kóros elmeállapota folytán beszámítási képessége kizárt, de hiányzik a kényszergyógykezelés elrendeléséhez szükséges feltétel, az ilyen személlyel szemben büntetőjogi jogkövetkezmény nem alkalmazható. Ilyen esetekben az egészségügyről szóló hatályos törvény idevonatkozó rendelkezései az irányadók. A büntetőeljárásról szóló törvény azonban a hatóságok kötelességévé teszi azt, hogy az eljárás befejezésekor értesítsék az illetékes idegbeteggondozó intézetet, illetőleg egészségügyi hatóságot, ha a kényszergyógykezelés elrendelésének feltételei nincsenek meg, de megítélése szerint az ilyen személy gyógyítása és gondozása szükséges.

Tartama

A kényszergyógykezelés *határozatlan tartamú* intézkedés, amelyet addig kell folytatni, ameddig szükséges. Meg kell szüntetni, ha szükségessége már nem áll fenn, vagyis ha nem kell attól tartani, hogy a gyógykezelt elkövető ismét olyan büntetendő cselekményt követ el, amely miatt kényszergyógykezelésnek van helye. Az kell vizsgálni, hogy meggyógyult-e, illetve a bűnismétlés veszélye fennáll-e, valamint azt, hogy az elrendelt intézkedés a gyógykezelt elkövető esetleg megváltozott egészségi állapotára figyelemmel a társadalom védelme szempontjából nem szükségtelen-e. Az intézet vezető főorvosa haladéktalanul előterjesztést tesz a bíróságnak a kényszergyógykezelés megszüntetésére, ha a beteg állapotára tekintettel nem kell tartani attól, hogy újabb olyan cselekményt követ el, amely amiatt ezen intézkedés elrendelhető.

A jogállami követelményekkel nehezen, illetve nemigen egyeztethető össze ezen büntetőjogi jogkövetkezmény határozatlan tartama. A gyakorlatban az orvos szakértők nemritkán csak hosszú ideig, vagyis évekig tartó tünetmentesség esetén foglalnak állást a kényszergyógykezelés megszüntetése mellett. Ezek ismeretében figyelemre méltó és megfontolandó minden olyan átgondolt javaslat, amely az érintett beutaltak tekintetében a jogállami, a garanciális szempontokat jobban és megnyugtatóbban kívánja érvényesíteni. Az egyik ilyen lehetséges megoldás szerint a kényszergyógykezelés határozatlan időtartama helyett a *bíróság döntene* az első tárgyaláson az intézkedés tartamáról, legalább tartam minimum és maximum formájában. Egy másik javaslat értelmében a kóros elmeállapotú elkövetők gyógyító célzó elhelyezésének időtartama nem léphetné túl azon büntetés tartamát, amelyet a beutalt személy büntetőjogi felelősségre vonhatósága esetében elrendelhettek volna vele szemben.

A kényszergyógykezelés hatálya alatt álló személlyel szemben ezen jogkövetkezmény ismételt alkalmazása nem lehetséges.

Végrehajtása

A kényszergyógykezelést az erre kijelölt, zárt intézetben kell végrehajtani, amely – a végrehajtási kódexünk előírása alapján – az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet (továbbiakban IMEI). Az IMEI az igazságügy-miniszter felügyelete alatt működő intézmény, amely felügyeletet a miniszter a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága útján látja el. Az Intézet gyógyító tevékenysége felett a szakfelügyeletet a népjóléti miniszter gyakorolja, aki tapasztalatairól az igazságügyminisztert tájékoztatja. Az IMEI elmeügyi működését az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat – szakfelügyeleti tevékenysége keretében – évente vizsgálja és véleményezi. A törvényességi felügyeletet a Legfőbb Ügyészség (Büntetőbírósági Főosztály Büntetés-végrehajtási Felügyeleti Osztály) látja el. Az intézetet főigazgató főorvos vezeti. Az IMEI a Budapesti Fegyház és Börtönnel közös területen működik, így a biztonság külső feltételei megvalósulnak anélkül, hogy az intézetnek közvetlen őrzési feladatokat kellene ellátnia.

Kritikus szakemberek nézete szerint szerencsésebb lenne az általános felügyeletet a népjóléti tárcára bízni. Ezzel kapcsolatos vélemény értelmében a kényszergyógykezelésnek igazságügyi intézményben történő végrehajtása csak arra jó, hogy hangsúlyozza a kóros elmeállapotú elkövetők veszélyes voltát, erősítse a beteggel szemben amúgy is megnyilvánuló stigmatizációt, és meghosszabbítsa a zárt intézeti kezelést azzal, hogy „túlbiztosításra" készteti az orvosokat.

A kényszergyógykezelés kezdete az IMEI-be történő *befogadás napja*. A befogadás napjának azt kell tekinteni, amikor a kényszergyógykezelésre kötelezettet az intézetbe beszállították. Ha a beszállítás még az ideiglenes kényszergyógykezelés érdekében történt, akkor ez a befogadás napja. Azt, akinek kényszergyógykezelését a bíróság elrendelte, az intézet a bíróságnak az ítélet jogerőre emelkedésekor kiállított értesítése alapján fogadja be, és a beteg gyógykezelését haladéktalanul megkezdi. A szabadlábon lévő betegnek az intézetbe szállításáról a bíróság az Országos Mentőszolgálat és – szükség esetén – a rendőrség közreműködésével gondoskodik. Az IMEI-be beutalt személy felvételének első mozzanata a személyazonosság megállapítása és a beteg orvosi vizsgálata. A befogadási eljárás befejezése után az intézet a beteg által megjelölt hozzátartozót és a gondnokot értesíti.

A felvételkor történt vizsgálatot követően a beteg érdekében az IMEI-ben el kell végezni mindazokat a vizsgálatokat, amelyek a betegség vagy elváltozás megállapításához, a beteg állapotának megítéléséhez, a gyógykezelés eredményességének értékeléséhez vagy a gyógyító-nevelő program kialakításához szükségesek.

A kényszergyógykezelés végrehajtási rendjének tartalmi elemei közül *a gyógyító orvosi tevékenység áll az első helyen*. A bv. kódex szerint a kényszergyógykezelés során a beteget az orvostudomány mindenkori állása szerinti szakszerű ellátásban kell részesíteni, hogy ezáltal állapotának romlását megakadályozzák, és egészségét mielőbb, a lehetséges mértékig helyreállítsák. A betegre az elmegyógyintézetben ápoltakra irányadó szabályokat kell alkalmazni, meghatározott eltérésekkel. A kényszergyógykezelésre beutaltakat fekvőbeteg-ellátó osztályokon az egészségügyi normáknak megfelelő, kórházi körülményeket biztosító kórtermekben kell elhelyezni. Az IMEI-ben található kórtermek többsége zsúfolt, 12-18 ággyal kialakított. A kiszolgáló helyiségek (fürdő, kezelő, tálaló stb.) tekintetében is a kórházi normáknak kell érvényesülniök. Az elmeosztályokon fokozott biztonsági

körülményeket megvalósító figyelő és őrző kórtermeket lehet működtetni a heveny elmekóros állapotú nyugtalan, illetve veszélyes betegek számára.

Az intézetben a betegek számára biztosítani kell mindazokat a gyógyeljárásokat, amelyek gyógyulásukhoz, munkaképességük, keresőképességük helyreállításához, rehabilitációjukhoz, panaszaik megszűnéséhez szükségesek.

Az IMEI-ben a gyógyító tevékenység középpontjában a *gyógyszeres kezelés és a pszichoterápiás, szocioterápiás foglalkozás áll.* A beteg gyógykezelésének a tervét – az érvényben lévő szakmai irányelvekkel összhangban – az osztályvezető főorvos határozza meg, és a gyógykezelést általában az osztályos orvos végzi. Az ápolás a gyógyító-megelőző munka alapvető része, amelyet az orvos utasítása alapján az egészségügyi szakdolgozó ápolók végeznek. A gyógyítás fontos eszköze a – beteg egészségi állapotához és munkaképességéhez mért – munkaterápiás foglalkoztatás is. Jelenleg az intézeti betegek mintegy háromnegyede vesz részt ilyen munkaterápiás foglalkozásokon, azonban a foglalkoztatás és a jutalmazás terén az IMEI lehetőségei szűkösnek mondhatók. A betegek felügyeletét szintén az egészségügyi ápolók látják el. Ha a beteg más jellegű betegségének gyógykezelésére az intézetben nincs lehetőség, őt ebből a célból más kórházba kell szállítani, az ott eltöltött idő azonban a kényszergyógykezelésbe beszámít.

Az IMEI-be befogadott a jogait úgy gyakorolhatja, a kötelezettségeit úgy teljesítheti, hogy ezáltal az intézet rendjét ne sértse, a gyógykezelést ne veszélyeztesse. A bv. kódex előírásai szerint a kényszergyógykezelés végrehajtása során biztosítani kell a beteg felügyeletét, kórházszerű elhelyezését, anyagi és egyéb egészségügyi ellátását, szociális és jogi érdekeinek védelmét, az intézet rendjének fenntartásához szükséges feltételeket.

Az előbbiekben már szóltunk a betegek kórházszerű elhelyezéséről, a felügyeletéről, az egészségügyi ellátásáról. Az anyagi ellátással kapcsolatban *a beutalt intézeti formaruhát kap és visel.* A beteg pénzét (táppénz, nyugdíj, jutalom, szociális segély stb.) letétként kell kezelni. A beteg vagy gondnoka kérésére a letét 5000 forintot meghaladó része fenntartásos takarékbetétkönyvben helyezhető el, a beteg számára legkedvezőbb módon. A beteg pénzletétjének meghatározott részét saját szükségleteire fordíthatja.

Az intézkedés végrehajtása során biztosítani kell a beteg szociális és jogi érdekeinek védelmét is. Ha az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége állandó jelleggel hiányzik, a főigazgató főorvos a gyámhatóságnál gondnok kirendelését, illetve a gondnokság alá helyezés iránti polgári per megindítását kezdeményezi. A kényszergyógykezelt gondnokság alá helyezéséről a bíróság határoz, a gondnok személyének kijelölése és felügyelete már a gyámhatóság feladata. A gondnok kirendeléséig a beteg érdekképviseletét az IMEI szociális ügyeket intéző előadója látja el.

A gyógykezelés ideje alatt is megilletheti – egyebek mellett – a rokkantsági, az öregségi nyugdíj, a táppénz, ha egyébként megfelel a jogszabályi feltételeknek. A hozzátartozóval, illetve jövedelemmel nem rendelkező, tartósan munkaképtelen kényszergyógykezelt részére szociális segély is igényelhető.

A beteg panaszát, kérelmét, közérdekű bejelentését az általános előírások figyelembevételével kell intézni. A beutalt egészségügyi tárgyú kérelme, panasza ügyében az osztályvezető főorvos dönt. A nem egészségügyi tárgyú kérelem, panasz ügyében az osztályvezető főorvos véleménye alapján az illetékes szakterület vezetője dönt.

Ha a beutalt beteg a döntést nem tartja kielégítőnek, panasszal fordulhat az IMEI főigazgató főorvosához, aki tizenöt napon belül köteles dönteni.

Ha a beutalt beteg az IMEI főigazgató főorvos döntését sem tartja kielégítőnek, panaszát a BvOP vizsgálja meg. A parancsnokság intézkedése ellen további panasznak nincs helye.

A beteg emberi méltósága nem sérthető. Tiltott vele szemben a fegyver és a bilincs használata, a könnyfakasztó vegyszer alkalmazása. Testi kényszer igénybevételére csak akkor kerülhet sor, ha a kényszergyógykezelt a vizsgálattal, illetve gyógykezeléssel szemben aktív ellenállást tanúsít, a saját vagy mások életét, testi épségét veszélyeztető támadása miatt orvosi beavatkozás biztosítása szükséges, engedély nélkül távozni akar.

Az intézeti jogi helyzet jellemzője, hogy a kényszergyógykezelt által teljesítendő kötelességek háttérbe szorulnak, mivel a teljesítésüknek általában nincs meg a reális alapja. A beteg azonban köteles az intézet rendjét megtartani, és az intézeti formaruhát viselni. A beteg továbbá köteles tűrni a foganatosított végrehajtási intézkedéseket, különösen az orvosi vizsgálatokat, a gyógykezelést, a munkaterápiás foglalkozást és a személyi szabadságának elvonását.

A beteg az intézetet csak a gyógyítás érdekében, orvosilag indokolt esetben hagyhatja el. Hozzátartozóival és más személyekkel egészségi állapotára és az intézet rendjének biztosításához szükséges feltételekre figyelemmel tarthat kapcsolatot. Így levelezhet, a levelezés tartalmát azonban szúrópróbaszerűen ellenőrzik. *A beteglátogatási rendnek* megfelelően hetenként fogadhat látogatót, ugyancsak hetenként kaphat csomagot.

A gyógyulás, a társadalomba visszailleszkedés elősegítését szolgálja az úgynevezett *adaptációs szabadság*, amely egyúttal az intézeti gyógyítás próbája is. Az 1980-ból származó 106. számú IM-utasítás értelmében adaptációs szabadságra a beteg akkor bocsátható, ha a kényszergyógykezelés megkezdésétől egy év eltelt. Ezen szabadság tartama 30 nap, amely további 30 nappal meghosszabbítható, sőt ismételten is engedélyezhető. A beteg szabadságra bocsátását az osztályvezető fő-

orvos írásban javasolja a beteg állapotának, szociális körülményeinek és az elkövetett cselekményének elemzése és értékelése alapján, előzetes környezettanulmány végzését követően. Az ellenőrzés garanciája, hogy az adaptációs szabadságon lévőnek orvosi ellenőrző vizsgálaton kell résztvennie, illetve hogy erről a szabadságról a területileg illetékes rendőri szervet és az egészségügyi hatóságokat is értesítik. A szabadságot a beteg gondozására és felügyeletére alkalmas és azt írásbeli nyilatkozatban vállaló személynél töltheti a megfelelő környezeti adottságok megléte esetén.

A kényszergyógykezelés felülvizsgálata és megszüntetése

A bíróság a kényszergyógykezelés megkezdésétől számított *egy év eltelte* előtt a kényszergyógykezelés szükségességét hivatalból felülvizsgálja. A felülvizsgálat orvos szakértő bevonásával a beteg állapotára vonatkozó részletes kórrajzkivonat alapján történik, amelyet az intézet vezető főorvosa az egy év letelte előtt négy hónappal küld meg a bíróságnak. Ha a bíróság a kényszergyógykezelést nem szünteti meg, évenként meg kell ismételni a felülvizsgálatot.

Kérelem (kényszergyógykezelt, annak házastársa, törvényes képviselője, illetve védője részéről), *ügyészi indítvány, illetve a vezető főorvos előterjesztése alapján is helye lehet a felülvizsgálatnak.* A bíróság a kényszergyógykezelésnek kérelemre történő felülvizsgálatát mellőzheti, ha erre hat hónapon belül már sor került.

A felülvizsgálatáról hozott végzés ellen a beteg házastársa és törvényes képviselője is fellebbezhet.

Ha a kényszergyógykezelést ideiglenes kényszergyógykezelés előzte meg, a meghatározott egy évi időtartamot az ideiglenes kényszergyógykezelés megkezdésétől kell számítani, feltéve, hogy annak végrehajtását nem szakították meg.

A kényszergyógykezelés *megszüntetésének* nem a teljes gyógyulás az előfeltétele, hanem a kényszergyógykezelt állapotának olyan mértékű javulása, illetve változása, amelynél fogva nem kell tartani ezen intézkedés elrendelését megalapozó újabb büntetendő cselekmény elkövetésétől.

A kényszergyógykezelés megszüntetése esetén a kezeltet szociális helyzetétől és elmeállapotától függően lakóhelyére kell bocsátani, vagy a területileg illetékes idegbeteg-gondozó intézetbe, illetve kórház elmeosztályára kell szállítani.

Ha a megszüntetés kezdeményezésekor a kényszergyógykezeltnek nincs lakása, vagy nincs olyan hozzátartozója, aki lakásába befogadja, a szociális gondozó a lakóhely szerinti illetékes önkormányzatnál haladéktalanul kezdeményezi az elmeállapottól függően az elmeszociális vagy szociális otthonba történő elhelyezését.

Végrehajtásának gyakorlati kérdései

A kényszergyógykezelés végrehajtásának gyakorlati vonatkozásait illetően megjegyezhető, hogy az elmúlt egy évtizedes időszakban a kényszergyógykezeltek legmagasabb száma 1985-ben volt 250 fővel, míg a legalacsonyabb 1994-ben fordult elő 121 beteggel. 1995-ben ez a szám 128 volt. Ezek az adatok már *több éve csökkenő tendenciára utalnak*, amelynek egyik oka, hogy a bíróságok kisebb számban rendelnek el kényszergyógykezelést (az elrendelések száma az utóbbi években általában 40 és 50 között mozog, 1994-ben 47 elkövetővel szemben került sor elrendelésére). A másik oka pedig az, hogy folyamatosan emelkedik az intézkedés megszüntetésének száma is.

A beutaltak mintegy fele élet és testi épség elleni büntetendő cselekményeket követett el, és ez szolgáltatott alapot – egyebek mellett – az intézkedés elrendelésére. Nem ritka a különböző módozatokkal megvalósított közveszélyokozás sem.

A jelenlegi összlétszámból *mintegy 10% a női betegek aránya*, vagyis a férfiak részesedése egyértelműen meghatározó. Az életkori megoszlás vegyesnek minősíthető: fiatal és idős beteg egyaránt megtalálható a kényszergyógykezeltek között. A beszámíthatatlan kóros elmeállapotú beutaltak betegségi háttere szintén változatos: *a hasadásos elmezavartól*, azaz *a skizofréniától az üldözési mánián (paranoia), gyengeelméjűségen át egészen a szellemi leépülésig terjed a kényszergyógykezelést igénylő betegségi kör.*

A kényszergyógykezeltek az intézetben átlagosan *3-4 évet* töltenek el. Ez a szám a korábbi évtizedhez képest emelkedett, akkor 2-3 év volt az átlagos intézeti tartózkodási idő. Ennek egyik lényegi oka a romló gazdasági helyzet. A betegeknek ugyanis általában nincs megfelelő családi és szociális hátterük, ahová haza lehetne engedni őket. Megoldásként az elmeszociális otthonba bocsátás említhető, ennek viszont hátrányos vonása, hogy annak elrendelése és a tényleges elhelyezés között viszonylag hosszú idő telik el, és erre az időszakra a beteg biztonságos elhelyezése nem megoldott.

Az ideiglenes kényszergyógykezelés végrehajtása

Az ideiglenes kényszergyógykezelésről a büntetőeljárásról szóló törvényünk a *kényszerintézkedések* körében rendelkezik.

Ezen előírás szerint ideiglenes kényszergyógykezelésnek akkor van helye, ha – a szakvéleményt és az eljárás egyéb adatait figyelembe véve – alaposan lehet következtetni arra, hogy a terhelt kényszergyógykezelését kell elrendelni.

Az ideiglenes kényszergyógykezelés a büntetőeljárás érdekeit szolgáló – *csakis bíróság által elrendelhető* – olyan kényszerintézkedés, amelynek az az alapvető funkciója, hogy a kóros elmeállapotú elkövető gyógykezelése – a személyes szabadságának elvonása mellett – mihamarabb megkezdődjön, és ezáltal az újabb bűncselekmény elkövetését meg lehessen akadályozni.

A büntetőeljárási törvény értelmében az ideiglenes kényszergyógykezelés a kijelölt egészségügyi intézetben hajtható végre. Ennek megfelelően az IMEI-be kell befogadni azt a személyt, akinek a bíróság ideiglenes kényszergyógykezelését rendelte el. Ezen kényszerintézkedés tartamáról szintén az eljárási törvény tartalmaz előírásokat. A végrehajtás szempontjából az ideiglenes kényszergyógykezelés határidejének kezdőnapja az a nap, amelyen a beutaltat az intézetbe befogadták. Amennyiben ezt megelőzően a beutalt elmeállapotát az IMEI-ben megfigyelték, a kényszerintézkedés határideje az elrendelése napján kezdődik.

A gyógyító tevékenység tartalmi elemei és keretei a végrehajtás során azonosak a kényszergyógykezeléssel, azzal az eltéréssel, hogy adaptációs szabadság az ideiglenes kényszergyógykezeltnek *nem engedélyezhető*. A beutaltra tehát – meghatározott eltérésekkel – az elmegyógyintézetben ápoltakra irányadó szabályokat kell alkalmazni. Az intézet az ügyész, illetve a bíróság rendelkezésének megfelelően gondoskodik adott esetben a beutalt fokozott őrzéséről és felügyeletéről.

Az ideiglenes kényszergyógykezelt a törvényes képviselőjével szóban, ellenőrzés nélkül, ha pedig feltehető, hogy ezáltal az eljárást meghiúsítaná, ellenőrzés mellett érintkezhet. Ha a terhelt előzetes letartóztatásban van, az ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelésével egyidejűleg *az előzetes letartóztatást meg kell szüntetni*.

Az intézet vezető főorvosa a szükséges vizsgálat, megfigyelés és gyógykezelés után, az ideiglenes kényszergyógykezelés határidejének lejárta előtt az ügyésznek, illetőleg a bíróságnak megküldi a beutalt állapotára vonatkozó részletes kórrajzkivonatot, és javaslatot tehet a kényszerintézkedés megszüntetésére. Az ideiglenes kényszergyógykezelést – a kényszergyógykezeléshez hasonlóan – meg kell szüntetni, ha elrendelésének oka már nem áll fenn.

2. Az alkoholisták kényszergyógyítása

Az alkoholfogyasztás és a bűnözés igen szoros kapcsolata ismert. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) meghatározása szerint alkoholisták azok a mértéktelen ivók, akiknek alkoholfüggősége olyan szintet ér el, amely *már észrevehető mentális zavart okoz, károsítja a testi és lelki egészségüket, személyközi kapcsolataikat, társadalmi-gazdasági tevékenységüket*. Az ehhez az állapothoz vezető életút nem ritkán bűncselekmények elkövetésében is megnyilvánul.

Az alkoholhatás *közvetettnek* minősíthető, ha az alkoholizmus miatt személyiségében károsodott személy követ el bűncselekményt. *Közvetlen* alkoholhatás érvényesül viszont, amikor az elkövető büntetendő cselekményét alkoholos állapota motiválja. Az alkoholfüggő bűnelkövető kényszergyógyítása akkor jöhet szóba, ha az elkövetett bűncselekmény és az alkoholista életmód között *összefüggés* mutatható ki.

A századfordulóra visszanyúló kriminálpolitikai követelések után a magyar büntetőjogban – jelentős késéssel – az 1961. évi Btk. foglalta törvénybe először az intézkedések között a *kényszerelvonó-kezelést*. Ezen intézkedés alkalmazásának lényegi feltétele volt olyan bűntett elkövetése, amely mértéktelen alkoholfogyasztással függött össze. A kényszerelvonó-kezelés mindig bűncselekmény elkövetéséhez kapcsolódott, és mindig büntetés (vagy figyelmeztetés) mellett kerülhetett alkalmazásra. Ha az elkövetőt szabadságvesztésre ítélték, az elvonókezelést a büntetés végrehajtása alatt kellett foganatosítani. A szabadságelvonással nem járó büntetésre (figyelmeztetésre) ítélés esetében a kezelést rendelőintézeti vagy zárt gyógyintézeti formában hajtották végre.

Az 1978. évi Btk. – eredetileg – az alkoholisták kényszergyógyítása cím alatt két, céljában azonos, de jogi jellegében különböző intézkedést foglalt össze.

A kényszergyógyításnak – a Btk. eredeti 76. §-ában szabályozott – külön formája volt a *munkaterápiás intézeti kezelés*. E rendelkezés értelmében a hat hónapot meg nem haladó szabadságvesztés, vagy ennél enyhébb büntetés helyett önálló intézkedésként volt kezelés alkalmazható, ha fennálltak a munkaterápiás intézeti gyógykezelés feltételei.

Az önálló intézkedésként elrendelt kényszergyógyítást a Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézetben (Nagyfa) kellett végrehajtani. Az intézeti gyógykezelés legfeljebb két évig tarthatott.

Az 1990. évi XIV. törvény az alkoholisták kényszergyógyításának ezt a változatát – a kezelés kikényszerítésének gyakorlati problémáira, a jogállamiság megteremtésére és az emberi jogok következetes érvényesülésére is figyelemmel – *hatályon kívül helyezte*.

Hatályos büntetőjogi szabályozásunk értelmében a kényszergyógyítás az elkövető bűnösségének megállapítása esetén, *büntetés mellett elrendelhető gyógyító jellegű intéz-*

kedés. A Btk. 75. §-ában szabályozott kényszergyógyítás tehát nem önálló intézkedés, hanem a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásához kapcsolódik. Ennek folytán azzal szemben rendelhető el, akinek bűncselekménye összefügg alkoholista életmódjával. Az elrendelés további feltétele, hogy az alkoholistát hat hónapot meghaladó végrehajtandó szabadságvesztésre ítéljék. Bármelyik előbbi feltétel hiánya kizárja a kényszergyógyítás kimondásának lehetőségét. A feltételek együttes megléte azonban nem teszi az intézkedés elrendelését kötelezővé, hanem a bíróság mérlegeli.

A Btk. 75. §-át módosította az 1978. évi III. törvény 11. §-a, amely rendelkezést tartalmaz a *kábítószer-élvezők vagy kábító hatású anyagot fogyasztók kényszergyógyításáról* is. A kábítószer-fogyasztás kedvezőtlen hazai tendenciája miatt ugyanis szükséges, hogy a kényszergyógyítás lehetősége kiterjedjen a kábítószer-függőségben szenvedőkre, sőt a kábító hatású anyagot fogyasztókra is. Az ilyen anyagok kóros élvezete a kábítószerhez hasonló függőséget hozhat létre, a gyógyításukról való gondoskodás ugyanúgy szükséges, mint a kábítószer-függőség esetében. Jelenleg azonban a büntetés-végrehajtásnál a kábítószer-élvezők és a kábító hatású anyagot fogyasztók kényszergyógyításának mind tárgyi, mind személyi feltételei hiányoznak.

Az intézkedés végrehajtásának kérdései

A bv. kódex értelmében az elítélt kényszergyógyítását a szabadságvesztés végrehajtása alatt a kijelölt büntetés-végrehajtási intézetben, illetve javítóintézetben kell végrehajtani. Ha a kényszergyógyítást több bírósági ítélet is elrendelte, azt a kényszergyógyítást kell foganatosítani, amely ítélettel kiszabott szabadságvesztés végrehajtását már megkezdték. A nem végrehajtható kényszergyógyításról az indok megjelölésével értesíteni kell az illetékes bíróságot. A bíróságot terheli viszont értesítési kötelezettség az egészségügyi hatóság felé, ha a kényszergyógyítás elrendelésének feltételei nincsenek meg, de megítélése szerint az alkoholista elkövető gyógyítása és gondozása szükséges.

Azt az elítéltet, akinek a kényszergyógyítását a bíróság elrendelte, befogadása után kivizsgálásra az IMEI-be, – vagy az erre kijelölt intézetbe – kell szállítani. Az IMEI-ben a Központi Kivizsgáló és Módszertani Osztálynak a feladata a kényszergyógyításra kötelezett elítélt központi kivizsgálása, a komplex kivizsgáló tevékenység és az intézkedés végrehajtásának szakmai-módszertani irányítása, ellenőrzése, valamint sajátos nevelésük, oktatásuk és foglalkoztatásuk korszerű terápiás programjának kidolgozása. *Az intézetben a kivizsgálás legfeljebb 30 napig tart.* Ez alatt meg kell kezdeni az elítélt kezelését, és el kell készíteni a részletes terápiás tervet tartalmazó kivizsgálási zárójelentést.

A kivizsgálás után az elítéltet a kijelölt – fokozatának megfelelő – büntetés-végrehajtási intézetbe kell szállítani, ahol *gyógyító-nevelő csoportba kell helyezni*. E csoportban az elítélt hat hónapig, kivételesen egy évig tartózkodhat, hat hónap eltelte előtt csak az IMEI írásbeli hozzájárulásával helyezhető ki.

A kényszergyógyítás tartama alatt a szabadságvesztés végrehajtási fokozatának a büntetés-végrehajtási intézeten belüli mozgásra és az elítélt életrendjére vonatkozó szabályai azokkal az eltérésekkel irányadók, amelyeket a kényszergyógyítás végrehajtása megkíván.

A gyógyító-nevelő csoportba utalt elítélt nevelését, oktatását és foglalkoztatását komplex terápiás program keretében kell megvalósítani.

A gyógyító-nevelő csoportban elhelyezett elítéltek külön házirend és napirend szerint élnek, részükre az állapotuknak megfelelő jellegű és idejű foglalkoztatást, oktatást, valamint pszichoterápiás kezelést kell biztosítani. A kényszergyógyítás alatt álló bűnelkövető jogi helyzete egyébként azonos a szabadságvesztést töltő elítélt jogi helyzetével.

A kényszergyógyítás nem folytatható, ha az elítélt a szabadságvesztésből szabadul.

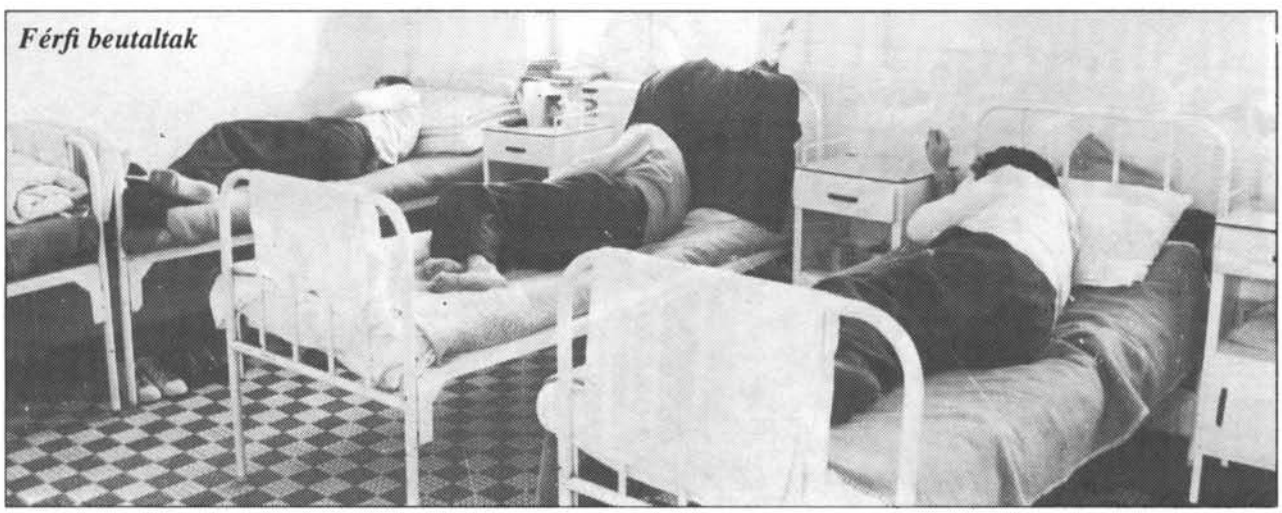

Férfi beutaltak

Az IMEI egyik kisebb kórterme

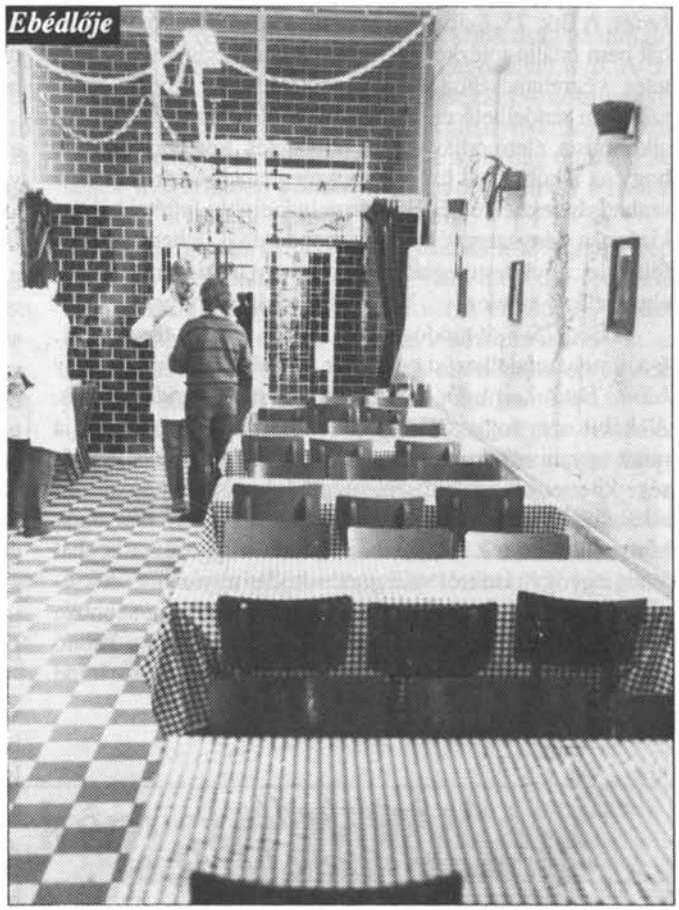

Ebédlője

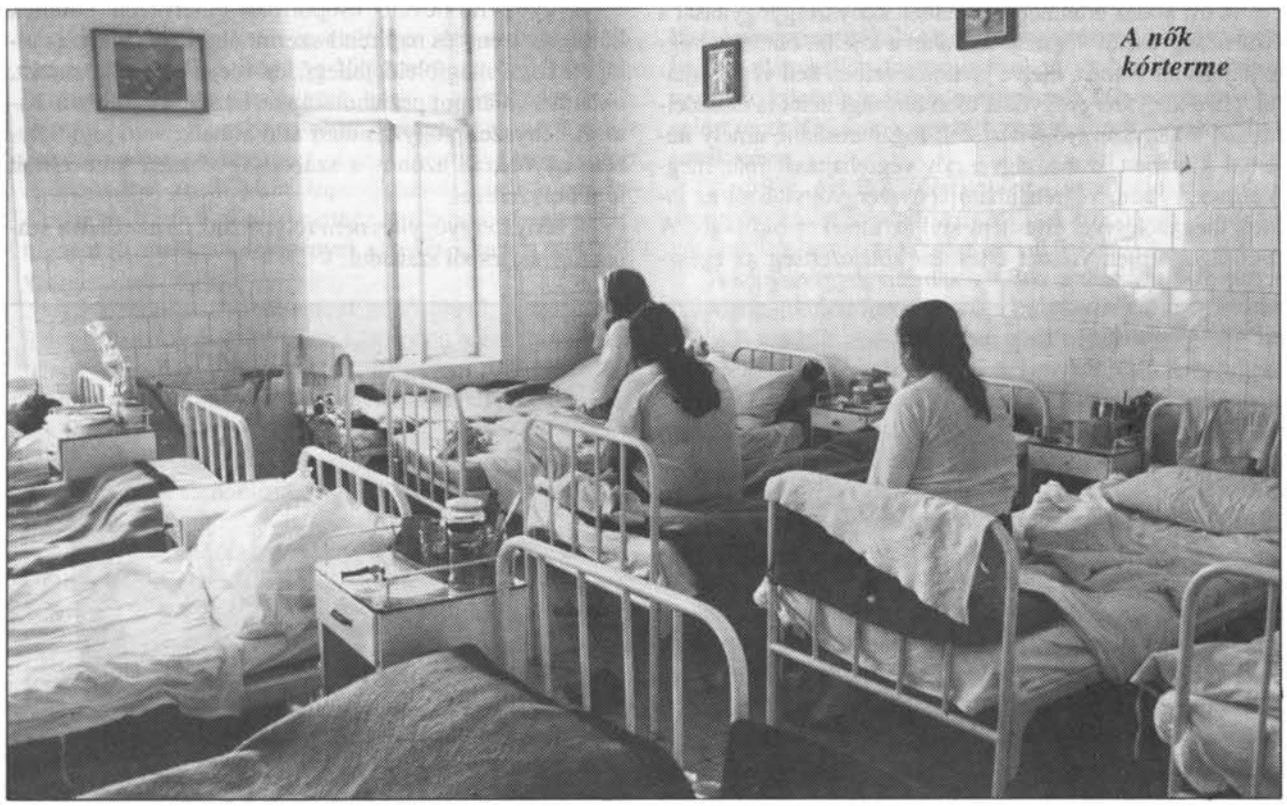

A nők kórterme

VII. FEJEZET

Szabadságkorlátozó intézkedések

1. Az előzetes letartóztatás

Az előzetes letartóztatás a legsúlyosabb személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedés, amelynek alkalmazására a büntetőeljárási törvényben meghatározott esetekben, módon és ideig kerülhet sor, amikor az elkövetői bűnösség kérdéséről a bíróság jogerősen még nem döntött. E jogintézmény célja a büntetőeljárás eredményes lefolytatásának biztosítása. Az alkotmányban biztosított *ártatlanság vélelme* alapelv következményeként az előzetes letartóztatás nem rendelkezhet előrehozott büntetési karakterrel. Az ártatlanság vélelme szerint *„senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg"*. Továbbá a „bűnösség bizonyítása a büntető ügyekben eljáró hatóságokat terheli. A terhelt nem kötelezhető ártatlanságának bizonyítására". Ezen alapelv szabja meg az előzetes letartóztatottakkal kapcsolatos szabályozás valamennyi fontosabb rendelkezését.

Az ártatlanság vélelmének alapelve jut kifejezésre abban, hogy az előzetesen letartóztatottal szemben csak a büntetőeljárás feladatának megvalósítása, illetve a letartóztatást foganatosító intézet rendjéhez szükséges korlátozások érvényesíthetők. Az ártatlanság vélelme a kényszerintézkedés végrehajtásánál is jelentős szabályozó szerepet tölt be. Különösen megnyilvánul ez az előzetes letartóztatásban lévőt terhelő kötelezettségek, illetve őt megillető jogok tekintetében.

Ezen túlmenően az előzetesen letartóztatott helyzete két szempontból is sajátos. Egyrészt a büntetőeljárás terheltjeként megilletik annak jogai és terhelik a kötelezettségei. Másrészt a fogva tartó intézet fogvatartottjaként köteles az intézeti rend fenntartásához szükséges kötelezettségeket teljesíteni, ugyanakkor speciális jogok is megilletik e helyzetére figyelemmel.

Ennek megfelelően a büntetőeljárás során őt terhelő, illetve megillető jogokról, a kényszerintézkedés alkalmazásának a feltételeiről, módjáról és tartamáról a többször módosított büntetőeljárási törvényünk rendelkezései a mérvadóak, büntetés-végrehajtási intézetben történő végrehajtásának szabályait egyrészt a bv. kódex (1979. évi 11. tvr.), másrészt az igazságügy-miniszter 6/1996. (VII. 12.) IM-rendelete tartalmazza. Abban az esetben, ha a fogva tartás helye a rendőrségi fogda, a belügyminiszter 19/1995. (XII. 13.) BM-rendelete az irányadó. Az előzetes letartóztatás katonai fogdában történő foganatosítására a többszörösen módosított 1/1979. (VIII. 25.) HM–IM együttes rendelet vonatkozik.

Elrendelésének feltételei

Az előzetes letartóztatás elrendelésének feltételeit a hatályos büntetőeljárási törvénykönyv tartalmazza. Kiemelendő, hogy ezen legsúlyosabb kényszerintézkedés elrendelésére kizárólag a bíróságok jogosultak, még a nyomozás fázisában is.

Az elrendelésnek általános és különös feltételei vannak. *Általános feltételnek tekinthető*, hogy az előzetes letartóztatás elrendelését a nyomozás elrendelése kell hogy megelőzze, továbbá valamely szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény elkövetésére vonatkozó alapos gyanú közlése a gyanúsítottal. Az előzetes letartóztatás elrendelhető olyan bűncselekmények esetében is, amelyeknek törvényi szankciója vagylagos, azaz a szabadságvesztés mellett közérdekű munka vagy pénzbüntetés is szerepel. Ez a megoldás nagyon kiterjeszti az előzetes letartóztatás alkalmazásának lehetőségét, hiszen mintegy 100 bűncselekmény büntetési tételében szerepel a szabadságvesztés-büntetés mellett vagylagosan a közérdekű munka és a pénzbüntetés.

A különös feltételek közé elsőként a terhelt szökése, elrejtőzése vagy a szökés, elrejtőzés veszélye tartozik. Elrendelését eredményező további különös feltétel, ha alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a terhelt az eljárást meghiúsítaná vagy megnehezítené, illetőleg veszélyeztetné. Akkor is helye lehet az előzetes letartóztatásnak, ha a terhelt az eljárás alatt szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követett el, illetőleg alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a megkísérelt vagy az előkészített bűncselekményt végbe vinné, vagy újabb bűncselekményt követ el.

Az elrendelés különös feltételeinek megfogalmazása sem problémamentes. A már ténylegesen realizálódott szökés, hatóság előli elrejtőzés és az eljárás alatti szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekmény elkövetésén kívül a feltételezésen alapuló szövegrészek dominálnak: *„... szökésétől vagy az elrejtőzésétől lehet tartani"*, *„alaposan feltehető, hogy"* ... *„meghiúsítaná vagy megnehezítené"*, illetőleg *„veszélyeztetné"*, *„végbevinné"*, *„követne el"*. Mi alapozhatja meg így például a szökés veszélye alapján történő elrendelést? 1989 előtt a támpontot a kétévi szabadságvesztéssel fenyegető büntetési tétel jelentette, ahogy a visszaesői minőség fennállása is szinte automatikusan vonta maga után az elrendelést. Mindazon esetekben tehát, amikor 2 évi szabadságvesztés-büntetés kiszabása volt várható, feltételezték, hogy a szökés veszélye is fennáll, és elrendelték az előzetes letartóztatást. Nem vizsgálták kellően a gyanúsított személyi körülményeit, családi hátterét, hogy rendelkezik-e munkaviszonnyal vagy sem.

Ma már egyértelmű, hogy önmagában a várható büntetési tétel nem adhat eligazítást. Az előzetes letartóztatás elrendelésénél a konkrét eset összes körülményeit kell behatóan tanulmányozni és figyelembe venni. Így szem előtt kell tartani többek között a bűncselekmény súlyát, jellegét, a terhelt magaviseletét, életmódját, személyi, szociális hátterét és a várható büntetési tételt.

Az előzetes letartóztatás elrendeléséhez az általános feltételek megléte mellett az előbb felsorolt különös feltételek valamelyikének megléte szükséges. Mindezen esetekben is azonban az előzetes letartóztatás elrendelése *fakultatív*, vagyis nincs olyan magyar szabályozás, amely az elrendelést feltétlenül kötelezővé tenné. A gyakorlatban az esetek nagy többségében a szökés veszélyére történő hivatkozással rendelik el. Ritkán fordul elő a csupán egyetlen elrendelési ok megjelölése, sokkal inkább jellemző az említett három ok közül kettőnek, esetenként mindháromnak a szerepeltetése. A legkisebb gyakorisággal az eljárás meghiúsítása, megnehezítése, illetve ennek veszélyeztetése érvényesül.

A magánindítvány hiánya az előzetes letartóztatás elrendelésének is akadálya, ha a büntetőeljárásnak csak magánindítványra van helye, ha ez a bűncselekmény különös tárgyi súlya folytán szükséges.

Az előzetes letartóztatás tartama

A tartam szempontjából különbséget kell tenni aszerint, hogy az előzetes letartóztatás elrendelésére vagy fenntartására a vádirat benyújtása előtt, avagy a vádirat benyújtása után kerül sor.

A vádirat benyújtása előtt elrendelt előzetes letartóztatás kérdésében a helyi bíróság dönt, és annak időtartama legfeljebb egy hónapig tart. Ezt a helyi bíróság egy alkalommal, legfeljebb két hónappal meghosszabbíthatja. Három hónap eltelte után az előzetes letartóztatást a megyei bíróság két alkalommal, legfeljebb az előzetes letartóztatás elrendelésétől számított egy év elteltéig hosszabbíthatja meg. Ezt követően a kényszerintézkedés időtartamának a meghosszabbításáról csak a Legfelsőbb Bíróság határozhat.

A vádirat benyújtása után elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás az elsőfokú bíróság ügydöntő határozatának kihirdetéséig, az ezután elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás az eljárás jogerős befejezéséig, de legfeljebb az elsőfokú bíróság által kiszabott szabadságvesztés tartamáig tart. Ha a vádirat benyújtása után elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás tartama a hat hónapot meghaladja, és az elsőfokú bíróság még nem hozott ügydöntő határozatot, az elsőfokú bíróság, amennyiben viszont a letartóztatás tartama az egy évet meghaladja, a Legfelsőbb Bíróság vizsgálja felül a kényszerintézkedés indokoltságát.

Időtartama tehát határozatlannak tekinthető, mindaddig tart, ameddig szükségességét látja a bíróság, avagy míg jogerős ítélet nem születik. Ebből következik, hogy nyomban meg kell szüntetni, ha elrendelésének oka megszűnt, vagy időtartama meghosszabbítás nélkül lejárt.

Az elmúlt évek adatai alapján az állapítható meg, hogy az előzetesen letartóztatottak többsége (1992-ben valamivel több mint 30%-a, 1994-ben 27,7%-a, 1995-ben pedig csaknem 27%-a) 3-6 hónapot várt letartóztatásban ügyének jogerős elbírálására. A legkisebb számban az egy évet meghaladó tartamú előzetes letartóztatás fordul elő ugyan, de ha ezen tartam tekintetében összevetjük az 1992-es, 1993-as és az 1994-es év adatait, emelkedő tendenciával találkozunk. 1992-ben összesen 175 (2,4%) személy töltött egy év fölötti időtartamot előzetes fogvatartásban, 1993-ban már 211 (mintegy 3%), míg 1994-ben 267 fő (3,7%). A hivatkozott évek adatai után 1995-ben már kedvezőbb volt a helyzet: az egy évet meghaladó tartamú fogva tartásra az előzetes letartóztatottak 1,68%-nál került sor, ami szembetűnő változás az előző évben regisztrált 3,68%-hoz képest. 1995-ben a korábbi évekhez képest összlétszámában csökkent az előzetes letartóztatottak száma, de 1996-ban megint növekedett, a tartamot illetően továbbra is a 2 és 6 hónap közötti fogva tartási idő a leggyakoribb *(1. számú táblázat)*.

1. számú táblázat

AZ ELŐZETES LETARTÓZTATÁS IDŐTARTAMA

		1 hónapon belül		1-2 hónapon belül	2-3 hónapon belül	3-6 hónapon belül	6-12 hónapon belül	1 hónap és 1 év között össz.		1 év felett
Év	össz.	száma	%	száma	száma	száma	száma	száma	%	száma
1992	7170	1260	17,57	1012	1739	2162	822	5735	80,00	175
1993	7238	1160	16,25	1107	1867	1976	917	5876	81,20	211
1994	7239	1225	16,92	1014	1836	2005	892	5747	79,39	267
1995	6960	1274	18,30	1028	1787	1876	878	5569	80,01	117
1996	8108	1709	21,1	1226	2144	2109	860	6339	78,92	60

A táblázat a BM Adatfeldolgozó Hivatal és a Legfőbb Ügyészség által a bűnüldözésről kiadott tájékoztatók felhasználásával készült.

Büntetőeljárási törvényünk követelményként fekteti le a hatóságoknak azt, hogy az előzetes letartóztatás a lehető legrövidebb ideig tartson, és ilyenkor az eljárást soron kívül kell lefolytatni, tekintettel az Európa Tanács idevonatkozó határozatára és ajánlására is. Sajnálatos módon az előbbi törvényi követelménnyel nincs megfelelő összhangban sem a büntetőeljárási kódex szabályozása, sem a gyakorlati jogalkalmazás. A hatályos szabályozásunk ugyanis az előzetes letartóztatás tekintetében *nem határozza meg a büntetőeljárás eredményes lefolytatásához szükséges idő maximumát*, így nem oly ritkán előfordulhat az a helyzet, hogy a fogvatartott akár több évet is vár a jogerős ítélet megszületésére, adott esetben az is, hogy szabadságvesztés-büntetését teljes egészében előzetes letartóztatásban tölti le, mégpedig az elítélteknél több vonatkozásban kedvezőtlenebb körülmények között. Tehát az eljárás elhúzódását kifogásoló kritikák az esetek egy részében valóban megalapozottak, az eljárás soronkívüli lefolytatásának követelménye sem érvényesül töretlenül.

Kívánatos lenne, ha hazánkban is – több külföldi ország megoldásához hasonlóan és az *Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 11. számú határozata és ajánlása követeséként* – meghatározásra kerülne egy áthághatatlan időbeni korlát az előzetes letartóztatás alkalmazására. Egyes vélemények szerint egyenesen az alkotmányban kellene szabályozni az előzetes letartóztatás végső időtartamát, ami természetszerűleg vonná maga után az eljárási törvény ez irányú rendelkezését is. Véleményünk szerint a büntetőeljárás eredményes lefolytatásához szükséges tartam felső határaként az egy évet meg nem haladó előzetes letartóztatásban eltöltött idő felelne meg leginkább és csak kivételesen, ha a büntetőeljárás lefolytatása különösen indokolná, lenne másfél év e kényszerintézkedés felső határa.

Végrehajtása

A bv. kódex értelmében az előzetes letartóztatást a büntetés-végrehajtási intézetben a tárgyalás előkészítése során hozott határozatig az ügyész, azt követően a bíróság rendelkezése alapján és annak megfelelően kell végrehajtani. A kényszerintézkedés a nyomozás befejezéséig rendőrségi, az eljárás befejezéséig az erre kijelölt katonai fogdában is végrehajtható. 1996. május 1-jén hatályba lépett szabályozás értelmében a fiatalkorú előzetes letartóztatását a bíróság döntése alapján *javítóintézetben* vagy *büntetés-végrehajtási intézetben*, avagy *rendőrségi fogdában* kell végrehajtani. A külön katonai bíróságok megszűnésével összefüggésben a katonai fogdák feladata is megváltozott, jelenleg az előzetes letartóztatás foganatosítására „kijelölt" a Budapesti Katonai Fogda.

1996. május 1-jén lépett hatályba az a rendelkezés, amely lehetővé teszi, hogy fiatalkorú esetén az előzetes letartóztatást a büntetés-végrehajtási intézeten és a rendőrségi fogdán kívül *javítóintézetben* is végre lehessen hajtani. A végrehajtás helyéről a bíróság dönt, mégpedig a fiatalkorú személyére, vagy a terhére rótt bűncselekmény jellege alapján. A törvény értelmében a bíróság a kényszerintézkedés végrehajtásának helyét is megváltoztathatja, amennyiben azt az ügyész, a terhelt vagy a védő indítványozza. Kivételes jelleggel pedig a bíróság akként is dönthet, hogy a javítóintézetben előzetes letartóztatását töltő fiatalkorú ideiglenesen (maximálisan 5 napra) büntetés-végrehajtási intézetben vagy rendőrségi fogdában kapjon elhelyezést. A bíróság mellett a törvény az ügyészt is felhatalmazza hasonló intézkedés megtételére azon megszorításokkal, hogy egyrészről a fiatalkorú büntetés-végrehajtási intézetben vagy rendőrségi fogdában való ideiglenes elhelyezése a 24 órát nem haladhatja meg, másrészről pedig ezen ügyészi rendelkezés csak a bíróságnak az előzetes letartóztatásáról, a tárgyalás előkészítése során hozott határozatáig foganatosítható.

Az előzetes letartóztatás végrehajtásának részletes szabályait valamennyi végrehajtó szervre irányadó, *egységes elvek szerint kell megállapítani*. A bv. kódex által megfogalmazott ezen követelménynek az előzetes letartóztatásra vonatkozó hazai szabályozásunk nem kellően felel meg, mint ahogy azt a kényszerintézkedésre vonatkozó különböző végrehajtási jogszabályi források mutatták.

Foganatosítása büntetés-végrehajtási intézetben

Az büntetés-végrehajtási intézetben történő foganatosításának tartalmi elemei sok tekintetben hasonlóak a szabadságvesztés végrehajtásának az elemeihez, ezért e helyütt csak foganatosításának sajátosságait célszerű kiemelni.

A bv. kódex a büntetőeljárás feladatának megvalósítása érdekében az ügyész, illetve a bíróság számára rendelkezési jogot biztosít. *E rendelkezési jogkör részben kizárólagos, részében fakultatív.* A kizárólagosság azt jelenti, hogy azt nem lehet másra átruházni. A fakultatív esetben az ügyész és a bíróság a konkrét ügytől függően vonja magához egy-egy kérdésben a rendelkezés jogát.

Az ügyész, illetve a bíróság a büntetőeljárás szakaszától függően dönthet például az előzetes letartóztatásban lévő személy büntetés-végrehajtási intézetben történő elhelyezéséről: levelezésének, látogató fogadásának ellenőrzéséről, ezek korlátozásáról, a fogvatartott előállításáról, kihallgatásáról.

A büntetés-végrehajtási intézet az előzetesen letartóztatottat *a bíróság végzése alapján kiállított értesítés, továbbá a tárgyalás előkészítése során hozott határozatig az ügyész, azt követően a bíróság rendelkezése alapján fogadja be.* A befogadást az intézet megtagadja abban az esetben, ha hiányoznak a befogadás alapjául szolgáló iratok, vagy az előzetesen letartóztatott személy nem azo-

nos az iratokban megjelölt személlyel. Ha befogadást kizáró ok nem áll fenn, a fogvatartott befogadásáról a végrehajtási intézet öt napon belül köteles értesíteni – többek között – a kényszerintézkedést elrendelő *elsőfokú bíróságot, az illetékes rendőrkapitányságot, a Belügyminisztérium illetékes szervét.* Fiatalkorú befogadása esetén az értesítési kötelezettség kiegészül még az *illetékes gyámhatóság, a törvényes képviselő vagy gyám, illetve állami nevelt esetén a gyermekotthon felé.*

Az előzetesen letartóztatott intézeti elhelyezésekor is be kell tartani az *elkülönítési szabályokat.* (Az európai börtönszabályok ajánlása 1987-ben már felhívta a figyelmet arra, hogy nem feltétlenül kell ragaszkodni az egyes fogvatartotti kategóriák merev elkülönítéséhez, hiszen például az előzetesek számára előnyös lehet, ha részesülnek az elítélteket megillető előnyökből.) A bv. kódex rendelkezéseinek megfelelően a végrehajtás során el kell különíteni az előzetesen letartóztatottakat az elítéltektől, a férfiakat nőktől, a fiatalkorúakat a felnőttektől, a hatóság rendelkezésétől függően, az ugyanabban az eljárásban letartóztatottakat. Ezenkívül az 1996. évi IM-rendelet értelmében az elhelyezés során *az előzetesen letartóztatott katonát és a rendvédelmi szervek tagjait a többi előzetesen letartóztatottól lehetőleg el kell különíteni.* Az elkülönítés általános szabályaitól el lehet térni, ha az előzetesen letartóztatott az elítéltekkel együtt végez munkát. Ebben az esetben az együttes elhelyezés is lehetséges. Egyébként az előzetes letartóztatottak együttes elhelyezésénél a lehetőséghez képest figyelembe kell venni az érintett terhelt előéletét és a terhére rótt bűncselekmény jellegét.

Az elhelyezés másik jellemzője, hogy az előzetesen letartóztatottat *zárkában kell elhelyezni.* A zárkaajtók nyitva vagy zárva tartásáról az intézet parancsnoka – az ügyész vagy a bíró előírásait figyelembe véve – a fogva tartás biztonságára vonatkozó szabályok szerint határoz.

A büntetés-végrehajtási intézeten belül az előzetesen letartóztatottak *csak felügyelet mellett járhatnak,* ami állandó figyelemmel kísérésüket jelenti. A mozgási szabadság ilyen fokú korlátozottsága ugyanakkor az elítéltek körében csak a fegyház fokozatban szabadságvesztésüket töltők esetén érvényesül. Az előzetes letartóztatásban lévő személyek nagyobb elszigeteltségét támasztja alá az a körülmény is, hogy korlátozottan és rövid időre sincs lehetőségük a végrehajtási intézet elhagyására, kivéve a súlyosan beteg hozzátartozó meglátogatását és a hozzátartozó temetésén való részvételt.

Az előzetesen letartóztatott jogállása

Sajátos jogi helyzetét három körülmény határozza meg. *Egyfelől* az előzetesen letartóztatottak mint a büntetőeljárás terheltjei a jogerős elítéltekkel azonos elbírálás alá nem vonhatók, mivel az ártatlanság vélelmének érvényesülnie kell a végrehajtás során is. *Másfelől* az előzetesen letartóztatott a végrehajtási intézet fogvatartottja, akinek be kell tartania a végrehajtási intézet rendjét. *Továbbá* az előzetesen letartóztatott olyan személy, akinek állampolgári jogait és kötelességeit a büntetőeljárás és a fogva tartás ténye csak bizonyos mértékig érinti.

A bv. kódex rögzíti az előzetesen letartóztatott jogait. Kiindulásként az az általános szabály fogalmazható meg, hogy *eljárási jogainak gyakorlásában, különösen a védekezésre való felkészülésben nem korlátozható.* Vagyis az előzetesen letartóztatott a büntetőeljárási jogait gyakorolhatja, így különösen azt, hogy a kihallgatásra és a tárgyalásra felkészülhessen, védőt bízzon meg, a védőjével kapcsolatot tartson. Élhet jogorvoslati jogosultságával és az anyanyelvét is szabadon használhatja. Védőjével szóban vagy írásban, avagy távbeszélőn keresztül ellenőrzés nélkül érintkezhet, a büntetőeljárással kapcsolatban készített feljegyzéseit magánál tarthatja, azokat védőjének ellenőrzés nélkül átadhatja, azt a védő az intézetből ellenőrzés nélkül kiviheti. Sajnos a tapasztalatok azt mutatják, hogy egyes esetekben a jogi képviselethez és a védelemhez való jog gyakorlása, elsősorban a kirendelt védők esetében, csorbát szenved a védői érdektelenség miatt. Előfordul ugyanis, hogy a kirendelt védők a kényszerintézkedés időtartama alatt nem veszik fel a személyes kapcsolatot a letartóztatottakkal, nyomozati cselekményeknél ritkán jelennek meg, így kérdésessé válik a tájékozottságuk az adott ügyben.

Az előzetesen letartóztatott a saját ruháját viselheti, az évszaknak megfelelő felsőruházatból és lábbeliből egy váltásra valót folyamatosan magánál tarthat, hiszen a formaruha kötelezővé tétele ellentétben állna az ártatlanság vélelmével. Amennyiben nincs megfelelő saját ruhája, lehetővé kell tenni számára, hogy azt letéti pénzéből megvásárolja, vagy csomagban megkérje. Ha azonban munkát végez, és az elhelyezésére a jogerősen elítéltekkel közösen kerül sor, ekkor már ő is a fokozatnak megfelelő formaruhát köteles viselni. Ha a formaruha viselésére nem hajlandó, a munkáltatásban való részvétele nem engedélyezhető, illetve az erre irányuló engedélyt vissza kell vonni. A saját ruha viselését mindenképpen biztosítani kell az előzetesen letartóztatott számára a látogatáskor, a hatóság elé állításakor, az egészségügyi intézménybe való átszállításakor, valamint ha engedélyezték számára súlyosan beteg hozzátartozó meglátogatását vagy a hozzátartozó temetésén való részvételt.

A letétben levő pénzéből meghatározott összeget személyes szükségleteire fordíthat. Ha nem dolgozik, a letéti pénzéből a mindenkori alapmunkadíjnak megfelelő összegért vásárolhat szükségleti cikkeket. A munkáltatásban részt vevő letartóztatott szükségleti cikkeket a tartásra fordított költségekhez való hozzájárulás összegével csökkentett munkadíja 80%-ának megfelelő összeg erejéig, de legalább a mindenkori alapmunkadíjnak megfelelő összegért vásárolhat.

Hozzátartozóival és– - az ügyész, a vádirat benyújtása után a bíróság jóváhagyásával – más személyekkel levelezhet, legalább havonta egyszer fogadhat látogatót, és kaphat csomagot. Ezek a jogosultságok – a védővel való érintkezés kivételével – a büntetőeljárás eredményessége érdekében korlátozhatóak. Az előzetes letartóztatás ambivalens természete folytán az olyan gyakorlat követése lenne kívánatos, amikor a korlátozás a bűntársakkal való érintkezésre és a rend-kívüli események megelőzésére szorítkozna. A büntetőeljárás eredményességének a veszélyeztetése megelőzhető lehet az ellenőrzésre fordított nagyobb figyelem és körültekintés tanúsításával.

A büntetés-végrehajtási intézetben a rendelkezésre álló művelődési és sportolási lehetőségeket igénybe veheti. Ez tipikusan könyvtár használatát, sajtótermékek vásárlását, rádió- és televízió-használatot jelent.

Az előzetesen letartóztatott anyagi és egészségügyi ellátásban részesül, gyógyszert térítés nélkül kap. Az anyagi ellátás magában foglalja többek között a fogvatartottak napi háromszori étkeztetését, tisztálkodási eszközökkel, ágyneművel, szükség esetén ruhaneművel és egyéb szükségleti cikkekkel való ellátását. Az előzetes letartóztatás elrendelése gyakran komoly változásokat okoz az érintett személy egészségügyi helyzetében. Kedvezőtlenebb fogvatartotti helyzete nyomon követhető betegségeiben, egészségi állapotában is. *A betegségek hátterében kiváltó okként a stressz és a bizonytalanság érzete húzódik meg.* A pszichoszomatikus betegségeket kiváltót úgynevezett stresszkeltő tényezőként jelölhető meg többek között a fogva tartás, a megszokott komfort hiánya, a zárkatársak különbözősége, a várható ítélet neurotizáló hatása. Különösen nagy gond fogvatartottaknál az idegi és lelki megterhelés, amelyek miatt különböző rendellenességek alakulhatnak ki. Ha a végrehajtási intézetben elhelyezett előzetesen letartóztatott elmemegfigyelését – az ügyész indítványára – a bíróság elrendelte, az intézet az érintettet haladéktalanul az IMEI-be szállítja. Ha az előzetesen letartóztatottnál a végrehajtási intézet kóros elmeállapotra utaló tüneteket észlel, megvizsgálási javaslattal haladéktalanul szintén az IMEI-be utalja és erről egyidejűleg a bíróságot értesíti.

A letartóztatottak számára gyógyszerek beszerzése, biztosítása igen tetemes összegeket emészt fel, ami a büntetés-végrehajtás szűkös anyagi forrásainak ismeretében a végrehajtó intézmények számára gyakorta nagy megterhelést jelent. Tovább rontja a helyzetet, ha a fogvatartott egészségügyi ellátását csak a büntetés-végrehajtási intézet falain kívül lehet megoldani, hiszen ilyenkor az előzetesen letartóztatott megfelelő szállításáról, őrzéséről és felügyeletéről is gondoskodni kell.

Az előzetesen letartóztatott kérelmére részt vehet a termelő munkában, amelyért díjazás illeti meg. Az 1993-as törvény módosítástól egységes szabályozás érvényesül: amíg korábban csak a nem jogerős ítélet meghozatala előtt volt jogosult eldönteni az előzetesen letartóztatott, hogy részt vesz-e a termelőmunkában, addig jelenleg ez irányú kérelme a nem jogerős ítélet meghozatala után is előterjeszthető. Mindez összhangban van az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R/87/3. számú ajánlása 96. pontjában megfogalmazottakkal: amennyiben erre csak lehetőség van, a munkát fel kell ajánlani, de azt megkövetelni nem szabad. Ha az előzetes letartóztatásban lévő személy előterjeszti ez irányú kérelmét, ez még nem jelenti foglalkoztatásának teljesítését. A bv. intézet ugyanis a büntetőeljárás eredményes lefolytatását szem előtt tartva nem engedélyezi a munkavégzést, ha akár a munka, vagy a munkavégzés helye az előzetes letartóztatás céljával ellentétes.

A letartóztatott személy lehetőség esetén választhatja az oktatásban vagy a szakképzésben való részvételt is. Ha a végrehajtási intézetben szervezett iskolai oktatás folyik, akkor számra engedélyezhető, hogy az oktatásban részt vehessen. engedély akkor adható, ha az oktatásban való részvétel nem veszélyezteti a fogva tartás biztonságát, és nem ütközik az ügyész, illetve a bíró által hozott előírásokba.

Panasz és kérelem előterjesztésére is jogosult. (Különbséget kell tenni jogi értelemben panasz és kérelem között: a panaszt mint valamely meglévő sérelem orvoslásához vezető folyamat elindító aktusát értelmezhetjük, a kérelem pedig valamilyen jövőbeli cél elérésére irányul, valamilyen kötelezettség enyhítésére, megszüntetésére, illetve valamilyen, a kérelem előterjesztésekor nem gyakorolható jog biztosítására.)

A fogva tartásával összefüggésben hozott intézkedés vagy határozat ellen, illetve ezek elmulasztása esetén az intézet parancsnokához fordulhat panasszal. A panasz előterjesztésére a döntés közlésétől vagy elmulasztásától számított 15 nap áll rendelkezésre, amely határidő az előzetesen letartóztatott akadályoztatása esetén az akadály megszűnésétől számítandó. A panasz elbírálásának 15 napon belül kell megtörténnie, amely időtartam indokolt esetben további 30 nappal meghosszabbítható. A panasz elbírálásáról az előzetesen letartóztatottat tájékoztatni kell.

A panasz nemcsak jogsérelem esetén illeti meg a letartóztatottat, hanem kötelezettséggel való visszaélés esetén is. Erre lehet példa, ha valaki túl gyakran kerül sorra az intézeti tisztán tartási munkálatok végzésében.

A bv. kódex módosítását megelőzően a *magánelzárást kimondó határozat elleni fellebbezés* lehetősége csak a jogerősen elítéltekre vonatkozott. A jelenleg hatályos szabályozás ezt kiterjeszti az előzetes letartóztatásban lévőkre is, akik ezen határozat ellen, az elítéltekhez hasonlóan, fellebbezéssel élhetnek a büntetés-végrehajtási bíróhoz.

Az előzetesen letartóztatott *kártérítésre tarthat igényt* a polgári törvénykönyv, illetve a munka törvénykönyve szerint, attól függően, hogy milyen helyzetben, illetve jogviszonyban érte kár. A kártérítési igény szabályai megegyeznek az elítéltekéivel. A büntetés-végrehajtási szervezetről szóló törvény által bevezetett módosításnak

megfelelően, a végrehajtás alatt keletkező kárért az Igazságügyi Minisztérium helyett már a büntetés-végrehajtási szervezet tartozik felelősséggel. *A kártérítési igény előterjesztésének annál a büntetés-végrehajtási szervnél kell megtörténnie, ahol a kár bekövetkezett.* A kártérítési igényt jelenleg is határozattal kell elbírálni, de amíg a korábbi szabályozásnál a határozat ellen először a büntetés-végrehajtási intézet parancsnokához kellett fellebbezni, és csak a fellebbezést elutasító döntés esetén nyílt mód a bírósághoz fordulni, addig most közvetlenül lehet keresetet előterjeszteni a büntetési szerv székhelye szerint illetékes bírósághoz, de csak a határozat közlésétől számított 30 napon belül.

Jogosult a vallási vagy lelkiismereti meggyőződésének szabad megválasztására, annak kinyilvánítására és gyakorlására. A Bv. Sztv. a szabad vallásgyakorlást illetően bővítette az elítéltek büntetés-végrehajtási jogviszonyból származó jogait. Tekintettel arra, hogy a vallásgyakorlás kérdésében nem volna célszerű különbséget tenni az elítéltek és az előzetesek fogvatartotti kategóriái között, ez a törvényi szabályozás értelemszerűen vonatkozik az előzetesen letartóztatottakra is.

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy az egyházak és a büntetés-végrehajtási intézetek rövid idő alatt jó „munkakapcsolatot" építettek ki, amelynek talaján a fogvatartottak megfelelően gyakorolhatják vallásukat. Így például a büntetés-végrehajtási intézetben a fogvatartott a lelkészével, képviselőjével ellenőrzés nélkül tarthat kapcsolatot, megvásárolhatja és magánál tarthatja a vallása gyakorlásához szükséges könyveket, illetve az intézet rendjét és biztonságát nem veszélyeztető kegytárgyakat. Amennyiben pedig az intézet biztosítani tudja az elkülönítésre vonatkozó előírásokat, az egyházi rendezvényeken részt vehetnek az egy eljárásban letartóztatottak is.

Pihenésre, a rendszeresen végzett munka után fizetett szabadságra is jogosult. Az egy évi munkavégzés után járó fizetett szabadság megállapításánál, a törvény indoklása szerint figyelembe kell venni a fogvatartott előzetes letartóztatás alatt végzett munkáját. A fizetett szabadság mértéke – az előzetesen letartóztatottakra vonatkozó ez irányú eltérő szabályozás hiányában – megegyezik a jogerősen elítéltekével, így a törvény az alapszabadság munkajogban meghatározott mértékét 20 napban határozta meg, amelynek letöltésére az úgynevezett *szabadságos zárkákban kerülhet sor,* azaz ekkor sincs lehetőség a büntetés-végrehajtási intézet elhagyására.

Az előzetesen letartóztatott – az ügyész, a vádirat benyújtása után a bíróság engedélyével – felügyelettel meglátogathatja a súlyos beteg hozzátartozóját, és részt vehet a hozzátartozója temetésén.

1995-ben változás született az előzetes letartóztatottak joggyakorlását illetően. A büntetés-végrehajtási szervezetről szóló törvény kimondja, *hogy a büntetés-végrehajtási intézet rendjét, a fogva tartás biztonságát közvetlenül és súlyosan sértő vagy veszélyeztető események felszámolásának idejére a bv. intézet parancsnoka, az előzetesen letartóztatottak meghatározott csoportjára nézve, egyes jogok gyakorlását felfüggesztheti.* Így teljes vagy részleges jogkorlátozásra kerülhet sor a levelezési, látogatófogadási, csomagküldeményhez való jog tekintetében, az előzetesen letartóztatott nem gyakorolhatja művelődéshez, sportoláshoz való jogát, ahogy a súlyosan beteg hozzátartozó meglátogatásának, temetésén való részvételének joga is felfüggeszthető. A joggyakorlás ilyenfajta korlátozása maximálisan öt napig tarthat, de az országos parancsnoknak jogában áll az időtartamot további öt nappal meghosszabbítani. Döntő jelentősége van annak a rendelkezésnek, amely az ügyész kezébe teszi le az intézkedés felülvizsgálatát. Az ügyész ugyanis egyrészről megváltoztathatja az alkalmazott intézkedés tartalmát, másrészről pedig meg is szüntetheti azt.

Az előzetesen letartóztatottak terhelő kötelességeket a hatályos bv. kódex az alábbiakban rögzíti: *az előzetesen letartóztatott köteles a büntetés-végrehajtási intézet rendjét megtartani; a kapott utasításokat teljesíteni; a büntetés-végrehajtási intézet tisztán tartását és ellátását szolgáló munkában díjazás nélkül, alkalomszerűen részt venni; a szükséges orvosi vizsgálatnak és gyógykezelésnek magát alávetni.* A műtétekre az egészségügyi jogszabályok az irányadók; tartására fordított összeget a munkadíjából megfizetni. Az okozott kárt megtéríteni; az előzetesen letartóztatott a büntetés-végrehajtási intézeten belül csak felügyelet mellett járhat.

A befogadást követően az előzetesen letartóztatottat megfelelő tájékoztatásban kell részesíteni, nemcsak az őt megillető jogok, hanem a kötelezettségeket illetően is.

Az letartóztatottakat terhelő *kötelezettségek listája* valamivel rövidebb, mint a szabadságvesztés-büntetésüket töltők esetén. Gyakoriak az átfedések, azaz a mindkét fogvatartotti kategóriát terhelő kötelezettségek. Így együttes szabály rendelkezik a büntetés-végrehajtás rendjének megtartásáról, a kapott utasítások teljesítéséről. Ez utóbbi tekintetében mindössze az a különbség, hogy az elítélteknél a biztonsági, higiéniai követelmények megtartását is lefektette a törvény. Hasonló kötelezettség az intézet tisztán tartásában és ellátásában való alkalomszerű részvétel, amely díjazás nélkül történik, továbbá a szükséges orvosi vizsgálatnak és gyógykezelésnek az eltűrése, valamint az okozott károkért való kártérítési kötelezettség. Ez utóbbi tekintetében 1995-ben módosítás történt. Ennek értelmében, ha a végrehajtás során a fogvatartott kárt okoz, a büntetés-végrehajtási szerv határozatával annak megtérítésére kötelezi. Az előzetes letartóztatásban lévőt megillető kártérítési jogosultság szabályozásához hasonlóan, a határozat ellen ebben az esetben is a közléstől számított 30 napon belül van lehetőség az illetékes bírósághoz fordulni. Új elem, hogy a meg nem fizetett kártérítési összeg a fogvatartott keresményéből levonható. Amennyiben az előzetes letartóztatásban lévő személy nem végez munkát, így keresménnyel nem rendelkezik, a határozatot hozó szerv az igényét kereset útján érvényesítheti.

Az előzetesen letartóztatott is köteles a tartására fordított összeget munkadíjából megfizetni. Erre természet-

szerűleg akkor kerülhet sor, ha a büntetés-végrehajtási intézet a munkavégzést számára engedélyezte. Elgondolkodtató azonban, hogy amíg az 1993. évi törvényi módosítás e szabály merevségére, gyakorlatban való alkalmazásának nehézségére hivatkozva az elítélttől a költségekhez való hozzájárulást követeli meg, miért kellett e szabályt változtatás nélkül fenntartani az előzetesen letartóztatottak esetében.

Jutalmak

A bv. kódex szerint az elítélt és az előzetesen letartóztatott példamutató magatartása, megfelelő munkavégzése, a tanulmányokban tanúsított szorgalom, a többi elítélt nevelésében való hatékony közreműködés, élet vagy jelentős anyagi érdek megmentése, vagy súlyos veszély elhárítása olyan magatartásként értékelhető, amely jutalmazást érdemel.

Az előzetesen letartóztatott a következő jutalmakban részesíthető:

- *dicséret*
- *soronkívüli csomag engedélyezése,*
- *látogató soronkívül fogadása,*
- *a személyes szükségletekre fordítható összeg növelése,*
- *tárgyjutalom,*
- *pénzjutalom,*
- *fenyítés elengedése.*

A jutalmak száma az előzetesen letartóztatottaknál azonban már kevesebb, mint elítélttársaiknál. Esetükben ugyanis nem alkalmazható a végrehajtott fenyítés nyilvántartásának törlése, de a fenyítés elengedése igen. Rövid tartamú eltávozásra és kimaradásra sincs lehetőségük, illetve a törvényhozó nem teszi lehetővé esetükben a látogatási idő meghosszabbítását sem, noha ez utóbbi jutalmak éppen a családi kötelékek fenntartását, erősödését szolgálhatnák. Nem teljesen érthető, hogy miért nincs lehetőségük az előzetesen letartóztatottaknak hosszabb időt tölteni családjukkal, ismerőseikkel, ha magatartásuk alapján erre érdemessé váltak. Ha az ügyész, illetve a bíróság engedélyezte számukra a látogató fogadását, akkor a látogatási idő meghosszabbítása olyan jutalmazási forma lehet, amely őket is megilletné. Mivel a látogató fogadását a büntetés-végrehajtási intézet a rend biztosítása érdekében biztonsági szempontból ellenőrzi, az ellenőrzés további fenntartásával a látogatási idő meghosszabbítása nem veszélyeztetné a büntetőeljárás eredményes lefolytatását.

Fenyítések

Az előzetes letartóztatottakra jellemző a feszült idegállapot, az ellenük folyó büntetőeljárás bizonytalan kimenetele miatt érzett szorongás, de az is, hogy a többszemélyes zárkában sokszor nehezen tűrik a társakat. Ezek pedig gyakran vezetnek olyan fegyelemsértésekhez, amelyek miatt fenyíteni kell őket.

Fenyítés alkalmazásának akkor van helye, ha a büntetés-végrehajtás rendjét vétkesen sérti meg a fogvatartott. A fenyítés formáinak csökkenése következtében jelenleg három eszköz áll rendelkezésre a fegyelmezéshez: a *feddés*, a *személyes szükségletekre fordítható összeg csökkentése és a magánelzárás*.

A legenyhébb módja a fenyítésnek a feddés, amelynek szabályai a két fogvatartotti kategóriánál teljesen azonosak. A fennmaradó két fenyítési forma esetén pedig mindössze annyi az eltérés, hogy egyrészről a személyes szükségletekre fordítható összeg csökkentése elítélt esetén 6 hónapig, *míg előzetesen letartóztatott esetén 3 hónapig alkalmazható*, másrészről pedig különbség van a magánelzárás-fenyítés időtartamában. Amíg ugyanis a jogerős szabadságvesztésüket töltők esetén a magánelzárás a végrehajtási fokozathoz igazodóan 30, 20, illetve 10 napig terjedhet, addig az előzetesen letartóztatottaknál *egységesen 20* nap tartamban került meghatározásra.

Fegyelmi felelősség

A fogvatartottak fegyelmi felelősségének részletes szabályait a 11/1996. (X. 15.) IM-rendelet tartalmazza. A rendelet alapján fegyelmi vétségnek minősül, ha a fogvatartott a büntetés-végrehajtás rendjét vétkesen megszegi, más fogvatartottat fegyelmi vétség elkövetésére szándékosan rábír, vagy más fogvatartott részére fegyelmi vétség elkövetéséhez szándékosan segítséget nyújt. Így például fegyelmi vétségnek minősül, ha az előzetes letartóztatásban lévő személy megsérti a fogva tartás rendjére, biztonságára, a fogvatartottak kötelezettségeire vonatkozó szabályokat; megszegi a munkarendet, nem tesz eleget a munkáltató utasításainak; életét, testi épségét sértő vagy veszélyeztető olyan magatartást tanúsít, amely egyben a fogva tartás rendjét is sérti.

Amennyiben a letartóztatott személy cselekménye fegyelmi vétségnek minősül, a fegyelmi felelősség megállapítása *fegyelmi eljárás keretében történhet*. A rendelet értelmében a fegyelmi eljárás lefolytatásának *akadályát képezi egyrészről, ha a vétség elkövetése óta eltelt hat hónap, másrészről pedig, ha a fegyelmi jogkör gyakorlójának a vétség elkövetéséről és az elkövető személyéről való tudomásszerzésétől számítva 30 nap már elmúlt*. Ha az eljárás megindításának nincs akadálya, az eljárás során a letartóztatottat meg kell hallgatni, és egyúttal tájékoztatni kell a fegyelmi eljárással kapcsolatos jogairól és kötelezettségeiről. A felsorolt fegyelmi fenyítések kiszabására csak fegyelmi tárgyalás keretében kerülhet sor. A kiszabásról szóló határozatot az előzetesen letartóztatott előtt szóban kell kihirdetni, meg kell indokolni, és egy példányát számára is át kell adni. A határozat szóbeli kihirdetését követően nyilatkoztatni kell a letartóztatottat, hogy panasz-, illetve fellebbezési jogával kíván-e él-

ni. Amennyiben az előzetesen letartóztatottal szemben alkalmazott fenyítés a feddés, vagy a személyes szükségletekre fordítható összeg csökkentése, akkor ezen fenyítési formák alkalmazása ellen a büntetés-végrehajtási intézet parancsnokához fordulhat panasszal, a magánelzárás-fenyítés ellen pedig a büntetés-végrehajtási bíróhoz élhet fellebbezéssel.

Megszüntetése

Az előzetes letartóztatást meg kell szüntetni, ha elrendelésének oka megszűnt, vagy tartama meghosszabbítás nélkül lejárt. A bíróság mellett a vádemelés előtti szakban az ügyész is jogosult megszüntetni a letartóztatást, de erről köteles a bíróságot értesíteni.

Ha a letartóztatottal szemben a bíróság más ügyben szabadságvesztés-büntetés végrehajtását rendeli el, a szabadságvesztést kell végrehajtani.

Az előzetes letartóztatás megszüntetésének következménye a szabadlábra helyezés. *Az előzetesen letartóztatottat a lejárat napján, illetve a kényszerintézkedést megszüntető rendelkezés napján kell szabadítani.* A letartóztatásból szabaduló személy részére a végrehajtási intézet *szabadulási igazolást* ad. Az előzetesen letartóztatott szabadításáról a kényszerintézkedést elrendelő, illetve az azt megszüntető hatóságot értesíteni kell.

2. Az elzárás

Első kodifikált büntető törvénykönyvünk a Csemegi-kódex *a bűncselekmények hármas felosztásán alapult.* A bűncselekményekből (bűntett, vétség) a heterogén természetű kisebb súlyú magatartásokat leválasztották, így a kihágások külön kódexbe (kihágási büntető törvénykönyvbe; röviden Kbtk.-ba) kerültek. Ez a kihágási kódex kétfajta büntetést honosított meg: a pénzbüntetést és az elzárást.

A Kbtk. 16. §-a értelmében a *kihágás büntetése nem haladhatta meg a két hónapi elzárást,* amennyiben azt törvény állapította meg. A miniszteri rendeletben előírt elzárás 15 napig terjedhetett. Városi szabályrendeletben szabályozott kihágás büntetéseként pedig 3 napig tartó elzárás volt alkalmazható. Az elzárás legrövidebb tartama három óra lehetett. Az elzárás végrehajtására közigazgatási hatósági fogház szolgált. Az elzárást lehetőség szerint magánzárkában hajtották végre. Az elzárásra ítélt önmagát élelmezhette, s munkára általában nem volt kényszeríthető.

Az *1950. évi II. tv. (a Btá.) megtartotta a kihágás miatt kiszabható elzárásbüntetést,* amelynek legrövidebb tartamát egy napban, leghosszabb tartamát pedig hat hónapban állapították meg.

Az *1955. évi 17. számú tvr. a bűncselekmények súly szerinti felosztását megszüntette* és egységes bűntett fogalmon nyugvó büntetőjogi rendszert hányadát pedig a büntetőjogon kívüli szabálysértésekhez. Ezzel az államigazgatási jog területére kerültek a szabálysértésnek minősített magatartások és velük szemben különböző rendelkezésekkel az elzárásbüntetés alkalmazásának lehetőségét a későbbiekben is biztosították.

A mai modern követelményeknek már nem teljesen megfelelő szabálysértési kódexet az – azóta többször módosított – 1968. évi I. tv. (Sztv.) hozta létre. E törvény eredeti szabályozásának megfelelően a szabálysértés miatt alkalmazható büntetés *minimuma egy nap, leghosszabb tartama 30 nap* volt, beleértve a pénzbírság helyébe lépő elzárást is. A későbbiekben az elzárás felső határa a törvényben meghatározott esetekben *60 napig terjedhetett.*

Az elzárást büntetés-végrehajtási intézetben vagy rendőrségi fogdában lehetett végrehajtani. E szabálysértési büntetés anyagi jogi, illetve végrehajtási kérdéseit az Sztv., a bv. kódex, továbbá a 9/1980. (XII. 18.) IM-rendelet tartalmazta, illetve tartalmazza ma is. Az Sztv.-ben eredetileg nyolc olyan szabálysértés szerepelt, amelynél el lehetett rendelni az elzárást, ilyen volt például a közveszélyes munkakerülés, a verekedés, a garázdaság stb.

E jogintézmény ismérvei közé tartozott az is, hogy az elkövetőnek nem volt lehetősége a döntés ellen bíróság-

2. számú táblázat

Év	Elzárás	Végrehajtandó szabadságvesztés
1980	11 876	13 518
1983	12 541	14 966
1986	14 715	15 189
1987	13 723	14 500
1988	10 753	12 987
1989	4939	11 561
1990	45	10 116

Forrás: Statisztikai Évkönyvek (KSH)

hoz fordulni, de ez a hiány a szocialista rendszer jellemzőiből adódott, így a szabálysértési hatóság határozatának helyénvalósága nem lehetett igazából kérdéses. A gyakorlat azt mutatta, hogy a hatóságok túlságosan is szívesen alkalmazták az elzárást; ezt jól szemlélteti a *2. számú táblázat* is.

Az adatok alapján megállapítható, hogy 1989-ig a szóba jöhető néhány szabálysértés elkövetőjével szemben nem sokkal kevesebb elzárásbüntetést szabtak ki, mint a büntető törvény szerint alkalmazható valamennyi bűncselekmény elkövetőivel szemben végrehajtandó szabadságvesztés-büntetést. 1988-tól kezdődően pedig a végrehajtott elzárások számának jelentős csökkenését idézte elő a közveszélyes munkakerülés büntethetőségének megszűnése, valamint a közkegyelem gyakorlása.

Az elzárás általános elrendelhetősége, illetve ennek gyakorlata 1990-ben szűnt meg, amikor az 1990. évi XXII. törvény megszüntette a szabálysértések miatt alkalmazható elzárásbüntetést. A törvény az úgynevezett közigazgatási deregulációt szolgálta, amelynek keretében a demokratikus jogállam szempontjából tarthatatlan vagy problematikus intézkedéseket kiiktatták azért, hogy a jogállamiság alkotmányos követelményeit érvényre juttassák a megújulás előtt álló magyar jogrendszerben.

A szabálysértés a társadalomra csekély fokban veszélyes jogsértő magatartás, de ezzel az Sztv. alapján kiszabható elzárás mint büntetés súlya nem állt arányban. Másrészt az állampolgári jogok alkotmányos védelmével összeegyeztethetetlen, hogy a szabálysértési hatóság (nem pedig a bíróság) szabadságot korlátozó szankcióról döntsön úgy, hogy még csak a lehetősége sem áll fenn a bírói felülvizsgálatnak. Így *az elzárást mint önálló* – szabálysértés miatt alkalmazható – *büntetést a magyar törvényhozás megszüntette*, azonban továbbra is megmaradt az a lehetőség, hogy a kiszabott szabálysértési pénzbírság – nem teljesítés esetében – átváltoztatható elzárássá.

Az Sztv. 18. §-a értelmében *a pénzbírságot meg nem fizetés esetében* – ha az a munkabérből (egyéb járandóságból) nem hajtható be – elzárásra kell átváltoztatni. Nincs helye az átváltoztatásnak, ha a pénzbírságot felügyelet alkalmazta, illetőleg helyszíni bírságolás keretében szabták ki. Az átváltoztatás során *száz forinttól ezer forintig terjedő összeg helyett egy-egy napi elzárást kell számítani.* A pénzbírságot helyettesítő elzárás *egy napnál rövidebb és hatvan napnál hosszabb nem lehet.*

A fent említett követelményeknek megfelelően az 1990. évi XXII. törvény, módosítva az Sztv.-t, megteremtette az átváltoztatást kimondó határozat *bírói felülvizsgálatának lehetőségét is.* Az Sztv. 71/A §-a értelmében az elkövetőnek a pénzbírságot elzárásra átváltoztató határozata elleni kérelmét a szabálysértési hatóságok székhelye szerint illetékes helyi bíróságok (Budapesten a Pesti Központi Kerületi Bíróság) bírálják el. A kérelem benyújtása az elzárás végrehajtására halasztó hatályú. A szabálysértési ügyekben eljáró szervek határozatainak és intézkedéseinek törvényességére pedig az ügyész felügyel.

Az elzárás szabálysértési hatóság vagy bíróság jogerős határozata alapján *büntetés-végrehajtási intézetben* vagy – külön jogszabályban meghatározott esetben – *rendőrségi fogdában hajtható végre.* Ez a külön jogszabály eredetileg egy 1968-ból származó – és azóta többször módosított – együttes miniszteri rendelet [5/1968. (X. 19.) IM–BM–PM-rendelet]. E szerint rendőrségi fogdában kell az elzárást végrehajtani, ha *az elkövető a rendőrség őrizetében van, és az elzárás hátralevő tartama a tíz napot nem haladja meg.* A büntetés-végrehajtási intézetre vonatkozó rendelkezések az elzárásnak rendőrségi fogdában történő végrehajtása esetén is irányadók. A gyakorlatban azonban az elzárásnak rendőrségi fogdában történő végrehajtása nem létezik, és ezen 1968. évi – elvileg ma is hatályos – együttes miniszteri rendelet 1–4. §-ai „kiüresedtek". A bv. kódex 123. §-a szerint az elzárást kimondó határozat jogerőre emelkedésekor szabadságvesztést töltő vagy előzetes letartóztatásban levő elkövetőn az elzárást a szabadságvesztés kitöltését, illetőleg az előzetes letartóztatás megszüntetését *követően* kell végrehajtani. Az elzárás nem hajtható végre, ha az elkövető az elzárást kimondó határozat jogerőre emelkedése után egy évet meghaladó időt tölt szabadságvesztésben vagy előzetes letartóztatásban.

Az elzárás és a szabadságvesztés-büntetés is lényegében az elkövető személyi szabadságának megvonását jelenti. Erre, valamint a végrehajtási szerv azonosságára is figyelemmel a bv. kódex meghatározta a végrehajtásuk közös szabályait. Az elzárást töltő elkövetőt tehát megfelelően megilletik az elítélt számára biztosított jogosultságok. Ennek következtében azonos rendelkezések szerint történik az elzárás tartamának számítása. *Az elzárás végrehajtása során is a bv. kódexnek a szabadságvesztés végrehajtására vonatkozó elveire és általános rendelkezéseire tekintettel kell lenni.* Így – egyebek mellett – az elzárás végrehajtásakor is érvényesítendők a végrehajtási céllal, az emberi méltóság tiszteletben tartásával, az elzárás félbeszakításával, a végrehajtás rendjével kapcsolatos előírások.

A végrehajtás során *el kell különíteni* az elzárást töltő elkövetőket az elítéltektől és az előzetesen letartóztatottaktól, azonban az elítéltekkel együtt dolgozhatnak. El kell továbbá különíteni a férfiakat a nőktől.

Az elkövető köteles az elzárást a büntetés-végrehajtási szervek által meghatározott helyen tölteni, végrehajtásának rendjét megtartani, a kapott utasításokat teljesíteni, a büntetés-végrehajtási intézet tisztán tartását és ellátását szolgáló munkában díjazás nélkül, alkalomszerűen részt venni, a tartására fordított összeget megfizetni, az elzárás végrehajtása alatt okozott kárt megtéríteni.

A bv. kódexben rögzített jogosultság, hogy az elkövető a *saját ruháját viselheti*, hozzátartozóival, valamint az általa megjelölt és a büntetés-végrehajtási intézet által jóváhagyott személyekkel levelezhet, egy alkalommal – felügyelet mellett – fogadhat látogatót, a külön jogsza-

bályban meghatározott összeget a személyes szükségleteire használhatja fel. Csomagot havonta egy ízben kaphat, a büntetés-végrehajtási intézetben a rendelkezésre álló közművelődési lehetőségeket igénybe veheti, továbbá panasz, kérelem és jognyilatkozat előterjesztésére jogosult. Az intézet egész területén szabadon mozoghat, kivéve azt a területet, ahol az elkövetők tartózkodása tilos. Az elkövető a termelőmunkában – írásbeli nyilatkozata alapján – részt vehet, és a végzett munkáért díjazás illeti meg. A munkáltatás tekintetében egyébként az elzárást töltőre is irányadó a bv. kódex ezzel kapcsolatos legtöbb rendelkezése.

A jelenleg is hatályos – eredetileg 1980-ban megalkotott – végrehajtási rendelet [9/1980. (XII. 18.) IM-rendelet] az elzárást töltő elkövetők közös elhelyezését írja elő, míg az elítéltekre vonatkozóan a Bv. tvr. fő szabályként az egyedüli elhelyezést követeli meg. Kívánatos lenne a jövőben az elzárás végrehajtása során is a lehetőség szerinti egyedüli éjszakai elhelyezést szabályozni és azt a gyakorlatban is biztosítani.

Az elzárást töltő elkövető jutalomban is részesülhet, amelyek a következők lehetnek: dicséret, a személyes szükségletekre fordítható összeg növelése és pénzjutalom. Az elkövetővel szemben fenyítések szintén alkalmazhatóak, ez feddés, a személyes szükségletekre fordítható összeg csökkentése és 10 napig terjedő magánelzárás lehet.

Megemlítendő, hogy a Bv. Sztv. módosította a bv. kódex 122. § (3) bekezdését, kicsit korszerűsítve az elzárás végrehajtásának szabályait, igazítva az elítéltekre vonatkozó előremutatóbb szabályokhoz. Ez például azt jelenti, hogy az elzárást töltő a büntetés-végrehajtási intézet magánelzárást kiszabó határozata ellen a bv. bíróhoz fordulhat. Ez figyelemre méltó, annál is inkább, mert a bv. bíró hatásköre egyébként a büntetőeljárás során bűncselekmény miatt felelősségrevontakra, illetve az előzetesen letartóztatottakra terjedt ki. Mindezt figyelembevéve is úgy tűnik, hogy az elzárás végrehajtására vonatkozó szabályok a közeljövőben átfogó átdolgozást igényelnének.

Az elzárásbüntetést töltők aránya az 1980-as évtizedben a fogvatartottakon belül 7-8% körül mozgott. 1990-től pedig már csak a pénzbírság helyébe lépő elzárásra vonatkozó adatokkal találkozhatunk. Ezek száma és aránya azonban 1990 után folyamatosan emelkedő tendenciát mutat: 1990-ben 30 elkövető, 1995-ben pedig 215 ilyen személy töltötte az átváltoztatás következtében elzárásbüntetését az adott év december végi határnapján. Százalékosan kifejezve: a fogvatartottakon belül az elzárásbüntetésüket töltő elkövetők tekintetében az 1990 évi 0,24%-ról az emelkedés1995 végén az 1,73%-ot érte el. Évente országosan a szabálysértési pénzbírság meg nem fizetése miatt tett intézkedések viszont 1991-ben összesen 22 119 főt érintettek, 1995-ben pedig ez már 56 295 főre terjedt ki.

3. Az idegenrendészeti őrizet

Az idegenrendészeti őrizet jogintézményét 1994 májusától kezdődően az 1993. évi LXXXVI. törvény (Itv.) vezette be, amely a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról rendelkezik. E törvény szabályozza az illegálisan beutazó, Magyarországon jogellenesen tartózkodó vagy a közrendet sértő külföldiek személyes szabadságának korlátozását, illetve garanciális rendelkezéseket tartalmaz mindazon eljárásokra vonatkozóan, amelyek a külföldiek személyes szabadságát valamilyen módon korlátozzák.

Jogi szabályozás

Az Itv. az idegenrendészeti őrizet jogintézményének alapvető rendelkezéseit tartalmazza, de végrehajtásának részletszabályai több forrásból fakadnak. A törvény eredetileg nem adott ugyan útmutatást arra, hogy amíg a részletes jogszabályokat meg nem alkotják, hogyan kell eljárni: ezt pótolta az *1994. XXXIV. tv., a Rendőrségi törvény,* amely újabb rendelkezést iktatott be az idegenrendészeti törvénybe. E szerint felhatalmazást kapott az igazságügyminiszter, hogy az érdekelt miniszterekkel egyetértésben rendeletet alkosson, illetőleg átmeneti rendelkezésként meghatározta, hogy amíg ez megszületik, addig a bv. kódexnek az elzárásra vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni. Az említett felhatalmazás alapján ezt követően az igazságügy-miniszter *az 1/1995. (I. 6.) IM-rendeletet megalkotta,* amely 1995 januárjában lépett hatályba. Az Itv. végrehajtására született rendeletek is tartalmaznak fontos rendelkezéseket az idegenrendészeti őrizet végrehajtásának szabályairól, ezek *a 9/1994. (IV. 30.) BM-rendelet, illetve a 64/1994. (IV. 30.) kormányrendelet.*

Elrendelése

Az idegenrendészeti őrizet a *jogerősen kiutasított külföldiekkel szemben alkalmazható szabadságkorlátozó szankció,* amely államigazgatási eljárás keretében szabható ki a kiutasítás végrehajtásának biztosítása érdeké-

ben. Idegenrendészeti őrizet elrendelésére, illetve meghosszabbításának indítványozására a kiutasítást elrendelő szerv jogosult, vagyis a *rendőr-főkapitányságok és a határőr-igazgatóságok.*

Az idegenrendészeti törvény meghatározza az idegenrendészeti hatóság által határozattal elrendelhető kiutasítás feltételeit és azokat a körülményeket is, amelyek fennállása esetén a kiutasítás – legyen az mellékbüntetés vagy idegenrendészeti szankció – végrehajthatóságát szabadság korlátozásával lehet biztosítani. Az idegenrendészeti őrizet elrendelésére végrehajtható kiutasítási határozat esetén kerülhet sor.

Bíróság által ítéletben, jogerősen kiszabott kiutasítás mellékbüntetés végrehajtásának biztosítására az idegenrendészeti hatóság határozattal dönt a kiutasítás végrehajtásához szükséges kérdésekben. Ha a határozathozatal során nyilvánvalóvá válik, hogy az idegenrendészeti őrizet elrendelése szükséges, és feltételei fennállnak, az idegenrendészeti hatóság értesíti a bíróságot, amely kezdeményezheti az idegenrendészeti őrizet elrendelését.

Idegenrendészeti hatóság által határozatban elrendelt kiutasítás végrehajtásának biztosítása érdekében szintén az idegenrendészeti hatóság dönt az idegenrendészeti őrizetbe vételről. Az Itv. meghatározza, hogy mely külföldi személyek vehetők idegenrendészeti őrizetbe.

Az első esetben tehát a bíróság kezdeményezi, míg az utóbbi esetben saját elhatározásából, az általa elrendelt kiutasítás végrehajtásának érdekében rendeli el az idegenrendészeti hatóság.

A legújabb módosítás értelmében a közbiztonság védelme érdekében a kiutasított külföldivel szemben intézkedő más idegenrendészeti hatóság is elrendelheti, amelyről köteles haladéktalanul értesíteni a kiutasítást elrendelő szervet [44/1996. (III. 22.) kormányrendelet]. Vagyis jelenleg nem csupán a kiutasítást elrendelő idegenrendészeti hatóság rendelkezhet az őrizetről, hanem másik is, ha az intézkedése során azt indokoltnak tartja.

Az idegenrendészeti őrizetet alakszerű határozattal kell elrendelni, és azt a közléssel egy időben végre kell hajtani. Az idegenrendészeti őrizetet elrendelő határozat ellen *nincs helye fellebbezésnek,* de az első fokú határozat törvényességének felülvizsgálatát kérheti a külföldi – az őrizet időtartama alatt – az illetékes helyi bíróságtól. E kérelemnek azonban nincs halasztó hatálya az őrizet végrehajtására. A bíróságnak az idegenrendészeti őrizet tárgyában hozott határozata ellen az őrizetbe vételt elrendelő hatóság, illetve a külföldi fellebbezhet. A helyi bíróság határozata ellen előterjesztett fellebbezést a megyei bíróság egyesbíróként eljárva öt napon belül bírálja el.

Az őrizetről rendelkező határozatnak tartalmaznia kell a végrehajtás helyét, az őrizet kezdő és befejező időpontját. Ennek megállapításánál arra kell törekedni, hogy az őrizet a lehető legrövidebb ideig tartson, így a kiutasítás végrehajtásának feltételeiről soron kívül kell intézkedni.

Tartama

Az idegenrendészeti őrizet legfeljebb *öt napra* rendelhető el, amelyet az őrizet helye szerint illetékes helyi bíróság a külföldi kiutazásáig meghosszabbíthat. *Ha az idegenrendészeti őrizet időtartama a harminc napot meghaladja, a bíróság az őrizet fenntartásának szükségességét havonta felülvizsgálja.* Hat hónapon túli idegenrendészeti őrizet elrendelésére csak az őrizet helye szerint illetékes megyei (fővárosi) bíróság jogosult.

Azonnal meg kell szüntetni az idegenrendészeti őrizetet, ha elrendelésének oka megszűnt, illetve ha a kiutasítás végrehajtásának feltételei megteremtődtek.

Végrehajtása

Kétféle módon lehet végrehajtani, a végrehajtás helyétől függően eltérő szabályok szerint: a *rendőrségi fogdában* az őrizetnek, illetve az előzetes letartóztatásnak rendőrségi fogdában történő végrehajtásáról szóló külön jogszabály – 19/1995. (XI. 13.) BM-rendelet – rendelkezései szerint, *illetőleg kivételesen büntetés-végrehajtási intézetben az 1/1995. (I. 6.) IM-rendelet alapján.*

Az idegenrendészeti törvény eredetileg nem tartalmazott rendelkezést arra nézve, hogy milyen szabályok szerint kell – büntetés-végrehajtási intézetben – az őrizetet végrehajtani. A törvény végrehajtására kiadott 64/1994. (IV. 3.) kormányrendelet 50. §-ának (4) bekezdése szerint *„Ha az őrizet büntetés-végrehajtási intézetben kerül végrehajtásra, úgy azt a külön jogszabályban meghatározottak szerint kell foganatosítani."*

Nem lévén végrehajtási szabály, a büntetés-végrehajtás „elzárkózott" az őrizetesek befogadásától. Nagyon aggályosnak tartották volna ugyanis, hogy megfelelő szabályok nélkül hajtsanak végre egy ilyen súlyos szabadságkorlátozó intézkedést.

Ezt követően a már említett Rendőrségről szóló 1994. XXXIV. törvény 111. §-a rendelkezett, kiegészítve az idegenrendészeti törvényt. Ebben úgy rendelkezik a jogalkotó, hogy *„Az idegenrendészeti őrizet büntetés-végrehajtási intézetben történő végrehajtására a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr. elzárásra vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni."* 1994. május 1-jén lépett hatályba ez a rendelkezés, mely egyben felhatalmazta az igazságügy-minisztert, hogy az idegenrendészeti őrizet büntetés-végrehajtási intézetben történő végrehajtásának részletes szabályait rendelettel állapítsa meg.

A felhatalmazás alapján indult meg az IM-rendelettel kapcsolatos kodifikáció, melynek alapjául az elzárás végrehajtásának szabályairól szóló 9/1980. (XII. 18.) IM-rendelet szolgált.

Az 1/1995. (I. 16.) IM-rendelet hatálybalépése előtt büntetés-végrehajtási intézetben nem hajtottak végre idegenrendészeti őrizetet, az első befogadás 1995 januárjában volt.

Az őrizet végrehajtási helyének kijelölése – rendőrségi fogda vagy büntetés-végrehajtási intézet – ellen külön jogorvoslatnak nincs helye.

Az 1994. évi kormányrendelet kimondja, hogy büntetés-végrehajtási intézetben lehet végrehajtani az idegenrendészeti őrizetet, ha a) *az őrizet időtartama a harminc napot meghaladja*, b) *az idegenrendészeti hatóság az őrizetet a jogerős bírósági ítélettel megállapított kiutasítás-mellékbüntetés végrehajtása érdekében, a bíróság kezdeményezésére rendelte el, vagy ha* c) *ez a közbiztonság fokozott védelme érdekében szükséges.*

Ez utóbbi rendelkezés tartalmát nem könnyű levezetni a megjelölt jogszabályokból, így az értelmezésnél – úgy tűnik – nagy mozgástere van az idegenrendészeti hatóságnak, talán nagyobb, mint ami a személyes szabadságot korlátozó bármilyen szankciónál kívánatos lenne. Fontos azonban az a szemlélet, amit a jogszabályok is kifejeznek, tudniillik hogy az idegenrendészeti őrizetet csak kivételesen kell büntetés-végrehajtási intézetben végrehajtani, mert még a fent említett feltételek esetén sem kötelez a hivatkozott kormányrendelet, hanem lehetőséget enged: „büntetés-végrehajtási intézetben hajtható végre".

Amennyiben a büntetés-végrehajtási intézet a végrehajtás helye, akkor a *férfi* idegenrendészeti őrizeteseket a Nagyfai Országos Bv. Intézetben, a *nőket* a Pálhalmai Országos Bv. Intézetben kell elhelyezni. A megnevezett intézeteken túlmenően a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka más bv. intézetet is kijelölhet az őrizet végrehajtására.

Az idegenrendészeti őrizetes jogi helyzete

Az idegenrendészeti őrizetesek jogi helyzetére vonatkozó kiindulópontot – a jogállami követelményekkel nem egészen összhangban álló formában – nem törvényi szintű szabályozás adja, hanem az 1994. évi kormányrendelet. E szerint az idegenrendészeti őrizetben lévő külföldi jogosult a) *elhelyezésre, élelmezésre, saját ruházat viselésére – szükség esetén az évszaknak megfelelő ruházatra –, valamint sürgősségi és alap egészségügyi ellátásra*, b) *jogi képviselőjével, illetve a konzuli képviselete tagjával történő ellenőrzés nélküli kapcsolattartásra*, c) *a külön jogszabályban meghatározottak szerint csomagot kapni, levelezést folytatni és látogatót fogadni*, d) *az élelmezésének saját költségén történő kiegészítésére*, e) *a külön jogszabályban meghatározottak szerint vallásának gyakorlására*, f) *a rendelkezésre álló közművelődési lehetőségek igénybevételére*, g) *kérés, panasz, közérdekű bejelentés megtételére*. Az idegenrendészeti őrizetben lévő külföldi köteles a) *a rendőrségi fogda, illetve a büntetés-végrehajtási intézet rendjét megtartani, az ezzel összefüggő utasításoknak eleget tenni*, b) *olyan magatartást tanúsítani, amely a többi őrizetben lévő személy jogait nem sérti, nyugalmát nem zavarja*, c) *az általa használt helyiségek tisztán tartásában díjazás nélkül közreműködni*, d) *a személyét érintő vizsgálatoknak magát alávetni, a ruházat átvizsgálását és a birtokban nem tartható személyes tárgyak elvételét tűrni*, e) *az általa szándékosan okozott kárt megtéríteni.*

Az idegenrendészeti őrizetes helyzete, jogi sorsa attól is függ, hogy az idegenrendészeti őrizet végrehajtása mely intézményben, milyen szabályok szerint történik. Mivel a rendőrségi fogdában, illetve a büntetés-végrehajtási intézetben végrehajtott idegenrendészeti őrizetre különböző jogszabályok vonatkoznak, ennek következtében különbségek adódnak. Az 1995. évi, már hivatkozott IM-rendelet – 1/1995. (I. 6.) – megalkotása során a jogalkotási munkában felhasználták az elzárás végrehajtására vonatkozó bv. kódex szabályokat, tekintve, hogy ezeket a szabályokat hívta fel az 1993. évi idegenrendészeti törvény a rendelet hatálybalépéséig. Az 1995. évi IM-rendelet a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott idegenrendészeti őrizeteseknek különleges helyzetet biztosít, a büntetés-végrehajtási jelleget inkább *„feledtetni"* kívánja. Ez továbblépés az elzáráshoz képest, mivel az elzárás szabályai a szabadságvesztés-büntetés szabályaira utalnak vissza, bizonyos enyhítéssel.

Rendőrségi fogda, kontra büntetés-végrehajtási intézet

Jogi intézmény egységessége szempontjából azonban az idegenrendészeti őrizetre vonatkozó jogszabályi és lényegi különbségeket figyelembe kell venni.

Legfontosabb lényegi különbség a fogva tartás okából adódik: az elítéltek bűncselekmény elkövetése miatt töltik szabadságvesztésüket és a büntetés, illetve a végrehajtás céljának elérése érdekében az elítéltek reszocializációjának elősegítése meghatározó része a fogva tartásuknak. Az idegenrendészeti őrizeteseket nem kell reszocializálni, a fogva tartásuk mindenekelőtt *rendészeti* célokat szolgál.

Mind a rendőrségi fogdában, mind a büntetés-végrehajtási intézetben a végrehajtás során el kell különíteni az idegenrendészeti őrizetest a bűncselekmény miatt fogva tartottaktól, továbbá a nőket a férfiaktól.

Az idegenrendészeti őrizetben lévő személyek elhelyezésére a büntetés-végrehajtási intézetben kijelölt lakóhelyiség szolgál, és az előírt személyenkénti légtér 6-8 légköbméter és 2,5 négyzetméter mozgástér. A büntetés-végrehajtási intézetben a kijelölt helyeken az őrizetben lévő személyek szabadon mozoghatnak. A rendőrsé-

gi fogdában történő végrehajtás esetén az új BM rendelkezések 10 légköbméter légteret és lehetőleg 4 négyzetméter mozgásteret írnak elő azzal, hogy naponta legalább egy órai időtartamot kell biztosítani az őrizetes szabad levegőn tartózkodására. Ezen szabály betartása a gyakorlatban kérdéses, hiszen több fogdában sem megfelelő méretű és minőségű helyiség, sem kellő számú személyzet nincs.

A rendőrségi fogdában és a büntetés-végrehajtási intézetben egyaránt érintkezhet védőjével, egyházának, felekezetének képviselőjével az őrizetes is fogadhat látogatót. Havonta két alkalommal jogosult az őrizetes a büntetés-végrehajtási intézetben látogató fogadására, míg a rendőrségi fogdában az őrizetes látogatófogadási joga nem korlátozott, alkalmanként 30 perc áll rendelkezésre. Mindkét végrehajtási intézményben az őrizetben lévő személy levelezésének gyakorisága nem korlátozható, bár ellenőrizhető. Eltérés jelentkezik a csomaggal kapcsolatos szabályozásban: a rendőrségi fogdában az őrizetes hetente két alkalommal kaphat csomagot, míg a büntetés-végrehajtási intézetben ez a lehetőség az őrizetest havonta két alkalommal illeti meg. Mind a két végrehajtási intézményben köteles a tisztán tartásban díjazás nélkül közreműködni, de egyéb munkára nem kötelezhető. Sajnálatos módon a jogszabályi rendelkezések a munkavégzés lehetőségét nem teremtették meg, így az őrizetesek hosszabb-rövidebb időre tétlenségre vannak kárhoztatva.

Talán ezekből a példákból is kitűnik, hogy nem teljesen szerencsés a *kettős szabályozás*. Szükség lenne egy átfogó, komplex jogszabályra, mégpedig törvényre, amely tartalmazza generális jelleggel az idegenrendészeti őrizetesek jogait és kötelezettségeit, a főbb végrehajtási szabályokat, a munkavégzés lehetőségét, azzal az igénnyel, hogy bármilyen intézményben legyenek is fogva tartva a külföldiek a kiutasítás végrehajtásáig, ne legyenek közöttük olyan különbségek, amelyek nem indokoltak.

A jogalkotó – minden bizonnyal – a rendőrségi fogdát a rövidebb ideig tartó idegenrendészeti őrizet végrehajtási helyéül szánta, mivel a huzamosabb ideig történő fogva tartásra a hazai rendőrségi fogdák általában nem alkalmasak. A rendőrségi fogdák általános állapotát, az ott szolgáló személyzet kvalifikáltságát és helyzetét, a ma hatályos vonatkozó jogszabályokat tekintve tehát nem jár rosszabbul a külföldi, ha az idegenrendészeti őrizet idejére büntetés-végrehajtási intézetbe (Nagyfára vagy Pálhalmára) szállítják.

Ez utóbbi megjegyzéshez szolgáljon például a korábban funkcionált kerepestarcsai Rendőri Ezred Közösségi Szállása. Ezen a helyen 1995 közepéig tartottak fogva külföldieket – heteken, sőt hónapokon át –, míg eltávoztak az országból. 1994 novemberében a kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód megelőzésére alakult Európai Bizottság látogatást tett hazánkban, és többek között ellátogatott *Kerepestarcsára* is. A Bizottság munkája végzése során a vonatkozó nemzetközi egyezmények ajánlásait figyelembe véve fölmérte, hogy milyen állapotok uralkodnak néhány rendőrségi fogdában, és büntetés-végrehajtási intézetben, majd észrevételeit megtéve jelentést készített, amelynek nyomán a magyar kormány köteles megfelelő intézkedéseket hozni. A Bizottság arra a meggyőződésre jutott, hogy a Közösségi Szállás súlyosan elhanyagolt állapotú, jelentős mértékben veszélyezteti a fogvatartottak fizikai és mentális egészségét, az ott fogva tartott személyek feltételei embertelenek és megalázóak. Ezért egy 14 pontos indítványt állított össze a sürgősen megteendő intézkedésekről, de még a jelentés elkészülte és megküldése előtt, már a helyszínen észrevételeket tett a Bizottság a kísérő magyar tisztviselőknek, és rosszallását fejezte ki a súlyos hiányosságok miatt. Mindennek következtében *a Belügyminisztérium és a kormány az intézmény bezárása és megszüntetése mellett döntött*, vállalva azt, hogy a külföldieket más helyen, emberhez méltóbb körülmények között helyezi el.

A büntetés-végrehajtás kezdeti tapasztalatairól

Mire a kapcsolódó részletes jogszabályok hatályba léptek, megtörténtek az előkészületek a kijelölt büntetés-végrehajtási intézetekben is az idegenrendészeti őrizetesek fogadására: a Pálhalmai Országos Bv. Intézet 36 nő, a Nagyfai Országos Bv. Intézet 126 férfi elhelyezésére alkalmas. Az idegenrendészeti őrizet nem hagyományos büntetés-végrehajtási feladat, mégis kifejezetten erre képzett munkatársakat nem kapott a büntetés-végrehajtás, sőt státust sem, ami azt eredményezte, hogy a tartalékállományból kell biztosítani a felügyelőket és nevelőket.

Ez a jogintézmény is azt mutatja, hogy a büntetés-végrehajtás területén évtizedes beidegződések működnek tovább, mivel úgy kapott a büntetés-végrehajtás – mint egy jól körülhatárolt feladatra szakosodott szervezet – új, funkciójával nem igazán összeegyeztethető feladatot, hogy egyrészt annak anyagi, másrészt személyi feltételei sincsenek meg, és így a szakmai ismereteket empirikus úton kell megszereznie. Ez pedig rendkívül nehéz, *mivel az őrizetesek többsége kilátástalan helyzetben van, hangulatuk feszült, sokszor súlyos problémákkal terhesek, s a velük való foglalkozás és a terheiken való köny-nyítés speciálisan képzett személyzetet igényelne.*

A pszichológiai tényezőkön túl problémát jelent, hogy az eljárások túl hosszú ideig folynak – annak dacára, hogy a jogszabály soronkívüliséget ír elő –, az őrizeteseknek nincs információjuk arról, hogy éppen hol tart ügyük, még a büntetés-végrehajtási intézet sem rendelkezik erről megfelelő információkkal, többször még

a fogva tartás alapjául szolgáló tényeket sem ismeri. Nem ritkán azonban a külföldi maga is késlelteti a kiutasítás végrehajtását, például más személyi adattal más-más állampolgárnak vallja magát. Általános kifogás mind az idegenrendészeti őrizetesek, mind a nemzetközi szervezetek magas rangú tisztviselői, mind pedig az elmélet képviselői részéről, hogy büntetés-végrehajtási intézetben, zárt viszonyok között kell az őrizeteseknek várniuk az ország elhagyását, holott általában nem követtek el bűncselekményt. A hosszú és határozatlan időtartamú idegenrendészeti őrizet *aránytalan és olyan súlyos joghátránynak minősíthető*, ami már az emberi szabadságjogokkal ellentétes. Vagyis kívánatos lenne ilyen esetekben a kiutasított külföldiek elhelyezéséről elfogadhatóbb más módon gondoskodni.

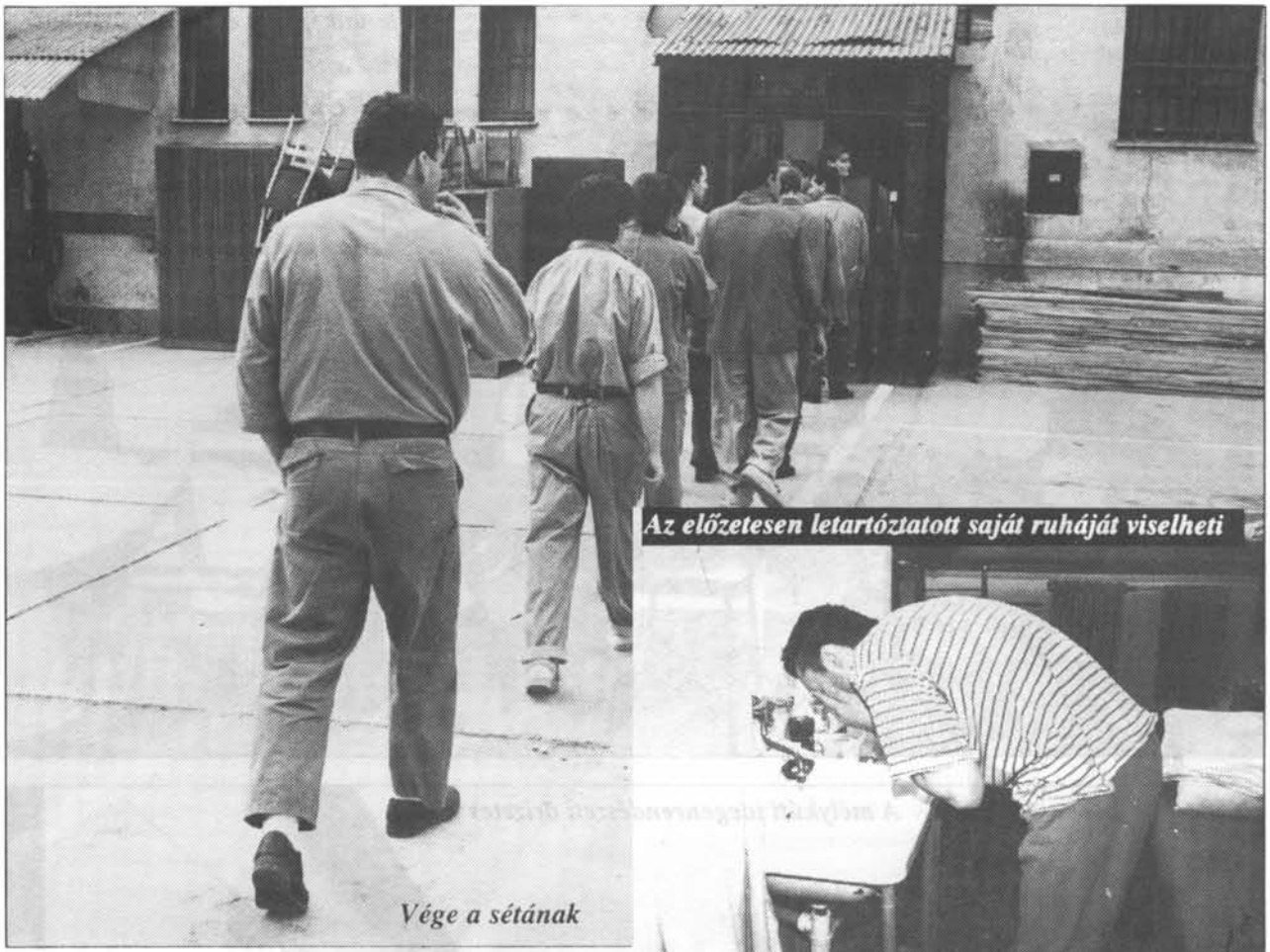

Vége a sétának

Az előzetesen letartóztatott saját ruháját viselheti

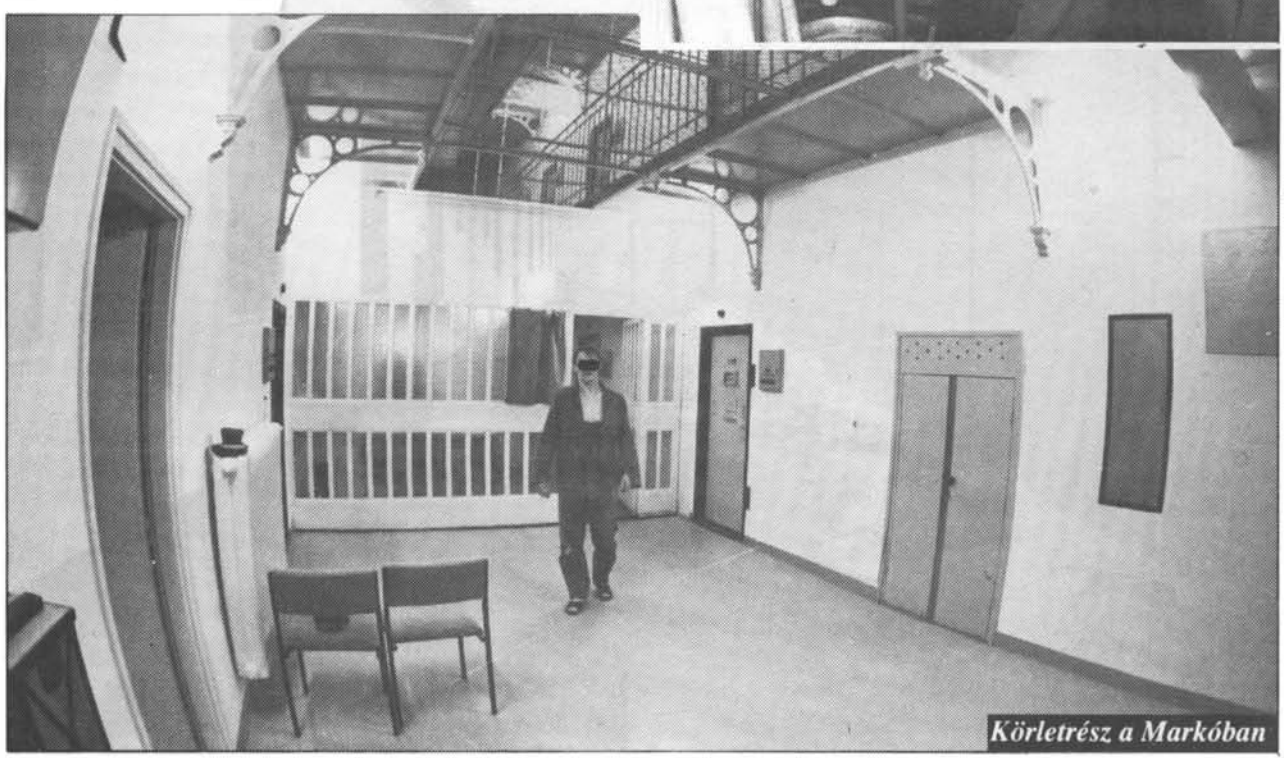

Körletrész a Markóban

Pillanatkép egy előzetes zárkából

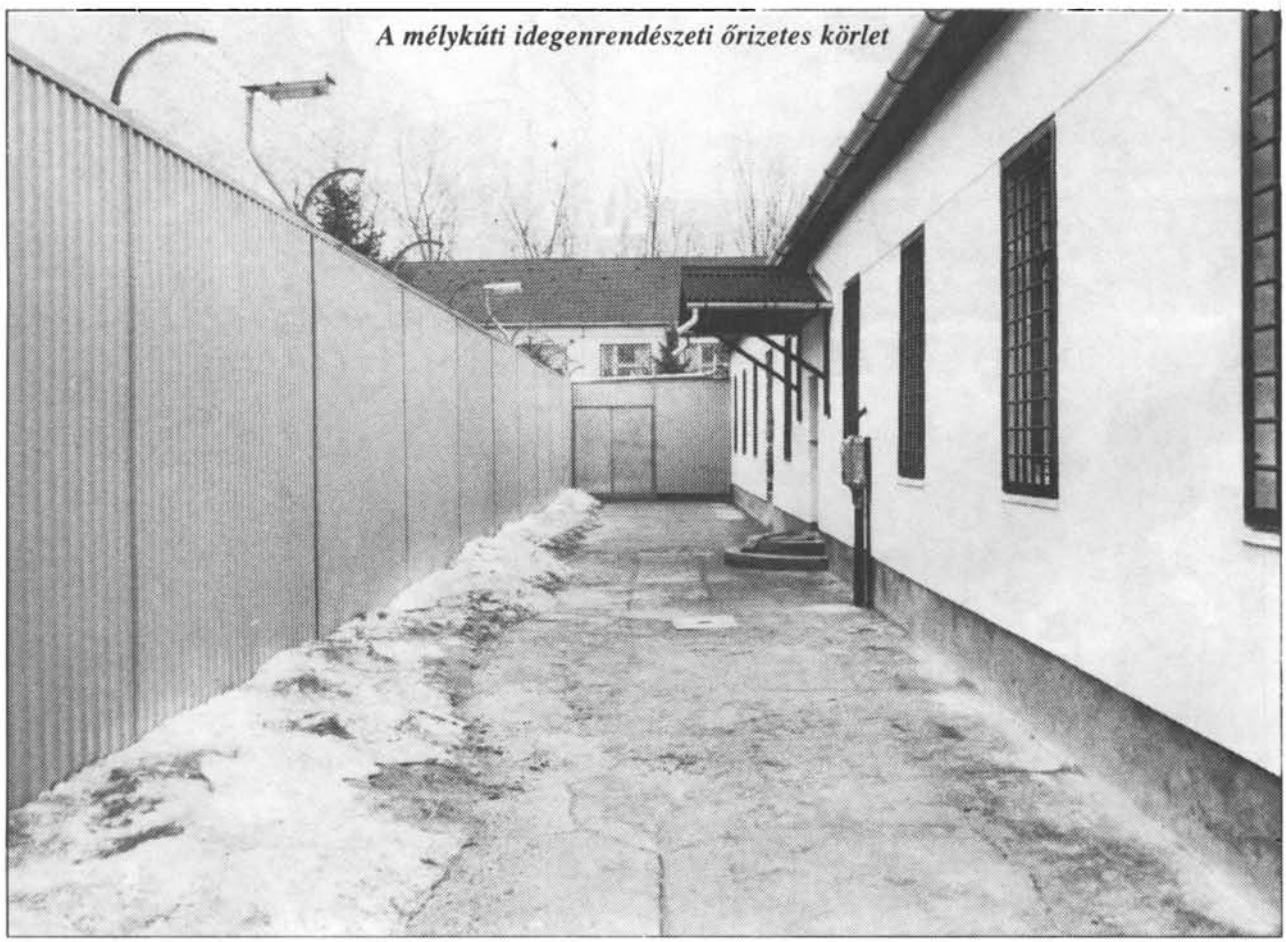

A mélykúti idegenrendészeti őrizetes körlet

VIII. FEJEZET

A fogvatartottak jogvédelme

1. A törvényességi felügyelet

Hosszú időnek kellett eltelnie annak felismeréséhez és tényleges érvényesüléséhez, hogy a szabadságvesztésüket töltő elítéltek nem csupán a büntetés-végrehajtásnak alávetett jogfosztott lények, hanem jogosultságokkal is rendelkező személyek. Az elítéltet megillető jogok között vannak olyanok, amelyeket a szabadságelvonás ténye sem korlátoz (például anyanyelv használatának joga, személyes adatok védelme, magánlakás sérthetetlensége, a hátrányos megkülönböztetés tilalma).

A szabadságvesztés végrehajtása alatt az elítélt elveszti ugyan a személyes szabadságát; állampolgári kötelességei és jogai azonban annyiban szünetelnek, illetve korlátozottak, amennyiben erről az ítélet vagy a törvény rendelkezik. Az elítélt állampolgári jogai között tehát vannak olyanok, amelyek a végrehajtás során módosulnak (a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való jog, a munkához való jog, a véleménynyilvánítás, a levelezés, a távbeszélő használata, az egyesüléshez, a tanuláshoz való jog, valamint a honvédelmi kötelezettség teljesítése).

A Btk. rendelkezése értelmében a szabadságvesztés végrehajtása alatt szünetelnek az elítéltnek azok az állampolgári jogai és kötelezettségei, amelyek a büntetés céljával ellentétesek, így különösen, amelyekre a közügyektől eltiltás kiterjed. A hatályos bv. kódex szerint a szabadságvesztés végrehajtása alatt szünetel az elítélt joga a szabad mozgáshoz és a tartózkodási hely megválasztásához; a gyülekezéshez; a sztrájkhoz, és nem élhet választójogával, szülői felügyeleti jogával sem.

Az elítélt jogainak személyes gyakorlását a szabadságelvonás ténye természetesen korlátozza. Ennek ellensúlyozására tehát lehetőséget kell biztosítani arra, hogy az elítélt jogait közvetett úton is gyakorolhassa, továbbá jogsérelem esetén azokat orvosolhassa. A hatályos magyar bv. kódex külön szabályozza az elítéltek speciális büntetés-végrehajtási jogait és kötelezettségeit. A jogok között szerepel többek között az, hogy „az elítélt jogosult a büntetés-végrehajtási intézetben és a büntetés-végrehajtástól független szervhez közérdekű bejelentés, panasz, kérelem és jognyilatkozat előterjesztésére".

A fogvatartott a fogva tartásával összefüggő ügyben született döntés (intézkedés, határozat) ellen, vagy annak elmulasztása esetén panasszal fordulhat a bv. intézet parancsnokához. Ha a döntést a parancsnok, vagy meghatározott esetekben a BvOP kijelölt szervezeti egységének vezetője hozta, a panasz elbírálására az országos parancsnok jogosult. Egyes jogszabályban meghatározott esetekben, ha a fogvatartott ügyében az országos parancsnok döntött, a panaszt az igazságügyminiszter bírálja el.

A panasz előterjesztésének időbeli korlátai vannak. A panaszt a fogvatartott a döntés közlésétől, illetve a döntés elmulasztásától számított tizenöt napon belül terjesztheti elő. Ha akadályoztatva volt, a tizenöt napos határidő az akadály megszűnésétől számít. A jogszabály a panasz elbírálására is korlátot állít fel, így a panaszt tizenöt napon belül kell elbírálni, de indokolt esetben ez a határidő harminc nappal meghosszabbítható. A panasz elbírálásáról a fogvatartottat tájékoztatni kell.

A fogvatartott a fogva tartásával kapcsolatos ügyében külső szervekhez is közvetlenül fordulhat:

a) a büntetés-végrehajtás keretén belül hozott döntés ellen meghatározott esetekben fellebbezéssel a büntetés-végrehajtási bíróhoz, és keresettel a bírósághoz;

b) a büntetés-végrehajtás törvényességi felügyeletét ellátó ügyészhez, és kérheti az ügyész általi meghallgatását;

c) a fogva tartása alatt gyakorolható állampolgári jogainak sérelme esetén az állampolgári jogok országgyűlési biztosához, illetve a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosához;

d) személyes adatainak kezelésével vagy a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő jogainak gyakorlásával összefüggő jogsérelem esetén az adatvédelmi biztoshoz;

e) kérelemmel és panasszal a külön jogszabályban megjelölt nemzetközi szervezetekhez.

Az elítélt elidegeníthetetlen joga továbbá az is, hogy jognyilatkozatot terjesszen elő. Így például személyesen, vagy képviselője által köthet polgárjogi szerződést, érvényesen tehet házasságkötési nyilatkozatot, vagy végrendelkezhet.

A hatályos alkotmány szerint a Magyar Köztársaság független demokratikus jogállam. Az állam rendelkezik olyan hatalmi eszközökkel, amelyekkel polgárait hatékonyan védheti, de velük szemben közvetlen kényszert is alkalmazhat. Így a hatékony államhatalommal szemben támasztott követelmény, hogy hatalmát csak jogállami kontroll és korlátok között gyakorolhatja.

Ami a büntetés-végrehajtás felügyeletét, törvényességének kontrollját illeti, ez részben a törvénysértések megszüntetéséhez, illetve megelőzéséhez, részben a fogvatartottak jogi helyzetének védelméhez járul hozzá, továbbá biztosítja a nyilvánosságot a büntetés-végrehajtás során. A kontroll iránti igény ott a legerősebb, ahol

az állam a legsúlyosabban korlátozhatja a jogokat, így a szabadságelvonással járó szankciók végrehajtása során. A büntetés-végrehajtás az önkényesség kizárásával, a jogszabályok betartásával tudja kiváltani a tevékenysége iránti tiszteletet, s természetesen ez felel meg a jogállamiság követelményének is. E követelménynek csak egy sokrétű, összetett kontrollrendszer képes eleget tenni.

Általánosan elfogadott alapelv, hogy a fogva tartás törvényességi felügyelete az egyes országokban működő börtönigazgatóságoktól független joghatóságok feladatkörébe kell hogy tartozzon. Az Európai Börtönszabályok ezt akként juttatják kifejezésre, hogy alapelvként fektetik le: *„A fogvatartottak személyi jogainak védelmét, különös tekintettel a fogva tartás végrehajtásának törvényességére, olyan ellenőrzési mechanizmussal kell biztosítani – a nemzeti jogszabályok szerint –, amelyet bírói hatóság működtet, vagy a fogvatartottak látogatására felhatalmazott más szerv, amely nem tartozik a börtönhatóság felügyelete alá."*

Az *ügyészségeknek* fennállásuk óta a vádképviselet mellett egyik fontos feladatuk volt meghatározott fogva tartások elrendelése, azok felügyelete és az utóbbival összefüggésben a fogvatartottak jogorvoslatainak elbírálása. Több országhoz hasonlóan az ügyészeknek Magyarországon is mindig voltak a büntetés-végrehajtással kapcsolatos feladataik, akár korábban a király, akár az igazságügy-miniszter, akár – mint jelenleg is – az Országgyűlés alá tartoztak is. Kivételnek minősíthető az 1849–1867, továbbá az 1949–1959 közötti időszak, amikor csak formailag, papíron és igen szűk körben létezett felügyelet. Ezt úgy is ki lehetne fejezni, hogy az abszolutisztikus, a diktatórikus, az antidemokratikus rezsimek nem tudták elviselni, *hogy a büntetés-végrehajtás tényleges törvényességi felügyelet alatt álljon.*

Az állami felügyeleten belül – a hatályos alkotmányunk 51. §-ának (2) bekezdése értelmében – a korábbi tényleges helyzetnek megfelelően *az ügyészség felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett.* Ezen ügyészi felügyelet egyik fontos sajátossága, hogy kizárólag büntetőjogi rendelkezés alapján hozott határozathoz, illetve annak végrehajtásához kapcsolódik.

A felügyelet tárgya a fő- és mellékbüntetések végrehajtására, a büntetőjogi intézkedések foganatosítására, az elmeállapot megfigyelésére, a fogva tartó (büntetés-végrehajtás és rendőrség) intézetekben az őrizetre, az előzetes letartóztatásra, valamint a bűnügyi nyilvántartásra vonatkozó rendelkezések végrehajtására terjed ki.

Tárgyából adódóan sajátos természetűek a büntetés-végrehajtási felügyelet céljai is. Az általános cél a büntetőjogi határozat törvényes végrehajtásának elősegítése, hogy a kiszabott büntetés vagy büntetőjogi intézkedés betöltse rendeltetését. A büntetés-végrehajtási felügyelet során fokozott figyelmet kell fordítani azoknak a körülményeknek a felderítésére, amelyek megakadályozzák a büntetőjogi jogkövetkezmény (a büntetés vagy az intézkedés) céljának megvalósítását. E felügyelet kiemelt célja így a törvénysértések megelőzése.

A büntetés-végrehajtási felügyelet alapvető feladatait az *ügyészségi törvény* (a módosított 1972. évi V. törvény IV. fejezete) *határozza meg.* E szerint az ügyész bármely időpontban ellenőrizheti a büntetés-végrehajtási intézetben és a rendőrségi fogdában az őrizet, az előzetes letartóztatás és a szabadságvesztés végrehajtásának, a fogva tartás körülményeinek törvényességét, megtekintheti a fogva tartási iratokat, ellenőrizheti az illetékes szerveknél a büntetések és az intézkedések végrehajtására vonatkozó jogszabályok megtartását, így különösen a szabadságvesztés, a közérdekű munka, a pénzbüntetés, a mellékbüntetések, a kényszergyógykezelés, továbbá a feltételes szabadságra bocsátás és az utógondozás, valamint a bűnügyi nyilvántartás törvényességét. Az elítélteket és a letartóztatottakat meghallgathatja, illetve felülvizsgálhatja a büntetőügyben hozott határozatok végrehajtásával kapcsolatos panaszokat. A végrehajtásra illetékes szervek vezetői kötelesek az ügyésznek a törvények megtartására és a fogva tartási körülményekre vonatkozó rendelkezéseit teljesíteni. Az ügyész kötelessége viszont nyomban szabadlábra helyezni azokat, akiket törvényes határidő nélkül, vagy a határozatban megjelölt időponton túl tartanak fogva. *A törvény az ügyész számára vizsgálati jogot, meghallgatási jogot, intézkedési és rendelkezési jogot biztosít.*

A büntetés-végrehajtási ügyészek látják el 1990. január 1-je óta a rendőrségi fogdákban is az őrizet és az előzetes letartóztatás foganatosításának törvényességi felügyeletét. A rendőrségi fogdák jelenlegi – a nemzetközi irányelvek követelményeit meg sem közelítő – rossz állapota jól tükrözi azt a helyzetet, hová vezet, amikor a büntető kényszerintézkedést az a szerv hajtja végre, amelyik elrendelte, és egyben önmaga látja el saját törvényességi felügyeletét is (Belügyminisztérium). Ez a helyzet mára megváltozott, és ugyanakkor megnőtt a panaszok, a kérelmek és a bejelentések száma is.

A Legfőbb Ügyészségen a büntetés-végrehajtás törvényességi felügyeletét három ügyész látja el, közülük egy fő állandó jelleggel a bűnügyi nyilvántartás és a rehabilitáció törvényességi felügyeletét végzi. Két fő országos irányító, ellenőrző ügyész. Az ügyészségnek emellett természetesen vannak *helyi-területi szervei, amelyek révén az ország minden egyes megyéjében működik büntetés-végrehajtási felügyeleti ügyész.*

2. A büntetés-végrehajtási bíró

Jogállami követelmény a kiszabott büntetések és intézkedések végrehajtása feletti bírósági kontroll. Különösképp igaz ez, ha a végrehajtásra kerülő szankció személyi szabadság elvonásával jár. Az eredetileg Olaszországban 1913-ban létrehozott felügyelő bíróhoz, illetve a Portugáliában 1944-ben bevezetett fegyintézeti bírósághoz, majd a későbbiekben több nyugati ország megoldásához hasonlóan *Magyarországon 1979-től vezették be a büntetés-végrehajtási bíró jogintézményét.* Feladatköre hazánkban kettős, illetve vegyes természetű: részben bírói, részben többnyire *igazgatási jellegű.* A büntetés-végrehajtási bíró működése tehát egyrészt bírói-ítélkező, másrészt igazgatási jellegű és tartalmú döntésekkel, ezek ötvözetével jellemezhető. Az igazságszolgáltatás valódi képviselője ugyanis az ítélő bíró, így a büntetés-végrehajtási bíró nem gyakorolhatja az állami büntetőhatalom teljességét, és jórészt nem a hagyományos büntetőeljárás elveit és előírásait követi. Tevékenysége lényegében kiegészíti az ítélkező bíróság döntését, vagyis a bűnelkövetővel szemben alkalmazott büntetés és intézkedés a büntetés-végrehajtási bíró rendelkezéseivel válik befejezetté és teljessé.

Tevékenységének kettőssége tükröződik az Alkotmánybíróság 5/1992. (I. 30.) határozatában is, amely szerint az érdemi, az ügydöntő, az elítélt helyzetét lényegesen befolyásoló határozat ellen a döntés felülvizsgálata érdekében a döntéshozó szervtől eltérő, más szerv vagy magasabb fórum részéről jogorvoslat biztosítása szükséges. Az igazgatási, illetve deklaratív jellegű, a nem érdemi büntetés-végrehajtási határozatok esetében a döntés felülvizsgálatát célzó jogorvoslat hiánya ugyanakkor nem feltétlenül alkotmányellenes.

A büntetés-végrehajtási bíró hatáskörébe tartozó döntések:

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtásával összefüggésben: a szabadságvesztés végrehajtási fokozatának megváltoztatása; a szabadságvesztés fokozatának utólagos meghatározása a fiatalkorúként elítélt 21. életévét betöltő személy esetén; a magánelzárás fenyítést kiszabó határozat elleni fellebbezés elbírálása; a feltételes szabadságra bocsátás; a feltételes szabadság megszüntetése.

A közérdekű munkával kapcsolatban: más munkahely kijelölése a közérdekű munka végrehajtására; a közérdekű munka végrehajtásának hivatalból vagy az elítélt kérelmére történő félbeszakítása; a közérdekű munka végrehajtása érdekében az ismeretlen helyen tartózkodó elítélt tartózkodási helye felderítésének elrendelése, lakcímfigyelés kibocsátása, vagy az elítélt körözése iránti intézkedés; a közérdekű munka végrehajthatósága megszűnésének megállapítása; a közérdekű munka átváltoztatása szabadságvesztésre; halasztás engedélyezése a közérdekű munka helyébe lépő szabadságvesztés megkezdésére.

A pártfogó felügyelettel kapcsolatban: a pártfogó felügyelet elrendelése, meghosszabbítása, megszüntetése, továbbá a bíróság határozatában előírt magatartási szabályok megváltoztatása.

A fiatalkorúak javítóintézeti nevelésével összefüggésben: a tanulmányok folytatása a javítóintézetben; elbocsátás a javítóintézetből és az ideiglenes elbocsátás megszüntetése.

Jogrendszerünkben tehát a büntetés-végrehajtási bíró nem a büntetés-végrehajtás felügyelője, hanem olyan személy, aki jogosult az ítélkező bíróság által elrendelt szankciót a végrehajtás menetében a törvény keretei között alakítani.

A törvényi módosítások következtében a büntetés-végrehajtási bíró eljárása formalizáltabb lett, jobban közelít a *kontradiktórius perhez.* Így az elítéltet meghallgathatja, sőt bizonyítás felvétele esetén a büntetés-végrehajtási bíró tárgyalást tart, amelyen az ügyész és a védő is jelen lehet. Ha az elítéltet fogva tartják, a büntetés-végrehajtási bíró a meghallgatást, illetve a tárgyalást a büntetés-végrehajtási intézetben folytatja le. Az 1993. évi módosítás vezette be azt is, hogy a büntetés-végrehajtási bíró a fogház, illetve a börtön végrehajtásának szabályainál enyhébb szabályokat is alkalmazhat, így például a végrehajtási intézetből eltávozást, a végrehajtási intézeten kívül látogató fogadását engedélyezheti, továbbá hozzájárulhat ahhoz, hogy az elítélt a végrehajtási intézeten kívül felügyelet nélkül dolgozzon.

A bíróság büntetés-végrehajtási feladatait változatlanul a megyei, illetve a Fővárosi Bíróságon működő büntetés-végrehajtási bíró látja el. Az egyes bíróként eljáró büntetés-végrehajtási bíró határozata ellen – eltérő törvényi rendelkezés hiányában – fellebbezésnek van helye, amelynek elbírálása a megyei (Fővárosi) Bíróság másodfokú tanácsának hatáskörébe tartozik. A büntetés-végrehajtási bíró eljárására általában a büntetőeljárás szabályai az irányadók.

3. Az ombudsman

Az ombudsman intézményét ismeretesen először Svédországban az 1809. évi alkotmány alapján állították fel. Feladata az volt, hogy mint parlamenti megbízott az állampolgároknak a közigazgatás túlkapásaival szembeni védelmét és egyúttal a parlament szerepének az erősítését biztosítsa. Azóta ezt a jogintézményt hasonló tartalommal a skandináv országokon kívül a legtöbb nyugat-európai ország és Lengyelország is átvette.

Hazánkban az alkotmány V. fejezete *„Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa"* címet viseli.

Megjegyezhető, hogy a „nemzeti és etnikai" kifejezés a tartalmi bizonytalanság jele. A fejezet címe az általános és az egyik lehetséges szakosított biztos hivatalát nevezi meg, de az alkotmány 32/B § (4) bekezdése úgy rendelkezik, hogy *„Az országgyűlés egyes alkotmányos jogok védelmére külön biztost is választhat."* Ha az idézett alkotmányi rendelkezés tartalmát megvizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a világban elterjedt számos parlamenti biztosi funkció létrehozását az alkotmányunk is lehetővé teszi, de csak az alkotmányos jogok védelmére. Vannak ugyanis olyan szakosított biztosok, akik meghatározott alkotmányos jog(ok) védelmét látják el, szemben másokkal, akik viszont az állam tevékenységének meghatározott területeit (de nem meghatározott alkotmányos jog érvényesülését) sajátos célból ellenőrzik.

Tehát hazánkban kifejezetten a büntetés-végrehajtás kontrollálására szakosított ombudsman nem működik ugyan, de az emberi jogok biztosítása terén kiegészítő és helyettesítő jogvédelmet gyakorol. Az országgyűlési biztos feladatkörébe tartozik ugyanis, hogy az alkotmányos jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszásságokat kivizsgálja vagy kivizsgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. Szükség esetén ellenőrzést tart, vizsgálatot kezdeményez az érintett hatóságnál, de az emberi jogok biztosítása feletti ellenőrző munkája nem minősíthető törvényességi felügyeleti tevékenységnek, és eljárásának általában nincs jogi konzekvenciája. Fontos azonban az, hogy az alkotmányos jogok hatósági eljárásokkal kapcsolatos jogvédelmi helyzetéről, továbbá az országgyűlési biztos által tett kezdeményezések, ajánlások fogadtatásáról és eredményéről évente beszámol az Országgyűlésnek. Ennek következtében pedig az ország nyilvánossága értesülhet a hatósági eljárásokkal kapcsolatos jogvédelmi helyzetről.

4. A társadalmi ellenőrzés

A feladatok eredményes megoldása érdekében a büntetés-végrehajtás területén is egyre erőteljesebben jelentkezik a társadalmi erők bevonásának és segítségének gyakorlati igénye. Hazai büntetés-végrehajtásunknak azonban még számos tennivalója van a társadalmi erők felé nyitás, a *nyilvánosság szélesítésének kérdésében.* A közeljövő elkerülhetetlen feladata a társadalom ellenőrző szerepének növekedése, a társadalmi nyilvánosság teljesebbé tétele érdekében a büntetés-végrehajtás társadalmi felügyeletének hazai bevezetése. E felügyelet segítséget nyújthatna a végrehajtási intézetek működésének törvényessége és célszerűsége javításában, egyúttal fontos szerepet játszhatna a büntetés-végrehajtás és a társadalom kapcsolatának fejlesztésében is.

A magyar büntetés-végrehajtásban nem volt ismeretlen a társadalmi felügyelet intézménye, a Csemegi-kódex ugyanis létrehozta az úgyneve-zett felügyelő bizottságokat. Az első világháború végéig 18 felügyelő bizottság működött Magyarországon, mintegy 7000 taggal. A két világháború között e hatóságok (bizottságok) száma 7-re csökkent.

A büntetés-végrehajtás társadalmi felügyeletével kapcsolatos nyugati megoldások általános jellemzője, hogy erről a kontrollról a büntetés-végrehajtási törvény ad szabályozást, továbbá, hogy a bizottságok nem panaszhatóságok, vagyis nem rendelkeznek panaszügyekben döntési jogkörrel. Feladatuk többnyire arra korlátozódik, hogy a panaszok száma növekedésének az egyes ügyekben feltárt megállapításaikat jelezzék a felettes végrehajtási szerveknek.

Ezeknek a bizottságoknak az ellenőrző szerepe egyre inkább kiegészül a fogvatartottak reszocializálását támogató-segítő szereppel. A bizottságok sikeres működésének alapfeltétele a tagok érdeklődése és alapos felkészültsége. Az is megállapítható, hogy e bizottságok munkája akkor sikeres, ha végrehajtási intézet személyi állományával összehangoltan dolgoznak. Az államok legtöbbjében a bizottságok tagjaival szembeni követelmény

a büntetés-végrehajtási szervektől való függetlenség. A legtöbb bizottságban jelen van a helyi képviselőcsoport tagja, a büntetés-végrehajtási bíró és a területileg illetékes ügyészség képviselője. A tagokat titoktartási kötelezettség terheli. *A bizottságok többségét arra kötelezik, hogy évenként összefoglaló jelentést készítsenek a felettes büntetés-végrehajtási hatóság számára.*

Az előbbiekben vázoltak alapján *hazánkban is kívánatosnak* mutatkozik a büntetés-végrehajtás társadalmi ellenőrzésének bevezetése. A társadalmi felügyelet funkcióját betöltő bizottságoknak azonban nem csupán az ellenőrzés, az intézményesített nyilvánosság szerepét kellene vállalniuk, hanem segítő-támogató, tanácsadó és közvetítő feladatokat is elláthatnának helyi szervekkel. Figyelemre méltó az a javaslat, amely az egyes konkrét esetekre irányuló végrehajtási kontroll lehetőségétől függetlenül – az úgynevezett kínzás elleni európa tanácsi bizottsághoz hasonlóan – hazánkban is külön független grémiumokat hozna létre, amelyek a végrehajtási intézetekben uralkodó feltételektől, az ellenőrzésük eredményéről rendszeresen jelentést készítenének, és ezáltal hozzájárulnának az emberi jogi standard előírások betartásához, illetve – a permanens végrehajtási reform értelmében – a büntetés-végrehajtás továbbfejlesztéséhez.

Egy gyakran hangoztatott mondás szerint a társadalom civilizációs szintjének fejlettségét az adott országban uralkodó börtönbeli állapotokkal jól és megbízhatóan lehet lemérni, felismerni. Ezt a mondást akként lehetne továbbfejleszteni, hogy az adott ország végrehajtási intézeteiben uralkodó börtönviszonyok mellett az ott elhelyezett fogvatartottak jogi helyzete és a többirányú jogi, törvényességi ellenőrzés tényleges lehetősége és hatékonysága a büntetés-végrehajtás fejlettségi szintjének nagyon jellemző fokmérője.

Hága Antónia országgyűlési képviselő az elítéltek körében

Választás a börtönben

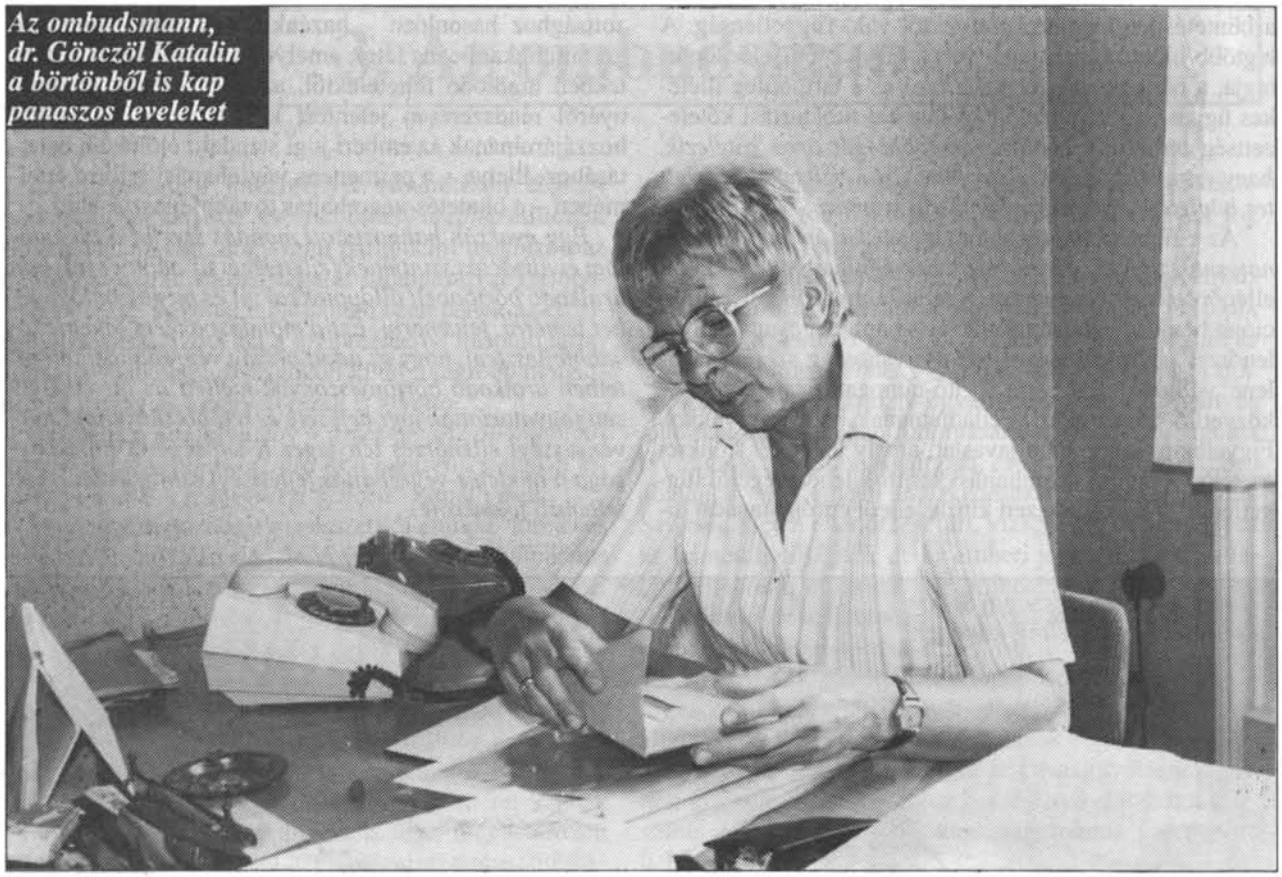

Az ombudsmann, dr. Gönczöl Katalin a börtönből is kap panaszos leveleket

Göncz Árpád köztársasági elnök a Fővárosi Bv. Intézetben (1995)

IX. FEJEZET

A börtönrendszer működésének szervezeti és személyi feltételei

1. A büntetés-végrehajtási szervezet jogállása, irányítása és vezetése

A büntetés-végrehajtási szervezet szakmai feladatait a bv. kódex részletesen szabályozza. E feladatok meghatározása mellett azonban szükségessé vált a bv. szervezetre vonatkozó szabályozás is, ugyanis a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény – többek között – előírja, hogy törvényben kell szabályozni az állam szervezetére, működésére, az állami szervek hatáskörére vonatkozó alapvető rendelkezéseket, a büntetés-végrehajtást, a személyi szabadságjogok korlátozását és a személyi nyilvántartást. *A büntetés-végrehajtás szervezetéről szóló törvény (Bv. Sztv.) ezt a hiányosságot pótolja, amikor meghatározza az államszervezetben elfoglalt helyét, az irányítási és a vezetési jogköröket, felépítését, valamint működésének legfontosabb szabályait.*

A Bv. Sztv. alaprendelkezései között emeli ki, hogy a bv. szervezet feladatai ellátása során az egyik legfontosabb emberi, állampolgári jogot, a személyi szabadsághoz való jogot korlátozza. A törvény a bv. szervezetet a közrend és a közbiztonság fenntartása érdekében kényszerítő eszközök alkalmazására jogosítja fel, és *fegyveres, rendvédelmi szervként* határozza meg. Garanciális jellegű szabály, hogy a bv. szervezet számára feladatot csak törvény határozhat meg.

A bv. szervezetet az állami szervek rendszerén belül a kormány az igazságügy-miniszter útján irányítja, amelynek az az oka, hogy tevékenysége alapvetően az igazságszolgáltatásra, az igazságügyi szervek szabadságelvonásról rendelkező határozatainak végrehajtására irányul.

A *miniszter irányítási jogköre* elsősorban normatív jellegű, ami azt jelenti, hogy feladatkörében eljárva, a rendeletalkotás és az állami irányítás egyéb jogi eszközei útján szabályozza a bv. szervezet tevékenységét, előkészíti a magasabb szintű jogszabályok tervezeteit, a kormány ez irányú döntéseit.

A miniszter a bv. szervezetre nézve feladatokat határozhat meg, és azok végrehajtására utasítást adhat. Egyedi ügyekben utasítást csak az országos parancsnokon keresztül adhat, mivel a bv. állományának az országos parancsnok a szolgálati elöljárója. Néhány egyéb fontos feladat az igazságügy-miniszter büntetés-végrehajtással összefüggő feladatai közül: *dönt a bv. szerv létrehozásáról, valamint megszüntetéséről; jogszabályban meghatározottak szerint munkáltatói jogkört gyakorol; rendszeresíti a bv. szervezetnél alkalmazható kényszerítő eszközöket, a biztonsággal összefüggő rendszereket; megsemmisíti vagy megváltoztatja az országos parancsnok jogszabálysértő intézkedését.*

Az országos parancsnok vezetői tevékenységét a jogszabályok és a miniszter által meghatározott feladatok, rendelkezések alapján végzi. E keretek között felelős a bv. szervezet törvényes működéséért, ennek érdekében a szervezetet érintő ügyekben előterjesztési és javaslattételi joggal rendelkezik, jogszabály meghozatalát nem igénylő kérdésekben intézkedést, illetve meghatározott tevékenység vagy feladat végrehajtására parancsot adhat ki. Az országos parancsnok néhány további, fontos feladata: *gondoskodik a bv. szervezet törvényes működéséről; előterjesztést, javaslatot tesz az igazságügy-miniszter részére; jogalkotási tárgyat nem érintő kérdésben intézkedést ad ki; a hivatásos állomány tagjaira vonatkozóan – egyedi döntésként – parancsot ad; gondoskodik a bv. szervezet költségvetésében foglaltak megtartásáról; munkáltatói jogkört gyakorol; képviseli a bv. szervezetet.*

A bv. szervezet irányítási rendszerét és vezetését az *1. számú táblázat* ábrázolja.

1. számú táblázat

A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI SZERVEZET IRÁNYÍTÁSA ÉS VEZETÉSE

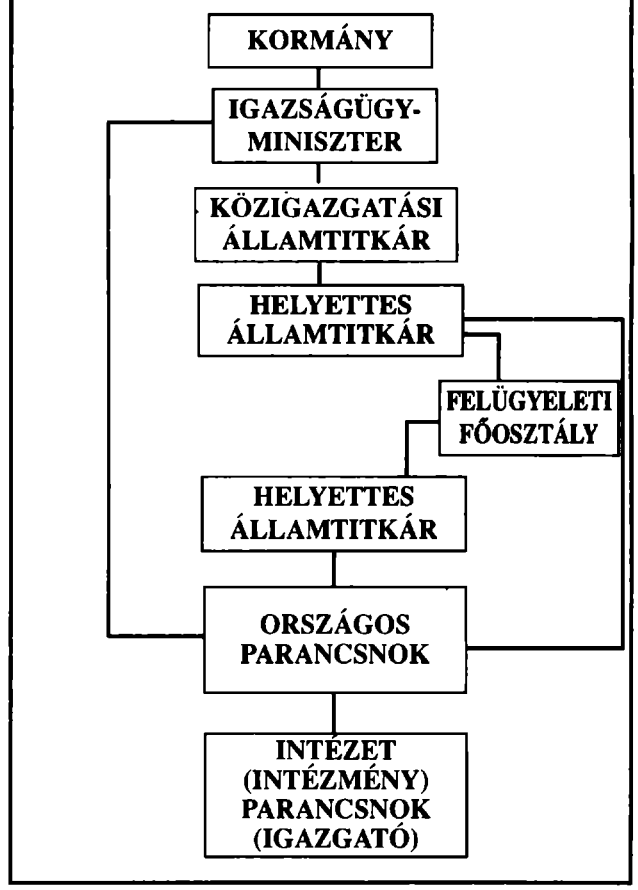

2. A büntetés-végrehajtási szervek

A törvény a bv. szervek között négyféle szervezeti egységet különböztet meg: *A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága* (a továbbiakban BvOP) értelemszerűen az országos parancsnok vezető jogköréhez kapcsolódik, annak megvalósítására irányul; *a bv. intézetek* a szervezet alapvető feladatát, a fogva tartást látják el, ennek megfelelően intézetnek minősülnek a fogvatartottak gyógykezelését, kivizsgálását és elmemegfigyelését végző bv. szervek is; a *bv. intézmények* fogva tartást nem végeznek, gazdasági, oktatási, szociális és egészségügyi feladatok ellátására alapíthatók, végül *gazdasági társaságok* a fogvatartottak foglalkoztatására jöttek létre.

Országos parancsnokság

A büntetés-végrehajtás központi vezető szerve a BvOP, amelynek élén az országos parancsnok áll. A BvOP szervezeti felépítését a *2. és 3. számú táblázaton* mutatjuk be. A parancsnokság a jogszabályok, az igazságügy-miniszter idevágó döntései, továbbá az országos parancsnok hatáskörében kiadott intézkedései alapján végzi feladatait. Előkészíti az országos parancsnok hatáskörébe tartozó egyes döntéseket, azok végrehajtását, biztosítja – a mindenkor hatályos költségvetési törvény igazságügyi minisztériumi fejezetén belül, költségvetési címként – a bv. szervek feladatainak ellátásához szükséges feltételeket.

A BvOP ellátja a bv. szervezet személyzetével kapcsolatos személyzeti, oktatási és kiképzési, valamint egészségügyi és egyéb szervezési feladatokat. Szervezi, irányítja és felügyeli a fogvatartottakkal kapcsolatos biztonsági és nevelési tevékenységet. ellátja a fogvatartottak foglalkoztatását végző gazdálkodó szervezetek működésével összefüggően az igazságügy-miniszter által meghatározott feladatokat, marketing tevékenységet folytat. Szervezi, irányítja és ellenőrzi a szervezeti egységek pénzügyi gazdálkodását, meghatározott körben gondoskodik azok központi anyagi ellátásáról. Végzi a honvédelemmel, a polgári és katasztrófavédelemmel kapcsolatos központi feladatokat. Ellátja a munka- és tűz-, valamint a környezetvédelem központi irányítását.

2. számú táblázat

A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS ORSZÁGOS PARANCSNOKSÁGÁNAK SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE

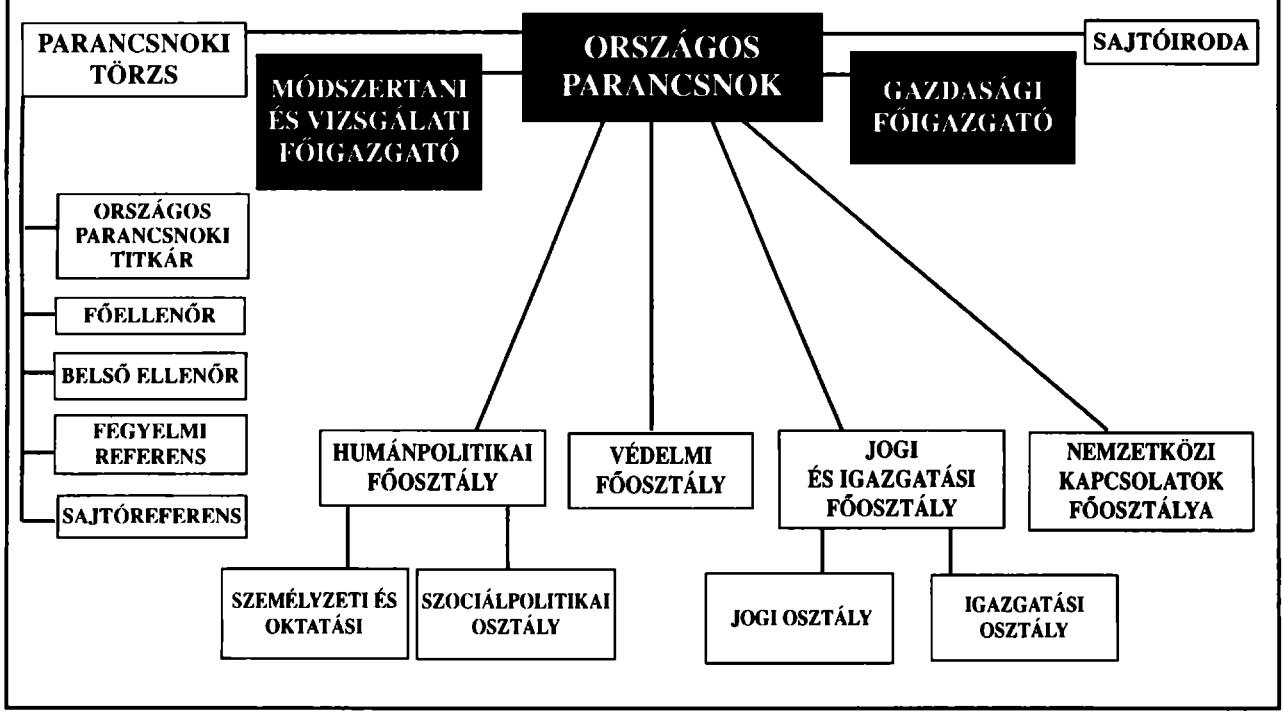

3. számú táblázat

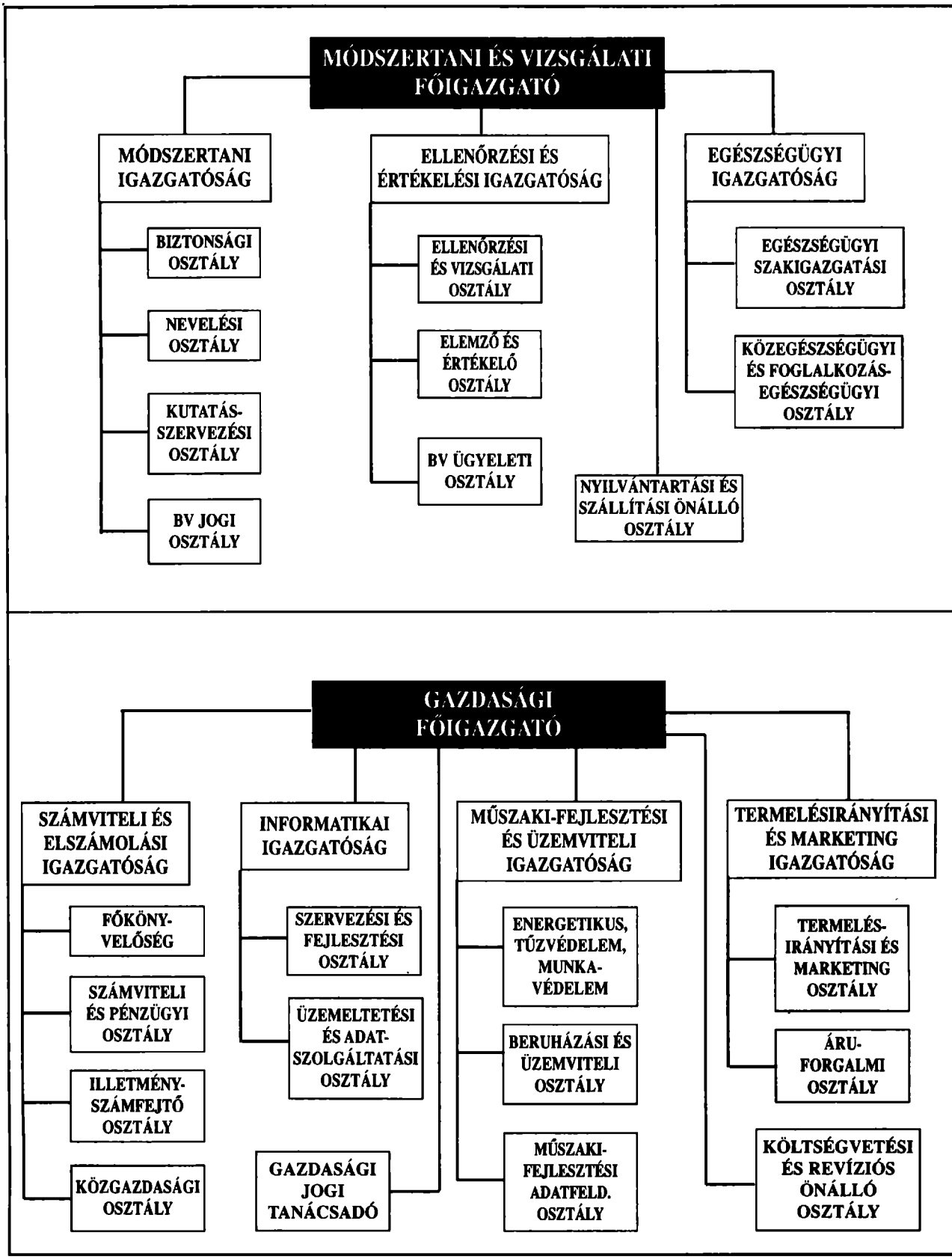

A BvOP együttműködik az e feladatokban közreműködő, illetve azt segítő állami, különösen a rendvédelmi szervekkel, valamint társadalmi szervezetekkel, egyházakkal, alapítványokkal és magánszemélyekkel is. Az együttműködés kiterjed a börtönügyben érintett nemzetközi szervezetekre, így például az Európai Emberi Jogi Bizottságra, illetve Bíróságra is.

A BvOP szervezeti felépítése az 1995. év során elvégzett szervezeti átvilágítás megállapításai nyomán jelentősen átalakult. A korábbi főosztályi rendszer feladatait igazgatóságok vették át. Az átszervezés lényegi eleme, hogy az új igazgatóságok nem csupán felügyelnek, ellenőriznek, hanem végre is hajtanak feladatokat, továbbá az új szervezeti rendszer funkcionálisan épül fel, kiküszöbölve a felesleges párhuzamosságokat.

Az országos parancsnok közvetlen alárendeltségében tevékenykedik a bv. szervezet személyzetének személyi, szociális és oktatási kérdéseit koordináló *Humánpolitikai Főosztály,* a szervezet működését segítő belső rendelkezések elkészítését, a jogi képviseletet ellátó *Jogi és Igazgatási Főosztály,* a nemzetközi kapcsolatrendszer kiépítését és ápolását végző *Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya,* a honvédelemmel, a polgári és katasztrófavédelemmel összefüggő feladatok központi irányítását ellátó *Bv. Védelmi Főosztály,* valamint az országos parancsnokság sajtókiadványainak szerkesztését végző *Sajtóiroda.*

A klasszikus szakmai büntetés-végrehajtási területek az átszervezés folytán a *Módszertani és Vizsgálati Főigazgatóság* szervezetéhez tartoznak, amelynek élén főigazgató (országos parancsnokhelyettes) áll. Az itt létrehozott szervezeti egységek feladatait, hatásköreit úgy határozták meg, hogy a szakfelügyeleti, az ellenőrzési és az operatív intézkedést igénylő feladatok új rendszerű csoportosításra kerültek.

A *Módszertani Igazgatóság* látja el a fogvatartottak nevelésének, kezelésének – ezen belül a belső élet felügyeletének, a pszichológusi munkának, a gyógyító-nevelő csoportoknak, a fogvatartottak oktatásának – központi szervezését és különböző módszertani ajánlások megtételét. Ez az igazgatóság felügyeli az intézetek biztonságával kapcsolatos feladatokat, készíti el az e szakterületre vonatkozó szakvéleményeket és ajánlásokat, koordinálja az együttműködést a többi rendvédelmi és fegyveres szervezettel. Ezen túl az igazgatóság szervezi a gyakorlati és alkalmazott tudományos jellegű kutatásokat.

Az *Ellenőrzési és Értékelési Igazgatóság* a büntetés-végrehajtási szervezet intézeteinek és intézményeinek átfogó, komplex szakmai kontrollját látja el. Külön szervezeti egysége foglalkozik a központba érkező információk rendszerbe foglalásával, értékelésével és felhasználhatóságával. Ide tartozik az Igazságügyi Minisztérium tiszti ügyelete is, amely állandó kapcsolatot tart az intézetekkel és a parancsnoksággal, illetve a minisztérium és a parancsnokság között.

Az *Egészségügyi Igazgatóság* a fogvatartottak egészségügyi ellátásának szervezését, tervezését, irányítását és ellenőrzését, külső-belső koordinációját látja el.

A főigazgatóság szervezetéhez tartozik még a *Nyilvántartási és Szállítási Önálló Osztály,* amely a fogvatartottak nyilvántartását és szállítását szervezi, koordinálja, de itt készítik elő a büntetés-félbeszakítási, kegyelmi, átszállítási kérelmek elbírálását is.

A büntetés-végrehajtási szervezet gazdálkodási feladatait a *Gazdasági Főigazgatóság* koordinálja, élén a gazdasági főigazgatóval (országos parancsnokhelyettes). A főigazgatóság szervezetéhez négy igazgatóság tartozik.

A *Számviteli és Elszámolási Igazgatóság* tevékenysége a számviteli, könyvviteli feladatok konkrét végzése, valamint az illetményszámfejtés, a költségvetési tervezés és elemzés.

Az *Informatikai Igazgatóság* végzi az informatikai szervezési feladatokat, és működteti a számítástechnikai központot.

A *Műszaki-fejlesztési és Üzemeltetési Igazgatósághoz* tartozik a bv. központi beruházásainak és fejlesztéseinek szervezése, előkészítése, valamint a hír-, a biztonsági rendszer stb. berendezéseinek tervezése, cseréjének szervezése.

A *Termelés-irányítási és Marketing Igazgatóság* a gazdasági társaságokkal, az elítéltek munkáltatásával, a központi beszerzésekkel, a készletgazdálkodás rendszerével foglalkozik, és a korszerű marketingmunkát hivatott meghonosítani.

A *Költségvetési és Revíziós Önálló Osztály* a gazdasági főigazgató közvetlen irányításával elvi irányító és módszertani tevékenységet végez, részt vesz az intézetek és az igazgatóságok vezetésvizsgálatain, végrehajtja a költségvetési ellenőrzést.

Büntetés-végrehajtási intézetek

A bv. intézetek a parancsnok (főigazgató, főigazgató főorvos, igazgató) vezetésével a jogszabályok, az országos parancsnok intézkedései és parancsai, valamint a saját szervezeti és működési szabályzatukban rögzített egyedi feladataik alapján látják el a büntetések és intézkedések végrehajtásával járó feladatokat.

A bv. intézet vezetőinek feladatai között kiemeli a Bv. Sztv. az egyszemélyi felelősséget az intézet feladatainak törvényes ellátásában, továbbá a bv. intézet rendjéért és biztonságáért, gazdálkodásáért való felelősséget.

A szabadságvesztés-büntetés, az előzetes letartóztatás végrehajtására *32 intézet szolgál.* Ebből a jogerős szabadságvesztés végrehajtására szolgáló intézetek száma *13,* míg az elsősorban megyei és a fővárosi bíróságok székhelyén működő, főként előzetes letartóztatást foganatosító intézeteké *17.* Két intézet speciális, egészségügyi feladatokat lát el: a *Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza,* valamint az *Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet.*

Az egyes intézetek típusát, az intézetekben elhelyezhető fogvatartottak nem, életkor, szabadságvesztési fokozat, büntetési tartam, egészségügyi állapot stb. szerinti csoportosítását az igazságügy-miniszter rendelkezésben határozza meg.

A bv. intézet szervezeti felépítése magán hordozza a fegyveres rendvédelmi szerv egyszemélyi felelős vezetése elvének és az egyes szervezeti egységek szigorú alá-fölé rendeltségének követelményeit (4. számú táblázat). A parancsnok és az alárendeltségében tevékenykedő szervezeti egységek vezetőinek feladat- és hatáskörét a jogszabályok előírásainak keretei között elkészített szervezeti és működési szabályzat tartalmazza, amelyet az intézet parancsnoka terjeszt elő az országos parancsnoknak jóváhagyásra. Az alábbiakban általános és tipikus vonásokat hordozó országos bv. intézet szervezeti modelljét mutatjuk be.

A parancsnok közvetlen alárendeltségében tevékenykedik a *személyzeti és szervezési osztály,* az *informatikai osztály,* a vezető munkáját közvetlenül segítő belső *ellenőr,* illetve a *jogtanácsos.*

A *személyzeti és szervezési osztály* folyamatosan figyelemmel kíséri az állományfegyelem betartását, az állománytáblában engedélyezett létszámhelyzet alakulását. Intézkedik a létszámhiány feltöltésére. Elvégzi a felvételi munkával összefüggő feladatokat. Figyelemmel kíséri az illetmények alakulását, javaslatot tesz az újonnan kinevezettek beosztási illetményének megállapítására. Kezeli és nyilvántartja a személyi állomány személyzeti iratait, adatszolgáltatást teljesít. Tartja a kapcsolatot az intézetben működő érdekképviseleti szervezetekkel. Megszervezi a szociális bizottság munkáját. Elvégzi a segélyezésekkel kapcsolatos feladatokat. Figyelemmel kíséri a segélyezésre fordítható pénzeszközöket, és vizsgálja az igényjogosultságokat. Gondoskodik a személyzetet érintő felső szintű rendelkezések kihirdetéséről és határidőre történő végrehajtásáról. Megszervezi a továbbképzéseket, oktatásokat és az iskolarendszerű képzéseket. Összeállítja a tematikát, biztosítja az oktatókat és a tárgyi feltételeket. Tartja a kapcsolatot a büntetés-végrehajtás oktatási intézményeivel.

Az *informatikai osztály* ellátja az üzemeltetésre átvett rendszerekhez kapcsolódó intézeti munkaszervezési feladatokat, együttműködve az adott szakterületek vezetőivel. Gondoskodik a rendszerbe állított számítógépek elhelyezése során az adatvédelemről. Nyilvántartja az intézet számítástechnikai erőforrásait. Irányítja és felügyeli az intézet számítástechnikai tevékenységét. Gondoskodik az intézeti számítógépek üzembiztonságának fenntartásáról.

4. számú táblázat

ORSZÁGOS BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZET SZERVEZETI FELÉPÍTÉSE

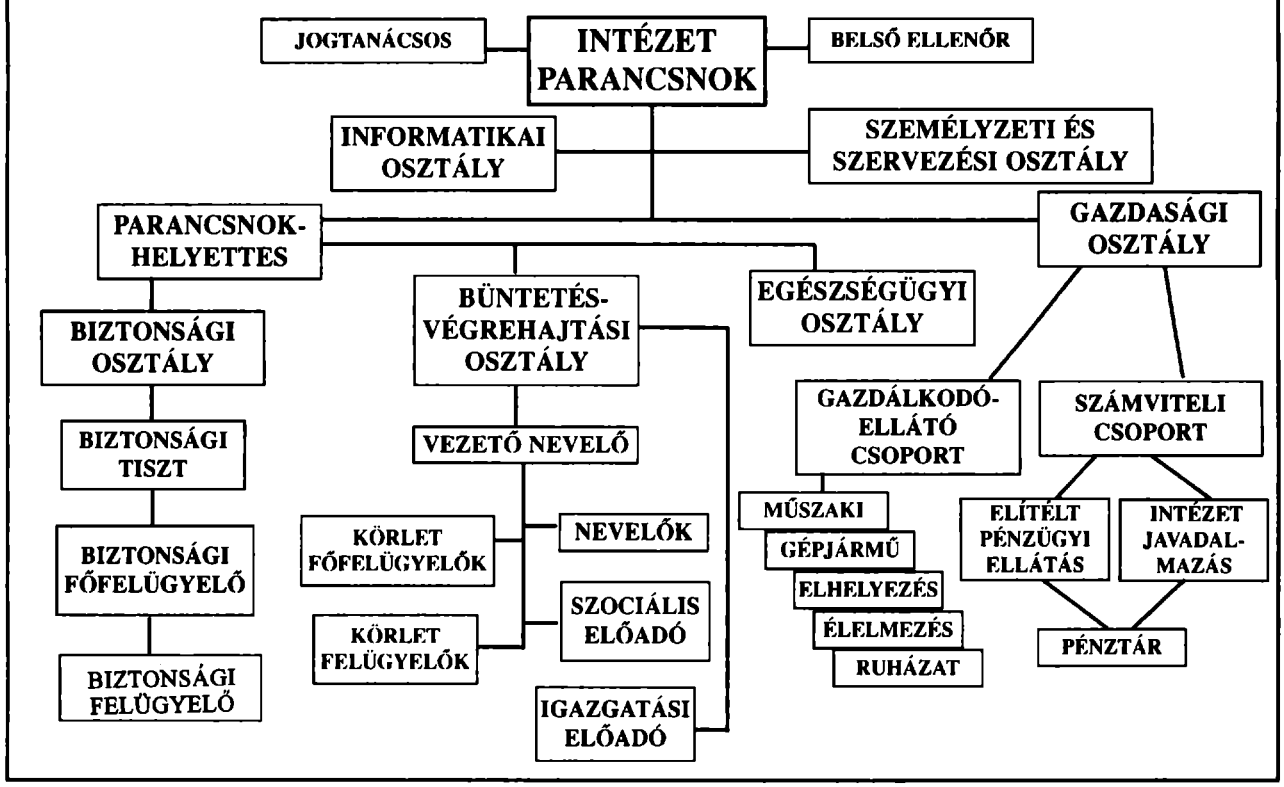

Az intézet szervezeti felépítése alapvetően két fő egységre tagolható, egyfelől a fogva tartás céljával, feladatával közvetlenül összefüggő tevékenységet ellátó egységekre, másfelől a működés gazdasági hátterét biztosító szervezeti egységekre. Az előzőhöz tartozik a biztonsági osztály, a büntetés-végrehajtási osztály és az egészségügyi osztály, az utóbbihoz a gazdasági osztály. Az osztályok közvetlen vezetését az intézetparancsnok-helyettes látja el.

A *biztonsági osztály* megszervezi az intézetben elhelyezett fogvatartottak differenciált őrzését, felügyeletét és ellenőrzését. Javaslatot tesz az intézet őrzési rendszerének meghatározására. A jóváhagyott őrzési rendszer alapján megszervezi az objektum, az ahhoz tartozó építmények és területek őrzését és védelmét, valamint a fogvatartottak őrzését, felügyeletét, ellenőrzését, végrehajtja a biztonsági tevékenységhez szükséges erő- és eszközelosztást, megszervezi a biztonsági osztály állományának szolgálatát. Javaslatot tesz őrhely létesítésére, megszüntetésére vagy áthelyezésére. Az intézetparancsnok rendelkezésének megfelelően megszervezi a rendkívüli szolgálatot, és kidolgozza a szolgálatellátás rendjét. Az előre nem tervezhető feladatok végrehajtására és a szükséges intézkedések megtételére megfelelő létszámú készenléti erőt szervez. A rendkívüli események megelőzése, illetve a bekövetkezett rendkívüli események továbbfejlődésének megakadályozása érdekében akciócsoportot hoz létre. Végrehajtja a fogvatartottak előállításával, szállításával és kísérésével kapcsolatos szervezési, valamint biztosítási feladatokat. Megszervezi az egészségügyi gyógyintézményekben a fogvatartottak őrzését, valamint a bíróság által engedélyezett temetésre történő kikísérést, illetve a súlyosan beteg hozzátartozó meglátogatását. *A biztonsági osztály vezetője részt vesz a befogadó bizottság munkájában. Javaslatot tesz a fogvatartott veszélyességének megállapítására, illetve módosítására. Véleményt nyilvánít a fogvatartottak munkáltatására vonatkozó szabályok alkalmazására.* Kidolgozza és jóváhagyásra előterjeszti az intézet riadótervét. Feladatkörében figyelemmel kíséri a munkáltatás biztonságával összefüggő szabályok érvényesülését. Megszervezi a jelentő-szolgálatot. Vezeti a rendkívüli események jelentésére vonatkozó okmányokat, és figyelemmel kíséri a jelentési kötelezettség teljesítését meghatározó felsőbb rendelkezés érvényesülését. Szervezi és a társosztályokkal koordinálja az „M", polgári védelmi és katasztrófaelhárítási feladatokat. Kidolgozza a vonatkozó terveket. Kidolgozza az őrutasításokat, és segítséget nyújt más szolgálati területeknek a biztonsággal összefüggő szabályok elkészítésében. Folyamatosan kapcsolatot tart a területileg illetékes rendőrkapitánysággal és ügyeletével.

A *büntetés-végrehajtási osztály* felügyeli és végzi a nevelési munkát, biztosítja a fogvatartottak belső felügyeletét, az elhelyezésre szolgáló körletek, körletbejáratok, zárkák, valamint a fogvatartottak tartózkodására szolgáló egyéb helyiségek felügyeletét és ellenőrzését. A fogvatartottak viselkedése, magatartása alapján jutalmazási, fenyítési javaslatot tesz, illetőleg hatáskörének megfelelően e jogkört gyakorolja. Megszervezi az átmeneti csoportot és az enyhébb végrehajtási szabályok hatálya alá tartozó elítéltek körletét. Megszervezi és végrehajtja a fogvatartottak személyes szükségletre történő vásárlásait. Gondoskodik a fogvatartottak napirendjének végrehajtásáról. Lehetővé teszi, hogy a fogvatartottak élhessenek törvényes jogaikkal. Továbbítja a kérelmeket, panaszokat és egyéb beadványokat. Kihirdeti a fogvatartottak ügyeiben hozott döntéseket. A jogszabályokban meghatározott módon megköveteli a fogvatartottak kötelezettségeinek teljesítését, a törvényes feltételek fennállása esetén alkalmazza a kényszerítő eszközöket. Szervezi és irányítja a gyógyító-nevelő csoportban folyó tevékenységet, biztosítja a csoporttal foglalkozók feladatvégrehajtásához szükséges feltételeket. Szervezi az elítéltek iskolai oktatását, a szakmai tanfolyamokat, a szakmunkásképzést, az ismeretterjesztő foglalkozásokat. E tevékenységének keretén belül tartja a kapcsolatot a kulturális, a karitatív és a börtönügyet segítő más szervezetekkel. Biztosítja a fogvatartottak szabadidejének hasznos eltöltését, így különösen az önképzést, a szakköri tevékenységet, a sport- és kulturális rendezvényeket, az egyházi és karitatív programokat. A fogvatartottak készségei, képességei figyelembevételével, a gazdasági társaságok érdekeinek szem előtt tartásával a befogadó bizottság útján gondoskodik a hasznos foglalkoztatásról. *Tartja a kapcsolatot a büntetés-végrehajtási bíróval és a büntetés-végrehajtás felügyeletét ellátó ügyésszel. Megszervezi, illetve biztosítja a fogvatartottak és a megfelelő engedéllyel rendelkező sajtószervek találkozását.* A bűnügyi nyilvántartási csoport tartja a kapcsolatot a bíróságokkal, az ügyészségekkel és a nyomozó szervekkel. Vezeti a fogvatartottak nyilvántartásait, és a jogszabályokban előírt módon adatszolgáltatást teljesít. Lefolytatja a befogadási eljárást, meghatározza a szabadságvesztés kezdő és befejező napját, figyelembe véve a feltételes szabadságra bocsátás esedékességét, valamint a különböző beszámításokat. Intézi a fogvatartottak előírt időben történő szabadítását, illetve az intézet ideiglenes elhagyását. Intézi a nyomozó hatóságokhoz történő kiadásokat, vizsgálja a kiadás engedélyezésének feltételeit. Intézkedik az engedély nélkül távollevő elítélt elővezetésére, illetve annak eredménytelensége esetén az elfogató parancs kibocsátására. Végzi az előzetes letartóztatások végrehajtásával kapcsolatos nyilvántartási feladatokat, ennek keretén belül tartja a kapcsolatot az illetékes bv. intézetekkel, bíróságokkal, ügyészségekkel és nyomozó hatóságokkal. Törvénysértés észlelése esetén az illetékes szerveknél haladéktalanul intézkedik annak megszüntetésére.

Az *egészségügyi osztály* a büntetés-végrehajtási és az egészségügyi jogszabályok alapján végzi a fogvatartottak gyógyító-megelőző alapellátását. Vezeti az egészségügyi nyilvántartásokat. Az előírások betartásával adat-

szolgáltatást teljesít. A meghatározott esetekben elrendelt büntető vagy fegyelmi eljárás keretén belül hivatalos orvosi látleletet készít, és azt mellékeli az iratokhoz. Hatáskörében dönt a gyógykezelést illetően, elrendeli a szakrendelésekre történő előállítást, illetve a polgári egészségügyi gyógyintézményekbe történő befektetést. Kezdeményezi a fogvatartott igazságügyi elmemegfigyelését vagy kényszergyógykezelését. Ellenőrzi az előírt gyógykezelés betartását. A gyógykezelés szándékos akadályozása esetén fegyelmi eljárást kezdeményez. Ellenőrzi a közegészségügyi és járványügyi szabályok betartását, valamint az általános higiéniát. Fertőzés vagy járványos megbetegedések megelőzésére, a bekövetkezett tömeges megbetegedések esetén hatáskörében megteszi a szükséges intézkedéseket. *Szervezi és végrehajtja a fogvatartottak szűrővizsgálatait, illetve a véradásokat. Részt vesz a befogadási bizottság munkájában, és véleményt nyilvánít a fogvatartottak munkaalkalmasságának megállapításában. Tevékenysége során együttműködik: az illetékes polgári egészségügyi gyógyintézményekkel, az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézettel és a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházával, a Magyar Vöröskereszt területileg illetékes szerveivel és a Nemzeti Egészségvédő Intézettel.* Az intézet személyi állományát ellátó üzemorvosi tevékenység körében betegség esetén a hivatásos állomány tagját felmenti a szolgálat ellátása alól, a közalkalmazott esetében táppénzes állományba vesz. A személyi állomány tagját beutalja az illetékes egészségügyi gyógyintézménybe, illetve kezdeményezi a gyógyüdültetést, a feltételek megléte esetén kezdeményezi a rokkantsági nyugállományba helyezést, illetve a munkaképesség fokának megállapítását.

A *gazdasági osztály* terveket készít az intézet következő évi gazdálkodására. Ennek keretében a tervezésre vonatkozó útmutatók alapján a következő év feladataihoz igazodva tervezi a tárgyi eszközök, készletek összetételét és mennyiségét, valamint a pénzeszközöket és azok felhasználását. Folyamatosan biztosítja az intézet tevékenységének pénzügyi feltételeit, a rendelkezésre álló erőforrások optimális és takarékos felhasználását. Gondoskodik a bizonylati fegyelem betartásáról, elvégzi a számviteli feladatokat.

Nyilvántartja és kezeli a fogvatartottak értékletétjét. Végrehajtja a befogadással és a szabadítással járó pénzügyi feladatokat. Előjegyzi és végrehajtja a letiltásokat, a tartozásokat, a vásárlásokat és a fogvatartottak egyéni pénzforgalmát. Kifizeti az intézet hatáskörébe tartozó illetményeket és egyéb kifizetéseket. A jogszabály előírásai alapján levonásokat végez, és gondoskodik a pénzügyi átutalásokról. Gondoskodik az intézet kintlévőségeinek behajtásáról. Folyamatosan biztosítja az intézet tevékenységének tárgyi feltételeit.Végrehajtja az elhelyezés-gazdálkodási feladatokat. Gépjárművet biztosít a személyzet, a fogvatartottak, valamint az anyagok szállításához. Végrehajtja a gépjármű-gazdálkodással összefüggő engedélyezési, nyilvántartási és elszámolási feladatokat. Anyaggazdálkodási tevékenysége körében szervezi, és ellenőrzi az intézet rendelkezésére álló anyagok és eszközök felhasználását. A személyzet részére biztosítja a norma szerint járó egyenruhát, munkaruhát és védőruhát, a fegyverzeti anyagokat, technikai berendezéseket és mindazokat az eszközöket, amelyek a szabályszerű szolgálatellátáshoz szükségesek. Figyelemmel kíséri a rendeltetésszerű használatot és a rendszeres karbantartást, valamint a tárolás szabályszerűségét. A fogvatartottakat ellátja a jogszabályban meghatározottakkal, teljesíti az előírt anyagi jellegű szolgáltatásokat. Időszakonként végrehajtja a vagyonfelmérését, a leltározást és a rovancsolást, valamint az anyagok selejtezését. Működteti a személyzet üzemi konyháját, és felügyeli az ezzel összefüggő gazdálkodási tevékenységet. Szervezi a fogvatartottak élelmezését, gazdálkodik az élelmezési költségkerettel. Gondoskodik a különleges élelmezési feltételek megléteről. Szervezi, irányítja, az energia-gazdálkodási és a környezetvédelmi feladatokat.

A bv. szerv működésének hatékonyságát különböző bizottságok segítik. Ezek közül említést érdemel a befogadási bizottság, a szociális bizottság. A *befogadási bizottság* végzi a fogvatartottak munkakörének és veszélyességének meghatározását, elhelyezését, nevelési csoportba sorolását. Elnöke a büntetés-végrehajtási osztályvezető, a bizottság munkájában részt vesznek a biztonsági osztály, az egészségügyi osztály, a büntetés-végrehajtási osztály és a munkáltató képviselői. A *szociális bizottság* az intézetparancsnok – a személyi állomány ügyeiben eljáró – olyan tanácsadó testülete, amely javaslatot tesz a lakásügyekben, az üdülés, a szociális segély, a munkáltatói kölcsön elbírálása tekintetében. Vezetőjét és a bizottság tagjait az intézetparancsnok bízza meg.

A bv. szervezet működését befolyásoló célszerű döntések meghozatalát, a szervezeti egységek közötti informá-cióáramlást, a tevékenység értékelését és elemzését értekezleti rendszer segíti. Ennek keretében évente legalább egy alkalommal a parancsnok *állományértekezleten értékeli* az előző időszak tevékenységét, és meghatározza a feladatokat. Ha a végrehajtás rendjében bekövetkező változások előkészítése indokolttá teszi a tiszti állomány tájékoztatását, a várható feladatok végrehajtására való felkészítését, akkor a parancsnok *tiszti értekezletet* hív össze. A rendkívüli események megelőzéséhez és felszámolásához szükséges intézkedések megtételének elsajátíttatása és gyakoroltatása érdekében legalább *negyedévente törzsfoglalkozást* tartanak, amelyen a vezetői törzs tagjai vesznek részt. Hetente egy alkalommal pedig *osztályvezetői értekezletre* kerül sor, ahol a szakterületi feladatok teljesítéséről az illetékes vezetők beszámolnak, és a parancsnok meghatározza a soros feladatokat. Általában napirendjén szerepel a jogszabályok és az irányító szerv rendelkezéseinek az ismertetése, értelmezése. A szakterületek feladatteljesítését fél évente *osztályértekezleten értékelik és elemzik.*

5. számú táblázat

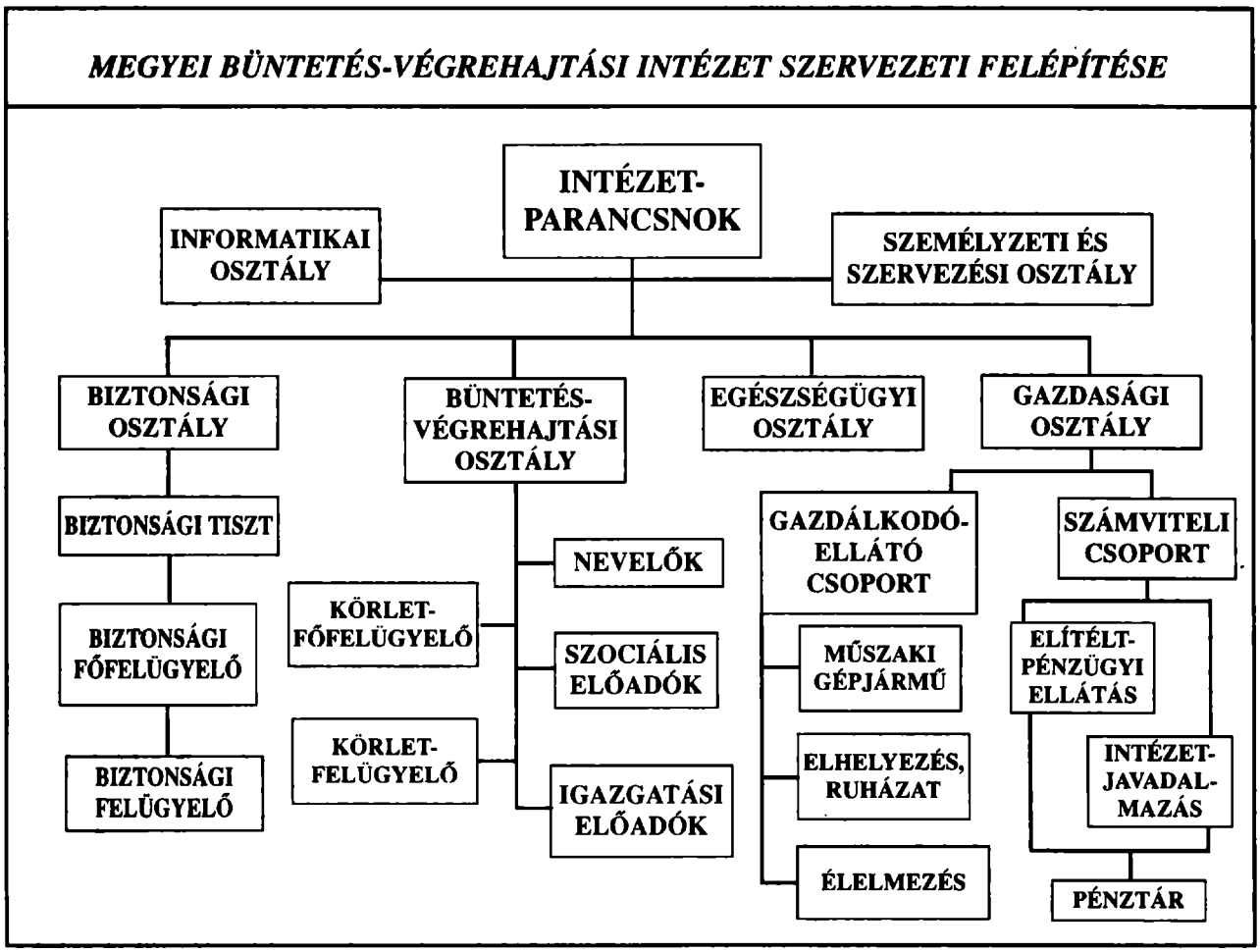

A *személyi állomány egészségügyi ellátása* az Országos Egészségbiztosítási Pénztár által finanszírozott egészségügyi szolgáltatások rendjéhez igazodva, lépcsőzetesen, egymásra épülő szinteken valósul meg. A BvOP Egészségügyi Igazgatósága *koordinálja* e tevékenységet, amelynek célja, hogy a személyi állomány megőrizze munkaképességét, megbetegedés esetén egészsége mihamarább helyreállítható legyen. *A dolgozók az alapellátást igénybe vehetik a háziorvosuknál, a bv. intézet orvosánál, valamint a megyei rendőr-főkapitányságok egészségügyi osztályainál is.* A szak- és fekvőbeteg-ellátás a BM-, illetőleg a területileg illetékes egészségügyi intézményekben valósul meg. A keresőképtelenség és keresőképesség orvosi elbírálásáról és annak ellenőrzéséről szóló kormányrendelet felhatalmazást adott a büntetés-végrehajtási szervezet számára külön eljárási rend kidolgozására. *A megelőzési tevékenység részeként a személyi állomány évente kötelező szűrővizsgálaton vesz részt.* Az így kiszűrt betegek számára a gondozás folyamatosan biztosított. A gondozási tevékenység szerves része a *gyulai* és *hévízi* orvosi rehabilitációs program. Tartós állapotromlás esetén orvos szakértői bizottság dönt a dolgozó munkaképesség-csökkenésének mértékéről, illetőleg határoz a bv. szolgálatra való alkalmasság vagy alkalmatlanság kérdéséről.

A *megyei bv. intézetek szervezeti rendszere* fő vonásaiban megegyezik az országos bv. intézetek szervezetével, azonban az intézetben elhelyezésre kerülő fogvatartottak létszámára és a közvetlen feladatra – előzetes letartóztatás foganatosítása – tekintettel egyes független beosztások nincsenek rendszeresítve. Így nincs rendszeresítve a parancsnokhelyettes, a bv. egység vezetőjének távollétében a parancsnok által javasolt és az országos parancsnok által megbízott személy irányítja a feladatok végrehajtását. A megbízott osztályvezető a parancsnok kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyekben csak akkor intézkedhet, ha az halaszthatatlan, és a döntés meghozatalára a bv. egység vezetője nem képes. A megyei bv. intézetekben általában nincs rendszeresítve belső ellenőri, valamint jogtanácsosi beosztás sem. A költségvetési gazdálkodási feladatok jogszerű teljesítésének ellenőrzését a megyei bv. intézetben valamely országos végrehajtó intézet állományába tartozó bv. alkalmazott végzi *(5. számú táblázat).*

Büntetés-végrehajtási intézmények

Ezen intézményeket a bv. szervek anyagi-technikai ellátására, a személyi állomány képzésére és továbbképzésére, valamint egyes szociális és egészségügyi feladatok ellátására alapították. A bv. intézmények:

Központi Ellátó Intézet (KEI)
Bv. Szervezet Oktatási Központja
Bv. Oktatási Központ – Pilisszentkereszt
Bv. Továbbképzési és Oktatási Központ – Igal

A gazdálkodó szervezetek

A bv. szervek között sajátos helyet foglalnak el a fogvatartottak foglalkoztatására létrejött gazdálkodó szervezetek.

A magyar börtönügy a fogvatartottak munkáltatásának fő szervezeti formájaként az '50-es évek elején létesített bv. vállalatokat tekintette. E vállalatok megalakításukkor gyökeresen más társadalmi feltételek között, a tervutasításos, központi elosztáson alapuló gazdálkodás idején jöttek létre. Ekkor még élt az erőforrások, a tőke és a munkaerő össztársadalmi méretekben való racionális eloszthatóságának mítosza, e vállalatok alapításakor a döntéshozók abból a feltevésből indultak ki, hogy jórészt a létszámhoz igazodó bővítésekkel – visszafogással és részben költségvetési termeléssel megoldható az elítéltek „munkára nevelése" és teljes foglalkoztatottsága. A bv. vállalatok működőképességüket – ha növekvő nehézségek között is – egészen a '90-es évek elejéig megőrizték. A kiépülő piacgazdaságban azonban bebizonyosodott, hogy az elítéltek munkáltatása Magyarországon sem szervezhető meg kizárólag üzleti alapon. Az elítéltfoglalkoztatás sajátosságai súlyosan érintik a termelés gazdaságosságát, eredményességét, hogy a munkavégzés minden mozzanatában érvényesülnie kell a speciális büntetés-végrehajtási követelményeknek. Így például az elítéltek betanítása, őrzése, szállítása, a biztonsági rendszerek kiépítése pótlólagos ráfordításokat igényel, amely igen hatékony munkavégzés esetén sem térül meg. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a fogvatartottak munkáltatása a hazai börtönügy felelősségét meghaladó állami feladat, amely preferenciák, költségvetési támogatások, szubvenciók nélkül nem töltheti be feladatát. A büntetés-végrehajtási vállalatok átalakítása elkerülhetetlenné vált. Egy 1992 augusztusában megjelent kormányrendelet (126/1992.) alapján megkezdődött és 1994 elejére befejeződött a *bv. vállalatok korlátolt felelősségű társaságokká (a továbbiakban: kft.) átalakítása. A bv. szervezet „állami, fegyveres" jellegéből következően a kft.-k kizárólagos állami tulajdonban vannak. A tulajdonosi jogokat az igazságügy-miniszter az általa meghatalmazott képviselő útján látja el.* A kft.-k gazdasági tevékenységüket az érvényes jogszabályok és az igazságügy-miniszter rendelkezései alapján látják el. A Bv. Sztv. rendelkezik arról, hogy a gazdálkodó szervezetek számára az elítéltek foglalkoztatásából eredő sajátos és indokolt többletkiadásokat – a mindenkori költségvetési törvényben meghatározott mértékben – a központi költségvetés téríti meg. E többletkiadások döntően a fogva tartás biztonságának a követelményéből, a fogvatartottak gyakori cserélődéséből, hosszabb idejű betanításából, alacsonyabb munkateljesítményéből adódnak.

A kft.-k tevékenységét szabályozó rendelkezések előírják, hogy kötelesek együttműködni a bv. intézettel a büntetés-végrehajtási cél és feladatok megvalósítása érdekében, ezen belül megtenni mindent annak érdekében, hogy az elítéltek minél nagyobb számban vegyenek részt a foglalkoztatásban.

A büntetés-végrehajtási szervek rendszerében jelenleg az alábbi kft.-k működnek:

Duna-Mix Ipari, Kereskedelmi, Szolgáltató Kft. (Vác), Nostra Vegyesipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. (Márianosztra), Kalocsai Konfekcióipari Termelő és Szolgáltató Kft. (Kalocsa), Alföldi Bútorgyártó Kft. (Szeged), Ipoly Cipőgyár Termelő és Szolgáltató Kft. (Balassagyarmat), Sopronkőhidai Szövő és Ruhaipari Kft. (Sopronkőhida), Dunai Vegyesipari Termelő, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. (Tököl), Annamajori Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft. (Baracska), Állampusztai Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft. (Állampuszta), Pálhalmai Agrospeciál Mezőgazdasági Termelő, Értékesítő és Szolgáltató Kft. (Dunaújváros).

A bv. intézetekben, intézményekben történő költségvetési munkáltatás a fogvatartottak foglalkoztatásának szerves része. Célja többrétű: a fogvatartottak szabadidejének hasznos kitöltése; munkadíj megszerzése; a bv. intézetek fenntartásában, működtetésében való közreműködés; külső gazdasági szervekkel kötött szerződés alapján bevételekhez juttatja az intézeteket, melyeket működési kiadásokra fordíthatnak; központi ellátási feladatok segítése (gépjárműjavítás, mosodák, központi raktározás stb.)

Az ilyen jellegű munkáltatásban nagy előrelépést jelentett az úgynevezett evsz. (enyhébb végrehajtási szabályok hatálya alá tartozó elítélt) kategória bevezetése. Az ez alá sorolt elítélteket őrzés nélkül, külső munkahelyre (akár korábbi munkahelyére is) ki lehet adni, térítés ellenében. A költségvetési rendszerben dolgozók munkadíja alacsonyabb a gazdasági társaságoknál dolgozókénál. Ez a különbség a 6/1996. IM-rendelet előírásainak köszönhetően (a tárgyévet megelőző év január 1-jén érvényes minimálbér 1/3-a az alapmunkadíj) az első időben csökkenni fog, majd teljesen meg is szűnik.

A költségvetési munkáltatás felügyelete és irányítása 1997-től a Termelésirányítási és Marketing Igazgatósághoz tartozik. Így az idei évtől egy kézbe került a kft.-k és a bv. intézeti munkáltatás felügyelete. (A bv. intézetek, intézmények és gazdasági társaságok részletesebb bemutatását a XI. fejezetben adjuk.)

3. A büntetés-végrehajtási szervezet személyi állománya

A magyar börtönügy szakmai előrehaladásának kulcskérdése, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet személyi állományának milyen a szervezethez való kötődése, a felkészültsége és az anyagi-erkölcsi megbecsültsége.

A büntetés-végrehajtási hivatás történelmi tehertétele, hogy természetéből adódóan sohasem tartozott a társadalmilag elismert, erkölcsi tekintéllyel is rendelkező hivatások közé, ebből adódóan is mindenkor kiszolgáltatottá vált a munkaerőpiac változó viszonyainak. Az utóbbi években a szervezet munkaerő-piaci pozíciói javultak, jelentősen megnövekedett a börtönökben végzett munka iránti érdeklődés. A büntetés-végrehajtási hivatás választásában két uralkodó motívum fedezhető fel. A meghatározó többség a biztos megélhetés, a „nyugdíjas állás" betöltésének reményében kéri felvételét. Egy kisebb csoport a növekvő bűnözés elleni harc szolgálatára lép be. A tapasztalatok azonban arra utalnak, hogy a felvételre jelentkezőknek *mindössze 10%-a* felel meg a felvételi eljárás kritériumainak. A felvételi alkalmassági vizsgálatok hivatottak megállapítani, hogy a jelölt alkalmas-e a fogvatartottak kezelése, belső életük megszervezése során jelentkező konfrontációk, kudarcok elviselésére, alkalmas-e megfelelő tudatossággal, ember- és önismeret birtokában a mindennapi problémák megoldására. A megfelelő rátermettség és felkészültség hiánya gyakran csak a felvételt követően a gyakorlatban derül ki. Ezt jelzi, hogy például az 1995-ben felvételt nyertek 11%-a még ugyanebben az évben el is hagyta a szervezetet.

A *6. számú táblázatban* bemutatjuk a bv. szervezetnek az elmúlt 10 évben a kormányzat által rendszeresített álláshelyeit és a ténylegesen betöltött álláshelyek számának alakulását.

A táblázat adatai az elmúlt évtizedben a személyi állománynak különösen a rendszerváltozás utáni létszámnövekedését jelzik. A '90-es évek elején kimutatható volt, hogy a magyar börtönökben az esetenként tapasztalható működési zavarok forrása a személyzet, ezen belül főképpen az elítéltekkel közvetlenül foglalkozók alacsony száma. Különösen kevésnek bizonyult a nevelők és a felügyelők létszáma, akik nem voltak képesek a 100-200 fős elítéltcsoportok életét folyamatosan ellenőrizni, illetve hatékonyan közreműködni nevelésükben, kezelésükben. Ezeket figyelembe véve a kormány *1992-ben* hozzájárult a szervezet rendeltetésszerű működéséhez szükséges *500 fős létszámemeléshez*. A '90-es évek elején az intézetek szervezeti rendszerének átalakítása kezdődött el, amelynek indoka az intézethálózat differenciáltabbá tétele, a katonai szervezési megoldások csökkentése, a hatáskörök decentralizálása, ugyanakkor a vezetői beosztások csökkentése volt. Az 1991-ben befejeződött átszervezés legfontosabb eleme a fogvatartottak életének irányításával, ellenőrzésével foglalkozó álláshelyek számának növelése és integrált szervezeti egységük létrehozása volt. Az ekkor szakterületenként kialakított állományi létszámarányok azóta változatlanok. E szerint 1996-ban legtöbben, 31%-ban a biztonsági szakterületen dolgoztak, a fogvatartottak nevelését és nyilvántartását a személyi állomány 23%-a látta el, a gazdasági szakterületen 19%, az egészségügyi ellátásban az állomány 7%-a dolgozott *(7. számú táblázat)*.

A bv. szervezet személyi állományának meghatározó részét a *hivatásos szolgálati jogviszonyban* álló személyek alkotják. Alapvető feladatuk a fogva tartás törvényes ellátása, ennek érdekében meghatározott feltételek

6. számú táblázat

Év	Rendsz.	Meglévő fő	Év	Rendsz.	Meglévő fő
1985	4934	4825	1991	5954	5605
1986	5189	5049	1992	6288	6059
1987	5378	5312	1993	6790	6375
1988	5425	5267	1994	6790	6683
1989	5874	5574	1995	6788	6518
1990	5874	5522	1996	6938	6645

(Az adatok a december 31-ei állapotot rögzítik.)

7. számú táblázat

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI DOLGOZÓK SZAKMAI TERÜLETENKÉNTI MEGOSZLÁSA

	fő	%
Biztonsági terület	2149	31
Büntetés-végrehajtási terület	1594	23
Gazdálkodási terület	1316	19
Egészségügyi terület	480	7
Informatikai terület	60	0,8
Személyügyi és szervezési terület	91	1,3
Egyéb szakmai terület	301	4,3
Országos Parancsnokság	182	2,6
Kft.	765	11
Összesen	6938	100

fennállása esetén intézkedésre, köztük kényszerítő eszközök használatára jogosultak, illetve kötelezettek. A hivatásos állományúak mellett a bv. szervezet egyéb feladatait *közalkalmazottak* látják el. Legújabban a hivatásos állományúakat nem igénylő egyes munkaköröket *köztisztviselői jogállású személyek* is betölthetik. A bv. szervezet állománycsoportok szerinti megoszlását mutatja be a *8. számú táblázat.*

Az utóbbi években nőtt a női alkalmazottak száma, 1996-ban a személyi állomány mintegy 24%-át képezik.

8. számú táblázat

LÉTSZÁMHELYZET

		Tiszt	Tiszthelyettes	Közalkalmazott	Összesen
Intézetek	Rendszeresített	1102	4098	973	6173
	Tényleges	922	4109	967	5998
	Eltérés	-180	11	-6	-175
Kft.-k	Rendszeresített	135	630	0	765
	Tényleges	104	543	0	647
	Eltérés	-31	-87	0	-118
	Eltérés összesen	-211	-76	-6	-293
Feltöltöttség 1996. december 31-én					95,77%

(Az adatok az 1996. december 31-ei állapotot rögzítik.)

A női munkatársak növekvő arányú jelenléte a börtönök személyzetén belül nem csupán hazai jelenség, a nemzetközi tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a túlnyomórészt férfi fogvatartottak között dolgozó nők empátiája, gondoskodása kedvezően hat hangulatukra, a zárt intézet légkörére.

Nem csupán a személyi állomány létszámának, hanem felkészültségének is növekednie kell a magasabb szakmai követelményeknek megfelelően. Éppen ezért a szervezet számára nem lehet közömbös, hogy a felvételt nyertek milyen előképzettséggel, műveltséggel és egyéb személyiségtulajdonsággal rendelkeznek. *A szervezetnél dolgozók állami iskolai végzettségét vizsgálva megállapítható, hogy az elmúlt években lassan csökkent az alapfokú (8 általános) iskolai végzettségűek aránya, míg a középiskolát végzetteké növekvőben van.*

A középiskolai végzettségűek arányának növekedése egybeesik a bv. szervezet törekvéseivel, azzal a céllal, hogy a fogvatartottakkal közvetlenül érintkező személyi állomány rendelkezzék olyan műveltségi alapokkal, amelyre az egyre összetettebb feladatok ellátásához szükséges szakképzettség ráépíthető. A bv. szervezet tevékenységének minőségét alapvetően meghatározó szakértelmiségi (tiszti vagy magasabban kvalifikált közalkalmazotti) állomány felsőfokú (egyetemi, főiskolai) végzettségét hazánkban először egy 1971-ben kibocsátott jogszabály tette kötelezővé. *Ekkor a bv. tiszti állományának mindössze 16%-a rendelkezett ilyen végzettséggel. 1972-től a Rendőrtiszti Főiskolán, a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán és a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán indult meg a bv. tisztek lendületes képzése az érettségizett, rátermett tiszthelyettesi állomány beiskolázásával.* A felsőfokú állami, de egyben szakmai felsőfokú végzettséget nyújtó főiskolákon a '80-as évek közepéig a tiszti állomány mintegy *60%-a kapott diplomát*, elősegítve ezáltal a jobb kvalitásokkal rendelkező tiszti generáció létrejöttét. Ettől az időszaktól kezdve a *„belső forrású"* nagyarányú felsőfokú képzés szükségtelenné vált, a szervezet tiszti utánpótlását mintegy 70%-ban „külső forrásból", az egyetemet, főiskolát végzettekből biztosítja. *E tiszti generációváltás* elősegítette, hogy a hazai börtönügy már a '80-as években jelentős, európai tendenciájú fejlődésnek indult. A személyi állomány állami iskolai végzettségét a *9. számú táblázatban* mutatjuk be.

9. számú táblázat

A DOLGOZÓK ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI MEGOSZLÁSA

Iskolatípus	fő	%
általános iskola	886	15,00
általános iskola és ipari szakmunkásképző	2159	36,00
középiskola	2025	33,60
főiskola	623	10,40
egyetem	305	5,00
ÖSSZESEN	5998	100,00

(Az adatok az 1996. december 31-ei állapotot rögzítik.)

A bv. szervezet a feladatok összetettebbé, bonyolultabbá válását a személyi állomány oktatására, képzésére fordított erőfeszítések növelésével kívánta követni. A '80-as évek közepétől vezette be a felsőfokú állami iskolai végzettséggel rendelkezők szakmai átképzésére irányuló, kétéves tanfolyami rendszerű felkészítése utáni büntetés-végrehajtási *szakvizsgáztatás* rendszerét. Az érettségivel rendelkezők középfokú (zászlósi) szakmai képzése a biztonsági, az igazgatási, a gazdasági és az egészségügyi szakterületekre készíti fel a kisebb egységek, részlegek közvetlen vezetőit. *A képzés nappali és levelező tagozaton egyaránt 10 hónapos.* Különös fontosságú a fogvatartottakkal közvetlenül érintkező tiszthe-

lyettesi állomány gondos, körültekintő szakmai felkészítése. Őket szolgálatba állításuk előtt *15 napos kiképzés* során ismertetik meg a szolgálati feladatok alapjaival, majd ezután valamennyi pályakezdő tiszthelyettes *8 hónapos alapfokú szakmai képzésben* részesül. Ebben az időszakban az elméleti képzést ütemezett gyakorlati felkészítés egészíti ki. A hatályos képesítési követelmények az állami iskolai végzettségen felül szakmai képzettséget is előírnak meghatározott munkakörök betöltéséhez. *Jelenleg a felsőfokú szakmai végzettség a Rendőrtiszti Főiskola bv. szakán nyert diplomával, illetve a bv. szakvizsga eredményes letételével érhető el.* A személyi állomány szakmai végzettségének összetételét a megoszlás százalékában a *10. számú táblázatban* mutatjuk be.

10. számú táblázat

alapfokú	49,6%
középfokú	13,2%
felsőfokú	15,3%
szakképesítéssel nem rendelkezik (8 általános)	22,9%

(Az adatok az 1996. december 31-ei állapotot rögzítik.)

A közép- és alapfokú képzés minőségi és mennyiségi követelményeinek javítását jelentősen segíti, hogy a bv. szervezet 1996 szeptemberétől Budapesten új, korszerűen felszerelt szakmai iskolával rendelkezik. A bv. szakmai képzés valamennyi szintjén legújabban olyan személyiségfejlesztő gyakorlatok kerültek bevezetésre, amelyek segítik a konfliktushelyzetek kezelését és leküzdését, az agresszió, az indulatok levezetését, módszertani kulturáltságuk fejlesztését.

A személyzet átlagéletkora 1996-ban 36,7 év volt. A személyi állomány korösszetételének alakulását a '90-es években a *11. számú táblázat* tartalmazza.

11. számú táblázat

Év	30 év alatt	31–40 év	41–50 év	50 év felett
1991	20,9%	34,0%	35,5%	9,6%
1995	34,6%	32,2%	27,6%	5,6%
1996	32,2%	30,8%	30,9%	6,1%

(Az adatok a december 31-ei állapotot rögzítik.)

A korösszetétel változása az évtized elejétől elsősorban a középkorosztály arányának csökkenésével és a pályakezdő fiatalok arányának dinamikus emelkedésével járt. Ennek oka, hogy a vállalkozási szféra, az ezzel járó magasabb jövedelemforrás megnyílása főképpen a középkorosztály számára nyújtott a bv. szervezetben végzett munkánál kedvezőbb perspektívát. Az évtized közepére – napjainkig – e korosztály pályaelhagyása lelassult, de az évtized első felében tapasztalt folyamat a személyi állomány átlagéletkorát számottevően csökkentette.

A büntetés-végrehajtási munka vonzerejét a személyi állomány anyagi megbecsülésének, reálbérének alakulása befolyásolja. A személyzet jövedelmi viszonyai a bérek, a lakáshoz jutás és egyéb szociális juttatások révén az elmúlt évtizedekben – más rendvédelmi szervekkel együtt – viszonylagosan kedvező megélhetési biztonságot nyújtottak. Az ország gazdasági helyzetének romlásával, költségvetési forrásainak csökkenésével a szervezet kínálta előnyök is szerényebbek. Az elmúlt években a személyi állomány bérfejlesztésének lehetőségei nem érték el az infláció mértékét *(12. számú táblázat)*.

12. számú táblázat

A SZEMÉLYI ÁLLOMÁNY ÁTLAGBÉRÉNEK ALAKULÁSA

év	1993	1994	1995	1996
tisztek	42 887	45 538	51 745	64 077
tiszthelyettesek	25 534	26 948	32 079	40 114
közalkalmazottak	24 232	25 484	26 178	29 869

(Az adatok 1993-ban a szeptember 1-jei, 1994–1995-ben a december 31-ei, és 1996-ban a június 1-jei állapotot rögzítik.)

A bv. szervezet *1995-ben* a többi fegyveres szervhez hasonlóan *10%-os, 1996-ban 19,5%-os béremelést hajtott végre.* Az igazságügyi kormányzat jelentős erőfeszítést tett a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozók illetményének rendezésére. A személyi állományról való szociális gondoskodás egyik formája az üdülési lehetőségek fenntartása és támogatása. A fokozott szellemi és fizikai terhelést oldó pihentetés intézményesített formája a regenerálódást szolgáló térítésmentes üdültetés. Az állomány megélhetési gondjainak enyhítésére a szervezet *1995-ben nyolcmillió forintot fordított,* ennek egy része a fiatalok támogatását szolgálta. A rászorulóknak, döntően a nyugállományban lévőknek nyújt anyagi támogatást a személyi állomány által létesített alapítvány, a *Segítő Kezek.*

Nehéz szolgálat
Bilincs, mosoly nélkül
Belső perspektíva

Az új oktatási központ avatása

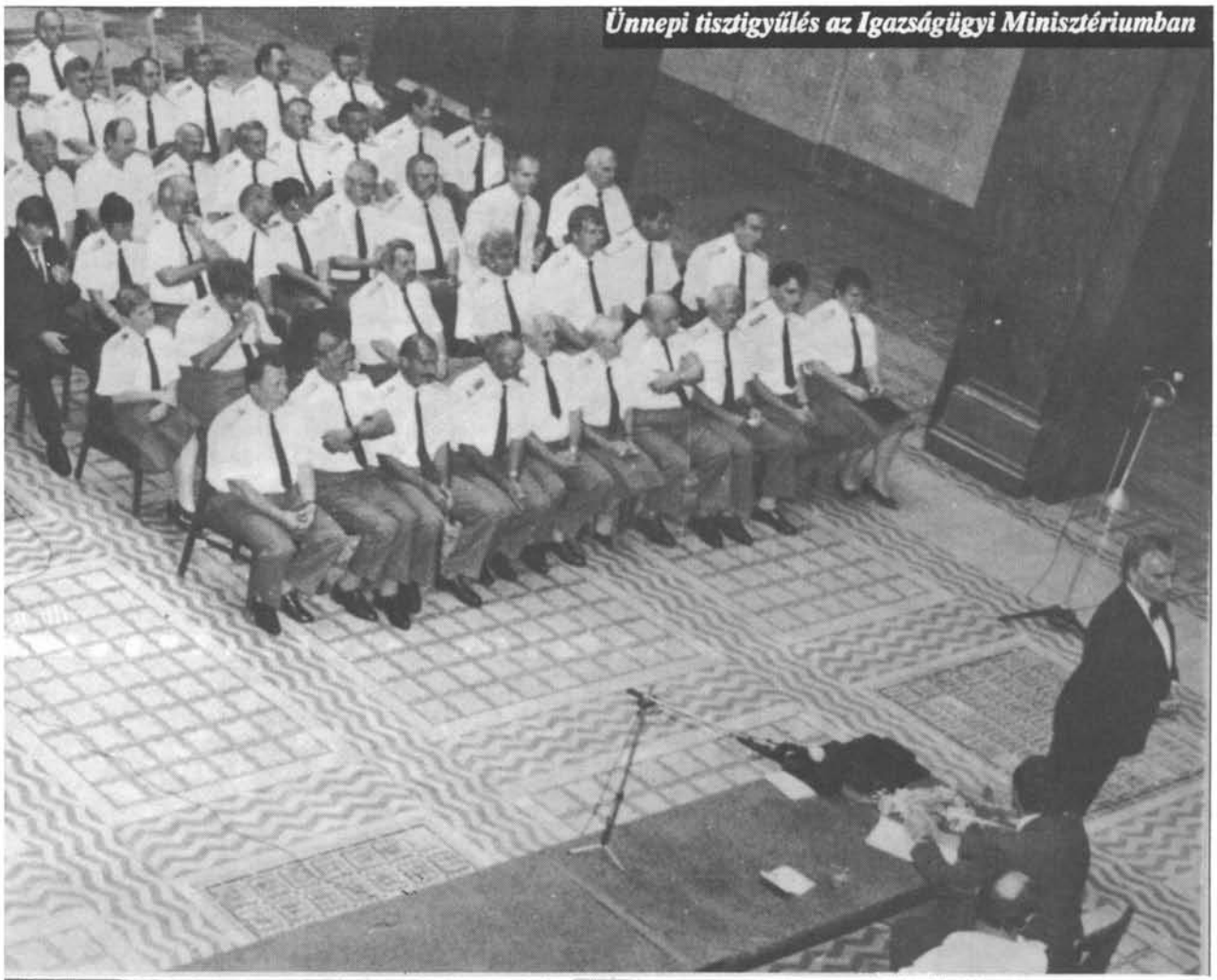

Ünnepi tisztigyűlés az Igazságügyi Minisztériumban

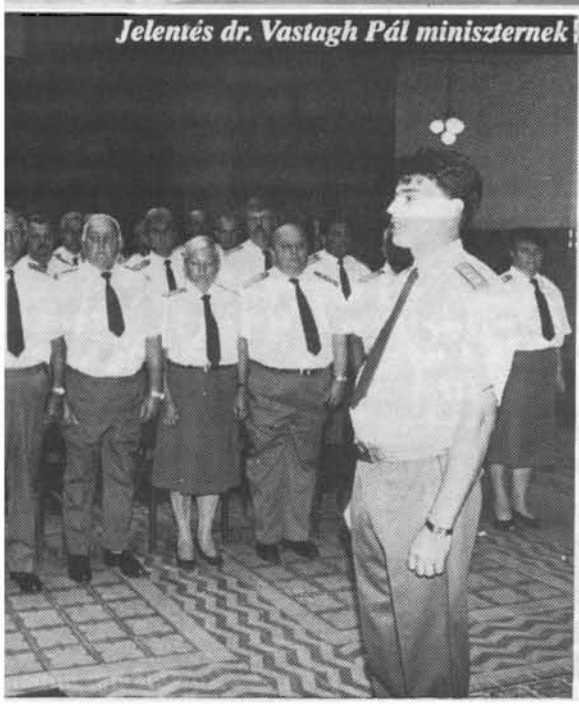

Jelentés dr. Vastagh Pál miniszternek

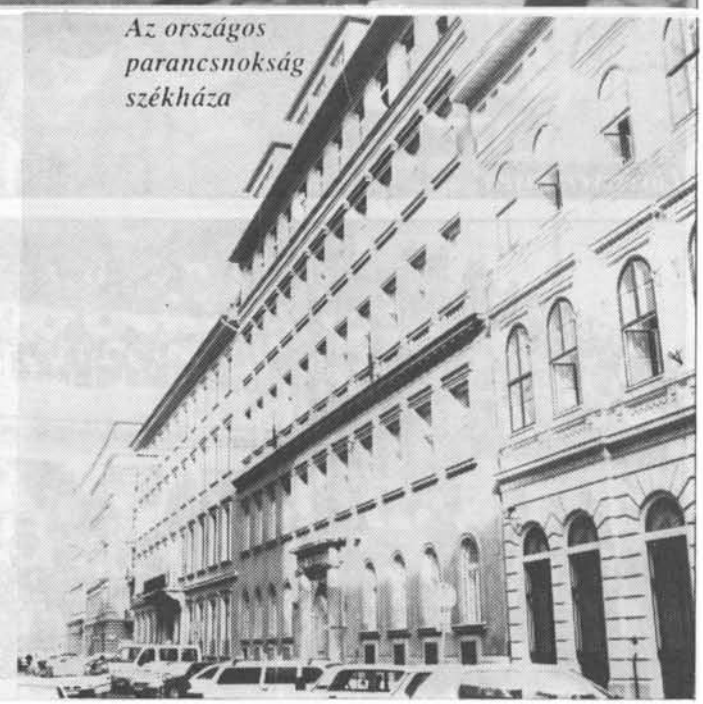

Az országos parancsnokság székháza

Civilben

Lövészversenyen

Az 1996-os első szakmai napon

X. FEJEZET

A börtönrendszer működésének tárgyi, gazdasági feltételei

1. Az intézeti infrastruktúra

Magyarországon a '90-es években a bíróságok évente 10-13 ezer személyt ítéltek letöltendő szabadságvesztésre, és jelentős részüknél az előzetes letartóztatást is a bv. intézetekben foganatosítják. A börtönrendszernek e fogvatartotti sokaság számára kell megfelelő elhelyezésről, ellátásról gondoskodnia. Szükséges szólni azokról az épületekről, berendezésekről, tehát arról a tárgyi környezetről, amelyben a fogvatartott hosszabb-rövidebb időt, gyakran éveket, évtizedeket tölt el. A magyar börtönügy öröksége e téren a legterhesebb. Az épületeket, melyeknek többsége még a XIX. században épült, vagy más rendeltetésű létesítményekből (erődítmény, kolostor, kaszárnya stb.) alakították át börtönökké, egy letűnt világ ideológiáját hordozzák, amely azt sugallja, hogy az elítéltekre csak a ridegség, a szögesdrótok, a vasalt ajtók és rácsok hatnak.

A hazai büntetés-végrehajtási intézetek alkotta infrastruktúra és tárgyi környezet jellegében és minőségében ragadható meg legközvetlenebbül az európai büntetés-végrehajtástól való *több évtizedes lemaradás*, következésképpen a felzárkózás kulcsát is elsősorban itt kell keresni.

Az intézeti infrastruktúrát mindenekelőtt három, a fogvatartottak elhelyezését érintő, a nemzetközi egyezményekben és ajánlásokban kitüntetett helyen szereplő norma alapján vizsgáljuk meg, e szerint:

– *mennyiben érvényesül az elítéltek regionális elhelyezése,*

– *az elhelyezésnek a differenciálási szempontoknak megfelelése, valamint*

– *az elhelyezés körülményeinek az emberi jogoknak és szükségleteknek való megfelelése szempontjából.*

Az elítéltek regionális elhelyezése azt az elvi követelményt tartalmazza, hogy az elítéltek a lakóhelyükhöz legközelebb eső börtönben töltsék büntetésüket *(1. számú táblázat)*. Ez az európai gyakorlatban széles körben alkalmazott megoldás azzal az előnnyel jár, hogy az elítéltek közel maradnak családjukhoz, általában ahhoz a társadalmi környezethez, amelybe majd visszakerülnek.

1. számú táblázat

ELÍTÉLTEK ELHELYEZÉSE ÁLLANDÓ LAKÓHELYÜK VISZONYLATÁBAN (1996. FEBRUÁRI HELYZET)

Lakóhely	Összlétszám	Megyén belül elhelyezve		Szomszéd megyében elhelyezve		Távol elhelyezve	
		fő	%	fő	%	fő	%
Pest és Budapest	1724	963	55,86	547	31,73	214	12,41
Borsod-Abaúj-Zemplén	1112	285	25,63	62	5,58	765	68,79
Szabolcs-Szatmár-Bereg	869	98	11,28	68	7,83	703	80,90
Hajdú-Bihar	493	36	7,30	30	6,09	427	86,61
Jász-Nagykun-Szolnok	484	34	7,02	366	75,62	84	17,36
Somogy	472	51	10,81	171	36,23	250	52,97
Baranya	448	47	10,49	24	5,36	377	84,15
Bács-Kiskun	398	107	26,88	279	70,10	12	3,02
Veszprém	331	30	9,06	218	65,86	83	25,08
Csongrád	330	199	62,19	60	18,75	61	19,06
Zala	307	38	12,38	8	2,61	261	85,02
Heves	302	39	12,91	150	49,67	113	37,42
Fejér	301	169	56,15	80	26,58	52	17,28
Győr-Moson-Sopron	249	131	52,61	1	0,40	117	46,99
Békés	221	53	23,98	74	33,48	94	42,53
Komárom-Esztergom	216	26	12,04	162	75,00	28	12,96
Tolna	211	20	9,48	102	48,34	89	42,18
Nógrád	206	135	65,53	40	19,42	31	15,05
Vas	141	55	39,01	35	24,82	51	36,17
ÖSSZESEN	8128	2516	30,95	1800	22,15	3812	46,90

Figyelemreméltó az az előny is, hogy a helyi önkormányzatok különböző támogatásokkal, szolgáltatásokkal vállalnak szerepet a területükön működő börtönök javára, hiszen azokban a régió adófizető állampolgárai ülnek, akiknek szabadulás utáni eredményes beilleszkedése helyi érdek is.

Az elítéltek regionális elhelyezéséhez azonban arra alkalmas intézethálózatot kell kialakítani, nevezetesen szükséges, hogy egy régión belül a helyi bűnözés volumenéhez igazodó befogadóképességű, illetve különböző minőségű (például zárt, félig nyitott, nyitott, nők, fiatalkorúak elhelyezésére szolgáló stb.) börtönök működjenek. A hazai adottságok történelmi okokból kedvezőtlen alapokról indultak, mert míg a nyugat-európai börtönhálózat mindmáig magán viseli a tartományok, kantonok, városállamok stb. korai önállósodásának és ezzel a saját regionális igazságszolgáltatás és végrehajtás kialakításának nyomait, *hazánkban központi szándék döntött a börtöncélra éppen alkalmas építmények felhasználásáról.* Kétségtelen, hogy a múlt század utolsó negyedében ki-épített börtönrendszer jórészt behozta az elmaradást, de az első világháborút lezáró békeszerződésekkel a letöltő, *úgynevezett országos fegyintézetek többsége a határokon kívülre került, a második világháború utáni ésszerűtlen centralizáció pedig több mint másfél száz városi, járási, törvényszéki, illetve járásbírósági fogházat szüntetett meg.* Az ekkor újonnan létesített országos és speciális (nőket, fiatalkorúakat befogadó) intézeteket – részben nemzetbiztonsági okokból, részben a mezőgazdasági területek művelése céljából – *az ország középső részeire telepítették.* Mindebből az következik, hogy a börtönök befogadóképessége nem felel meg az adott terület (megye) bűnözési helyzetének, de a differenciált elhelyezés egyéb szempontjainak sem. Így a fogvatartottak jelentős hányadát lakóhelyüktől távoli intézetekbe kell elhelyezni. Különösen kedvezőtlen a lakóhelyhez közeli elhe-lyezés a *nők* és a *fiatalkorúak esetében.* A fegyház fokozatú nők valamennyien, a börtön fokozatúak nagyobbik része csak a Kalocsai Fegyház és Börtönbe kerülhet, a fiatalkorú fiúk számára is csak egy intézetet (Tököl) jelöltek ki. Ez utóbbi helyzet fokozatos javításának első lépéseként Kecskeméten fiatalkorúak befogadására alkalmas bv. intézet került átadásra, 1997 szeptemberében. Az új objektum 30 fiatalkorú befogadására alkalmas, a zárkák egyszemélyesek, és minden szempontból megfelelnek a korszerű európai börtönnormáknak.

Fokozza a gondokat, hogy a jogszabályok szerint az *előzetesen letartóztatottakat az ügyükben eljáró bíróság székhelye szerinti megyei intézetben kell elhelyezni.* Az intézetek egyenetlen terhelése miatt a fővárosban és néhány megyében kritikus helyzet alakult ki (a nyomasztó fővárosi férőhelyszűke oldására a kormány 1995-ben 600 új férőhely létesítésére nyújtott lehetőséget).

A különböző régiók (megyék) valós szükségleteit figyelmen kívül hagyó intézettelepítési örökség, valamint a bűnözés területi megoszlásának legújabb alakulása az egyes megyei és országos intézetek közötti jelentős férőhelykapacitás-kihasználtsági különbözőségeket eredményezett *(2. számú táblázat).*

A kialaklult intézeti infrastruktúra kedvezőtlen a korszerű börtönügyben ma már alapkövetelményként számon tartott *differenciált végrehajtás számára* is. Ez a követelmény nem más, mint a fogvatartottak biztonsági és kezelési szempontból történő gondos osztályozása, csoportosítása, továbbá a személyiségükhöz illeszkedő, eltérő rezsimek és programok kialakítása, sajátos, egyéniesített kezelési, nevelési eljárások alkalmazása.

Miután a magyar büntetőjog három végrehajtási fokozatot ismer, az intézeteket fokozatok szerint is meg kell különböztetni. A törvényhozó a korábbi évtizedekben abból a feltételezésből indult ki, hogy a szigorúbb fokozatú, hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélt személy veszélyesebb a társainál. Ebből is következik, hogy a hosszabb ítéletűeket *zárt* intézetekben, a rövidebbeket a mezőgazdasági foglalkoztatásra alapozott *nyitottabb* intézetekben helyezik el. Az intézeteknek ilyen, elsősorban biztonsági szempontból történő differenciálása azonban már nem felel meg a korszerű követelményeknek. Az újabb büntetés-végrehajtási szabályozásban (1993) és a gyakorlatban is a végrehajtási fokozatok közötti különbségek egyre inkább elmosódnak. Jelentősen megváltozott a büntetés tartamáról vallott felfogás, így a különbségek hangsúlyozásánál fontosabbá vált a jogok egységes biztosítására való törekvés kiemelése. A gyakorlatban ez például azt jelenti, hogy nagyobbak a különbségek két azonos fokozatú intézet – *így egy zárt intézeti és egy mezőgazdasági jellegű börtön* – között, mint az egy intézeten belül kialakított fegyház és börtön részleg között.

Az infrastruktúra hiányosságai nyomon követhetők a differenciálás *biztonsági szempontú megvalósításában* is. Az intézetek túlnyomórészt ugyanis az ott elhelyezett legveszélyesebb fogvatartottaknak megfelelő biztonsági rendszert működtetnek. Ez azt eredményezi, hogy a kevésbé veszélyes fogvatartottakkal szemben is gyakran indokolatlan biztonsági intézkedéseket alkalmaznak. Ez a rendszer amellett, hogy nem hatékony, még rendkívül költséges is.

Az elhelyezési, infrastrukturális adottságok nehézkessé teszik a végrehajtás progresszivitásának megvalósítását, azt, hogy az elítélt érdeme szerint, szabadulása közeledtével enyhébb, nyitottabb végrehajtási rezsimbe kerüljön. *A félig nyitott, nyitott részlegek kialakítása a jelenlegi rendszeren belül csak korlátozottan megvalósítható, végleges megoldást csak új, nyitott intézetek telepítése hozhat.* Röviden szólva, az egyes intézetekben tömegszerűen megjelenő elítéltek száma, heterogén összetétele még nem teszi lehetővé a differenciálás európai követelményeinek alkalmazását.

2. számú táblázat

A MEGYEI INTÉZETEK KAPACITÁSÁNAK KIHASZNÁLTSÁGA (%)
(1996. FEBRUÁRI HELYZET)

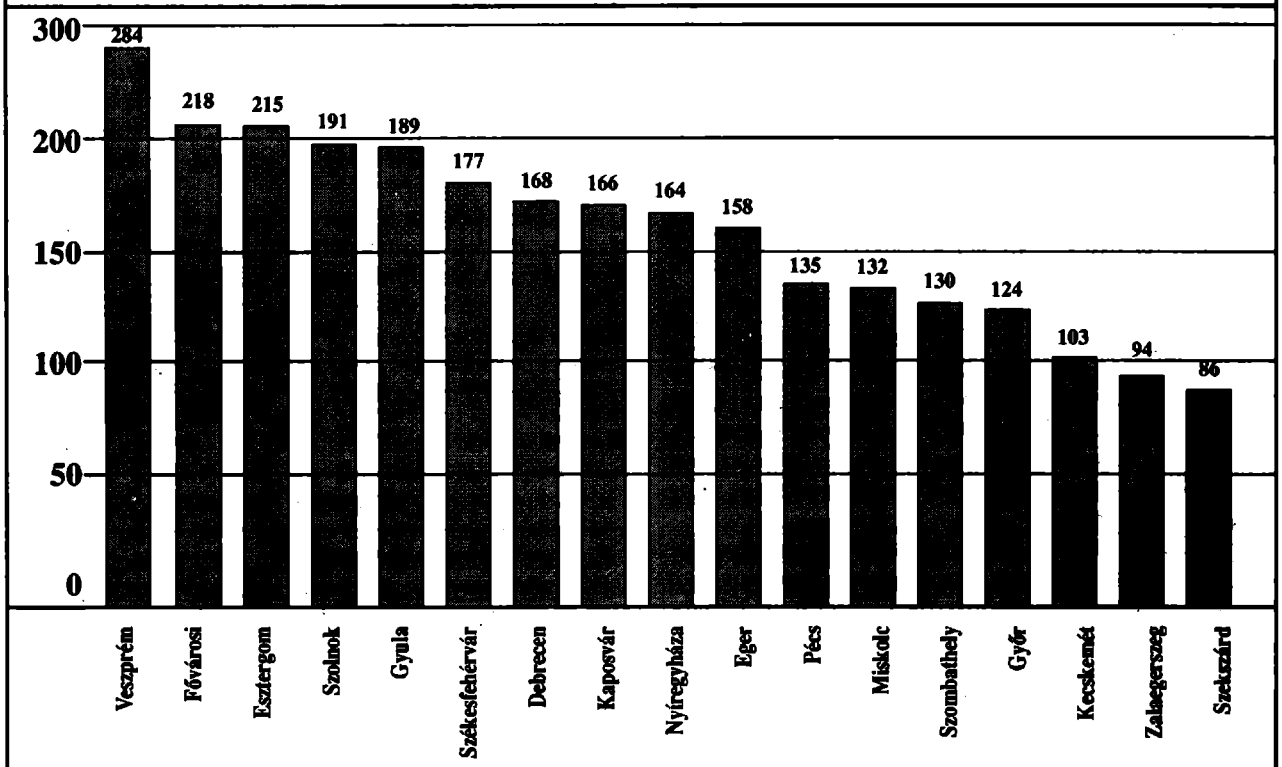

A VÉGREHAJTÓ INTÉZETEK KAPACITÁSÁNAK KIHASZNÁLTSÁGA (%)
(1996. FEBRUÁRI HELYZET)

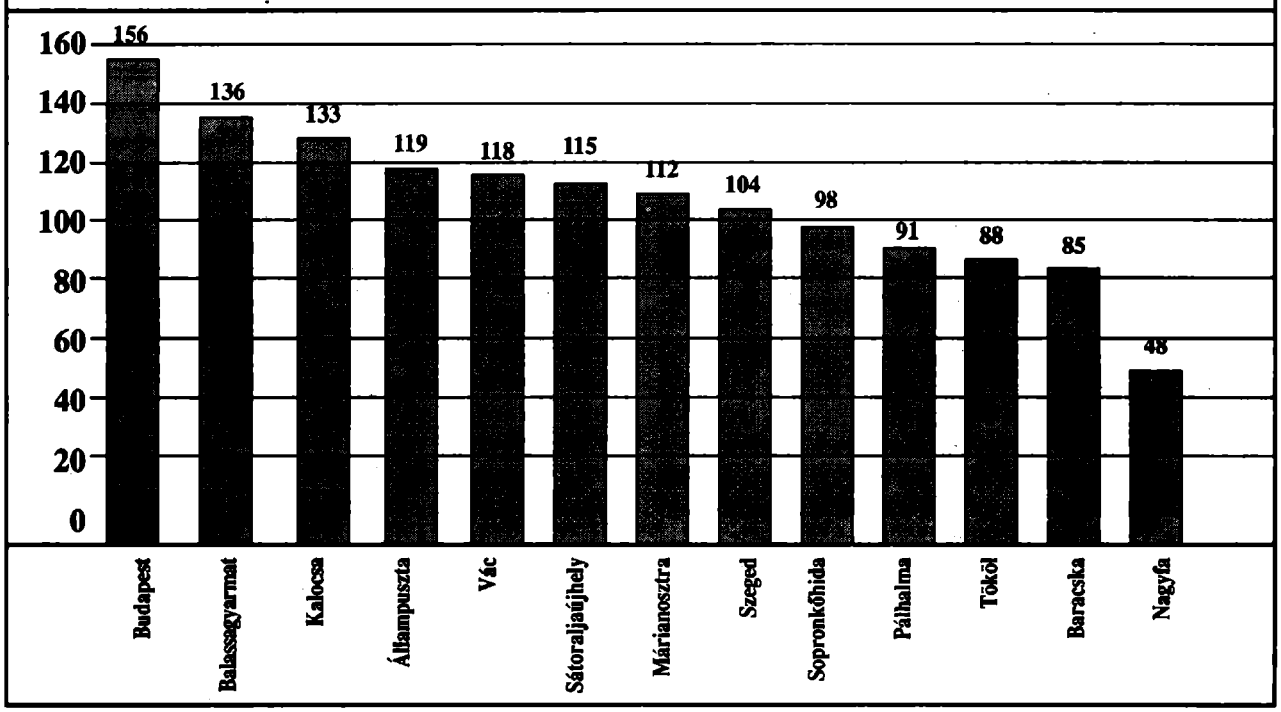

2. A végrehajtás tárgyi környezete

Szükségtelen különösképpen indokolni, hogy egy elfogadható, a nemzetközi és a hazai nyilvánosság kritikáját is elbíró büntetés-végrehajtási rendszer alapeleme a fogvatartottak emberi körülmények között történő elhelyezése. Ennek olyan előfeltételeit kell megvizsgálnunk, *mint az intézetek, az elítéltközösségek nagyságrendje, az elhelyezésül szolgáló zárkák, lakóhelyiségek, egyéb helyiségek és létesítmények alkalmassága a különféle élettevékenységek és szükségletek kielégítésére.*

Az intézetek nagyságrendje, befogadóképessége a végrehajtás individuális jellege miatt fontos tényező, amelyre a legtöbb államban jelentős figyelmet fordítanak. Európában az elmúlt évtizedekben a fejlődés meghatározó iránya a kis intézetek (100-300 fős) létesítése volt. A kisebb börtönökben ugyanis köztudottan könnyebben kialakítható az elengedhetetlenül fontos kommunikáció a személyzet és a fogvatartottak között.

Az európai normák általában éjszakára egyszemélyes zárkát írnak elő. Ennek előnyei között megemlíthető, hogy korlátozza a fogvatartottak közötti erőszakot, valamint lehetővé teszi a magánszféra bizonyos mértékű megőrzését. A zárkákhoz csatlakozva kisebb, egymástól elkülönített körletekben élő elítéltközösségek (5-15 fő) kialakítását tartják célszerűnek. Az ilyen közösségekkel egy megközelítően azonos létszámú állandó tisztviselői team foglalkozik, amely a belső élet szervezésének egész spektrumát ellátja, és figyelemmel kíséri a gondjaira bízott fogvatartottak magatartását, fejlődését. Ilyen körülmények között alig van esély a börtönszubkultúra, a személyzettel, a börtönélet előírásaival szembehelyezkedő elítéltcsoportok kialakulásának.

Ehhez a nyugat-európai modellhez képest a hazai feltételek – az eddig tett erőfeszítések ellenére – elmaradottak, kedvezőtlenek. A különbség érzékeltetésére a helyzet úgy értékelhető, hogy míg az európai börtön a 21. század küszöbén a *személyiségformálás intenzíven működő kis műhelye,* addig a hazai börtönök többsége továbbra is a múlt század légkörét idéző *„nagyipari emberraktár"*, ahol a nagylétszámú, közösségnek aligha tekinthető elítélttömegeket maroknyi felügyelő tart kordában a közvetlen erőszak fenyegetésére támaszkodva.

1993 óta – közelítve az európai börtönszabályokhoz – *az egyéni elhelyezés az alap, de szükség esetén a közös elhelyezést is megengedi.* A valóságban azonban a közös elhelyezés az általános, az egyéni csak ritka kivétel. A hazai börtönökben *3264*, összesen közel *60 ezer négyzetméter alapterületű lakóhelyiség van*, ezek közül a századforduló környékén kialakított mintegy *1500 magánzárka*, amelyekben ma megközelítően *3000 fogvatartott él.* Az egészséges, emberi körülmények között történő elhelyezés előfeltétele a megfelelő mozgástér. A hatályos szabályok szerint a zárkában (lakóhelyiségben) elhelyezhető létszámot úgy kell meghatározni, hogy minden elítéltre legalább *hat köbméter légtér, továbbá a férfiak esetében három, a nőkre és a fiatalkorúakra három és fél négyzetméter mozgástér jusson.* A mozgástér meghatározása szempontjából a zárka alapterületéből az azt csökkentő berendezési és felszerelési tárgyak által elfoglalt területet figyelmen kívül kell hagyni.

Az intézetekben a férőhelyek száma a '90-es években alacsonyabb fogvatartotti létszám ellenére sem elegendő, ugyanakkor a zárkák mozgástere még korántsem jelenti a személyes térrel kapcsolatos szükségletek kielégítését. (Az intézeti férőhelyek számát az *1. számú táblázat* mutatja.) Az intézetekben kulturális programokra, könyvtárra, sportolásra átlagosan 0,8 m² terület jut egy fogvatartotti férőhelyre. A

3. számú táblázat

BV. INTÉZETI FÉRŐHELYEK

Budapesti Fegyház és Börtön	1024
Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön	253
Sopronkőhidai Fegyház és Börtön	699
Szegedi Fegyház és Börtön	540
Márianosztrai Fegyház és Börtön	533
Váci Fegyház és Börtön	608
Kalocsai Fegyház és Börtön	216
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	282
Állampusztai Országos Bv. Intézet	637
Baracskai Országos Bv. Intézet	1028
Pálhalmai Országos Bv. Intézet	1259
Nagyfai Országos Bv. Intézet	467
Fiatalkorúak Bv. Intézete	554
Fővárosi Bv. Intézet	379
Hajdú-Bihar Megyei Bv. Intézet	161
Heves Megyei Bv. Intézet	114
Komárom-Esztergom Megyei Bv. Intézet	52
Győr-Moson-Sopron Megyei Bv. Intézet	126
Békés Megyei Bv. Intézet	73
Somogy Megyei Bv. Intézet	116
Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet	150
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bv. Intézet	327
Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bv. Intézet	128
Baranya Megyei Bv. Intézet	102
Tolna Megyei Bv. Intézet	99
Fejér Megyei Bv. Intézet	107
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Bv. Intézet	68
Vas Megyei Bv. Intézet	113
Veszprém Megyei Bv. Intézet	55
Zala Megyei Bv. Intézet	110
Központi Kórház, Tököl	297
IMEI	311

fiatalkorúak (2,2 m²) és a nők (1,7 m²) ehhez képest kiugróan jól ellátottnak tekinthetők. A zárkán kívüli közművelődési, sport- és különböző kezelési programok végrehajtására alkalmas terület és helyiségek hiánya miatt a büntetés-végrehajtás egyik fontos feladatát csupán szűkös korlátok között tudja teljesíteni.

Ez különösen az előzetesen letartóztatottaknál okoz gondot, akik szabad levegőn tartózkodáson túl alig tudnak a zárkából kilépni (egy felmérés szerint az előzetesek 89 százaléka 22 órát tartózkodik a zárkájában). Az elítéltek azért vannak kedvezőbb helyzetben, mint az előzetesek, mert túlnyomó többségük dolgozik, és mert kevés kivételtől eltekintve nappal nyitottak a zárkaajtóik.

Az intézetek többségére jellemző elavult építészeti megoldások (például a lakótérben elhelyezett vécé, a kis ablakokból beáramló kevés természetes fény stb.), a lakózárkák berendezhetőségének korlátozottsága nem csupán az elítéltek elhelyezésének mostoha körülményeire, de a rendeltetésszerű, biztonságos működésre is kedvezőtlenül hat. A kialakult helyzetet csak új intézetek létrehozásával, a meglévők némelyike funkciójának megváltoztatásával, átépítésekkel lehet megoldani, eközben szükségessé válhat egyes intézetek szanálása is. A rendkívül leromlott ingatlanállomány műszaki-építészeti felújítását is célszerű olyan átalakításokkal egybekötni, amelyek során már az új követelményeknek megfelelő tereket lehet kialakítani.

Az Európa Tanácsnak a magyar börtönviszonyokat közelmúltban elemző vizsgálata az intézeti infrastruktúra és a végrehajtás tárgyi környezetének fejletlenségében jelölte meg annak fő okát, hogy Magyarország miért nem képes teljesíteni az európai börtönnormák olyan elemi követelményeit, mint az egyszemélyes elhelyezés vagy a lakóhely közelében történő fogva tartás. A nemzetközi intézmények, valamint a hazai szakmai közvélemény egyaránt a magyar államtól várják, hogy az elmaradás érdekében átgondolt lépéseket tegyen. Az infrastruktúra fejlesztése a hosszú távú fejlesztési stratégia szükségességének felismeréséhez vezetett. A külföldi tapasztalatok ugyanis egyértelműen arra mutatnak, hogy az infrastruktúra modernizálása sehol sem mehetett végbe kampányszerűen, vagy akár középtávon. A legtöbb nyugat-európai állam a második világháború óta évtizedekre szóló börtönszanálási, átépítési, létesítési programot valósított meg. Ez a hosszú távú fejlesztési program egyben takarékos is. A hagyományos struktúra fenntartása mellett viszont a büntetés-végrehajtás más részterületeire (például biztonsági berendezések, elítélt-foglalkoztatás, számítógépesítés stb.) fordított beruházások önmagukban nem hoznak minőségi áttörést, inkább az erőforrások szétforgácsolását, hosszú távon pazarlását eredményezik.

E felismerések alapján 1995 második felétől a Bv. Országos Parancsnokságának szakemberei mások bevonásával megkezdték az intézetrendszer hosszú távú fejlesztési tervének kormányzati döntésre való előkészítését. Az égető elhelyezési problémáknak rövid távú megoldásán túl a csaknem 10 évre szóló tervezés körülbelül *3000 új férőhely* létesítését irányozza elő – feltételezve, hogy a bűnözés területi mutatói radikálisan nem változnak –, elsősorban *Északkelet-Magyarországon*, kisebbrészt *Délnyugat-Magyarországon*. Elsőbbséget kell élvezniök ebből a szempontból a *fiatalkorúaknak és a nőknek*.

A szakemberek egybehangzó véleménye szerint az intézetrendszer hosszú távú korszerűsítése nem csupán késleltetné a hazai börtönügy európai harmonizációját, de hátránya az ezredforduló utáni esztendőkben szinte behozhatatlanná válna.

3. A fogvatartottak ellátása

A fogvatartott a büntetés-végrehajtási intézetben azon túl, hogy elveszti személyes szabadságát, elveszti annak lehetőségét is, hogy önmaga ellátásáról gondoskodjon. Létfenntartásának terheit zárt intézetben tartózkodásának idejére az állam vállalja magára. A fogvatartott számára így a higiéniai követelmények szerint való egészséges elhelyezésen túl gondoskodni kell egészségi állapotának és tevékenységének megfelelő élelmezéséről, ruházati ellátásáról, a közüzemi szolgáltatásokról, tisztálkodási lehetőségekről. Lehetővé kell tenni számára, hogy munkájával szerzett keresményének, munkadíjának vagy letéti pénzének egy részét szükségleti cikkek vásárlására fordítsa és a szabadulására tartalékolja. Az elítéltek ellátásának fontos részterülete továbbá az intézetbe hozott tárgyainak, értékeinek kezelése (letétkezelés), végül az elítélteket terhelő költségekre, tartozásokra és segélyezésükre vonatkozó pénzügyi szabályok betartása.

A fogvatartottak egészségügyi állapotának megőrzése, valamint hangulata szempontjából is különös fontossága van az *élelmezésnek*. Egyéb alapvető szolgáltatásként a hazai büntetés-végrehajtásban is nagy figyelmet fordítanak a megfelelő ellátási normák kidolgozására, az élelmezés változatosságára, minőségi és mennyiségi követelményeinek biztosítására.

Az élelmezés két kulcskérdése a *norma* és az *étrend*. *Az élelmezési norma forintban, illetve joule-ban határozza meg azt a kötelező mértéket, amelyet az élelmezés során be kell tartani.* A normákat az elítéltek életkorának, egészségügyi állapotának, illetőleg az általuk végzett munka jellegének megfelelően kell meghatározni.

Az elítéltek egy napra eső élelmezési normája a hatályos szabályok szerint a következő: *nem dolgozó elítélt számára 9200–10 000 joule, könnyű testi munkát végzők és a fiatalkorú elítélt számára 13 400–15 000 joule, nehéz testi munkát végzők számára 14 700–16 300 joule, kórházi ápolás ideje alatt, amennyiben az orvos másként nem rendelkezik 12 600–13 400 joule, orvosi javaslat alapján fogyasztó, illetve roboráló (erősítő) diéta esetén 3200–16 800 joule.*

Az elítéltek számára a fenti normák alapján *legalább napi háromszori étkezést* – ebből legalább egy alkalommal meleg ételt – kell biztosítani.

Az étrend gondos összeállításának funkciója, hogy a meghatározott – napi, heti, havi – időtartam során az ételek kellően változatosak legyenek. Ennek összeállításában az intézet szakszemélyzetén kívül jelentős segítséget nyújthatnak az igények felmérésével és közvetítésével az elítéltek öntevékeny szervezetei.

Az intézet lehetőségein belül *az elítélt vallási igényeit is köteles figyelembe venni.* Arra természetesen nincs az intézetnek lehetősége, hogy valamennyi étkezési szokáshoz, tilalomhoz igazodjon, erre utal a szabályozás *lehetőségen belül fordulata,* az azonban egyértelműen tiltott, ha elítéltet arra akarnak kényszeríteni, hogy olyan ételt fogyasszon, amely vallási szokásaival ellentétes. Még eltérő étkezési szokások esetében is törekedni kell a normák betartására, a vallási, valamint az étkezési követelmények összehangolására.

Az étrendnek a vonatkozó normakeretek szem előtt tartása mellett tartalmaznia kell diétás vagy kímélő ételeket is, amelyeket az elítéltek az orvos előírása szerint fogyaszthatnak.

Az ételek kiosztásával összefüggő visszaélések megakadályozása céljából az ételek adagolását elítélt csak felügyelet mellett végezheti.

Az ételek készítése és tálalása során a higiénés és egészségügyi előírásokat be kell tartani. *Az elmúlt években számos intézetben megszűnt az úgynevezett csajkarendszer, az elítéltek számára étkezdéket létesítettek.*

A fogvatartottak megfelelő *ruházattal* (ágyneművel) *való ellátása* szintén a büntetés-végrehajtás törvény által előírt kötelezettsége. Alapvető előírás, hogy az elítéltet *az évszaknak megfelelő formaruhával, alsóruhával és lábbelivel kell ellátni,* a munkáltatásban részt vevő elítéltek számára munkaruhát, külön jogszabály szerint pedig védőruhát és védőfelszerelést kell biztosítani. A nemzetközi és a hazai szakirodalom egyaránt kiemeli a fogvatartottak ruházata minőségének és állagának számukra szubjektíven megnövekedett jelentőségét a börtönkörülmények között. Ez azzal magyarázható, hogy a befogadáskor a fogvatartott a saját ruhájának elvételét és formaruhába öltöztetését személyiségének értékcsökkenéseként, uniformizálódásaként éli meg. Éppen erre tekintettel írja elő a nemzetközi ajánlással összhangban a hazai szabályozás, hogy *a formaruha nem lehet megalázó vagy lealacsonyító.* Ez a követelmény főként a ruházat viselésre alkalmas jellegét érinti, amelyhez a megfelelő szín, méret, anyagminőség tartozik, de ide értendő a ruházat karbantartottsága, tisztasága is.

A befogadási eljárás során az átvett polgári ruhákról jegyzéket állítanak össze, és gondoskodnak azok szakszerű, állagukat megőrző tárolásáról. A befogadott fogvatartottat ellátják az évszaknak megfelelő alsó- és felsőruházattal, lábbelivel. A biztonsági okokból bevezetett fémkereső készülékek elterjedése óta az elítéltek fémmentes lábbelit hordanak. A felsoroltakon kívül biztosítanak még számukra pizsamát, zsebkendőt, törlőruhát (az evőkészlet tisztításához), szükség esetén esőkabátot, valamint takarót, törülközőt, lepedőt, párna- és takaróhuzatot.

A klasszikus csíkos börtönruházatot a '70-es évek végétől 1983-ig fokozatosan kivonták, helyébe téli ruházatként sötétkék posztó, nyáron világosszürke (fiatalkorúaknál sötétkék) zsávolyruházat került. Újkeletű, a nőkkel és a fiatalkorúakkal szembeni megkülönböztetett bánásmód jegyében kibocsátott szabály, hogy számukra polgári jellegű formaruha (például farmer) is rendszeresíthető.

Az elítélt használatára kiadott ruházat rendszeres tisztítása és karbantartása az intézet feladata, az elítélt azonban köteles a neki kiadott ruhát megóvni és azon a kisebb, szakértelmet nem igénylő javításokat elvégezni. Széles körben elterjedt a saját alsóruházatnak és lábbelinek – külön engedéllyel való – viselése. Ezek tisztításáról, javításáról az elítélt a maga költségére köteles gondoskodni.

A nyugat-európai államokban terjed az a gyakorlat, hogy bizonyos kategóriájú fogvatartottak saját ruhájukat viselhetik. *A hazai előírások hagyományosan az előzetesen letartóztatottak számára teszik lehetővé a civil ruházatot, míg újabban az elítéltek közül azoknak, akik az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásának hatálya alatt állnak.*

Az előzetesen letartóztatott az intézetben a saját ruháját viselheti. Ha a befogadáskor a vele lévő öltözet alkalmatlan a viselésre, lehetővé teszik számára, hogy megfelelő ruhát kérjen be a hozzátartozóitól, vagy letéti pénzéből ruházatot vásároljon. Amennyiben a saját ruházat így sem biztosítható, az intézet az előzetesen letartóztatottat – segélyként – az évszaknak megfelelő polgári ruházattal látja el. Ha – kérelmére – munkáltatásban vesz részt, és ezért az elítéltekkel közösen helyezik el, az intézet által biztosított formaruhát kell viselnie.

Az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásának hatálya alá tartozó elítélteknek engedélyezhető, hogy az intézet kijelölt helyén saját ruházatukat viseljék, az intézet egyéb területein azonban formaruhát kötelesek hordani.

A fogvatartottak anyagi ellátásának fontos területét képezik a *közüzemi szolgáltatások,* valamint *a tisztálkodási lehetőségek,* az intézet higiéniai feltételeinek biztosítása.

Minden intézetben gondoskodni kell a szükséges mennyiségű és minőségű – a közegészségügyi előírásoknak megfelelő – ivóvízről, a helyiségek, a biztonsági

szempontból kiemelt területek megvilágításáról, ezen belül külön figyelmet kell fordítani a zárkákra (lakóhelyiségekre), ahol olvasásra alkalmas természetes fényt vagy mesterséges világítást kell biztosítani (a helyiségek állandó megvilágítása csak átmenetileg, biztonsági okból lehetséges).

Az intézetnek gondoskodnia kell az elítéltek *tisztálkodásához szükséges feltételekről* is. A tisztálkodási szereket és eszközöket az elítélt – keresménye vagy letéti pénze terhére, a szükségleti cikkek vásárlása keretében – maga köteles beszerezni. Abban az esetben azonban, ha az intézet az elítéltet nem tudja munkával foglalkoztatni (így nem rendelkezik keresménnyel), és letéti pénze sincs, az alapvető tisztálkodási cikkeket (például szappan, fogkrém, sampon) és felszereléseket (például fogkefe, fésű, borotválkozási eszközök) az intézet adja számára.

Az alapvető higiéniai követelmények megtartása érdekében az elítéltek kötelesek betartani a személyi tisztasági előírásokat. Heti legalább egyszeri, meleg vízben fürdést (zuhanyozást) kell biztosítani számukra, míg a szennyező munkaterületen dolgozóknak lehetővé kell tenni a naponkénti fürdést. A női elítélteket a fürdések közötti időben is el kell látni meleg vízzel, a férfi elítéltek számára pedig a naponkénti borotválkozás feltételeit kell biztosítani. Az elítéltek hajvágásra, hajápolásra havonként térítésmentesen fodrászt vehetnek igénybe.

Az elítélt munkavégzése szempontjából ösztönző lehet az, ha munkájával szerzett *keresményének (vagy letéti pénzének) egy részét szükségleti,* különösen élelmiszer, dohánynemű, tisztálkodási és levelezésre szolgáló cikkek vásárlására fordíthatja. Az erre a célra felhasználható összeg nagyságát illetően a törvényhozó fenntartotta az egyes végrehajtási fokozatok közötti különbséget. *Minél enyhébb a végrehajtási fokozat, annál magasabb összeget fordíthat az elítélt saját céljaira.* Nevezetesen a dolgozó elítélt a tartásra fordított költségekhez való hozzájárulás összegével csökkentett munkadíja meghatározott százalékának megfelelő összegért vásárolhat, ez fogházban és átmeneti csoportban 80%-nak, börtönben 70%-nak, fegyházban 60%-nak megfelelő összeg lehet.

Az önhibáján kívül nem dolgozó (például keresőképtelen beteg) és az önhibájából nem dolgozó elítélt is vásárolhat szükségleti cikkeket letéti pénzéből, de ezek összegét a fentieknél alacsonyabban állapítják meg.

A vásárlás – havonta legalább két alkalommal – az intézetparancsnok által meghatározott időben és módon – *az intézetben működő boltban történik.* Alapvető biztonsági előírás, hogy itt az intézet rendjét, a fogva tartás biztonságát, az életet és testi épséget veszélyeztető cikkek az elítéltek számára nem árusíthatók.

Az elítélt ezen túl – letéti pénze terhére – külön engedéllyel megvásárolhat olyan tárgyakat (például kegytárgy, karóra, telefonkártya), amelyeket az intézetben magánál tarthat, továbbá hozzátartozóinak ajándékot vásárolhat, vagy szabadulása előtt kiegészítheti polgári ruházatát.

Tágabb értelemben az anyagi ellátáshoz tartozik az elítéltnek az intézetbe behozott tárgyairól, értékeiről való gondoskodás is, amelyet *büntetés-végrehajtási letétkezelésnek* neveznek.

Az elítélt befogadása során köteles leadni, letétbe helyezni mindazokat a dolgokat, amelyeket a végrehajtás alatt nem tarthat magánál. Nem letétezhetők azok a dolgok, amelyek veszélyeztetnék az intézet biztonságát, vagy elhelyezésük közegészségügyi, illetve egyéb okból nem lehetséges (például romlandó élelmiszer, fegyver, lőszer, élő állat stb.).

Az elítélt által az intézetbe hozott, vagy a tulajdonába, illetve birtokába került fizetőeszközt, az intézetbe folyósított nyugellátását, az értékpapírokat, a pénzhelyettesítő eszközöket, az értéktárgyakat, valamint a levonásokkal csökkentett munkadíját kell intézeti pénz- vagy értékletétbe helyezni.

A pénz- és értékletét kezelésének sajátos előírásai szerint a letétben elhelyezett fizetőeszköz után kamat nem fizethető, kezeléséért költség nem számítható fel. Az elítélt figyelmét a letétbehelyezéskor arra is fel kell hívni, hogy az intézet az értékpapírok és pénzhelyettesítő eszközök lejárati idejét nem kíséri figyelemmel. Az elítélt kérésére az általa értéktárgyként megjelölt tárgyakat értékletétként kell kezelni (e tárgyak értékbecslését az intézet az elítélt kérelmére és költségére elvégeztetheti).

Ha jogszabály másként nem rendelkezik, az elítélt letétjével szabadon rendelkezik, de a letétbe helyezett tárgyakat még beleegyezésével sem szabad felhasználni, használni vagy zálogba adni.

Az elítélt letéti pénzével összefüggő, fentebb már érintett előírás, hogy abból – ha az intézet őt átmenetileg nem tudja munkával foglalkoztatni – szükségleti cikkeket vásárolhat, továbbá szabadulása idejére megfelelő összeget tartalékolnia kell.

Az elítéltnek a letétben tárolt tárgyait szabadulásakor ki kell adni, vagy postán kell elküldeni. Ha a kiadás (elküldés) nem teljesíthető, *az intézet a tárgyakat öt évig köteles megőrizni.* Az elítélt letéti pénzét (vagy annak egy részét) az intézet *a hivatásos pártfogó számára* utalja át, ha a pártfogó felügyelet elrendelésekor erről a bíróság így rendelkezik.

Az elítéltek alapvető jogait érintő kérdés, hogy amennyiben a büntetés-végrehajtás kezeli az elítéltek pénzeszközeit, milyen feltételek mellett rendelkezhet ezek felett. *Az idevonatkozó előírás szerint az elítélt munkadíjából először a szabadságvesztés végrehajtásával kapcsolatos költségeket* – a tartásra fordított költséghez való hozzájárulás napi összegét, a szükségleti cikkekvásárlására fordítható összeget, valamint a szabadulás idejére kötelezően tartalékolandó összeget – *kell levonni. Csak az említett levonások után fennmaradó összegre teljesíthetők a bírósági végrehajtásról szóló (1994. évi LIII.) törvény rendelkezései szerinti követelések.* Ez utóbbiak is a három kötelező tétel levonása után megmaradó összeg 50%-ának erejéig.

A hazai szabályok előírják, hogy az *elítélt köteles a tartására fordított költséghez hozzájárulni*, ez alól akkor mentesül, ha *önhibáján kívül* nem dolgozik, nem részesül nyugellátásban vagy baleseti nyugellátásban. *Önhibájából* akkor nem dolgozik, ha annak oka fegyelmi vétség vagy bűncselekmény elkövetése, illetve, ha munkaképtelen állapotát szándékosan maga okozta (például öncsonkítást követett el). Az elítélt nyugellátásából – ha az az intézetbe érkezik – levonják a hozzájárulás összegét, de ha dolgozik, a hozzájárulást a munkadíjából vonják le.

Újkeletű az a rendelkezés, hogy a tanulmányok után járó és a terápiás foglalkoztatás keretében kapott, az alapmunkadíj egyharmadának megfelelő térítésből nem vonható le tartási költség.

Az előírások szerint a tartási költséghez hozzájárulás napi összege nem lehet kevesebb, mint az elítéltekre vonatkozó alapmunkadíj (a szabad munkavállalók minimálbérének egyharmada) egy százaléka. Az elítéltek tehát fogva tartásuk tényleges költségeinek csupán egy kis hányadához járulnak hozzá. Számos országban az állam a teljes költséget magára vállalja.

Különös pénzügyi előírások vonatkoznak azokra az esetekre, amikor az elítélt ideiglenesen elhagyja az intézetet (például elváltozásra, kimaradásra megy stb.), illetve amikor szabadul.

Az intézetből engedélyezett *távollét* idejére az elítéltnek kiadható pénzösszeg nagyságát az országos parancsnok belső rendelkezésben határozza meg. Az így kiadható pénzösszeg azonban nem teljesíthető a szabadulás idejére kötelezően tartalékolt összegből. Gyakran előfordul, hogy az elítélt az engedélyezett távollétéhez nem rendelkezik a megfelelő, például az útiköltség térítéséhez szükséges letéti pénzzel. Ebben az esetben lehetőség van arra, hogy a pénzösszeget az *intézet megelőlegezze*, amennyiben az elítélt annak visszafizetését írásban vállalja. Az elítélt számára különösen fontos lehet ez akkor, ha beteg hozzátartozó meglátogatására vagy hozzátartozója temetésére kap rendkívüli eltávozást.

Az elítélt közvetlen szabadulása utáni időszak beilleszkedési gondjait csökkentő előírás, hogy *szabadulása idejére a mindenkori alapmunkadíjnak megfelelő összeget kell tartalékolni, amelyet az intézet az elítélt munkába állásától kezdve tíz hónapon át egyelő részletekben von le a keresményéből.* Ha az elítélt szabadulásakor nem rendelkezik pénztartalékkal, akkor kérelmére az intézet parancsnoka készpénzsegélyt, utazási vagy ruházati segélyt adhat (e jogcímeken külön-külön is), e segély együttes összege azonban az alapmunkadíjat nem haladhatja meg.

A fogvatartott pénzsegélyéhez a büntetés-végrehajtás külön jogcímen költségvetési támogatásban részesül.

4. A börtönrendszer gazdálkodása

A büntetés-végrehajtás költségvetési kiadási és bevételi előirányzatai a Magyar Köztársaság éves költségvetéséről szóló törvényben, az Igazságügyi Minisztérium fejezetén belüli önálló címként szerepelnek.

A többi önállóan gazdálkodó költségvetési szervhez hasonlóan azonos gazdasági törvények és szabályok vonatkoznak rá. Az igazságügy-miniszter felelős a bv. szervezet törvényes működéséért, ellenőrzi a gazdálkodást, jóváhagyja a fejlesztési tervet.

A Bv. Országos Parancsnoksága önállóan gazdálkodó költségvetési szerv. A bv. intézetek és intézmények a gazdálkodásuk szempontjából részben önállóan gazdálkodó költségvetési szervek, és a számukra jóváhagyott előirányzataik felett teljes vagy részjogkörrel rendelkeznek.

Az országos parancsnokság felügyeli, ellenőrzi és szakmailag irányítja a bv. intézetek, intézmények feladatainak végrehajtását, így különösen a fogvatartottak ellátásával kapcsolatos gazdálkodási feladatokat. Biztosítja a bv. költségvetésének keretei között a feladatok ellátásához szükséges feltételeket.

A bv. intézményrendszerének finanszírozása 1996-ig évenként készített tervek alapján történt. Az államháztartási reform végrehajtása során 1996-tól bevezetett „gördülő" – 3 évre előre – tervezés során felmérik azokat a feladatokat, melyek finanszírozása elengedhetetlenül szükséges. A prognosztizálás során nem könnyű feladat az inflációval kalkulálni, amely a gazdálkodás teljes vertikumát tekintve a költségvetési szerveket – így a büntetés-végrehajtást is – érinti legjobban.

Az államháztartás, s azon belül a büntetés-végrehajtás finanszírozásában a *bázisszemlélet* érvényesül. Ezt támasztja alá, hogy a dologi kiadások közül 1996-ban csak a fogvatartottak élelmezési és szállítási feladatainak ellátáshoz kapott többlettámogatást. S csak az élelmezési kiadások növekedése miatt részesült többlettámogatásban 1997-ben is.

A bv. költségvetési gazdálkodására a kényszertakarékosság és az állandó likviditási problémák a jellemzők. 1993 óta nem kapja meg azt a költségvetési támogatást, amelyre az új jogszabályi előírások teljesítéséhez szüksége volna. Az előző évekhez viszonyítva reálértékben is alacsonyabb költségvetési támogatást kapott, s ez az eddiginél is takarékosabb gazdálkodást követelt meg. Az 1995-ről áthúzódó kifizetetlen számlaállomány 56 millió

4. számú táblázat

KIDÁSOK (EFT-BAN)	1995	Megoszlás %	1996	Megoszlás %	(1996/1995) %
Személyi juttatások	3 596 320	35,73	4 122 226	34,96	114,62
Tb- járulék	1 337 212	13,28	1 482 209	12,57	110,84
Dologi kiadás	3 305 854	32,84	3 695 055	31,34	111,77
Ellátottak pénzbeli juttatásai	2258	0,02	2456	0,02	108,77
Pénzeszközátadás	775 340	7,70	808 068	6,85	104,22
Felújítás	108 118	1,07	217 787	1,85	201,43
Felhalmozási kiadások	940 664*	9,36	1 463 620**	12,41	155,59
Pénzforgalmi kiadások összesen	10 065 766	100,00	11 791 421	100,00	117,14
* Ebből kormányzati beruházás	380 000				
BEVÉTELEK (EFT-BAN)					
Működési bevételek	623 290	6,17	641 097	5,43	102,86
Felhalmozási és tőke jellegű bevételek	12 149	0,12	49 332	0,42	406,06
Költségvetési támogatás	8 597 747	85,06	10 530 355	89,31	122,48
Társadalombiztosítási alapoktól átvett pénzeszközök	388 910	3,85	499 282	4,23	128,38
Egyéb bevételek	105 722	1,05	71 371	0,61	67,51
Pénzforgalmi bevételek összesen	9 727 818				
Kormányzati beruházás	380 000*	3,75			
ÖSSZESEN	10 107 818	100,00	11 791 437	100,00	116,66

* A bv. 1995-ben kormányzati beruházásra 380 millió forintot kapott és használt fel, melyet a kormány közvetlenül biztosított a beruházásokhoz. ** Az 1996. évi beruházási adatok a felhalmozási kiadások között szerepelnek.

forintos volt. Ez közel háromszorosára – 154 millió forintra – nőtt 1996. végére, melynek kétharmada (100 millió Ft) határidőn túli tartozás volt.

A *4. számú táblázat* a bv. 1995. és 1996. évi kiadásait és bevételeit mutatja.

A bv. raktárkészletei az elmúlt években fokozatosan csökkentek, ami elsősorban a fogvatartottak napi ellátásához szükséges termékek körét (élelmezés, ruházat) érintette.

A bv. összes kiadása 1996-ban az 1995. évi összes kiadást 17,14%-kal haladta meg, a fogvatartottak átlagos állományi létszámának 0,35%-os csökkenése mellett. Ennek eredményeképpen az egy főre eső átlagos napi kiadások 17,55%-kal emelkedtek. Az *5. és 6. számú táblázatok* bemutatják – a fogvatartotti létszám alapján – az egy főre jutó költségeket.

A legnagyobb mértékű növekedés a *felújítási* (201,43%) és *felhalmozási kiadásoknál* (155,59%) történt, amelyet az épület- és eszközállomány technikai és műszaki színvonala indokolt. A dologi kiadások 23,8%-os növekedésének oka egyértelműen az áremelkedéseknek következménye, mennyiségi növekedés nem történt. A költségvetés az áremelkedésekből csak a fogvatartottak élelmezési és szállítási többletköltségeinek fedezésére nyújtott 250 millió forintos többlettámogatást, ezt leszámítva a dologi kiadások növekedése összesen 4,2%.

A személyi juttatások 10,8%-os emelkedését a törvényi szinten biztosított kötelező illetményemelés, illetve a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló törvény által biztosított többletkifizetések határozták meg. A költségvetésben foglalkoztatott fogvatartottak munkadíja változatlan maradt. A személyi juttatásból ez mindössze 3,5%-ot jelent.

5. számú táblázat

Megnevezés	1995	1996	Változás %-a
Bv. összes kiadása (eFt)	10 065 766	11 791 421	117,14
Fogvatartottak átlagállományi létszáma (fő)	12 959	12 914	99,65
1 főre eső kiadás (Ft/év)	776 740	913 073	117,55
1 főre eső napi kiadás (Ft)	2128,05	2501,57	117,55

6. számú táblázat

Megnevezés	1995	Megoszlás %-a	1996	Megoszlás %-a	1996/1995 %-a
1 főre eső napi kiadás (Ft)	2128,05	100,00	2501,57	100,0	117,55
Ebből:					
1 főre eső napi dologi kiadás (Ft)	698,90	32,84	783,90	31,34	112,16
1 főre eső napi személyi juttatás + Tb járulék (Ft)	1043,02	49,01	1188,99	47,53	113,99

A kiadások összetételét megvizsgálva megállapítható, hogy a két meghatározó jogcím a fogvatartottak ellátását alapvetően biztosító dologi kiadások, (12,16%-kal), valamint a személyi juttatások és az ahhoz kapcsolódó társadalombiztosítási járulék (13,99%-kal) növekedtek.

E két összeg teszi ki több mint 80%-át a kiadásoknak. A több mint 14 milliárd forintos tárgyi eszközök állományához viszonyítva a felújítás, beruházás kiadási összege évek óta kismértékben emelkedik ugyan, de volumenében elmarad attól, amely a szinten tartáshoz elegendő lenne.

A bv. kiadásai adatai közül a *dologiak* teszik ki a közel egyharmadot. Ezen jogcím tartalmazza azokat a közvetlen kiadásokat, amelyek a fogvatartottak napi ellátását szolgálják. Ebből az összegből kell fedezni a fogvatartottak élelmezését, az intézetek vízellátását, a világítást, a fűtést, a ruházatot, a mosást, tisztítást, takarítószert stb. *A dologi kiadások 46%-át* – amely több mint másfél milliárd forint – *az egész büntetés-végrehajtás üzemeltetésére és fenntartására fordították.*

A különféle szolgáltatások árának növekedése miatt jelentősen csökkent az eszközök karbantartására fordítható pénz összege. Az áremelkedések kompenzálására többlettámogatást nem kapott a büntetés-végrehajtás. Az élelmezési kiadásokra a dologi kiadások közel egyharmadát fordították.

Az élelmezési normák forintértékeit 1994 óta először 1996-ban rendezték. A normaértékeket forintban a *7. számú táblázat* tartalmazza.

7. számú táblázat

	1994 02. 01-től	1996 01. 01-től	1997 01. 01-től
Nemdolgozó fogvatartott részére	130	166	196
Ebből:			
reggeli	33	42	50
ebéd	58	75	88
vacsora	39	49	58

A fentieken felül természetesen az életkor, egészségi állapot és a munkáltatásban részt vevőknél a munka nehézségi fokának megfelelően 20–66 forint közötti napi élelmezési pótlék járt 1996-ig. 1997-ben ezek a pótlékok tovább emelkedtek.

Jelentős költségtényező a fogvatartottak ellátásában a *formaruházat* biztosítása is, miután az egy főre felszerelésként kiadott ruházat értéke ágyfelszerelési cikkekkel együtt közel *50 ezer forint*. Ezen felül a munkáltatásban részt vevőknek munka- és védőruhát is biztosítani kell. Az élelmezési és ruházati ellátáson kívül jelentős összeget képviselnek azok az egyéb kiadások, amelyek a fogvatartottak ellátását szolgálják, ilyenek például a pénzzel nem rendelkezők számára tisztasági szerek, eszközök, segélyruházat, útiköltség, szabaduláshoz pénzsegély stb. A dologi kiadások 3,5%-át fordították gyógyszer, vegyszer beszerzésére, 1996-ban.

A bv. feladata a különféle személy- és áruszállítások lebonyolítása, ebből a legjelentősebb a fogvatartottak bv. intézetek és bíróságok közötti rendszeres szállítása. Ehhez 1996-ban *464 járművel rendelkezett* a büntetés-végrehajtás. A szállítások nagyságrendjére jellemző, hogy *1996-ban a bv. közel 85 000 fogvatartott intézeten kívüli mozgatását látta el.* A fogvatartottak szállításának takarékos megoldását kínálja az úgynevezett *központi szállítás* (körszállítás, amely hetenkénti rendszerességgel, valamennyi intézet érintésével látja el az érintettek különböző célú átszállítását.

A bv.-nél a gépjárműparkot folyamatosan korszerűsítették, a gépjárművek darabszáma az 1992. évhez képest 1996-ra 6%-kal csökkent. A gépjárművek korszerűsítésével felhasznált üzemanyag természetes mértékegységben az 1992-es évhez viszonyítva 1996-ban 13,9%-kal csökkent, ugyanakkor az üzemanyagárak – benzin 205,7%-ra, gázolaj 283,1%-ra – növekedtek.

Ennek megfelelően minden takarékossági intézkedés és kilométerkorlátozás ellenére az egy kilométerre eső szállítási költség 219,3%-ra nőtt 1992 óta.

1992-ben 12,44 forintba, míg 1996-ban 27,28 forintba került egy kilométer.

Börtönfodrász

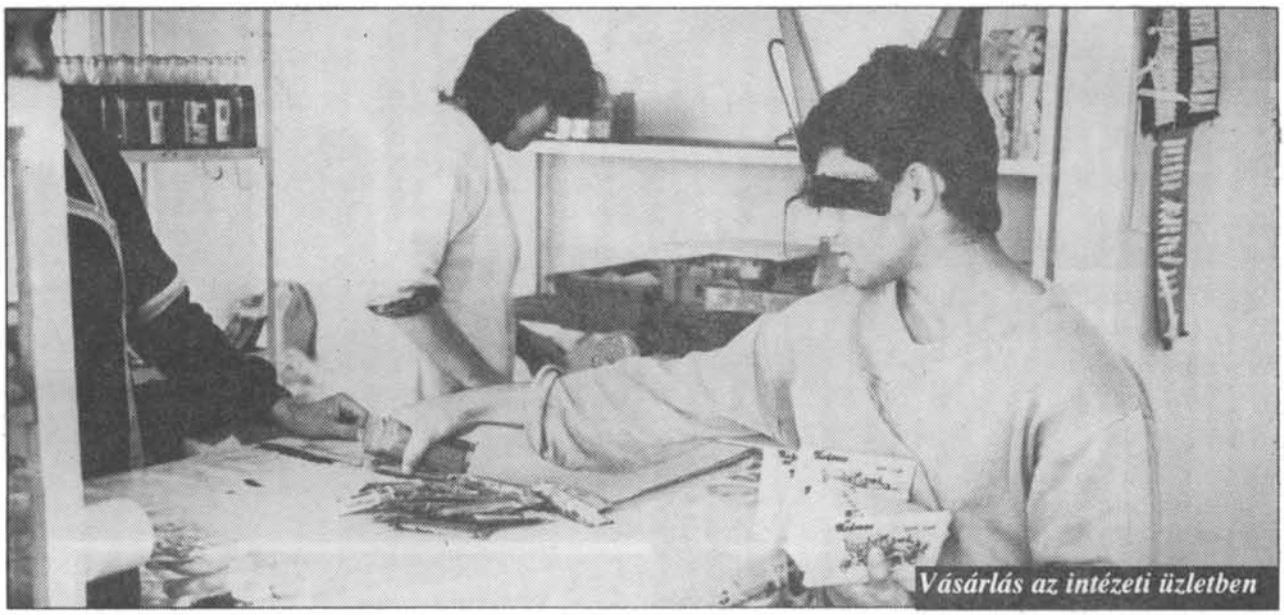

Vásárlás az intézeti üzletben

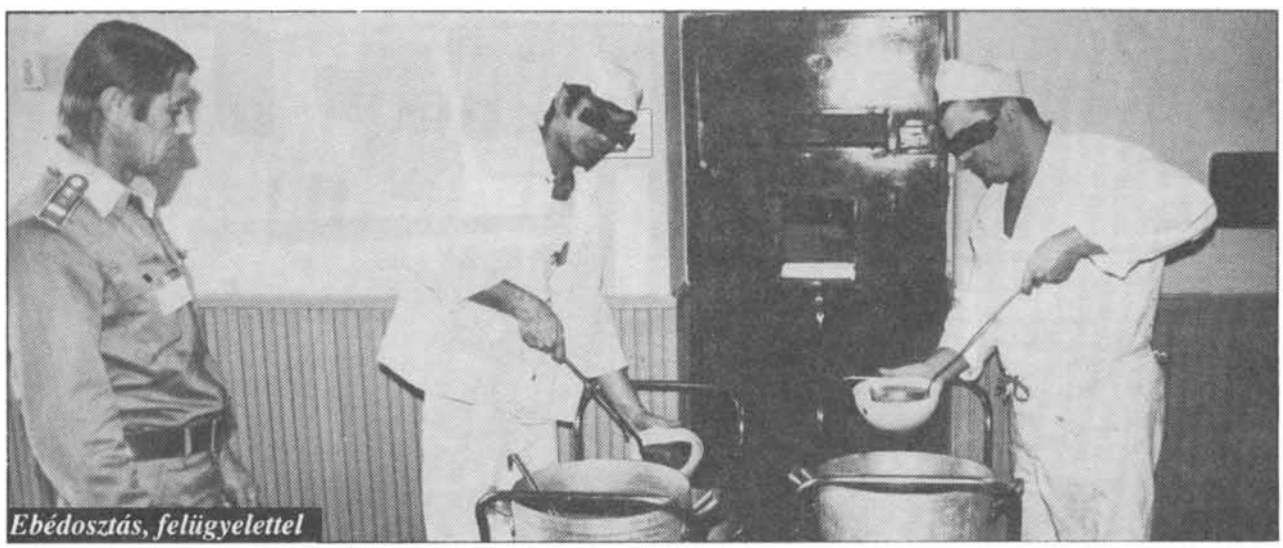

Ebédosztás, felügyelettel

A Gyűjtő folyosóján

A budapesti Venyige utcai új objektum, ahol 600 fő előzetesen letartóztatott helyezhető el

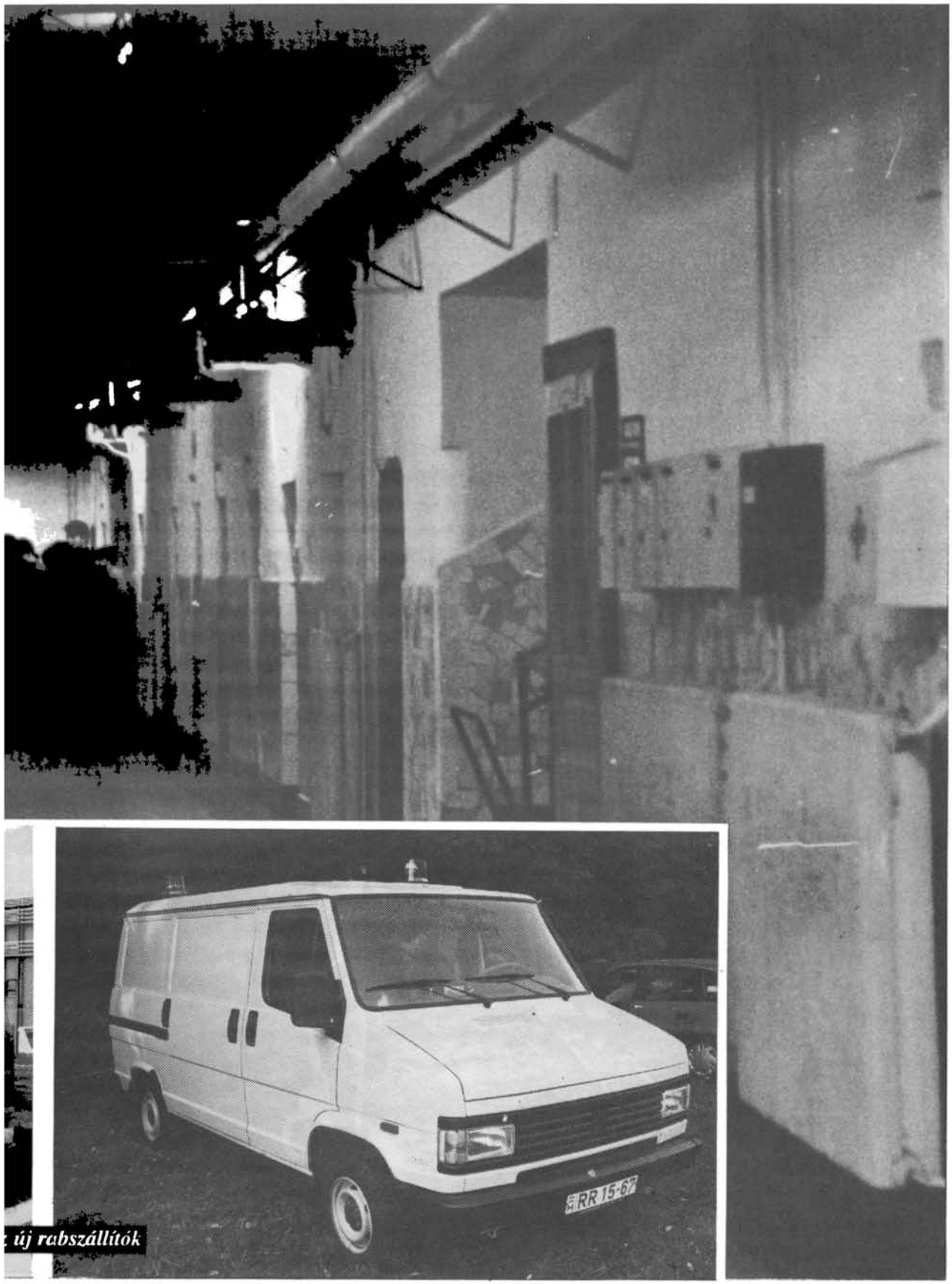

új rabszállítók

Akecskeméti fiatalkorúak intézetének alapkőletétele

A határban is őrizni kell az elítélteket

XI. FEJEZET

Büntetés-végrehajtási intézetek, intézmények és gazdasági társaságok

1. A büntetés-végrehajtási intézetek

AZ ALÁBBIAKBAN BEMUTATJUK AZ EGYES BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETEK RÖVID FEJLŐDÉS-TÖRTÉNETÉT ÉS MŰKÖDÉSÜK LEGFONTOSABB JELLEMZŐIT.

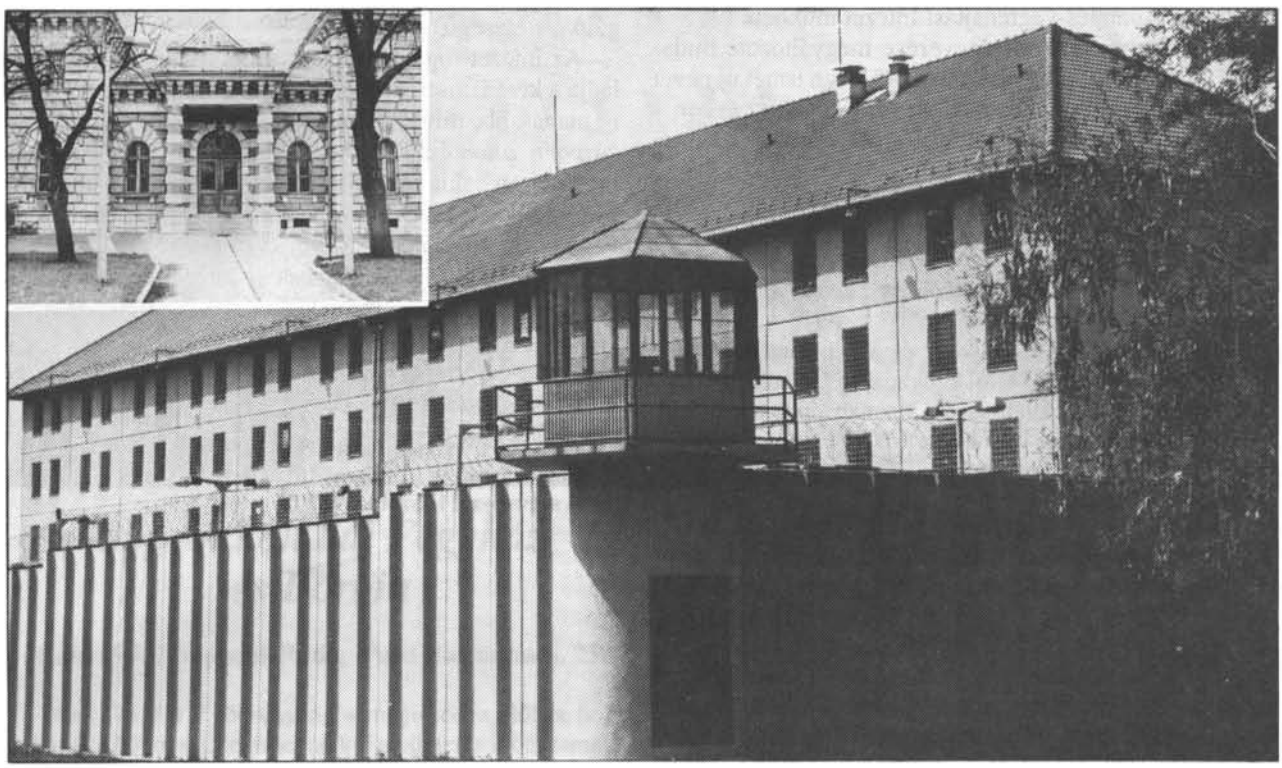

Budapesti Fegyház és Börtön

Címe: 1108 Budapest, Kozma u. 13.

Az intézet 1894–96 között épült, a korabeli börtönépítészeti elveknek megfelelően, különböző súlyossági fokozatú büntetések – fegyház, börtön, fogház – végrehajtására (tervezője Wágner Gyula).

A fegyház- és a börtönrészlegben eredetileg 600 magánzárka, a fogházban 68 magánzárka és 156 közös zárka épült. Befogadóképességét 800 főre tervezték.

Az intézet rendeltetése a múlt század végén az volt, hogy a Budapesti és Pestvidéki Törvényszék által fogház-,valamint az öt évnél nem hosszabb tartamú fegyház- és börtönbüntetésre ítélteket fogadja be, de megnyitásától kezdődően más bíróságok által elítélteket is ide szállították, s ez állandó zsúfoltságot eredményezett.

A zárkák felszerelése – néhány kisebb eltéréstől eltekintve – a maival megegyező volt, természetesen a kor technikai színvonalának megfelelő „kivitelben". A formaruha viselése minden fogvatartott számára kötelező volt, aki két évnél hosszabb idejű szabadságvesztést töltött.

Ebben az időszakban különböző vallási felekezetű papok foglalkoztak az elítéltekkel. Az ő feladatuk a meggyőzés, a lelki, szellemi gondozás volt. (A lelkészi irodák egy része ma nevelői iroda.)

A rabok a cipészetben, a szabóságban, az asztalos- és kovácsműhelyben, a nyomdában dolgoztak, de a klasszikus börtönmunka, a zacskóragasztás is folyt.

A hivatali teendőket ebben az időszakban egy igazgató, két főtiszt, két fogalmazó, egy őrparancsnok, négy tanító, tizenhét főfegyőr, száznégy fegyőr és tíz női felügyelő látta el. A személyzet szinte együtt élt az elítéltekkel, lakásaik a bejárati, illetve az intézet mögötti tisztviselői épületekben voltak.

A „lakótelepen" két elemi iskola és egy kisdedóvó működött a fegyőrök gyermekeinek.

Sokáig itt volt az ország első és egyetlen börtönügyi múzeuma, az első bévés üzemi étkezde, de itt indult az első fegyőri iskola is.

A múzeumról csak annyit tudunk, hogy közel 3000 tárgyat állítottak ki. Anyagát 1920-ban az Igazságügyi Minisztérium új palotájába szállították. További sorsáról

annyit tudunk, hogy az anyag egy része látható a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban.

1918-ban a fiatalkorú elítélteket a Cegléden létesített fiatalkorúak börtönébe szállították át, de átmenetileg 1959 és 1963 között, ismét ebben az intézetben helyezték el őket.

Az intézetnek két mezőgazdasági jellegű telephelye volt. Az egyik Besenyőpuszta, ahol állattartással foglalkoztak, a másik Annamajor, ahol ma a Baracskai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet működik.

1947-ben az intézet elnevezése megváltozott Budapesti Országos Büntetőintézetre. 1951-ben ismét új nevet kap: Budapesti Országos Börtön. Még ebben az évben – május 6-án – az Államvédelmi Hatóság veszi át az intézetet.

A „gyűjtőfogházban" számos hírhedt és híres személyiség raboskodott az elmúlt száz évben. Az '50-es években és az '56-os forradalom leverése után a politikai terror áldozatai is itt raboskodtak, sokat közülük itt végeztek ki.

1972-től Budapesti Fegyház és Szigorított Börtön az intézet elnevezése, 1978-tól a mai napig Budapesti Fegyház és Börtön. Az 1980-as években új épületekkel bővült, többek között az úgynevezett B objektummal, ekkor alakult ki jelenlegi nagysága, szerkezete, mintegy 13 hektárnyi területen.

Az intézethez kapcsolt területen 1989-ben épült fel az új Központi Raktár, amely az 1991-ben létrehozott Központi Ellátó Intézet központja lett.

A fogvatartottak elhelyezését két épület szolgálja: a régi és az új körlet. A régi épületet – amely két csillagszárnyból áll – 800 fogvatartott lakja. A zárkák 2 és 3 személyesek.

Az új épület zárkái 8-10 fő befogadására alkalmasak, itt található a fogvatartottak egészségügyi ellátását szolgáló „egészségügyi blokk" is.

Az intézet fogvatartotti létszáma ma is jóval meghaladja a kívánatosat, azonban az „átmenő forgalom" ennél is magasabb, mivel az intézet az *országos körszállítás központi állomása*. A körszállítás során minden olyan fogvatartott, akit másik büntetés-végrehajtási intézetbe kell szállítani, hosszabb-rövidebb időt tölt a Budapesti Fegyház és Börtönben.

Az elítéltek foglalkoztatását az intézet mellett működő Budapesti Faipari Termelő és Kereskedelmi Kft. szolgálja.

Az intézetben fegyház és börtön fokozatú férfi elítéltek töltik a büntetésüket.

Az intézet befogadóképessége: 1024 fő
Fogvatartottak létszáma: 1610 fő
A személyzet létszáma: 457 fő

Sopronkőhidai Fegyház és Börtön

Címe: 9407 Sopronkőhida, Pesti Barnabás u. 25.

Az 1878. évi V. törvény, a Csemegi-kódex előírta, hogy a fegyházbüntetést, tekintet nélkül a büntetés időtartamára, fegyintézetben kell végrehajtani. Ehhez az akkor meglévő 7 fegyintézet (Illava, Lipótvár, Munkács, Nagyenyed, Szamosújvár, Vác, Márianosztra) befogadóképessége kevésnek bizonyult. Az Igazságügyi Minisztérium kezdeményezésére a király 1883. március 23-án kelt elhatározásával engedélyezte az ország dunántúli részében egy fegyintézet létesítését. E királyi elhatározás alapján jelent meg az *1884. évi XX. törvény, amely a fegyház létesítéséről rendelkezett*, biztosítva egyúttal a szükséges anyagi forrásokat is. Pályázat alapján az Igazságügyi Minisztérium a Sopront 5 km-re északra fekvő volt cukorgyártelepet vásárolta meg az építkezés céljaira (tervező Wágner Gyula).

Az épületegyüttes meghatározó része a háromemeletes, nyomtatott H betű alaprajzú zárkaépület. E hatalmas építménynek két egymással párhuzamosan futó fő-, és azok közt, merőlegesen középen egy összekötő szárnya van.

A főszárnyak hossza 97,32 m, az összekötő szárnyé 40,22 m. A szárnyakon mindenütt 4 méter széles folyosók vannak, ez a szélesség a tetőzetig megmarad. A tetőzetbe és valamennyi szárny végére világítóablakokat építettek. A zárkaépületben összesen 686 zárkát alakítottak ki, amelyek közül 11 sötétzárka volt. *Valamennyi magánzárkának* épült.

A zárkaépületben és a gépházon kívül az *1886-os megnyitásig* munkatermek, raktárak, kórház, fürdő, mosoda, konyha, pékség, istállók, valamint az igazgatósági épület és néhány lakás készült el.

A trianoni békeszerződés alapján Magyarország más nyugati területeivel együtt Sopront és környékét is át kellett volna adni Ausztriának, ezért az igazságügy-miniszter 1921 nyarán elrendelte a fegyintézet kiürítését. *Az intézet sorsát az 1921. december 13-ai népszavazás döntötte el: Sopronkőhida Magyarország területéhez tartozhatott, amelynek eredményeként megkezdődött a visszatelepítés, 1922 áprilisában az intézet már újra működött.*

1928-ban az igazságügy-miniszter az intézet egyik elkülönített részét szigorított dologházzá jelölte ki férfi elítéltek részére.

1944-ben a nyilasok Sopronkőhidán kívánták elhelyezni az általuk letartóztatott politikai foglyokat, ezért az intézet egy részét kiürítették. 1944. november 2-án 516 szigorított dologházra ítéltet vittek a soproni vasútállomásról hadiszolgálatra. A kiürített részben katonai büntetőintézetet létesítettek, az őrzési feladatokat itt a Margit körúti fogházból átvezényelt katonák látták el.

1944. december közepén Budapestről Sopronkőhidára tette át székhelyét a hadbíróság is, és megkezdte vagy inkább folytatta tevékenységét az intézettel szemben levő elemi iskola épületében. A bíróság által hozott halálos ítéleteket az intézetben hajtották végre. Itt végezték ki Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Pataky Istvánt, Pesti Barnabást és másokat.

1945. március 28–29-én a katonai büntetőintézetet kiürítették, a fegyház nyugatra telepítésére április 1-jéig – a szovjet csapatok megérkezéséig – nem került sor.

A szovjet katonai parancsnokság hadifogolytábort létesített az intézet területén, majd – szintén szovjet irányítás alatt – a bádeni hadbíróság börtöne lett.

1948. március 10-én a fegyintézet visszatelepült, 1951. októberére azonban működését, feltehetően politikai megfontolásból, a nyugati határ közelsége miatt megszüntették. Az intézet újbóli betelepítésére 1955-ben került sor. Az 1924–25-ben létesített, akkor magánkézben lévő szövőüzem teremtette meg az 1955-ben állami vállalatként létrehozott Sopronkőhidai Szövőgyár technikai alapjait, ahol az elítéltek többségét foglalkoztatták.

A hatvanas évek közepén a szövödei üzemcsarnok és új kazánház készült el, új bástyafal és őrtornyok épültek a '80-as években, az intézet területének bővülése során készült el a sportpálya is. 1993-ban jelentős beruházás történt, zárka-csarnok és az üzem között felépült az új konyha és étkezde. 1995-96-ban nyolc fürdőt is kialakítottak. Külön kórházi részlege is van az intézetnek, amely 44 ágyas.

Az elítéltek foglalkoztatására külön gazdasági szervezet létesült: mai nevén a Sopronkőhidai Szövő- és Ruhaipari Kft. *Az intézetben visszeső és többszörös visszaeső elítélt férfiak töltik a büntetésüket.*

Az intézet befogadóképessége: 699 fő
Fogvatartottak létszáma: 753 fő
A személyzet létszáma: 251 fő

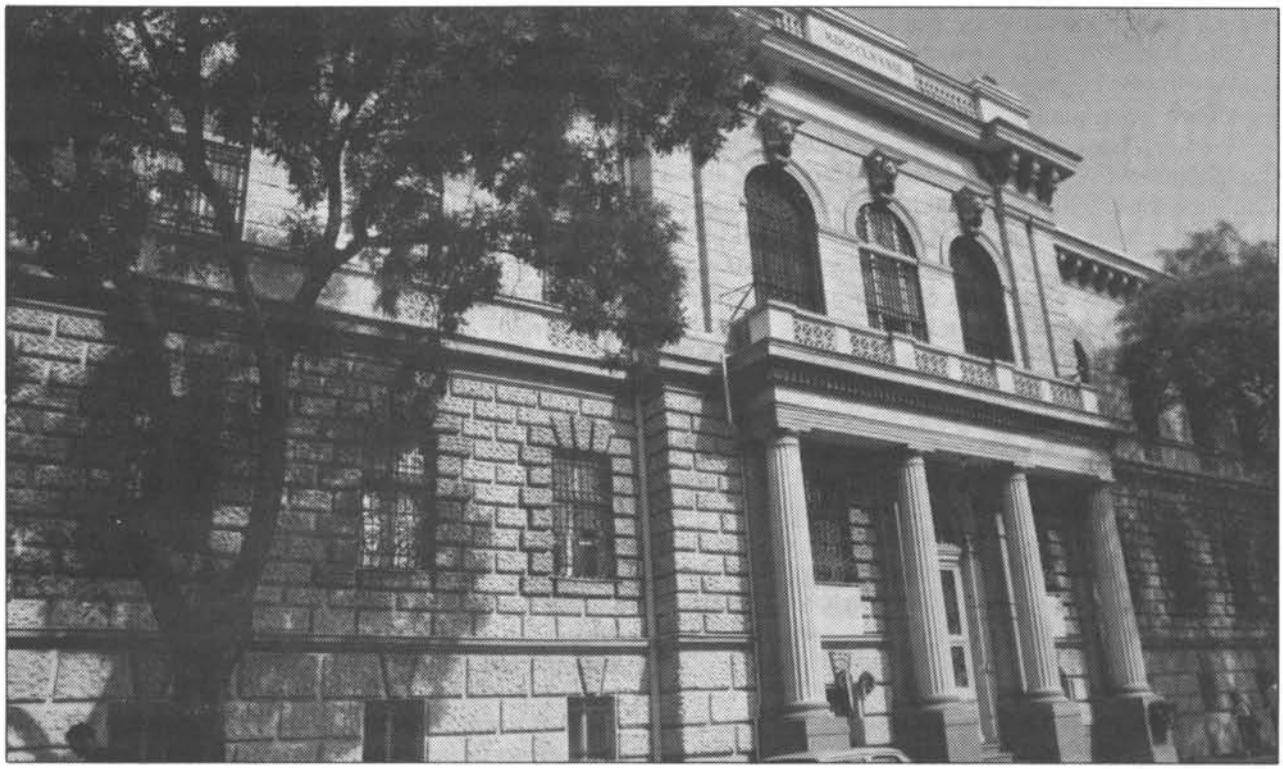

Szegedi Fegyház és Börtön

Címe: 6701 Szeged, Mars tér 13.

1885-ig Szegeden nem volt a modern értelmében vett büntetés-végrehajtási intézet. Létezett egy, a városi törvényhatóság kezelésében lévő tömlöc, amely egy bérház pincéjében működött. Itt a vizsgálati foglyokat tartották.

1785-ben a szempci fenyítőházat II. József császár áthelyezte Szegedre. A fenyítőház, melyet latinosan „Domus correctus"-nak neveztek, a vár kazamatáiban működött. Erre az időre tehető a szegedi büntetés-végrehajtás történetének kezdete.

A szegedi fenyítőház intézményét fél évszázados működés után 1831-ben szüntették meg. Az 1848-as szabadságharc leverése után a császári kormány elrendelte a várak – így a szegedi vár – börtönné alakítását.

A várbörtön 1874-ig működött, majd a várat átadták a katonaságnak. 1874-től ismét csak a városi törvényhatóság kezelésében lévő fogda működött tovább. A várat 1882-ben lebontották.

A szegedi kir. kerületi börtön létrehozásáról az 1881. évi LVIII. tv. intézkedett. A börtön építése Wágner Lajos szegedi műépítész tervei alapján 1883 tavaszán kezdődött.

1884 augusztusára a Rókus városrészben a Mars téren nagyrészben elkészült a Bentham-féle panoptikus rendszerben épült királyi kerületi börtön, 4,75 méter magas kőfallal körülvéve. A panoptikus rendszert jellemzik az egy központi helyről, általában a lépcsőházból kiinduló épületszárnyak. Ennek előnye, hogy egy központi helyről az épületszárnyak jó áttekinthetősége révén az ellenőrzés viszonylag egyszerű és könnyű. A konstrukcióra a biztonságos őrzési lehetőség is jellemző. A szegedi intézet a lépcsőházból kiinduló négy épületszárny csillagrendszerű alkotása (alaprajza) miatt a köznyelvben a Csillagbörtön nevet kapta.

1885 nyarán elkészült az impozáns kivitelű törvényszéki palota, jelenleg főépület vagy parancsnoki épület, továbbá a tisztilakok, a két törvényszéki fogházépület.

A kőfallal övezett térben állt a háromemeletes „anyaintézmény", az úgynevezett királyi kerületi börtön, jelenleg a csillagkörlet épülete.

A szegedi börtön tulajdonképpen három intézettípust egyesített: a kir. kerületi börtönt, 400-500 fő befogadóképességgel, a törvényszéki fogházat 180-200 fő befogadóképességgel, valamint az államfogházat.

Az államfogház a kerületi börtön átadását követően, 1890. május 1-jén nyílt meg a Vasasszentpéter utca 17–19. szám alatt.

Az intézménynek a maihoz is hasonló végleges formája 1936-ban alakult ki. A század húszas-harmincas éveiben írók, politikusok is raboskodtak az államfogházban.

A két világháború között a bíróság épületében már működött a Széchenyi téri fiókfogház, mely irányítás tekintetében a börtönhöz tartozott.

Az első világháborút követő ellátási gondok miatt a rabok ipari jellegű munkáltatását kibővítik mezőgazdasági jellegűvel is. 1921-ben létesült az újszegedi bérgaz-

daság 52 katasztrális holdon, ahol a rabokat konyhakertészettel foglalkoztatták. Az újszegedi kertészetet a börtön a várostól bérelte, amit 1945-ben a földosztással egyidőben felszámoltak.

1938-ban Nagyfán 756 katasztrális holdon mezőgazdasági büntetés-végrehajtási egységet szerveztek, ahol a Csillagbörtön elítéltjei dolgoztak. A termékekből felesleg is maradt, amelyet a Tiszán ladikokkal a szegedi piacra vittek. A nagyfai egység a szegedi intézet irányítása alá tartozott. Később, az 1950-es években önálló büntetés-végrehajtási intézetté szervezték át.

A második világháború alatt az intézet országos jellegű börtönként funkcionál.

1944. szeptember 28-án az Igazságügyi Minisztérium rendelete alapján a Szegedi Országos Kerületi Börtönt, valamint a Széchenyi téri fiókfogházat, ahol az előzetes letartóztatottakat őrizték, a hadihelyzetre való tekintettel kiürítették.

A szovjet csapatok Szegedre történt bevonulása után a börtönépületben hadifoglyokat helyeztek el. 1945 nyarán a hadifogolytábort a szovjet városparancsnokság kiürítette, és az épületeket a börtönigazgatóság rendelkezésére bocsátotta.

1945 őszén kiürítették az államfogház épületét, amelyet fokozatosan szolgálati lakásokká alakítottak át. Az épületben ma is lakások vannak.

A Széchenyi téri törvényszéki fiókfogházban előzetes letartóztatottakat őriztek, akik felett közvetlenül az ügyészség rendelkezett. Az őrséget a börtön adta. A fiókfogház 1952-ig működött, majd két szolgálati lakássá alakították át. A volt fiókfogház helyiségei jelenleg ismét a börtön használatában vannak. Mint bírósági befogadó működik, ahol a bíróságra előállított fogvatartottakat helyezik el ideiglenes jelleggel.

A II. világháború alatt a Béke utcában egy épület internálótáborként működött, amely később a börtön kezelésében lévő úgynevezett külső katonai fogház volt, majd 1953 októberében ez a funkciója megszűnt. 1958-tól, a makói, a hódmezővásárhelyi, a csongrádi és a szentesi járásbírósági fogházak megszüntetésével, növekedtek a szegedi intézet feladatai.

A Mars téri börtön épületeit, épületgépészeti berendezéseit az 1960–1970-es években részben felújították.

A fogvatartottak épületkarbantartási, mosodai, konyhai, varrodai stb. munkát végeztek, nagyobbrészt pedig az Alföldi Bútorgyártó Kft.-ben végzett ipari jellegű szerelés folyik, de a bútorgyártás 1996. évi megszűnése – gazdaságossági okokból – új foglalkoztatási profilok meghonosítását kívánja. A börtön és az üzemcsarnok között a biztonságos személyforgalmat a Cserzi Mihály utca alatt lévő, 1962-ben épült alagút biztosítja. *A szegedi intézet befogadja a megye előzetes letartóztatottjait, végzi ezek előállítását a bűnüldöző hatóságokhoz, végrehajtja a jogerősen elítélt férfiakon a fegyház, valamint a börtön fokozatú – hosszú tartamú – szabadságvesztés-büntetéseket. Az életfogytig tartó szabadságvesztést is itt hajtják végre.*

1979. évi 11. törvényerejű rendelet létrehozta az átmeneti csoport intézményét. *Erre a célra épült fel 1986-ban egy korszerű épület, ahol az átmeneti csoportba helyezettek töltötték büntetésüket.* Az épület működését gazdasági okokból 1996-ban megszüntették, más célra hasznosítják. A jogintézmény viszont megmaradt, az anyaintézetben továbbra is működik az átmeneti csoport.

Az intézet befogadóképessége : 540 fő
Fogvatartottak létszáma: 721 fő
A személyzet létszáma: 339 fő

Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön

Címe: 3981 Sátoraljaújhely, Kazinczy u. 35.

A Csemegi-kódex életbe lépése után megnőtt a szabadságvesztésre ítéltek száma.

Zemplén vármegyének ekkor még nem volt börtöne vagy fogháza, csak „városi tömlöce". Súlyosabb cselekmények miatt Kassára vagy Ungvárra kísérték a rabokat, legtöbbször gyalogmenetben. A kassai börtön is hamar megtelt. A Zemplén Megyei Magyar Királyi Törvényhatóság többszöri előterjesztésére 1899-ben az igazságügyminiszter rendeletben engedélyezte a Magyar Királyi Törvényszéki Palota és a Magyar Királyi Törvényszéki Fogház felépítését Sátoraljaújhelyen.

Pályázatot hirdettek, melyet – több külföldi vállalkozó jelentkezése ellenére – Czigler Győző műegyetemi tanár tervei nyertek. Az építkezést 1901-ben kezdték el Dvorák Ede műépítész vezetésével, Incze Lajos és társa kivitelezésében.

A börtön és a volt parancsnoki épület 1250 négyszögöl területű volt. A törvényszék épülete, a jelenlegi parancsnoki épület és a fehérneműgyár 1473 négyszögöl területen fekszik. A 4-5 méter mély, egy méter széles alapra a 60 cm széles várfalak téglából épültek. A zárkák panoptikus függőfolyosóra nyílnak, melyek megvilágítását a két végében lévő ablakrendszer és üvegtető biztosítja. Egy-egy helyiségbe 20-20 fő elhelyezését tervezték.

Az építkezést 1906-ban fejezték be, és adták át rendeltetésének az intézetet.

Az intézmény 1943-ig tartó történetében viszonylag békés időszak következett. 1943-ban megszűnt a fogház megyei jellege, országos börtönné nyilvánították, és politikai foglyokkal, valamint fiatalkorú fogvatartottakkal töltötték fel.

A hosszú időre elítélt fiatal politikai foglyokat itt helyezték el. Ezek között magyar, szerb, román, ukrán és szlovák elítéltek voltak.

Az embertelen bánásmód (a kihallgatások alkalmával) és a németek közeledése miatt az elítéltek a kitörés gondolatával foglalkoztak. 1944. március 22-én délután 3 és 4 óra között az elítéltek az őröket lefegyverezték. A kitörés a németek tudomására jutott, akik körülzárták a várost, majd lőni kezdték a menekülőket. 61 fogolynak sikerült kitörnie, a hegyek felé menekülés közben többet lelőttek. Akiknek sikerült elmenekülniök, azokat a környező falvakban fogták el. Az intézetbe visszakísérteket rögtönítélő bíróság elé állították, halálra ítélték, és kivégezték. Az eseményről később könyv és film készült. Az akkori parancsnok emberi helytállása csökkentette az áldozatok számát, tettét emléktábla őrzi a börtön falán.

1952-ben az intézetben fiatalkorú elítélteket helyeztek el, számukra asztalosműhelyeket alakítottak ki.

Kis létszámban női elítélteket foglalkoztattak takarítással és kéziszabó munkával.

1956–57-ben politikai foglyokat is szállítottak az intézetbe. Az elítéltek foglalkoztatására 1959-ben megalakult a fehérneműgyár. Ennek utódjaként 1994-től az

„Ábránd" Ágynemű és Fehérnemű Gyártó és Forgalmazó Kft. biztosít munkavégzési lehetőséget.

A fogvatartottak elhelyezésére a körletépületben 37 lakózárka áll rendelkezésre. *Ebben az intézetben alakították ki a fokozott őrzést, vagy védelmet kívánó elítéltek különleges biztonságú körletét, 1995-ben.* 1996–97-ben a nagy, harmincfős zárkákat teljesen felújították, a mellékhelyiséget leválasztották a lakótértől. *Az intézetben fegyház és börtön fokozatba sorolt visszaeső és többszörös visszaeső, főként vagyon elleni és erőszakos bűncselekményért elítéltek töltik büntetésüket.*

Az intézet befogadóképessége: 253 fő
Fogvatartottak létszáma: 264 fő
A személyzet létszáma: 167 fő

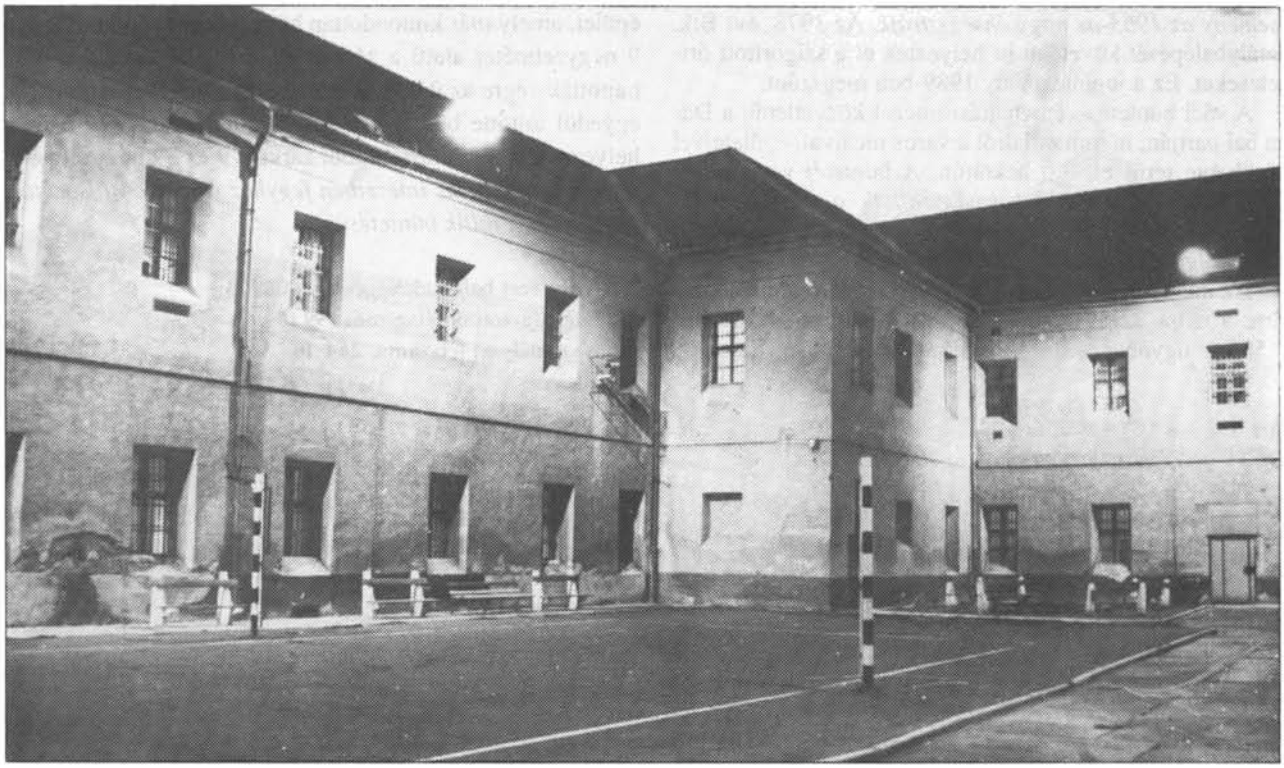

Váci Fegyház és Börtön

Címe: 2601 Vác, Köztársaság u. 62–64.

Mária Terézia 1762-ben Vácra látogatott, és elhatározta, hogy a tiszteletére épített diadalkapu melletti épületet, amely akkor épülőfélben volt, befejezteti saját költségén, a bécsi Theresianum mintájára, nemesi ifjak nevelőintézete létrehozása céljából. A királynő nevéről az intézmény a Theresianum nevet kapta, és az 1777–1778 iskolai tanévben kezdte meg a működését. A Theresianum nevelőintézetet szervezték át fegyintézetté.

A fegyház létrehozása az 1852-ben ismét bevezetett osztrák büntető törvénykönyv rendelkezéseihez kapcsolódott. Az Osztrák Igazságügyi Minisztérium 1854. július 16-i rendeletével a hatósági fogházakról rendelkezett, s ugyanakkor elhatározták számos állami fegyintézet létrehozását. *Az első fegyencet 1855. november 20-án fogadták be, az intézet ekkor 600 fő befogadására volt alkalmas.* 1855–1880-ig a büntetés végrehajtására a közös rendszer volt jellemző. Az elítélteket vállalkozók foglalkoztatták, meglehetősen jó haszonért. Az élelmezésüket is ők látták el. A fegyencek nevelése a kötelező istentiszteletben és minimális iskolai oktatásban merült ki. Az elítéltek idejét katonai ruhák varrásával, szalmakalap készítésével, tollfosztással stb. kötötték le.

A Csemegi-kódex életbelépése után a váci intézetet kerületi börtönné szervezték. Egy 1884-es IM-rendelet aztán ismét fegyházzá alakította, és ebben a minőségben funkcionált 1947-ig.

A fegyházbüntetést az ír fokozatos rendszer szerint hajtották végre (magánzárka, nappali közös munkáltatás és éjszakai elkülönítés, közvetítő intézet, feltételes szabadság). 1893-ban épült fel a magánzárka-épület, ebben 194 világos és 4 sötétzárkát alakítottak ki. Ugyanerre az időre tehető a jelenlegi vállalati (Duna-parti) üzemépület létrehozása és a gépház felépítése is. Az elítéltek foglalkoztatása fokozatosan változott. Az I. világháború után több iparág honosodott meg. Az 1920–21-es években gazdasági gépeket és eszközöket előállító üzem, bútorasztalos üzem, képkeretező részleg, vegyészeti üzem, gombgyártó üzem stb. működött. A vállalati munkáltatás 1951-ben indult meg a Földmunkálatokat Végző Egyesülés keretén belül. A KÖMI 101. számú vállalat néven mint önálló vállalat 1952-ben alakult. A vállalat kezdő profilja: forgácsolt- és préselt-gombgyártás, logarlécgyártás, mérőeszközgyártás. Ez volt Magyarország legnagyobb mérőszalag üzeme, amely a '80-as évek végéig A KGST-piac exportőre is volt. Jelenleg a Duna-Mix Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. keretében foglalkoztatják az elítélteket.

Az intézet 1945 előtti legnagyobb beruházása a rabkórház felépítése volt. 1928-ban kezdtek hozzá és 1931-ben fejezték be. Abban az időben az ország legmodernebb kórházai közé tartozott. 1996-ig ebben az épületben a Bv. Tiszthelyettesképző Iskola működött, miként a központi ellátásra termelő asztalosüzem, nyomda, mosoda is, amelyet 1996-ban átvett a helyi kft.

1945-től az intézetnek különböző elnevezései voltak, és ehhez képest más-más fokozatú elítéltek büntetését hajtották végre. *Vácott a forradalom bebörtönzöttjei nagy számban töltötték büntetésüket, és sokuknak emlékezetes*

esemény az 1963-as nagy éhségsztrájk. Az 1978. évi Btk. hatálybalépését követően itt helyezték el a szigorított őrizeteseket. Ez a jogintézmény 1989-ben megszűnt.

A váci büntetés-végrehajtási intézet közvetlenül a Duna bal partján, három oldalról a város utcáival, épületeivel körülvéve terül el, 3,6 hektáron. *A büntetés-végrehajtás 1996-ban átadta az önkormányzatnak a börtön egész Duna-parti területét, amelyet ismét birtokukba vehetnek a helyi polgárok.*

Az intézet ma 608 fogvatartott elhelyezésére alkalmas. Erre a célra 228 lakózárka szolgál. Ezek jelentős része (158) az úgynevezett magánzárka-körleten van. Ez az az épület, amely már kimondottan börtön céljára épült. Kicsi, 9 négyzetméter alatti a zárkák alapterülete. Korábban itt hajtották végre az ítéletnek azt a részét, melyben az elítélt egyedül töltötte büntetését. Jelenleg a zárkákban 2-3 főt helyeznek el. Az intézet többi zárkája 9 és 39 négyzetméter alapterületű. *Az intézetben fegyház és börtön fokozatú férfi elítéltek töltik büntetésüket.*

Az intézet befogadóképessége: 608 fő
Fogvatartottak létszáma: 799 fő
A személyzet létszáma: 264 fő

Márianosztrai Fegyház és Börtön

Címe: 2629 Márianosztra, Rákóczi tér 1.

Az ország egyik leghíresebb és legrégebbi börtönének története messzire nyúlik vissza a történelemben. 1352-ben Nagy Lajos király a sűrű erdőkkel borított hegyvidéken területet és értékes építőanyagot adományozott a *pálos rendnek* kolostorépítés céljára.

A kolostor folyamatosan működött, amíg a törökök ostromát a szerzetesek még visszaverték, de 1535 után menekülniük kellett, és a kolostor a templommal együtt elnéptelenedett, majd romossá vált.

Az 1789-es években II. József az egyház hierarchiáját a világi hatalom alá rendelte, eltörölte a szerzetesrendeket, és vagyonukat elkoboztatta. Ez lett a sorsa a márianosztrai pálos rendnek is: 1786-ban feloszlatták, a kolostorépületeket az állam átvette, és évtizedekig nem használták. A romos részeket fokozatosan lebontották, köveit a falu házaiba építették bele. Többször felmerült a kolostorépületek hasznosításának gondolata, így 1809-ben a győri csata sebesültjeinek ápolására ideiglenesen kórházzá alakították át. A szabadságharc leverése után jelentősen megnőtt az országban a bűnözés, és a kormányzat új börtönök építését szorgalmazta. Márianosztrán a régi kolostorépületek felhasználásával alakították ki az új országos börtönt, mégpedig az első olyan női börtönt, amely az akkori felfogás szerint modernnek számított. Az átépítés során 1857. évi befejezéssel emeletráépítés történt, de a délnyugati oldalon a földszintes és magasföldszintes rész még eredeti állapotában maradt, itt alakították ki a konyhákat és az ebédlőt. Az 1894-es második emeletráépítés után nyerte el a börtönépület a végleges, ma is meglévő formáját.

A börtön ünnepélyes megnyitása 1858. október 17-én volt. A büntetés-végrehajtási feladatokat a Szent Vince rendi apácák látták el.

A nővérek bérbe kapták az intézetet, és megállapodás szerint zárdaszerű fegyintézetet szerveztek meg. Az intézet fenntartásáért, a fogvatartottak ellátásáért a nővéreket illette meg a börtönmunkával keresett jövedelem nagy része, ezenkívül az állam is fizetett minden fogvatartott után naponként és személyenként 23 krajcárt.

Az I. világháború időszaka olyan speciális bűncselekményeket termelt ki magából, mint például a kémkedés, Márianosztrán is megjelentek a kisebb jelentőségű kémkedésért elítélt nők, majd nagyobb számban a fiatalkorú elítéltek. Így a rablétszám 700 fölé emelkedett.

Az 1930-as években – a II. világháború kitöréséig – különösebb változások nem történtek. A korábbi elítéltösszetétel helyrebillent, a politikai elítéltek elfogytak, újakat csak elvétve hoztak.

1939-től azonban – megint csak a politikával szoros összefüggésben – a fegyház feladatai megnövekedtek. Újra emelkedett a különböző indíttatású politikai elítéltek száma. Az ország német megszállását követően, 1944-ben megkezdődött a zsidók elkülönítése, gettókba zárása, majd deportálása. Ezt nem kerülték el a Márianosztrán fogva tartottak sem. *1944 júniusában 200 zsidó*

elítéltet adtak át a hatóságoknak, ami a szemtanúk visszaemlékezései szerint megrendítette a felügyeletet és az elítélteket egyaránt.

A II. világháború során Márianosztra is a frontvonalba került. A frontvonal közeledésére az igazgató főnöknő felhatalmazást kapott az Igazságügyi Minisztériumtól, hogy bocsássa szabadon azokat az első bűntényeseket, akiknek volt hová menniük. Az intézetben csak a visszaesők és a dologházasok maradtak. A főépületet bombatalálat érte, a rabtemplom teljesen leégett, a kertet, gazdasági épületeket tönkretették, az állatállomány elpusztult, a készleteket felélték, elhasználták, a kórházi gyógyszereket, kötözőszereket felhasználták. A kegytemplomot lóistállónak használták.

1945 decemberében elvetették azt a tervet, hogy az intézetet speciális katonai célokra használják fel. Megnövekedett a bűnözés, másrészt a politikai és háborús bűnök elbírálása is megkezdődött, a férfiakkal együtt nagyszámú női elítélt is börtönbe került. Sürgős lett a márianosztrai fegyház rendbehozatala is, és megkezdődtek a helyreállítási munkák.

1948-ban ismét visszaállították a szigorított dologházat, és fogházat rendeztek be fiatalkorú elítélteknek.

Majd 1949. május 1-jétől az intézet állami igazgatásba kerül. A tervek szerint az elítéltek létszámát 700-ra, az alkalmazottakét pedig 100 főre kívánták emelni.

1950 májusában a fegyházat átvette az ÁVH férfi fogvatartottak őrzésére, és megkezdődtek az ezzel összefüggő átalakítási munkák. A női elítélteket Sátoraljaújhelyre, majd Kalocsára szállították. Ezzel lezárult a Márianosztrai Fegyház életének csaknem százados jellege: végleg megszűnt a női börtön.

Új fejezet kezdődött a fegyház életében. Zömmel politikai elítélteket hoztak, akik *„kezdetben főleg a háborús és népellenes bűntetteket"* elkövetők kategóriájából kerültek ki, hamarosan azonban Márianosztra lett a börtönösök büntetőintézete. A létszám rövidesen 2000 körülire emelkedett, ami a maximális 900 fős befogadóképesség kétszeresét jelentette, a két-három személyes zárkákban 6-8 embert zsúfoltak össze. Akinek nem jutott ágy, az a földön szalmazsákon aludt.

Az 1956-os politikai változások következtében szeptemberben az ÁVH-s elítélteket Budapestre szállították. Október 23-ra mindössze 445-re olvadt a létszám, amelyből 390 volt a politikai. *Október 25-én barátai kiszabadítottak egy elítéltet, aki fegyveresek élén visszatért, és a politikai elítéltek szabadon bocsátását követelte. Ez végül is megegyezéssel történt meg, nem került sor erőszakra. A börtönben csak az 55 köztörvényes elítélt maradt.*

A forradalom bukása után, a megtorlás idején Márianosztrán ismét megjelentek a politikai elítéltek.

1961-es úgynevezett kisamnesztia után a politikai elítélteket Budapestre szállították és Márianosztra ismét a köztörvényes elítélteké lett, megtetézve a bűnözők „deviánsaival", és a hetvenes években az IMEI zsúfoltsága miatt, ide is kerültek azok, akiket a bíróság kényszergyógyításra ítélt.

A munkáltatási gondok enyhítésére a kötélfonó üzem mellett labdavarró üzemet, később könyvkötő műhelyt indítottak, balassagyarmati telephelyként. 1976-ban alakult meg az önálló Börzsöny Vegyesipari Vállalat, ma Nostra Vegyesipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. 1979-ben beruházások kezdődtek. Új üzemcsarnok és kazánház épült. Ezek az évek az intézet belső életében is jelentős változásokat hoztak. A zárt rendszerű bv. intézetek között elsőként az országban létrejöttek az „öntevékeny szervezetek".

1990-ben a Pálos rend benyújtotta igényét, hogy az állam adja vissza a rendnek a régi kolostort. Végül megállapodás született, és 1991. december 23-án egyházi és állami vezetők jelenlétében az igazságügy-miniszter és a Pálos rend Magyarországi Rendfőnöke ünnepélyes keretek között aláírta az átadási okmányt, amely szerint a rend visszakapta a börtönépületnek a templom falával határos részét, mely folyosó és az onnan nyíló helyiségek három szinten, összesen 595 négyzetméter hasznos alapterület nagyságban.

Az intézet a visszaeső, többszörös visszaeső férfi elítéltek zárt elhelyezésére szolgál.

Az intézet befogadóképessége: 533 fő
Fogvatartottak létszáma: 579 fő
A személyzet létszáma: 190 fő

Balassagyarmati Fegyház és Börtön

Címe: 2660 Balassagyarmat, Madách u. 2.

Az intézet 1842–45 között épült. Magyarország egyik legrégebbi, műemlék jellegű börtöne.

A börtön tulajdonképpen a volt megyeháza U alakú udvarának tengelyében áll és azzal egy építészeti kompozíciót alkot, bár ezt az újabb gazdasági épületek miatt alig lehet áttekinteni. A körcentrális alaprajzú épület a négy főtengely irányában falsávok szegélyezte háromszögű rizalitokkal tagolt, míg a vízszintes tagolást egyedül a földszint és az öt emelet ablaksorai adják. Az eredeti tervek szerint a körépületben körfolyosókról nyíló 168 cellán kívül két munkaterem és egy imaház is volt. A hasonló korú és rendeltetésű börtönépületek kis száma miatt nemcsak építészetileg, de történetileg is jelentős. Idézzük a börtönépület 1845-ös átadásának idejéből származó leírást.

„A részben kereszt- s részben köralakú fogházépület Nógrád vármegye székházának három méter magas kőfallal kerített belső udvarában a többi épületektől elkülönítve 2817 négyszögölnyi területen áll.

Az épület két részre, egy belső nyolcszögletes és egy külső körépületre osztható fel. A belső kétemeletes oktogén épület földszintjén az őrség laktanyája, az első emeleten a kórház, második emeletén pedig a kápolna van. Ezen oktogén minden második oldalából egy, összesen négy folyosó ágazik ki, melyek kereszt alakot nyerve, végső szárnyai a külső körépületet a belső oktogénnel kötik össze. Ezen összekötő szárnyak között fekszik négy körszelet alakú belső udvar, mely a zárkáknak világosságot nyújt. A külső körépület ötemeletes, és négy részből áll. Minden részben (negyedben) 7 zárka van, egy emelet tehát 28, az egész fogházépület 168 zárkából áll. A körfolyosók a világosságot a külső udvarról nyerik, s ezen körfolyosókból nyílnak az egyes zárkák és a keresztfolyosók ajtajai. A föld alatti helyiségekben 4 sötét (fegyelmi) zárka van és raktárak. Az épület minden egyes zárkája és folyosója – a kórház kivételével – bolthajtásos, a zárkák és folyosók ablakai pedig vasrostélyosak. Az oktogén épületben lévő helyiségek padlózottak, míg a többiek részint tégla, részint pedig keramit burkolattal fedettek. Az épület anyaga erős kő és téglafal, melynek vastagsága egy méter, tetőzete fa zsindellyel fedett. Általában minden helyisége száraz, világos, egészséges és a biztonság igényeinek is teljesen megfelel."

Az elítéltek foglalkoztatását a múlt században a Nógrád megyei Rabdolgoztató Intézet keretében oldották meg. Jelenleg az intézet mellett mellett működő Ipoly Cipőgyár Kft. biztosít munkalehetőséget az elítélteknek.

1995-ben korszerű irodaépület készült el, 1996-ban pedig az elítélteknek konyhát és étkezdét adtak át.

Az intézetben súlyosabb bűncselekményekért elítélt börtön fokozatú férfiak töltik büntetésüket. Ugyanitt tartják fogva a Nógrád Megyei Bíróság illetékességi körébe tartozó előzetes letartóztatottakat is.

Az intézet befogadóképessége 282 fő
Fogvatartottak létszáma: 406 fő
A személyzet létszáma: 150 fő

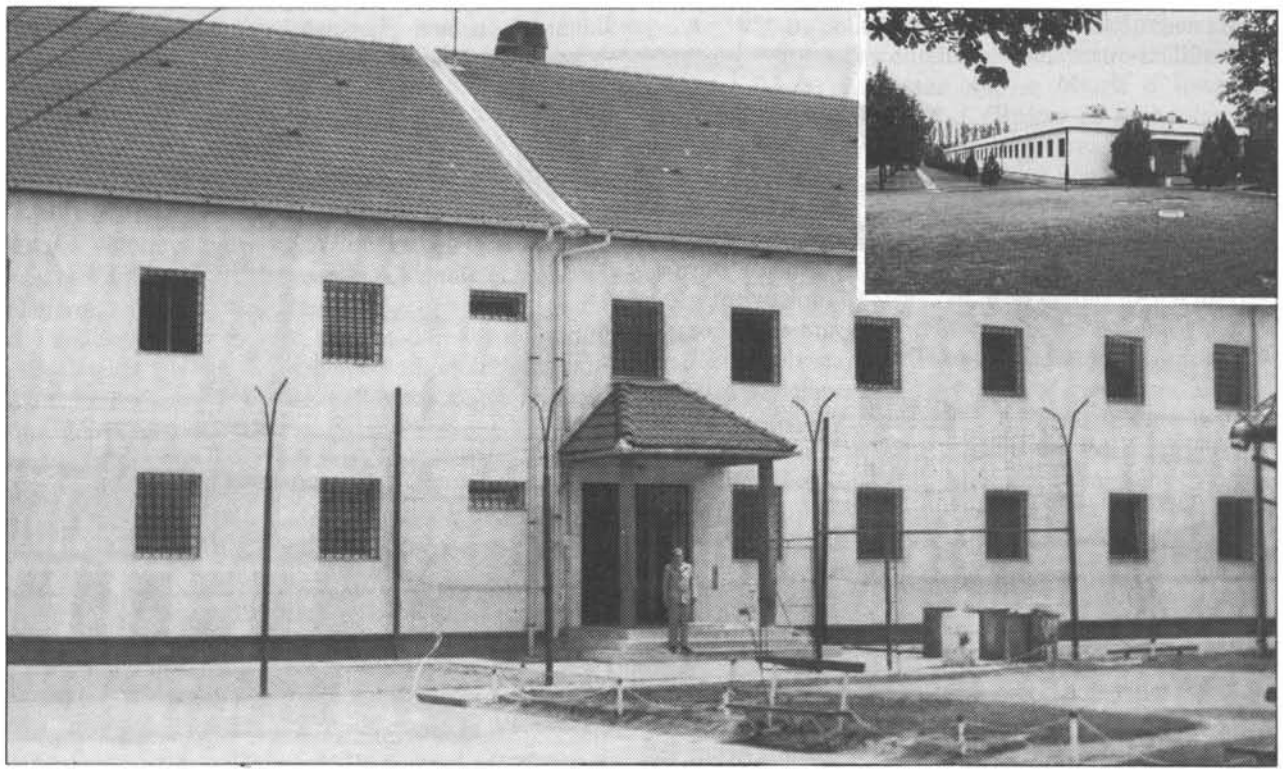

Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 6327 Állampuszta 1.

Az intézet létesítésének története említésre méltó érdekességgel bír.

A Csemegi-kódex megjelenését követően a meglévő fegyintézetek mellé a század végére újabb intézetek létesültek, és a fokozatos rendszer szellemében kiépültek a közvetítő intézetek is. *Elsőként 1883-ban Wágner Pál magánadományaiból létesült a Kishartai Közvetítő Intézet.*

Wágner Pál szerelemféltésből elkövetett emberölés miatt kiszabott hosszú szabadságvesztés-büntetését a váci és az illavai fegyházakban töltötte. Szabadulása után röviddel bekövetkezett halálakor végrendeletében kishartai földbirtokát és annak felszerelését a magyar államra hagyományozta abból a célból, hogy azon az Igazságügyi Minisztérium intézetet létesítsen az elítéltek földmunkás munkával történő foglalkoztatására.

Az akkori Btk. előírásai szerint azok a legalább háromévi fegyházra vagy börtönre ítéltek, akik büntetésük kétharmad részét kitöltötték, és szorgalmuk, jó magaviseletük alapján „alapos reményt nyújtottak", büntetésük hátralévő részének kitöltésére közvetítő intézetbe kerültek, „ahol szintén munkával foglalkoztatnak, de enyhébb bánásmódban részesülnek".

Az életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítéltet büntetése tizedik évének eltelte után adott feltételek megléte esetén közvetítő intézetbe lehetett szállítani. Az első foglyok szállítására az alapítás utáni évben, 1884 nyarán került sor. Az intézet tisztviselője volt az igazgató, a tiszti írnok és a főfelügyelő. Az őri feladatokat hat ember látta el.

A foglyok elhelyezésére három egyforma nagyságú épület szolgált, amelyekben összesen 80 férőhely volt. Az első szállítás után viszonylag rövid idő alatt megtörtént a benépesítés. Az épületeket nem kerítették körül, berendezésük lényegesen különbözött a fegyház, a börtön, illetve a fogház szokott berendezésétől. A hálótermekbe üvegajtó nyílt, a folyosó ablakain nem volt rács. A hálótermekben éjszaka csak a gyalogmunkát végző, közös brigádban dolgozó foglyok tartózkodtak. Az állattenyésztésben dolgozókat az állattartó épületek megfelelő helyiségeiben helyezték el.

A fokozatos rendszer egyik legpozitívabb eleme, a közvetítő intézet, a század elején kielégítően működött. A felmérések szerint a közvetítő intézetből szabadult elítéltek visszaesési aránya 20 százalék körül mozgott, míg az egyéb büntetés-végrehajtási intézetből szabadultak 50 százaléka vált visszaesővé.

Ennek ellenére a húszas–harmincas években a közvetítő intézetek elsorvadtak. Egy részük az első világháborút követő területelcsatolások miatt került ki a magyar büntetés-végrehajtás rendszeréből. A legnagyobb közvetítő intézetet – a kishartait – az igazságügyi kormányzat 1919-ben – a földműves munkára alkalmas elítéltek fegyház- és börtönbüntetésének végrehajtására – országos büntetőintézetté alakította át.

1919 után, amikor a hartai közvetítő intézetből országos büntetőintézet lett, a földműves rabmunkát fokozatosan több ezer holdra terjesztették ki.

Hartán a kincstári tulajdonban levő ingatlan ekkor csak 233 kataszter hold volt. 1920-ban bérbe vették Mikla-pusztát, 1926-ban a bojárpusztai birtokot, majd 1928-ban megvásárolták a Bőrtelek-pusztát, 1931-ben Miklát; a rabgazdaság területe így 3679 kataszter hold, azaz 2117 hektár lett.

A terület növelésével párhuzamosan sor került az intézet működéséhez közvetlenül és közvetve szükséges létesítmények bővítésére. Rabmunkaerővel épült fel az emeletes iskola és két lakás – a tanító és a lelkész számára. A harmincas évek elején új zárkákat, munkatermeket, őri lakásokat emeltek. A bővítés eredményeként az intézet befogadóképessége 430 főre nőtt, ebből mintegy 400 ember végzett gazdasági munkát.

A második világháború idején az intézet munkájában, a gazdálkodásban egyre több nehézség jelentkezett. Az őrök egy részét 1944 őszén behívták katonai szolgálatra. Az intézet akkori vezetőjének utasítására Állampusztát kiürítették. Az őrök és az elítéltek az állatállománnyal együtt Dunántúlra indultak, ahonnan folyamatosan megszöktek.

Az intézetben lassan indult meg az élet. 1945 tavaszán elkezdődtek a mezőgazdasági munkák, melyben részt vettek az őrség hozzátartozói is. Elítéltek ekkor még nem voltak. Először internáltak érkeztek, azok végezték az aktuális mezőgazdasági munkákat. Csak 1946-ban kezdődött meg az elítéltek szállítása.

1949 márciusában a büntetés-végrehajtási intézetek mellett működő termelőüzemeket két önálló – ipari és mezőgazdasági – vállalatba tömörítették. Állampuszta az Igazságügyi Mezőgazdasági Vállalat üzemegységeként a tervgazdálkodás általános szabályai szerint folytatta működését.

Később mind az intézetet, mind a gazdaságot érintően nagyarányú fejlesztés kezdődött. Elítéltszállások, a személyi állomány számára lakások, különböző rendeltetésű mezőgazdasági épületek létesültek.

Az Állampusztai Országos Büntetőintézet befogadóképessége a korábbi időszakhoz viszonyítva jelentősen megnőtt; a férfiak mellett elítélt nők elhelyezésére is sor került.

Az Igazságügyi Mezőgazdasági Vállalat megszűnése után 1951-ben Állampusztai Igazságügyi Gazdaság néven önálló vállalat alapíttatott. A tagosítások eredményeként az ötvenes évek elején a gazdaság területe mintegy 3500 hektárra nőtt.

1956 tavaszán a jeges ár hosszú időn keresztül veszélyeztette az intézetet. A gazdaság területén hosszú védőgátat építettek, az állatállomány egy részét más mezőgazdasági intézetekbe szállították. Az 1956-os októberi forradalom idején az elítéltek ebből az intézetből is eltávoztak. Az intézet történetét meghatározó másik fontos lépés a Solti Állami Gazdaság 1974. január 1-jén történt átvétele volt. Ezzel a működési terület a korábbinak közel háromszorosára nőtt, és ma meghaladja a 12 500 hektárt. Az állampusztai börtön – ami a működési területet illeti – a magyar büntetés-végrehajtás legnagyobb kiterjedésű intézménye.

Állami beruházásból 1975-ben új szálláskörlet épült Solt-Nagymajorban. Az elavult miklai és korhányi körleteket, az úgynevezett csurmákat viszont megszüntették, ahol 60-100 fő lakott egy térben, a tisztálkodásra csupán néhány vízcsap szolgált.

Az állampusztai körleten a hasonló szállásépületek felújítása is elkerülhetetlenné vált az 1980-as évek második felében. 1989-ben megújuló környezetben két lakóépületet, 1990-ben két kiszolgáló – az őrség elhelyezését szolgáló, valamint a szállítózárkákat, tantermeket, kultúr központot, magánzárkákat, irodahelyiségeket magában foglaló – épületet vett használatba az intézet. Megújult az egészségügyi blokk, a szabadulórészleg, valamint a raktári helyiségek.

Az intézet mai állapota szerint két különálló, egymástól mintegy 30 km-re fekvő körletből áll. Mindkét körleten az elhelyezésül szolgáló épületek mellett kiépültek a szociális és kommunális létesítmények, konyha, ebédlő, hőközpont stb. Állampusztán további központi kiszolgáló részlegek biztosítják az intézet működését.

Az elítéltek az Állampusztai Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft. keretében növénytermesztésben, szőlő- és gyümölcstermesztésben és állattenyésztésben dolgoznak.

Az intézetben a nem hosszú szabadságvesztésre ítélt börtön fokozatú férfiak töltik büntetésüket.

Az intézet befogadóképessége: 637 fő
Fogvatartottak létszáma: 703 fő
A személyzet létszáma: 282 fő

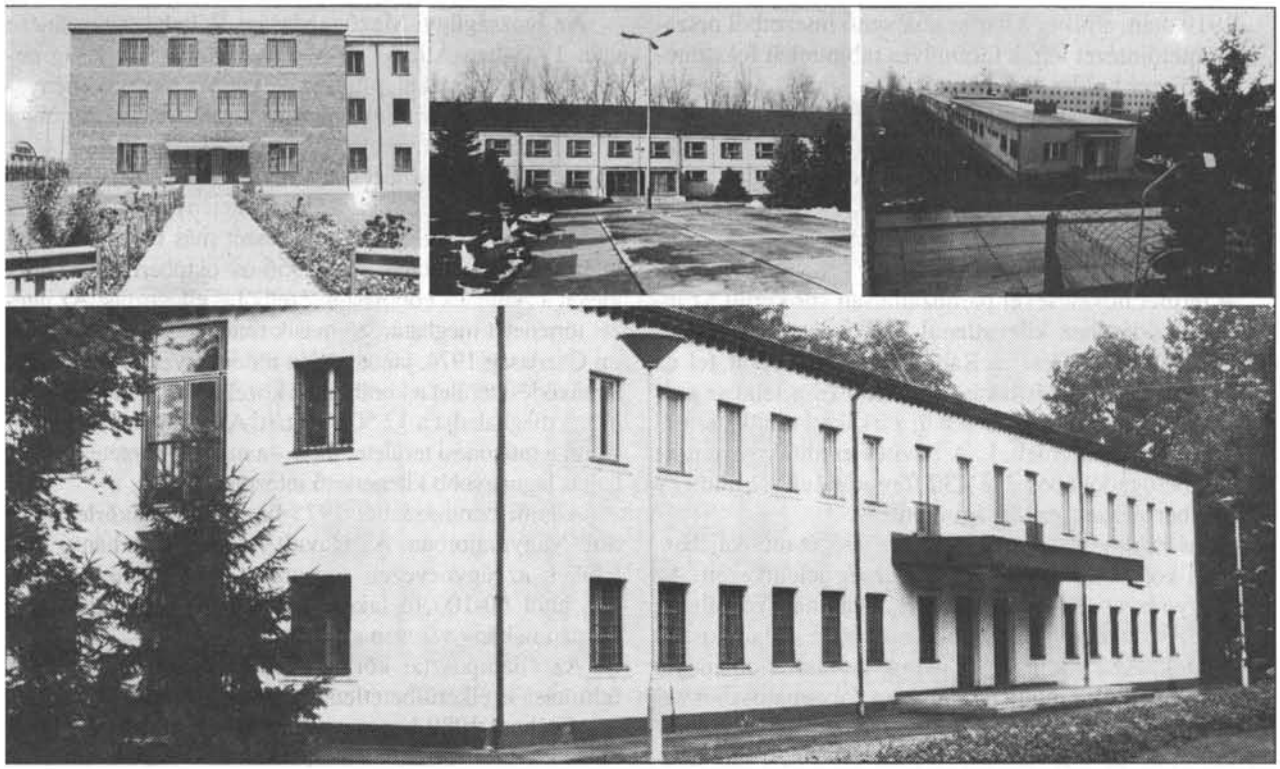

Pálhalmai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 2407 Dunaújváros-Pálhalma 1.

A Pálhalma központtal rendelkező büntetés-végrehajtási intézet mintegy négy évtizedes múltra tekinthet vissza. Története szorosan összekapcsolódott a gazdaság történetével.

1949-ben 600 holdon megalakult a Bernátkúti Állami Gazdaság. 1950-ben kezdődött meg az elítéltek munkáltatása. 1951. június 28-án a gazdaság az Igazságügyi Minisztérium irányítása alá került Bernátkúti Igazságügyi Gazdaság néven.

1954-ben létrejött a Pálhalmai Bv. Munkahely Parancsnokság, Pálhalma központtal. A gazdaság a zirci apátság egykori földjein kezdte a gazdálkodást. (Pálhalma pusztán az 1900-as évek elején *Rosti Pál*, neves botanikus gazdálkodott, aki sok különleges növényt honosított meg, és akiről a helység – Pál-halma – nevét kapta.) A gépesítettség foka rendkívül alacsony volt, 1954 végére sikerült szerény gépparkot beszerezni (28 traktor, 3 zetor, 2 cséplőgép, 12 fogatos fűkasza stb.). A növénytermesztés mellett megindult az állattenyésztés is a régi urasági istállókban. Istállók építésével javultak az állattartás feltételei.

1957. április 19-én a Pálhalmai Célgazdaság elnevezést kapta.

A '60-as években megélénkült a gazdasági célokat szolgáló beruházási tevékenység: Bernátkúton sertésfiaztató, Újgalamboson sertéshizlalda és takarmánykeverő, Hangoson tehénistálló épült, Bernátkúton, Hangoson gépudvar, Sándorházán gépszín létesült.

A Dunai Vasművel közösen hozták létre a lemezfeldolgozó üzemet 1966-ban. Ez kezdete volt annak a napjainkig tartó folyamatnak, amely a nagyüzemi mezőgazdaság mellett ipari foglalkoztatást hozott létre. Az ipari kooperáció bővülése keretében 1975-ben átadták Sándorházán az új oszlopgyártó üzemet, ahol a villamos távvezeték oszlopai készültek. 1976-ban a sándorházai fémmegmunkáló és oszlopüzem két új üzemcsarnokkal és egyéb létesítményekkel bővült. A bővülés következtében az üzemben a legkorszerűbb épületszerkezetek gyártása kezdődött.

A '70-es évek második felében az állattenyésztés volt a gazdaság legjövedelmezőbb ágazata.

1983-ban befejeződött a hangosi tehenészeti telep fejlesztése. A szemüvegkeret-gyártást felváltotta az Ofotérttal kötött szerződés alapján filmválogatási és nemesfémkinyerési munka – nők számára. Ma a Pálhalmai Agrospeciál Kft. keretében foglalkoztatják az elítélteket, főként mezőgazdasági jellegű munkával.

A gazdasági fejlesztésekkel párhuzamosan növekvő elítéltlétszám megkövetelte az intézet fejlődését is. A korszerű körletkialakítás az 1972-ben *Sándorházán* átadott, Dunai Vasmű támogatásával épített szálláskörlettel kezdődött, melyet *Bernátkúton, Mélykúton* és Sándorházán további négy épület átadása követett. Ezekkel párhuzamosan számolták fel az úgynevezett *csurmákat* (tömegszállásokat).

Az épületek munkásszálló jellegűek, központi fűtéssel, közös fürdőhelyiségekkel; később konyhákkal, étkezők-

kel egészültek ki. Kiépültek az elítéltek oktatásának, a szabadidő eltöltésének, a művelődési és sporttevékenységnek a feltételei.

A koncentráció következtében kialakult az intézet mai szervezete: három alegységben töltik az elítéltek a büntetésüket. *Sándorházán börtön fokozatú férfi elítéltek és előzetes letartóztatottak, Bernátkúton börtön fokozatú férfi elítéltek, Mélykúton fiatalkorú börtön és fogház fokozatú nők, felnőttkorú börtön és fogház fokozatú nők, előzetes letartóztatottak, továbbá elzárást töltő nők.*

Az intézet befogadóképessége: 1259 fő
Fogvatartottak létszáma: 1362 fő
A személyzet létszáma: 363 fő

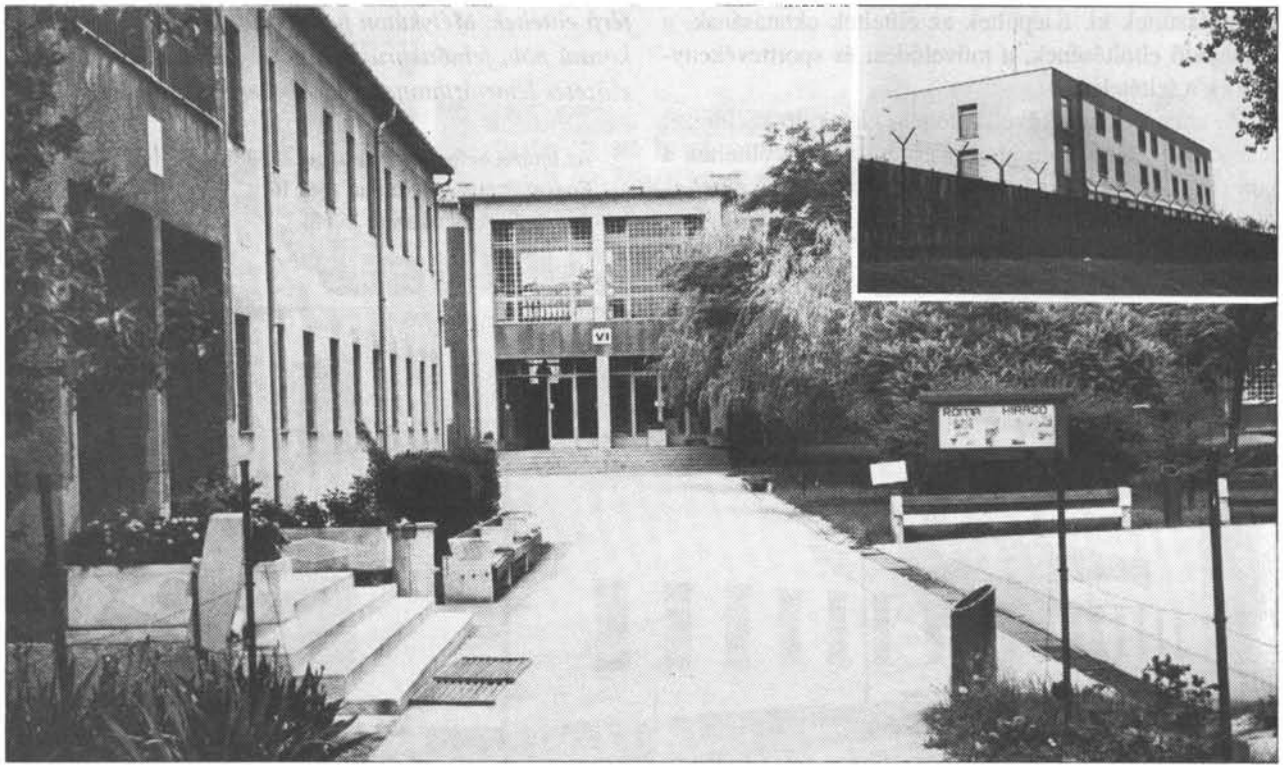

Baracskai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 2471 Baracska

A jelenlegi Baracskai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet és az Annamajori Kft. Fejér megyében, Baracska község közigazgatási területén helyezkedik el, mintegy 2100 hektár területen. Ez a terület *1945-től* került – államosítással – az Igazságügyi Minisztérium kezelésébe. A földterület és az átvett épületek 1945 előtt magángazdálkodók tulajdonában voltak, jelentős része *Dreher Antal földbirtokosé*.

Az annamajori terület 1950-ig a Budapesti Fegyház és Börtönhöz (Gyűjtő) tartozott, és 5 büntetés-végrehajtási beosztottal és mintegy 70-80 elítélttel mezőgazdasági munkahelyként működött. Az elítélteket a háború előtti épületekben szállásolták el. A személyi állomány váltását a Gyűjtő biztosította, az elhelyezést a régi cselédházakban oldották meg.

1950-től 1951. július 1-jéig a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet alárendeltségébe tartozott 5 bv. beosztottal, és 3 polgári vállalati alkalmazottal. Az elítéltlétszám továbbra is 80-100 fő volt. Az elhelyezés és a munkáltatás feltételei nem változtak. 1951. július 1-je és 1951. szeptember 1-je között a Székesfehérvári Megyei Börtön gyakorolta az irányítást.

1953-ban az intézet és a gazdaság önállóvá vált. Ezt követően kezdődött el a fejlesztés, gazdasági épületek, körletek, lakások, épültek. Ekkor alakították ki az *annamajori, robozi* és a *mátyási* őrparancsnokságokat. A személyzet létszáma 120 főre, az elítélteké pedig 1000-1200 főre növekedett. Az intézetnek közvetítő jellege volt, köztörvényes férfiakat és nőket fogadott be, akik más zárt intézetben jól viselkedtek, és kedvezményben részesülhettek.

A két új épületet 1980-ban és 1985-ben adtak át. Ezekben az elítéltek 10-12 fős hálókban laknak. A vezetékes víz és a villanyvilágítás már ugyancsak természetes, mint a központi fűtés, tévé, rádió, video. 1972-ben az intézet a Baracskai Fogház és Börtön nevet kapta. Ez egyben azt is jelentette, hogy az intézetben elzárásos, börtön és fogház fokozatú férfiakat helyeztek el. *Ebben az időszakban volt Baracska a gondatlan elkövetők, az „ittas gázolók" börtöne. Itt töltötték büntetésüket azok is, akik megtagadták a fegyveres katonai szolgálatot, például a Jehova tanúi.* Ez a nem „bűnözői" elítélt réteg tette lehetővé, hogy 1977-től *elsőként itt működjön az elítéltek öntevékeny szervezete*. A szervezetet az elítéltek – az intézet rendjének sérelme nélkül – felhasználhatják belső életük megszervezésében, kulturális és sporttevékenység, a szabadidő eltöltését célzó programok kialakításában, bizonyos ellátási feladatok segítésében. Baracskán – kezdetben a legenyhébb fogház fokozatú, majd a börtön fokozatú elítéltek körében – komoly eredményeket értek el az öntevékeny szervezeti formák és módszerek alkalmazása terén, jelentős pedagógiai műhelymunka folyt itt.

Az ipari munkáltatás 1990-ben szinte egyik napról a másikra, a magyar gazdaságban jelentkező visszaesés és munkanélküliség kapcsán szűnt meg. Az üzemcsarnokok azóta is többnyire üresen állnak, az elítéltek foglalkoztatása főleg a téli időszakban megoldatlan. 1994. január 1-jei hatállyal a korábban önálló Martonvásári Büntetés-végrehajtási Intézet a Baracskai Börtön és Fogház szervezetébe került, mivel a büntető törvénykönyv módosításával megszűnt az intézet korábbi profilját jelentő szigorított javító-nevelő munka.

Ezen a helyen célszerű bemutatni az *önálló Martonvásári Büntetés-végrehajtási Intézet alig egy évtizedes működését.*

Az 1984. évi 19. számú törvényerejű rendelettel 1985. január 1-jei hatállyal módosították a büntető törvénykönyvet, a büntetési nemek közé bekerült *szigorított javító-nevelő munka.* Az új büntetési nemet a közveszélyes munkakerülés, illetve az ezzel halmazatban álló enyhébb súlyú bűncselekmény elkövetésekor lehetett kiszabni. A szigorított javító-nevelő munka végrehajtása és az ehhez szükséges intézményhálózat létrehozása, működtetése a büntetés-végrehajtás feladata volt.

Ezért a büntetés-végrehajtás 1985 márciusában megvásárolhatta a Martonvásár külterületén levő, összesen 7 hektáros ingatlant. Minimális átalakítás után ebben az intézetben indult meg Martonvásári Bv. Intézet néven a befogadó, gyűjtő, elosztó tevékenység.

Az intézet félszabad jellegéből adódóan a jogintézményben sajátos belső rend alakult ki. Ez a rend hasonlított a polgári munkásszállások rendjéhez, és jóval nagyobb mozgási lehetőséget biztosított az itt élő elítélteknek, mint a hagyományos bv. intézetekben. Az elítélteket a munkahelyeken nem őr őrizte, hanem a polgári vállalat művezetőjének irányítása mellett dolgoztak. Az intézeten belüli életüket is a kötetlenebb, szabadabb légkör jellemezte. A lakóhelyiségek ajtaja állandóan nyitva volt, a szálláskörlethez tartozó helyeken mindenki zavartalanul közlekedhetett. Az 1987. évi III. számú törvény 1988. január 1-jei hatállyal módosította a szigorított javító-nevelő munka végrehajtására vonatkozó egyes rendelkezéseket, 11 újabb bűncselekménnyel bővítette kiszabásának lehetőségét.

A politikai változások következményeként megalkotott 1989. évi XXIII. számú törvény hatályon kívül helyezte a közveszélyes munkakerülés törvényi tényállását. Ezzel lényegesen csökkent a szigorított javító-nevelő munka-büntetésüket töltő elítéltek száma. Az 1990. évi XXIX. számú törvény a közkegyelemről további jelentős létszámcsökkentést idézett elő. Ezzel megkezdődött e büntetési nem elhalása, mely oda vezetett, hogy az igazságügy-miniszter 13/1992. számú rendeletével 1992. augusztus 15-ei hatállyal a még büntetésüket töltő szigorított javító-nevelő munkára ítélteket meghatározatlan idejű büntetés-félbeszakításban részesítette. Ez 121 főt érintett. Végül a jogintézmény megszűnt. *1994-től a martonvásári intézetet szervezetileg a baracskaihoz csatolták.*

Az intézetben az enyhébb végrehajtási fokozatba sorolt, a biztonságra kevéssé veszélyes, nem hosszú időre ítélt férfiak töltik büntetésüket.

Az intézet befogadóképessége: 1028 fő
Fogvatartottak létszáma: 906 fő
A személyzet létszáma: 311 fő

Nagyfai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 6750 Szeged-Nagyfa

A rendszerváltozás előtti másfél évtizedben a Szeged és Hódmezővásárhely közti műúttól kb. 10 km-re lévő Élő-Tisza és Holt-Tisza közti területet Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézetként ismerte meg a közvélemény.

A névről a leghitelesebb forrás, az Algyő és népe című monográfia mondja: „1782–85 Nagyfa, 1805: NagyFa. A Holt-Tisza nagy kanyara által körülvett terület." A névnek „nagy erdő" jelentése is gondolhatnánk, de a fátlan Alföldön egy magányos fa is lehet mérvadó. Más neve „Zug". [A monográfia nem említi, de szájhagyomány útján öröklődött, hogy valahol e tájon kiemelkedő fák (nagy fák) alatt táborozott Rózsa Sándor és betyárcsapata.]

A Pallavicini uradalomból kialakított nagyfai birtokot, 744 katasztrális holdat a Tisza szabályozása, utána az Országos Földbirtokrendező Bíróság ítéletével a Szegedi Kerületi Börtön rabgazdaságnak adományozta.

1946–1949 az átalakítás éve volt a büntetés-végrehajtásban, a működő termelőüzemeket – így Nagyfát is – két önálló gazdasági szervezetbe tömörítették: IM Ipari Vállalatba, IM Mezőgazdasági Vállalatba, melyeket az IM Gazdasági Igazgatósága irányított.

Nagyfa mint letartóztató intézet önálló őrparancsnokságként működött, a gazdasági pedig az IM Mezőgazdasági Vállalat keretében az Állampusztai Célgazdaság Üzemegységeként gazdálkodott, még a Holt-Tisza által körülhatárolt területen.

Az 1950-es II. törvény 1951. január 1-jével az egységes szabadságvesztést, a börtönt vezette be. Nagyfa – miután a bv. az Igazságügyi Minisztériumtól a Belügyminisztériumhoz került – a Szegedi Országos Börtönhöz, a vállalat a KÖMI-hez (Közérdekű Munkák Igazgatósága) került irányítási szempontból.

1954 újabb változást hozott: a gazdaságot az Élelmiszer-ipari Minisztérium veszi át, Algyő-Nagyfai Konzervipari Célgazdaság néven. (A döntést az 1953-as amnesztiával, valamint a magyar–jugoszláv viszony elmérgesedésével lehet magyarázni.) Az intézet önálló szervezetként 1957 elejétől működött Szigorított Büntetés-végrehajtási Munkahely, Nagyfa néven.

Az 1974. évi 10. tvr. intézkedett az alkoholisták kötelező intézeti gyógykezelésének ügyében, a Nagyfai Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézet (MAT) alapításáról. Az intézet feladata volt a beutalt alkoholistáknak káros külső hatásoktól elszigetelt környezetben, felügyelet mellett, rendszeres munkáltatás felhasználásával, megszokott életrend mellett történő gyógykezelése.

1974-ben korszerű, az alkoholisták kezelésére alkalmas egészségügyi jellegű épületeket emeltek, amelyeket 1990-ben alakítottak át börtönné. 1975-től 1981. március 18-áig párhuzamosan működtek Nagyfán a hagyományos börtönrezsim és a Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézet terápiás rezsimjei.

1990 februárjáig a 760 férőhelyes Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézet zárt egészségügyi intézményként működött, az IM felügyeletével és az Egészségügyi Minisztérium szakmai kontrolljával. A beutaltak létszáma az 1975. decemberi 119-ről fokozatosan emelkedett. 1981–86 között meghaladta az 550-et, a megszűnéskor 94 volt.

Az alkoholizmus gyógykezelésének magyarországi bizonytalanságai, a jogállamiságra való törekvés a kötelező kezelések megszüntetését eredményezték, ennek során elsőként az 1990. évi XIV. törvény megszüntette a Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézetet 1990. február elsejei hatállyal.

Az igazságügy-miniszter Nagyfai Börtön és Fogház elnevezéssel a MAI jogutódjaként büntetés-végrehajtási intézetet létesített. Az intézetet elsődlegesen csökkent munkaképességű és gyógyító-nevelő csoportba helyezett fogvatartottak elhelyezésére jelölték ki.

A megszüntetéskori állapotban az intézet körüli 878 hektár földterület az Állampusztai Célgazdaság Nagyfai Üzemegységének kezelésében volt (1981-től terápiás foglalkoztatási céllal a Nagyfa–Állampuszta együttműködés látszott célszerűnek), ebből 702 hektár szántóterületen elsődlegesen nagyüzemi gazdálkodás folyt.

Az 1990-es év az átállás éve a Nagyfai Börtön és Fogház történetében. A szervezet „visszaalakításának" idején, **az aktív** átképzés megvalósítása **alatt, valamint a börtön és** fogház építészeti kereteinek megteremtésére a Szegedi Átmeneti Intézetből, a Martonvásári Szigorított Javító-Nevelő Intézetből szállítottak fogvatartottakat intézetfenntartó feladatokra, de 1990. június 18-án ismételten kiürült az intézet (közkegyelem miatt).

Az amnesztia után fokozatosan indult az azóta is tartó létszámnövekedés.

A Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézet tárgyi feltételei csak részben feleltek meg a fogház és börtön működtetési kritériumainak, ezért elsősorban **a megfelelő** biztonság **feltételeit kellett** megteremteni.

A bekerített területen közvetlenül a körletek közelében van a konyha, **a maximum** 1000 személy kiszolgálására is alkalmas **önkiszolgáló** ebédlő, a központi fűtés kazánháza. Külön részleg – a bekerített területen belül – a két épületegyüttesből álló szociokulturális részleg, tantermekkel, könyvtárral, klubhelyiséggel, szakköri helyiségekkel, szertárral. A szociokulturális részlegben különböző foglalkozási formák megvalósulásával szükség esetén 250 fogvatartott egyidejű aktív szabadidő eltöltése is lehetséges.

A védelmi kerítéssel körülvett területen kívül találhatók az úgynevezett kiszolgáló épületek, adminisztratív, gazdasági épület (garázsok raktárak, gépműhely, a gazdaság üzemcsarnokai, raktárai, szociális építményei stb.). Közvetlenül az intézet közelében, de elkülönítetten terül el a lakótelep 59 szolgálati lakása. Az elítélteket vegyesipari, karbantartási és mezőgazdasági munkával foglalkoztatják. Az erre a célra létesült gazdaság nem önálló, az állampusztai kft. részlegeként működik. Az intézetet körülhatároló földterületen találhatók: a sertéstelep, a borház-raktár, a Váradi-tanya, és különféle gazdasági raktárak, üvegház, kertészeti épületek.

Az intézet elsősorban börtön, kisebb számban fogház fokozatú férfi elítélteket fogad be. Új feladata az idegenrendészeti őrizet foganatosítása, elkülönített ***körleten.***

Az intézet befogadóképessége: 467 fő
Fogvatartottak létszáma: 304 fő
A személyzet létszáma: 241 fő

Kalocsai Fegyház és Börtön

Címe: 6301 Kalocsa, István király út 24–26.

Eredetileg is a törvénykezés céljára épült a barokk stílusú épületegyüttes, melyet 1897-ben adtak át. Az épület a város központi utcáján található, a városházával szemben.

Átadásának időpontjában az épületben nyert elhelyezést a királyi törvényszék, a királyi ügyészség, a királyi járásbíróság, a telekkönyvi hivatal és a fogház.

A törvényszéki fogház szervezetileg a királyi törvényszékhez tartozott, felügyeletét a királyi ügyészség látta el. Az épület átadásakor már a fogház mellett rabműhely vagy rabmunkaház is létesült.

A királyi törvényszék és a fogház illetékességi területe a kalocsai, a kiskörösi, kiskunhalasi és a dunavecsei járás területére terjedt ki.

A Kalocsai Királyi Törvényszéki Fogház mellett 1916-tól létrehozták az első női dologházat, melybe a közveszélyes munkakerülők kerültek. A dologházi munkára ítélteket magánszemélyek is foglalkoztathatták. A dologház igazgatásával és a dologházi őrizet végrehajtásával járó tennivalókat a fogház személyzete végezte, külön személyzete nem volt. Helyileg azonban a törvényszéki épületek melletti utcában kapott elhelyezést, helyén ma bévés szolgálati lakások állnak. Az intézet beépített alapterülete 3339 négyzetméter. Itt működik a nők átmeneti csoportja is.

1949-ben az épületben helyet foglaló szervezet neve megváltozott: Kalocsai Megyei Bíróság és Fogház. 1950. április 30-án a Kalocsai Megyei Bíróság megszűnt. 1950. augusztus 15-én a márianosztrai női börtön átköltöztetéssel került Kalocsára. 1950-ig az elítéltek karbantartási, mezőgazdasági, kosárfonási munkákat végeztek. 1953-tól a Kalocsai Konfekcióipari Vállalat fő profilja a munkaruhagyártás lett. A vállalat ma is eredményesen működik, Kalocsai Konfekcióipari Termelő és Kereskedelmi Kft. néven.

Az intézet börtön és fegyház fokozatba sorolt női elítéltek elhelyezésére szolgál, itt töltik büntetésüket az életfogytiglanra ítélt nők is.

Az intézet befogadó képessége: 216 fő
Fogvatartottak létszáma: 281 fő
A személyzet létszáma: 134 fő

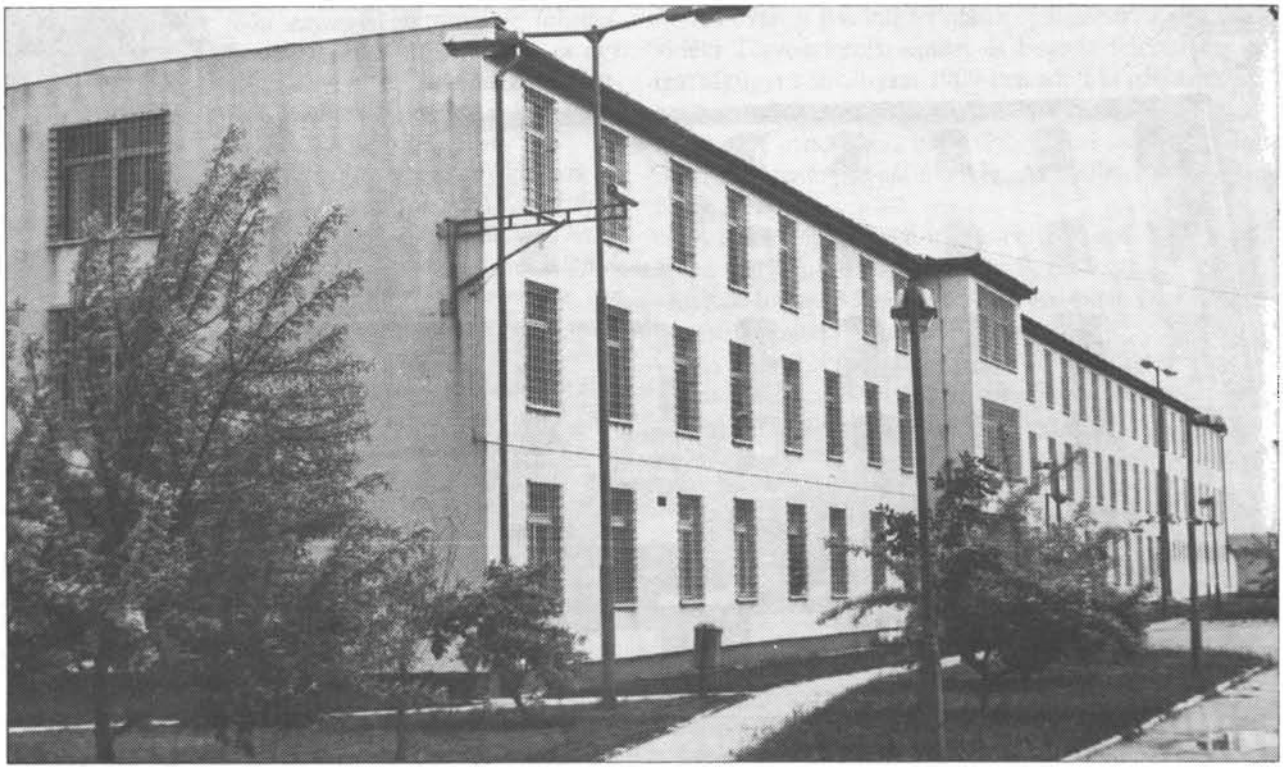

Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete,

Címe: 2313 Tököl, Ráckevei út 6.

A Csemegi-kódex a fiatalkorú bűnelkövetőkről nem rendelkezett. Csak 1907-ben született döntés arról, hogy fiatalkorúaknak büntetésletöltő helyeket kell létrehozni, s 1908-ban jelöltek ki hét, addig felnőtt börtönként funkcionáló intézetet erre a célra.

Az 1951. évi 34. számú tvr. foglalkozott ismét a fiatalkorúakkal. Ez egy egységes fokozatot (börtön) határoz meg, s két helyen rendeli el a 18 év alattiak szabadságvesztés-végrehajtását, Cegléden a fiúk, Kecskeméten a lányok részére. Később a ceglédi intézet megszűnt, 1954-ben Sátoraljaújhelyre vitték a fiatalkorúakat, majd 1959-ben Budapestre kerültek.

Az intézet eredetileg huszárlaktanya volt, az 1956-os forradalom leverése után a Belügyminisztérium internálótábora. Ennek megszüntetése után költöztek ide a fiatalkorúak, 1963-ban.

Az 1966. évi 21. tvr. börtön és büntetés-végrehajtási munkahely fokozatot különített el, s hangsúlyt fektetett a nevelésre. Igen rossz elhelyezési körülmények között folyt a munka az első években. Az elsősorban alapellátást szolgáló munkák (konyha, mosoda, cipész, varroda, asztalos, karbantartó) képezték a mindennapi tevékenységet. A korszerűtlen, nem lakóhelyiségnek készült építményeket átalakították, felépült egy nyolc tantermes iskola, tornateremmel és sportpályával, elkészült a látogatási helyiség, a szabadidőközpont, valamint múzeumi, vetítő- és szakköri helyiségek.

Az 1971. évi 28. tvr. határozta meg a jelenleg is érvényben lévő fokozatokat (fogház, börtön), s az intézet Fiatalkorúak Börtöne és Fogháza néven működött tovább.

1971–74 között a fogvatartottak jobb elhelyezésére felépült négy szálláskörlet, körletenként 20 tízszemélyes zárkával, s elkészült a jelenlegi igazgatósági épület is.

Elkezdődött a fiatalkorúak nagyüzemi foglalkoztatásának előkészítése, kezdetben az Állampusztai Célgazdaság tököli kirendeltségeként. 1974-ben a kirendeltség önálló vállalattá szerveződött Dunai Vegyesipari Vállalat néven. Mai neve: Dunai Vegyesipari Termelő, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

1985-re egy 400 férőhelyes új lakóépületet építettek fel. 1984–86-ban a létszám elérte az 1000 főt.

A Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete mintegy 209 000 négyzetméter területen helyezkedik el. A börtönvállalattal együttes kerülete közel 3 km. Jelenleg két egység működik itt, a Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete, valamint a Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza.

A fogvatartottak számára kialakított lakóterület 3560 négyzetméter. Széttagolt épületekben élnek a fogvatartottak, egy 1985-ben átadott többszintes épület az intézet legkorszerűbb része. A fiatalkorúak fogház (40%), illetve börtön (60%) fokozatban töltik szabadságvesztés-büntetésüket. Ezeken belül alakultak meg az alaprezsimek, melyekből a félzárt (rossz magatartás, problémás viselkedés) vagy a félnyitott (jó beilleszkedés, normakövető magatartás) irányába mozoghat az elítélt.

Jelentős beruházás indult 1997-ben: az elítéltkonyha teljes rekonstrukciója. *Az intézetben fiatalkorú férfiak töltik büntetésüket.*

Az intézet befogadóképessége: 554 fő
Fogvatartottak létszáma: 491 fő
A személyzet létszáma: 353 fő

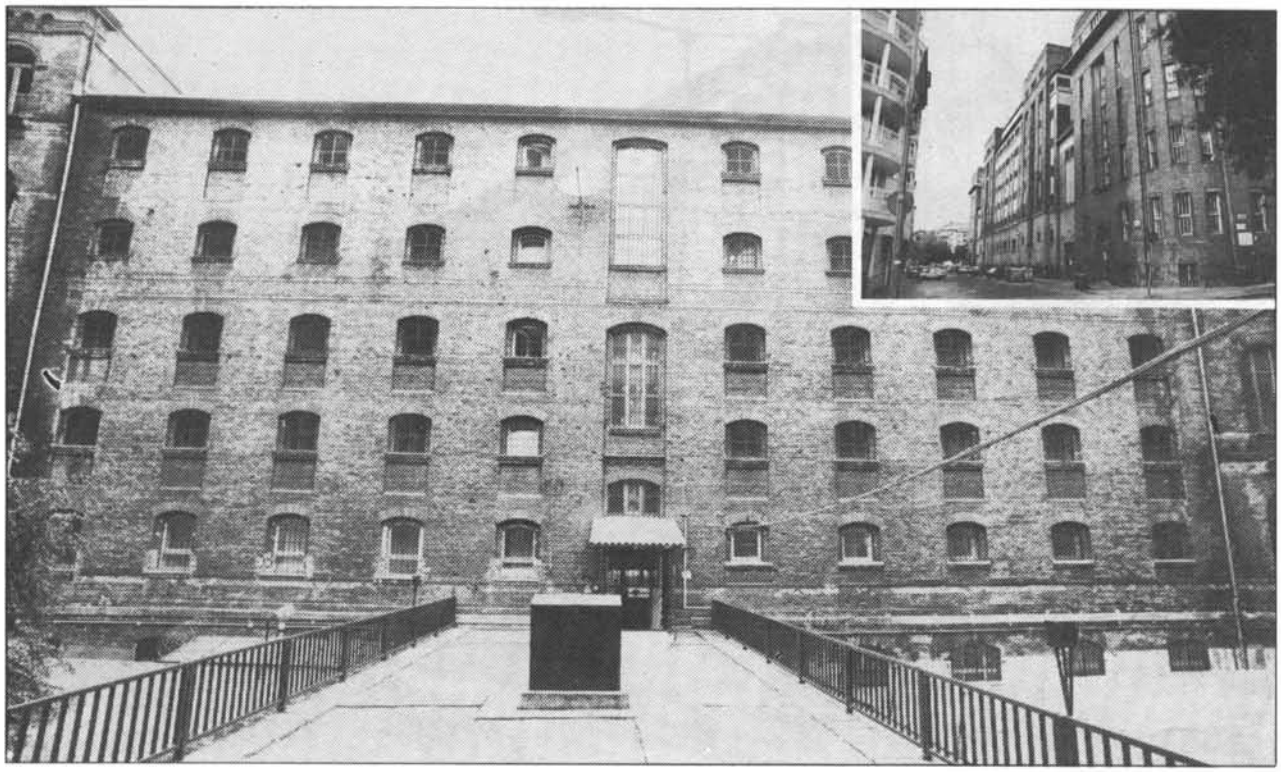

Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: Budapest V., Nagy Ignác u. 5–11.

Az intézet két különálló épületben, egységes irányítás alatt működik. A főépület magában foglalja a Fővárosi Bíróságot, a Pesti Központi Kerületi Bíróságot és a börtönt, valamint a Fővárosi Főügyészséget. A Törvénykezési Palota felépítését a múlt században a Budapesti Királyi Törvényszékeknek a város különböző részeiben levő bérházaiban való addigi elhelyezése, valamint a város növekvő forgalma tette szükségessé. Az épületet Hauszmann Alajos tervezte. Az építés 1888. április 19-én vette kezdetét az V. kerületben, az Alkotmány, a Markó, Koháry és Sólyom utcáktól bekerített, s a főváros tulajdonát képező telekcsoporttal, mely 2975,60 négyszögölnyi terjedelme és szabad fekvése folytán az elsőfokú királyi törvényszékek, valamint egy-két járásbíróság számára emelendő épületre megfelelőnek mutatkozott. *Az építési program szerint az épületben a következő törvényszékek és bíróságok voltak elhelyezendők. 1. A Budapesti Királyi Törvényszéknek mind polgári, mind büntető osztálya, 2. A Budapesti Királyi Ügyészség a vizsgálat alatt levő foglyok számára szolgáló faházzal. 3. A Budapesti Királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszék. 4. Az V. kerületi Királyi Járásbíróság és Végrehajtó Iroda. 5. A Budapesti Királyi Büntető Járásbíróság.*

Az épület egésze a kor szellemiségének megfelelően barokk stílusban épült, mely megnyilvánul mind a külső, mind a belső építésben, formákban. A belső tér kiképzésére az egyszerűség a jellemző, a tárgyalótermek, előtermek, várótermek, a visszavonulásra szolgáló szobák a bírák, ügyvédek, szakértők részére, tanúk, vádlottak szobái, melyek mind összeköttetésben vannak egymással, a célszerűséget szolgálják. A fogházépület a Markó utca felőli oldalon T alakban épült oly módon, hogy a három végpontján elhelyezett lépcsőkkel szoros összeköttetésben van a főépülettel, egyszersmind azonban tőle e három helyen vasajtókkal teljesen el is zárható.

Korabeli leírás szerint, a belső beosztás alapelve az, hogy az egyes cellák ajtói egy minden emeleten átmenő, üvegfedésű és emeletenként folyosóval ellátott udvarra nyíljanak, az alaprajz T alakjának megfelelően így két egymáshoz derékszögletben álló udvar létesült, amelyek keresztező vonalában fekszik a belső közlekedésre szolgáló lépcső.

Letartóztató helyiségek csak az emeleteken voltak, és földszinttől kezdve a beosztás minden emeleten ugyanaz: a cellák nagy része három személyre szükséges térfogattal volt tervezendő: vannak azonban cellák egy, négy és hat személyre.

Az elhelyezhető vizsgálati foglyok száma 320 fő volt. A cellákon belül a külső ablakszárny előtti vasrácsok 1,5 cmes négyszögletes vasrudakból készültek, és befalazásuk az építkezés közben az ablakokkal egyidejűleg történt, „minélfogva kifeszítésük lehetetlenné volt téve". A bejáró vasajtók 0,75 m szélesek és 1,90 méter magasak, középütt Wertheim

féle zárral, alul és fölül egy-egy tolózárral és lakattal. Ezenkívül ételbeadó ajtócska van belső konzollal és egy megfigyelő rostély fedőlappal. A cella padozata öntött aszfalt, a falsíkok meszeltek, a három személyre szánt celláké 44,95, míg az egyes celláké 26 légköbméter volt.

A nagyobb cellák méretei a fentiek arányában az elhelyezendő létszámhoz képest nagyobbak. A fogházépület körüli udvarok a fogságban levők sétálóhelyéül használhatók, s ezért a középső nagy udvar, melynek alapterülete 1100 négyzetméter, két fallal három részre van osztva. Valamennyi udvar burkolata keramit, a fal mentén 1,20 méter széles gyalogjáró épült.

A körletépület az emeletenként zárkából, nevelői szobákból, raktárakból, fürdőkből, elkülönítőkből, őri vécéből, folyosókból, lépcsőházakból, átjárókból áll. *1994–95–96-ban az intézetben teljes felújításra került sor, a korszerű higiénikus zárkák mellett modern egészségügyi blokk, konyha, a személyzetet szolgáló egy-ségek készültek el.*

A Fővárosi Bv. Intézet másik épületének, a volt Pestvidéki Törvénykezési épület és Fogház felépítésére az igazságügyi kormányzat 1909-ben adott ki pályázatot.

Az építkezés 1913-ban kezdődött el a Duna budai oldalán a Fő utca, Kacsa utca, Gyorskocsi utca, Nagy Imre tér által határolt önálló telken. Az épületet Jablonszky Ferenc tervezte.

A telekre épített háztömbön belül az épület szintterületein négy intézmény osztozik: Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet 83 zárkával, BM Vizsgálati Osztály, Budapesti Katonai Bíróság és Ügyészség.

Az intézet a főváros területéről az előzetesen letartóztatottakat fogadja be. Elítéltek az intézet működési, fenntartási munkáinak elvégzése céljából töltik itt büntetésüket.

Az intézetegyüttes befogadóképessége: 379 fő
Fogvatartottak létszáma: 764 fő
A személyzet létszáma: 386 fő

Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 7601 Pécs, Papnövelde utca 7.

Az igazságügyi kormányzat és a pécsi királyi ügyészség 1882-ben a korábbi járási és a megyeháza pincéjében rossz viszonyok között működő tömlöcök helyett új fogház építésére adott megbízást.

Az épületet 1884. májusában vették használatba. 24 magán- és 18 közös, összesen 42 zárka, továbbá munkaterem, kiszolgáló helyiségek létesültek, imaterem és tanterem is. Az elítélteket vesszőfonással, kosárfonással foglalkoztatták.

Az intézet a mai történelmi belvárosban helyezkedik el, az egykori városfal tövében.

Az eltelt évtizedek alatt többször bővítették, átalakították az épületeket. Legutóbb 1992-ben a kedvezőtlen talajviszonyok miatt ismételten megsüllyedt a telek egy része, ezért a raktárépületet le kellett bontani.

Az 1960-as és '70-es években az intézetbe csoportosították és ott foglalkoztatták a csökkent munkaképességű női elítélteket.

Az intézet elsősorban az előzetesen letartóztatott, valamint a börtön fokozatú női és férfi fogvatartottak befogadására kijelölt megyei, zárt jellegű intézet.

Az intézet befogadóképessége: 102 fő
Fogvatartottak létszáma: 115 fő
A személyzet létszáma: 89 fő

Bács-Kiskun Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 6001 Kecskemét, Mátyás utca 2.

Az intézet alapítási éve 1903. Elődje a kecskeméti Királyi Törvényszék és Fogház volt, létrehozásának gondolata dr. Stipl Károly, az akkori törvényszéki elnök nevéhez fűződik.

Az építészeti és műszaki munkálatokkal itt is Wágner Gyula műépítészt bízták meg. A város akkori vezetősége jelentős támogatást biztosított az építéshez. Az épületet a város szívében az akkor építendő új sugárútra tervezték.

Az épületegyüttes 1904 októberében készült el, és 1905. január 3-án átadásra került, a Magyar Állam tulajdonába „ajándék" címén, melyet Kecskemét városa adományozott. Az akkori befogadóképessége 120 fő volt.

Az intézetben a fogvatartottak elhelyezésére szolgáló épület három szintből áll. A befogadás a földszinten történik, itt található a felszerelési raktár, a bűnügyi nyilvántartó iroda, a befogadó nevelő iroda, a bűnügyi nyilvántartó irattára, az előzetesen letartóztatottakat foglalkoztató csavarcsomagoló és a dobozkészítő helyiség, a fogvatartottak boltja, amely mindennap nyitva van. Továbbá itt találhatók az előzetesek beszélőfülkéi, az ügyvédi beszélő, valamint három fegyelmi zárka és a szolgálatos főfelügyelői iroda.

Az I. emeleten 15 zárka szolgál az előzetesen letartóztatottak és a megőrzésesek részére, orvosi rendelő és egy kondicionáló terem. Külön nyitott körleten vannak elhelyezve az első bűntényesek és a fiatalkorúak.

A II. emeleten 14 zárkahelyiség van az előzetesen letartóztatottak számára. A szabadidő eltöltésére kultúrterem, stúdió, kondicionáló terem, könyvtár áll rendelkezésre. Itt helyezkedik el a dolgozók körlete, mely 8 zárkából, egy kultúrhelyiségből, kondicionáló teremből áll, amely mellett zuhanyozó működik. Az elítélteknek mini főzőkonyha áll a rendelkezésére.

1991-ben a Wéber Ede úti volt szovjet laktanya átalakítására kapott lehetőséget a büntetés-végrehajtás. Az elképzelés – igazodva a jogszabályi változásokhoz – az volt, hogy az intézet legyen alkalmas a város és a megye területéről bekerült elítéltek elhelyezésére. Ennek célja, hogy lehetőleg ne szakadjanak el korábbi családi, munkahelyi környezetüktől, nagyobb esélyt adva ezzel a szabadulás utáni beilleszkedésnek. Legyen továbbá alkalmas az úgynevezett egyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásával történő büntetés-végrehajtásra. *Az előbbi célra 32, az utóbbira 30 férőhely létesült és 1995-ben vették használatba. Az új intézet az európai börtönnormáknak mindenben megfelel, az elítélteket egyszemélyes lakóhelyiségekben helyezték el.*

E területen további fejlesztés történt. Ebben szerepelt egy regionális fiatalkorú-intézet létrehozása *(átadására 1997 szeptemberében került sor)*, a foglalkoztatást, a kulturált szabadidő-eltöltést szolgáló létesítmények építése.

A kecskeméti megyei jellegű intézet, végrehajtja az előzetesen letartóztatottak, az őrizetesek, az elzárásra beutaltak és a börtönfokozatú elítéltek fogva tartását.

Az intézetegyüttes befogadóképessége: 150 fő
Fogvatartottak létszáma: 187 fő
A személyzet létszáma: 128 fő

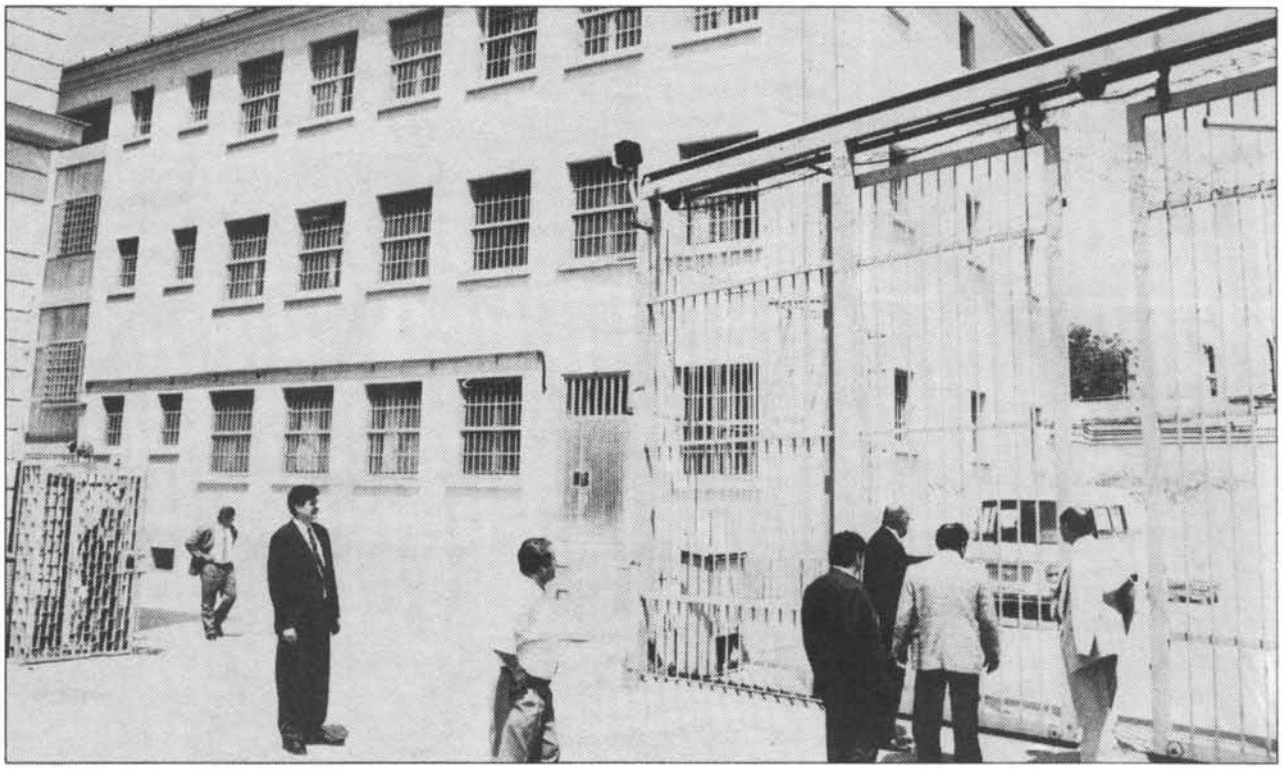

Békés-Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 5701 Gyula, Béke sugárút 38.

Mint több más megyei börtön, a gyulai is a kiegyezést követően, a Csemegi-kódex szellemének megfelelő elvek alapján épült. Tervezésénél figyelembe vették a korabeli megyei elöljáróság aradi tanulmányútján szerzett tapasztalatokat, ezért építészeti struktúrája emlékeztet az aradi börtönre. 1897. október 28-án hagyta jóvá a képviselő-testület a Wágner Gyula által készített tervet a Megyei Törvényszék épületéről. A kivitelezés Szilágyi és Robelli nevű szegedi vállalkozók munkáját dicséri, akik meglepően rövid idő – mindössze 2 év – alatt építették fel *a gyulai Béke sugárút legszebb épületét, és így az 1899 őszén átadásra került.*

Többségében kisméretű, egyszemélyes zárkákat terveztek és alakítottak ki, így 70 fő befogadására épült. Ezért már a kezdet kezdetén is zsúfolt volt, mivel rendszeresen 100–150 fő között volt a fogvatartotti létszám.

Az intézet épületének beépített alapterülete: 1308 négyzetméter. Az intézet épülete kétemeletes. Az intézet eredetileg kisméretű végrehajtó intézetként működött, s csak az 1940-es évektől változott a profilja. Az intézet belső szerkezetét az úgynevezett körletrendszer határozza meg, amely alapvetően három fokozatú: zárt–félig nyitott–nyitott. A zárt rendszerben a jogerős, nem jogerős elzárását töltő és az előzetesen letartóztatásban lévő fogvatartottak vannak elhelyezve, akik csak kísérettel mozoghatnak.

A félig nyitott rendszerben azok a jogerős börtön – kivételes esetben fegyház – és fogház fokozatú elítéltek vannak elhelyezve, akik az intézet működését segítik.

A nyitott rendszerben kerülnek elhelyezésre a jogerős börtön és fogház fokozatú – kedvezménnyel rendelkező – elítéltek, akik munkavégzés céljából az intézetet napközben elhagyhatják. Az 1990-es évek elején az épület több részletét felújították.

Az intézet fő feladata ma a megye területéről az előzetesen letartóztatottak befogadása.

Az intézet befogadóképessége: 73 fő
Fogvatartottak létszáma: 118 fő
A személyzet létszáma: 84 fő

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bv. Intézet

Az I. épület címe: 3501 Miskolc, Fazekas u. 4.
A II. épület címe: 3711 Szirmabesenyő, Miskolci u. 3.

Az intézet közel száz esztendeje működő büntetés-végrehajtási intézmény.

Ennek az intézetnek a létesítése is a Csemegi-kódexnek köszönhető.

Az építési munkálatok 1898-ban kezdődtek és 1902-ben fejeződtek be a miskolci Fazekas utcai telken. A terveket Kiss István építész készítette. A felépült bástyafalak között működött a bűnvádi perrendtartás megfelelő szakaszai szerint a vizsgálóbíróság, s mellette – két kapuval és kerítéssel elkülönítve – a királyi törvényszéki fogház. A létesítmény tehát eredeti rendeltetését tekintve – mai fogalmak szerint – két funkciót látott el: büntetőeljárási, és büntetés-végrehajtási funkciót.

A fogházban rabműhely és törvényszéki kórház is működött. Levéltári anyagok szerint 40-50 fogvatartott dolgozott a rabműhelyben.

A háborúk idején és az ötvenes években a fogvatartotti létszám ugrásszerűen megnőtt. Általános volt, hogy ötszáz fogvatartottat is bezsúfoltak az intézetbe.

Az intézet történetében új fejezetet jelentett a második épület felépítése. Az építési munkálatok 1986-ban kezdődtek. A betelepítésre 1991 tavaszán került sor.

Az épület eredetileg szigorított javító-nevelő munkát végrehajtó intézetnek készült.

Az intézet háziműhelyében, a mosodában és a II. épületbe a közelmúltban kísérleti jelleggel telepített kosárfonó műhelyben a költségvetés terhére foglalkoztatott fogvatartottak száma 70 és 90 fő között ingadozik. A balassagyarmati Ipoly Cipőgyár Termelő és Szolgáltató Kft. kihelyezett üzemében mintegy 30 fő dolgozik.

Az intézet két objektumból áll. Az egyik a város központjában lévő, iskolákkal és a bíróságokkal szomszédos 90 éves épület, 60 lakózárkával. A másik Miskolc város közigazgatási határán kívül fekvő hatéves, modern vasbeton szerkezetű, háromszintes épület, 36 lakózárkával. *E megyei intézetben az előzetes letartóztatottak és börtön fokozatú férfi elítéltek vannak döntő többségben.*

Az intézet befogadóképessége: 327 fő
Fogvatartottak létszáma: 404 fő
A személyzet létszáma: 172 fő

Fejér Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 8003 Székesfehérvár, Szegfű Gyula u. 2.

1704-ből származó iratok arról tanúskodnak, hogy a város már akkor rendelkezett olyan katonai épülettel, melyet börtön céljára használtak. Ez az akkori város főterén – Városház tér – helyezkedett el. A város lakói ezt a létesítményt úgy nevezték, hogy „török jégverem".

A város és környéke lakosságának növekedése, a börtön szűkös befogadóképessége felvetette egy új börtön építésének szükségességét.

1902-ben már álltak a törvényszék épületének falai, mely magába foglalta a megyei főügyészséget és a bíróságot, valamint az épületben lévő fogházat. Az épület terveit Say Ferenc készítette. *Az épületkomplexum a működését 1906 júniusában kezdte meg.*

A fogház épülete szervesen kapcsolódott a törvényszék épületéhez, annak irányítása és felügyelete alatt működött 1945-ig. Csupán 1909-ből származó kataszteri törzsív utal arra, *hogy a fogházban összesen 48 zárka található, amely magánzárka és társas cella néven volt nyilvántartva.* 1912-ben a zárkák számát 59-re bővítették. Az épület megyei intézetnek készült az akkori kor követelményeinek és börtönstílusának megfelelően. Az épület főtérre néző szárnya kétszintes, míg az oldalszárny, ahol a zárkák találhatók, háromszintesek. A folyosók zárt rendszerűek – ezek ablakai néznek a külvilágra –, erre a folyosóra nyílnak a zárkaajtók, míg a zárkaablakok az U alakú zárt udvarra néznek. A zárkák zömét az első és második emeleten helyezték el, de a hatvanas évek végéig a földszinten is volt nyolc zárka. Az első emeleten – ahol a börtön csatlakozott a bírósághoz – közös moziterem lett kialakítva. Jelenleg ez a városi bíróság díszterme.

A székesfehérvári börtönnek mint megyei intézménynek a II. világháborút megelőzően és azt követően jelentős szerepe volt. A megyében már a háborút megelőzően is működött a bíróságok mellett kisebb befogadóképességű, két-három zárkát magába foglaló börtön, Válon, Bicskén, Móron, Adonyban és Enyingen. Ezeket a háborút követően, a bíróságokkal egyidőben vagy azt megelőzve felszámolták.

A fogvatartottak munkáltatása 1906-tól szinte folyamatosan folyt. Kezdetben kosárkötéssel és gyékénysző-nyeg-szövéssel foglalkoztak. Az itt készült áruk egy részét hazai piacon adták el, de vannak dokumentumok arról, hogy a bécsi piacra is szállítottak lábtörlőket eladásra. *(Az 1950-es években volt olyan időszak, amikor 14 telephely és 3600 elítélt tartozott Székesfehérvárhoz.)* Az ötvenes évektől ez kibővült elsősorban a női fogvatartottak számára tollfosztással, míg a férfiak – a már említett munkájukon kívül – fonalcsévézést végeztek. A hatvanas évektől a hagyományos, régi profilokat egyre inkább felváltotta a piachoz, kereslethez igazodó munkáltatás. Így foglalkoztak játékkészítéssel, gomb-, ágynemű- és munkaruhavarrással, orvosifecskendő-szereléssel, gyógyszereskupak-készítéssel, diótöréssel.

1990 óta megszűnt a szervezett munkáltatás.

Az intézet közel százéves. Ez önmagában is utal mai állapotára. A hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején végrehajtott belső átalakításokat és korszerűsítési munkákat leszámítva az intézetben négy alkalommal végeztek részleges felújítást.

Az épület 1891 négyzetméteren helyezkedik el. Szintenkénti hasznos területek összege 1798 négyzetméter.

Feladata az előzetes letartóztatás foganatosítása a megye területéről, az intézet működtetéséhez szükséges létszámú börtön fokozatú elítélt büntetésének végrehajtása.

Az intézet befogadóképessége: 107 fő
Fogvatartottak létszáma: 129 fő
A személyzet létszáma: 83 fő

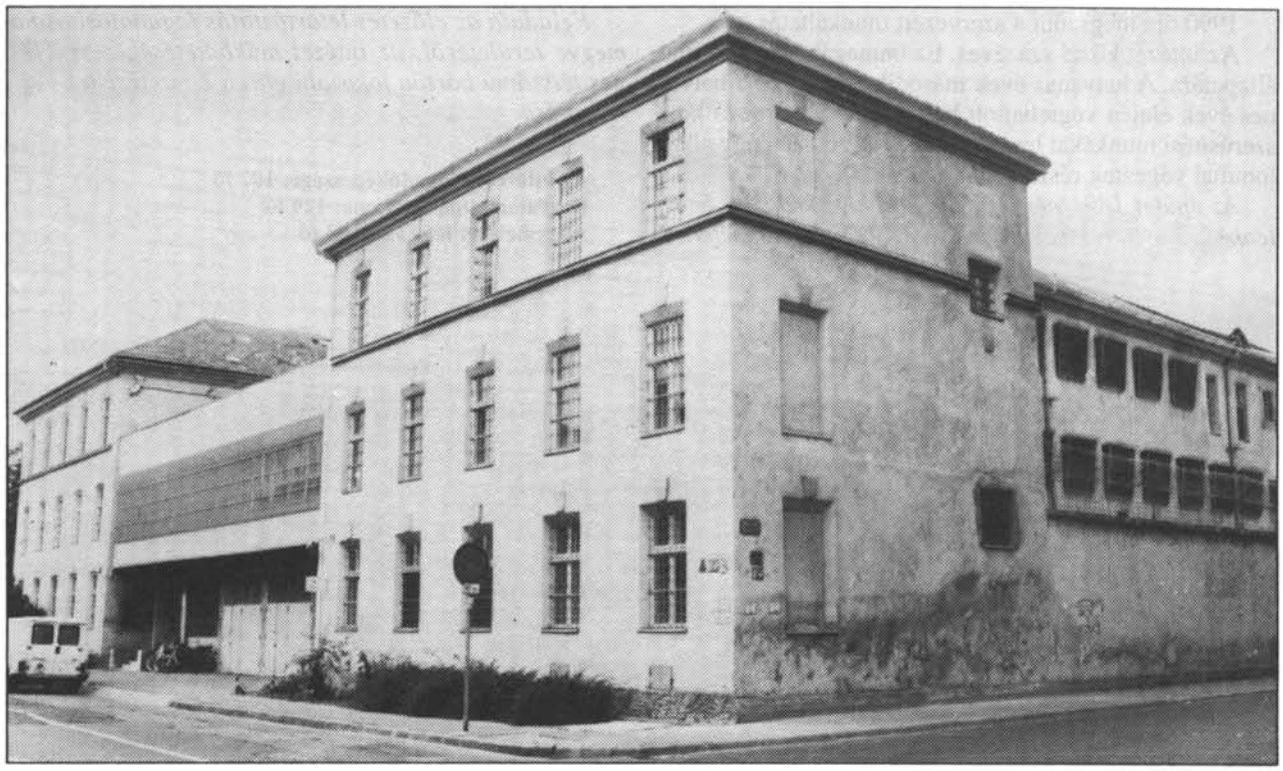

Győr-Moson-Sopron Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: Győr, Jókai u. 18.

Győr Szabad Királyi Város 1884. január 22. napjának közgyűlése határozott törvényszéki börtön építéséről. Győr város 3131 négyzetméter földterületet bocsátott ingyenes átadásra, és 100 00 forintot szavazott meg a költségekre.

A közgyűlés indoklása szerint azért volt szükség új börtön építésére, *„mivel a város törvényszéki fogházai olyan állapotban vannak, ott már a törvényesség nem biztosítható"*. Az építkezés még az év során elkezdődött. Az építkezést Schlichter és társa győri építőcég végezte.

Az épület a kor követelményeinek megfelelő, kétemeletes kivitelezésben épült, amit a város polgárai túl elegánsnak tartottak *„az alja népség számára"*.

220 egyénre készült, 28 egyes, 34 közös, fogházszobával, négy-hét fő részére.

A szobák kellő ventiláló készülékkel voltak ellátva. Négy betegszoba, négy munkaterem, egy imaterem, fogházfelügyelői lakás, őrmesteri lakás, őrtanya, irodák, ruhatár, raktár, fürdőszoba, konyhák, sétahelyül tágas udvarok tartoztak az intézethez. A földszinten és az I. emeleten a férfiak, a II. emeleten a nők voltak elhelyezve.

1886. június 22-én kísérték át az első transzportot, az intézetet ekkor vették használatba.

Az átköltözéssel egy időben megkezdődött a kosárfonás. A börtönhöz tartozott még a „rabkert", ahol vesszőt termeltek a kosárfonáshoz, és kertészkedtek, ez 1962-ben szűnt meg. Az 1950-es években 9 bv. munkahely felügyeletét látta el a győri börtön (Lábatlan, Kecskekő, Tatabánya felső, Tatabánya alsó, Oroszlány, Oroszlánybányaépületek, Oroszlány bánya, Mosonmagyaróvári Timföldgyár, Almásfüzitő).

A járási börtönök megszűnéséig a Csornai és a Mosonmagyaróvári Járási Börtön tartozott a Győri Megyei Börtönhöz. Befogadó jellege mellett az 1960 és 1975 közti időszak kivételével munkáltatás is folyt az intézetben.

1975-től a márianosztrai Börzsöny Vegyesipari Vállalat üzemegységeként vállalati rendszerű munkáltatás kezdődött 80-100 elítélt, illetve előzetesen letartóztatott számára futball-labda varrására. 60-80 férfi szabálysértő dolgozott a Richards Finomposztógyárban, 15-20 szabálysértő nő pedig a Győri Lenszövőgyárban bérmunkában vett részt. E foglalkoztatás 1990-ig tartott.

Az elítéltek napjainkban az intézet ellátási, fenntartási, szolgáltatási munkáit végzik, illetőleg a jogerős ítéletet követően elszállításukra várnak.

Az intézet elsősorban a Győr-Sopron-Moson megyei előzetes letartóztatottakat tartja fogva.

1960-tól ellátja a katonai előzetes letartóztatottak befogadását is. Az országhatár közelsége miatt külföldi állampolgárságú letartóztatottak is vannak az intézetben.

Az intézet befogadóképessége: 126 fő
Fogvatartottak létszáma: 112 fő
A személyzet létszáma: 81 fő

Hajdú-Bihar Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 4002 Debrecen, Iparkamara u. 1.

A debreceni törvényszéki fogház, a törvényszék épületével együtt, Wágner Gyula tervei alapján épült fel 1894–95-ben, a Tiszavidéki vasútállomás közelében.

A törvényszéki fogház, a törvényszéki palota átadására 1895. október 13-án került sor.

A fogház ír fokozatos rendszerű, úgynevezett csillagbörtön volt. A befogadás a csillagrészben kialakított magánzárkákba történt. A fogvatartott ott töltötte az ideje egyharmadát, állandó ellenőrzés mellett, figyelték viselkedését, magatartását. Ezután kerülhetett közösségbe, vehetett részt közös munkáltatásban, majd a szabadulás előtt átmeneti zárkába került.

Befogadóképessége 200 fő volt. A városi ügyészség fennhatósága alatt működött a második világháború utánig.

Az első évtizedekről kevés feljegyzés maradt fenn. 1910-től egyre több földes ingatlant bérelt a várostól a fogház. Az 1930-as években már harminchat kat. holdon működött rabgazdaság.

A fogház épületének első bővítésére 1935-ben került sor, amikor is beszélgetőszoba és mellékhelyiség épült.

Szervezett és hatásos volt a fogházmissziós tevékenység. Debrecen neves teológusai, gimnáziumi, tanítóképzői oktatók jártak a fogházba előadásokat tartani, tanfolyamokat, szakköröket vezetni. E nemes célra a fogház második emeletén imaterem, sekrestye, lelkészi szoba és tanterem volt kialakítva.

1919. április 23-án román csapatok vonultak be Debrecenbe, megbuktatva az alig egy hónapos bolsevik uralmat. A számonkérés időszaka következett. A fogház feladatai megsokszorozódtak. Futószalagon születtek a súlyos ítéletek.

A II. világháború folyamán nőtt a fogvatartotti létszám: 1941–42 telén 250, 1942–43 hasonló időszakában 400 főnél több rabot tartottak rács mögött. *1944. június 2-án az angolszász légitámadás során a fogház nyugati, csillagrésze megsemmisült, az épület többi része is komoly sérüléseket szenvedett.* A helyreállítási munkákat Orbán Ferenc építész tervei alapján végezték 1948-ban.

A törvényszéki fogház, majd megyei börtön mindvégig előzetes letartóztatás foganatosítását végezte. A tervezettnél rendre sokkal több (1942–43 telén 420, 1986-ban 600) fogvatartott kényszerült itt összezsúfolódni. Jelenleg 14 nagy zárka (10-20 férőhelyes), 31 kis zárka (4-6 fős) alkotja az elhelyezési körletet, az elkülönítési szabályokat figyelembevéve. Három betegszoba és öt magánzárka egészíti ki az elhelyezési lehetőségeket.

A fogvatartottak jelenleg a sátoraljaújhelyi Ábránd Ágynemű-, Fehérneműgyártó és forgalmazó Kft. Debreceni Üzemének varrodájában végeznek munkát.

Az intézet fő feladata az előzetes letartóztatás foganatosítása.

Az intézet befogadóképessége: 161 fő
Fogvatartottak létszáma: 276 fő
A személyzet létszáma: 96 fő

Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 3301 Eger, Törvényház u. 2.

Az intézet, akkori nevén a Királyi Törvényszéki Fogház a Királyi Törvényházzal együtt *1906–1908-as években épült*, dr. Günther Antal igazságügy-miniszter és dr. Kardoss Kálmán törvényszéki elnök idejében, Krusper Béla királyi mérnök vezetése alatt, Wágner Gyula tervei szerint, neobarokk stílusú épületegyüttes.

A királyi törvénykezési épület a törvényszéki fogház épületével a korabeli vásártér területén épült, és a Werbőczi utcára nyílt. 1913-ból származó városi térkép szerint már ekkor, az Egri Dohánygyár állott a nyugati oldalán.

A városközpontban, a vármegyeháza udvarán levő vármegyei börtönből a rabokat 1908-ban szállították a megépült Törvényszéki Fogház épületébe.

A fogházban a megye területén elkövetett bűncselekményért elítélteket, valamint a vizsgálati fogságban lévő személyeket helyezték el.

Egerben már az 1900-as évek elején folyt az elítéltek iskolai oktatása és munkáltatása. Az elítéltek oktatására a korabeli tanulmányok szerint heti 3-5 órát fordítottak. Az oktatás az – iskolateremben – írás-olvasás és az alapvető számtani műveletek tanítására terjedt ki. Vasárnap a mise után esetenként külön előadások és felolvasások voltak.

Adataink szerint a fogházban a karbantartási-javítási munkákon kívül cipőjavítás, nyomdai munka, kisipari jellegű kézimunka folyt. Ezenkívül a fogház rendelkezett a város határában földterülettel, konyhakerttel, amit a rabok műveltek. Az intézetnek 3379 négyzetméter udvara van, melyből 250 négyzetméter a sétálóudvar, és 150 négyzetméter a sportudvar.

Heves Megyei Büntetés-végehajtási Intézet rendeltetése az előzetes letartóztatás foganatosítása, valamint az 5 évig terjedő szabadságvesztésre ítélt börtön fokozatú nők ítéletének végrehajtása.

Az intézet befogadóképessége: 114 fő
Fogvatartottak létszáma: 138 fő
A személyzet létszáma: 84 fő

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 5001 Szolnok, Dózsa Gy. út 1/a

Az 1876-os megyerendezések során a dinamikusan fejlődő, iparosodó Szolnok megyeszékhely funkciót kap. Egymás után épül a vármegyeháza, városháza, gimnázium, törvényszék, megyei kórház és a laktanya. 1984-ben Kaposvári Gyula szerkesztésében megjelent Szolnok képekben című kötetében az olvasható, hogy 1891-ben épült meg Szolnokon a Magyar Királyi Törvényszék. Levéltári adatok a feltehető későbbi építésre utalnak. A Szolnoki Levéltári adatokat és az akkori sajtót figyelemmel kísérve az tűnik valószínűnek, hogy a törvényszék épületét és a fogházat 1895 körül építették fel. A dokumentumok arra utalnak, hogy első ütemben egyemeletes volt az akkor Igazságügyi Palotának nevezett épület. A későbbi időben, 1929-ben építették meg a törvényszéki épületre a második emeletet. Valószínű az is, hogy 1929-ben alakították ki a jelenlegi tetőszerkezetet. A jelenlegi börtön épülete négyszintes. Az épület fa-lazatát elemezve az látszik valószínűnek, hogy legalább két ütemben épült meg a börtön is. Valószínű, hogy első ütemben megépült a pince, és a földszint az első emelettel együtt. A börtön csillagrendszerű. A zárkaablakokat úgy alakították ki, hogy egy belső udvarra nézzenek. Az utcai frontokon a bírósági szobák kerültek minden szinten elhelyezésre. A hátsó udvarra néznek a hosszú folyosó ablakai. Ez a rendszer a külvilágtól teljesen elszigeteli a fogvatartottakat. Ezzel megfelelő őrzési lehetőségeket biztosít.

Az 1960-as évektől több belső átalakítás, felújítás, épületgépészeti korszerűsítés és külső felújítás történt.

A foglalkoztatás az intézet fenntartási mukákra terjed ki.

Az intézet Jász-Nagykun-Szolnok megyéből előzetesen letartóztatottakat fogad be.

Az intézet befogadóképessége: 68 fő
Fogvatartottak létszáma: 149 fő
A személyzet létszáma: 87 fő

Komárom-Esztergom Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 2501 Esztergom, Széchenyi tér 22.

Az Igazságügyi Minisztérium 1900. évben hozott határozatot járásbírósági fogház létesítésére Esztergom városában.

Az épület 1903-ban készült el. Befogadóképessége 29 fő volt, a zárkák száma 9, 4-6, illetve 9 férőhellyel.

A járásbírósági fogházak eredeti rendeltetése a járásbíróságok által szabadságvesztésre ítéltek, előzetes letartóztatásba, illetve vizsgálati fogságba helyezettek befo-gadása volt. Feladata volt továbbá a közigazgatási hatóság által kiszabott elzárásbüntetés végrehajtása is, amennyiben a rendelkezésre álló férőhely ezt lehetővé tette. A járásbírósági fogházak a közigazgatási hatóság által kiszabott elzárásbüntetés végrehajtását megtagadhatták, ha az előzetes letartóztatottak, vizsgálati foglyok létszáma a befogadóképességét meghaladta.

Az intézet jelenleg 1680 négyzetméteren terül el, börtön- és irodaépületből, műhelyből és raktárból áll. Beépítettsége több mint 60 százalék.

Az intézetet létesítését követően viszonylag rövid idő múlva, 1911-ben már felújították. A felújítás mibenlétét nem sikerült megállapítani. Az intézet történetével kapcsolatban gyakorlatilag az 1960-as évekig értékelhető adatot nem sikerült fellelni.

Az 1930-as években az Esztergomi Járásbírósági Fogház férőhelye 29 fő, tudjuk továbbá, hogy ebben az időben már létezik a megyén belül Komáromban is fogház, 16 férőhellyel. Az 1950-es években Esztergomhoz tartozott a Csolnoki Munkahely is, ahol az elítéltek bányában dolgoztak. A Komáromi Járási Börtön az 1960-as évek végén szűnt meg. Az intézet elnevezése több alkalommal változott, 1951-ig Járásbírósági Fogház, ezt követően Megyei Börtön Esztergom, később Komárom Megyei Bv. Intézet, jelenleg Komárom-Esztergom Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet.

1967-ben a személyzetnek és az irodák számára új épület létesült. Az irodaépület átadását követően azonnal megkezdődött a börtönépület korszerűsítése. Az emeletráépítéssel a férőhely megnövekedett, a zárkák száma 9-ről 25-re növekedett.

Az intézet alapfunkciója nem változott, létesítésétől kezdve fő feladata az előzetes letartóztatás foganatosítása.

Az intézet befogadóképessége: 52 fő
Fogvatartottak létszáma: 99 fő
A személyzet létszáma: 77 fő

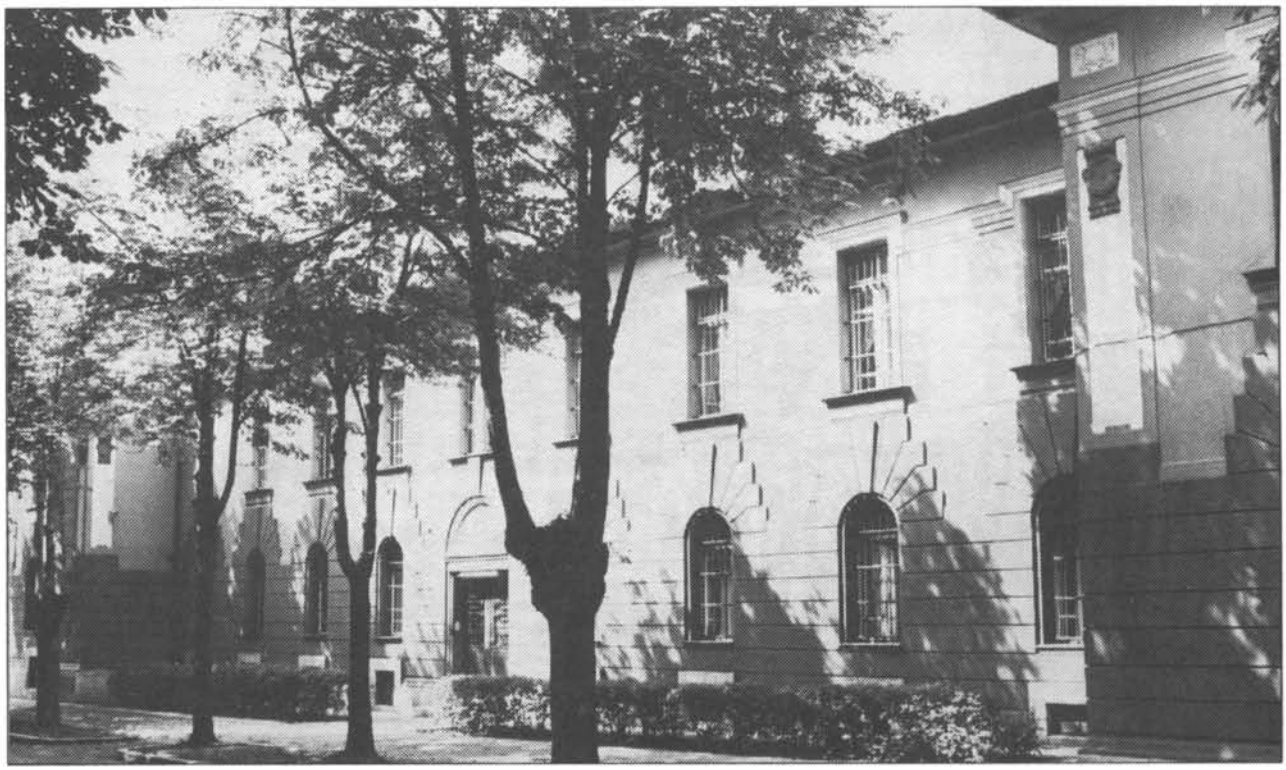

Somogy Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 7041 Kaposvár, Kossuth Lajos u. 1.

Az Igazságügyi Minisztérium 1902-ben kapta a jelenlegi börtön és bíróság területét a Magyar Királyi Kincstártól. E terület a város központjában van. Erre az időre esik Kaposvár nagyarányú városrendezése, a korszerű városkép kialakítása. Ekkor kezdték építeni a börtönnel közvetlen szomszédos területen az Igazságügyi Palotát, melyet 1908-ban adtak át rendeltetésének.

A minisztérium megbízása alapján Fehér Lajos okleveles építész a jelenlegi börtön tervét 1907. szeptember 30-ára készítette el. A börtön terve egy T alakú épület volt, melyhez nem egybeépítve tartozik egy gazdasági épület, ahol munkatermek, műhelyek és a konyha nyertek elhelyezést. Az épületet 1909-ben adták át rendeltetésének, amely azóta is büntetés-végrehajtási intézetként funkcionál.

Az 1900-as évek első felét tekintve az átadott börtön a kor követelményeinek megfelelő volt. Mintegy 100-150 fogvatartottra 21 őr felügyelt.

A rabok munkáltatását az intézet tisztán tartása, a működéshez szükséges munkák elvégzése és kosárfonás jelentette.

1944 végén, illetve 1945 elején az intézet pár hónap időtartamban a bírósági épülettel együtt hadkórházként működött, de 1945. júniusától ismét börtönként funkcionált.

1960-ban volt az első nagyobb arányú korszerűsítés, amikor a börtön épületét rákötötték a városi víz- és csatornahálózatra. Ekkor szűnt meg a zárkában az úgynevezett küblirendszer, és minden zárkába bevezették a folyóvizet, illetve mindenhol felszerelték a vízöblítéses vécét.

1974-ben épült ki a vezetékes rádió a zárkákban, majd 1987-ben a videolánc, illetve a városi tévé kábelhálózata. 1988-ban korszerűsítették a fűtését.

Az intézet fennállása óta több átalakításon és felújításon esett át. A volt gazdasági épület is átalakult. Emeleti részén lakózárkák, a földszinti részén mosoda, konyha, műhelyek létesültek.

A fogvatartottak munkáltatása keretében a költségvetési, intézetfenntartási munkán dolgozók mellett különböző folyamatos, illetve idényjellegű bérmunkát is végeznek. Ilyenek a bérmosás, olvadóbiztosíték-szerelés, szaloncukorcsomagolás.

Az intézetben 32 zárka van a fogvatartottak elhelyezésére. A zárkák elhelyezési létszáma 4-6 és 14 fő.

Az intézet elsősorban a Somogy Megyei Bíróság illetékességi területéről az előzetes letartóztatottak elhelyezésére szolgál.

Az intézet befogadóképessége: 116 fő
Fogvatartottak létszáma: 190 fő
A személyzet létszáma: 91 fő

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 4401 Nyíregyháza, Bujtos u. 5.

A börtönépítést sürgető program nyomán *1889. szeptember 25-én tették le a börtön alapkövét.* Az építkezés – mai szemmel nézve is – gyors ütemben haladt (tervezője Wágner Gyula volt).

1891 februárjában költöztették be az első rabokat az újonnan épült Nyíregyházi Törvényszéki Fogházba. A fogház az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt állt. A minisztérium a felügyeletet közvetett úton, a megyei főügyészségen keresztül gyakorolta. A háromemeletes épületben szintenként 4-4 foglalkoztató helyiséget és több egyszemélyes, úgynevezett kis zárkát alakítottak ki. Napjainkban a volt foglalkoztató helyiségek 8-10 fő, az egykor egyszemélyes zárkák pedig 3-4 fő fogvatartott elhelyezésére szolgálnak.

Az 1878. évi V. törvény alapján a Nyíregyházi Királyi Törvényszéki Fogház – az akkor legenyhébbnek számító – fogház fokozatú, 1 naptól maximum 5 évig terjedő szabadságvesztés-büntetés letöltésére kijelölt helyként kezdte meg működését, azonban alapfunkciója mellett máig megőrizte az előzetes letartóztatással (korábban vizsgálati fogsággal) kapcsolatos feladatait.

Az elítéltek foglalkoztatására az 1890-es évektől rabkertészetet működtettek.

A fogház személyzetének évtizedek alatt begyakorolt tevékenységében az 1928. évi X. törvény hozott rövid ideig tartó változást, amikor is Nyíregyháza a fiatalkorú fiúk számára kijelölt helyként is működött.

Az intézményben – a kor szellemének és büntetőjogi előírásainak megfelelően – 1945-ig rabkolostor, egy ideig pedig férfi és női rabkórházi terem funkcionált.

1950-ben rövid ideig e falak adtak átmeneti otthont a tiszalöki vízierőmű építőinek, a munkaszolgálatosoknak, amíg felépültek a barakkok Tiszalökön.

Az intézetben az 1960-as és az 1980-as években volt nagyobb mértékű felújítás.

Az elítéltek egy része a sátoraljaújhelyi Ábránd Ágynemű- és Fehérneműgyártó és Forgalmazó Kft. részlegében végez munkát.

Az intézet fő funkciója a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye közigazgatási területén működő bíróságok által elrendelt előzetes letartóztatás foganatosítása.

A megyei jellegű büntetés-végrehajtási intézetek közötti különleges státusát az adja, hogy az intézet a férfiakkal szemben kiszabott, öt évet meg nem haladó börtön fokozatú szabadságvesztés végrehajtására kijelölt helyként is működik.

Az intézet befogadóképessége: 128 fő
Fogvatartottak létszáma: 226 fő
A személyzet létszáma: 95 fő

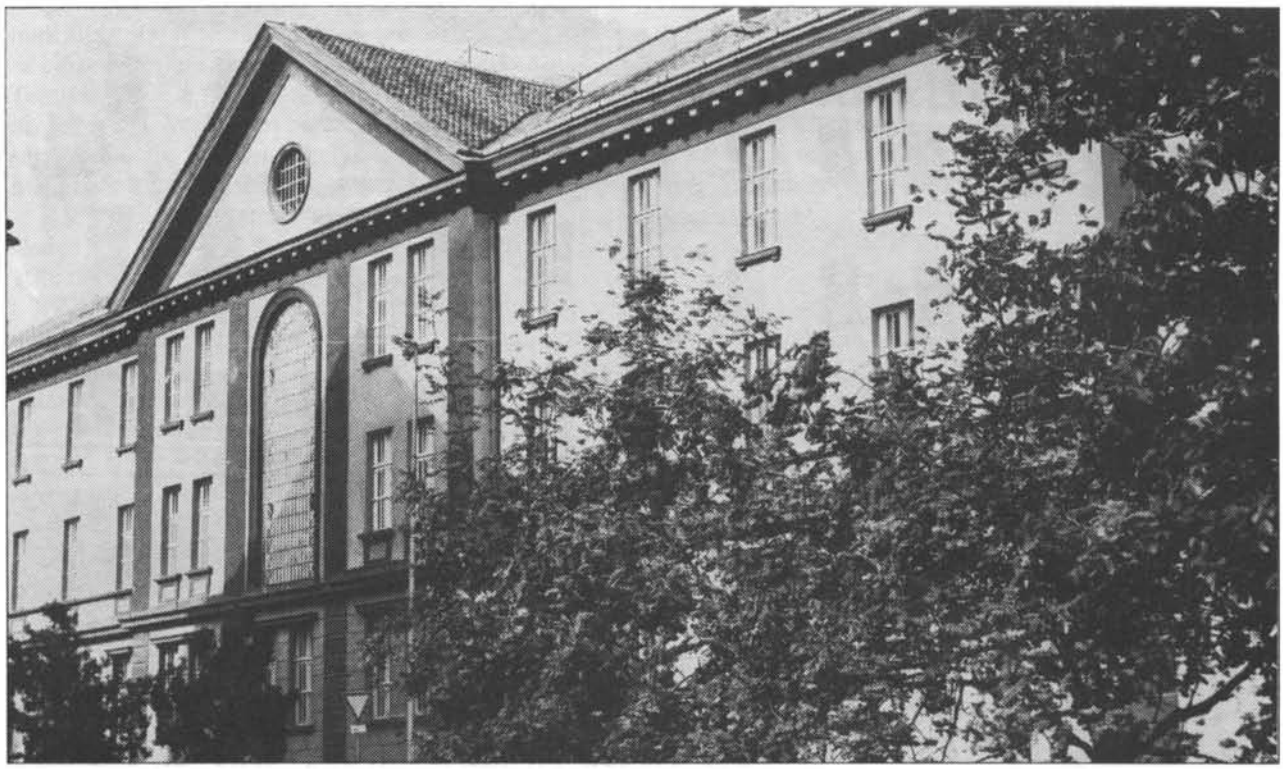

Tolna Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 7101 Szekszárd, Béla tér 4.

Az intézet a megyeszékhely történelmileg híres, patinás főterén, az I. Béla királyról elnevezett Béla téren helyezkedik el.

Az épületkomplexum más megyei intézetekhez hasonlóan egy épülettömbben van a megyei főügyészséggel és bírósággal. Történelmi előélete után kutatva nagyon kevés adatra derült fény. Annyit azért tudunk, hogy Kornyevits Ferenc kir. mérnök tervei alapján épült fel az emeletes Igazságügyi Palota, kb. 1891-ben. A palota észak-nyugati sarkában, az épületnek mintegy 1/5 részét kitevő helyen foglalt helyet a börtön, amelyben a vizsgálati fogságban lévő személyeket helyezték el. Az elítéltek ebből következően régi helyükön, a vármegyeháza épületében maradtak.

Az a levéltári megfogalmazás, hogy elsődlegesen a törvénykezési épület, másodsorban a fogház építtessék fel, azt mutatja, hogy nem egyszerre épült fel mindkét intézmény, hanem bizonyos időeltolódással, bár építészetileg egymással „szerves összeköttetésben".

Erre utal az igazságügyi államtitkár 1894. február 14-én Budapesten kelt levele, miszerint *köttessék meg a csereszerződés Nagy János kir. közjegyzővel, aki a telkét a rajta lévő házzal átengedi a fogházépítés céljaira. Cseréként a kismegyeháza épületét kapja meg.*

. Az új fogházat Stann István szekszárdi építési vállalkozó építi, amely gyorsan, egy év alatt készült el. Ezt mutatja az a levél, amelyben a kir. ügyész értesíti Dőry Pál alispánt arról, hogy a foglyok *1895. szeptember 23-án átköltöztek az új fogházba, tulajdonképpen a jelenlegi börtönbe.* Az épület azonban nem sokáig állt, amint azt a Tolna Vármegye című hetilap 1896. május 24-i száma hírül adja. *„1896. május 18-án, hétfő este alig 9 óra után, midőn ezren, meg ezren sétáltak a szépen kivilágított utcákon, és nézték a jól sikerült tűzijátékot, a gonosz véletlen az ünnepélyek befejezésére tronful azt játszotta ki, hogy egy még inpozánsabb tűzijátékot rendezett, lángokba borítva a Szegzárdon múlt évben épült kétemeletes fogházépület tetőzetét."*

1896. május 18-án Szekszárdon „millenniumi emlék-ünnepélyt" rendeztek, erre utal a cikk. Ebben az időben Szekszárd nevét is még Szegzárdként említik.

A javítás után, de már az 1895-ben történt építéskor is a mai börtön képe rajzolódik ki a szemlélődő előtt. Külsejében impozáns, az ügyészségi, bírósági épülettel egybe épült, akkor is, de ma is, a városképbe illő.

Az akkori kor klasszikus börtönépítészeti jegyeit hordja magán. Körfolyosós rendszerű, a zárkák ajtajai erre a folyosóra nyílnak, az ablakai bizonyos fokig kitekintést engednek a külvilágra. Tervezője szem előtt tartotta a biztonságot, mert a zárkák úgy épültek, hogy nem érintkeznek közterületet határoló falakkal. Az új fogházban már felépítésekor villanyvilágítás volt. A központi fűtéstől és hálózati vízről annyit tudunk, hogy az már a II. világháború idején megvolt. Ebben az időszakban a börtön alapterülete nagyobb volt, mint ma, mert hozzá tartozott még a II. világháború után a városi ügyészséghez átkerült kápolna, egy úgynevezett szolgálatvezetői és egy mindenkori parancsnoki lakás.

A fogvatartottak rendszeres munkát nem végeznek. *Az intézet a Szekszárdi Megyei Bíróság illetékességi területéről az előzetes letartóztatás foganatosítására szolgál.*

Az intézet befogadóképessége: 99 fő
Fogvatartottak létszáma: 61 fő
A személyzet létszáma: 82 fő

Vas Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 9701 Szombathely, Alkotmány utca 7.

Az 1800-as évek utolsó harmadában a Szombathelyi Királyi Törvényszék és Fogház a Vármegyeháza egyik épületében volt elhelyezve. A közigazgatás és a törvénykezés folyamatos fejlődése szükségessé tette egy, a kor követelményeinek megfelelő törvényszéki épületegyüttes létrehozását.

A vármegye közgyűlésének jóváhagyó határozata alapján 1887. október 18-án, a Kámoni utcában az úgynevezett STAB-ház telken megkezdődött az építkezés. A munkálatok jó szervezettségének köszönhetően *1889. október 1-jén átadták rendeltetésének a kész építményeket.*

Az épület alaprajza egy nagy T betűt formáz, melynek vízszintes részében az irodahelyiségek, míg a függőleges szárban a zárkák voltak elhelyezve. A zárkakörlet az építés idején négy szinten helyezkedett el. A zárkacsarnok természetes megvilágítása a boltozaton kiképzett 4x4 méter nagyságú világítóablakon, továbbá a csarnok mindkét végén kialakított 7,8x2,2 méter terjedelmű világítóablakokon történt. Villanyvilágítás csak az irodákban, a folyósokon és a fegyelmi zárkákban volt.

Az épületben 92 zárka került kialakításra. Az ablakokat, hogy a szökésnek elejét vegyék, vasráccsal látták el. A rögzítőpántokkal ellátott ajtók befelé nyíltak, rajtuk egy ételbeadó és egy bádogszitás figyelőnyílás volt kiképezve.

A Vasvármegyei Fogház mint megyei büntetőintézet csak előzetes letartóztatást és rövidebb tartamú, maximum 2 évig terjedő szabadságvesztést volt hivatott végrehajtani.

Az intézet akkori befogadóképessége 550 fő lehetett. Munkáltatás csak az intézet karbantartását szolgálta. Az erre a célra szolgáló műhelyek az alagsorban voltak.

Az 1920-as években kiterjesztették az intézetben végezhető munkák körét. Lehetővé vált a fogvatartottak számára, hogy különösebb szakképzettséget nem igénylő tevékenységeket végezzenek: például kosárfonás, üvegfonás, tollfosztás.

Az elítéltek oktatása a századforduló után egyre nagyobb fontossággal bírt. Az oktatás a lelkészek irányításával egészen 1944-ig folyt.

1944 márciusában az intézet legfelső emeletét kiürítve át kellett adni a német csapatoknak, illetve később a nyilasok rendelkezésére kellett bocsátani. A német belső őrség semmiféle alá- vagy fölé rendeltségi viszonyban nem állt a fogházőrökkel. Parancsnokuk, egy SS százados önhatalmúlag rendelkezett az ott elhelyezettek sorsát illetően. A nyilasok által letartóztatottak el voltak különítve a többiektől. 1945-ben a front nyugatra tolódása után a fogház kritikus helyzetbe került. A fogvatartottak élelmezése, anyagi ellátása, a szükséges egészségügyi feltételek biztosítása nagy erőfeszítést igényelt.

1950-ben a fogházat női intézetnek jelölték ki. Az ide szállított nők java része köztörvényes elítélt volt. Létszá-

muk átlag 300 fő körül mozgott, de emellett jelentős volt az előzetes letartóztatottak és az elzárást töltők száma is. Természetesen a fentiek miatt megváltozott a munkáltatás jellege is. Varroda és babagyártó üzemrész kialakítására került sor, ezekben a helyiségekben kb. 70 nő számára tudtak munkalehetőséget biztosítani.

1954-ben az üzemrészt a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) vette át. A szombathelyi üzem a KÖMI 106. számú üzeme néven működött.

1957-ben ismét megváltozik az intézet jellege. A női elítélteket ismét férfiak váltják fel. A nők csak mint előzetesek, illetve mint elzárást töltők voltak jelen. Az intézet neve Szombathelyi Bv. Intézetre módosul. Ez év június 1-jén a KÖMI-irányítás megszűnt, az üzemet a Sopronkőhidai Szövőgyárhoz csatolták.

1960-ban az összes zárkát vízvezetékkel látták el, csatornahálózatot építettek ki, a zárkákban vízöblítéses vécéket szereltek fel.

1966-ban ebben az intézetben került sor elsőként az elektromos zárkazárak felszerelésére. Először csak kísérleti jelleggel, de később az intézet egészére kiterjesztették a rendszert.

1972-ben ismét megváltozott az intézet jellege. Bár a férfiak továbbra is maradtak, a kategorizálásnak megfelelően az intézetben szigorított börtön fokozatú elítéltek töltötték szabadságvesztésüket. Az elnevezés Szombathelyi Szigorított Börtönre módosult.

Ugyanebben az esztendőben korszerűsítették az elektromos zárrendszert. Kialakították a zárkák kijelzőberendezéseit, s a folyósokon elhelyezett oda-vissza beszélőket is. Ez évben kezdett működni az üzemegység fémmegmunkáló részlege is. A munkáltatás két műszakban teljes körben folyt.

1979-ben újabb változás történt. A szigorított fokozat megszüntetésének következtében ismételten börtön fokozatú intézet lett. Elnevezése Szombathelyi Bv. Intézetre módosult.

Az épület leromlott állaga szükségessé tette a külső homlokzatok felújítását. Az 1981-es felújítást követően került sor a központi tévéantenna-rendszer kiépítésére is. Ugyanúgy a nyolcvanas években került el a videotúdió, amely a zártláncú hálózattal összekapcsolva saját műsorok közvetítésére is lehetőséget ad.

1988–89-ben az új konyha és raktár, garázsblokk átadásával a raktározási viszonyok megfelelőek lettek, s az elítéltkonyha az egészségügyi előírásoknak megfelelő körülmények közé került.

Az intézet fő funkciója a megyéből befogadott előzetes letartóztatottak elhelyezése. A létszám mintegy 50 százalékában börtön fokozatú elítélt férfiak töltik ott büntetésüket, és foglalkoztatásukról az intézet részben a fenntartási munkák keretében, részben a sopronkőhidai intézettel együttműködve gondoskodik.

Az intézet befogadóképessége: 113 fő
Fogvatartottak létszáma: 118 fő
A személyzet létszáma: 92 fő

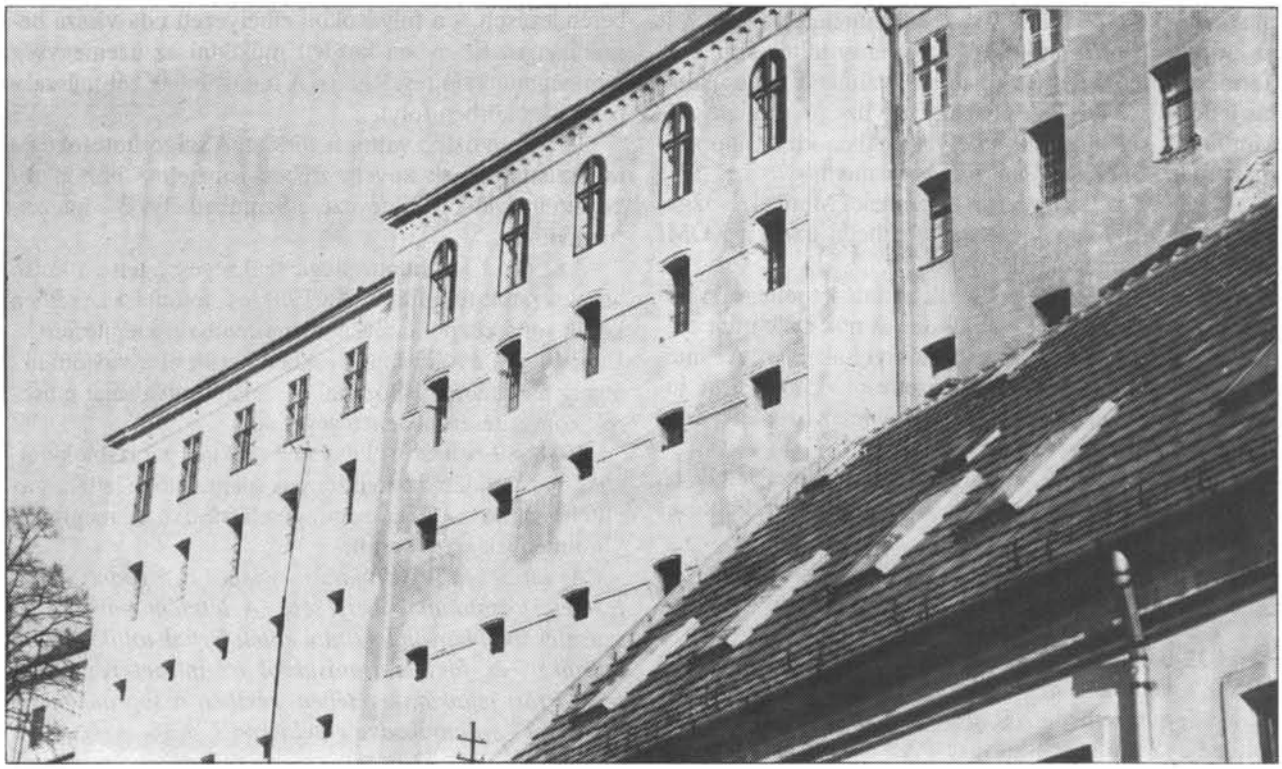

Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 8201 Veszprém, Vár u. 19.

A legtöbb várban, erődítményben létezett olyan helyiség, amelyben a valamilyen szokást, parancsot, vagy törvényt súlyosan megszegőket az ítéletig és azt követően őrizték. Ezt a helyiséget a középkor elején tömlöcnek nevezték. Veszprém vonatkozásában egy 1627. évből származó névjegyzék áll rendelkezésünkre, melyben tömlöctartóként egy Somogyi János nevű személy szerepel. Tehát tömlöctartó volt a várban, akkor tömlöcnek is lennie kellett.

Az 1653-ban Veszprémben megtartott megyegyűlési jegyzőkönyvének 100. oldalán ezt olvashatjuk: *„Elutasította – a gyűlés – Veszprémi János vicekapitánynak a várbörtön kijavítását illető pénzbeli segélykérését..."*

Tehát, ha a pontos helyéről (csak annyi, hogy a külső várkapu táján van) az ott fogva tartottak minőségéről és számáról nem szól is a korabeli krónika, de egy fontos információt már szolgáltat: *1653-ban, sőt azt megelőzően is már létezett börtön a veszprémi várban.*

Az 1653-as várbörtönről szóló adat az 1753-as börtön-információ tükrében arra enged következtetni, hogy 1653-ban (illetve azt megelőzően is) a börtön egyetlen cellából állt.

Az 1753-ban (a megyeház építését megelőző vita kapcsán, melyben felmerült, hogy a *„megyei börtönök"* helyén kell annak állnia) már börtönökről van szó. Helyük körülírása meglehetősen pontos, a közelmúltban folytatott kutatás itt talált meg három cellát. Mindezekből az a következtetés tűnik valószínűnek, hogy a korabeli meghatározás nem elírás, hanem „a börtön" egy cellát jelentett, 1753-ban a „börtönök" pedig már igazoltan is minimum három cellát. Nagy a valószínűsége annak, hogy a két dátum közötti 100 év alatt kibővítették, növelték a cellák számát.

Lipót császár rendeletét követően (mely 1702-ben kelt, de Veszprémben 1715-ben hajtották végre) Veszprém végvár jellege megszűnt, ettől kezdődően elsősorban megyeszékhelyként funkcionált. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy az 1653-as megnevezés még „várbörtön", 1753-ban viszont már „megyei börtönök"-ről van szó.

Az 1810. évi földrengés Veszprémben, különösen a vár épületeiben komoly károkat okozott.

Veszprém vármegye régi székháza 1887 óta a királyi törvényszék épületéül szolgált.

1905 májusában lebontották, és telkéhez csatolva a régi Kolozsváry-féle kanonokházat, helyette a ma is fennálló törvényszéki épületet emelték.

Az 1905-ben épült törvényszék napjainkban a Megyei Bíróság épülete. E telek egy részén állt a XVII. század közepén épült megyeháza.

Az 1810. évi földrengést követően 1828-ban tervezték az új megyeháza építését, amely azonban csak annyiban valósult meg, hogy csupán a börtön épült meg az udvari részen.

Több vonatkozásban is minden mástól eltérő sajátosságokat mutat; nyugatról szemlélve egy többemeletes épületnek látszik, a magas falakon katonás rendben sorakozó kis alakú rácsos ablakok messziről elárulják a szemlélőnek rendeltetését. A bíróság felől szemügyre véve viszont közönséges egyemeletes irodaépületnek tűnik, előtte minden oldalról zárt udvarral.

A bejárat felől (ami a várban van) lefelé vannak az emeletek, szám szerint három. Délről észak felé haladva harmad része sziklára, harmad része töltésre épült, utolsó harmada alatt kazamaták vannak. Az ország egyetlen, még funkcionáló várbörtöne. Területe 1953 négyzetméter, kerülete 188 méter.

Épületei a város központjában, a várban helyezkednek el, egy zárt, belső udvaros épülettömbben, közösen a megyei bírósággal.

A körletek az intézet építészeti sajátosságai miatt (mélységben tagozódva) egymás alatt, függőlegesen helyezkednek el. Felettük, az úgynevezett udvarszinten lévő földszint van, amely a személyi állomány irodáinak, öltözőinek, egyéb szolgálati és szociális helyiségeinek ad helyet.

A fogvatartottak elhelyezésére 39 zárka áll rendelkezésre, melyek 2, 4, 8, 12 személy elhelyezésére alkalmasak.

Az intézet alapvető rendeltetése: az előzetesen letartóztatott fogvatartottak őrzése, az elzárás büntetés végrehajtása.

Az intézet befogadóképessége: 55 fő
Fogvatartottak létszáma: 163 fő
A személyzet létszáma: 82 fő

Zala Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Címe: 8901 Zalaegerszeg, Várköz 4.

Az intézet alapítási tervei 1906-ban készültek el, a rendeltetésszerű használatra 1909-ben adták át. Az épületen a fennállása óta több esetben végeztek felújítási, átalakítási munkálatokat. Jelentősebb állomás a '70-es évek közepén kialakított elektromos zárrendszer és 1983-ban végrehajtott fűtésrekonstrukció volt. A műemlék jellegű börtönkápolnát, amely 1892-ben épült, felújítás helyett 1973-ban lebontották.

Az úgynevezett rabkertben foglalkoztatták a bebörtönzött személyeket. A rabgazdasági tevékenység a későbbi évek során fokozatosan csökkent, majd az 1960-as években teljesen megszűnt. A börtönön belüli munkáltatás meglehetősen széles skálán mozgott a története során, így – kosárfonás, üvegkötés, tollfosztás, térvilágítólámpa-készítés, drótkefekötés, diótörés, üdülőcsomag-összeállítás stb.

A büntetés-végrehajtási intézet a városközpontban, mintegy 4664 négyzetméter alapterületen látja el feladatát. Az úgynevezett klasszikus börtönépület T alakú, amelyhez kapcsolódik az irodai szárny, melynek földszintjét a büntetés-végrehajtás, míg az emeleti részt a bíróság használja. A T alakú épületrész földszintjén az elítéltkonyha, raktárak, munkaterem és mosoda nyert elhelyezést. Az I. és II. emeleten a lakózárkák találhatók.

A fogvatartottak szabadlevegőn való tartózkodására 372 négyzetméter alapterületű elkerített rész áll rendelkezésre. Az intézetben 32 zárka van. Lakózárkaként 26 funkcionál. A fennmaradó 6 zárka a fogva tartáshoz kapcsolódó egyéb feladatok végrehajtását biztosítja.

Az intézet viszonylag tágas udvarral rendelkezik, a két udvari részt épületsor választja el egymástól.

Az első közlekedési célokat szolgál, amíg a hátsó udvar a fogvatartottak sportolási igényeit elégíti ki.

A zárkák általában 2-3, illetve 6-7 fő befogadóképességűek, egy zárka pedig 24 fogvatartott elhelyezésére alkalmas.

A fogvatartottak foglalkoztatását egyrészt a költségvetésből finanszírozzák (konyha, karbantartás, mosoda), másrészt bérmunkában egyedi gyártású műemlék jellegű téglát gyártanak.

Az intézet fő feladata az előzetes letartóztatás foganatosítása, ugyanakkor kisebb létszámban börtön fokozatú elítéltek is vannak és esetenként néhány elzárást töltő személy.

Az intézet befogadóképessége: 110 fő
Fogvatartottak létszáma: 99 fő
A személyzet létszáma: 75 fő

Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza, Tököl

Címe: 2316 Tököl, Ráckevei út 6.

1905-ben nemzetközi börtönügyi kongresszust ren-deztek Budapesten. Ez a tudományos tanácskozás döntő lökést adott a börtönegészségügy fejlődésének. A Gyűjtőfogházban kórházépület létesült. 1930-ban Vácott nyílt meg egy 18 kór-termes, 100 ágyas kórház, a tüdőbajos betegek kezelésére.

A központi kórház a Gyűjtőfogház területén lévő kór-házból alakult ki. A kórházi épület rideg folyósóiból nyí-lottak a betegszobák, melyek többsége *„börtönzárka tí-pusú volt, vaspántos ajtókkal, rozsdás tábori vaságyak-kal, mocskos, rongyos ágyneműkkel, és állandóan szeme-telő, poros szalmazsákokkal"*.

A személyzet három orvosból: kórházvezető (aki tü-dőgyógyász volt) belgyógyász, sebész, három egészség-ügyi dolgozóból (ápoló, műtősnő, bába) állt. Fontos sze-rep jutott a gyógyításban a raborvosoknak, az ápolásban az erre alkalmas raboknak.

A Bv. Központi Kórház 1951-ben átköltözött a Fő ut-cai volt Erzsébet Apácakórházba.

1953-ban már öt orvos dolgozott itt. Ide költözött Márianosztráról a tüdősztály, és működött laboratóri-um, röntgenosztály, valamint gyógyszertár is.

1953-ban, amikor a Belügyminisztérium vette át a büntetés-végrehajtást, bizonyos értelemben „jól járt" a központi kórház. Ekkor kapott új orvosi státusokat. A gyógyszer- és műszerellátottság javult. Ebben az évben – a közelben folyó metróépítés miatt – falrepedések kelet-keztek az épületben, és ezért nagy gyorsasággal áttelepí-tették a kórházat a Mosonyi utcai Toloncházba.

Az őrző személyzet nem nézte jó szemmel az orvo-sok humánus viselkedését. Ebből sok kellemetlen hely-zet támadt. Az egészségügy dolgozóit megbízhatatlan személyeknek tartották évekig. Ebben az időszakban egy tiltakozó beadvány folyamán vizsgálat történt a kórházban, amely után a kirívó szabálytalanságok, amelyek a betegek gyógyítását hátráltatták, lassanként megszűntek.

1961-ben a Mosonyi utcai épületet életveszélyesnek nyilvánították, a kórháznak ki kellett költöznie. A lehető-ségek közül a Tökölön lévő, régebben internálótáborként működő intézményt választották. Az épület nem kórház céljára épült, így átalakításra szorult. Az átköltözés után két évvel, 1963 végén a büntetés-végrehajtás visszake-rült az Igazságügyi Minisztériumhoz. Az országos pa-rancsnokságon egészségügyi osztály létesült. Új elképze-lésként szélesebb hatáskörű gyógyítómunka tervezése jött szóba, de akkor még a személyi és tárgyi feltételek nem voltak meg.

Az 1980-as évek elején bővítették az eredeti épületet, a kórház és laboratórium összeépült. Ekkor alakították ki az aneszteziológiai és intenzív terápiás részleget az első emeleten. A földszinti részen ambulancia létesült. Bővült a sebészet és belgyógyászat, valamint a nőosztály terüle-te. A kialakult intenzív részleg interdisciplináris felada-tokat látott el a tudomány akkori állása szerint.

A Bv. Központi Kórháza *négy épületből áll.* A fő épület 1444,5 négyzetméter, melyben a belgyógyászat, sebészet, nőgyógyászat, fekvőbeteg-osztályok, a bajmegállapító részleg, a diagnosztikus részlegek: röntgen, laboratórium és a szájsebészeti rendelő van.

A pulmonológia két pavilonépületben kapott helyet: összesen 1003 négyzetméteren.

A negyedik épületben (487 négyzetméter) működik a gyógyszertár és a Központi Egészségügyi Anyagellátó Részleg.

A belgyógyászatnak az osztályon az őrző szobával együtt 14 kórterme van, a női belbetegek a harmadik emeleten egy kórteremben helyezhetők el. Az ágyak száma összesen 74. A belosztály része, a krónikus belgyógyászat négy kórteremmel, a fertőzőrészleg két kórteremmel – mindkettő a tüdődosztály területén –, összesen 34 ágy. A bajmegállapító osztály ágyszáma 40, mely 4 kórteremben van. A pulmonológia nyolc kórteremmel, 59 ággyal rendelkezik. A sebészet nyolc kórterem, a nőosztályon egy kórterem a női betegek részére, összesen 48 ágyat használ. A nőgyógyászat hét kórtermében 32 ágyon tud beteget elhelyezni. A bölcsőde két helyiségből áll, mely 10 csecsemő elhelyezésére alkalmas kisággyal, és 10 felnőtt-ággyal rendelkezik.

A kórház előzetes letartóztatottakat, nem jogerős és jogerős elítélteket vesz fel gyógykezelésre.

A kórház összágyszáma: 297 fő
A személyzet létszáma: 151 fő

Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet

Címe: 1108 Budapest, Kozma utca 13.

Az első magyar büntető törvénykönyv VII. fejezetének 76. §-a az alábbiak szerint rendelkezik: *„Nem számítható be a cselekmény annak, aki öntudatlan állapotban követte el, vagy akinek elmetehetsége meg volt zavarva, és emiatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt."*

A velük kapcsolatos feladatok ellátására hozták létre a 60 789/1896. számú igazságügy-miniszteri rendelettel a Letartóztatottak és Elítéltek Országos Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetét. *Az intézet 1896. november 1-jén kezdte meg működését a Budapesti Királyi Törvényszék lőportár dűlői fogháza mellett* (a jelenlegi Budapesti Fegyház és Börtön területén).

Az intézet induláskor mintegy 70 ággyal, akkor korszerűnek számító kis kórtermi zárkákkal működött. Emellett néhány nagy kórterem, külső foglalkoztató helyiségek és egy kis laboratórium tartozott még az intézethez. A Budapesti Királyi Gyűjtőfogház parancsnoka és az intézet vezető főorvosa mellérendeltségi viszonyban volt egymással.

A 9052/1906. számú IM-rendelettel az intézetet újjászervezték, az elnevezése Igazságügyi Országos Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet lett.

Az 1948. évi XLVIII. törvény rendelkezik első ízben a bűntett tényállását megvalósító beszámíthatatlan elmebetegekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésről, a biztonsági őrizetről.

Ebben az időszakban az intézet fő feladata az oda szállított elmebetegek, gyanúsítottak és bűnelkövetők megőrzése volt. Az intézet az '50-es években a feladatára utaló Elmebetegek Biztonsági Intézete nevet viselte.

Az 1961. évi V. törvény új feladatot adott az intézetnek az eddig meglevők mellé, de egyben törölte a biztonsági őrizetet.

A törvény bevezette a kényszergyógykezelés határozatlan időtartamú intézkedés intézményét a magyar büntetőjogba.

A kényszergyógykezelést az erre a célra szolgáló külön egészségügyi intézetben – az Országos Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító intézetben – kellett végrehajtani (ismételten változott az intézet elnevezése).

Meghatározott esetekben a bíróság rendelkezhetett a kényszergyógykezelés házi ápolásban történő végrehajtásáról is. A kényszergyógykezelés végrehajtásával az intézetben jelentősen megnövekedett a beteglétszám, amely miatt – a zsúfoltság elkerülésére – szükségszerű volt egy kihelyezett osztály létesítése Márianosztrán.

Az 5/1974. (VI. 16.) IM-rendelet mondta ki az intézet szervezeti önállóságát, és szabályozta működését.

Az 1978. évi V. törvény – a jelenleg hatályos Btk. – nem hozott új feladatokat az intézet számára, csupán a meglevőket szabályozta újra a kényszergyógykezelés és kényszergyógyítás elrendelési feltételeinek módosítása-

val. A kényszergyógykezelés házi ápolásban történő végrehajtásának lehetősége viszont megszűnt. Az intézet elnevezése Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet lett. 1982-ben a Márianosztrára kihelyezett osztály megszűnt.

Az 1989. évi XXVI. számú törvény módosította a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. számú törvényt.

Jogi garanciák eddig a módosításig is voltak az IMEI-be történő beutalással kapcsolatban. A módosított Be. alapján ez a garanciális biztosítás teljes körűvé vált. Kényszergyógykezelést, ideiglenes kényszergyógykezelést és elmemegfigyelést csak bíróság rendelhet el.

Az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet az igazságügy-miniszter felügyelete alatt működő, zárt jellegű egészségügyi intézet.

A népjóléti miniszter a gyógyító tevékenység feletti szakfelügyelete során tapasztaltakról az igazságügy-minisztert tájékoztatja. Az IMEI elmeügyi működését – a Népjóléti Minisztérium szakfelügyeleti tevékenység keretében – évente vizsgálja és véleményezi.

Az IMEI feladata a beutaltak diagnosztikai és terápiás módszerekkel történő ideg- és elmegyógyászati ellátása, beleértve a kényszergyógyításra utalt, a Btk. 2. § (2) bekezdése szerint korlátozottan beszámíthatónak minősített, valamint a személyiségzavarban szenvedő elítéltek központi kivizsgálását és a munkaterápiás rehabilitációs tevékenységét.

Az intézet osztályai és részlegei három épületben helyezkednek el.

Az intézet befogadóképessége: 311 fő
A személyzet létszáma: 154 fő

2. Büntetés-végrehajtási intézmények

EZEN INTÉZMÉNYEKET A BV. SZERVEK ANYAGI-TECHNIKAI ELLÁTÁSÁRA, A SZEMÉLYI ÁLLOMÁNY KÉPZÉSÉRE ÉS TOVÁBBKÉPZÉSÉRE, EGYES SZOCIÁLIS ÉS EGÉSZSÉGÜGYI FELADATOK ELLÁTÁSÁRA ALAPÍTOTTÁK. AZ ALÁBBIAKBAN RÖVIDEN BEMUTATJUK TEVÉKENYSÉGÜKET.

Központi Ellátó Intézet

Címe: 1108 Budapest, Maglódi út 129.

A szakmai feladatok anyagi-technikai feltételeinek megteremtésében a különféle eszközökkel, anyagokkal történő gazdálkodásban jelentős szerep jutott és jut napjainkban is, *a büntetés-végrehajtás központi ellátását bonyolító szervezeteknek*. Korábban, hasonlóan más költségvetési szervekhez és állami termelővállalatokhoz a büntetés-végrehajtásnál is erősen centralizált gazdálkodási – ezen belül beszerzési, raktározási, elosztási – rendszer alakult ki. E rendszer működtetésére alkalmas szervezet felállítása 1963-ban kezdődött, a BM-től átvett két ingatlanon. A központi anyagraktár az eszközök, anyagok beszerzését, raktározását és elosztását, a Paulay Ede utcai javítóműhely pedig a bv. gépjárműveinek teljes körű javítását végezte. A készletek és a gépjárműpark bővülése hamarosan további raktári és javítókapacitást tett szükségessé. A raktári kapacitást az Állami Tartalékgazdálkodási Igazgatóság ceglédi telkén bérelt négy épülettel, valamint több bv. intézet elítéltkörlete és egyéb épületei átalakításával bővítették. 1988-ban öt helyen, mintegy 600 négyzetméter raktárterületen, 250 millió forint értékű anyagot tároltak. A területi megosztottság, a készletek kezelhetőségének nehézségei szükségessé tették új raktárkomplexum felépítését. Közel kétéves beruházás eredményeképpen 1989. július 5-én adták át a háromszintes, 5500 négyzetméter alapterületű, a mai igényeket kielégítő raktárépületet. A gépjárműjavító kapacitás 1975-ben két új telephellyel bővült, Baracskán teherautó-, Tökölön autóbuszjavító-üzem létesült.

1991. október 1-jével több, addig külön-külön funkcionáló bv. szervezeti egység – Központi Anyagraktár, Bv. Központi Javítóműhely és Garázs, Váci Központi Ellátásra Termelő Üzemek – összevonásával *az igazságügyi-miniszter megalapította a Központi Ellátó Intéztet*. A '90-es években végbement gazdasági átalakulás, a piaci és jogszabályi környezet és a bv. centralizált gazdálkodásának módosítása jelentős változásokat eredménye-

zett a Központi Ellátó Intézet szerepében. A központi biztosítású termékek köre szűkült. E körbe csak azok az eszközök, anyagok tartoznak, amelyek egységesítése hosszabb távon is szükséges – egyenruházat, fogvatartotti formaruházat, zárkafelszerelés, fegyverzet, gépjármű, informatika, biztonságtechnika –,vagy eseti jelleggel olyan termékek, amelyek nagy tömegű beszerzése jelentős megtakarítással jár. A beszerzések, mivel volumenük miatt a közbeszerzési törvény hatálya alá tartoznak, egyrészt a Miniszterelnökség Közbeszerzési és Gazdasági Igazgatósága, másrészt a BvOP illetékes igazgatóságai irányításával történnek.

A bv. gépjárműparkja is átalakult, az eddig jellemző nagyfogyasztású, elavult járművek helyett korszerűbb gazdaságosabban üzemeltethetők kerültek rendszerbe állításra. Az előírt személyi és technikai feltételek hiánya miatt ezek szervizelési munkáit a bv. javítóbázisain már nem lehet elvégezni.

A KEI így a korábbi szolgáltató, beszerző funkciójának megszűnésével a termékek raktározását és elosztását látja el az országos parancsnokság közvetlen irányításával, egyszerűsödő szervezeti felépítés mellett.

A személyzet létszáma: 140 fő

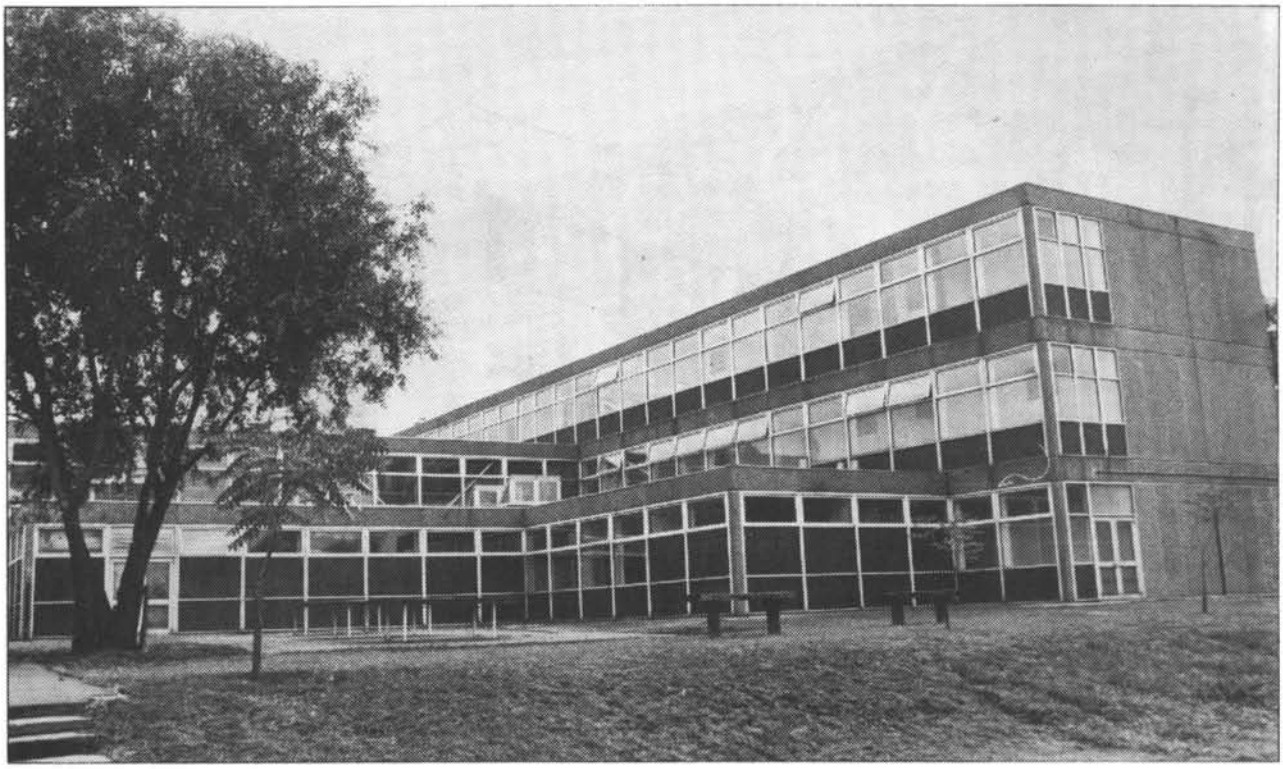

Bv. Szervezet Oktatási Központja

Címe: 1108 Budapest, Újhegyi u. 9–11.

Az iskola alapvető feladata a büntetés-végrehajtás állományába kinevezett tisztesek és tiszthelyettesek elméleti és részben gyakorlati felkészítése szakmai feladataik ellátására.

Az iskolarendszerű alapfokú képzés történeti előzményeihez tartozik, hogy a magyar büntetés-végrehajtásban az ilyen képzés 1949-ig az egyes intézeteknél történt, központi kiképző iskolák nem működtek.

Egy 1949-es igazságügy-miniszteri utasítás rendelkezett Őri Újonc Iskola létesítéséről a Gyűjtőfogház területén. A képzés 1949. július 1-jén indult, időtartama 6 hét volt.

1951 végén létesült a Büntetés-végrehajtási Központi Kiképző Iskola a X. kerületi Maglódi út 125. szám alatti kastélyépületben. Az őri alapfokú képzés 1952-ben indult, időtartama 4 hónap volt.

1960-tól 1975-ig a büntetés-végrehajtás alapfokú képzése Kistarcsára került, a BM Alapfokú Rendőriskolába, hat hónapos, bentlakásos formában.

1973 júniusától a Kistarcsán folyó alapfokú képzéssel párhuzamosan Tökölön, a fiatalkorúak intézetében is szerveztek őri alapfokú tanfolyamokat 4 hetes időtartamban, bentlakásos formában.

1976 októberétől működött Vácon a büntetés-végrehajtás alapfokú szakmai képzését végző iskola.

Az iskola jelenlegi képzési rendszere alapvetően 1984-ben alakult ki. Az iskola elnevezése ekkor változott IM Büntetés-végrehajtás Tiszthelyettesképző Iskolára.

Az iskola az országosan jelentkező képzési igényeket nem tudta kielégíteni, ezért körzetesített jelleggel 10 intézetben működött kihelyezett levelező tagozata. Az 5 hónapos levelező képzés elsősorban a már huzamosabb ideje szolgálatot teljesítő tiszthelyettesek szakmai felkészítését hivatott biztosítani.

1984. január 1-jétől az iskola végzi a 14 napos kiképzési formán belül a büntetés-végrehajtás polgári állományú dolgozóinak alapfokú szakmai képzését is. A képzésre azok a polgári állományú beosztottak kötelezettek, akik a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkoznak.

Az 1994-ben elfogadott oktatásfejlesztési koncepció a szakmai képzés tartalmi és módszerbeli megújítása mellett célul tűzte ki az oktatás intézményi bázisának korszerűsítését is.

Tekintve, hogy a váci iskola szükséglet szerinti bővítéséhez nem adottak a feltételek, az oktatás számára új épületet kellett keresni. A választás végül egy budapesti megüresedett általános iskolára esett, amelyet az országos parancsnokság 1995 novemberében megvásárolt.

1996. szeptember 1-jétől a felújított épületben kezdte meg működését az új büntetés-végrehajtási intézmény, a Büntetés-végrehajtási Szervezet Oktatási Központja. *Itt nyílott meg a büntetés-végrehajtás tárgyi emlékeit bemutató emlékkiállítás, amely egy majdani börtönmúzeum alapja lehet.*

Az oktatási központ létrejötte nem csupán költözést jelent, hanem azt is, hogy egy szervezetben integrálódik a büntetés-végrehajtás alap- és középfokú szakmai képzése, továbbá itt kapnak helyet a felsőfokú szaktanfolyamok és a központi szervezésű továbbképzések is. Az intézmény 10 tantermében egyidejűleg maximum 300 hallgató kulturált elhelyezésére van lehetőség.

A személyzet létszáma: 23 fő

Büntetés-végrehajtási Oktatási Központ – Pilisszentkereszt

Címe: 2098 Pilisszentkereszt, Pomázi út 6.

A büntetés-végrehajtás 1973–74-ben építette újjá a korábbi Csepel Autógyár üdülőjét. *Az intézmény 1975. február 10-től működik.*

Fő feladata az Igazságügyi Minisztérium és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága által összeállított oktatási programok végrehajtása, valamint családos és gyermeküdültetések, külföldi delegációk vendéglátása, büntetés-végrehajtási intézetek és intézmények dolgozói részére hétvégi programok biztosítása.

Külső szervek, szervezetek által szervezett tanfolyamok, továbbképzések lebonyolítása – szabad férőhely kihasználásaként. Épületek nagysága:

– főépület 2188 négyzetméter
– iroda és szolgálati lakás 220 négyzetméter
– faházak 210 négyzetméter

A főépületben 22 három+pótágyas, négy 4+pótágyas szoba, valamint két apartman található.

Az eltelt időszakban a továbbképzésekre további termeket alakítottak ki.

Nagy előadóterem befogadóképessége 90 fő, klub befogadóképessége 45 fő, előadóterem II. befogadóképessége 25 fő.

A személyzet létszáma: 40 fő

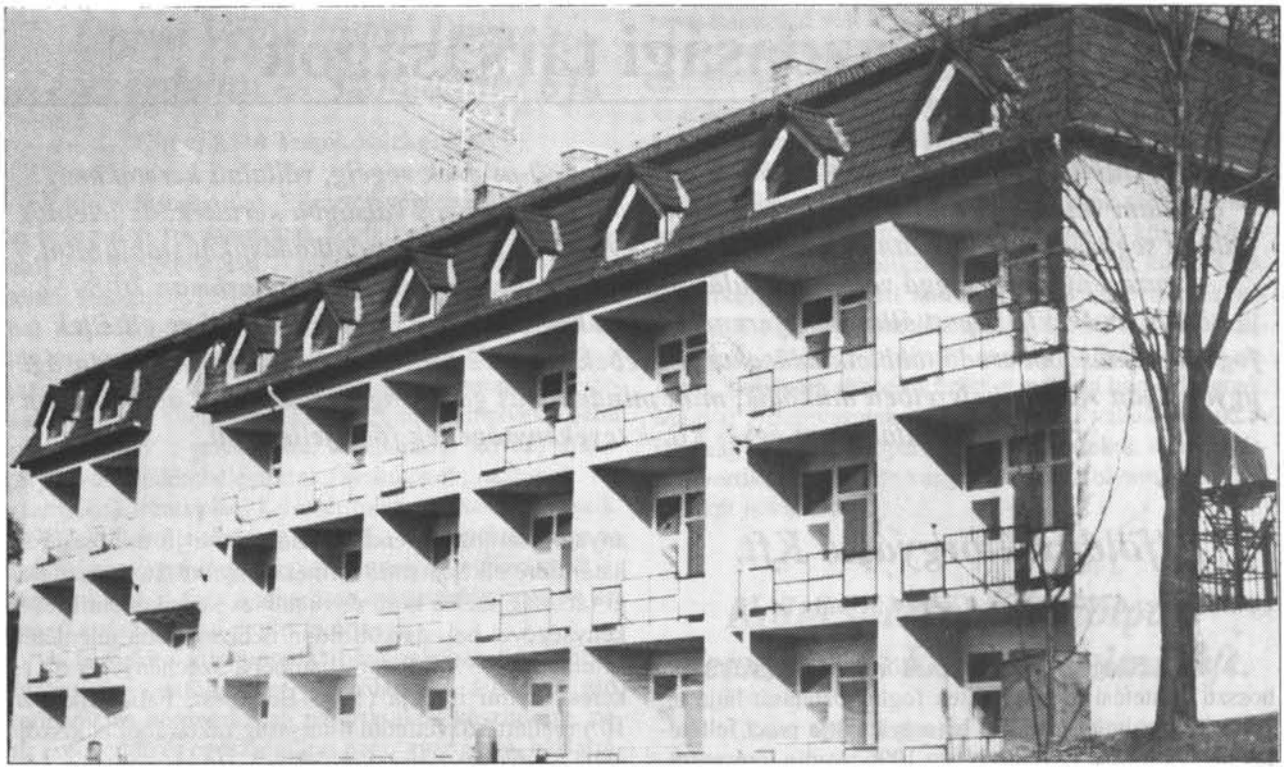

Bv. Továbbképzési és Oktatási Központ – Igal

Címe: 7275 Igal, Gábor u. 6.

A létesítményt a '80-as évek közepén vette meg az egykori munkásőrségtől a büntetés-végrehajtás, eredetileg gátőrháznak épült. *Az átalakítási munkákat 1986-ban kezdték meg*, a régi főépületrész teljes felújításával, majd egy kiegészítő épület építésével folytatódott a beruházás. Az építkezés 2 évig tartott.

Az igazságügy-miniszter alapította meg az intézményt, amelynek feladata a személyi állomány oktatásának, továbbképzésének és üdültetésének biztosítása. Az intézmény szállodarésze 4 apartman, 7 háromágyas és 7 négyágyas szobával, valamint 1 egy ágyas szobával üzemel, 68 fő elhelyezésére alkalmas. A vendéglátó-ipari szálláshely-besorolás szerinti osztály: kétcsillagos hotel.

Az intémény a következő szolgáltatásokat végzi:

A BvOP Humánpolitikai Főosztálya által szervezett, a főosztályok és szakterületek által igényelt tanfolyamoknak ad helyet, biztosít ellátást, technikai felszerelést. Végzi a bv.-s alkalmazottak regeneráló, pihentető üdültetését. Iskolaszünetek időszakában családos üdültetést is szervez.

Az előzőek mellett, hétvégeken, ünnepnapokon a dolgozók és családtagjaik számára üdülési, pihenési lehetőséget biztosít a szabad férőhelyek értékesítésével.

A szabadon maradó időszakokban pedig kereskedelmi szálláshelyként értékesíti az üres férőhelyeket.

A személyzet létszáma: 33 fő

3. Gazdasági társaságok

Az elítéltek foglalkoztatását az '50-es évektől a '80-as évek végéig, vállalati keretekben, az állam vállalta. A rendszerváltozáskor a bv-vállalatok súlyos válságba kerültek, de jelentős állami segítséggel, belső átalakításokkal 1992–93-ra sikerült a gazdálkodásukat stabilizálni. A gazdasági társasággá való átalakulás után az elítéltek foglalkoztatása tartósan 70-80 % körüli, az évente kapott állami preferenciának is köszönhetően, amely elismeri az elítéltek foglalkoztatásából eredő többletkiadásokat. Egyebekben a 12 kft., a 9 ipari és 3 mezőgazdasági ugyanolyan versenyhelyzetben működik, mint minden más gazdasági társaság. Az alábbiakban röviden bemutatjuk az egyes kft.-k tevékenységének főbb jellemzőit.

Alföldi Bútorgyártó Kft.

Címe: 6724 Szeged, Cserzy Mihály út 11.

A kft. a Szegedi Fegyház és Börtönben fogva tartott hosszú büntetési idejű elítéltek foglalkoztatását látja el. A társaság a hagyományos bútorgyártást a piaci feltételek megváltozása következtében 1996 nyarán jórészt felszámolta, és szélesebb termékszerkezetű székek és étkezőasztalok gyártását kezdte meg. A lapszabász üzem – alapvetően lakossági igények kielégítésére, – lapféleségek feldolgozásával foglalkozik. Fémipari üzemében a helyi igényű fenntartási és karbantartási munkálatokon túl fémipari bérmunka tevékenységre vállalkozik. Kooperációs üzemében alapvetően konfekcióipari és bőripari tevékenységet folytat.

Ábránd Ágynemű-, Fehérneműgyártó és forgalmazó Kft.

Címe: 3980 Sátoraljaújhely, Kazinczy u. 35.

A kft. a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben fogva tartott elítéltek közül mintegy 300 fő munkával foglalkoztatását biztosítja. A gazdasági társaság fő tevékenységi köre konfekcióáruk, ezen belül ágyneműhuzatok és lakástextil termékek (normál és díszhímzett változatban), könnyű konfekcióipari termékek (például férfiing és pizsama, alsónadrág, kórházi ruházati termékek), gyártása a kft. ezenkívül bérmunkában export női felsőruházati termékeket állít elő, továbbá ellát fémipari felületkezelési, valamint kisegítő tevékenységként elektromoskapcsolóóa-szétszerelési munkákat is. A kft. korszerű gépekkel, kedvező technológiai feltételek mellett dolgozik, a fogvatartottak számára kialakított anyagi ösztönzési rendszer elősegíti a jó minőségű és határidőre elkészítendő termékek gyártását. A gazdasági társaság széles körű és rugalmas kereskedelmi tevékenységével bel- és külföldön is biztosította jelenlétét. Mintaboltja (3980 Sátor-aljaújhely, Széchenyi tér 6.) és kereskedelmi irodája (1055 Budapest, Falk Miksa u. 10.) mellett közvetlenül a társaság raktárából is kiszolgálja a vevőket.

Budapesti Faipari Termelő és Kereskedelmi Kft.

Címe: 1108 Budapest, Kozma u. 13.

A kft., a Budapesti Faipari Vállalat, a Budapesti Fegyház és Börtönben fogva tartottak közül mintegy 600 fő munkáltatását látja el. A társaság fő profilja a bútorgyártás, de a bútoripari termékek piacának beszűkülése miatt jelentős bérmunkát is vállal. Így 1996-ban bérmunkában végzett labdavarrást, szemléltetőeszköz-gyártást, öntvénytisztítást, műszaki gumiáruk készítését, elektronikai alkatrészek szerelését, egészségügyi eszközök csomagolását. A gazdasági társaság számottevő fejlesztési munka eredményeként új, korszerű és esztétikus termékekkel jelent meg a bútorpiacon. Egyik legkedveltebb termékük a többféle kivitelezésű garnitúra, amelyek jól átgondolt összeállításuknak, praktikus helykihasználásuknak és minőségi kivitelezésüknek köszönhetik népszerűségüket. A társaság 1995-ben tervezett három új szekrénysor gyártását kezdte meg, ezek között szerepel az elemenként megvásárolható, egyéni elképzelések szerint variálható bútorsor, ezenkívül nappali szobába, térelválasztóként is jól használható L alakú szekrénysor, valamint gyermek, illetve ifjúsági szekrénysor. A lakossági bútorgyártás mellett különböző irodabútor-családokat fejlesztettek ki.

Dunai Vegyesipari Termelő, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

Címe: 2316 Tököl, Ráckevei út 6.

A kft. a Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetébe befogadott fogvatartottak foglalkoztatásával kapcsolatos feladatokat látja el. A társaságnál foglalkoztatott elítéltek létszáma 115 fő, a fiatalkorú fogvatartottak szakmai képzésében (betonelemgyártó betanítottmunkásképzés, targoncavezetői tanfolyam) aktív részt vállal. A gazdasági társaság alaptevékenysége a betonelemgyártás. Jelenleg 34 féle terméket gyártanak, amelyek között megtalálhatók a járdalapok, díszburkoló kövek, útszegélykövek, födémbéléstestek, zsalukövek, oszlopok. Az e termékek iránti piaci kereslet folyamatosan növekszik. 1995 áprilisától a társaság második alaptevékenysége az egészségügyi papírgyártás lett, ennek keretében saját és bérmunkában 4-6 és 8 tekercses csomagolású egy és két rétegű egészségügyi papírt gyártanak.

A fentieken túl nyomdai bérmunkában nyomtatványokat, jegyzettömböket, szórólapokat állítanak elő, kooperációs bérmunkában papírtasakok készítésére, papír zsebkendő és egészségügyi papír gyártására, háztartási vegyiáru előállítására vállalkoznak.

Duna-Mix Ipari, Kereskedelmi, Szolgáltató Kft.

Címe: 2600 Vác, Barabás M. u. 1.

A kft. a Váci Fegyház és Börtönben büntetésüket töltő fogvatartottakat foglalkoztatja, 1996-ban mintegy 230 fő elítélt munkáltatását biztosította. A kft. termékszerkezete az elmúlt években a piaci feltételek gyors változásával heterogén lett, így tevékenységi köréhez tartozik a fémmegmunkálás, felületkezelés, a műanyag termékek (gomb, záróelem) gyártása, cipőfelsőrész készítése, mé-rőszalaggyártás, kerékpárabroncs-gyártás, pékáru előállítása, sportszergyártás (labdavarrás). Könyvek és más kiadványok nyomdai munkálatait is vállalja. A munkavégzésbe bevont elítéltek létszámának emelését eredményezte az 1995-ben a kft. galvánüzemét létrehozó beruházás.

Ipoly Cipőgyár Termelő és Szolgáltató Kft.

Címe: 2660 Balassagyarmat, Madách u. 2.

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön mellett működő társaság már jelentős cipőgyártási hagyományokat és tapasztalatokat vett át elődjétől, és több száz elítélt munkával foglalkoztatását látja el. A kft. jelenleg a hazai munkavédelmilábbeli-gyártás egyik legjelentősebb képviselője. Termékeinek döntő része minősített védőeszköz, a speciális lábbelik benzin-, sav- és olajállóak, csúszásbiztonsági és kopási tulajdonságai megfelelnek a szigorú munkavédelmi előírásoknak. Igények szerint készítenek acélorr-merevítős, acéltalplemezes és külső orrborítékos kivitelű lábbeliket is. A hazai gyártók közül a kft. rendelkezik minősített áramütés ellen védő termékcsaládal. A társaság termelésének egyötödét értékesíti külpiacokon, elsősorban német, osztrák és svájci piacokon. A kft. szállítója többek között a magyar honvédségnek, Magyar Államvasutaknak, közlekedési vállalatoknak. A társaság nyitott a kooperációs kapcsolatokra, a cipőgyártási vertikum egészére vagy egyes részfolyamataira bérmunkát is vállal.

Kalocsai Konfekcióipari Termelő és Kereskedelmi Kft.

Címe: 6300 Kalocsa, István király út 26.

A kft. a Kalocsai Fegyház és Börtön mellett működik, és hagyományosan a női fogvatartottak számára kialakított konfekcióipari jellegű termékeket gyárt. A kft. 130 elítélt nő munkával foglalkoztatását látja el. A '80-as évek közepén felújított gépállományon belül nagy termelékenységű ipari varrógépek, félautomata és automata berendezések kerültek a termelésbe, a '90-es évek elején beszerzett tervező, szériázó és rajzoló berendezés biztosítja a vevői igényekhez való rugalmas alkalmazkodást. A kft. jelentős hazai és külföldi katonai ruházati, valamint munkaruházati megrendelést teljesít. Folyamatos gyártmányfejlesztéssel új, magasabb minőségi igényt kielégíteni tudó termékek előállításával új piacok felkutatását tervezik.

Nostra Vegyesipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

Címe: 2629 Márianosztra, Rákóczi tér 1.

A kft. a Márianosztrai Fegyház és Börtönben fogva tartottak foglalkoztatását látja el. A társaság tevékenységi köre 1996-ban elsősorban ciroksepről gyártás, raklapgyártás, fatömegcikkek elállítása, sportlabdavarrás, valamint egyéb kisebb volumenű ipari bérmunka. A társaság a termékeiből származó árbevételét csaknem 80%-ban exportértékesítésből nyeri. Gyártókapacitása évi 400-450

ezer darab cirokseprű, 50-70 ezer rakodólap, amelyek 90%-ának felvevőpiaca Németország és Svájc. A belföldi értékesítés árbevétele ipari bérmunkákból, belkereskedelmi tevékenységből, illetve a gyártott seprű, raklap, labda és fatömegcikk termékek hazai piacon történő eladásából tevődik össze.

Sopronkőhidai Szövő- és Ruhaipari Kft.

Címe: 9407 Sopronkőhida, Pesti B. u. 25.

A kft. a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben fogva tartottak foglalkoztatását végzi. Az intézet mellett működő szövöde már 70 évvel ezelőtt kezdte a szövetgyártást, fő termelési tevékenységét most is ez jellemzi. A 120 db pneumatikus szövőgéphez a fonalat a kft. külső forrásból szerzi be, és saját előkészítő üzemében teszi alkalmassá a szövéshez. A szövödei termelés kétharmadát a munkaruhaszövetek, orvosi ruházati szövetek, műtős és egészségügyi szövetek, egyharmadát pedig egyéb műszaki szövetek teszik ki. A szövöde össztermelése évi 3 millió folyóméter. A társaság a gyártott szövetből kb. 2,3 millió folyómétert a kikészítő üzemében dolgozza fel (festés, fehérítés), a fennmaradó részt pedig nyers szövetként értékesítik. A konfekcióipari termelés csaknem 30 éves múltra tekint vissza. A mintegy 120 elítéltet foglalkoztató varroda 90%-ban saját szövésű és kikészítésű alapanyagot használ. Termékeik között leggyakoribbak a hagyományos munkaruhák, egészségügyi (orvosi, műtős) ruházatok, dzsekik, mellesnadrágok, köpenyek, egészségügyi ágyneműk és egyéb szegőáruk. A gazdasági társaság a fentieken túl vasipari tevékenységgel is foglalkozik, ennek döntő részét az Elzett Kft.-vel együttműködve záralkatrészek képezik. Ezenkívül hétvégi faházakhoz vasalatokat, kötőelemeket gyártanak.

Annamajori Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft.

Címe: 2471 Baracska, Annamajor 1.

A gazdaság a Baracskai Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben jogerős szabadságvesztés-büntetésüket töltő fogvatartottak foglalkoztatását biztosítja. A kft. alapvetően mezőgazdasági jellegű üzem, amely növénytermesztésre, állattenyésztésre, valamint az ezekkel kapcsolatos segédüzemek fenntartására szerveződött. A társaság 1800 hektáron gazdálkodik, amelyből 1000 hektár saját tulajdona, 800 hektár pedig bérelt földterület. A termesztett növények főképpen búza, árpa, napraforgó, kukorica, lucerna és kertészeti kultúrák. A gazdaság által művelt földterületek értékes termőföldek (átlagos aranykorona értékük 28), terméseredményeik az országos átlag felettiek. A gazdasághoz jelentős állatállomány is tartozik, így a 400-as Holstein-friz tehenészeti telep, a 420 kocás Kahyb sertéstelep, az 5000 tojáshibrid állomány és az 50 kisbéri félvér vegyes hasznosítású lóállomány. Az alaptevékenységhez egy zöldségfeldolgozó és egy sütő-üzem kapcsolódik.

Állampusztai Mezőgazdasági és Kereskedelmi Kft.

Címe: 6723 Állampuszta 1.

A kft. az ország legrégibb és egyben legkiterjedtebb mezőgazdasági profilú elítéltmunkáltatásának helyén, az Állampusztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben fogva tartottak foglalkoztatását látja el. A gazdasági társaság a térség legnagyobb mezőgazdasági üzeme, területe 10 800 hektár. A társaság fő tevékenységi köre, mintegy 95%-a mezőgazdasági termékek előállításával kapcsolatos. A növénytermesztésben 6 ezer hektár szántót és 334 hektár ültetvényterületet művelnek. Fő termékek a búza, kukorica, cukorrépa, napraforgó, szőlő. A mezőgazdasági termékek előállítása mellett jelentős az állattenyésztés is. A kft. évente mintegy 2,5-3 millió liter tejet, 230 db hízómarhát, 17 000 db hízósertést értékesít. Ezenkívül számottevő a ló-, juh- és pulykatenyésztés is. A társaság piaci pozíciói megfelelőek, termékeik iránt folyamatos a kereslet.

Pálhalmai Agrospeciál Mezőgazdasági Termelő Értékesítő és Szolgáltató Kft.

Címe: 2047 Dunaújváros, Pálhalma 1.

A Pálhalmai Országos Büntetés-végrehajtási Intézet mellett létesített gazdasági társaság tevékenységi köre szántóföldi növénytermesztés, sertéstenyésztés, tejhasznú szarvasmarha-tenyésztés, melléktevékenységként pedig ipari szolgáltatást végez a Dunaferr Konszern kft.-inek, valamint az Ezüstvisszanyerő és Környezetvédő Kft.-nek. A foglalkoztatott elítélti létszám 600 fő körüli. A gazdaság csaknem 4600 hektáron gazdálkodik, ebből 240 hektár a bérelt, a többi saját tulajdonú, mezőgazdaságilag művelt földterület. A növénytermesztésben uralkodó a búza, kukorica, ezenkívül a napraforgó és a cukorrépa. A gazdaság állattenyésztésének nagyságrendjét jellemzi, hogy évente mintegy 1300 tonna vágósertést, 180 tonna vágómarhát és csaknem 3,8 millió liter tejet értékesítenek. Az ipari szolgáltatás keretében az elítéltek főképpen a Dunaferrnek készítenek bérmunkában acélszerkezeti elemeket, valamint lemezradiátorokat .

XII. FEJEZET

A magyar börtönügy kapcsolatai

1. Együttműködés más szervezetekkel és személyekkel

A büntetés-végrehajtási szervezet része a magyar állami szervek rendszerének, amely meghatározott feladatot lát el, nevezetesen közreműködik az igazságszolgáltatás eredményes működésének elősegítésében. Sajátossága, hogy törvényi célja – a fogvatartottak reszocializálása – eléréshez számos olyan tevékenységet is el kell látnia, amelyek túlterjednek a klasszikus igazságszolgáltatás keretein. Ezek közül a legfontosabbakat kiemelve említhető a fogvatartottak művelődésének, vallásgyakorlásának, munkával történő foglalkoztatásának, valamint egészségügyi és egyes szociálpolitikai ellátásnak feladatai. De ide sorolandó a fogvatartottak őrzésével, felügyeletével összefüggő, az intézet belső rendjét, valamint az intézet környezetének biztonságát, a közrendet, köznyugalmat megóvó rendvédelmi tevékenység is. Mindezek elengedhetetlenné teszik, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet szélesítse és szorosra fűzze kapcsolatrendszerét mindazokkal az állami szervekkel, társadalmi és egyházi szervezetekkel és személyekkel, amelyek (akik) állami, társadalmi felhatalmazás alapján, vagy önkéntesen segítséget nyújtanak a fogvatartottak társadalomba visszavezetésében.

A bv. szervezet feladatainak ellátásában természetesen – jogszabály által meghatározott keretekben – más állami szervek is közreműködnek. Így folyamatos *tárcaszintű együttműködés* alakult ki az igazságügyi kormányzat, valamint különösen a Közoktatási és Művelődési-, a Népjóléti-, a Munkaügyi-, illetve – az idegen állampolgárságú fogvatartottak ügyeinek intézésében – a Külügyminisztériummal.

A kapcsolatok és az együttműködés meghatározóan fontos szintje az egyes intézetek és környezetük között jön létre. A korábban tapasztalt, kölcsönös elzárkózás jórészt megszűnt, az a felfogás uralkodó, hogy az elítéltek művelődése, képzése, kezelése, utógondozásuk előkészítése érdekében az intézet környezetében működő oktatási, szakképzési, közművelődési, ismeretterjesztő intézményekkel, egészségügyi és rehabilitációs szolgálatokkal, munkaügyi és családsegítő központokkal szoros együttműködést kell kialakítani.

A bv. intézetek különös figyelmet fordítanak a helyi önkormányzatokkal való együttműködési, tájékoztatási kötelezettségük teljesítésére. Nem vitatható, hogy a bv. intézet környezetében lévő település(ek) életére kihat az a körülmény, hogy ott fogvatartottak vannak, akiknek eltávozása, kimaradása, esetleg szökése a környék közbiztonságát is érinti. A Bv. Sztv. ezért előírja, hogy bv. intézet, vagy a fogvatartottakat foglalkoztató gazdálkodó szervezet alapítása előtt ki kell kérni az adott települési *önkormányzat képviselő-testületének véleményét,* az intézet jellegének megváltoztatásáról (például súlyosabb fokozatú intézet létesítését), illetve a lakosságot érintő más lényeges intézkedésekről e szervezetet *előzetesen* tájékoztatni kell. Egyes nyugat-európai, a hazaitól eltérő börtönügyi hagyományokkal rendelkező államokban a helyi önkormányzatok mellett olyan bizottságok is működnek, amelyek feladata a börtönök tevékenységének társadalmi ellenőrzése, a nyilvánosság elvének intézményesítése. Annak ellenére, hogy a szakirodalom általában elismerően ír a társadalmi kontroll e formájáról, *hazánkban ennek létrehozását a törvényhozás még nem tekintette aktuálisnak.* Úgy véljük, az utóbbi években, különösen a rendszerváltozás óta a bv. intézetek és környezetük közötti interakció, nyitottság szélesedése, az intézetek életének a sajtón keresztül való realisztikusabb bemutatása hozzájárult a belső élet problémáinak, eredményeinek nyilvánosság elé tárásához. Ezt segíti az is, hogy számos szervezet munkatársai járnak be az intézetekbe, és tájékozódnak a körülményekről. Ez a helyi, intézeti szinten szélesedő nyitottság – mint erre a szakirodalomban is rámutatnak – alkalmas lehet arra, hogy csökkentse az intézet környezetében az elítéltekkel szemben táplált ellenérzéseket, és egyúttal megkímélje a büntetés-végrehajtást a túlzó, illuzórikus elvárásoktól.

Az állami szervek együttműködése területén ki kell emelni *a bv. szervezet és más rendvédelmi szervek* (rendőrség, tűzoltóság, határőrség, vám- és pénzügyőrség stb.) *közötti kapcsolat* fontosságát. Más rendvédelmi szervek igénybevételének feltételeit – a közrend, a közbiztonság, az élet és vagyonbiztonság súlyos sérelme, vagy annak közvetlen veszélye esetére – a két rendvédelmi szerv közötti együttműködési megállapodás tartalmazza. A segítségnyújtás a közrendvédelmi feladatok ellátásában a bv. szervezet számára is a Bv. Sztv.-ben előírt kötelezettség, ha erre a bv. szervezetet az intézkedésre jogosult rendvédelmi szerv felkéri, és a segítségnyújtás nem veszélyezteti a büntetés-végrehajtás biztonságát.

A börtönügy kapcsolatrendszerében sajátos helyet foglal el *a fogvatartottak utógondozását, pártfogó felügyeletét ellátó hivatalos szerv,* az 1976-tól a megyei bíróságokon működő, jogászokból, pedagógusokból, pszichológusokból álló *hivatásos pártfogói szervezet.* E szervezet tevékenysége nélkülözhetetlen kiegészítője a börtönökben folyó munkának, hiszen nyilvánvaló, hogy a szabadságvesztésből szabaduló jövője nagymértékben attól is függ, milyen környezetbe kerül, kap-e támogatást a beilleszkedéshez. A hivatásos pártfogó szervezet fennállásának két évtizede alatt változó társadalmi, gazdasá-

gi körülmények között, a rendszerváltozás óta különösen súlyosbodó feltételek mellett látja el feladatát. A hazai börtönügy tevékenységének hatékonyságát is jelentősen befolyásolja, hogy a hivatásos pártfogók szervezetének, működésének jelenlegi nehézségei törvényi szintű rendezéssel, a személyi és gazdasági feltételek biztosításával mielőbb rendeződjenek.

A külföldi, nagy börtönügyi hagyományokkal rendelkező államokban a büntetés-végrehajtás tevékenységében számottevő súllyal, jelentőséggel bírnak a közreműködő *társadalmi, egyházi (karitatív) szervezetek, valamint magánszemélyek.* A nemzetközi szakirodalom a közreműködőknek általában három csoportját különbözteti meg:

– *az intézeti tevékenységet támogatókat, akiknek főképpen az elítéltek képzésében, szabadidőprogramjaik szervezésében és lebonyolításában van szerepük,*

– *az elítéltek, illetve szabadulók számára személyes támogatást, segítséget nyújtókét, valamint*

– *a fogvatartottak hozzátartozóinak segítséget, anyagi és erkölcsi támaszt nyújtókét.*

Hazánkban a rendszerváltozás óta éledtek újra azok a *társadalmi és egyházi karitatív szervezetek,* amelyek gyakorlati segítséget nyújtanak az intézeten belüli közművelődés, lelki és szellemi gondozás, a szabadulás utáni beilleszkedés növekvő nehézségeinek megoldásában, sőt az elítéltek családtagjairól gondoskodás területén. A hazai börtönügy egyik legfontosabb feladatai közé tartozott az elmúlt években erősíteni a munkakapcsolatokat a közreműködő szervezetekkel és személyekkel. Az együttműködés szakmai és társadalmi fontosságát a Bv. Sztv. törvényi szinten deklarálta, amikor kimondta, hogy *„a bv. szervezet a jogszabályok keretei között együttműködik a fogva tartás körülményeinek a figyelemmel kísérésére, a szabadulás után a társadalomba való beilleszkedés elősegítésére, a karitatív tevékenység végzésére, továbbá az egyéb büntetés-végrehajtási feladatok segítésére alakult börtönmissziókkal és társadalmi szervezetekkel, az ilyen tevékenységet ellátó egyházakkal, alapítványokkal és személyekkel".* A hazai törvényhozás és a büntetés-végrehajtási szervezet jelentős szemléletváltozásának hordozója az idézett jogszabály, amely a közreműködő szervezetek, magánszemélyek segítő-támogató tevékenységének nem csupán eltűrésére, de az együttműködés szükségességére, megteremtésének kötelezettségére hívja fel a bv. szerveket. A törvény egyúttal arról is rendelkezik, hogy az együttműködés olyan kétoldalú kötelezettségvállalás, amelyben a felsorolt közreműködők is kötelesek a bv. szervezet rendjére, biztonságára vonatkozó szabályokat – az együttműködési megállapodásban foglaltak szerint – betartani.

A közreműködők és a bv. intézet közötti együttműködési megállapodás kötésére az intézet parancsnoka, ha pedig az együttműködés több intézetre is kiterjed, a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka jogosult. Ha a közreműködők tevékenysége jogszabálysértő, vagy nem felel meg az együttműködési megállapodásban foglaltaknak, a megállapodást az annak kötésére jogosultak megszüntethetik, az érintettek intézetbe belépését megtilthatják. Az együttműködésnek e jogi szabályozását indokolttá, aktuálissá tette, hogy a közreműködők köre jelentősen kiszélesedett.

A közreműködők közül az egyházak és a missziós szervezetek dolgoznak legnagyobb létszámban a börtönökben. Úttörő szerepük volt és van abban, hogy az együttműködés új rendszere létrejött. Külön ki kell emelni azt a négy missziós szervezetet, amely a börtönök és fogvatartottak segítésére szakosodott: *a Magyar Evangéliumi Börtönmisszió, a Magyar Börtönpasztorációs Társaság, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Börtönszolgálata és a Magyar Testvéri Börtöntársaság.*

E szervezetek lelkészek és missziós munkatársak közreműködésével sokszínű tevékenységet végeznek a fogvatartottak között. Az egyházi szertartások mellett hitoktatást, egyéni lelki gondozást, kulturális programok szervezését is végzik. E szervezetek továbbá segítséget nyújtanak az elítélteknek családi kapcsolataik rendezésében, személyes, magántermészetű és szociális problémáik megoldásában. Levelező és csomagküldő szolgálatot működtetnek a kapcsolat nélküli fogvatartottak számára. Lelki és anyagi támogatást nyújtanak az elítéltek nehéz helyzetbe került hozzátartozóinak.

A missziók mellett a *Magyar Vöröskereszt* az a szervezet, amely immár hagyományosan, több éve fennálló együttműködési megállapodás alapján végez karitatív tevékenységet a börtönökben. Ennek viszonzásaként a Vöröskereszt által szervezett önkéntes véradásokon nagyszámú fogvatartott vesz részt.

Újabb keletűek az együttműködési megállapodások a büntetés-végrehajtás és a különböző *etnikai* szervezetek között.

Növekvő azoknak az *alkalmi rendezvényeknek,* kulturális programoknak a száma, amelyeket szervezetek vagy együttesek anyagi ellenszolgáltatás nélkül nyújtanak a börtönökben.

Örvendetesen nő azoknak a *felsőoktatási* – főképpen pedagógiai, jogi – *intézményeknek* a száma, amelyek a székhelyükön működő bv. intézetekben nyújtanak szakmai segítséget, egyúttal hallgatóikkal tapasztalatszerző gyakorlati terepmunkát végeztetnek.

A közreműködő szervezetek, *magánszemélyek* többsége ma már felbecsülhetetlen segítséget nyújt az évente csaknem *tizenötezer szabaduló beilleszkedéséhez.* Ennek az erőfeszítésnek társadalmi hasznát növeli az a tény, hogy a változó gazdasági és munkaerő-piaci helyzet rendkívül megnehezítette az állami szervek és szervezetek számára is a segítségnyújtás feltételeit. Annak ellenére, hogy a beilleszkedés támogatása alapvetően állami feladat marad, annak sikerében nem nélkülözhető a jövőben sem a jó szándékú, társadalmi összefogás.

Végül a magyar börtönügy tevékenységének társadalmi elfogadtatásában, szakmai-tudományos támogatásában kiemelést érdemelnek a szakmai és tudományos társaságok, egyesületek, szövetségek.

Az alábbiakban – e szervezetek, személyek fluktuálásával számolva – a teljesség igénye nélkül megkíséreljük közreadni a hazai börtönügy tevékenységét 1996-ban segítő közreműködők névsorrendbe gyűjtött listáját.

I. EGÉSZSÉGNEVELŐ, REHABILITÁCIÓS, MUNKAADÓ, ÖNSEGÉLYZŐ SZOLGÁLATOK, ALAPÍTVÁNYOK, EGYESÜLETEK

AGAPE Alapítvány
Veszprém, Pf. 400
Alkohol- és Drogellenes Egyesület
8201 Veszprém, Egyetem u. 19.
Dombóváriak a Dombóvári Munkanélküliekért – Jóléti Szolgálat Alapítvány
7200 Dombóvár, Arany J. tér 3.
Életért Egyesület
2660 Balassagyarmat, Markusovszky u. 1.
Élő Reménység Alapítvány
2120 Dunakeszi, Alsógödi u. 16/a
Foglyok Menedéke Alapítvány
(Julianne Quin Alapítvány)
7600 Pécs, Somogyi B. u. 6.
Gandhi Alapítvány
7629 Pécs, Komjáth A. u. 5.
Hajléktalan Gondozó Szolgálat
6000 Kecskemét, Március 15. u. 51.
Krízis Központ
8000 Székesfehérvár, Sörház tér 3.
Magyarságmentési Misszió Alapítvány
4000 Debrecen, Mikszáth K. u. 4.
Magyar Kékkereszt Egyesület
(Szenvedélybetegeket Segítő Szolgálat)
1151 Budapest, Alagi tér 13.
Menhely Alapítvány
1082 Budapest, Vajdahunyad u. 3.
Mentálhigiénés Programiroda
(Pest és Pest megyei régió)
1066 Budapest, Lovag u. 10.
Miskolc és Térsége Vállalkozás-fejlesztési Alapítvány
3530 Miskolc, Mindszent tér 1.
Miskolci Sütőipari Kft.
3530 Miskolc, Hunyadi u. 56.
Munkanélküliek Érdekvédelmi Szövetsége
7200 Dombóvár, Allende u. 19.
Nógrád megyei Alkoholellenes Klubok Tagjainak Egyesülete
2660 Balassagyarmat, Rákóczi u. 125–127.
Novober GMK
7400 Kaposvár, Fő u. 37–39.
Pártfogó Alapítvány
4400 Nyíregyháza, Toldi u. 1.
Sion Gyülekezet Emberbarát Alapítványa
7600 Pécs, Szántó L. u. 7/1.
Szamaritánus Központ
1082 Budapest, Horváth M. tér 14.
Százéves Cukrászda
5700 Gyula, Nürnbergi u. 4–6.
Szenvedélybeteget Mentő Szamaritánus Támaszpont
1084 Budapest, Őr u. 9.
Támasz Alapítvány
7626 Pécs, Sándor u. 1.
United Way Délmagyarország
6724 Szeged, Eszperantó u. 1.
Vasipari Szövetkezet
5700 Gyula, Dobozi u. 42.
Volt Állami Gondozottak Országos Önsegélyező Egyesülete
1133 Budapest, Árboc u. 4.
Zempléni Regionális Vállalkozás-fejlesztési Központ
3980 Sátoraljaújhely, Rákóczi u. 18.

II. KARITATÍV SZERVEZETEK, MISSZIÓK

Bosco Szent János Szalézi Plébánia Caritas Csoportja
2660 Balassagyarmat, Kossuth L. u.
Caritas Alapítvány
2400 Dunaújváros, Diófa u. 2/a
Caritas Hungarica
8000 Székesfehérvár, Erzsébet u. 2.
Caritas Szeretetszolgálat–Szegényeket Támogató Alap
5000 Szolnok, Kossuth tér 1.
Egyházmegyei Caritas
9700 Szombathely, Szily J. u. 2.
Emmaus Evangelikus Szeretetotthon
4400 Nyíregyháza, Eötvös u. 2.
Evangéliumi Testvérközösség
9024 Győr, Liezer M. út 80.
Kallódó Ifjúságot Mentő Misszió
7696 Hidas, Kossuth u. 79.
Magyar Caritas Központi Iroda
1519 Budapest, Pf. 239
Magyar Evangéliumi Börtönmisszió
1300 Budapest, Pf. 23
Magyar Evangelikus Egyház Börtönmisszió
1036 Budapest, Lajos u. 113.
Magyar Máltai Szeretetszolgálat
1125 Budapest, Szarvas G. u. 58–60.
Székesfehérvári Csoportja
8000 Székesfehérvár, Királysor u. 14/a
Magyar Ökumenikus Szeretetszolgálat
4026 Debrecen, Darabos u. 4.
Magyar Testvéri Börtöntársaság
2100 Gödöllő Pf. 268
Magyar Vöröskereszt Országos Titkárság
1051 Budapest, Arany J. u. 31.
Mécses Szeretetszolgálat
Magyar Börtönpasztorációs Társaság
6753 Szeged-Tápé, Heller köz 6.
Szent Lázár Rend Esztergomi Szervezete
2500 Esztergom, Mindszenty tér 2.
Vasúti Misszió
8000 Székesfehérvár, MÁV-állomás

III. TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK ÉS VALLÁSI FELEKEZETEK

Az Üdvhadsereg II. Hadosztálya
1171 Budapest, Óvónő u. 3.
Baptista Gyülekezet
2600 Vác, Szentgyörgyi A. u. 20.
Baptista Gyülekezet
9022 Győr, Bisinger stny. 22.
Baptista Egyházi Gyülekezet
6724 Szeged, Hétvezér u. 5/b
Bibliaiskolák Közössége
4031 Debrecen, Tócoskert tér 2.
Egyházmegyei Caritas
9700 Szombathely, Szily J. u. 2.
Ferences Hittudományi Főiskola
6725 Szeged, Mátyás tér 26.
Fertőrákos Plébánia
9421 Fertőrákos, Fő u. 121.
Hívők Hitgyülekezete
3300 Eger, Koháry út 35/a
Kunszentmiklós Plébánia
6090 Kunszentmiklós, Szent István tér 2.
Lelkipásztori Hivatal
2600 Vác, Konstantin tér 11.
Magyarországi Biblia Szól Egyház
1012 Budapest, Vérmező u. 10–12.
Metodista Egyház
7100 Szekszárd, Munkácsy u. 1.
Metodista Egyház
7200 Dombóvár, Bezerédi u. 2/c
Plébánia Hivatal
6000 Kecskemét, Kossuth tér 2.
Református Egyház Tiszántúli Kerülete
4025 Debrecen Hatvan u. 1/c
Református Lelkészi Hivatal
6721 Szeged, Kálvin tér 2.
Református Lelkészi Hivatal
2600 Vác, Dózsa Gy. u. 54.
Református Lelkészi Hivatal
1212 Budapest, Petőfi u. 18.
Református Lelkészi Hivatal
6000 Kecskemét, Szabadság tér 6.
Református Lelkészi Hivatal
7100 Szekszárd, Kálvin tér 12–14.
Római Katolikus Püspöki Iroda
7632 Pécs, Melinda u. 51.
Római Katolikus Plébániahivatal
7100 Szekszárd, Béla király tér 9.
Szeged-Rókusi Római Katolikus Plébániai Hivatal
6724 Szeged, Kossuth L. sugárút 47.
Szent Mihály Plébánia
1131 Budapest, Babér u. 17/b
Szokolya Plébánia
2624 Szokolya
Tiszacsermely Plébánia
3972 Tiszacsermely, Hősök tere 8.

PAPOK, LELKÉSZEK, HITOKTATÓK

Beér Miklós rk. tisztelendő
2028 Pilismarót
Kovács Bíró János adventista lelkész
7100 Szekszárd, Vak Bottyán u. 6.
Kurdi István AÖK lelkész
6000 Kecskemét, Huszár u. 10/a
Nagy Sándorné
8200 Veszprém, Malomkő u. 6.
Németh Lajos ref. lelkész
2500 Esztergom, Petőfi S. u. 36.
Puskás Györgyné
Schüller Károly rk. hitoktató
7100 Szekszárd, Dózsa Gy. u. 9.
Szántó Mária missziós lelkész
1125 Budapest, Dániel u. 23.
Szilágyi Jánosné adventista lelkész
6000 Kecskemét, Katonatelep, Lugas sor 34.
Villányiné Böszörményi Mária teológus-tanár
2500 Esztergom, Monteverdi u. 12.

IV. ETNIKAI SZERVEZETEK

Cigánycsaládok Érdekvédelmi Szervezete
1134 Budapest, Róbert K. krt. 102.
Hajdú-Bihar Megyei Cigányok Érdekszövetsége
4150 Püspökladány, Északi sor 3.
Sátoraljaújhelyi Cigány Egyesület
3980 Sátoraljaújhely, Kossuth tér 5.

V. TÁRSADALMI, SZAKMAI ÉS TUDOMÁNYOSTÁRSASÁGOK, EGYESÜLETEK, SZÖVETSÉGEK

Eötvös József Klub
3980 Sátoraljaújhely, Kazinczy u. 35.
Finkey Ferenc Bűnügyi Reform Társaság
1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.
Humanitás
1035 Budapest, Búvár u. 1.
KALOT
1126 Budapest, Nagy J. u. 5.
Magyar Börtönügyi Társaság
1054 Budapest, Steindl I. u. 8.
Magyar Kriminológiai Társaság
1053 Budapest, Egyetem tér 1–3.
Magyar Pártfogók Országos Szövetsége
1064 Budapest, Rózsa u. 79.

2. Nemzetközi kapcsolatok

A magyar börtönügy nemzetközi szakmai kapcsolatai a '80-as évek végéig, a rendszerváltozásig szinte egyoldalúan *a volt szocialista államokra korlátozódtak.* A fegyveres testületeket a korábbi évtizedekben az „imperialista fellazítás" fenyegetésétől különösen megóvni szándékozó szemlélet csupán ritka, eseti kapcsolatteremtésre adott módot a fejlettebb börtönüggyel rendelkező nyugati államokkal. A kapcsolatfelvétel ebben az irányban annak ellenére szűk korlátok közé szorult, hogy 1975-től, a *Helsinki Záróokmány* aláírásával megkezdődött a két nagy politikai világrendszer közeledése. A Helsinki Záróokmány *harmadik kosarával,* valamint az ENSZ Közgyűlés két, 1966-ban hozott határozatának (a Polgári és Politikai Jogok, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányai) hazai kihirdetésével (az 1976. évi 8., illetve 9. számú törvényerejű rendeletben) a magyar törvényhozás csatlakozott ahhoz a nemzetközi emberi jogi mozgalomhoz, amely – többek között – fontos társadalomdiagnosztikai tényezővé emelte a börtönökben alkalmazott bánásmódot, a fogvatartottak alapvető, emberi jogainak respektálását. A fenti nemzetközi konvenciók, valamint az európai nemzetközi ajánlások hatása már érzékelhető volt az 1979-es bv. kódex kodifikálásában, azonban a börtönrendszer korszerűsítési törekvései során nyilvánvalóvá vált, hogy hiányosak azok a szakmai ismeretek és tapasztalatok, amelyeket a fejlettebb büntetés-végrehajtással rendelkező országokból lehetne átvenni.

Nemzetközi kapcsolataink alakításában 1990-től kezdődően új perspektíva tárult fel. Ekkor elsődleges feladatként jelentkezett *a magyar börtönügy európai integrációját elősegítő intézményes kapcsolatrendszer kialakítása.* Ebben jelentős segítséget nyújtottak az *Európa Tanácsnak* az integráció előmozdítására szakosodott szervezetei, amelyekkel hazánk az 1990-ben történt csatlakozás után nyomban kontaktust teremtett. Elsősorban az Európa Tanács közreműködésével és közvetítésével az elmúlt években csaknem valamennyi nyugat-európai állammal *kétoldalú szakmai kapcsolat létesült.* A nyugat-európai büntetés-végrehajtási szervezetekkel való szakmai és személyes érintkezés rövid fejlődéstörténetének jellemzője, hogy a nyugati partnerek a kezdeti tartózkodásukat feladva a magyar börtönügyet egyenrangú félként kezelik, gondjait és eredményeit reálisan értékelik.

A magyar büntetés-végrehajtási szervezet külkapcsolatai alakításában hasonlóan fontos feladatként jelentkezett a környező, volt szocialista államok, *a kelet-közép-európai régió börtönügyi szervezeteivel való új típusú együttműködés,* párbeszéd megkezdése. E kapcsolatok korábbi előzményei nem voltak mentesek a szakmai jelleget háttérbe szorító, átpolitizált, a hivatalos delegációk formális, szinte liturgikusan kötött találkozóitól. A '90-es években a régió valamennyi országában jelentős hangsúlyváltozás következett be az elítéltek rehabilitációjának, emberi jogi helyzetük problémakörében. Számos környező államban ez a változás a börtönszervezetek legitimációs válságával, a közrend súlyos megzavarásával járó börtönlázadásokkal ment végbe. A magyar börtönügy törekvése arra irányult, hogy a csaknem mindenütt napirendre kerülő jogszabály-módosításokat, majd ezek gyakorlatba átültetését, megvalósításukat a maga tapasztalatainak megosztásával elősegítse. 1994 májusában az Európa Tanácsnál kezdeményezte, hogy *koordinációs szerepet vállal a kelet-közép-európai államok büntetés-végrehajtási szervezetei között,* amelynek keretében rendszeres eszmecserék, konferenciák rendezését, információk, dokumentumok cseréjét szervezi meg. Az így Budapesten az Európa Tanács támogatásával 1994-ben létrejött *Közép- és Kelet-Európai Információs és Dokumentációs Központ* több konferenciát szervezett és kiadványt publikált.

A hazánkban megrendezett konferenciák közül 1994–96-ban kiemelkedő jelentőségűek voltak: *Az elítéltek rehabilitációjának szervezeti és jogi feltételei* címmel megrendezett konferencia, amely az európai börtönnormák egységes értelmezését és elfogadását kívánta a kelet-európai országok számára elősegíteni; *A börtönrendszerek átalakítása – költségkímélő fejlesztések, működtetés* című konferencia a legújabb börtönépítési és működtetési elvekkel, ezen belül a világszerte növekvő költségráfordítás optimális mérséklésére irányuló módszerekkel ismertette meg a megjelenteket. 1995-ben hazánk ren-dezte meg az *Európai Igazságügyi Pszichológiai Társaság tudományos konferenciáját,* valamint további két, a külföldi és a hazai börtönügyben egyaránt aktuális szakmai probléma elemzésére kínált nemzetközi eszmecserét. *A hosszú tartamú szabadságvesztés problémája* című tanácskozás az érintett elítéltcsoport sajátos kezelésére, társadalomba visszavezetésére adott megoldási módokat a résztvevők számára, míg *Az etnikai és vallási kisebbségek helyzete a börtönben* címmel megrendezett konferencia az Európa-szerte növekvő számú idegen állampolgárságú, valamint etnikai kisebbséghez tartozó fogvatartottakkal való bánásmód normáinak egységesítését, továbbá nemzetközi szakmai összefogást hirdetett meg. Az 1995-ben megtartott börtönépítészeti konferencia gon-

dolatkörének folytatása történt az 1996 májusában megrendezésre kerülő *Új utak a börtönépítészetben* címet viselő tanácskozáson. Az eszmecsere arról folyt, milyen börtönöket kell építeni, hogy azok hatékonyan szolgálják a társadalom védelmét, ennek függvényében pedig az elítéltek visszailleszkedését. A büntetés-végrehajtási szervezet 1996 őszén a Friedrich Ebert Alapítvány támogatásával 11 ország részvétele mellett eredményes nemzetközi tanácskozást szervezett. *Társadalmi szervezetek részvétele az elítéltek reszocializációjában* címmel. Az 1997 májusában *Nők a börtönben* címmel rendezett nemzetközi konferencián közel húsz ország szakemberei vettek részt.

A hazai és nemzetközi alapítványi források felkutatása és igénybevétele a szakmai és tudományos tanulmány-utak, valamint a konferenciák gyorsan növekvő rendezési költségeinek előteremtésére ma már nehezen nélkülözhető.

A magyar börtönügy nemzetközi kapcsolatainak kiépítésében és gondozásában elsősorban az olyan kétoldalú egyezmények megkötésére törekszik, amelyek valós igényeket kielégítő, rendszeres szakmai tapasztalatcserére adnak lehetőséget egyes intézetek vagy szakterületek képviselői között. Az elmúlt években a vezetők látogatásai mellett szélesedett a középszintű vezetők, intézeti szakemberek cseréje, a néhány hetes tanulmányutak formája, amelynek során a vendéglátó ország büntetés-végrehajtási gyakorlatának részletesebb megismerésére is sor kerülhetett. De gyümölcsözőek azok a kapcsolatok is, amelyek egymás szakmai, elméleti rendszerének megismerésére irányulnak egy-egy rövid tartamú szeminárium keretein belül, vagy amelyek a szociális ellátás területén épültek ki (csereüdülés, sportrendezvények stb.), és a leterhelt személyi állomány regenerálódását szolgálják. A kétoldalú együttműködés minden területre kiterjedő, modellértékű formája alakult ki a *magyar*, valamint a *finn*, a *svájci*, a *bajor*, az *osztrák*, a *lengyel* és a *szlovák* testvér- szervezetek között. Kölcsönösen hasznos szakmai kapcsolatok épültek ki az *angol, amerikai, svéd, dán, izraeli*, valamint a *román és szlovén* büntetés-végrehajtással. 1996-ban *másfél száz* hazai szakember utazott 13 országba, míg a Magyarországon szervezett konferenciákra *43 államból 550 fő* külföldi meghívott érkezett. *Országunk és büntetés-végrehajtásunk helyzetéből következően lehetőségünk van a közvetítő szerep betöltésére, a multilaterális kooperáció szélesítésére a keleti és a nyugati régió között.*

Gyakrabban idézett jogszabályok és rövidítésük

TÖRVÉNYEK

1. 1968. évi I. törvény a szabálysértésekről (Sztv.)
2. 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról (Be.)
3. 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről (Btk.)
4. 1979. évi 11. törvényerejű rendelet a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról (bv. kódex)
5. 1993. évi XXXII. törvény a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. számú törvényerejű rendelet módosításáról (a bv. kódex novellája)
6. 1992. évi XXII. törvény a munka törvénykönyvéről (Mt.)
7. 1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről (Bv. Sztv.)
8. 1996. évi XLIII. törvény a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról (Hszt.)

MINISZTERI RENDELETEK

9/1990. (XII. 18.) IM-rendelet az elzárás végrehajtásának szabályairól

1/1995. (I. 6.) IM-rendelet az idegenrendészeti őrizet büntetés-végrehajtási intézetben történő végrehajtásának szabályairól

6/1996. (XII. 12.) IM-rendelet a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól

11/1996. (X. 15.) IM-rendelet a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak fegyelmi felelősségéről

17/1997. (V. 9.) IM-rendelet a szabadságvesztés kezdő és utolsó napjának megállapításáról

20/1997. (VII. 8.) IM-rendelet a büntetés-végrehajtási szervek alapító okiratainak kiadásáról, módosításáról

21/1997. (VII. 8.) IM-rendelet a büntetés-végrehajtási szervezet Szolgálati Szabályzatáról

Dél-Afrikai igazságügy-miniszteri látogatás a Gyűjtőben (1997)

Lelkész beszélget egy elítélttel

Lelki gondozás

Külföldi résztvevők, egy konferencia szünetében

A pápai nuncius karácsonyi szentmiséje Sátoraljaújhelyen

A börtönépítészeti nemzetközi konferencia résztvevői

Az országos parancsnok sajtótájékoztatója

Tartalomjegyzék

I. FEJEZET
A BÖRTÖNÜGY HELYZETE KÜLFÖLDÖN 7
1. Büntetés-végrehajtás a nemzetközi egyezményekben és szabályokban 9
2. Külföldi gyakorlat és megoldási kísérletek 23

II. FEJEZET
A MAGYAR BÖRTÖNÜGY TÖRTÉNETÉBŐL 31
1. A kései kezdettől a XX. századig 33
2. A századfordulótól 1945-ig 35
3. 1945-től - napjainkig 37

III. FEJEZET
A BÖRTÖNÜGY ELMÉLETÉNEK FEJLŐDÉSE 1945-től NAPJAINKIG 49
1. A börtönkutatások megindulása 51
2. A tudományos munka élénkülése 53

IV. FEJEZET
A HATÁLYOS BÜNTETŐJOGI SZANKCIÓRENDSZER 57
1. A szankciórendszer jellemzői 59
2. A bíróság szankciókiszabási gyakorlata 62

V. FEJEZET
A SZABADSÁGVESZTÉS-BÜNTETÉS VÉGREHAJTÁSÁRÓL 67
1. Célja, feladata 69
2. Alapelvei 70
3. A fogvatartottak száma, megoszlása 71
4. A végrehajtás rendje 75
5. Nevelés, foglalkoztatás, gondozás 86
6. Ösztönzési rendszer 108

VI. FEJEZET
SZABADSÁG-ELVONÓ INTÉZKEDÉSEK 123
1. A kényszergyógykezelés 125
2. Az alkoholisták kényszergyógyítása 130

VII. FEJEZET
SZABADSÁG-KORLÁTOZÓ INTÉZKEDÉSEK 133
1. Az előzetes letartóztatás 135
2. Az elzárás 142
3. Az idegenrendészeti őrizet 144

VIII: FEJEZET
A FOGVATARTOTTAK JOGVÉDELME 151
1. A törvényességi felügyelet 153
2. A büntetés-végrehajtási bíró 155
3. Az ombudsman 156
4. A társadalmi ellenőrzés 156

IX. FEJEZET
A BÖRTÖN-RENDSZER MŰKÖDÉSÉNEK SZERVEZETI ÉS SZEMÉLYI FELTÉTELEI 159
1. A bv. szervezet jogállása, irányítása és vezetése 161
2. A büntetés-végrehajtási szervek 162
3. A büntetés-végrehajtási szervezet személyi állománya 170

X. FEJEZET
A BÖRTÖN-RENDSZER MŰKÖDÉSÉNEK TÁRGYI, GAZDASÁGI FELTÉTELEI 177
1. Az intézeti infrastruktúra 179
2. A végrehajtás tárgyi környezete 182
3. A fogvatarottak ellátása 183
4. A börtönrendszer gazdálkodása 186

XI. FEJEZET
A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETEK INTÉZMÉNYEK ÉS GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK 193
1. Büntetés-végrehajtási intézetek 195
2. Büntetés-végrehajtási intézmények 243
3. Gazdasági társaságok 248

XII. FEJEZET
A MAGYAR BÖRTÖNÜGY KAPCSOLATAI 251
1. Együttműködés más szervezetekkel és személyekkel 253
2. Nemzetközi kapcsolatatok 257

GYAKRABBAN IDÉZETT JOGSZABÁLYOK ÉS RÖVIDÍTÉSÜK 258

Summary

The book has got the title „Prison matters in Hungary" and is ment both by the publisher – the Hungarian National Prison Service – and the authors to give a true comprehensive picture of the Hungarian prison matters for the Hungarian readers. The work is of great importance because it is the first publication ever edited in Hungary informing also the public of the activity of the prison service.

In the 90-ties, in the period started from the new social regime the judgement of the Hungarian prison matters by the society has considerably changed by discontinuence of the secretness which was characteristic for the former repressive „party-state" regime.

The realistic introduction of the professional activity of the prison matters having been liberated from the direct influence of the policy is especially up-to- date nowadays, when the crime-statistics show an explosion-like increasing and this results in the fall of the feeling of security of the people. It is of major importance that the prison service – by showing authentically it's activity – should imporve the mass-contacts when – simoultaneously with the increasing fear of crime – the introduction of the European prison-norms and the humanisation of the Hungarian prison system are in process.

Therefore this work is to be considered a part of a long-term and balanced information-strategy, which is aimed at achieving the most stable social reconciliation in the field of prison matters.

The activity of the Hungarian prison service is being analysed by the authors in the mirror of the latest legal rules and the European prison norms. It is stated that the humanisation of treatment was started already at the end of the 70-ties, however the political, ideological and economic situation of the former decades resulted in a backwardness as to the objective conditions of imprisonment, which can be felt even today.

In the first introduction-chapters of the book (Nos.I., II., III.) the international situation, tendences as well as the main stages of the development of the Hungarian prison system and it's theoretical cultivation are figuring. Chapter IV. is entitled to show - on basis of the penal sanctions being in force and the data of the lawcourts praxis – that the Hungarian penal system is still strong concentrating on deprivation of liberty.

The forthcoming chapters (Nos.V., VI., VII.) introduce the legal regulation of the measures and sanctions involving deprivation of liberty as well as the enforcement-praxis. It is important that chapter No. VIII. is about conventions granting enforcement of human and civic rights of the inmates.

In chapter IX. it is about the leading and governing organisation of the prison system and of the characteristic features of the prison staff.

In chapter X. it is prooved by the authors that the old infrastructure of the prisons, their location and the architectural facilities are the main obstacles of the professional development of the Hungarian prison system.

In chapter No. XI. there is the short characteristic of the 32 prisons functioning in Hungary, while in chapter XII. one can read about the ever widening international relations of the Hungarian prison service and the enumeration of the home social, religious and charitable organisations giving practical help both in solving the problems occuring in internal prison life and difficulties of rehabilitation after their release.

The text of the individual chapters is illustrated by many photos.

Zuzammenfassung

Das Buch hat den Titel „Strafvollzugswesen in Ungarn". Mit der Ausgabe hatten der Herausgeber (die Ungarische Strafvollzugsamt) und die Verfasser die Absicht, den ungarischen Lesern das heimatliche Strafvollzugssystem offen und im vollen Umfang vorzustellen. Das Wesen und die Bedeutung des Buches steht darin, dass in Ungarn bis jetzt keine über die Taetigkeit des Strafvollzugs auch die breite Öffentlichkeit informierende Verfassung erschienen hat.

In den 90-igen Jahren, in dem seit dem Regimewechsel vergangenen Zeitraum ist die gesellschaftliche Beurteilung des ungarischen Strafvollzugswesens bedeutend dadurch veraendert, dass seine Geheimlichkeit, die für die „Gewaltorganisatione des Einparteistaates" bezeichend war, für jetzt aufgehört hat.

Die realistische Vorstellung der Gewerbetaetigkeit des von dem direkten Einfluss der Politik freigewordenen Strafvollzugswesens ist besonders aktuell heutzutage, wenn die schnelle, explosionsartige Erhöhung der Kriminalstatistik den Verfall des Sicherheitsgefühls der Bevölkerung mitgebracht hat.

Es ist besonders wichtig, dass die Strafvollzugsorganisation durch die authentische Vorstellung ihrer Taetigkeit die Massenverbindungen verbessert wenn – paralell mit der erhöhenden Angst Der Leute von der kriminalitaet-die Einführung der europaeischen Normen und die Humanisierung des ungarischen Strafvollzugswesens laeuft.

Dieser Werk bildet den Teil einer langfristigen, ausgeglichenen Informationsstrategie, deren Zielsetzung ist, auf dem Gebiet des Stafvollzugswesens möglicherweise den stabilsten gesellschaftlichen Konsens zustande bringen.

Die Taetigkeit des ungarischen Strafvollzugs wird von den Autoren im Spiegel des neuen Gesetze und der europaeischen Strafvollzugsnormen analysiert. Sie stellen fest, dass die Humanisierung der Behandlung des Gefangenen in den ungarischen JV-Anstalten schon am Ende der 70-igen Jahren angefangen ist, jedoch resultierten die politischen und ideologischen Verhaeltnisse der vergangenen Jahrzehnten einen bis jetzt nicht einholbaren Rückstand in den gegenstaendlichen Umstaenden der Gefangenheit.

In der Einführung des Buches (Abschnitte Nr. I., II., III.) werden die Hauptetape der historischen Entwicklung des ungarischen Strafvollzugswesens, seine Tendenze und internationale Lage und auch seine theoretische Pflege gezeigt. Abschnitt IV. stellt aufgrund des gültigen strafrechtlichen Sanktionen und der Daten der Rechtssprechung den immer noch stark den freiheitsentnahmeorientierten Charakter des ungarischen Strafvollzugssystems vor. Die weitere Abschnitte (Nr. V., VI., VII.) enthalten die juristischen Regelungen der Strafvollzugsmassnahmen und der einzelnen Freiheitsentzugsmassnahmen und auch den Wollzugspraxis. Es ist wichtig zu sagen, dass Abschnitt Nr. VIII. die Institutionen anführt, die die menschlichen und staatsbürgerlichen Rechte der Gefangenen enthaelt.

Die Abschnitt IX. stellt die leitende Vollzugsorganisation des Strafvollzugs und das Dienstpersonal vor. In der Abschnitt X. erörtern die Autore, dass die veraltete Infrastruktur, die geografische Lage der JV-Anstaelte, die Grössenordnung und die architektonischen Gegebenheiten das grösste hindernis der Fortschritt des Strafvollzugswesens sind.

Weiter in Abschnitt XI. werden die in Ungarn existierenden 32 Strafvollzugsanstaelte kurz charakterisiert. In der Naechsten Abschnitt Nr. XII. schreiben die Autore über die zuverbreitenden internationale Beziehungen desungarischen Strafvollzugswesens und werden auch die inlaendischen religiösegesellschaftliche und karitative Organisationen angeführt, die im alltaeglichen Leben binnen dem JV-Anstalt Hilfe leisten und die Wiedereingliederung der freigelassenen Gefangenen erleichtern können.

Der Text der einzelnen Abschnitte wird mit vielen Bildern illustriert.

Contents

CHAPTER No.I.
SITUATION OF PRISON MATTERS IN ABROAD 7
1. Punishment enforcement in international conventions and rules 9
2. Foreign praxis and solving attempts 23

CHAPTER No.II.
FROM THE HISTORY OF THE HUNGARIAN PRISON SERVICE 31
1. From the early beginning up to the XX. Century 33
2. From the turn of the century up to 1945 35
3. From 1945 up to nowadays 37

CHAPTER No.III.
DEVELOPMENT OF THE THEORY OF PRISON MATTERS FROM 1945 UP TO NOW 49
1. Beginning of researches of prison matters 51
2. Revival of scientific activities 53

CHAPTER No.IV.
PENAL LAW SANCTIONS BEING IN FORCE 57
1. Characteristic features of the sanctions 59
2. Praxis of imposing sanctions by the court 62

CHAPTER No.V.
ABOUT ENFORCEMENT OF IMPRISONMENT 67
1. What is it aimed at? 69
2. It's basic principles 70
3. Number and structure of inmates 71
4. Order of punishment-enforcement 75
5. Education, occupation and treatment of inmates 86
6. System of motivation 108

CHAPTER No.VI.
MEASURES AIMED AT DEPRIVATION OF LIBERTY 123
1. Compulsory treatment 125
2. Compulsory treatment of alcohol-addicted inmates 130

CHAPTER No.VII.
MEASURES AIMED AT RESTRICTION OF LIBERTY 133
1. Pretrial detention 135
2. Confinement 142
3. Administrative detention of illegal immigrants 144

CHAPTER No.VIII.
LEGAL REMEDY OF INMATES 151
1. Legal supervision 153
2. Judge imposing punishments 155
3. Ombudsman 156
4. Social control 156

CHAPTER No.IX.
ORGANISATIONAL AND PERSONAL PRECONDITIONS OF THE OPERATION OF THE PRISON SYSTEM 159
1. Legal status, leading and directing of the prison service 161
2. Organs of prison-administration 162
3. Staff of the prison service 170

CHAPTER No.X.
MATERIAL AND ECONOMIC CONDITIONS NECESSARY FOR THE FUNCTIONING OF THE PRISON SYSTEM 177
1. Infrastructure of the prisons 179
2. Material environment of punishment-enforcement 182
3. Provision and supply of inmates 183
4. Economy of the prison-system 186

CHAPTER No.XI.
PRISONS, OTHER TYPES OF INSTITUTIONS FOR PUNISHMENT-ENFORCEMENT AND COMPANIES WORKING AT PRISONS 193
1. Prisons 195
2. Other types of institutions for punishment-enforcement 243
3. Companies working at prisons 248

CHAPTER No.XII.
RELATIONS OF THE HUNGARIAN PRISON SERVICE WITH ABROAD 251
1. Cooperation with other organisations and persons
2. International relations 253

Legal rules used most frequently in this book and their abbreviation 258

Inhaltverzeichnis

I. ABSCHNITT
LAGE DES STRAFVOLLZUGSWESENS IM AUSLAND 7
1. Der Strafvollzug in den internationalen Abkommen und Regelungen 9
2. Das auslaendische Praxis und Lösungssversuche 23

II. ABSCHNITT
AUS DER HISTORIE DES UNGARISCHEN STRAFVOLLZUGSWESENS 31
1. Vom spaeteren Anfang bis zu dem XX-ten Jahrhundert 33
2. Vom Jahreswende bis zum Jahr 1945 35
3. Vom Jahr 1945 bis heute 37

III. ABSCHNITT
DIE ENTWICKLUNG DER THEORIE DES STRAFVOLLZUGSWESENS VOM 1945 BIS HEUTE 49
1. Der Beginn der Forschungen des Strafvollzugswesens 51
2. Die Anregung der wissenschaftlichen Arbeit 53

IV. ABSCHNITT
DIE WIRKSAME STRAFSANKTIONEN 57
1. Charakteristische Eigenschaften der Sanktionen 59
2. Der Praxis der Sanktionenbemessung des Gerichtes 62

V. ABSCHNITT
ÜBER DEN VOLLZUG DES FREIHEITSENTZUGS 67
1. Der Zweck und Aufgabe des Freiheitsentzugs 69
2. Die Grundprinzipien 70
3. Die Zahl und Struktur der Gefangenen 71
4. Die Strafvollzugsordnung 75
5. Die Erziehung, Beschaffung und Nachpflege der Gefangenen 86
6. Das Stimulierungssystem 108

VI. ABSCHNITT
MASSNAHMEN DES FREIHEITSENTZUGS 123
1. Die Zwangsheilbehandlung 125
2. Die Zwangsheilung der Alkoholiker 130

VII. ABSCHNITT
DIE FREIHEITSBEGRENZENDE MASSNAHMEN 133
1. Die Untersuchungshaft 135
2. Der Arrest 142
3. Die Haft von illegalen Emigranten 144

VIII. ABSCHNITT
DER RECHTSSCHUTZ DER GEFANGENEN 151
1. Gesetzliche Aufsicht 153
2. Der Strafvollzugsrichter 155
3. Der Ombudsman 156
4. Die gesellschaftliche Kontrolle 156

IX. ABSCHNITT
DIE PERSONAL- UND ORGANISATIONSBEDINGUNGEN DER FUNKZIONIERUNG DES STRAFVOLLZUGSSYSTEMS 159
1. Der Rechtsstand, die Führung und die Leitung der Strafvollzugsorganisation 161
2. Die Strafvollzugsorganisatione 162
3. Der Personalbestand der Strafvollzugsorganisation 170

X. ABSCHNITT
GEGENSTAENDLICHE UND WIRTSCHAFTLICHE BEDINGUNGEN DER FUNKZIONIERUNG DES STRAFVOLLZUGSSYSTEMS 177
1. Die Infrastruktur der JV-Anstalt 179
2. Die gegenstaendlichen Voraussetzungen des Vollzugs 182
3. Die Versorgung der Gefangenen 183
4. Die Bewirtschaftung des Strafvollzugssystems 186

XI. ABSCHNITT
JV-ANSTAELTE, INSTITUTIONEN UND WIRTSCHAFTSGESELLSCHAFTEN 193
1. JV-Anstaelte 195
2. JV-Institutionen 243
3. Wirtschaftsgesellschaften 248

XII. ABSCHNITT
DIE AEUSSERE BEZIEHUNGEN DES UNGARISCHEN STRAFVOLLZUGSWESENS 251
1. Zusammenarbeit mit anderen Organisationen und Personen 253
2. Internationale Beziehungen 257

In dem Buch am haeufigsten gebrauchten Rechtsregelungen und deren Abkürzungen 258

ÖRÖK KEGYELETTEL
A SZTALINISTA ÖNKÉNYURALOM
ÁLDOZATAINAK EL NEM MÚLÓ
EMLÉKÉRE
BEM
FEGYVERT ÉS BÁTORSÁGOT
MARIANOSZTRA

BÖRTÖNÜGY
MAGYARORSZÁGON